

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ՆԻԹԵՐ

Հ. Յ. ԿԱՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄԱՌԹԵԱՆ ՀԱՍԱՐ

Է ՀԱՏՈՐ

Խմբագիր՝ ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ

«ՆԻՒԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ» մատենաշարի հրատարակությունը կը կատարուի Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի որոշումով:

© All rights reserved
ISBN 978-9953-0-1964-2

Ներկայ հատորի տպագրությունը իրականացած է «ՓԻՒՆԻԿ» հիմնադրամի միջոցով:

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Նիւթեր Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան պայմանութեան համար» շարքին ներկայ եօթներորդ հատորը բաղկացած է ընդամենը եօթը գլուխներէ. բովանդակալից է ան ու, իբրեւ լրացում Չ. հատորին, կը յատկացուի հիմնականին մէջ 1907–1909 տարիներուն վերաբերեալ վաւերագրերու հրատարակութեան: Չանց չեն առնուած անշուշտ նոյնպէս, նայած շօշափուող հարցերուն, նախորդող տարիներու փաստաթուղթերը, նորայայտ կամ անտիպ մնացած:

Իւրաքանչիւր բաժնի իբրեւ մուտք անհրաժեշտ համարուած ծանօթութիւնները արդէն տրուած ըլլալով իրենց տեղին, հոս կը ներկայացուին լուսաբանիչ որոշ յաւելումներ միայն: Այսպէս՝

Առաջին գլուխի բովանդակութեան հիմնական կորիզը կը կազմեն թիւ 44 եւ 51 թղթածրարները, ուր կը գտնենք շատ հակիրճ խմբագրութեամբ շարադրուած Հ.Յ.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյի 1904, 1905, 1907 եւ 1908 տարիներու «Արչանագրութիւնները» եւ «Որոշումները»: Յայտնենք որ հակառակ Արեւելեան Բիւրոյին, որ յաճախ ջլատուած, եւ ցարական ոստիկանութեան խստագոյն հետապնդումները դիմագրաւելու պարտաւորութեան տակ –, Արեւմտեանը եւ «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը կը ներկայացան հետզհետէ առաւել կազմակերպուած պատկերով, եւ ժընետի դիւանատունը կը ճոխանայ թէ՛ իրեն յատուկ, եւ թէ՛ կազմակերպական շրջաններէն հոն կեդրոնացող արխիւային հարուստ նիւթերով: Ինչ կը վերաբերի մատնանշուած «Որոշումներ»ուն, հարկ է ընդգծել անոնց առաջնակարգ կարեւորութիւնը, որովհետեւ Արեւմտեան Բիւրոն եւս միշտ չէ որ լիակատար նստաշրջան ունենալու եւ կայացուած որոշումներու մասին կանոնաւոր արձանագրութիւն պահելու վիճակին մէջ կը գտնուէր: Իր անդամները անդադար գործողման մէջ էին եւ կամ՝ տագնապի մատնուած տաք ճակատները փութացած. այնպէս որ ժընետ մնացողներուն՝ պաշտօնաթերթի խմբագրութեան ու գործավարութեան կ'իյնար ընթացք տալ կայացուած որոշումներուն եւ հետեւիլ կազմակերպութեան ընդհանուր գործունէութեան: Պահուած են նոյնպէս խնդրոյ առարկայ «Որոշումներ»ու գործադրութեան սահմանուած «Սեւագրութիւններ»ու յատուկ մատենաներ, որոնք կը պարունակեն կազմակերպական շրջաններուն յղուած գրութիւններու նախագիծերը: Այս վերջիններէն ամէնէն շահեկանները անոնք են որոնք՝ ցարական եւ համիտեան գրաքննութենէն խուսափելու համար՝ պիտի արտագրուէին գաղտնի թանաքով եւ այդպէս ալ ուղարկուէին իրենց հասցէներուն: Ասոնց պարագային հրահանգը յստակ էր. – «Կարդալէ ետք փճացնել»: Հրահանգը կը գործադրուէր, ու հազարաւոր նման գրութիւններէն հետք պիտի չմնար ապագայ պատմագրին համար, եթէ չըլլային վերոյիշեալ Սեւագրութեան մատենաները*:

*) Գոյութիւն ունին արխիւներուն մէջ կազմակերպական փայտեր շրջաններէ կամ անհար գործիչներէ գաղտնի մէյանով գրուած բազմահարիւր գրութիւններ, զորս միշտ չէ որ կարելի եղած է յաջողութեամբ «բանալ»: Բիւրոյի կողմէ յղուածներու պարագային, սակայն, փճացնելու հրահանգը փաստացիօրէն գործադրուած է: Հեղափոխութեան համար այդ ուղղութեամբ մեր կայարան փնտրութիւնները ցարդ երեւանի հանած են մէկ բացառութիւն միայն (խօսքը կը վերաբերի գաղտնի թանաքով գրուածներուն). – Թարիզի վրայով իր հասցէին Վան ուղարկուած, բաւական յաջողութեամբ «բացուած» եւ Արամ Մանուկեանի յետագրով արտագրուած նամակ մը: Բնօրինակը փճացուած էր անշուշտ:

Երկրորդ գլուխը յատկացուած է **Դաշնակցութեան Խորհուրդին**, Արեւելեան ու Արեւմտեան Բիւրոներու եւ Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէութեանց ներկայացուցիչներէն բաղկացած մարմին, որ Ընդհ. Ժողովներու միջեւ ինկող տարիներուն հաւաքուելով կ'առնէր վճռական որոշումներ, պարտադիր բոլոր մարմիններուն, ներառեալ Բիւրոներուն համար: Արտաքին աշխարհին համար Դաշնակցութիւնը ներկայացնող մարմինն էր ան, իսկ ներքին ճակատի վրայ յետագային անոր պիտի տրուէր նաեւ դատական գերագոյն ատենանի լիազօրութիւն:

Այս գլուխին տակ ներկայացուած են փաստաթուղթեր Խորհուրդի 1905, 1908 եւ 1909 տարիներու նստաշրջաններէն:

Վերջիշումի կարգով, յայտնենք որ երկու Բիւրոներու ստեղծումէն ետք (Երկրորդ Ընդհ. Ժողով, 1898 թ.), անոնց իրաւասութեանց սահմաններու ճշդումին համար նշանակուած էր Կիրասունէն դէպի Խարբերդ եւ Տիարպէքի իջնող ուղղահայեաց գիծ մը, որուն արեւելքը՝ այսինքն՝ Մեծ Հայքը, Կովկասն ու Ռուսաստանը եւ Պարսկաստանը, Թիֆլիս կեդրոնով, կը կազմէին Արեւելեան Բիւրոյի գօտին, մինչ արեւմուտքը, որ կը պարփակէր Փոքր Հայքն ու Կիլիկիան, Թուրքիոյ մնացեալ մասը, Եւրոպան ու Ամերիկան պիտի ենթարկուէին Արեւմտեան Բիւրոյին. այս վերջինը, ժընճեալ հաստատուած, պատասխանատու էր միաժամանակ պաշտօնաբեր «Դրօշակ»ի իրատարակութեան եւ Եւրոպայի մէջ Հայ դատի քարոզչութեան:

Երրորդ գլուխը կը բովանդակէ Կովկասի մէջ գումարուած *Ռայոնական ժողովներու* արձանագրութիւնները, իրենց ընդարձակ օրակարգերով եւ քննարկումներով, որոնք յաճախ կ'ունենային Ընդհ. Ժողովներու մէջ կատարուածին տարողութիւնը: 1895-1906 տարիներուն գումարուած բազմաթիւ ռայոնականներու միւթերուն մեծագոյն մասը հրատարակուած է արդէն այս շարքի Բ. եւ (մասամբ) Ե. հատորներուն մէջ: Այս գլուխին տակ լոյս կ'ընծայենք 1903 եւ 1906ի ժողովներուն նորայայտ արձանագրութիւնները: 1906ինը արտաքոյ կարգի ժողով մըն է, գումարուած Ալեքսանդրապոլի մէջ, ուր հրաւիրուած էին Կովկասի տարածքին ապաստանած «տաճկահայ» հոծ գաղթականութեան դաշնակցական ներկայացուցիչները:

Կովկասը դաշնակցական կուռ կազմակերպութիւն ուներ, շուրջ 10 Կեդր. Կոմիտէութիւններով, որոնց գլխաւոր առաքելութիւնը, կուսակցութեան առաջին տասնամեակի գործունէութեան ընթացքին, սատար կանգնել էր Արեւմտահայաստանի ազատագրական պայքարին՝ դրամական եւ զինական օժանդակութեամբ, ղեկավար գործիչներով եւ մարտիկներով: Վերջին տարիներուն, յատկապէս 1903 թ. ցարական իշխանութիւններու կողմէ հայ եկեղեցական կալուածներու գրաւումով եւ հայ-թաթարական կոիւներու հրահրումով, Դաշնակցութեան համար գործունէութեան լայն դաշտ բացուած էր նաեւ բուն Կովկասի մէջ, ուր արդէն վերեւի պարտաւորութեանց վրայ կ'աւելնային ընկերային-տնտեսական բնոյթի խնդիրները, վերջիններուն առնչուող գաղափարախօսական-տեսաբանական թեժ քննարկումներու ընկերակցութեամբ: Արդէն Կովկասեան Նախագիծը եւ 1907ի Զորրորդ Ընդհ. Ժողովի որոշումը՝ ընկերակցական դաւանանքը պաշտօնապէս ընդունելու մասին, կանաչ լոյս տուած էին այդ մարզին մէջ լայն քարոզչութիւն կատարելու եւ համապատասխան գործունէութիւն ծաւալելու: Ահա այս խնդիրներն են գլխաւորաբար, որ պիտի դրուին 1907-1908 եւ 1909 թ. տարիներուն կայացած կովկասեան ռայոնական ժողովներու օրակարգերուն վրայ:

Չորրորդ գլուխի նիւթը Դաշնակցութեան անդամակցութիւնն է *Միջազգային Ընկերվար* կազմակերպութեան, նախ ռուսաստանեան ապա նաեւ Թրքահայաստանի բաժանմունքներով: Այս բաժնին մէջ կը տրուին Միջազգայնականի Պրիւսէի Բիւրոյին հետ վարուած բանակցութիւնները, ինչպէս նաեւ Դաշնակցութեան մասնակցութիւնը 1907 թ. Շտուտգարդի եւ 1910 թ. Քոփէնհակնի Միջազգայնականի համագումարներուն: Ճիշդ է որ ընկերվար Միջազգայնականին անդամակցելու որոշումը տրուած էր Հ.Յ.Դ. Զորրորդ Ընդհ. Ժողովին կողմէ, բայց նոյնքան պակաս էն, կուսակցական մարմիններու եւ այլոց կողմէն, մանաւանդ Միք. Վարանդեանի կողմէ անխոնջ ու հետեւողական կերպով թափուած ջանքերը՝ որոշման իրականացումը յաջողութեամբ գլուխ բերելու համար: Այնուհետեւ եւս երկար տարիներ Վարանդեան արժանաւոր կերպով պիտի ներկայացնէր Դաշնակցութիւնը միջազգային այդ կազմակերպութեան մօտ:

Հինգերորդ եւ վեցերորդ գլուխները յատկացուած են յաջորդաբար՝ Օսմանեան սահմանադրութեան ու Ատանայի կոտորածներուն եւ Պարսկաստանի սահմանադրական շարժումներուն: Թէեւ Չ. հատորին

Օսմանեան սահմանադրութեան ու Ատանայի կոտորածներուն եւ Պարսկաստանի սահմանադրական շարժումներուն: Թէեւ Չ. հատորին

մէջ լայն տեղ տրուած էր այդ հարցերուն, սակայն Պոսթընի կեդր. դիւանատան մէջ մեր կատարած վերջին պրպտումներով կարելի եղաւ ի յայտ բերել այդ շարժումներուն կապուած նոր նիւթեր: Հարցը մասնաւոր կերպով կը վերաբերի 55, 91 եւ 92 համարները կրող մատեաններուն, ուր օրը օրին արձանագրուած են Արեւմտեան Բիւրոյի կամ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան կողմէ զանազան հասցէներու ուղղուած գրութիւններ, - հեռագիր, մամլոյ հաղորդագրութիւն, նամակ եւայլն: Իւրաքանչիւրը 500 մեծադիր էջերէ բաղկացած այդ մատեաններուն մէջ կը մնան անոնց պատճենները, մինչ առաքուած բնօրինակները, ենթադրաբար, կամ կորսուած են եւ կամ պէտք է փնտռել իրենց հասցէատէրերուն մօտ. այնպէս որ վերոյիշեալ մատեաններուն, ինչպէս եւ տարբեր թուականներու բազմաթիւ այլ տոմարներու մէջ պահուած պատճենները պատմական առաջնակարգ նշանակութիւն կը ստանան: Ահա այս մատեաններէն քաղուած նոր փաստաթուղթերն են, որ առիթ ընծայեցին յաւելեալ բաժիններ յատկացնելու օսմանեան եւ պարսկական սահմանադրութեանց հետ կապուած հարցերուն*:

Պարսկաստանի պարագային, այսինքն 6րդ գլուխին տակ, ընդարձակ տեղ տրուած է նոյնպէս Ատրք-պատականի կազմակերպական շրջաններու գործունէութեան, - Թեհրանի եւ Թարիզի մէջ սահմանադրական շարժումի պարսիկ ղեկավարներուն հետ կնքուած համաձայնագրեր. Ատրպատականի Կեդր. Կոմիտէութեան 1909 թ. Սալմաստի մէջ գումարած Շրջանային ժողով. Խոյի եւ Սալմաստի ներկայացուցչական ժողովներ. Գիլանի շրջանի զեկոյց-նամակները Բիւրոյին: Ներկայացուցչական ժողովները տեղական բնոյթ ունին եւ հասկնալի պատճառներով կը ծանրանան առաւելաբար եւ մանրամասնօրէն իրենց շրջաններուն մէջ (Խոյ, Սալմաստ, Էնզելի) հակադիր բանակներու միջեւ մղուած կոիւներուն վրայ, հայաբնակ գիւղերու ինքնապաշտպանութեան եւ սահմանադրական ուժերու կողքին կռուող հայ մարտական խումբերուն, որոնք թէեւ փոքրաթիւ բայց եւ այնպէս վճռական դեր կ'ունենան բախումներու քարեյաջող ելքին մէջ:

Եօթներորդ եւ վերջին գլուխով կը տրուին Վասպուրականի դաշնակցական կազմակերպութեան վերաբերող յատկանշական մէկ տեղեկագիրը, ինչպէս նաեւ Տարօն-Մասունի ու Քղիի մասին ազգագրական ու ընկերային-տնտեսական բնոյթի զեկուցագրեր:

Հատորը կը փակուի անձնանուններու եւ տեղանուններու ցուցակով, ուր փորձ կատարուած է հնարաւոր սահմաններու մէջ պարզաբանել, իրենց իսկական անուններով, գրութիւններուն մէջ յաճախ ծածկանունով յիշատակուած վայրերն ու անձնաւորութիւնները:

Ե. ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆ

* Դաշնակցութեան դիւանին մէջ պահպանուած փաստաթուղթերը սովորաբար կը կրեն զոյգ թիւեր, ինչպէս 57-127 կամ 1675-2. առաջինը թղթածրարին թիւն է, երկրորդը՝ փաստաթուղթին գրաւած փեղը թղթածրարին մէջ: Վերեւ մատնանշուած մատեանները ունին ամբողջական մէկ թիւ, ինչպէս է պարսկական այս հարտին մէջ օգտագործուած թիւ 44, 51, 55, 91 եւ 92 փոմարներուն: Երբ մատեաններու էջերը թուագրուած են, կը յիշուին նաեւ էջաթիւերը:

Թուականներու պարագային, ծանօթ է որ Արեւելքի մէջ, - Օսմ. Թուրքիա, Ռուսիա, Պարսկաստան եւայլն, այդ փորձներուն դեռ հին փոմարը կը գործածուէր, մինչ Եւրոպան եւ Ամերիկան անցած էին արդէն նոր փոմարին: Տարբերութիւնը, 1901 թուականէն սկսեալ, 13 օր էր. այսպէս, նոր փոմարով Ապրիլ 15ը կը համապատասխանէր հին փոմարի Ապրիլ 2ին: Կարգ մը նամակագիրներ կը նշեն երկուրը միասին, - օրինակ, Ապրիլ 2/15:

ՉԼՈՒԽ I

Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՐՈՅԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

(1904, 1905, 1907, 1908)

Պոսքընի Հ.Յ.Դ. Կեդրոնական արխիւատան՝ յատկապէս Արեւմտեան Բիրոյի բաժանմունքներուն մէջ պահպանուած են, բացի նամակագրութիւններէ, տեղեկագրերէ եւ փաստագրական այլազան կարգի վաւերագրերէ, նաեւ մեծ ու փոքր տետրեր, յաճախ նաեւ մեծածաւալ մատեաններ, որոնք կը բովանդակեն, օրինակի համար, գաղտնի մելանով գրուելիք նամակներու սեւագրութիւնները, Բիրոյի անդամներու օրագիրները, ժողովական որոշումներու նոթերը, նիստերու օրակարգը, ստացուած հեռագիրները, ուղարկուածներու պատճենները, գործադրուած կամ իրագործելի որոշումներու նշումները եւայլն, եւայլն:

«ՆԻՒԹԵՐ»-ու եօթներորդ հատորի էջերը կը բանանք այս կարգի ամէնէն ուշագրաւ մատեաններէն երկուքին՝ թիւ 44ի եւ 51ի էջերով, որոնք յատկացուած են 1904, 1905, 1907 եւ 1908 տարիներու Արեւմտեան Բիրոյի որոշումներուն, շատ համառօտ եւ հակիրճ ձեւով շարադրուած: 1906 թուականի բացը կը բացատրուի այն իրողութեամբ, որ Բիրոյի անդամները, բացառութեամբ Է. Ակնունցի, ժընճեւէն մեկնած են դէպի Կովկաս, ուր հայ-թաթարական արիւնոտ բախումներով ստեղծուած տագնապալի կացութիւնը կը պահանջէր ղեկավար ուժերու անմիջական ներկայութիւնը:

Առաջին տետրը, թիւ 44, կը բովանդակէ ընդամենը 36 նիստեր, առաջինը 1 Մայիս 1904 թ., վերջինը՝ 28 Օգոստոս 1905: Գրուած են տարբեր ձեւագրերով, բայց ճնշիչ մեծամասնութիւնը կը պատկանի Է. Ակնունցի (Խաչատուր Մալումեան): Այսպէս՝ Ակնունցի գրչին կը պատկանին թիւ 1, 2, 4-16, 19-34 եւ 36 նիստերու արձանագրութիւնները. թիւ 3ը՝ Քրիստափոր Միքայէլեանին է, իսկ 17, 18 եւ 35ը՝ Յարութիւն Գալֆայեանի: Այս վերջինը, Վահրամ ծածկանունով ծանօթ, Լեռնավայր-Կիլիկիոյ իին գործիչներէն էր. Բիրոյի անդամ չէր, բայց ժընճեւէ կանչուած էր «Դրօշակ» պաշտօնաթերթի եւ Բիրոյի քարտուղարութիւնը վարելու պաշտօնով:

Թիւ 51 տետրը նոյնպէս կը բովանդակէ Արեւմ. Բիրոյի 1907-8 թթ. 50 նիստերու ամփոփ արձանագրութիւնները: Առաջին նիստը կը կրէ 10 Յունիս 1907 թուականը, այսինքն Չորրորդ Ընդհ. Ժողովի աւարտին՝ նոր Բիրոյի ընտրութենէն անմիջապէս ետք: Վերջին նիստի արձանագրութեան թուականը 1908 Յուլիս 23 է, Օսմ. սահմանադրութեան հռչակման (11/24 Յուլիս) նախօրեակին: Թիւ 1-17ը Ակնունցի ձեռագրով են, 18-44ը՝ Յար. Գալֆայեանի, իսկ 45-50ը՝ Յոնան Դաւթեանի: Նշենք, վերջապէս, որ այս տետրի վերջին էջերուն կայ ըստ երեւոյթին անաւարտ «Արձանագրութիւն» մը, 12 Օգոստոս թուակիր, այսինքն Օսմ. սահմանադրութեան հռչակումէն մօտ երեք շաբաթ ետք, երբ Հ.Յ.Դ. Պոլսոյ Պատասխանատու մարմինը փոխադրուած էր արդէն Թուրքիոյ մայրաքաղաքը: Վերջինիս ձեռագիրը կը պատկանի Բիրոյի անդամներէն Սարգիս Մինասեանի (Արամ-Աշոտ):

Արեւմտեան Բիրոյի արձանագրութիւններուն յատկացուած այս բաժանմունքին վրայ աւելցուցած ենք հետեւեալ երեք գրութիւնները 1) Ոսկանապատ-Պաքուի մէջ գումարուած Խառն ժողովի մը «Արձանագրութիւն»ը (1908 թ. 4 Օգոստոս). 2) Արեւմտեան Բիրոյէն նամակ Յոնան Դաւթեանին եւ Յար. Գալֆայեանին (1908 թ. Օգոստոս 12). 3) Թիւ 92 մատեանէն քաղուած եւ Արեւմտեան Բիրո ստորագրութեամբ ու Հ.Յ.Դ. Հինգերորդ Ընդհանուր Ժողովին ուղղուած նամակի մը պատճենը (1909 թ. 12 Օգոստոս): Այս վերջինով ժընճեւէ մնացած Բիրոյի անդամները, Թուրքիոյ մէջ սահմանադրական կարգերու հաստատման եւ Կովկասի մէջ Դաշնակցութեան դէմ ցարական հալածանքներու սաստկացման հետեւանքով ստեղծուած նոր կացութեան առթիւ, իրենց տեսակէտները կը պարզեն: Այդ պահուն ժընճեւէ կը մնային Արեւմտ. Բիրոյի անդամներէն Միք. Վարանդեան, Սարգիս Մինասեան եւ Յոնան Դաւթեան: Վերջինս իբրեւ ներկայացուցիչ կը պատաստուէր արդէն մեկնիլ ժողովատեղի՝ Վառնա:

ԽՍՄ.

Փաստ. 44

Ա.-

Արձանագրութիւն

Արձանագրութիւն

1904. Մայիս. 28

Տարբ. - նիստի անգլագրութիւնը 1904 թ. մայիսի 28-ին, որտեղ Գալֆայեանի անունով արձանագրութիւնները յիշուած են:

1904. Մայիս.

Ծանօթ. - Ներկայ արձանագրութիւններին մէջ մտնելու են միմիայն գլխաւոր որոշումները, մի կողմ թողնելով երկրորդականները, ինչպէս եւ եղած վիճարանութիւններն ու առարկութիւնները:

1904 Մայիս

Արձանագրութիւն թիւ 1

Նիստ Մայիսի 1-ի, 1904

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովի կողմից, ընկեր էլլէն¹, ներկայացուցիչը Արեւմտեան Բիրոյի, յայտնեց ներկայ ժողովում այն գլխաւոր որոշումները, որոնք տեղի են ունեցել Գ-րդ Ընդհ. Ժողովի մէջ, ինչպէս եւ զանազան մարմինների ընտրութեան արդիւնքը եւ նրանց այժմեան կազմը:

- Որոշուեց՝
 - 1. Մինչեւ Մայիսի վերջը՝ յատուկ շրջաբերականներով տեղեկացնել բոլոր կոմիտէներին այն որոշումների մասին, որոնք կայացել են Ընդհանուր Ժողովում, եւ որոնք կապ ունեն կոմիտէների գործունէութեան եւ պարտաւորութիւնների հետ.
 - 2. Անմիջապէս տպագրութեան յանձնել «Նլքի ու մուտքի հաշուեցոյց» եւ ուղարկել կենտ. կոմիտէներին, խնդրելով պատրաստել եւ հասցնել Արեւմտեան Բիրոյին վեցամսեայ դրամական հաշիւներ.
 - 3. Մայիսի 1-ից սկսած՝ պահել հաշուի նոր մատեան, եւ պատրաստել մայր-մատեան, ուր պիտի արձանագրուեն պատասխանատու մարմինների ուղարկուած հաշիւները:
 - 4. Պատրաստել «Դրօշակի» մէջ բաժանորդագրութեան նոր պայմանները, որոնք ընդունուած են Ընդհանուր Ժողովի կողմից եւ համաձայն դրան՝ վերակազմել բաժանորդագրական գրքերը եւ էքսպետիցիոնը²:
 - 5. Բաժանորդագրութեան նոր պայմանները գործադրութեան մէջ մտցնել Ապրիլի համարից սկսած:
 - 6. Գրել ընկերների Ղարիբին³ եւ Ռոստոմին, որ շտապեն ժընճեւէ գալ, ստանձնելու Արեւմտեան Բիրոյին մէջ իրենց պաշտօնը:
 - 7. Տպագրել դաշնակցական կենտրոնական եւ այլ մարմինների համար Ընդհ. Ժողովում ընդունուած նախահաշիւը, եւ ուղարկել ըստ պատկանելոյն, խնդրելով նրանց ամենաճիշտ գործադրութիւնը:
- Ներկայ նիստում կարդացուեցին Ընդհ. Ժողովի արձանագրութեան եւ որոշումների այն մասերը՝ որոնք վերաբերում են Արեւմտեան Բիրոյին - խմբագրութեան առաջիկայ գործունէութեան: Դրա վերաբերեալ կարգադրութիւնները յետագուեցին ապագայ նիստին:

1.- Քրիստափոր Միքայէլեան, ներկայացուցիչ Արեւմտեան Բիրոյի:
2.- Առաքումը:
3.- Աւետիս Ահարոնեան:

Արձանագրութիւն թիւ 2

Մայիսի 3, 1904

Որոշուեց՝

1. Պատասխանել Պարիզ, Ռուսաց «Սոցիալիստ-յեղափոխականների» կոմիտէին, որ «Դրօշակի» խմբագրութիւնը համակրում է այն միտինգին, որ մտադրութիւն կայ կազմակերպել Մայիսի վերջերին, Ֆրանսիացի սոցիալիստների նախաձեռնութեամբ, բաղկացած ցարիզմի դէմ բողոքող բոլոր տարրերի ներկայացուցիչներից (Ռուսաստանի սահմաններում) եւ ուրախութեամբ կը մասնակցի այդ ժողովին: Գրուեց Պարիզ, ընկեր Լորիս-Մելիքեանին՝ յարաբերութեան մէջ մտնել ժողովը կազմակերպողների հետ, իբրեւ ներկայացուցիչ:

2. Պատասխանել Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան կենտրոնին (որից ստացւած էր, Մարտի 1, 1904 թուականի, առաջարկ՝ համերաշխ գործունէութեան մասին), համաձայն Ընդհանուր ժողովի որոշման (Տես Արձանագրութիւն Ընդհ. ժողովի եւ նամակի պատճէն՝ 78րդ երեսում): Դրա հետ միասին կարգադրուել «Դրօշակի» Ապրիլի համարում տպագրել այդ որոշումը, ի գիտութիւն բոլոր կուսակցութիւններին:

3. Վճարել «Դրօշակի» եւ այլ հրատարակութիւնների վերաբերեալ բոլոր ծախքերը եւ այդպէս մաքրել բոլոր հին հաշիւները առ 1ը Մայիսի:

4. Կազմել յատուկ մատեան, որի մէջ արձանագրուած լինեն բոլոր կոմիտէները, ենթակոմիտէներն իրանց անդամների թուով, զանազան յարակից մանրամասնութիւնների հետ:

5. Պահել յատուկ մատեան, որի մէջ արձանագրել ուղարկուող գրքերն ու պատկերները, նրանց դրամական հաշիւը կանոնաւորելու համար:

6. Ուղարկել «Pro Armenia»-ի խմբագրութեան այն հասցէները, որոնք ստանում են այդ հրատարակութիւնը «Դրօշակի» խմբագրութեան միջոցով, խնդրելով որ սրանից յետոյ այդպիսիներին թերթը ուղարկուի ուղղակի Պարիզից:

Արձանագրութիւն թիւ 3

1904 թ., 15 Մայիս

Այս նիստում տեղի ունեցաւ «Դրամ» (Փոթ[որիկ]) խմբի դրամական հաշուետուութիւնը: Երեւաց՝ որ անցեալ 1903 տարուայ Ապրիլ ամսից սկսած մինչեւ այսօր «Դրամ» խումբը ունեցել է՝

- fr. 100,000
- 53,000
- 200,000
- 26,500
- 52,760

Գումար — 432,260 Ֆրանկ
Գումար՝ չորս հարիւր երեսուն երկու հազար, երկու հարիւր վաթսուն Ֆրանկ:

Այս գումարից Արեւելեան շրջանին տրուած է կովկասում՝

- Ռոստոմի միջոցով — 53,000 fr.
- Նիկոլի (Դուման) միջոցով — 26,500

Արձանագրութիւն
(N 3)
1904 թ., 15 Մայիս

Արձանագրութիւն տեղի ունեցաւ «Դրամ» (Փոթ) խմբի նիստում
Երեւաց՝ որ անցեալ 1903 տարուայ Ապրիլ ամսից սկսած մինչեւ այսօր «Դրամ» խումբը ունեցել է՝

fr. 100,000
53,000
200,000
26,500
<u>52,760</u>
Գումար — 432,260 Ֆրանկ

Այս գումարից Արեւելեան շրջանին տրուած է կովկասում՝

Ռոստոմի միջոցով — 53,000 fr.
Նիկոլի (Դուման) միջոցով — 26,500

Նախկին հաշիւները

Արեւելեան շրջանին տրուած — 10,000
Փոթիկի խումբին — 10,000
Փոթիկի խումբին — 2,000
Փոթիկի Ապրիլի միջոցով — 5,000
Փոթիկի Ապրիլի միջոցով — 26,260
Փոթիկի Ապրիլի միջոցով — 20,000
Փոթիկի (այլ) միջոցով — 1,500
<u>Գումար — 110,760 fr.</u>

Նմոյշ մը Քրիստափորի ձեռագրէն:

Նոյն շրջանին փոխադրուած է՝	
Մարտէլից Ղարիբի ³ ձեռքով	— 10,000
Փարիզից Թայինեանի ⁴	— 10,000
Փարիզից նոյն	— 8,000
ժընեւից Ազատի միջոցով	— 5,000
ժընեւից հեռագրով	— 28,828
Սոֆիայից Երկաթի ⁵ հետ	— 20,000
ժընեւից (Սալմաստ) Վանի համար	— 1,500
Գումար	— 160,828 fr.
Գումար՝ Հարիւր վաթսուն հազար ութ հարիւր քսան եւ ութ ֆրանկ:	

Դուրս գալով Արեւելեան շրջանին տրուած այս գումարը (160,828) «Դրամ» խմբի ընդհանուր մուտքից (432,000), կը ստանանք 271,432 ֆրանկի գումարը, որի համար պատասխանատու է Արեւմտեան Բիւրոն:

Ի նկատի ունենալով սակայն, որ 1904 թուի նախահաշուի մէջ մտցուած է «Դրամ» խմբի մուտքից 326,000, որ պիտի բաժանուէր հետեւեալ կերպով՝

Վասպուրականին	— 5,000 fr.
Բարձրաւանդակին ⁶	— 20,000
Արեւմտեան Բիւրոյին	— 10,000
Բանտարկեալ կարեւոր ընկերների ազատութեան	— 20,000
Թղթակից-գործիչների	— 30,000
Եւրոպական պրոպագանդայի	— 12,000
Ցուցական մարմնուն	— 120,000
Լեւնավայրի ⁷ մարմնուն	— 84,000
եւ Անակնկալ պահանջների	— 25,000
	— 326,000

Ուստի մինչեւ այսօր թէ Արեւելեան շրջանին փոխադրուած ու տրուած եւ թէ Արեւմտեան շրջանում մտնուած գումարները պէտք է գրուեն պատշաճ մարմինների հաշուին ճշտելու համար թէ Ընդհ. Ժողովի ծրագրած նախահաշիւը ներկայ 1904 թուի համար եւ թէ Արեւմտեան Բիւրոյի դրամարկղի իրական վիճակը առ 15 Մայիս 1904 թ.:

4.- Թայինեան, բուն անունով Յովի. Լորիս-Մելիքեան, Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ եւ պատասխանատու Եւրոպայի մէջ հայ դատի քարոզչութեան:

5.- Աշոտ Երկաթ, բուն անունով Արմենակ Լեւոնեան, անդամ ընտրուած Սասնոյ Պատասխանատու մարմնին: Պիտի Գահա-տակուէր Շոյն տարուան (1904) Յունիսի շին Արժէշի մօտ մղուած կռիւն, երբ փոքր խումբով մը սահմանը անցնելէ ետք կ'ուզէր օգնութեան հասնիլ Սասնոյ ապստամբներուն:

6.- Սասունին:

7.- Լեւնավայրի մէջ ընդգրկուած էին Կիլիկիան, Սուրիան եւ Լիբանանը:

Արձանագրութիւն թիւ 4

Մայիսի 20, 1904

Ներկայ նիստում կարդացուցին այն նորագոյն նամակները, որոնք ստացուած էին Սասունից, վերջին ընդհարումների վերաբերմամբ, որոնք տեղի են ունեցել թուրք զորքերի ու հայ յեղափոխականների միջեւ, եւ իրբեւ կատարումն այնտեղի ընկերների ցանկութեան՝

Որոշուեց՝

ա) Անմիջապէս հեռագրով տեղեկացնել Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Իտալական եւ Աւստրիական արտաքին գործերի մինիստրութեան անցած-դարձածը, խնդրելով չուտափոյթ միջամտութիւն՝ թուրքիոյ գազանութիւնները սանձահարելու նպատակով:

բ) Ուղարկել եւրոպացի յայտնի հայասէրներին եւ ազդեցիկ օրգաններին մանրամասն դեկլարասիոն Սասունի դէպքերի մասին:

Վճռուեցաւ նոյնպէս եւ «Դրօշակի» առաջիկայ համարում մանրամասնօրէն արձանագրել յեղափոխական խմբերի կռիւը, որ տեղի է ունեցել Տարօնում՝ կառավարութեան դէմ, տալով դրա հետ միասին Սասունի աշխարհագրական քարտէզը:

Արձանագրութիւն թիւ 5

Յունիսի 3, 1904

Ներկայ նիստում որոշուեց՝

1) Տպագրել «Դրօշակի» N° 4-5ը մէկ ու կէս թերթի մեծութեամբ եւ սրանից յետոյ իւրաքանչիւր ամսուայ համարը լոյս ընծայել ոչ աւելի ուշ, քան ամսի 20-25:

2) Ընթացիկ բոլոր նամակներին պատասխանել, եւ տեղեկացնել Ջրաբերդի⁸ կոմիտէին ընթացիկ տեղեկութիւնները՝ հայոց հարցի վերաբերեալ՝ եւրոպական դիպլոմատիայից եւ մամուլից: Պարբերաբար ուղարկել կողակա՝ կարեւոր նորութիւններ, թուրքիկ թերթերով հասարակութեան մէջ տարածելու նպատակով:

3) Գրել Պարիզ ընկեր Թայինեանին⁴ հասցնելու Արեւմտեան Բիւրոյին այն 32,600 ֆրանկը, որը յանձնուած է եղել «Պրօ Արմենիայի» խմբագրապետ Քիյառին, եւ որից նա ստացել է անցեալ ամիսներին:

4) Գրել Ամերիկայի կենտրոնական կոմիտէին՝ ուղարկելու Արեւմտեան Բիւրոյին այն դրամները, որոնք փոխարինաբար տրուել են Ամերիկայի շրջանի ընկերներին, կամ նրա յանձնարարութեամբ՝ այլ տեղերի գործիչներին:

5) Հրաւիրել Եգիպտոսից ընկեր Գալֆայեանին ժընեւ, ժամանակաւորապէս, բիւրոյական մի քանի գործերի համար, որոնց վերաբերմամբ Բիւրոյի ներկայացուցիչը նրա հետ պայմանաւորուել է Սոֆիա եղած ժամանակ:

6) Պատրաստել պաշտօնական բլանկներ եւ կնիքներ Մրգաստանի եւ Վրէժստանի համար, համաձայն նրանց խնդիրքի, ինչպէս եւ Վիշապի ցուցական մարմնի⁹:

7) Հաղորդել պ. Քիյառին անգլիական արտաքին գործերի մինիստրութեան պատասխանը (պատասխան այն հեռագրի, որ Արեւմտեան Բիւրոն Մայիսի մէկին ուղարկեց՝ Սասունի դէպքերի պատճառով), ի գիտութիւն, խնդրելով չտպագրել «Պրօ-Արմենիա»-ի մէջ:

7.- Լեւնավայրի մէջ ընդգրկուած էին Կիլիկիան, Սուրիան եւ Լիբանանը:

8.- Ջրաբերդը կուս. ծածկանունն է Կարսի շրջանին:

9.- Մրգաստանը Երեւանն է, Վրէժստանը՝ Ատրպատական, իսկ Վիշապը՝ Պոլիս: Գուցական մարմնի պարտականութիւններն մէկը Սուրբան Ապտիլ Դամիտ Բ.ի ահաբեկումն էր:

Արձանագրութիւն թիւ 6

Յունիսի 9, 1904

Ներկայ նիստում որոշուեց՝

- 1) Պատրաստել տալ եւ ուղարկել «բլանկներ» (Վրէժի, Ոսկանապատի եւ Մրգաստանի¹⁰ հետ միասին): Նոյնպէս եւ միւս մարմիններին, որոնք խնդրել են:
- 2) Պատրաստել տալ յատուկ կնիք կովկասեան «Ինքնապաշտպանական կոմիտէի» համար, որ սրանից յետոյ, համաձայն Ընդհանուր Ժողովի որոշման, պէտք է բացարձակօրէն գործի Դաշնակցութեան անուան տակ:
- 3) Գրաւոր դիմումներ անել դ'էտուրներին, Պարիզ, եւ Բրայսին ու Ստիֆեն(ս)ոնին, Լոնտոն, խնդրելով նպաստել երկու երկրների պարլամենտում լինելիք հարցապնդումներին:
- 4) Նոր հեռագիր ուղարկել Հռոմ, Լոնտոն, Վիեննա, եւ Պարիզ՝ Սասունի ամենավերջին դէպքերի մասին, թէ քաղաքական գործիչներին եւ թէ կարելոր օրգաններին:
- 5) Կազմել «Դրօշակի» առաջիկայ N° 6-րդ, որը լոյս պիտի տեսնէ տասն օրից յետոյ:
- 6) Ամերիկայից եկած վեց ընկերների համար բերել տալ Բոլզարիայից անցագրեր եւ շտապեցնել նրանց գնալը դէպի Երկիր, Կովկասի վրայով:
- 7) Ուղարկել Սոֆիա S-ին 150 francs նախկին կէտում յիշատակուած անցագրերի ծախքի համար:
- 8) Ռուս-թուրքական սահմանազխից այսօր ստացուած քաղաքական նորութիւնները հեռագրով հաղորդել եւրոպական գլխաւոր խմբագրութիւններին:
- 9) Ուղարկել Մարսէլ հարիւր Ֆրանկ, «Դրօշակի» եւ գրքերի ճանապարհածախքի համար:

Արձանագրութիւն թիւ 7

Յունիսի 15, 1904

Ներկայ նիստում կայացան հետեւեալ որոշումները՝

- 1) Սասունից ստացուած բոլոր տեղեկագիրները, ինչպէս եւ այդ առիթով Պատրիարքարանից եկած տեղեկագիրները յանձնել մամուլին (եւրոպական):
- 2) Հաղորդել Ոսկանապատի կենտրոնական կոմիտէին վիճակախաղի այն տոմսերի համարները, որոնք յետ են ստացուած մեր շրջանի զանազան մարմիններից:
- 3) Պատուիրել նոր տառեր Վենետիկ, տպարանը վերջնականապէս կազմակերպելու նպատակով, որպէսզի կարելի լինի թէ՛ «Դրօշակը» տասն օրում շարել եւ թէ՛ միաժամանակ գրքեր եւ բրոշուրներ տպագրել:
- 4) Կարգի բերել խմբագրութեան գրքերի եւ հրատարակութիւնների պահեստը:
- 5) Հարստացնել խմբագրատան գրադարանը, եւ կազմել եղած եւ ստացուելիք գրքերի մանրամասն գրացուցակը: Յայտարարել, որ գրադարանից գրքեր դուրս տանել չեն կարող մասնաւոր անձինք:

10.- Յաջորդաբար Ատրպատական, Բագու, Երեւան: Բլանկը տպագիր հարցաթերք է:

Արձանագրութիւն թիւ 8

Յունիսի 26, 1904

Այս նիստում հետեւեալ որոշումները կայացան՝

- 1) Ուղարկել մի յատուկ հեռագիր մեր բարեկամ Ֆրանսիս դը Պրեսանսէին¹¹, խնդրելով որ անձամբ ներկայ լինի Լոնտոնի հայ-մակեդոնական կոնգրէին, եւ պաշտպանի մեր հարցը, որքան կարելի է մեր կազմակերպութեան ծրագրին համապատասխանող ոգւով:
- 2) Ուղարկել մի այլ հեռագիր կոնգրէի նախագահ Ջեմս Բրայսին¹², հաղորդելով մեր ծրագիրը՝ հայկական խնդրի վերաբերմամբ:
- 3) Յանձնել Յուլիան մարմնի ներկայացուցիչ ընկեր էլլէնին¹ 1,500 ֆրանկ, Վիշապի նախապատրաստական գործերով զբաղուած ընկերների եւ քննիչների համար¹³:
- 4) Ուղարկել երեք հազար երկու հարիւր ֆրանկ (3,200 ֆրանկ) Տուֆակչեւին¹⁴, Սոֆիա, «մթերքի» վճարի հաշուին:
- 5) Պատրաստել Յուլիսի «Դրօշակի» նիւթերը:
- 6) Պատրաստել տպագրած «Օրդրներ» Յուլիսի 1-ից գործածութեան մէջ մտցնելու համար:

Արձանագրութիւն թիւ 9

5 Յունիսի, 1904¹⁵

Ներկայ նիստում որոշուեց՝

- 1) Ուղարկել Ոսկեհանքում¹⁶ մահուան դատապարտուած ընկեր Գեղամի հօրը՝ 1,300 ֆրանկ, նրա դատավճիռը բեկանելու գործի համար:
- 2) Ուղարկել Վառնա ընկեր Մարգարեանին¹⁷ հազար ֆրանկ, համաձայն նրա հեռագրի, ի հաշիւ Յուլիան մարմնի:
- 3) Ուղարկել ի հաշիւ Յուլիան մարմնի, Աթէնք, ընկեր Աշոտի¹⁸, հազար ֆրանկ:
- 4) Հետեւել ճշտութեամբ՝ նախահաշուով զանազան մարմիններին յատկացրած գումարների գործածութեանը: Եթէ մի մարմնի համար նշանակած գումարը չբաւականանայ, միւս մարմնից կարելի է վերցնել՝ միմիայն երկուսի փոխադարձ համաձայնութիւնը ունենալուց յետոյ:
- 5) Դնել Լեռնավայրի Պատասխանատու մարմնի անդամ Անտոնի¹⁹ տրամադրութեան տակ հազար ֆրանկ (ընկեր Անտոն վաղը պիտի ճանապարհուի):
- 6) Յուլիան մարմնի անդամ էլլէնի տրամադրութեան տակ դնել հազար ֆրանկ եւ մնացած հարկաւոր գումարը փոխադրել Պարիզ, ուր ընկեր էլլէն²⁰ պիտի գնայ վաղը:

11.- Ֆրանսական խորհրդարանի անդամ. մաս կը կազմէր նաեւ Պրօ-Արմենիա-ի խմբագրական կազմին. Դաշնակցութեան բարեկամ եւ հայ դատի ջերմ պաշտպաններէն:

12.- Բրիտանիոյ խորհրդարանի հայասեր անդամներէն. յետագային արտաքին գործոց նախարար:

13.- «Վիշապի [Պոլիս] նախապատրաստական գործերովը» պէտք է հասկնալ Սուլթանի մահափորձը, որուն կազմակերպումն ու գործադրութիւնը վստահուած էր Յուլիան մարմնին:

14.- Սակեղոնացի յեղափոխական. մինչեւ այսօր անտեղ վաճառական, որմէ կը գնուին պայթուցիկ նիւթեր:

15.- Յայտնապէս արձանագրութեան թուակարգումին մէջ սխալ կայ: Նախորդ թիւ 8 արձանագրութիւնը կը կրէ Յունիսի 26 թուականը, յաջորդ թիւ 10-ը՝ Յունիսի 25-ը: Իսկ թիւ 9-ը՝ 5 Յունիսի: Թուակարգուածը յստակ են ու շփոթի տեղի չեն տար: Ուստի կը պահենք տետրակի արձանագրութեանց շարքը այնպէս՝ ինչպէս է անոնց յաջորդականութիւնը եւ թուակարգումը:

16.- Ոսկեհանքը Իզմիրն է կամ Զմիւռնիան:

17.- Մարգարեան Մարտիրոս, Յուլիան մարմնի անդամ Սաֆոն:

18.- Աշոտ Նոյնպէս Յուլիանի անդամ, իսկական անունը՝ Եղիկեան Կարապետ:

19.- Անտոն՝ Սիմոն Զաւարեանի ծածկանուններէն մէկն է:

20.- Չեռագրին մէջ հոս եւ այլուր, «Դեյլէն» ձեւով, վերածած ենք էլլէն-ի այնպէս ինչպէս կը ստորագրէր ինք՝ Քրիստափոր Սիբայլեան:

Արձանագրութիւն թիւ 10

Յունիսի 25, 1904

Կայացան որոշումներ՝

- 1) Իտալացի պրոֆեսոր Racca գրաւոր դիմումն անելով՝ Հայաստան ճանապարհորդելու, եթէ նրան դրամական աջակցութիւն տրուի: Վճռուեց՝ գրել մեր բարեկամ Մոնիտային՝ նրա կարծիքը իմանալու: Եւ եթէ այդ կարծիքը նպաստաւոր լինի՝ բանակցել Racca-ի հետ, խնդիրը ուսումնասիրելու եւ առաջ մղելու նպատակով:
- 2) Յանձնել «Դրամ»²¹ խմբին՝ որոշելու թէ ինչ կերպ վերսկսել Մանչեստրի վաճառականներին հետ բանակցութիւնները՝ այն խնդրի վերաբերմամբ, որը կարգաւորելու համար անցեալ տարի երկու ընկեր գնացին այդ քաղաքը (տես Ոսկեհանքի գործը):
- 3) Ուղարկել Կոմիտէներին «Դրոշակ», եթէ նրանք խնդրեն, առանց կենտրոնական կոմիտէների միջնորդութեան:

Արձանագրութիւն թիւ 11

1904 Յունիսի 14

Կայացան հետեւեալ որոշումները՝

- 1) Պատասխանել պրոֆեսոր Racca-ին, եւ խնդրել, որ նեղութիւն յանձն առնի, մեր ծախքով, ժրնեւ գալ մշակելու Հայաստան անելիք նրա ճանապարհորդութեան մանրամասները, օգտաւէտութիւնը, եղանակը եւ ծախքին քանակը:
- 2) Ուղարկել գլխաւոր օրգաններին հեռագիրներ Սասունի դէպքերի, ինչպէս եւ Գանձակի փոխ նահանգապետ Անդրէեւի սպանութեան մասին:
- 3) Հրատարակել «Դրոշակի» առաջիկայ N° 7-ը աւելի մեծ քանակութեամբ (6,500), կովկասեան կոմիտէներին աւելի ուղարկելու համար, ինչպէս նրանք խնդրել են:
- 4) Տպագրութեան յանձնել «Կազմակերպական կանոնները» եւ մինչեւ Յունիսի վերջը տարածել կոմիտէներին:
- 5) Ընդունել պրոֆեսոր Վուարէնի առաջարկը եւ մի գրաւոր դիմումն անել այն եւրոպացի գործիչներին եւ գիտնականներին, որոնք, թուով 120, հրաւիրուած են Սէն-Լուի-ի կոնգրէին (Գիտութեան եւ արուեստի), խնդրելով Ամերիկայի մէջ արծարծել հայկական հարցին աջակցելու միտքը, եւ Միացեալ Նահանգների միջամտութեան հնարաւորութիւնը: Տպագրել այն դիմումը եւ տարածել կոնգրէին գնացողների մէջ, ոչ ուշ քան Օգոստոսի առաջին թուերը:
- 6) Յանձնել ընկեր Գալֆայանին՝ հաշուեթղթերը կանոնաւոր հաշուապահական մատեանների մէջ մտցրնելու համար (համաձայն նախկին որոշումների):
- 7) Գործածութեան մէջ մտցնել «Օրդր»ները Յունիսի 15-ից եւ գանձարանի ելքն ու մուտքը կատարել միայն այդ եղանակով:

21.- «Դրամ» խումբը՝ Փոթորիկի (բոնի հանգանակութիւն) մարմինն էր:

Արձանագրութիւն թիւ 12

Յունիսի 28, 1904

Որոշուեց՝

- Ա) Գրել Պարիզ, մեր բարեկամներ Պրեսանսէին եւ Քիյառին, որպէսզի դիմեն մինիստր Դելկասէին²² իմանալու թէ արդեօք Մուշի Փրանսիական դեսպանը յանձն կ'առնէ բաժանել Մուշ-Սասունի կարօտեալներին երեսուն հազար Փրանկ, որ Կովկասից դրել են մեր տրամադրութեան տակ, Արեւելեան Բիւրոյի միջոցով:
- Բ) Սկսել բանակցել ժրնեւ եկած պրոֆեսոր Racca-ի հետ, Հայաստան կատարելիք նրա ճանապարհորդութեան մանրամասների վերաբերմամբ:
- Գ) Բանկը մտցնել, ընթացիկ հաշուով, գանձարանի մէջ եղած վեց հազար Փրանկը, եւ առհասարակ բաց անել «Դրոշակի» խմբագրութեան անունով compte courant²³, եթէ բանկային վարչութիւնը կ'ընդունէ այդ ձեւը:
- Դ) Ուղարկել եւրոպական լրագիրներին հեռագրեր Կովկասից Հայաստան անցած նոր ռազմական խմբերի եւ նրանց ընդհարումների մասին:
- Ե) Բանակցել ժրնեւ եկած Ֆինլանդացի գրող եւ գործիչ Շ-ի հետ, որը առաջարկում է Ռուսաստանի այժմեան ռեժիմից դժգոհ բոլոր յեղափոխական կազմակերպութիւնների անունից մի կոչ ուղղել հպատակ ազգերին, հրաւիրելով նրանց բողոք բարձրացնել միապետական կառավարութեան դէմ:
- Ձ) Բանակցութիւններ սկսել մեզ յանձնարարած եւ ժրնեւ եկածա-ի հետ, որը նպատակ ունի մօտից ծանօթանալ Ռուսաստանի ներքին վիճակի հետ, քաղաքական որոշ ծրագրով:

Արձանագրութիւն թիւ 13

Յունիսի 31, 1904

Որոշուեցաւ՝

- Ա) Առաջարկել պրոֆեսոր Racca-ին, որ նա աշխատի ձեռք բերել որեւէ աջակցութիւն իտալական կառավարութեան կողմից՝ Հայաստան ճանապարհորդելը հնարաւոր դարձնելու նպատակով: Զանապարհորդութեան գիծը պիտի լինի՝ Կ. Պոլիս, Տրապիզոն, էրզրում, Մուշ, Բիթլիս, Վան, Սալմաստ, Անդրկովկաս՝ Երեւան, էջմիածին, Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Թիֆլիս, Բագու, Բաթում, եւ կամ աւելի կարճ գծով՝ էրզրումից-Կովկաս, եթէ Մուշ գնալը անհնար լինի: Նպատակը պիտի լինի՝ նպաստել հայկական դատին, եւ ուսումնասիրել հայերի վիճակը՝ քաղաքական տեսակէտից: Դրամական նպաստը այդ ճանապարհորդութեան՝ որոշուեց մինչեւ երեք հազար հինգ հարիւր Փրանկ առ առաւելն (3,500 fr.): Վերադարձին՝ պրոֆ. Racca պիտի անի դասախօսութիւններ, տպագրէ աշխատութիւններ հայերի մասին եւ բացի դրանից՝ պէտք է թղթակցութիւններ ուղարկէ Երկրից՝ մեր ցոյց տուած նշանաւոր օրգաններին:
- Մանօթ.- Տալ նրան ճանապարհածախս իտալիայից ժրնեւ ու դարձը:
- Բ) Ուղարկել գլխաւոր լրագիրներին հեռագիրներ Ալաշկերտից ստացած լուրերի առիթով:
- Գ) Փոխադրել Սոֆիա, Տուֆ[ակչեւ]-ին, «մեյլինիտ»-ի հաշուին՝ դարձեալ հազար ութ հարիւր Փրանկ (1800 fr.), որով կը լրանայ իր ուղած գումարը:
- Դ) Հրատարակել «Կազմակերպական կանոնները» քանակութեամբ «500» օրինակ:

22.- Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարը:
23.- Ֆրանսերէն՝ դրամատոնային հաշիւ, հաշուընթաց:

Արձանագրութիւն թիւ 14

Օգոստոսի 2, 1904

Այս նիստում տեղեկագրուեց՝

1) Պրոֆ. Racca համաձայնուեց Հայաստանի ճանապարհորդութիւնը կատարել երկու հազար երկու հարիւր Ֆրանկով, համաձայն նախագծած ուղեգրի. նա յանձն առաւ անմիջապէս դիմել իտալական կառավարութեան՝ դիւրութիւններ ձեռք բերելու նպատակով:

2) Պրոֆեսոր Վուարէն յանձն առաւ Ամերիկայի Մէն-Լուի ժողովում (Կոնգրէս Արուեստների եւ գիտութեան) Հայկական հարցը յարուցանել եւ առաջարկել՝ որեւէ որոշումն կայացնել, ուղղուած Ամերիկական կառավարութեան:

Որոշուեց՝ այդ մտքով գրաւոր դիմումն անել պրոֆ. Վուարէնին եւ գրել այս մասին Ամերիկայի կոմիտէներին:

3) Մեր բարեկամ Quillard հեռագրել է Պարիզից, որ Ֆրանսիական Արտաքին գործերի մինիստրը պ. Դելկասէն համաձայնուել է՝ համաձայն մեր դիմումի, ուղարկել Մուշի Ֆրանսիական հիւպատոսին գումար, հայ կարօտեալներին բաժանելու համար:

Որոշուեց՝ Ուղարկել անմիջապէս Պարիզ, Քիյառին, մինիստրի տրամադրութեան տակ դնելու համար, երեսուն հազար Ֆրանկ, ի հաշիւ Արեւելեան Բիւրոյի (համեմատ նրանցից ստացուած հեռագրի):

4) Ուղարկել Կովկաս, Պարսկաստանի վրայով, բացի ցայժմ ուղարկուած գրքերից, 400 հատ «Հայաստան եւ Մակեդոնիա» եւ Ուս. Միութեան հրատարակութիւններից 800 օրինակ, որոնք դրուած են մեր կազմակերպութեան տրամադրութեան ներքոյ:

5) Ուղարկել շրջաբերական հեռագիրներ այն նոր փաստերի մասին, որոնք ստացուած են այս շարաթ եւ ցոյց են տալիս ռուսական կառավարութեան նոր խարդախութիւնները՝ կովկասահայերի դէմ:

Արձանագրութիւն թիւ 15

Օգոստ. 17, 1904

Որոշուեց՝

1) Ուղարկել Յուլիանի մարմին, համաձայն նրա առաջարկի, տասն հազար Ֆրանկ:

2) Ուղարկել Սոֆիա՝ Տուֆակչեւին, իբրեւ վերջին գումար նրա վաճառքի՝ 600 Ֆրանկ, փակելով դրանով ցարդ եղած հաշիւները:

3) Համաձայն վերջին հասցէի, ստացուած Զմիւռնիայից, ուղարկել իբրեւ նպաստ ընկեր Գեղամին՝ հինգ հարիւր ռուբլի (1300 Ֆրանկ):

4) Հաղորդել Կաթողիկոսական պատգամաւորութեան, որ այժմ Լոնտոն է, վերջին տեղեկութիւնները, ստացուած Տարօնից, քաղաքական այցելութիւնների ժամանակ կիր արկանելու համար:

5) Տպագրել «Դրօշակի» Օգոստոսի համարը եթէ հազար օրինակ աւելացած պահանջին լիութիւն տալու համար:

Արձանագրութիւն թիւ 16

Օգոստ. 31, 1904

Ներկայ նիստում որոշուեց՝

Ա) Պատրաստել տալ Օլթիի ռուսական սահմանապահ կողակների կատարած բարբարոսութեան «կլիշէները» (ընդդէմ «Որսկան» խմբի) եւ նրան կցելով Ֆրանսերէն բացատրութիւն, տպագրել մի քանի հազար օրինակ եւ տարածել ամբողջ Եւրոպայում, իբրեւ մի նոր փաստ ցարի կառավարութեան անօրինակ արարքների:

Բ) Պատրաստել համաձայն Յուլիանի մարմնի խնդրի, Ֆրանսերէն եւ թուրքերէն շրջաբերական, Տարօնի կոմիտէի՝ հիւպատոսներին ներկայացրած պահանջների վերաբերմամբ եւ ուղարկել յիշեալ մարմնին, թուրքական գլխաւոր կենտրոններում, հարկաւոր ժամանակը տարածելու համար:

Գ) Յանձնարարել ռուսաց «Սոցիալիստ-Յեղափոխականների» ներկայացուցչին՝ Ոսկանապատի¹⁰ մեր ընկերներին, որպէսզի դիւրացնեն այդ կազմակերպութեան ձեռնարկները իրանց շրջանում:

Գ) Ուղարկել Լեոնավայրի⁷ ընկերներին, համաձայն նրանց նամակի, այդ շրջանի գործի նախապատրաստութիւնների համար, տասն հազար Ֆրանկ, (Ալեքսանդրիա, Դր. Փաշայեանի հասցէին): Դրա հետ միասին ընթացք տալ նոյն շրջանի ընկերների գրածին, գէնքի եւ այլ մթերքների վերաբերմամբ:

Արձանագրութիւն թիւ 17

6 Սեպտ. 1904

Ներկայ նիստում որոշուեց՝

Նկատելով, որ թուրք կառավարութիւնը չորրորդ բանակը գէնքի տակ կը կանչէ, որ վանի վերջին շարժումի միջոցին թուրք խուժանը կը զինէ, նկատելով նոյնպէս Սասունի դէպքերու առթիւ եւրոպական գործնական միջամտութեան մը չգոյութիւնը՝

Ա) Ուղարկել «Դաշնակցութեան խորհրդի» անունով Բերլինի Դաշնագրութիւնը ստորագրող տէրութիւններու արտ. գործ. նախարարներուն հեռագրով ազդարարագիր մը եւ պատճէնը հաղորդել մամուլին:

Բ) Նկատելով Շամէն եւ Վրէժէն²⁴ ստացուած նամակներուն պարունակութիւնը, եւ Շամի մէջ շարժումի սկսումը՝ Լ[նդհանուր] Ժ[ողովի] գծած նախահաշիւին համաձայն Շամի գործերուն յատկացուած գումարէն (3000) Ֆրանք անմիջապէս փոխադրել Սալմաստ եւ դրամին փոխադրուած լինելը հեռագրով իմաց տալ:

Գ) Հեռագրել նոյնպէս Pressensé-ին եւ Quillard-ին որ դիմումներ ընեն Ֆրանսացի եւ անգլիացի Արտ. գործ. մինիստրներին, կոտորածներուն առջեւ առնելու համար:

24.- Շամը՝ վաճ-Վասպուրականն է, իսկ Վրէժը՝ Ատրպատական-Պարսկաստան:

Արձանագրութիւն թիւ 18

24 Սեպտեմբ. 1904

Այս նիստում, որ բացի բիւրոյական անդամներից ներկայ էին ընկերներ՝ Շահրիկեան, Յովնան, Վահագ, Վարդան²⁵,

Որոշուեց՝

1) ա. Նկատի առնելով Ֆինլանդացիներու եւ լեհացի սոցիալիստներու կողմէ եղած առաջարկը, որով հրաւիրում էին Ռուսաստանի բոլոր դժգոհ տարրերը համագումար կազմելու, ընդունուեց մասնակցիլ կոնգրէսին՝ պատգամաւոր ղրկելով Վարանդեանին: բ. Պատրաստել մի տեղեկագիր ինքնապաշտպանութեան կոմիտէին գործունէութեան եւ նպատակի մասին:

2) Նկատելով որ Երկրէն [եկած] նամակներու տուած տեղեկութիւնները, որոնց համեմատ Մուշ գտնուող անգլիական փոխ-հիւպատոսը աջակցում է թուրք կառավարութեան՝ զինաթափ ընելու հայ ժողովուրդը, դիմել Անգլիայի Արտ. գործոց մինիստրին հեռագրով, որ արգիլէ եւ կանգնեցնէ կոնսիւլին՝ իր այս ընթացքին մէջ:

3) Աչքի առաջ ունենալով Վիեննայից՝ Ակինեանի մէկ նամակը, որ պարսիկ վաճառական մը յանձն է առնում Պարսկաստան եւ Տաճկաստանում խոշոր քանակութեամբ զէնք յանձնել, յարմար նկատուեցաւ, գրել Ակինեանին, որ վաճառականը մեր մօտ գայ ուղղակի անձամբ տեսնուելու համար:

25.- Յաջորդաբար՝ Յար. Շահրիկեան, Յոնան Դաթեան, Արշակ Վռամեան եւ Խանասորի արշաւանքին հրամանատար Վարդան, բուն անունով՝ Մեհրաբեան Սարգիս:

Արձանագրութիւն թիւ 19

2 Հոկտեմբեր 1904

Որոշուեցաւ՝

Ա) Նկատի ունենալով որ քանի մը հանգամանքների պատճառով պրոֆեսոր Racca անկարող է սկսել իր ճամբորդութիւնը դէպի Հայաստան (տես նախորդ արձանագրութիւնները) աւելի վաղ քան Հոկտեմբերի վերջը, առաջարկել նրան յետաձգելու այդ ուղեւորութիւնը մինչեւ գարնան սկիզբը, երբ եղանակը աւելի նպաստաւոր կը լինի նախագծած նպատակը իրագործելու համար: Դրա հետ միասին որոշուեց՝ նրան խոստացած 2,200 Ֆրանկը անձեռնմխելի պահել, իբրեւ այդ ուղեւորութեան յատուկ գումար, եւ նրան տալ իր ժամանակին: Պրոֆեսորը այդ որոշումներին տուեց իր կատարեալ համաձայնութիւնը: Տալ նրան իբրեւ ճանապարհածախք մի հարիւր Ֆրանկ:

- Բ) Ընթացք տալ բոլոր ընթացիկ գործերին՝ վերաբերմամբ ստացուած նամակներին:
- Գ) Բանակցութեան մէջ մտնել ժընեւ եկած պարսիկ վաճառականի հետ՝ զէնքի խնդրի մասին:
- Դ) Կազմել «Դրօշակի» Հոկտեմբերի համարը:

Արձանագրութիւն թիւ 20

Հոկտեմբեր 10, 1904

Ներկայ ժողովում որոշուեց՝

1) Յարգելով Ոսկանապատի¹⁰ ընկերների խնդիրքը՝ եւ նկատելով, որ ցանկալի է մասնագէտ-ուսանողներ ուղարկել Երկիրը, որոշուեց՝ դրամապէս նպաստել ընկեր Համբարձումեանին²⁶ գործնական կերպով ուսումնասիրելու պայթուցիկ նիւթերի եւ դրա հետ կապուած ձեռնարկների խնդիրը: Այդ պարապմունքի ժամանակը չպիտի անցնի 4-6 ամիսներից:

2) Բաց թողնել ճանապարհածախք Լեռնավայրից եկած ընկեր Սարհատի²⁷, որը ուղարկուած է զէնքերի տեղափոխութեան համար: Բացի դրանից՝ դնել նրա տարմադրութեան ներքոյ, հարկաւոր ժամանակը, դրամ՝ գնած զէնքին եւ փոխադրութեան համար:

3) Խնդրել ընկեր Վարդանին²⁸, որ ուղեւորուած է Լեռնավայր, անցնիլ Յունաստանով, այնտեղի ընկերների հետ՝ զէնքի գնման խնդիրը կարգադրելու համար: Զէնք գնելու գործը պէտք է պարզէ ընկեր Ռոստոմ՝ Պարիզի մէջ:

4) Բաց թողնել ի հաշիւ Ամերիկայի կենտ. կոմիտէի՝ դրամ, ընկեր Վռամեանի եւ Յոնանի ճամբի ծախքի համար, որոնք ուղեւորուած են դէպի Ամերիկա:

5) Տպագրել «Դրօշակի» N° 10-ը եօթն հազար երկու հարիւր օրինակ:

6) Բանակցութեան մէջ մտնել երիտասարդ Շապ.-ի հետ, որը ցանկութիւն է յայտնում, իր մասնագիտական հետազօտութիւնների պատրուակով, մտնել Թուրքաց Հայաստան եւ զբաղուել մեր գործերով:

26.- Շատ հաւանաբար Կոստի Դամբարձումեանն է:
27.- Զշիրթել Գեորգ Զաւուշի հետ, որ նոյնպէս ծագօք էր Սարիատ ծածկանունով: Այս մէկը՝ Յ. Յակոբեան գործած է Կիլիկիոյ եւ Իզմիրի շրջաններուն մէջ, ապա զբաղած նաեւ զէնքի փոխադրութեան գործով:
28.- Խանասորի Վարդանն է՝ Մեհրաբեան Սարգիս, որ Զաւարեանի հետ ընտրուած էր Լեռնավայրի (Կիլիկիա) Պատասխանատու մարմնի անդամ:

Արձանագրութիւն թիւ 21

Հոկտ. 24, 1904

Որոշուեց՝

Ա) Գրել մարմիններին՝ որ Դաշնակցական խորհուրդը պիտի ժողովի հրաւիրուի Դեկտեմբերի կէսին, խնդրելով տեսնել հարկաւոր պատրաստութիւնները՝ այդ գումարման համար: Վաղօրօք գրել այդ մասին Երկրի մարմիններին:

Բ) Գրել Արեւելեան Բիւրոյին՝ որպէսզի առաջարկուի Երկրի գործիչ Անդրանիկին²⁹, որ այժմ Սալմաստ է անցել, շտապելու ժամանակաւորապէս Եւրոպա, մասնակցելու Դաշնակցական խորհրդի³⁰ պարապմունքներին:

Գ) Հաղորդել Արեւելեան Բիւրոյին, որ Պարիզի միջոցով Սասուն ուղարկուած 35 հազար Ֆրանկը արդէն հասել է Վան, խնդրելով դարձեալ նոր գումար հասցնել մեզ, իրեւնպաստ Սասունի կարօտեալներին: Այդ նոր գումարն էլ, Ֆրանսիական կառավարութեան միջոցով փոխադրել Հայաստան: Տեղեկացնել այդ մասին Վասպուրականի եւ Տարօնի կոմիտէներին:

Դ) Պատասխանել կովկասեան կենտրոնական մարմիններին հաշիւների մասին գրած նամակներին առիթով:

Է) Ուղարկել Վառնա, ընկեն Սարգիս Աբրահամեանի հասցէին, Վիշապի համար 12,000 francs համաձայն Վիշապի¹³ ընկերների որոշման:

Զ) Յանձն(արար)ել ընկեր Ռոստոմին անձամբ, Պարիզում տեղեկութիւններ հաւաքել զէնքերի տեսակի ու տեղափոխութեան համար, այնտեղ գնալով Լեռնավայր⁷ ուղեւորող ընկեր Վարդանի հետ միասին:

29.- Գայդուկապետն է, որ Սասնոյ աստամբութեան ճնշումէն ետք անցած էր Ատրպատական եւ շուտով կովկասի վրայով պիտի ուղեւորուէր դէպի Եւրոպա:
30.- «Դաշնակցութեան Խորհուրդը» ստեղծուած էր Երրորդ Ընդի. ժողովին (1904) փոխարինելով նախկին «Դաշնակցութեան Կամըր» ներկայացնող մարմինը: «Խորհուրդը» կը կազմուէր Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոյի, ինչպէս նաեւ Պատասխանատու Կ. Կոմիտէներու մէկական ներկայացուցիչներէն, եւ պարբերաբար գումարուելով կը կայացնէր գործնական բնոյթի կարեւոր որոշումները: Խորհուրդի յիշուած ժողովը, պայմաններու բերումով, պիտի յետաձգուէր՝ գումարուելու համար 1905 թ. Փետրուարէն սկսեալ:

Արձանագրութիւն թիւ 22

Նոյեմբ. 10, 1904

Ներկայ ժողովում ներկայութեամբ ժընեւ գտնուող ընկեր Նիթրայի³¹, կայացան հետեւեալ որոշումները:

Ա) Խնդրել Արեւելեան Բիւրոյին, որ անմիջապէս ձեռնարկեն՝ կազմակերպելու կովկասից կանոնաւոր ու սխտեմատիկաբար տեղեկութիւններ հաղորդելու գործը, եւ այդ նպատակով պահել մէկ երկու հոգի, իրրեւ յատուկ թղթակիցներ, որոնց պարտքը պիտի լինի պատել Երկրը եւ թղթակցութիւններ ուղարկել խմբագրութեան:

Բ) Դրամական վարձատրութեամբ՝ պահել 2-4 հոգի, մի մասը Պարսկաստան, միւսը կովկաս, որոնք յատկապէս պէտք է զբաղուեն յեղափոխական գրականութիւնը ստանալու եւ տարածելու գործով: Առաջարկել եւ թողնել այդ խնդրի իրագործումը կովկասեան մարմիններին:

Գ) Գրել Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէին, որ խմբագրութիւնը գտնուի է միանգամայն աննպատակաբարձար — քննելով մանրամասն բոլոր հանգամանքները — առանձին թերթի հրատարակութիւնը կովկասում: Աւելի նպատակաբար գտնելով Արեւելեան Բիւրոյի առաջարկը՝ արտատպել «Դրօշակը» կովկասի համար, գրել որ առաջիկայ համարից կը պատրաստուեն ձուլուած երեսները եւ կ'ուղարկուեն այնտեղ, փորձելու այդ միջոցը:

Դ) Ուղարկել Աթէնք, ընկեր Սարհատի հասցէին, (համաձայն այնտեղ եղած ընկերներ Վարդանի եւ Սարհատի գրութեան) հինգ հազար Ֆրանկ, զէնք գնելու եւ Լեռնավայր տեղափոխելու համար:

Ե) Տեղեկացնել մեր բարեկամ Քիյաուի, որ շուտով պիտի ստանայ կովկասից, մեր մարմինների միջոցով, տասն հազար Ֆրանկ, Արտաքին գործերի մինիստրութեան միջոցով Սասունի կարօտեալներին հասցնելու համար:

Զ) Ուղարկել Բիւրոյի տրամադրութեան ներքոյ եղած գումարից երկու հազար Ֆրանկ, Պարիզ, այնտեղից Վանի կարօտեալներին հասցնելու համար, մինիստրութեան միջոցով:

31.- Յարութիւն Շահրիկեանի:

Արձանագրութիւն թիւ 23

Նոյեմբ. 12, 1904

Ներկայ նիստում որոշումներ եղան՝

Ա) Տպագրել եւ մինչեւ ամսի 15-ը տարածել մի յատուկ շրջաբերական, Դեկտեմբերին կայանալիք Դաշն. Սորհրդի գումարման վերաբերմամբ (150 օրինակ):

Բ) Գրել յատուկ նամակ Յուզական մարմինն հրատարակելի պրոկլամասիոնի վերաբերմամբ, եւ սպասել նրա կարգադրութեան:

Գ) Տեղեկութիւններ հաղորդել Լեոնավայրի ընկերներին, ուղարկած դրամի եւ գնուած գէնքերի քանակի մասին:

Դ) Պատասխանել Լոնտոն ընկեր Թայինեանին⁴ ա) որ կաթողիկոսական պատգամաւորութիւնը չպէտք է կանգնեցնել, այլ ընդհակառակը, շարունակել դիմումները միւս կառավարութիւններին եւս — Բերլին, Վիեննա, Հռոմ, եւ բ) Չձեռնարկել անգլերէն լեզուով յատուկ թերթի հրատարակութեան, քանի որ Ընդհանուր Ժողովը բացարձակապէս մերժել է այդ առաջարկը: Այս երկու կէտի մասին հաղորդել, իբր տեղեկութիւն, պ. Քիլ-յառին եւս, Պարիզ:

Ե) Նշանակել Արտաշէսին — խմբագրատանը աշխատելու իբրեւ վարձ-ամսական յիսուն ֆրանկ, եւ որոշել նրա անելիքները ճշտօրէն:

Զ) Ուղարկել ծրագիրներ եւրոպական կարեւոր օրգաններին՝ Սասունից ստացուած ամենանոր տեղեկութիւնների վերաբերմամբ:

Է) Հաղորդել Ռուսաց «սոցիալիստ-ուեւոլուցիոններ»³² կազմակերպութեան ժընեւի կոմիտէին, թէ որքան բրոշիւրներ եւ թերթեր կարելի է փոխադրել Դաշնակցութեան գծերով: Ուղարկուած յեղափոխական գրականութիւնը պիտի տարածուի մեր կոմիտէների հայեցողութեամբ:

32.- Բնագրին մէջ՝ ուսատառ:

Արձանագրութիւն թիւ 24

Դեկտեմբերի 10, 1904

Ներկայ նիստում կայացած որոշումները՝

Ա) Նկատի ունենալով Վառնայում մեր չորս ընկերների ձերբակալութիւնը, նախագրուչացնել՝ ում հարկաւոր է, հասցէների եւ նամակագրութեան վերաբերմամբ:

Բ) Գրել Քիլյառի միջոցով՝ մինիստր Դելկասէին, խնդրելով դարձեալ ճնշում գործ դնել Կ. Պոլսում, ի նկատի ունենալով, որ Գիսակի³³ գործը պէտք է վերաքննութեան ենթարկուի, եւ ուրեմն յարմար միջոց է որեւէ օգնութիւն հասցնելու:

Գ) Ուղարկել Պարսկաստանի վրայով՝ «Դրօշակի» ձուլած երեսները, որոնք արդէն պատրաստուած են եւ նոյն փորձը անել «Դրօշակի» N° 12-ի վերաբերմամբ:

Դ) Ուղարկել Աթէնք, Սարհատին վեց հազար ֆրանկ, փոխադրութեան ծախքերի համար, համաձայն Լեոնավայրի ընկերների նամակին:

Ե) Գրել Racca-ին, որ շատ հաճելի է մեզ նրա առաջարկը՝ նիւթապէս օգնել իտալացի հայասէրին՝ ճանապարհորդելու Հայաստան. տարաբախտաբար Դաշնակցութեան նախահաշիւը թոյլ չի տալիս իրագործելու այդ:

Զ) Պատրաստել յաւելուածական Տեղեկագիր գործերի այժմեան վիճակի մասին՝ կենտրոնական կոմիտէներին ուղարկելու համար: Նոյնը ուղարկել Ամերիկա ոչ ուշ քան ամսի 14-ը, որպէսզի հասնի նրանց Ընդհանուր Ժողովին:

Է) «Դրօշակի» Դեկտեմբերի համարը աւելացնել եւ տպագրել 7,500 օրինակ:

Ը) խնդրելով, որ շտապեցնեն կովկասից գրաշար ուղարկել, յայտնել գրաշար Ներսէսին, որ նա ազատ է իր պաշտօնից՝ Յունուարից սկսած:

33.- Վարդգէս Սերեցկիւեան, որ կը գտնուէր Վանի բանտը: Քիլյառը, ինչպէս ծանօթ է, Պրօ-Արմենիա-ի խմբագրապետն էր, իսկ Դելկասէն՝ Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարարը:

Արձանագրութիւն թիւ 25

1904 Դեկտեմբեր 14

Այս նիստում գլխաւոր խնդիրը՝ Նորհրդի գումարման մանրամասներն էին:

Որոշուեցաւ՝

1. ա) Հրաւիրել Նորհուրդը, ինչպէս արդէն յայտնուած է, Դեկտեմբերի 15/28-ին, եւ տեղեկագրել այդ մասին ուր հարկաւոր է:

բ) Պատրաստել Նորհրդի համար մի Տեղեկագիր, եւ ժողովի Օրակարգը, բոլոր մանրամասներով:

գ) Տեղեկացնել՝ որ Նորհրդին պիտի մասնակցեն՝ 1) Արեւելեան Բիւրոն, 2) Արեւմտեան Բիւրոն, 3) Վիշապ, 4) Սասուն, 5) Լեւոնավայր եւ 6) Կովկասի Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէն: Բացի դոցանից կարող է մասնակցել եւ Վասպուրականը, ենթադրելով որ այնտեղ արդէն կազմակերպուած է Պատասխանատու մարմին:

դ) Միւս տեղերի ընկերներին (Պարիզ, Աթէնք) հրաւիրել, համաձայն նրանց ցանկութեան, Նորհրդի ժողովին նախօրօք վերջինի որոշումը առնելով (բացման նիստին):

ե) Ենթարկել Նորհրդի քննութեան այն առաջարկները, որոնք կը գան դաշնակցական մարմիններից առհասարակ:

2. Վիշապի¹³ ընկերների խնդրածները՝ շտապեցնել, որպէսզի էլլէն¹ միջոց ունենայ ըստ կարելոյն շուտ այնտեղ վերադառնալ:

3. Ընթացք տալ Լեւոնավայրի խնդիրներին, համաձայն նրանց վերջին նամակների:

4. Շնորհաւորութեան հեռագիր ուղարկել Պրեսանսէին եւ Քիյաուին՝ «Européens»-ի խմբագրութիւնը ստանձնելու առիթով:

5. Պատասխանել Արեւելեան Բիւրոյի հեռագրին, Սասունի կարօտեալներին ուղարկած գումարի վերաբերմամբ:

6. Հաղորդել Թիֆլիս Միջնորդին, որ «փոթ[որիկ]»-ի պահանջը («Փ»-ի) պէտք է իրագործել այն պայմաններով, որոնք որոշուած են Ժընեւի տեսակցութեան ժամանակ:

7. Պատրաստել «Դրօշակի» 1905 թ.ի N° 1-ի բովանդակութիւնը:

8. Ուղարկել թղթակցական տեղեկութիւններ «Pro Armenia»-ին Կովկասի եւ Հայաստանի մասին:

Արձանագրութեան թիւ 26

1904, Դեկտեմբերի 20

Քննութեան առնուեցաւ՝

Ա) Արեւելեան Բիւրոյի ցանկութիւնը, Նորհուրդը գումարել ոչ թէ Եւրոպա, այլ Կովկաս: Յարգելով այդ առաջարկը, որոշուեցաւ այդ մասին իմանալ Վիշապի եւ Լեւոնավայրի կարծիքը, եւ վերջինների համաձայնութեան դէպքում՝ հեռագրով յայտնել վերջնական համաձայնութիւն, այլ մանրամասների հետ միասին:

Որոշուեցաւ՝

1) Նորից դիմում անել Պրեսանսէի եւ Քիյաուի միջոցով Ֆրանսիական արտաքին գործերի մինիստրութեան՝ իմանալու վերջնականապէս՝ թէ ինչու Հայաստան ուղարկուած փողը՝ մինչեւ այժմ հիւպատոսը նպատակին՝ կարօտեալներին չէ հասցրել:

2) Գրել Ամերիկա, դաշնակցական Կենտր. Կոմիտէին, հանգանակած գումարը ուղարկել Սասուն, ամերիկական հիւպատոսների միջոցով:

3) Գրել Լոնտոն, արտաքին գործերի մինիստրութեան, խնդրելով որոշ գումար ստանալ եւ փոխադրել [?] Հայաստան, անգլիական հիւպատոսների միջոցով:

4) Փոխադրել Ֆիլիպպէ, էլլէնի խնդրած հազար ֆրանկը՝ ի հաշիւ Յուցական մարմնի:

5) Գրել Պարիզ, Թայինեանին, որ, տարաբախտաբար, դրամարկդի վիճակը եւ լինելիք կարեւոր ծախքերը թոյլ չեն տալիս՝ կատարել նրա դրամական նոր պահանջը:

6) Վճարել «Դէպի կուր» գրքի³⁴ տպագրութեան ծախքերը, եւ գիրքը (2,000 օրինակ) տարածել կոմիտէներին, մեծ մասը վերապահելով Կովկասին:

Արձանագրութիւն թիւ 27

1905, Յունուար 20

Որոշուեցաւ՝

1) Նկատի ունենալով Վիշապի պատասխանը, Նորհուրդը կայացնել Եւրոպա եւ այս մասին անմիջապէս յայտնել կովկասեան եւ Թուրքաց-Հայաստանի մարմիններին:

2) Համաձայն Լեւոնավայրի ընկերների նամակի՝ սրանից յետոյ գումար բաց թողնել այն դէպքում միայն, երբ տեղեկութիւն կը ստացուի ընկերներ Միմոնից եւ Վարդանից³⁵: Այս մասին յայտնել նոյն շրջանի գործին կապուած այլ ընկերներին:

3) Գրել Պարիզ, ընկեր Թայինեանին՝ Ժընեւ գալու կարեւորութեան մասին, որպէսզի կարելի լինի միասին պարզել պարիզեան ծախքերի խնդիրը:

4) Գրել դարձեալ մի անգամ բոլոր մարմիններին՝ խնդրելով ուղարկել Բիւրոյին՝ դրամական հաշիւները, հաշուեմատեանը կարգի բերելու համար:

34.- Է. ԱԿՈՒՆԻԻ ԻՆՏԵՆՍԻՎՆԵՐՆԵՐԸ ԳՐԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՎԵՐՅԻՆ ԻՐԱՊԱՐԾՈՒՅԻՆՆԵՐՈՒՆ:

35.- ՍԻՄՈՆ ԶԱԼԱՐԵԱՆԻՆ ԵՎ ԽԱՆԱՍՐԱՅ ՎԱՐՊԱՆԻՆ (ՄԵԻՊԱՐԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ), ԵՐԿՈՒՔՆ ԱՆ ԱՆԳԱՄ ԼԵՈՆԱՎԱՅՐԻ (ԿԻՒԿԿԱ) ՊԱՏԱՄԱՆԱՏԱՌՈՒ ԴԱՐՈՅԻՆ:

Արձանագրութիւն թիւ 28

1905, Փետրուարի 4

Այս նիստում որոշուեցաւ՝

1) Նկատի առնելով Ռուսաստանում յեղափոխական շարժման բռնկումը ա) տեղեկացնել այս մասին կովկասեան մարմիններին, անելու հարկաւորը բ) տպագրել «Դրօշակի» յաւելուածներ, նուիրուած այդ շարժման, եւ շտապով տարածել կովկաս:

2) Առաջարկել ժընեւի, ինչպէս եւ ժընեւ գտնուող յեղափոխական եւ սոցիալիստական կազմակերպութիւններին՝ կազմակերպել ընդհանուր մեծ-միտինգ, բողոքելու ցարիզմի արարքների դէմ, Պետերբուրգի վերջին դէպքին ժամանակ:

3) Ցանկանալով աւելի շեշտել այն համերաշխութիւնը, որ Դաշնակցութիւնը ցանկանում է ունենալ կռուող³⁶ տարրերի հետ, ինչ ազգի էլ պատկանեն նրանք, խմբագրութիւնը հնարաւոր գտաւ տալ այն փոքրիկ դրամական նպաստը, որ խնդրում են ուսու եւ վրացի ընկերներ, — Ռուս. սոց-դեմոկրատ եւ յեղափոխական մարմիններին պատկանող — կովկաս վերադառնալու եւ այնտեղ գործելու նպատակով: Որոշուեցաւ նոյնպէս տալ եւ անցագիրներ, որ խնդրում են, նրանց երկիր մտնելու դիւրացնելու համար: Գրել այդ մասին կովկասեան ընկերներին:

4) Ուղարկել Վիշապ նրանց խնդրած քսան հազար Ֆրանկը, եւ մտցնել Յուլցական մարմնի հաշւին:

5) Որոշուեցաւ՝ Յունուարից մինչեւ Ապրիլ 1-ը՝ տալ ընկեր Թայինեանին, «Պրօ-Արմենիա»-ի ծախքերի համար՝ ամսական հազար Ֆրանկ: Բացի դրանից նրա տրամադրութեան յանձնուեց հազար Ֆրանկ՝ չնախատեսուած ծախքերի համար: Ընկեր Թայինեանի ներկայութեամբ այդ որոշումները կայացնելով, միեւնոյն ժամանակ պարզուեց անցեալ 1904 թուի հաշիւները, եւ երեւաց, որ երկու հազար Ֆրանկի գումար պէտք է լինի «Պրօ-Արմենիա»-ի գանձարանում — (պատասխանատուութիւնը ընկեր Թայինեանի³⁷ վրայ է):

6) Պատրաստել «Դրօշակի» N° 2 եւ բացի դրանից «Յաւելուած», վերջինը նուիրուած Ռուսաստանի անցքերին:

Արձանագրութիւն թիւ 29

1905, Փետրուար 22

Որոշուեցաւ՝

Ա) Դնել պ. Քիյառի տրամադրութեան տակ մի հազար Ֆրանկ, «Պրօ-Արմենիա»-ի մէջ գրողներին իբրեւ հոնորար տալու համար: Այդ գումարին կէսը արդէն փոխադրուեցաւ Պարիզ:

Բ) Գրել Պարիզ, Մ. Թ.-ին խնդրելով ժընեւ փոխադրել խմբագրութեան համար Թիֆլիսից (Փոթորիկ) ի գումար) ստացուած 30 հազար (երեսուն հազար) Ֆրանկը:

Գ) Ուղարկել Ֆիլիպպէ՝ էլլէնի անունով երկու հազար Ֆրանկ, ի հաշիւ Յուլցական մարմնի:

Դ) Ուղարկել Վան, Վիշապի վրայով, համաձայն այնտեղի ընկերների նամակին, հարիւր ոսկի, ի հաշիւ Արեւելեան Բիւրոյի 1905-ի նախահաշուին:

Ե) Ուղարկել Տիկին Հորդանսին³⁷, ի հաշիւ «կովկասեան վէրքերի» Ֆրանսերէն թարգմանութեան, երկու հարիւր Ֆրանկ եւ տպագրութեան յանձնել Ֆրանսերէն ձեռագիրը:

36.- Կոլա, կռուող գործածուած է պայքար, պայքարող իմաստով:
37.- Յոնան Դաւթեանի գովիցեղութի կիսն է:

Արձանագրութիւն թիւ 30

1905, 2 Մարտ

Ներկայ Մարտ ամսին սկսուեցին Դաշնակցական խորհրդի պարապմունքները, որոնք մի քանի ընդմիջումներով՝ վերսկսուեցին Ապրիլին: Խորհրդի պարապմունքների մանրամասները տեսնել նրա արձանագրութեան առանձին մատեանի մէջ:

Արձանագրութիւն թիւ 31

Ապրիլի 18, 1905

Կայացան հետեւեալ որոշումները-

1) Ծանօթանալ Լեոնավայրի Պատ. մարմնի անդամ ընկեր Վարդանի բերած տեղեկագրի հետ, եւ ըստ այդմ ընթացք տալ այդ գործին:

2) Փորձել փոխադրութեան այն գիծը, որ հաստատուում է Լեհաստանի վրայով՝ յեղափոխական գրականութեան համար:

3) Ուղարկել պատշաճաւոր մարմիններին խորհրդի որոշումների հական մասերը:

4) Տպագրել «Դրօշակի» այս համարում ընկեր Քրիստափոր Միքայէլեանի պատկերը եւ նրան կցած յօդուածներ, թողնելով կենսագրութիւնը մօտիկ համարներին³⁸:

5) Հրատարակել առանձին թերթով այն դեկլարասիոնը, որ մշակուած է յեղափոխական կուսակցութիւնների վերջին խորհրդաժողովում, «Դաշնակցութեան» մասնակցութեամբ, կովկաս ուղարկելու համար (Իւրաքանչիւր կազմակերպութիւն միեւնոյն դեկլարասիոնը պիտի տպագրի իր լեզուով, մինչեւ Ապրիլի 29-ը):

6) «Դրօշակը», Մայիսի համարից սկսած, տպագրել տասն հազար օրինակ, կովկասեան պահանջին լիութիւն տալու համար:

7) Շարունակել բանակցութիւնները Պանի հետ, զէնքի գնման եւ տեղափոխութեան գործը աւարտելու համար:

8) Ցանձնարարել Արեւելեան Բիւրոյի անդամ ընկեր Մհերին³⁹, հոգալու՝ որ կովկասում պահուեն երկու յատուկ թղթակիցներ, «Դրօշակի» համար, պարտաւորութիւն դնելով նրանց վրայ շրջել գաւառները եւ պարբերաբար հաղորդել կովկասեան կեանքի նորութիւնները (քաղաքական գլխաւորապէս):

9) Հանել ընկեր Անդրանիկին այն գաղտնի վիճակից, որի մէջ գտնուում էր արտասահմանում, եւ միջոց տալ եւրոպական լրագիրների թղթակիցներին՝ տեղեկութիւններ հաղորդել նրա մասին՝ մամուլի գանազան օրգաններին:

10) Նոր գրաշար խաչիկին նշանակել ամսական հարիւր Ֆրանկ վարձատրութիւն:

38.- Յիշեցնենք որ Քրիստափոր միայն ամիս մը առաջ (17 Մարտ 1905), Դաշնակցութեան խորհուրդի նստաշրջանի օրերուն, մահացած էր ձեռնառումքի փորձարկման ընթացքին: Չարաբախտ այդ դէպքին պատճառով ընդհատուած էին թէ՛ խորհուրդի եւ թէ՛ Արեւմտեան Բիւրոյի նիստերը:

39.- Միերը ծածկանունն է Դանօ Օհանջանեանի, որ ժընեւ եկած էր Անդրանիկի հետ, Դաշն. խորհուրդի ժողովներուն մասնակցելու համար:

Որոշումների արձանագրություններ թիվ 32

Մայիսի 10, 1905

Այս նիստում որոշուեցին՝

ա) Գրել Յուզեպիան մարմինն եւ նրա անդամ ընկեր Սաֆոյին⁴⁰, որ Վիշապից դուրս է, առանձին ուղարկութիւն դարձնելու դրամական պահանջների եւ ծախքերի վրայ, նկատի ունենալով, որ մարմինը խոշոր պահանջներ է անում՝ առանց մանրամասն եւ ստուգուած հաշիւներ ուղարկելու Բիւրոյին:

բ) Ձէնքի վերաբերմամբ վերջնական պայմանագիր ուղարկել պարսիկ խանին առաջարկելով որոշուած ժամանակամիջոցում տալ իր վճռական պատասխանը:

գ) Նորի վերջնական թայինեանին՝ մանրամասն տեղեկագիր ուղարկել Լոնտոնից, նոր հրատարակութեան⁴¹ վերաբերմամբ (տես Նորհրդի արձանագրութիւնները) որպէսզի կարելի լինի վերջնական որոշում կայացնել նախագծուած օրգանի սկսման վերաբերմամբ:

Արձանագրութիւն թիվ 33

1905 Մայիսի 18

1) Լսելով ընկեր Վարդանի առաջարկը՝ Սարհատին եւ Մարտինին Լեռնավայր ուղարկելու մասին:

2) Լսելով ընկեր Անտոնի առաջարկը՝ Տիրանին⁴² նոյն շրջանը ուղարկելու վերաբերմամբ, Արեւմտեան Բիւրոն, Համաձայնութեամբ ներկայ եղող ընկերներին

Որոշեց՝

Ընդունել այդ երկու առաջարկը, ընթացք տալ նրանց, եւ այդ մասին անմիջապէս տեղեկացնել թէ՛ Լեռնավայրի մարմնի բացակայ անդամ Անտոնին, եւ թէ՛ նրանց, որոնք այդ շրջանը պիտի մտնեն (մանրամասները տես Լեռնավայրի գրութիւններին մէջ):

Լսելով Լեռնավայրի մարմնի տեղեկութիւնները Սարհատի եւ Մարտինի դրամական ծախքերի վերաբերմամբ, որոշուեց՝ խիստ նկատողութիւն անել այդ երկու ընկերներին, եւ գործը մանրամասն քննելուց յետոյ՝ դատի ենթարկել նրանց՝ եթէ այդ մասին փաստեր կը լինին (մանրամասները տեսնել Լեռն. մարմնի թղթերի մէջ):

40.- Մարտիրոս Մարգարեան, որ Ապտիլ Գամիտի դէմ կազմակերպուած մահափորձին պիտի փոխարինէր Քրիստափորը, վերջինիս եղբարկան մահէն ետք:
41.- Գարցը կը վերաբերի «Պրո-Արմենիա»-ի անգլերէն հրատարակելու ծրագրին:
42.- Յիշուած անուններէն Վարդանը՝ խանասորի Վարդանն է (Մեհրաբեան Սարգիս), Անտոնը՝ Սիմոն Ջաւարեան: Սարհատը (Յ. Յակոբեան), Մարտինը (Մարթին Մուրատեան) եւ Տիրանը Լեռնավայր-Կիլիկիոյ գործիչներ են:

Արձանագրութիւն թիվ 34

1905, Յունիսի 1

Կայացան հետեւեալ որոշումները՝

1) Ընտրել մի յանձնաժողով, քննելու թէ Արեւմտեան Բիւրոյի եւ թէ դաշնակցական բոլոր (մարմինների) դրամական հաշիւները՝ ստացած Բիւրոյի մէջ (Յանձնաժողովի անդամներ ընտրուեցին՝ Վարդան, Մար, Յոնան, Վահրամ եւ Ակնունի)⁴³:

2) Ընտրել մի մասնախումբ, վերջնականապէս խմբագրելու (Բիւրոյի եւ Նորհրդի տուած ցուցմունքներով) Ընդհանուր Ժողովի արձանագրութիւնները եւ յանձնելու շտապով տպագրութեան (ընտրուեցին՝ Միքայէլ, Վահրամ եւ Յոնան)⁴⁴:

3) Անմիջապէս կազմել Նորհրդի արձանագրութեան մաքուրը (Միքայէլ եւ Վահրամ):

4) Բալկանեան Կենտ. Կոմիտէի եւ Վարդոյի⁴⁵ միջեւ ծագած դրամական խնդրի առիթով՝ երկրորդ եւ վերջին անգամ գրել Վարդոյին, տալով նրան մի ամիս պայմանաժամ (առաջին նամակը գրելու ամիսը լրանալուց յետոյ): Եթէ պայմանաժամը լրանալուց յետոյ՝ չիրագործէ Նորհրդի որոշումը, վարուել Վարդոյի վերաբերմամբ՝ համաձայն Կանոնադրութեան:

5) Գրել Ամերիկայի Կենտ. Կոմիտէին՝ որ անկարելի է բաւարարութիւն տալ նրանց ցանկութեան՝ ընկեր Անդրանիկին Ամերիկա ուղարկելու վերաբերմամբ:

6) Ուղարկել Կենտրոնական Կոմիտէներին՝ տեղեկագիր միջ-կուսակցային խորհրդաժողովի այն որոշումների մասին, որոնց տպագրութիւնը «Դրօշակի» մէջ անյարմար է:

7) Գրել Ոսկեհանք անմիջապէս՝ ա) ենթարկուել Նորհրդի որոշման եւ ձեռնարկը, եթէ լինելու է, անել Վիշապի ձեռնարկից յետոյ միայն (տես Նորհրդի արձանագրութիւնները) եւ բ) նախագգուշացնել Ոսկեհանքի մարմնին, որ անկարգապահութեան դէպքում՝ նա կը յայտարարուի Դաշնակցութիւնից դուրս⁴⁵:

8) Դրամական նպաստ ուղարկել քաղաքական բանտարկեալներին՝ Աչեգկոզեանի տուած հասցէով եւ նրա միջոցով:

9) Տեղեկագրել մամուլին՝ նահանգապէս նակաշիճէին դէմ կատարուած տեւորին եւ դրա շարժառիթների մասին:

10) Ուղարկել մարմիններին մեր նոր բրոշիւրները՝ «Պոստիգի Յարիզմա»⁴⁶, «Les tueries à Bacou» եւ «Յեղափոխականներ»:

43.- Մարը՝ Տեր Մարտիրոսեան Միքայէլ, Յոնանը՝ Դաւթեան, Վահրամը՝ Յար. Գալֆայեան, Միքայէլը՝ Վարանդեան:
44.- Վարդոյի խնդիրը (Վարդ-Պատրիկեան), դրամական իւրացումի հարց է:
45.- Գարցը կը վերաբերի Ոսկեհանքի (Իզմիր) մէջ թուրք պետական եւ եւրոպական շարք մը հաստատութիւններու դէմ ծրագրուած խափաճարարական ձեռնարկներուն, որոնք Դաշնակցութեան խորհուրդի որոշումով պետք է գործադրուէին «Վիշապի ձեռնարկին», այսինքն Պոլսոյ մէջ Ապտիլ Գամիտի մահափորձէն ետք:
46.- Բնագրին մէջ ուսատառ: «Les tueries à Bacous» ֆրանսերէն Բագուի ջարդերը:

Արձանագրութիւն թիւ 35

28 Յուլիս 1905

- 1) Վարդոյի խնդրի առթիւ որոշուեց Արեւմտ. Բիւրոյի կողմէն տպուած շրջաբերականներով պարգել նրա տգեղ վարմունքը դաշնակցական ընկերներին եւ հայ հասարակութեան:
- 2) Յուլ. մարմնի անդամներէն Սաֆոյի եւ Ռուբինայի⁴⁷ ներկայութեամբ որոշուեց գրել Ոսկեհանքի մարմնին Վիշապի ձեռնարկի մանրամասնութիւնը. հրահանգել, որ առանց հապճեպի աշխատին այնտեղի ձեռնարկի լաւ պատրաստութեան՝ որչափ դա կարելի է եւ Վիշապի ձեռնարկի մեր կողմէն կատարուած լինելու հրատարակութիւնը յետաձգել մինչեւ Ոսկեհանքի ձեռնարկի գլուխ ելլելուն:

Արձանագրութիւն - Որոշումներ թիւ 36

Օգոստոս 28, 1905

Կայացան հետեւեալ որոշումները

- 1) Համաձայնուել ուղարկելու Ֆրանսիացի պուրլիցիստ⁴⁸ Գարրիէլ Բերդրանին Կովկաս, ուսումնասիրելու վերջին ընդհարումները թուրքերի եւ հայերի մէջ, նրանց պատճառները, գաղտնի եւ յայտնի առիթները, եւ տալ այդ մասին եւրոպական հասարակութեան մամուլի միջոցով եւ եթէ հարկ լինի առանձին գրքով, մանրամասն եւ ճիշտ տեղեկութիւններ: Յատկացնել այդ գործին երեք հազար ֆրանկ (3,000):
- 2) Հրատարակել թուրք լրագիր «Հեշիթի» խմբագրութեան յանձնարարուած բրոշիւրը՝ թուրքերէն լեզուով, ուղղուած «Կովկասեան մահմետականութեան» եւ տարածել Կովկաս եւ Թուրքիա, մուսուլման ժողովրդի շրջանում:
- 3) Յատուկ ընկերներ ուղարկել Մարսէյլ, այնտեղից Կովկաս զէնքի փոխադրութեան գործը առաջ տանելու համար: Պատուիրել մ[առուգեր] ատրճանակներ՝ պահեստի մէջ որոշ քանակութեամբ ունեւնալու եւ առաքումը կանոնաւորելու համար:
- 4) Հրատարակել Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոյի կողմից յատուկ շրջաբերական, հրահրելու Ընդհանուր ժողով ներկայ 1905 թուականի վերջում, համաձայն վերջին Ոորհրդի որոշման⁴⁹:
- 5) Տպագրել «Դրօշակի» Սեպտեմբերի համարում Ազգաբարոսութիւն, հրահրելով Բալկանեան կոմիտէի նախկին անդամ Վարդոյին մտցնելու կազմակերպութեան գանձարանը նրա մօտ եղած գումարները (Տես Բալկ. Կ. Կոմիտէի եւ Արեւելեան Բիւրոյի տեղեկագիրները):
- 6) Բանակցութեան մէջ մտնել Վիկտորեանի եւ Պարսկի հետ՝ զ[էնք]-ի տեղափոխութիւնը շտապեցնելու համար:
- 7) Ձեռնարկել Սեպտեմբերի մէկից՝ «Դրօշակը» ամիսը երկու անգամ հրատարակելուն, իւրաքանչիւր ամսի 1-ին եւ 15-ին:
- 8) Հրատարակել շրջաբերական՝ խնդրելով դաշնակցական բոլոր մարմիններից յեղափոխական բնոյթ ունեցող բոլոր տեղեկութիւնները, պարբերաբար, խմբագրութեան հաղորդել «Դրօշակի» էջերում արձանագրելու նպատակով:

Փաստ. 51

կարգաւարտած - 1
 հարցալ - 1
 № 51
 Արեւ. Կ. Բիւրոյի
 Պրօշակի
 (Ձեռնարկը երբեք չէր տրուել)
 1907 յուլիս
 1908 յուլիս
 26 յուլ

Handwritten signature

Բ. Արշալույս

(Համարը անշահագործուած)

Handwritten signature

1907 - յուլիս

Որոշումներ թիւ 1

1907, Յունիսի 10

1) Արեւմտեան Բիւրոյի ներկայացուցիչը, Ակնունի, հաղորդեց Բիւրօ-խմբագրութեան՝

- ա) Ընդհանուր ժողովի որոշումները եւ կարգադրութիւնները¹.
- բ) Յանձնեց ժողովի դրամական հաշիւները, պահուած յատուկ ծախսարարի ձեռքով.
- գ) Ժողովին տարուած բոլոր թղթերն ու դոկումենտները:

Որոշուեց՝

- ա) Յանձնել Բիւրոյի հաշուապահին բոլոր հաշիւները, Մայր-մատեանի մէջ ներմուծելու համար.
- բ) Արիւս տալ ժողովից բերուած բոլոր թղթերն ու դոկումենտները.
- գ) Անմիջապէս տպագրութեան յանձնել՝ 1- ժողովի որոշումները, 2- «Կանոնագիրը» եւ 3- «Մրագիրը» ու «Նուագագոյն պահանջները»:
- դ) Ուղարկել բոլոր մարմիններին՝ Ընդհ. ժողովի որոշումները:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

47.- Աաֆոն՝ Մարտիրոս Մարգարեանց Է. Ռուբինան (Արշեան) Յուլիական մարմնի անդամ ընտրուած էր Քրիստափորի մահէն ետք:
 48.- Գրապարակագիր:
 49.- Այդ որոշումին գործադրութիւնը կովկասեան իրադարձութիւններու եւ յատկապէս հայ-թրքական ընդհարումներու պատճառով պիտի յետաձգուէր քանի մը անգամ, ի վերջոյ գումարուելու համար միայն 1907 թ. Փետրուարին:

1.- Հարցը կը վերաբերի Դ. Ընդհ. ժողովին, որմէ ընտրուած Բիւրոն (Արեւմտեան) կը սկսի իր աշխատանքներուն:

Որոշումներ թիվ 2

1907, Յունիսի 14

Որոշուեցաւ՝

- ա) Համաձայն Ընդ. Ժողովի որոշման, կազմակերպել Լահէյի Ժողովին լինելի դիմումը:
- բ) Հեռագրել այդ մասին եւրոպական, Ամերիկայի, Եգիպտոսի հայ գաղութներին
- գ) Հեռագրել հայոց կաթողիկոսին՝ ներկայացուցիչ ուղարկելու համար:
- դ) Խնդրել Պարիզի բարեկամներ՝ Պրեսանսէին եւ Քիյառին՝ գործի գլուխ անցնելի²:
- է) Յանձնարարել ընկեր Ղարիբին՝ գնալ Պարիզ գրադուելու այդ գործով, եւ հրաւիրել Յ. Շահնա-գարին³ մասնակցելու այդ աշխատանքին:

Որոշուեցաւ՝

- ա) Բաժանել խմբագրական-բիւրոյական աշխատանքները ընկերների մէջ:
- բ) Նշանակել հերթակալներ, որպէսզի խմբագրութիւնը բաց լինի 9-12 ժամ եւ 3-7 ժամ:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Որոշումներ թիվ 3

1907, Յունիսի 20

Որոշուեցաւ՝

- 1) Գրել Եգիպտոսի ընկերներին՝ ուսումնասիրելու օր. Ջարուհին⁴ բանտից փախցնելու հարցը եւ զնել նրանց կարգադրութեան տակ հարկաւոր փողը:
- 2) Յատուկ ընկեր ուղարկել Աթէնք, կարգադրելու այնտեղի մեր զէնքերի գործը:
- 3) Գրել Դր. Ջեւտետին՝ պատրաստելու թուրքերէն լեզուով բրոշիւրներ, ուղղուած օսմանեան կայսրութեան բոլոր ազգերին, միացած գործակցութեան համար:
- 4) Մրագրել ընկեր Յոնանին՝ շտապել ժընեւ իր պաշտօնի մէջ մտնելու համար⁵:
- 5) Գրել պրոֆեսոր Ռակկային (Հռոմ), որ մենք պատրաստ ենք լրացնել խոստացուած գումարը (600 Ֆրանկ) մի պայմանով — օրգանի իւրաքանչիւր համարը պէտք է պարունակէ մի յօդուած՝ նուիրուած հայոց հարցին:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

2.- Քիյառ՝ Պրո-Արմենիայի խմբագրապետ. Պրեսանսէ անդամ նոյն թերթի խմբագրական կազմի եւ երեսփոխան ֆրանսական հորիդարանի:
 3.- Ղարիբը Աւետիս Ահարոնեանն է, Շահնագարը (Յովհաննէս) հրապարակագիր եւ հասարակական գործիչ:
 4.- Օր. Ջարուհին (Ժեմիա), քոյրը Վան-Վասպուրականի յայտնի մարտական գործիչներէն Վազգէնի (Տէրոյեան Տիգրան). եղած էր անդամ Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէի. ձերբակալուած եւ արքայութեան տակ (1896) երուսաղէմ, ուրկէ փոխադրուած՝ Դա-մասկոս:
 5.- Դաշնակցութեան հին գործիչներէն Յոնան Դաւթեան, որ Չորրորդ Ընդ. Ժողովին կողմէ ընտրուած էր անդամ Արեւմտեան Բիւրոյի:

Որոշումներ թիվ 4

1907, Յունիսի 30

Որոշուեց՝

- ա) Դոսիէի մէջ եղած կարգադրութիւնները, հաստատուած իննի յանձնաժողովին, ուղարկել պատկանեալ մարմիններին⁶:
- բ) Դրամ ուղարկել ընկեր Անդրանիկին⁷:
- գ) Առաջարկել ընկեր Աղբալեանին, գնալ Եգիպտոս, ժամանակաւոր կերպով, կարգի բերելու այդ շրջանի անկազմ գործերը:
- դ) Պատրաստել եւ ուղարկել «Կովկասեան ահաբեկիչ մարմին» կնիքը:
- ե) Պատասխանել Բալկանեան Կ. Կոմիտէի նամակին, առաջարկելով առ այժմ չյարուցանել Վարդոյի⁸ վե-րաբերեալ որոշման խնդիրը:
- զ) Յանձնել ընկեր Գալֆային⁹ Աթէնքի գործերը կարգաւորելը (երկու շաբաթով այնտեղ մեկնելով):

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Որոշումներ թիվ 5

1907, Յուլիս 12

Վճռուեց՝

- 1) Գրել Բրիւսելի Bureau Socialiste International, որ՝ Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովը վճռած լինելով մասնակցի Միջազգային Սոցիալիստական կոնգրէսներին, խնդրում է անել հարկաւոր կարգադրութիւնը:
- 2) Գրել նոյն Բիւրոյին, որ անկախ կովկասեան մեր մարմինների մասնակցութիւնից, խնդրում ենք առա-ջարկել կոնգրէի կազմակերպիչ բիւրոյին, որպէսզի իրաւունք տրուի թուրքաց Հայաստանին մասնակցել մի-ջազգային կոնգրէին, իբրեւ անկախ սեկսիոն:
- 3) Պատրաստել Տեղեկագիր-Rapport Դաշնակցութեան գործունէութեան մասին եւ ներկայացնել Բրիւսելի Բիւրոյին, կոնգրէին հաղորդելու համար:
- 4) Թարգմանել մեր «Նուազագոյն պահանջները» ֆրանսերէն լեզուով:
- 5) Պատրաստել մեր «Մրագրի» ֆրանսերէն եւ ռուսերէն թարգմանութիւնները:
- 6) Թարգմանել «Նուազագոյն պահանջները» պարսկերէն եւ տաճկերէն:

Որոշուեց՝

- 1) Ընկեր Գալֆայի Աթէնք մեկնելու պատճառով գանձը յանձնել, հաշիւները միասին, ընկեր Մարին¹⁰, ժա-մանակաւորապէս:
- 2) Պատրաստել մանրամասն տեղեկագիր՝ Լահէյի Ժողովին ուղարկելու համար (ֆրանսերէն)
- 3) Գրել Բալկանեան Կ. Կոմիտէին՝ յարաբերութեան մէջ մտնելու Պոլսի եւ Ջմիւռնիայի ընկերների հետ, եւ կապել նրանց Բիւրոյին:
- 4) Ուղարկել 500 Ֆրանկ Մանչեստր, Շահնագարին, իբրեւ ճանապարհածախք՝ երկու ներկայացուցիչների Լահէյ գնալու:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

6.- Իննի յանձնաժողովը Չորրորդ Ընդ. Ժողովին կողմէ ընտրուած այն յանձնախումբն է, որուն վստահուած էր վերանշակ-ւած ծրագրի, կանոնագրի եւ որոշումների վերջնական խմբագրութիւնը եւ առկա մնացած հարցերու կարգադրութիւնը:
 7.- Գալֆայի Աթէնքն է, Սասնոյ հերոսը, որ Ընդ. Ժողովի աւարտէն ետք վերադարձած էր Պոլսից:
 8.- Վարդոյ (Վարդ-Պատրիկեան) Վառնայի «Շարժում» թերթի խմբագիր, որ Գիւթական իւրացումներու եւ բարոյական սայ-թացումներու պատճառով արտաքսուած էր կուսակցութենէն եւ ահաբեկման վճռի ենթարկուած:
 9.- Գալֆայեան Յարութիւն, ծանօթ նաեւ Վահրամ ծածկանունով: Նախապէս յեղափոխական գործիչ Լեւոնավայի (Կիլիկիա) շրջանին մէջ: 1904-էն ի վեր ժընեւի մէջ կը վարէր «Դրօշակ»ի եւ Արեւմտեան Բիւրոյի քարտուղարութիւնը:
 10.- Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլին:
 11.- Ռոստոմը եւ Մարը (Տէր Մարտիրոսեան Միք.) ծանօթ են: Սարգիսը Միքայէլեանն է, ծանօթ Արամ-Աշոտ ծածկանունով, որ ընտրուած էր Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ:

Որոշումներ թիվ 6

1907, Յուլիս 20

Որոշուեց՝

1) Յարաբերութեան մէջ մտնել վերակազմեալ հնչակեան երկու ներկայացուցիչներին հետ, Կամսարական եւ Գնունի, որոնք առաջարկում են միանալ Դաշնակցութեան եւ գործել իրանց խմբերի հետ, Երկրի մէջ, մեր կազմակերպութեան դրօշակի տակ: Բանակցութեան գործը վարել ժընեռում, եւ այդ աշխատանքը յանձնել երեք ընկերներին (Ռոստոմ, Մար եւ Սարգիս¹¹):

2) Առաջարկել Եւրոպայի հայ ուսանողներին, դաշնակցական, կազմել Ուսանողական մի խորհրդակցութիւն, պարզելու՝ 1) ինչպէս կարող են ուսանողները օգտակար լինել կազմակերպութեանը եւ 2) երբ եւ ինչպէս կազմակերպել դաշնակցական ուսանողութեան մի համագումար:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Սարգիս
(ՎՊ: 6)

1907 - յուլիս 20

Սարգիս
Երբ ինչպէս կարող են ուսանողները օգտակար լինել կազմակերպութեանը եւ 2) երբ եւ ինչպէս կազմակերպել դաշնակցական ուսանողութեան մի համագումար:

2) Եւրոպայի հայ ուսանողներին, դաշնակցական, կազմել Ուսանողական մի խորհրդակցութիւն, պարզելու՝ 1) ինչպէս կարող են ուսանողները օգտակար լինել կազմակերպութեանը եւ 2) երբ եւ ինչպէս կազմակերպել դաշնակցական ուսանողութեան մի համագումար:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

Որոշումներ թիվ 7

1907, Օգոստոսի 7

Որոշուեց՝

1) Ուղարկել Սոյ՝ մեծ քանակութեամբ գրականութիւն վասպուրական անցկացնելու համար:

2) Պատրաստել տաճկերէն բրոշիւրներ, Երկիր մտցնելու համար, նուիրուած գլխաւորապէս համերաշխ գործունէութեան թուրքերի հետ:

3) Հասէյ ուղարկել հազար ֆրանկ, պատգամաւորութեան ծախքերի համար: Առաջարկել Քիյառին եւ Բեռարին¹², եթէ կ'ընդունեն նրանց ճամբու ծախքը:

4) Վերակազմեալ հնչակեան ընկերների հետ սկսած բանակցութեան վերաբերեալ՝ կազմել արձանագրութիւն եւ պահել դիւանի մէջ:

5) Առաջարկել ընկերներ վարանդեանին եւ Ակնունուն՝ գնալու Շտուտգարտ, Միջազգային Սոց. կոնգրէին մասնակցելու: Այդ մասին հաղորդել Արեւելեան Բիւրոյին:

6) Առաջարկել ընկեր Ռոստոմին՝ գրաւոր գեկուցումն ներկայացնել Բիւրոյին՝ Բալկանի մեր գործերի վիճակի եւ Զինուորական դպրոցի մասին:

7) Հաղորդել վասպուրականի կ. կոմիտէին, որ զէնքերի գնման եւ տեղափոխութեան հարցը պէտք է քննել Սորհրդի մէջ:

8) Առաջարկել ընկեր Արարատսկուն՝ գնալու Շտուտգարտ, մեր ընկերների հետ միասին, մասնակցելու Սոց[խախտների] կոնգրէին:

9) Համաձայնութիւն կայացած լինելով վեր[ակազմեալ] հնչակեան ներկայացուցների առաջարկին վերաբերմամբ, 1) գրել այդ մասին կովկասեան մարմին, 2) տալ նրանց ճանապարհածախք եւ յանձնարարական:

10) «Դրօշակը», ինչպէս մինչեւ այժմ, պատրաստել եւ հրատարակել ոչ ուշ քան իւրաքանչիւր ամսի 25-ը, կանոնաւորութիւն պահպանելու համար:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

12.- Քիյառը ծանօթ է, Պրո-Արմենիայի գլխաւոր խմբագիր. Բեռար քաղաքական յայտնի դէմք եւ անդամ Պրո-Արմենիա-ի խմբագրութեան:

Որոշումներ թիվ 8

1907, Սեպտեմբեր 8

Որոշուեցաւ՝

- 1) Առաջարկել գործարան(ատէր) Կրետէնին¹³ աւարտել հրթիռների գործը, ոչ ուշ քան մինչեւ Հոկտեմբերի վերջը: Հրաւիրել նրան խմբագրութիւն եւ վերջնականապէս մշակել պայմանները:
- 2) Հրթիռների գործով զբաղող ընկերներին, ապրուստի համար, նշանակել ամսական հարիւր Փրանկ եւ մտցնել հաշիւների մէջ:
- 3) Ուղարկել բոլոր մարմիններին՝ տպագրուած շրջաբերական, հրաւիրելով ճշտութեամբ գործադրել Ընդհ. Ժողովի որոշումները՝ դրամական հաշիւների վերաբերմամբ:
- 4) Կազմակերպել ժամանակաւոր Օժանդակ մարմին Եգիպտոսում, Լեռնավայրի¹⁴ համար: Այդ խնդրի մասին գրել այդտեղի մեր ներկայացուցչին:
- 5) Բանակցութեան մէջ մտնել Մետրոյի հետ (Կեղծ անուն Ս-ի...)¹⁵ եւ պարզել մեր եւ նրանց վերաբերմունքը՝ հակա-սուլթանական կռուի շրջանում: Յանձնել այդ գործը ընկերներ Ակնունուն եւ Ա. Աչոտին¹⁶: Բանակցութիւնը պիտի կատարուի գաղտնի, նկատի ունենալով Մետրոյի պաշտօնական դրութիւնը:
- 6) Խնդրել վերջապէս՝ զեկուցում այնտեղի մեր խմբերի վիճակի մասին, եթէ կան:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ
ՅՈՆԱՆ¹⁷

13.- Կրետէն՝ ֆրանսական այն զինագործարանն էր, ուր պատուէրներ կը տրուէին եւ երիտասարդ ընկերներ տարբեր տեսակի զէնքերու գործածութեան փորձառութիւն ձեռք կը բերէին:
 14.- Լեռնավայր անունով ծանօթ էր Կիլիկիոյ, Սուրիոյ եւ Լիբանանի դաշնակցական կազմակերպութիւնը, որուն թղթակցական եւ յարաբերական գործերու կեդրոնն էր Եգիպտոսի Աղեքսանդրիա քաղաքը: Արեւմտեան Բիւրոյի ներկայացուցիչը Եգիպտոսի մէջ այդ օրերուն Նիկոլ Աղբալեանն էր (Յանգոյց):
 15.- Յաւանաբար Սապահետտին իշխանն է, որ հաստատուած էր Փարիզ եւ ծանօթ էր իր հակահամիտեան տրամադրութիւններով:
 16.- Արամ Աշոտ՝ Սարգիս Մինասեանին, Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ:
 17.- Խաչատուրը (Մալումեան) Ակնունուն է. Յոնանը՝ Դաւթեան:

Որոշումներ թիվ 9

1907, Սեպտ. 20

Որոշուեցաւ՝

- 1) «Դրօշակի» համար, իբրեւ հոնորար, ընդունել հետեւեալ չափը: Երեսին՝ ոտանաւորի համար՝ 15 Փրանկ, ազատ գրուածքի համար՝ 10 Փրանկ, թարգմանութեան համար՝ 5 Փրանկ: Այդ նորմայով պէտք է դեկավարել առաջիկայում, նրանց վերաբերմամբ, որոնք հոնորարի հարց կը դնեն:
- 2) Գրել Բալկանեան Կ. Կոմիտէին՝ Վարդոյի խնդրի մասին⁸ (տես նամակների պատճէն):
- 3) Գրել Նոյն Կ. Կոմիտէին՝ Չերչեանի հարցի մասին (տես պատճէն):
- 4) Պատասխանել ընկեր Ժորիսի¹⁸ մասին արած առաջարկին (տես պատճէնների գիրքը):
- 5) Ուղարկել 300 Փրանկ Լօզան, ընկեր Տիգրանին¹⁹, բժշկութեան ծախքերի համար:
- 6) Ճամբայ դնել ընկեր Իշխանին²⁰, Կովկասի վրայով Վասպուրական անցնելու համար, հոգալով նրա ծախքերը:
- 7) Յանձնել ընկեր Իշխանին՝ հաղորդելու Վանի Կ. Կոմիտէին, զէնքի տեղափոխութեան մանրամասն հանգամանքները, ինչպէս եւ Եւրոպայում հրացան գնելու պայմանները:
- 8) Հեռագրել Ֆիլիպէ, իմանալու թէ ինչ վիճակի մէջ են այնտեղ եղած մեր «խնձորներ-իւղը»²¹:
- 9) Բանակցել մեր բարեկամ Բեռարի հետ, խնդրելով նրան, իր ձեռքում եղած միջոցներով, ծանօթանալ այն տրամադրութեան, որ տիրում է մեծ պետութիւնների մայրաքաղաքներում՝ հայկական հարցի վերաբերմամբ:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՅՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 10

1907, Հոկտեմբեր 1

Որոշուեցաւ՝

- ա) Ահմէտ-Ռիզայի²² հետ եղած բանակցութիւնը համարել սպառուած եւ օգտուել դրանից միջ-կուսակցային կոնգրէի համար:
- բ) Բանակցել Օսմանեան պետութեան բոլոր դժգոհ տարրերի հետ, յեղափոխական եւ քաղաքական միջ-կուսակցային կոնգրէն կազմելու համար:
- գ) Առաջարկել մի նախապատրաստական խորհրդակցութիւն՝ հայկական խմբերին, այն է, Արմենական եւ Հնչակեան (վերջինի երեք հատուածներին²³): — Տես պատճէն:
- դ) Տպագրել «Զինացոյց» եւ ուղարկել բոլոր մարմիններին:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ ՅՈՆԱՆ

18.- Ժորիսը պելճիքացի յեղափոխականն է, որ գործակցած էր Ապտիւլ Յամիտի ահաբեկման ձեռնարկին, ձերբակալուած եւ քանտարկուած Պոլիս:
 19.- Վասպուրականի Կ. Կոմիտէի անդամ, որ բժշկական դարձանումի համար անցած էր Եւրոպա:
 20.- Վանայ Իշխանն է, իսկական անունով՝ Նիկոլ Պողոսեան-Միքայէլեան, որ Ընդհ. Ժողովէն ետք անցած էր ժընեւ Գալիսիա Վասպուրական վերադառնալը:
 21.- Խնձորը՝ ձեռնառունքն է, իւղը՝ պայթուցիկ ցիւք, ուժանակ:
 22.- Փարիզ հաստատուած, Ապտիւլ Յամիտի բռնակալ վարչակարգին ընդդիմադիր «Իթթիհատ» կուսակցութեան ղեկավարը:
 23.- Հնչակեան 3 հատուածով պէտք է հասկնալ՝ հին հնչակեանները եւ Վերակազմեալ հնչակեաններու Եգիպտոսի եւ Միացեալ Նահանգներու հատուածները:

Որոշումներ թիվ 14

Նոյեմբեր 2, 1907

Որոշուեցաւ՝

1) Յայտնել կրետէն-ին³⁰, որ դադարեցնէ իր աշխատանքները այժմեան ձեւով շարունակելը, քանի որ փորձերը, բացի երկարից³⁰, անաջող են:

2) Յայտնել կրետէն-ին, որ մենք ցանկանում ենք, որպէսզի մեր ընկերները անկախ կերպով շարունակեն պարապուել իր գործարանում, քանի մը նոր փորձերի համար, եւ խնդրել նրա համաձայնութիւնը:

3) Առաջարկել կրետէն-ին՝ ներկայացնելու մեզ արած ծախքերի հաշիւը եւ մեր իրերի ինվենտարը: Վճարել նրան հասանելիք 500 Ֆրանկը:

4) Ընդունել խմբագրատանը, գրաշարի օգնականի պաշտօնով, Աստրախանից եկած երիտասարդ Գ. Յակոբեանին, ամսական 50 Ֆրանկ վարձով եւ խմբագրատանը ապրելու իրաւունքով:

5) Ուղարկել Եգիպտոս նրանց «Ներքին կանոնագիրը», վաւերացրած, եւ քանի մը փոփոխութեամբ:

6) Գրել Ոսկեհանքի³¹ ընկերներին, որ նրանց մշակած «կանոնագիրը» կարօտ է մեծ փոփոխութիւնների, խորհուրդ տալով օգտուել Եգիպտոսի ընկերների «կանոնագրից», իրանց համար մի յարմարը կազմելու նպատակով:

7) Տպագրել եւ ուղարկել բոլոր մարմիններին՝ յատուկ թղթի վրայ պատրաստած բլանկներ, կազմակերպական գրազրուեցեան համար:

8) Հոգալ ընկերներ Դրոյի եւ Մարտիրոսի ծախքերը, համաձայն ընկեր Նիկոլի³² առաջարկի (տես նամակը):

9) Օգնել դրամապէս ընկեր Ջարեհին, մինչեւ նրա վիճակի որոշուելը: Կարգադրել վերջին խնդիրը:

Բացակայ էի – Լոզան – հիւանդութեան պատճառով ՅՈՆԱՆ:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

30.- Երկարը, ինչպէս գիտենք, հրացանն է:
31.- Իզմիրի:
32.- Դրոն (Դրաստամատ Կանայեան) եւ Մարտիրոսը (Չարուխեան) դաշնակցական ժամօք ահաբեկիչներն են: Նիկոլը Դուանն է (Տէր Յովհաննիսեան):

Որոշումներ թիվ 15

1907, Նոյ. 7

Որոշուեց նաեւ՝

1) Գրել Եգիպտոս, խնդրելով անմիջապէս յետ ուղարկել Բիւրոյին՝ այնտեղ եղած արժեթղթերը, որոնք պատկանում էին Լեռնավայրի մարմնին, եւ պահ էին դրուած Դր. Փաշայեանին:

2) Գրել Դր. Փաշայեանին, որ ըստ կարելոյն շուտ՝ վճարէ արժեթղթերի դրամը եւ փակէ այդ խնդիրը:

3) Գրել Բորիսին²⁵, ընկերների միջոցով, որ Արեւելեան Բիւրոն չի ուղարկել այն հինգ հազար Ֆրանկը, որ որոշել էր փոխարինաբար տալ մակեդոն ընկերներին, եւ ուրեմն այդ գումարը նրա տրամադրութեան ներքոյ է դրուում Արեւմտեան Բիւրոյի միջոցներից: Յաւ յայտնել Բորիսին, որ կազմակերպութիւնը անկարող գտնուեց, միջոցների պակասութեան պատճառով տալ նրա խնդրած փոխարինութիւնը:

4) Պատասխանել Երկրի մէջ գտնուող Փիլիպպոսեանին³³ որ շտապէ վիշապ անցնել: Ուղարկել նրան՝ խնդրած երկու հարիւր Ֆրանկը:

5) Վերջին անգամ գրել Ալեքսանդրիայի նախկին ենթակոմիտէին, որ անմիջապէս յանձնեն կազմակերպութեան գոյքը եւ հաշիւները. մերժումը՝ նկատել իբրեւ զեղծումն (տես պատճէն):

6) Խնդրել Արեւելեան Բիւրոյից՝ թէ իր եւ թէ բոլոր կենտրոնական կոմիտէների համար նոր եւ ապահով հասցէ:

Բացակայ էի – Լոզան – հիւանդութեան պատճառով ՅՈՆԱՆ:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

33.- Փիլիպպոսեան Յակոբ, Ամերիկայէն դրկուած երիտասարդ Պոլիս անցնելու եւ հոն գործելու համար:

Որոշումներ թիվ 16

1907, Նոյեմբ. 8

Որոշուեցաւ՝

1) Նկատի ունենալով ընկեր Ակնունու մեկնելը ժողովից, կազմակերպական գործերով, Comptoir d'Escompte-ի մէջ եղած կազմակերպական դրամը անցկացնել ընկեր Մ. Յովհաննիսեանի³⁴ անուն:

2) Հաշիւներից երեւաց՝

ա) Յիշեալ բանկի մէջ պահ է դրուած Բագուի Կենտրոնական Կոմիտէի անձեռնմխելի գումարը:

բ) Այդ գումարը եղել է՝ 220,000 Ֆրանկ:

գ) Դրանից Ընդհանուր ժողովի եւ Զինուորական դպրոցի համար ծախսուել է 30,000 Ֆրանկ: Այդ գումարը պէտք է լրացուի կազմակերպական եկամուտներով:

դ) Արեւմտեան Բիւրոն իրաւունք է ստացել, համաձայն Արեւելեան Բիւրոյի եւ Բագուի Կենտ. Կոմիտէի հեռագրի, վերցնել, ընթացիկ ծախքերի համար, 20,000 Ֆրանկ:

ե) Մնացած գումարից վերցնել 150,000 Ֆրանկ եւ բանկը դնել à terme³⁵, իբրեւ անձեռնմխելի, հետեւեալ կերպով. — 100,000 Ֆրանկը մի տարի ժամանակով. 50,000 Ֆրանկը՝ վեց ամսով: Երկուսն էլ ընկեր Մ. Յովհաննիսեանի անունով:

զ) Մնացած գումարից՝ տասն հազար յատկացնել Սեբաստիայի գործին (համաձայն Ընդհ. ժողովի որոշման) եւ տասն հազար Ֆրանկ՝ Տեւորական կազմակերպական մարմին (ի հաշիւ Ընդհ. ժողովի հաստատած նախահաշուի):

է) Այս բոլորի մասին տեղեկագրել Բագուի Կենտրոնական Կոմիտէին, եւ նրան պատկանող անձեռնմխելի գումարից ոչինչ չծախսել՝ առանց իր գիտութեան եւ համաձայնութեան: Յայտնել միաժամանակ, որ Բիւրոն պատրաստուած է անձեռնմխելի գումարի պակասը լրացնել:

3) Համաձայն Ընդհանուր ժողովի որոշած նախահաշուի (որ արդէն տպուած է) կարգաւորել բոլոր բաշխումները, եւ այդ մասին տեղեկացնել բոլոր մարմիններին, պահանջելով նրանց բաժին ընկած գումարները:

Բացակայ էի — Լօզան — հիւանդութեան պատճառով ՅՈՆԱՆ:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ

34.- Միք. Վարանդեանի իսկական անունը: Ակնունի պիտի մեկնէր Փարիզ, Ապրիլ Գամիտի վարչակարգին ընդդիմադիր տարրերու — Կոնգրէի նախապատրաստութեան համար:

35.- Տրանսերէն, մինչեւ պայմանաժամի աւարտը, երկարժամկետ իմաստով:

Որոշումներ թիվ 17

1907 Նոյ. 19

Որոշուեց՝

1) Ընկեր Ակնունու մեկնումը Պարիզ՝ պատրաստելու Օսմանեան միջկուսակցային կոնգրէն, ինչպէս եւ հայկական կազմակերպութիւնների նախապատրաստական խորհրդակցութիւնը, համաձայն Ընդհանուր ժողովի տուած ծրագրի, որի վերաբերմամբ արդէն եղել են բանակցութիւններ մի քանի օտար մարմինների հետ:

2) Թրքահայ ընկերների անհրաժեշտ մասնակցութիւնը այդ գործի մէջ:

3) Զեկուցուեց ընկերներ Դրոյի, Մարտիրոսի, Զարեհի, Սիրանոյշի եւ Գրիգորի մասնակցութեան մասին, Տեւորական մարմնի մէջ:

4) Որոշուեց մասնակցող ընկեր ուղարկել խորհրդին³⁶, որ գումարուելու է Դեկտեմբերին:

5) Զինական գործի մէջ մտցնել ընկեր Պետրոսին³⁷, Պարիզի որեւէ գործարանում, հոգալով նրա ապրուստի ծախքը՝ վեց ամիս: Վեց ամսից յետոյ նա տրամադրելի պիտի լինի Կովկաս, իր մասնագիտութեան համար:

6) Յանձնել Գրիգորին շարունակել առանձին փորձեր անել պայթուցիկ գործերի համար, Կրետէնի մօտ:

7) Փակել Կրետէնի հաշիւները եւ պահանջել նրանից մեր իրերի ինվենտարը եւ ծախքերի վերջնական հաշիւը:

8) Ընթացք տալ Սեբաստիայի խնդրին, թէ դրամական եւ թէ օժանդակ մարմնի կազմման տեսակէտից:

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ ՅՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 18

1907 Նոյեմբեր 30

1) Որոշուեց հաստատել առժամանակեայ մի օժանդակ մարմին Բաստի³⁸ շրջանի համար: Անդամներն են Յուլակ (Մկրտիչ Եփրեմեան), Վահրիճ (Սեդրակ Պալլոզեան) եւ Տիգրան Եաղուբեան: — Ընդունել նոյն Օժ. մարմնի առաջարկութիւնը՝ Վահանի (Արշակ Սվաճեան) եւ Պոյաճեանի Երկիր գնալու մասին: Տալ նրանց իրրեւ ճանապարհածախս եւ որոշ ժամանակուայ ապրուստի միջոց (750) Ֆրանկ: — Մերժել Բաստի օժ. մարմնի առաջարկութիւնը՝ ներսը գտնուող ընկերով Եսայեանին վճարել 35 ոսկի, որը նա կորցրել է իր ձեռնարկութիւնների մէջ՝ յեղափոխական նպատակով: Տալ միայն ճանապարհածախսը:

2) Մերժել Մարթինին³⁹ առաջարկը՝ որ 500 Ֆրանկ ուղարկուի իրեն անձնական ձեռնարկի համար՝ յեղափոխական նպատակով: — Իբրեւ բանտից նոր ազատուած՝ տալ նպաստ 200 Ֆրանկ:

3) Ուղարկել շրջաբերական-նամակ Արեւմտեան ռայոնի մարմիններին նոր կաթողիկոսի ընտրութեան առթիւ մեր բռնելիք դիրքի մասին. այսինքն՝ որ պաշտօնապէս մասնակցելը ունի իր անպատեհութիւնը սկզբունքային, քաղաքական եւ այլ պատճառներով: Մենք կը մասնակցենք ոչ-պաշտօնապէս:

4) Ի նկատի ունենալով հնչակեան մամուլի անդուռն ու անվայել յարձակումները, որոնք միայն կրքերն են բորբոքում ու ստեղծում մի տգեղ մթնոլորտ՝

Որոշուեց կրկին գրել Բալկանին եւ Ամերիկային՝ չպատասխանել, արհամարհել նրանց. ծայրայեղ դիպուածում գրել կորեկտ ու զսպուած ոճով: — Թելադրել նոյն մարմիններին՝ կարեւորութիւն չտալ «դժգոհ դաշնակցականներին» թուուցիկներին: Լրջօրէն չգրադուել, այլ առհասարակ խօսիլ կարգապահութեան մասին՝ կուսակցական տեսակէտից, պարզաբանելով այդպիսի երեւոյթների հետ առնչութիւն ունեցող կանոնադրական կէտերը եւ միայն ակնարկել, որ այդ ձեւի բողոքողները դաշնակցական լինել չեն կարող:

ՅՈՆԱՆ

36.- Դաշնակցութեան խորհուրդը, բաղկացած Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու, ինչպէս նաեւ Պատասխանատու Կեդր. Կոմիտէներու ներկայացուցիչներէն, Ընդհ. ժողովներու փակուելէն ետք կը գումարուէր պարբերաբար՝ կարեւորագոյն որոշումները կայացնելու համար:

37.- Տէր Յովհաննիսեան Բագրատ, դաշնակցական յայտնի գիւնագործ:

38.- Սեբաստիոյ:

39.- Մուրատեան Մարթին, կուսակցական գործիչ Կիպրոս, Իզմիր, Կիլիկիա, եւայլն:

Որոշումներ թիվ 19

1907 Դեկտ. 1

- 1) Գրել կովկաս մեր տեսակէտը՝ կաթողիկոսական ընտրութեան խնդրում մեր բռնելիք դիրքի մասին:
- 2) Գրել Արեւելեան Բիւրոյին, որ նա մեր կողմից դիմէ կարող ընկերներին՝ աշխատակցելու համար «Դրօշակին»:
- 3) Գրել Արեւել. Բիւրոյին, որ ծրարներով ուղարկուող թերթի համար գրեն մարմիններին, որ մեզ տան նոր հասցէներ: Ոչնչացնել հները:
- 4) Դիմել Յ. Շահնազարին՝ մասնակցելու Պարիզում կայանալիք Տաճկաստանի դժգոհ տարրերից կազմը-լած congrès-ին մեր կողմից:

Յ ՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 20

1907 Դեկտ. 5

- 1) Գրել Արեւել. Բիւրոյին, որ «Նորհուրդի» գումարուելը մենք գտնում ենք վաղաժամ: Մենք չենք տեսնում առայժմ ասպարէզի վրայ ստիպողական ու շտապողական հարց, որ անհրաժեշտ լինի ներկայ պայմաններում «Նորհուրդ» գումարել: Արեւմտեան Բիւրոյից ոչ ոք մասնակցել չի կարող: Ակնուհնի գրադուած է իր միասիայով, վարանդեանը հիւանդութեան պատճառով հեռու է ժընեւից, մնացածներն էլ չեն կարող թողնել խմբագրական գործերը:
- 2) Որոշուեց գրել Ամերիկա եւ խնդրել Լեոնավայրի¹⁴ համար գործիչներ: Այս մասին շարունակ գրում են Լեոն(ավայր)ի ընկերները:
- 3) Յայտնել Լեոնավայրի օժանդակ մարմինն չբանալ Բիւրոյին ուղարկուած Երկրի նամակները:
- 4) Փաշայեանի տպարանը 170 անգլ. ոսկիով ծախելու առաջարկը յայտնել իրեն Փաշայեանին ու ստանալ իրեն՝ Փաշայեանի համաձայնութիւնը՝ յայտնելով այս մասին, որ մենք չենք խառնուում, արէք դուք՝ ինչպէս կ'ուզէք:
- 5) Ի նկատի ունենալով նախկին հնչակեան գործիչ Հրաչեայի ցանկութիւնը՝ տեսնուել մեր ընկերներու հետ, առաջարկել նրան տեսնուել Պարիզ մեր ընկեր Ակնունու հետ:

Որոշումներ թիվ 21

1907 Դեկտ. 12

- 1) Տպարանի առաջարկուած գնով ծախելու համար դուրս. Փաշայեանի հաւանութիւնը ստացուած լինելով՝ հաղորդել Եգիպտոս՝ Հանգոյցին⁴⁰:
- 2) Քիյաուի համար գրելու մեքենայ գնելը, աշխատել եթէ հնարաւոր է չիրագործել՝ ի նկատի ունենալով մեր նիւթական վիճակը:
- 3) Սարաֆովի²⁵ սպանման առթիւ ուղարկել ցաւակցական հեռագիրներ հօրը եւ մակեդոնական կազմակերպութեան: Ցաւակցական նամակ գրել քրոջը:
- 4) Սարաֆովի թաղման հանդէսին ներկայ գտնուելու համար պատգամաւոր ուղարկել Բերլինից Մարտիրոս Յարութիւնեանին, Զարդարեանին եւ Անդրանիկին:

Յ ՈՆԱՆ

40.- Աղբալեան Նիկոլին:

Որոշումներ թիվ 22

1907 Դեկտ. 14

1) Որոշուեց գրել Մեծ-քաղաք եւ Շամ⁴¹ իմանալու համար թէ ինչո՞վ պէտք է բացատրել վասպուրականի Կ. կոմիտէին վիրաւորական տոնով եւ ձեւով գրած նամակը Արեւելեան Բիւրոյին:

2) Եթէ ընկերները անհրաժեշտ են համարում «Նորհուրդի» գումարումը, դիմել Մարին¹¹ եւ խնդրել գալ ժընեւ, որ Գալֆային հնարաւոր լինի ուղարկել: Եթէ Մարը մերժեց, Ակնունուն առաջարկել միաժամանակ լինել Բիւրոյի ներկայացուցիչ:

3) Կաթողիկոսական խնդրի վերաբերմամբ կրկնել նախկին որոշումը: Կովկասի ընկերների եռանդուն մասնակցութիւնը համարել ոչ-համապատասխան մեր սկզբունքին եւ քաղաքական տեսակէտով ոչ-նպատակաւոր:

4) Որոշուեց դիմել Կ. կոմիտէներուն եւ նրանց կարծիքը իմանալ կաթողիկոսական ընտրութեան խնդրի վերաբերմամբ:

5) Որոշուեց Ապրիլ ամսում աշխատել գումարել Արեւմտ. Բիւրոյի ռայոնական ժողով:

6) Որոշուեց «Դրօշակի» տպագրութեան քանակը իջեցնել 7000-ի:

7) Որոշուեց Արարատսկու նամակները հրատարակել թէ՛ այստեղ եւ թէ՛ կովկաս՝ եթէ դա աւելի ձեռնտու է ծախքի կողմից:

8) Ի նկատի ունենալով, որ ամէն տեղից պահանջում են թուրքերէն հրատարակութիւններ, որոշուեց դիմել «Թէրազգը» խմբագրութեան⁴² Պարիզ՝ խնդրելով ուղարկել մեզ 150 օրինակ իրենց հրատարակութիւններից:

9) Ամէն կերպ նպաստել Գիսակի⁴³ եւ ընկերների ազատման եւ տալ դրական կարգադրութիւն՝ ոչինչ չհանայել այդ յաջողեցնելու: Հաղորդել նոյնը Շամ, որպէսզի նա եւս իր կողմից ծախքեր չանէ: Դիտողութիւն անել նրանց Արեւելեան Բիւրոյին գրած նամակի ոճի եւ ձեւի առիթով: Իմանալ որ-քան թերթ է հարկաւոր:

10) Տիգրիսին (Տիգնարանակերտ) ուղարկել թուրքերէն եւ անգլերէն հրատարակութիւններ:

11) Գրել որ Գիսակի հետ միւս բանտարկեալների ազատման մասին եւս հոգ տարուի:

12) Որոշուեց գրել Պարիզ՝ Նաչատրին⁴⁴, որ ռիզայականներին չվստահել (Մանրամասների համար տես այս առթիւ ուղարկուած նամակների եւ հեռագիրների գիրքը):

Յ ՈՆԱՆ

41.- Մեծ-քաղաքը Թիֆլիսն է. այս պարագային Արեւելեան Բիւրոն. իսկ Շամը Վասպուրականն է:
 42.- Թուրք ընդդիմադիր իշխան Սապահետտինի թերթը:
 43.- Վարդգէս Սերեճկիլեանի, որ 1903էն ի վեր կը գտնուէր քրքական բանտերու մէջ եւ ուրկէ պիտի ազատէր 1908ին միայն, Օսմ. սահմանադրութեան իռչակումնէն ետք: Շամը ծածկանումն է Վասպուրականի:
 44.- Ակնունդին, որ արդէն Փարիզ կը գտնուէր Թուրքիոյ ընդդիմադիր տարրերու կոնգրէի պատրաստութեան համար:

Որոշումներ թիվ 23

1907 Դեկտ. 21

- 1) Ակնուհաս Նեոպոլի հիման վրայ որոշուեց, որ թէ՛ Սարգիսը եւ թէ՛ Գալֆան⁴⁵ գնան Պարիզ մասնակցելու համագումարին:
- 2) Ընկերների բացակայութեան ժամանակ Յոնանը ուղարկել է Ժորիսին¹⁸ շնորհաւորական հեռագիր իր ազատման առթիւ (պատճէն պատճէնների տետրակ):
Ընկերների համաձայնութեամբ ուղարկել ի նպաստ Ժորիսին 500 Ֆրանկ:
Ամուսնուն մօտ գնալու համար տիկին Ժորիսին տալ ճանապարհածախս 100 Ֆրանկ:
- 3) Պահանջել Գահիրէի մարմնից ամբողջ տարուայ հաշիւը եւ նրանց մօտ մնացած աւելորդ գումարը, ինչպէս եւ տեղեկութիւն իրենց շրջանի Դաշնակցութեան գործերի վիճակի մասին:
- 4) Որոշուեց Մարտ. Յարութիւնեանին ուղարկել իրրեւ ճանապարհածախս 195 Ֆրանկ:
- 5) Առաջարկել Մարին¹⁰ գնալ Կովկաս՝ Արեւմտեան Բիւրոյի կողմից իրրեւ պատգամաւոր «Նորհուրդին»:

ՅՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 24

1908 Յունուար 7

- 1) Որոշուեց ուղարկել Սամսոն – Գուրգէնին – 200 Ֆրանկ:
- 2) Որոշուեց գրել Հանգոյցին⁴⁰ միջոցներ ձեռք առնել Երուսաղէմից դուրս բերելու Օր. Չարուհուն եւ Նարախանեան վարդապետին²⁹:
- 3) Որոշուեց գրել Ամերիկա առանց մեր գիտութեան դրամ չուղարկել Երկիր:
- 4) Վճուեց մերժել Բաստի³⁸ շրջանի Օժ. մարմնի առաջարկութիւնը՝ ընկեր Շասայեանին վճարել 750 Ֆրանկ իրրեւ նրա վնասը, որ նա կրել է յեղափ. նպատակով գործ սկսած լինելով եւ թոյլ չտալ ոչ ոքի անձնական գործ սկսել յեղ. նպատակով կուսակցութեան փողերով: Տալ Շասայեանին իրրեւ ճանապարհածախս եւ առժամանակուայ ապրուստի փող 300 Ֆրանկ:

ՅՈՆԱՆ

45.- Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ Մինասեան Սարգիս (Արամ-Աշոտ) եւ քարտուղար-գործավար Յարութիւն Գալֆայեան:

Որոշումներ թիվ 25

1908 Յունուար 20

- 1) Որոշուեց Ամերիկա գրել ընկերներ չուղարկելու Երկիր առանց մեր պահանջի եւ համաձայնութեան:
- 2) Նոյնպէս որ առանց մեր գիտութեան չուղարկել դրամ Երկրի մի որեւէ գործիչի կամ ընկերոջ:
- 3) Որոշուեց գրել Լեոնավայրի Օժ. մարմնին բարոյական աջակցութիւն ցոյց տան Քաջբերունուն եթէ նա ստիպուած եղաւ գալ Եգիպտոս: Աշխատել համոզել, որ Քաջբերունին գոնէ մնայ Մոսկ⁴⁶:
- 4) Որոշուեց Pro-Armenia-ի ծախսը տարեկան 7000 Ֆրանկ եւ Քիյառին ուղարկել թէ Pro-Armenia-ի ծախսերի եւ թէ իրեն իրրեւ հոնորար ամսական 800 Ֆրանկ եւ խնդրել որ 3 ամիսը մէկ կանոնաւոր հաշիւ տայ: Քիյառի առանձին ուշադրութիւնը հրաւիրել Pro-Armenia-ի առաքման (expedition) կանոնաւորման վրայ:
- 5) Գրել Լեոնավայրի Օժ. մարմնին, որ Հայկ Գուլագորգեանը տրամադրելի է Երկիր գնալու համար. միայն նա կը ցանկանար լեզալ ճանապարհով մտնել եւ ուսուցչական պաշօն վարել:

ՅՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 26

1908 Յունուար 25

- 1) Որոշուեց գրել Ալեքսանդրիոյ ենթակոմիտէին՝ պահանջել նախկին ենթակոմիտէից հաշիւները. նոյնպէս թէ ինչի՞ է գործադրուած նրանց մօտ գտնուած գումարը: Եթէ ապացուցուեց որ գործադրուած է նպատակայարմար կերպով, մենք պատրաստ ենք վճարել ապացուցուած պահանջը:
- 2) Յանձնարարել Պարիզի ժամանակաւոր մարմնին՝ երիտասարդ թուրքերու հետ մշակել բարեկամական եւ մտերմական յարաբերութիւն. իսկ ուսանողութեան վերաբերմամբ աշխատել ազդել գաղափարական տեսակէտով՝ ներշնչելով հասարակական եւ յեղափ. ոգի:
- 3) Յանձնարարել Բալկ. Կ. կոմիտէին՝ աջակցիլ Գրիգոր Մերձանեանին իր աշխատութիւնները ու փորձերը շարունակելու:
- 4) Դիմել Պարիզի թուրքերին՝ իմանալու Սամսոնի երիտասարդ թուրքի ո՞վ լինելը, որ յարաբերութեան մէջ ուղղում է մտնել Գուրգէնի հետ:

ՅՈՆԱՆ

46.- Մոսկ կուս. ծածկանուն Պէյրուի:

Որոշումներ թիվ 27

1908 Յունուար 29

1) Քաղաքական բանտարկեալների նպաստի խնդիրը կանոնաւոր հողի վրայ դնելու համար բաժանել երկու գլխաւոր շրջանի՝ Եգիպտոս եւ Բալկան: Որոշուեց տալ Եգիպտոսին՝ Ափրիկեան եւ Սուրիական Տրիպոլիս, Աքիա, Փայաս եւ Կիլիկիոյ քաղաքներու բանտարկեալները, Բալկանին՝ Կ. Պոլիս, Իզմիր, Պոտրուս, Սինոպ եւ Հոռոս:

2) Որոշուեց յայտնել Ս. Գարրիէլեանին, որ իր պահանջին բաւարարուիլուն կը տրուի այն դէպքում, երբ կ'ապացուցանէ իր պահանջը եւ որ ինքը՝ իրրեւ անդամ-գանձապահ նախկին ենթակոմիտէի պարտաւոր է ցոյց տալու նախկին ենթակոմիտէի մօտ մնացած գումարի ինչ նպատակի գործածուած լինելը:

3) Յայտնել Հանգոյցին⁴⁰, որ Լեռնավայր⁴⁷ մենք չենք կարող նոյն թափով գործել ինչպէս Վասպուրականում, որովհետեւ մենք էնտեղ չունենք կանոնաւոր կազմակերպութիւն եւ վստահելի ընկեր. եղածները թոյլ յեղափոխական նկարագրի տէր մարդիկ են: Յայտնել որ Եգիպտոսի մէջ հիմնուելիք թերթի համար խմբագիրցու չունենք: Կարող են գրել «Ռազմիկի» մէջ:

4) Բալկանեան Կ. Կոմիտէին անել խիստ յանդիմանութիւն Վարդոյի տեղորի վերաբերմամբ, — քանի որ Բիւրոն առաջարկել էր առայժմ յետաձգել — եւ նրան հրաւիրել կարգապահութեան եւ պատասխանատուութեան: Հրաւիրել նրան նոյնպէս քննութիւն կատարելու եւ օրինական պատիժ տնօրինելու կանոնադանցներուն:

Յայտնել որ Բիւրոն մտադիր է Մայիսի 1-ին ռայոնական ժողով գումարելու: Խնդրել տեղեկութիւններ Պոլսի եւ Իզմիրի մեր յարաբերութիւնների մասին: Գրել միջոցներ ձեռք առնելու Արմենակ Ճանիկեանին օգնելու համար:

5) Գրել Մոսկ, որ աշխատեն Սահառուներին (Քաղաքնուներ⁴⁷) պահել այն կողմերում, իր փորձառութիւնը շատ օգտաւէտ կարող է լինել:

Աշխատեն որքան կարելի է տեղական ուժեր դուրս բերելու: Չպէտք է դրսի ոյժերի վրայ դնել ամէն յոյս: Ուղարկել պրոպագանդայի համար նրանց ուզած սոցիալիստական գրքերը:

6) Յայտնել Յակ. Փիլիպպոսեանին՝ Տիգրանակերտ, որ նա, համաձայն նախկին որոշման, վերադառնայ Վիշապ⁴⁸:

7) Մարթինին զգուշացնել Սարհատից⁴⁹ եւ յայտնել, որ Դաշնակցութեան դէմ հրապարակով բողոքողները դաշնակցական համարուել չեն կարող:

8) Տալ Վան՝ մանրամասն տեղեկութիւն Պարիզի միջազգ. կոնգրէի մասին: Առաջարկել որ իրենք էլ կազմեն խառն կոմիտէներ՝ հայ-թրքական: Ձեռնարկների մէջ լինել զգոյշ, բայց շիտակ ու անկեղծ:

9) Յայտնել Սամսոն՝ Գուրգէնին՝ Արշալիր Կամսարականի ցաւալի մահը:

10) Յայտնել դոկտ. Փաշայեանին, որ իր գրածի համեմատ կարգադրուած է տպարանը չծախել:

11) Գրել Լեռնավայրի Օժ. մարմին, որ 100 Ֆրանկ ուղարկէ Մոսկ՝ Սահառուներին նիւթապէս աջակցելու համար:

12) Ալեքսանդրիայի ենթակոմիտէից խնդրել մանրամասն հաշիւ տպարանի վրայ արուած 500 Ֆրանկի ծախքի մասին, ինչպէս եւ իրենց հասոյթի եւ ծախքերի համար: Երկրի ծախքերը Բիւրոն կը հոգայ, տեղական ծախքերը ջանալու են իրենք հոգալ՝ տեղական միջոցներով:

Մարաշ բանտարկուած ժիրայրին օգնել Եգիպտոսի Կ. Նաչի ընկերութիւնների միջոցով:

Յ Ո Ն Ա Ն

47.- Մեզի կը թուի որ Սահառուների անուան կողքին փակագծի մէջ տրուած անունը՝ Քաջագունի, պարզապէս վրիպումի հետեւանք է: Արդեօ՞ք Քաջբերունի պիտի ըլլար: Տեսնել «Որոշումներու» թիւ 25ը: Հաւանական է, որ աւելի քան տասնամեակ մը ի վեր Լեռնավայրի մէջ գործող Քաջբերունի նոր ծածկանունով (Սահառու) հրապարակ կու գար:

48.- Վիշապը Պոլսն է:

49.- 3. Յակոբեան, Իզմիրի եւ Կիլիկիոյ հին գործիչներէն, որ Գ.Յ.Ղ. Չորրորդ Ընդի. ժողովէն ետք հրապարակաւ պայքար բացած էր նոր Ծրագրով ընդունուած ընկերակարական գաղափարախօսութեան դէմ, աշխատելով նաեւ ուրիշ ընկերներ եւս (ինչպէս Մարթին Սուրատեանը) ներգրաւել բողոքողներու շարքին մէջ:

Որոշումներ թիվ 28

1908 Փետրուար 6

Որոշուեց՝

1) Դիմել Արեւել. Բիւրոյին եւ տեղեկութիւններ խնդրել թուրք յեղափոխական Զէրֆէստֆի մասին (Հիւսէյն Թօսուն):

Առաջարկել նիւթապէս օգնել Երզնկայում բանտարկուած Օրիորդ Սրբուհի Եանրգեանին, որ դատապարտուած է ցմահ:

Առաջարկել լրջօրէն զբաղուելու պարսկա-թրքական սահմանագլխում հայ գաղթականներ բնակեցնելու խնդրով: Այդ գաղթականութեան քաղաքական նշանակութիւնը եւ ապագայի դերը մեծ է:

2) Խնդրել Թիֆլիսից ռուս գիւնտորական շտաբի քարտէզը: Ուզել Վանից էլ իրենց կազմածը, որպէսզի կարելի լինի պատրաստել գրպանի փոքրիկ քարտէզներ՝ Ֆեդայական խմբերի եւ առհասարակ Երկիր գնացող ընկերների համար:

3) Յայտնել Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին, որ «Մէշվէրէթ»⁵⁰ խմբից մէկը պիտի գայ՝ անցնելու Երկիր: Պարոյն⁵¹ է «Յազկերտ»: Ընդունելով նրան եւ ուրիշ տաճիկների, միաժամանակ զգոյշ պէտք է լինել թակարդ չընկնելու համար: Այդ նախագգուշութիւնը անհրաժեշտ է թէ յեղ. տեսակէտից եւ թէ հէնց նրա համար, որ տաճիկ յեղ. կազմակերպութիւնը կարող է խարուել այս կամ այն անձից:

50.- երիտասարդ թուրքերու ղեկավարներէն Անիտ Ռիզայի հրատարակած թերթը, Փարիզ:
51.- Կարգախօսը:

Որոշումներ
Թիվ 28
1908 Փետրուար 6
Պարզէ՛
1) Դիմել Արեւել. Բիւրոյին եւ տեղեկութեան խնդրել թուրք յեղափոխական Զէրֆէստֆի մասին (Հիւսէյն Թօսուն): Առաջարկել նիւթապէս օգնել Երզնկայում բանտարկուած Օրիորդ Սրբուհի Եանրգեանին, որ դատապարտուած է ցմահ: Առաջարկել լրջօրէն զբաղուելու պարսկա-թրքական սահմանագլխում հայ գաղթականներ բնակեցնելու խնդրով: Այդ գաղթականութեան քաղաքական նշանակութիւնը եւ ապագայի դերը մեծ է: Խնդրել Թիֆլիսից ռուս գիւնտորական շտաբի քարտէզը: Ուզել Վանից էլ իրենց կազմածը, որպէսզի կարելի լինի պատրաստել գրպանի փոքրիկ քարտէզներ՝ Ֆեդայական խմբերի եւ առհասարակ Երկիր գնացող ընկերների համար: Կայտնել Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին, որ «Մէշվէրէթ» խմբից մէկը պիտի գայ՝ անցնելու Երկիր: Պարոյն է «Յազկերտ»: Ընդունելով նրան եւ ուրիշ տաճիկների, միաժամանակ զգոյշ պէտք է լինել թակարդ չընկնելու համար: Այդ նախագգուշութիւնը անհրաժեշտ է թէ յեղ. տեսակէտից եւ թէ հէնց նրա համար, որ տաճիկ յեղ. կազմակերպութիւնը կարող է խարուել այս կամ այն անձից:

Նմոյշ մը Յարութիւն Գալֆայեանի ձեռագրէն:

Որոշումներ թիվ 29

1908 Փետր. 13

Որոշուեց՝

- 1) Դիմել Պարիզի պարսկ. դեսպանին եւ խնդրել նրա միջնորդութիւնը՝ վերացնելու «Դրօշակի» արգելումը Պարսկաստան:
- 2) Գրել «Մէշվէրէթ»ի խմբին եւ պահանջել կոնգրէի արձանագրութիւններէ իսկակա- նը: Յայտնել որ ստացել ենք Ligue Const. Ottomane-ի համաձայնութիւնը միանալու Dé- claration-ին եւ դնում ենք նրանց ստորագրութիւնը միւսներէ հետ:
- 3) «Թէրազը»ի խմբի միջոցով յայտնել մեր դժգոհութիւնը «Մէշվէրէթ» բռնած դիրքի վերաբերմամբ եւ զգուշացնել, որ կարող է ունենալ ոչ-ցանկալի հետեւանք:
- 4) Գրել Հանգոյցին⁴⁰, որ յայտնի ընկերներին, ո՛րքան կարելի է խոյս տան կենդանի գործը կանցլերականի վերածելուց: Պէտք է որ նրանք ինքնուրոյն կեանքով ապրին եւ ա- մէն հասարակ գործի համար մեզ չդիմեն: Մեզ հետ խորհրդակցելու են պատասխանա- տու գործերում: Լեռնավայրի վերաբերմամբ յայտնել, քանի որ մենք չունենք փորձը- ւած, վստահելի ու ուժեղ ընկեր, մենք ստիպուած ենք սպասողական տակտիկա բռնել:
- 5) Յայտնել Բալկանեան Կ. Կոմիտէին, որ Սորհուրդը տեղի պիտի ունենայ Փետր. ամ- սին. ուստի շտապեն մեզ ուղարկել 1.- 1907 տարուան հաշիւները, 2.- գործունէութեան տեղեկագիրը եւ 3.- 1908 տարուան հաւանական եկամուտի քանակը:
- 6) Յայտնել Պարիզի դաշն. մարմին, որ պաշտօնական թղթեր կարող է շինել տալ միայն Բիւրոն:
- 7) Հաղորդել Բաստի շրջանի Օժ. մարմին, որ Սերաստիայի դաշնակցական ընկերնե- րի խնդիրը՝ — տալ իրենց կնիք — յարգել անկարելի է: Կեդր. Կոմիտէները միայն կարող են կնիք ունենալ:
- 8) Յանձնել ընկեր Հանգոյցին՝ Գարակէօզեանի հաշիւները քննելու եւ ստուգելու խնդիրը: Եթէ պահանջը իրաւացի է, բաւարարութիւն տալ:
- 9) Իմաց տալ Օժ. մարմին, որ Սերաստիայում կան, համաձայն մեր ստացած տեղե- կութիւնների, 8-10 դաշն[ակցական] խմբեր եւ հրաւիրել Մարմնի ուղարկութիւնը:
- 10) Կարգի բերել, Ընդհ. Ժողովի վճռի համեմատ, Ընդհ. Ժողովի արձանագրութիւն- ները հրատարակութեան համար եւ առ այդ հրաւիրել Մարտ. Յարութիւնեանին:

ՅՈՒԱՆ

Որոշումներ թիվ 30

1908 Փետր. 20

Որոշուեց՝

- 1) ա. Նկատի առնելով Սամսոնի կարեւոր կէտ լինելը, դիմել Բալկանեան Կ. Կոմիտէին եւս՝ իմա- նալու արդեօ՞ք կայ մի խիստ վստահելի ընկեր այնտեղի համար:
բ. Շոգենաւի խնդրի համար մանրամասն տեղեկութիւն ուզել՝ «Սորհուրդին» ներկայացնելու համար:
գ. Որոշուեց Չմիւսնիայի երկու ընկերներին նիւթապէս աջակցել՝ գումարի քանակի որոշելը թողնելով Կ. Կոմիտէին:
դ. Պահանջել Կ. Կոմիտէից որ ջանան լրացնելու Ընդհ. Ժողովի իրենց շրջանին համար որոշած եկամուտը:
- 2) Պահանջել Գահիրէի ենթակոմիտէից՝ հաշիւ եւ իրենց մօտ մնացած գումարը:
- 3) Գրել նորից Արեւել. Բիւրոյին եւ պահանջել 1. հասցէներ նամակների, հեռագրների եւ թերթե- րի համար, 2. որ ընկերները աշխատակցեն «Դրօշակին», 3. որ յայտնեն թէ իր շրջանին ծրարով ու- դարկուած «Դրօշակները» ստացւո՞ւմ են եւ տան մեզ նոր հասցէներ, 4. Որ Երկրից եկած տեղեկու- թիւնները ուղարկեն, գոնէ մի որոշ մասը, Դրօշակին եւս, 5. քանի որ Տրապիզոն չի ստացւում մեր ուղարկած թերթերը, իրենք ուղարկեն, 6. Որ «Սորհուրդին» մասնակցելու կարեւորութիւնը մենք եւս զգում ենք, բայց ընկերները զբաղուած լինելով չեն կարող գալ. կը դիմենք Մարին, որ տեղական գործերին ծանօթ է եւ կու տանք մեր կարծիքը եւ տրամադրութիւնը: 7. Տալ Սերաստիայի մասին տեղեկութիւններ եւ խնդրել որ յայտնեն Երկրի ու յարաբերութեան մէջ դնեն միմեանց հետ:
- 4) Գրել Մոց՝ Արշակ Սվաճեանին, որ պէտք է դադարեցնել յարաբերութիւնները Մարթինի եւ այն ընկերների հետ, որոնք հրապարակով բողոքած են Ընդհ. Ժողովի որոշման դէմ:
— Նոյնը գրել եւ Մոցի միւս ընկերներին, տալով տեղեկութիւններ Եւ Սերաստիայի մասին:
- 5) Որոշուեց գրել Լեռն.-ի Օժ. մարմին՝ Մարթինի վերաբերմամբ նոյնը ինչ որ Մոցի ընկերներին: Հրահանգել, որ անկարգապահ ընկերների վերաբերմամբ լինին կորէկտ եւ այսպէս ասած՝ քաղաքա- վարի ու տեղիք չտան մի ուրիշ անախորժութեան: —
Յայտնել նոյնպէս, որ ո՛չ մի պայմանով ընդունելի չէ որ այս կամ այն ընկերը կուսակցական դրամներով առեւտուր կամ որեւէ զբաղմունք սկսի՝ պատճառաբանելով նպատակը յեղափոխա- կան:
Պահանջել, որ եթէ ընկերների հաւատը ի չարն է գործ դրուած մի քանի անհատների կողմից, որ [եթէ] այն բողոքը ուղղուած է եղեր մեզ եւ ոչ հրատարակելու, նրանք պարտաւոր են հրապարակով բողոքելու այդ անազնիւ վարմունքի դէմ եւ խզելու իրենց յարաբերութիւնը:
- 6) Որոշուեց ուղարկել մարմիններին շրջաբերական-նամակ:
- 7) Գրել Ակնուենուն, որ նա գնայ Սոֆիա տեսակցելու բուլղ. պետական անձնաւորութիւնների հետ՝ իմանալու նրանց տրամադրութիւնը ռուս-տաճկական պատերազմի դէպքում եւ ապա գնալ Կովկաս՝ մասնակցելու «Սորհուրդին»:
- 8) Հեռագրով դիտողութիւն անել «Ռազմիկին» կովկասեան ռայոնական Ժողովի արձանագրու- թիւններից արտատպում արած լինելուն համար եւ արգիլել շարունակելը:

ՅՈՒԱՆ

Որոշումներ թիվ 31⁵²

1908 Փետրուար 28 եւ 3 Մարտ

Որոշուեց՝

- 1) Ուղարկել Գալֆային Արեւմտեան Բիւրոյի կողմից «Նորհուրդին» իբրեւ պատգամաւոր եւ Մարին¹⁰ հրաւիրել փոխարինել Գալֆ[այ]ին: Հեռագրել Արեւել. Բիւրոյին՝ 15 օր ուշացնել Նորհուրդը:
- 2) Դիմել Արեւելեան Բիւրոյին եւ խնդրել որ կանոնաւոր եւ պարբերական տեղեկութիւններ տան ռուս-տաճկական պատերազմի հաւանականութեան մասին՝ թէ դիպումադիային եւ թէ մամուլին հաղորդելու համար:
- 3) Առաջարկել եւ նրա առանձին ուշադրութիւնը հրաւիրել ժողովրդի գինման վրայ ինքնապաշտպանութեան համար՝ սահմանների երկու կողմում եւս:
- 4) Յայտնել նոյնպէս Արեւել. Բիւրոյին, որ Պարսկաստանի այժմեան բարեկամութիւնից մենք կարող ենք նպատակաւորմար կերպով օգտուել գէնք փոխադրելու համար. բայց այդ մասին մենք նրա ներկայացուցչի հետ յարաբերութեան մէջ չենք մտնել մինչեւ դրականօրէն վստահ չլինենք թէ իրագործելու հնարաւորութիւնը կայ:
- 5) Հեռագրով պահանջել Բալկ. Կ. Կոմիտէից իր տեղեկագիրը «Նորհուրդին» համար:
- 6) Բարձրացնել Պետրոսի³⁷ ամսականը 150 Փր.ի՝ ի նկատի ունենալով Պարիզի կեանքի սղութիւնը՝ ինչպէս ինքն էր խնդրած: Միաժամանակ զգուշացնել, որ 6 ամիսը լրանալուց նա պէտք է ճանապարհուր Կովկաս:
- 7) Իւրաքանչիւր անգամ «Դրօշակի» համարները ուղարկելուց, նամակով եւս յայտնել հասցէատիրոջ՝ թերթի առաքման համար, որպէսզի հնարաւոր լինի մեզ ստուգել կանոնաւոր ստացումը: Խնդրել որ նա եւս իւրաքանչիւր անգամ պատասխանի մեր նամակին:
- 8) Խնդրել տեղեկութիւն Ղազարեանից թէ ինչո՞վ պէտք է բացատրել որ 6 ամսէ ի վեր Նաւահանգիստ թերթ չի ստանում⁵³: Խնդրել նոյնպէս իր մօտ մնացած թերթերի եւ գրքերի քանակը:
- 9) Ի նկատի ունենալով, որ Ակնունին պիտի գնայ «Նորհուրդին», փոխել որոշումը եւ փոխանակ Գալֆային առաջարկել Մարին գնալ Նորհուրդին:
- 10) Գրել Բագու եւ յայտնել, որ Պարսկաստան ուղարկուում է 800 օրինակ Դրօշակ իրենց համար: Բ) Խնդրել ստուգելու թէ ծրարով ուղարկուած Դրօշակները ստացւում են: Գ) Եթէ ունեն հնարաւորութիւն ցրելու Ռուսաստանի միւս քաղաքները՝ մենք դադարեցնենք ծրարով ուղարկելը որ մեզ ծախս է պատճառում եւ կանոնաւոր հասնելն էլ շատ կասկածելի:
- 11) Գրել Լեւնավայրի Օժ. մարմինին, որ աշխատին Սահառուներն պահել Մոց⁴⁶ իբրեւ փորձուած ընկերոջ: Խզել յարաբերութիւնը Մարթինի հետ եթէ հաստատուեց նրա մասին տարածուած լուրերը: Թելադրել կարեւորութիւն չտալ «դժգոհ» ասուածներին եւ դրանցով չզբաղուել:
- 12) Ընդունել նախկին հնչակեան Գ. Հրաչեային առաջարկութիւնը՝ մտնել դաշնակցական շարքերու մէջ:
- 13) Յայտնել «Թէրազգը» խմբագրութեան, որ Չէրքէզօֆը բռնուած է եւ խոստովանել է որ ինք տաճկահայատակ է:
- 14) Ուղարկել Քիյաուին Կովկասէն ստացուած տեղեկութիւնը ռուս-տաճկական պատերազմի առիթով եւ առաջարկել նրան որ յայտնի թէ՛ իր բարեկամ դիպումատին եւ թէ մամուլին ի հրատարակութիւն: Պէտք է աշխատել ամէն կերպ արգիլել պատերազմը: Միջնորդել Ֆրանս. Արտ. գործերու մինիստրին եւ նրա միջոցով անգլիականին:
- 15) Յայտնել որ մենք համաձայն չենք կովկասեան ռաջոնական ժողովի որոշման հետ կաթողիկոսական ընտրութեան խնդրում. մենք մնում ենք մեր տեսակէտի վրայ:
Դիտողութիւն անել Վառնայի կոմիտէի երկրորդ անկարգապահութեան վերաբերմամբ՝ նաւապետ ուղարկել դէպի մեզ:
- 16) Զգուշացնել Պարիզի մարմինին, որ Երիտ. թուրքերուն հետ յարաբերութեան ժամանակ վերապահ լինեն միջազգային քաղաքական խնդիրներում եւ դիտողութիւն անել Pro-Armenia-ի վերաբերմամբ իրենց տուած պատասխանին համար: Դիտել տալ որ պաշտօնական նամակները չուղարկեն մասնաւոր անուններով:

Յ Ո Ն Ա Ն

52.- Բնագրին մէջ թիւ 30-ը կրկնուած է. յաջորդը թիւ 31 եւ այդպէս շարունակաբար: Պահած ենք թուագրումի շարքը ներկայ 30-ը վերածելով 31-ի: Յաջորդները նոյն ձեւով:
53.- Ղազարեան Վրթանէս, որ Մարտիլ հաստատուած կը զբաղէր «Դրօշակ»ներու եւ զէնքերու փոխադրութեան գործով: Նաւահանգիստը՝ կուս. ծածկանունն է Պաթումի:

Որոշումներ թիւ 32

1908 Մարտ 7

Որոշուեց՝

- 1) Յայտնել Մոցի⁴⁶ ընկերներին, որ մեր միջնորդութեան շնորհիւ — Բերլինի հայկական երեկոյթի հասոյթը՝ 950 մարկ, կ'ուղարկեն Դիարբէկի սովետներուն՝ անգլիական հիւպատոսի միջոցով: — Երկրից եկած թղթակցութիւնները ուղարկել Դրօշակի խմբագրութեան:
- 2) Խնդրել տեղեկութիւն Ալեքսանդրիոյ ենթակոմիտէից Կարմիր Նաչի կազմի եւ վիճակի մասին, բանտարկեալների աջակցութեան խնդիրը կարգադրելու համար: — Լրից ցուցակ կազմելու համար ուզել բանտարկեալների մասին տեղեկութիւն:
- 3) Գրել նոյնը Կարմիր Նաչի եւ բանտարկեալների մասին՝ բալկանեան Կ. Կոմիտէին: Նկատի ունենալով Վարդի եւ Հրաչի նեղ վիճակը՝ օգնել նրանց Խիզախի⁵⁴ միջոցով՝ նպաստի քանակը թողնելով իրեն՝ Կ. Կոմիտէին որոշել: Խիզախի եւ Վարպետի օգնութեան մասին տեղեկութիւն խնդրել:
- 4) Հ. Ալեանաքին վերադարձնել երկու նկարներից մէկը՝ իբրեւ անյաջող եւ ընդունել մէկը՝ «Կուռուղ Հայաստանը», եւ վճարել 400 Փրանկ:
- 5) Մերժել ուսանող Բարսեղեանին ուղարկել «Դրօշակի» կազմուած համարները, որ նա խնդրել էր Արշ[ակ] Խահակեանին միջոցով: — Համաձայնուել Բերլինի ուսանողութեան առաջարկի հետ՝ իրենց տրամադրութեան տակ գտնուող կուսակց. գումարը ծախսել դաշնակցական ուսանողութեան համագումարին համար: Խնդրել համագումարին դրուելիք հարցերի ցուցակը:
- 6) Յայտնել «Մէշվէրէթ»ի խմբին⁵⁵ մեր ցաւակցութիւնը՝ Սալոնիկի դէպքերի առիթով: Գրել նոյնպէս, որ ցաւում ենք որ մենք անկարող ենք մի որեւէ բան անել այդ շրջանի մէջ՝ կազմակերպութիւն չունենալնու համար: Բայց կ'անենք ինչ հնարաւոր է: Գրել այս մասին բալկանեան Կ. Կոմիտէին:
- 7) Ուղարկել «Նորհուրդին» ամփոփ տեղեկագիր մեր շրջանի մասին:

Յ Ո Ն Ա Ն

54.- Վարդը՝ Արահամեան Յակոբ. Գրաչը՝ Պանք Օթոմանի գրաւման մասնակից դեկավարներն էր շայկ Թիրեաքեանը. երկուքն ալ բանտարկեալ: Խիզախը Իզմիրի գործիչներէն էր Գրանտ Փանոսեանն է:
55.- Մէշվէրէթի խումբ, այսինքն Ահմէտ Ռիզայի «Իթթիհատ» կուսակցութիւնը:

Որոշումներ թիվ 33

1908 Մարտ 16

Որոշուեց՝

1) Յայտնել Պարիզի մարմին, որ մեր համերաշխութիւնը Երիտ. թուրքերի հետ կատարուած է որոշ հարցերի շուրջը, որ նա ունի միանգամայն գործնական ու ներքին բնաւորութիւն: Ձգտել ընդլայնելու այդ սահմանները եւ մինչեւ իսկ մտնել արտաքին քաղաքականութեան մէջ՝ անընդունելի է: Ռիզայականների տակտիկան մեզ տարօրինակ է թուում: Նրանք պէտք է հասկանան, որ մենք մեր Մրազրից մագաչափ անգամ չենք շեղւել: մենք մեր համոզումները ու ձգտումները ոչ ոքի չենք զիջի: — Մեր համերաշխութիւնը կուուի համերաշխութիւն է:

2) Ուղարկել Լոնտոն՝ Ֆարհատին 50 Ֆրանկ իր արած ծախքերի դիմաց՝ խնդրելով որ ուղարկէ մի քանի գրքեր եւս:

3) Նորից պահանջել Գահիրէի ենթակումիտէից՝ իր մօտ եղող պատրաստի գումար 5307 եգիպտ. դուրուշը եւ բացատրութիւն պահանջել մեր առաջի պահանջման առիթով իրենց լուրերին պահպանելու մասին: Առաջարկել որ այդ գումարից 700 Ֆրանկ յանձնեն Հանգոյցին, որից 500 Ֆր.ը պէտք է յանձնուի Լեռնավայրի մարմին եւ 200 Ֆրանկը վճարել Գարակէօզեանի պարտքի դիմաց:

4) Գահիրէի ենթակումիտէին արուած կարգադրութիւնը իմացնել Հանգոյցին⁴⁰ եւս: — Յայտնել նոյնպէս, որ մենք համաձայն ենք իր հետ Գարակէօզեանին 30 ոսկի վճարելու: — խնդրել, որ բացատրութիւն պահանջէ Գահիրէի ենթակումիտէից մեր նամակները անպատասխանի թողնելուն համար:

5) Գրել Ալեքսանդրիոյ ենթակումիտէին՝ օժանդակել Լեռնավայրի Օժանդակ մարմնին՝ հոգալով նոյն մարմնի ընթացիկ ծախքերը: — Յայտնել նոյնպէս, որ իրենք կարող են դրականապէս հերքել Մուշեղ Տ. Օհանեանի, Թոխմախեանի ու Աճէմեանի Դաշնակցութեան որոշմամբ սպանուած լինելը:

6) Յայտնել Լեռնավայրի Օժ. մարմին, որ կարգադրած ենք Գահիրէի ենթակումիտէին իրենց ուղարկելու 500 Ֆրանկ՝ իրենց ընթացիկ ծախքերի համար: — Առաջարկել իրենց կազմին մէջ առնել ընկեր Սահառունուն՝ իբրեւ փորձուած ընկերոջ՝ եթէ իրենք համաձայն են: — Հրաւիրել նրանց յատուկ ուշադրութիւնը հայերէն եւ թրքերէն գրականութիւն տարածելու մասին:

7) Յայտնել Բրիւքսէլ՝ միջազգ. Սոցիալիստական Բիւրոյին, որ վաղուց մենք ոչ մի տեղեկութիւն չենք ստանում եւ հրաւիրել նրա ուշադրութիւնը:

Յ ՈՒ ԱՆ

Որոշումներ թիվ 34

1908 Մարտ 24

Որոշուեց՝

1) Յայտնել Հեռագրով Քիյաուին՝ մեր կողմից մասնակցել Գերշուենու⁵⁶ թաղմանը: Հեռագրով յայտնել մեր ցաւակցութիւնը Պարիզ՝ Ռուբանովիչին⁵⁷:

— Գրել Պարիզի մարմին, որ մեր կողմից 50 Ֆրանկից պակաս չենք Գերշուենու դագաղի վրայ եւ իրենք էլ ամբողջ կազմով ներկայ գտնուեն թաղմանը: Այս որոշումները յայտնել էս-էրներու Պարիզի մարմին:

2) Գրել Արեւել. Բիւրոյին եւ խնդրել մի օրինակ ներքին կանոնագրութիւն իրենց շրջանի կարմիր-խաչի Յիչեցնել կողկասեան ռուս շտաբի կազմած քարտէսի մասին:

3) Վանի դէպքերի առիթով նորից գրել Քիյաուին եւ խնդրել ամէն միջոց ի գործ դնել պետութիւնների ուշադրութիւնն ու միջամտութիւնը հրաւիրելու: Նոյնպէս խնդրել ամէն կերպ աշխատել, որ մեր բարեկամները chambre-ում⁵⁸ հարցապնդում անեն:

4) Պատասխանել Գիսակի⁴³ նամակին՝ յայտնելով մեր ուրախութիւնն ու գոհունակութիւնը՝ որ այժմ հնարաւորութիւն է ստեղծուել թղթակցելու: Ձեռնպահ մնալ տեղեկութիւններ տալուց՝ մինչեւ այդ մասին ինքը չգրէ եւ չուզէ:

5) Պահանջել Լեռնավայրի Օժ. մարմնից, որ մեր ընկերները գլխաւորապէս զբաղուեն կազմակերպելով, պրոպագանդայով եւ աշխատեն մտցնել ժողովրդի մէջ ինքնապաշտպանութեան ոգին: — Յայտնել Տիրանի մասին, որ որքան էլ նրա մասնակցութիւնը մեզ ցանկալի լինի, բայց ցաւում ենք որ այդ պայմանները անկարող ենք ընդունել: — Յայտնել նոյնպէս, որ Փաշայեանի սպարանը յանձնեն Տաղաւարեանին:

6) Յայտնել անմիջապէս Մոցի ընկերներին՝ Բալլ. Կ. կումիտէին նամակի մասին, որ անցել է թուրք կառավարութեան ձեռքը եւ խնդրել որ խիստ զգուշանան:

7) Հեռագրել Արեւել. Բիւրոյին Անդրանիկի հրաժարականի մասին եւ առաջարկել մարդ ուղարկել յետս առնել տալու⁵⁹:

Յ ՈՒ ԱՆ

56.- Գրիգորի Գերշուենի, ռուս ընկերվար յեղափոխական կուսակցութեան (էս-էր) հիմնադիրներէն եւ յայտնի ղեկավարներէն մէկը:

57.- Ռուս ընկերվար յեղափոխական կուսակցութեան ղեկավարներէն:

58.- Ֆրանսերէն՝ խորհրդարանում:

59.- Անդրանիկի «հրաժարականի» այս հարցը կը կարօտի որոշ լուսաբանութեան:

Գ.Յ.Գ. Չորրորդ Ընդ. ժողովը (1907) որոշած էր սիստեմատիկ բնոյթ տալ քաղաքական տեղորին, թիրախ ընտրելով մասնաւորաբար թուրքիոյ մէջ կառավարական կարեւոր դէմքերը: Դաւադական այս գործունէութեան միջազգային բնոյթ տալու համար, կը նախատեսուէր անոր գործադրութեան մասնակից դարձնել նաեւ Դամիտի վարչակարգին դէմ պայքարող ոչ-հայ տարրերը (թուրք, մակեդոնացի, պուլկար, ալբանացի, յոյն եւ այլն): Այս նպատակով Ընդ. ժողովը կեանքի կոչած էր Յուցակաւ-տեղորական մարմին մը, որուն անդամ ընտրուած էին Ակնունի, Անդրանիկ եւ Վահագն Տաթեւեան: Եռանդամ այս Մարմինը, որ գործի պիտի ձեռնարկէր Տեմէն (Տեղորական մարմին) կրճատուած անուամբ, Պուլկարիոյ մէջ արդէն սկսած էր նախապատրաստական աշխատանքներուն (գործունէութեան ծրագրում, օժանդակ գործիչներու ընտրութիւն, բանակցութիւններ ոչ-հայ յեղափոխական տարրերու հետ եւ այլն), երբ մարմնի երկրորդ նիստէն ետք, Մարտ 7 թուակիր արձանագրութեամբ մը Անդրանիկ իր թերահաւատութիւնը կը յայտնէ ծրագրի յաջողութեան հաւանականութեան մասին, շեշտելով ի մասնաւորի որ «թուրք առաջադիմական տարրի վերայ գործնական մէջ ոչ մի վստահութիւն չունիմ» եւ եզրակացնելով «վերել յիշուած դժուարութիւնները տեսնալով հրաժարում եմ այս մարմնէն, ցանկալով յաջողութիւն եւ կարողութիւն»:

Սիս այս է, նեղ իմաստով, Անդրանիկի հրաժարականի պատմութիւնը, հրաժարական, պէտք է ճշդել, ոչ տակաւին Դաշնակցութենէն, որուն հանդէպ մեծ յարգանք կը տածէր Սասնոյ հերոսը, այլ միայն Տեղորական Մարմնի անդամակցութենէն: «Նեղ իմաստով» կը ըսենք, որովհետեւ համիտեան բռնակալ վարչակարգը տապալելու նպատակով թուրք եւ այլազգի ընդդիմադիր տարրերու հետ գործակցութեան ճանապարհին, Դաշնակցութիւնը արդէն բաւական ծամբայ կտրած էր, որմէ դժգոհ Անդրանիկի կարգապահական այս ըմբոստացումը ունէր, անշուշտ, եւ ուրիշ պատճառներ: Ծանօթ է հայդուկապետին բուն հակառակութիւնը Կովկասեան Նախագծին, Դաշնակցութեան կողմէ պաշտօնապէս որդեգրուած ընկերվարական ուղեգծին, Կովկասի մէջ «սոցիալիզմով» խանդավառ կարգ մը մարմիններու հաստատութիւնը ձեռնարկած «դասակարգային գտումներուն» կուսակցական շարքերուն մէջ: Ծանօթ են նոյնպէս, իրեն համար անընդունելի կամ անհաճոյ տրեւոյթներու աղիթով, Անդրանիկի բարկութեան նպատակները, որոնց մէջ թիչ դեր չեն խաղար երկրէն հասած հայաջիւղ կոտորածներու եւ նորանոր խժոժութեանց հոգեցուց լուրերուն ձգած տպաւորութիւնը. եւ եթէ այս բոլորին վրայ աւելցնենք երկարատեւ դարմանումի կարօտ իր վատտողջ վիճակը, — հասկնալի կը դառնան տարագրութեան մատնուած Սասնոյ հերոսին պարբերական պոռթկումները, որոնցմէ մէկն է ահա 1908 թ. Մարտ ամսուան այս «հրաժարականը»:

Նման պարագաներուն, ինչպէս սպասելի էր, կուսակցական վերին մարմիններն ու ընկերները պիտի վարուէին համբերութեամբ եւ լայնախոհութեամբ: Արդարեւ, յատկապէս այդ նպատակով Պուլկարիա առաքուած Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ Սարգիս Մինասեանի (Արամ-Աշոտ), ինչպէս նաեւ կարգ մը ուրիշ ընկերներու (Վահագն Տաթեւեան, Յոնան Դաւթեան, Ռուբէն Չարդարեան) հանդարտեցնող միջամտութիւնները ի վերջոյ գործեցին իրենց ազդեցութիւնը աստիճանաբար մեղմացնելու համար Անդրանիկի «հերթական» այդ զայրոյթը, որպէսզի ան վերստին լծուի իրեն վստահուած գլխաւոր առաքելութեան, որ կը կայանար զէնք ու զհնամբերքի գնման եւ երկիր առաքման մէջ: Տեմէնի արձանագրութիւններու եւ Անդրանիկի հրաժարականի մասին տեսնել նաեւ «ՆԻՒԹԵՐ», 2. հատոր, էջ 202-207:

Որոշումներ թիւ 35

1908 Մարտ 26

Որոշուեց՝

1) Հետադրով ուզել Արեւելեան Բիւրոյից տեղեկութիւններ՝ Վանի մասին:

2) Յայտնել Պարսիցի մարմին, որ մենք համաձայն ենք թուրքերին հետ կազմել միտինգ, միայն թէ Վանի դէպքերը⁶⁰ պէտք է լինեն միտինգի մեխը: Պէտք է աշխատել միտինգին (որ) մասնակցեն ակամա որ րարեկամները: Բեհազդդինի առաջմ պատասխանել չենք կարող:

3) Գրել Արեւել. Բիւրոյին, որ ա-աշխատեն Սամսոնի հետ յարաբերութեան մէջ մտնել. ք- յայտնել որ մենք աշխատում ենք Փրանս. խորհրդարանում մեր խնդրի վերաբերմամբ հարցապնդում առաջ բերել եւ կապել մակեդոնականին հետ, ուստի խնդրել որ շտապեն մեզ ճշգրիտ եւ որոշ տեղեկութիւններ ուղարկել. դ- յայտնել, որ Պարոյրի հրաժարականի⁶¹ մասին — որ մէկը ուղարկեն այդ խնդրի փակելու — մենք նկատի ենք ունեցել Ակնոնուն, որը շուտով պէտք է վերադառնայ Բոլ-գարիա: Նկատել որ իրենց պատասխանը՝ թէ շուտով Պարոյրին կը գրեն — նպատակաւորմար չէ: դ- յայտնել Տիրանի առաջարկ-պայմանի մասին Լեռնավայր գնալու համար եւ մեր մերժելու պատ-հար:

4) Ի նկատի ունենալով, որ Արեւել. Բիւրոյի ձեռնարկած միջոցով՝ — գրութեամբ — Պարոյրի հրա-ժարականի յետ առնելը նպատակի չի հասցնել, որ ձգձգելը կարող է առիթ տալ անակնկալների՝ ուս-տի ուղարկել Սարգիսի⁶² Բոլղարիա՝ այդ խնդիրը փակելու: — Հեռագրել Անդրանիկին՝ իրր պատաս-խան իր գրութեան, որ Յ օրից կը ստանայ մեր պատասխանը —:

5) Դիտել տալ Աւարայրի⁶³ ընկերներին, որ իրենք թիւրիմացութեան մէջ են թուրք-հայկական հա-մերաշխու թեան մասին, եւ որ մենք մագաչափ անգամ չենք շեղում մեր Մրագրից. ք- դիտողութիւն անել՝ ընկեր Ս. Ստեփանեանին արած առաջարկը ուս կոնսիլի կողմից բաց ձեւով գրուելու մասին:

6) Առաջարկել Քիլառին գնալ Լոնտոն քաղաքական շրջաններում աշխատելու հայկական ուե-Ֆորմների համար՝ հրաւիրելով նրանց ուղարկութիւնը Երկրում տեղի ունեցող դէպքերի վրայ. եթէ ինքք հնարաւորութիւն չունի, խնդրել որ դիմէ մեր կողմից Bérard-ին⁶⁴ այդ միասիան յանձն առնե-լու: ք-Սուլթանի կեանքին դէմ դաւադրութեան հարցին պատասխանել, որ դա պալատական ինտրիգ է. յամենայնդէպս մենք ոչ մի առնչութիւն չունենք:

ՅՈՒԱՆ

60 - Ակնալիքաթիւն այն սարսափի սքոլորոսին, զոր թրքական իշխանութիւնները եւ բանակը ստեղծած էին Վանի մէջ, դիւր-թի Դաւիթի մատուցած հետեւապէսով Դաշնակցութեան զինապատեւտներու երեւան ելլելէն ետք:
61 - Ասարայրը ծածկանունն էր Ասրպատականի խոյ քաղաքին:
62 - Ասարայրը ծածկանունն էր Ասրպատականի խոյ քաղաքին:
63 - Ասարայրը ծածկանունն էր Ասրպատականի խոյ քաղաքին:
64 - Ասարայրը ծածկանունն էր Ասրպատականի խոյ քաղաքին:

Որոշումներ թիւ 36

1908 Ապրիլ 4

Որոշուեց՝

1) Ուղարկել Գալֆային Մարտէյլ քննելու Վ. Ղազարեանի ներկայացրած 1906 Յուն-լար Լից մինչեւ 1 Մարտ 1908 թուի հաշիւը՝ 3637 Փրանկի: Դիտողութիւն անել նոյնպէս, որ հակառակ քանիցս իրեն եղած դիմումներին ուղարկելու հաշիւները, նա երկար ժա-մանակ պահած է: Ո՛չ մի պայմանաւ այլեւս չթոյլատրել այսպիսի երեւոյթ եւ խստապա-հանջ լինել:

2) Ուղարկել Լոնտոն Հրաչին 100 Փրանկ՝ իրը ճանապարհածախս ժընեւ գալու՝ տե-սակցութեան եւ մտքերի փոխանակութեան համար՝ իր միասիայի — պայթ. նիւթեր պատ-րաստելու վերաբերմամբ:

3) Յայտնել «Թէրազը» խմբագրութեան, որ Ալեքսանդրիա ուղարկած թերթի քա-նակը բարձրացնեն 200-ի:

4) Ուղարկել մարմիններին Արեւմտեան Բիւրոյի 1907 տարուան 2 վեցամսեայ հաշիւ-ները: Հաշուի ուշանալը պատճառարանում է նրանով, որ սպասուում է Ընդհ. Ժողովի կողմից որոշուած ընդհ. հաշուական ձեւի, որի կազմութիւնը յանձնուել էր մի յատուկ յանձնաժողովի կողմից:

5) Գրել Մոցի⁶⁵ ուսանող-ընկերներին խրախուսական մի նամակ. դիտել տալ միանգա-մայն, որ պաշտ(օնական) նամակները պէտք է կրեն մարմնի ստորագրութիւնը եւ ոչ ան-հատ ընկերով:

6) Գրել Բալկ. Կ. Կոմիտէին՝ Յուլ. -Տ[եւոր]ական մարմնի անդամ Վահագի տրամադ-րութեան տակ դնել 1000 Փրանկ այդ մարմնի ծախքերի համար: Դիտողութիւն անել Կ. Կոմիտէի նամակի ոճի վերաբերմամբ եւ նկատել որ այդ անընդունելի է եւ ընդմիջտ պէտք է վերջ տալ դրան: Նկատել որ հիմնաւոր չէ Արեւելեան Բիւրոյի վերագրուած այն մեղադրանքը որ նա Սեպուհին (Մուշ-Սասունի գործիչ) չօգնեց նիւթապէս:

7) Պատասխանել Ալեքսանդրիոյ ենթակոմիտէին, որ Սարհատին Ընդհ. Ժողովի պատ-գամաւորութեան եւ այդ մասին եղած ծախքերի վերաբերմամբ Բիւրոն ոչ հաւանութիւն է տուել եւ ոչ էլ տեղեկութիւն է ունեցել: քայց քանի որ դա իսկապէս ծախսուած գու-մար է՝ թէեւ անկանոն, այդ անկանոնութիւնը գործող մարմինը պէտք է յանդիմանել եւ լուծել: Քանի որ մարմինը ինքնին լուծուած է, կը մնայ շուտով այդ խնդիրը վերջացնել եւ ընդմիջտ փակել:

ՅՈՒԱՆ

Որոշումներ թիվ 37

1908 Ապրիլ 13

Որոշուեց՝

1) Յայտնել Արեւել. Բիւրոյին՝ ա- Գալֆային Մարսէլ գնալու մասին, բ- նորից յիշեցնել հասցէներին չուղարկուելը ինչպէս նաեւ տեղեկութիւններ տաճկական եւ ռուսական պատերազմ(ական) պատրաստութիւնների համար: — գ- որ Յոնանը⁶² կ'երթայ Պարիզ տեսակցելու Քիյառի եւ բալկանեան քաղ(աքական) կարեւոր գործիչների հետ: — դ- որ կայացաւ Եւրոպայի դաշնակցական հայ ուսանողների առաջին կոնգրէն. մշակուեց կանոնագրութիւն:

2) Ընդունել գրաշար Ռուբէնի հրատարականը եւ գրել թիֆլիս ուղարկելու անպայման վստահելի մէկը:

3) Ի պատասխան Ամերիկայի Կ. Կոմիտէի հեռագրի, յայտնել որ Ասլանը (Մարտ. Յարութիւնեան) առայժմ չէ կարող գալ եւ խնդրել Թաշքենտին մնալ իրրեւ խմբագիր մինչեւ յարմար անձնաւորութիւն գտնելը:

4) Պատասխանել Պարիզ «Թէրազզը» խմբագրութեան, որ թէեւ կան մեծ դժուարութիւններ Մոսկուի Դէհուկ գաւառի շէյխ Նուր-Մուհամմէդ Էֆենդու, բայց եւ նոյնպէս կ'աշխատենք ամէն կերպ իրագործել:

5) Գրել Հանգոյցին եւ խնդրել Գահիրէի ենթակոմիտէի լուսթեան մասին բացատրութիւններ, որպէսզի հնարաւորութիւն ունենանք մեր դիրքը որոշելու հանդէպ այդ մարմնի:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Յ ՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 38

1908 Ապրիլ 21

Որոշուեց՝

1) Որ ամսոյս վերջին Յոնանը գնայ Պարիզ՝ տեսնուելու Քիյառի հետ եւ աշխատելու՝ ա- Մակեդոնական հարցին կապել հայկական ռեֆորմները. բ- աշխատել արգիլելու հաւանական պատերազմը Ռուսաստանի եւ Տաճկաստանի միջեւ. գ- կամ պատերազմի դէպքում ուղարկել զինուորական ատաղէներ⁶² կամ քաղաքական ներկայացուցիչներ հսկելու, որ կոտորած չլինի. դ- առաջարկել Քիյառին յանձն առնել Անգլիա գնալու՝ աշխատելու համար Անգլիոյ քաղաքական շրջաններում. ե- շեշտել հարցապնդման անհրաժեշտութեան համար, որի մասին առաջուց գրուած է. եւ գ- կազմել ժողովներու պայքար:

2) Ուզել Պարիզի մարմնից տեղեկութիւններ միտինգի մասին, որ ուզում են կազմել Երիտ. թուրքերի հետ: Դիտել տալ, որ նրանք այդպիսի պարագաներում պարտաւոր են մեզ տեղեկ պահել անցուղարձերին:

3) Յայտնել «Թէրազզը» խմբագրութեան, որ մենք համաձայն ենք կազմակերպել մի միտինգ բողոքելու համիտական սարսափների դէմ. բայց մենք կը ցանկանայինք իմանալ այն հարցերը, որոնք պէտք է շօշափուեն այնտեղ:

4) Յայտնել Ամերիկայի Կ. Կոմիտէին, որ մեզ տեղեկութիւններ են հասնում Նիւ-Եորքից, որ նախկին հնչակեան Աղասին⁶³ ուզում է մտնել մեր շարքերի մէջ. զգուշացնել որ վերապահ վերաբերմունք ցոյց տան:

5) Ուղարկել Գահիրէի ենթակոմիտէին նուիրատուներ:

6) Բողոքել ժընեւի սոցիալիստների ժողովին, որ մեզ չեն հրաւիրում թէ՛ ժողովների եւ թէ՛ զանազան միտինգների:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Յ ՈՆԱՆ

62.- Ֆրանսերէն, կցորդ իմաստով:

63.- Աղասի, բուն անունով՝ Թուրսարգիսեան Կարապետ, 1895-96-ի Ձէթունի ապստամբութեան ղեկավարներէն:

Որոշումներ թիվ 39

1908 Մայիս 1

Որոշուեց՝

1) Յայտնել Մոցի ընկերների բողոքը Բալկանեան Կ. Կոմիտէի՝ այս վերջինին անգղուչութեանը համար՝ գրելով բաց նամակ եւ պաշտօն(ական) թղթի վրայ Երկրի ընկերներին, որ բռնուած է կառավարութեան կողմից: Նոյնպէս Ռազմիկում Կորիւն վարդապետի մասին գրածների վերաբերմամբ:

Դիտողութիւն անել Բիւրոյի կողմից եւս:

2) Գրել խրախուսական նամակ Կալկաթայի Հայ երիտասարդաց միութեան:

3) Կրկին առաջարկել Հանգոյցին⁴⁰ գնալ Ամերիկա՝ ամերիկացիների խնդրի հիման վրայ:

4) Գրել Ամերիկայի Կ. Կոմիտէին, որ ընկերներ Չթեքեանին եւ Չագմագեանին հրաւիրեն գործի: բ.- Մերժել Կ. Կոմիտէի առաջարկը՝ կոմիտէն կառավարութեանէն հաստատել տալու մասին: գ.- Հրաւիրել նրանց ուշադրութիւնը, որ Երկրի հետ յարաբերութեան ժամանակ խիստ զգոյշ լինին: Կրկնել որ ոչ ոք Երկրի չուղարկեն առանց մեր գիտութեան եւ հաւանութեան:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Յ ՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 40

1908 Մայիս 16

Որոշուեց՝

1) Հեռագրել Ֆրանս., անգլ. եւ գերմանական թերթերին ինչպէս եւ Pro-Armenia-ին եւ Պարիզի թուրք բարեկամներին՝ Վանի դէպքերի առիթով:

2) Նամակով դիմել Bérard-ին եւ խնդրել յանձն առնել Լոնտոն գնալ՝ աշխատելու մեր խնդրի մասին: Այս որոշումը յայտնել եւ Քիյառին:

3) Վահագի²⁸ գրութեան համաձայն հեռագրել բալկանեան Կ. Կոմիտէին՝ տալ նրան 4000 Ֆրանկ՝ Տ[եռորական] եւ Յ[ուցական] մարմնի ծախքերի համար:

4) Գրել Միքայէլին⁶⁴, որ գայ ու գնայ Պարիզ աշխատելու քաղաքական շրջաններում մեր խնդրի համար:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Յ ՈՆԱՆ

64.- Վարանդեան Միքայէլ:

Որոշումներ թիւ 41

1908 Մայիս 24

Որոշուեց՝

- 1) Գրել Ռ. Ջարդարեանին եւ առաջարկել ժամանակաւորապէս գնալ Ամերիկա կազմակերպական գործով:
- 2) Խնդրել Ալթունեանին ուղարկելու մեզ թարգմանութիւններ գերմանական թերթերից՝ Երկրում տեղի ունեցող դէպքերի մասին:
- 3) Բայկանեան Կ. Կոմիտէի գրութեան համեմատ առաջարկել Արշակ Իսահակեանին գնալ Բայկան պրոպագանդի համար:
- 4) Գրել Լեոնավայրի Օժ. մարմինն եւ նրա ուղարկութիւնը հրաւիրել Լեոնավայրի մեր կազմակերպչական ձեւի վրայ, որ չի համապատասխանում մեր կուսակցութեան մէջ ընդունուած ձեւի եւ հակառակ է նրա ոգուն: Նոյնը գրել եւ Մոց ու Լեոնավայր: Առաջարկել Լեոնավայրի Օժ. մարմինն ուղարկել Դաշտի⁶⁵ ընկերներին Մարթինին մեր գրած նամակի պատճէնը, խրախուսել եւ նիւթապէս աջակցել Մոցի ուսանող ընկերներին՝ արձակուրդին գաւառները գնալու պրոպագանդի եւ կազմակերպելու:
- 5) Հրաչեայի առաջարկին Կովկաս գնալու համար պատասխանել՝ քանի որ ինքն էլ այդ մասին գրել է Կովկասի ընկերներին, սպասել նրանց պատասխանին:
- 6) Լինչի Armenia-ի 2 հատորը ուղարկել Մոցի ընկերներին⁶⁶:

Յ ՈՆԱՆ

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

65.- Դաշտը կուս. ծածկանունն էր Գալէպի: Յիշեցնենք որ Ծոցը՝ Պէյրուֆն է, իսկ Լեոնավայրը՝ Կիլիկիոյ, Սուրիոյ եւ Լիբանանի դաշնակցական կազմակերպութիւնը:

66.- «Լինչի Armenia-ի 2 հատորը ուղարկել Ծոցի [Պէյրուֆի] ընկերներին»ը ունի հետաքրքրական պատմութիւն: Խօսքը տանք Նիկոլ Աղբալեանին (Գանգոյց), որ Աղեքսանդրիայէն Արեւմտեան Բիւրոյին ուղղուած իր նամակին մէջ այդ մասին կը գրէ (1908, 13 Մայիս).- «Ինչպէս գիտէք Ծոցի ընկերները ցանկութիւն ունէին մի նուէր տալու պոստի այն պաշտօնէտային, որ այնքան անգնահատելի ծառայութիւն է մատուցած մերոնց. լսելով այս մտադրութեան մասին, ազնիւ մարդը մերժած է ընդունիլ որեւէ նուէր, բայց քանի որ նա շատ հետաքրքրուում է մեր անցեալ եւ ներկայ կեանքով, ուստի մենք ընդունելով Ծոցի ընկերներու առաջարկը դիմում ենք ձեզ խնդրելով որ ուղարկէք մեզ Լինչի Armenia-ն եւ վերջին անգամ ուղարկուած անգլերէն գրքերից մէկ երկու օրինակ եւս, նուիրելու համար յիշեալ պոստի պաշտօնէտային» (Փաստ. 1035-101):

Որոշումներ թիւ 42

1908 Մայիս 27

Որոշուեց՝

- 1) Հեռագիր-բողոք ուղարկել Ֆրանսիական եւ անգլիական եւ իտալական արտաքին գործերի մինիստրներին:
- 2) Շնորհակալութիւն յայտնել Պարիզի պարսկական դեսպանին այն ջանքերի համար, որ նա ի գործ դրեց Դրօշակի մուտքի արգելումը վերցնել տալու:
- 3) Փոխադրել Լեոնավայրի Օժ. մարմինն 1500 Ֆրանկ ընթացիկ ծախքերի եւ 500 Ֆր. Մոցի ուսանող ընկերների գաւառները գնալու համար: Յայտնել որ մենք անկարող ենք համաձայնել ընկեր Ռազմիկի առաջարկին 100 ոսկի տալ Տիգրիսի Եւրոպա գալու համար: Միայն ի նկատի ունենալով Տիգրիսի եւ մեր տեսակցութեան կարեւորութիւնը մենք կարող ենք տալ 5-600 Ֆրանկ:
- 4) Յայտնել Արեւելեան Բիւրոյին՝ ա.- որ մենք համաձայն չենք ռուս-տաճկական պատերազմի դէպքում մեր բռնելիք դիրքի — տակտիկ վերաբերմամբ Վանի ընկերների որոշման հետ՝ որ կայանում է նրանում, որ պէտք է աշխատել սահմանի երկու կողմերում էլ ապստամբութիւն առաջ բերել — գործնականապէս դա անհնարին է եւ հետեւանք միայն կորստարբեր կը լինի. բ.- որ Յոնանը կարողացել է տեսնուել միայն Քիյաուի հետ, որովհետեւ քաղաքական գործիչներ, որոնց հետ պէտք է տեսնուէր, ինչպէս եւ Բեռարը, Պարիզից բացակայ էին Պարլամէնտի արձակուրդի պատճառով: Քիյաուը իր վրայ է վերցրել կատարել յանձնարարութիւնները: գ.- բժիշկ Ջ[աւրիեւ]ի Անգլիա գնալու մասին յայտնել, որ մենք դէմ ոչինչ չունենք, միայն գործունէութեան ամբողջութեան համար պէտք է մեզ հետ տեսնուէր, որովհետեւ մենք եւս այդ ուղղութեամբ աշխատում ենք: դ.- տալ տեղեկութիւններ Քիյաուի տեսակցութեան վերաբերմամբ, որ սա ունեցել է արտաքին գործերի մինիստրութեան առանձին պաշտօնէտայի հետ: ե.- յայտնել որ եւրոպական մամուլը, քիչ բացառութեամբ, մեր հեռագիրները չեն տպագրում: զ.- բողոքել «Վտակի»⁶⁷ վիճաբանական ոճի եւ ձեւի դէմ: է.- որ յայտնեն Մուսայէլեանի Ամերիկա գնալու մասին:
- 5) Յայտնել Բալկ. Կ. Կոմիտէին գոհունակութիւն շրջանային ժողովի յաջող վերջացման մասին: բ.- յայտնել որ Արամի⁶⁸ մասին տարածուած լուրերը սուտ են եւ որ ով որ էլ Վանի դէպքերում յանցաւոր լինի, նա անպատիժ մնալ չէ կարող: գ.- Արշակ Իսահակեանին նորից գրել ենք իրենց մասին, դ.- նուէրատուները, որի ձեւը փոխել ենք տալիս, պատրաստել կը տանք ու կ'ուղարկենք:
- 6) Յայտնել Աւարայրի⁶¹ ընկերներին, որ Սորհուրդին ներկայացուելիք գրութիւնը ուղարկեցինք. բ.- դիտողութիւն անել իրենց յոռետես տրամադրութեան առթիւ եւ բացատրել, որ Վանի դէպքերում չպէտք է ընկերներին մեղադրել. գ.- յայտնել մեր համաձայնութիւնը պարսկա-տաճկական սահմանագլխում գաղթականներ բնակեցնելու ծրագրի հետ. յայտնել որ մենք եւս այդ մասին վաղուց գրել ենք Արեւել. Բիւրոյին, դ.- խնդրել յատկապէս, որ լուրերը եւ տեղեկութիւնները խիստ կոնտրոլի ենթարկեն եւ ապա տան մամուլին. ե.- յայտնել որ մենք շարունակ դիմումներ ենք անում մեր խնդրի առիթով:
- 7) Յայտնել Վանի Կ. Կոմիտէին որ մեր նամակ չգրելուն պատճառը այն է, որ ի նկատի ունենալով Վանի վիճակը, չենք կարծում թէ մեր նամակը ստանան. յամենայն դէպս գրել մի քանի տեղեկութիւններ:

67.- Թիֆլիս հրատարակուող դաշնակցական օրաթերթ (1907-1908): Կովկասի մէջ Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթը «Յառաջ»ն էր (1906-1909), որ բազմաթիւ անգամներ խափանումի ենթարկուեցաւ ցարական գրաքննութեան կողմէ: Այսուհանդերձ, իւրաքանչիւր խափանումէ ետք, արտօնատէրերու եւ խմբագիրներու փոփոխութեամբ, ան շարունակեց լոյս տեսնել տարբեր անուններով, — Երկիր, Չանգ, Ժամանակ, Փայլակ, Ժայռ, Խարիխ, Կովկասեան առաւօտ, Նոր ալիք, Վտակ, Չանգակ, Գործ:

68.- Մանուկեան Արամի:

8) Ուղարկել Լեոն[ավայր]ի Օժ. մարմնի միջոցով Դաշտի բողոքող ընկերներին վերջին անգամ նրանց նա- մակին պատասխան, մանաւանդ որ նրանք ուղարկել են մի արդարացուցիչ բողոքագիր ուր արդարանում են ասելով՝ որ իրենց խաբել են: Այդ մի պատասխանը պէտք է յայտնել Մոցի⁶⁹ եւ Դաշտի⁸⁵ բոլոր ընկերներին: Մենք այդ պատճառարանութիւնը համարում ենք անբաւարար եւ պահանջում ենք հրապարակաւ բողոք:

9) Իմացնել Արեւելեան Բիւրոյին ա.- Թիւֆէկճիեւը, որ բանտարկուած է էքսպրոպորսիոն արուած ռու- սական թղթադրամներ վրան գտնուելու պատճառով՝ յայտնել է ոստիկանութեան, որ նա այդ թղթադրամ- ները ստացել է Ս. Ջաւարեանից. բ.- որ կարեւոր խնդիրների համար Վահագը²⁸ ուզում է Ակնուենուն, պէտք է շտապեցնել նրա մեկնումը, գ.- որ Միքայէլը⁸⁴ ճանապարհուած է Պարիզ:

10) Յայտնել Ամերիկայի Կ. Կոմիտէին, որ Հանգոյցը⁴⁰ հրաժարուած է գալ Ամերիկա, որ մենք դիմել ենք Ջարդարեանին, որ մի երիտասարդ ուսանող Մուսայէլեանը համաձայն է գալ Ամերիկա:

11) Յայտնել Բալկ. Կ. Կոմիտէին Արշակ Իսահակեանի պատասխանը, որ նա այժմ անկարող է գնալ պրո- պագանդի:

12) Նկատել մեր կողմից Տրապիզոնի կոմիտէին, որ անընդունելի են այդպիսի ոճով գրութիւնները: Տալ տեղեկութիւն ու բացատրութիւն, որ Դրօշակը կանոնաւոր ուղարկուած է իրենց եւ եթէ դադարեցրուած է, այդ եղել է իրենց գրութեան համար եւ որ առհասարակ կապակցութիւն չկայ: Պահանջել իրենց հաշիւը եւ նրանց մօտ գտնուած գումարը, որ իրենց ներկայացուցիչը յայտարարել է Ընդհ. Ժողովին: Այդ գումարը մտցուած է նախահաշուին մէջ: Ոնդրել՝ տալ մեզ իրենց շրջանի մասին կանոնաւոր տեղեկութիւն: Մերժել նրանց առաջարկը՝ ուղարկել յետագէմ թուրքի՝ նրան վտանգելու համար, համարելով այդ միջոցը ոչ պատ- ւարբեր, եւ անել այդ մասին դիտողութիւն:

13) Շնորհաւորական հեռագիր ուղարկել Լէոյին⁶⁹ յորելեանի առթիւ եւ Լիոն գումարուած Ligue des droits de l'homme-ի⁷⁰ տարեկան կոնգրէին:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ ՅՈՆԱՆ

69.- Լեո՝ ժանցօր պատմաբանը՝ Բարսիսանեան Առաքել:
70.- Ֆրանսերէն՝ Մարդկային իրաւանց լիկա:

Որոշումներ թիւ 43

1908 Յունիս 7

Որոշուեց՝

1) Միքայէլը ճանապարհուած Պարիզ տեսնուելու Քիյառի, Պրեսանսէի² եւ ուրիշների հետ մեր խնդիրը հրա- պարակի վրայ դնելու եւ քաղաքական շրջանների ուղադրութիւնը հրաւիրելու Երկրում կատարուող դէպքե- րի վրայ: Գնալ Լոնտոն Բեռարի հետ այդ միասիայով:

2) «Մէշվէրէթ»⁵⁰ կուսակցութեան ի պատասխան յայտնել՝
1.- որ Կովկասի թուրքերի եւ հայերի յարաբերութիւնը բարեկամական է եւ որ մեր կուսակցութիւնը ամէն կերպ աշխատում է աւելի ամրացնելու այդ բարեկամական կապերը, 2.- որ տարածուած լուրերը սահմանե- րում թուրքերին կոտորելու համար պէտք է համարել պրովոկասիոն եւ Սուլթանի կառավարութեան գործը եւ 3.- որ մենք դէմ չենք ընդհանուր համաձայնութեան մի կոչ ուղղել տաճիկներին եւ հայերին:

3) Գրել նամակ Վահագին՝ 1.- որ արդէն կարգադրուած է որ իր ուզած գումարը տրամադրելի անեն. 2.- խորհուրդը վերջացած է, բայց որոշումները դեռ մեզ յայտնի չեն, 3.- տալ տեղեկութիւններ խաչատրի մասին, 4.- որ Յոնանը ներկայ պայմաններում անկարող է բացակայել այստեղից, 5) Դիտողութիւն անել Գրի- գորի մի նոր անգղուչութեան նկատմամբ. 6.- խնդրել Տագէսեանի մասին տեղեկութիւններ:

4) Յայտնել Ամերիկայի, Պալքանի Կ. Կոմիտէներին եւ Ալեքսանդրիոյ տեղ. մարմին, որ խորհուրդը վեր- ջացած է, բայց որոշումները մեզ յայտնի չեն՝ բացի կաթողիկոսական ընտրութեան վերաբերմամբ: Որոշ- ւած է պաշտօնապէս չմասնակցել. իւրաքանչիւր դաշնակցական ազատ է — իբր անհատ — համաձայն իր հա- մոզմունքի մասնակցիլ կամ ձեռնպահ մնալ:

5) Կաթող. ընտրութեան վերաբերմամբ «Հայրենիքում» երեւցած յօդուածի առիթով անել դիտողութիւն, որ դա չի համապատասխանում կուսակցութեան ոգուն եւ ուղղութեան:

6) Ամերիկայի Կ. Կոմիտէի միջոցով յայտնել Բոստոնի Կոմիտէին՝ իրենց շրջաբերականի առիթով, որ Բիւ- ռոն այդ քայլը չէ կարող խրախուսել ու հաւանութիւն տալ նրան: Քննադատութիւնը իրենց պարտքն ու իրա- տունքն է, միայն այդ պէտք է անել կազմակերպական ճանապարհով: Այդ միջոցը հակակարգապահական է: — Ուզել Կ. Կոմիտէի մօտ մնացած գումարը:

7) Յայտնել Բալկ. Կ. Կոմիտէին Մոցից եկած բողոքը իրենց երկրորդ անգոյշ վարմունքին համար եւ ա- ռաջարկել, որ այսուհետեւ նրանք Երկրի հետ յարաբերութիւն պահպանեն միայն Ալեքսանդրիոյ միջոցով:

8) Լեոն[ավայր]ի Օժ. մարմնի միջոցով Մոցի ընկերներից պահանջել Հողաբլուրի⁷¹ ընկերների բողոքի իս- կականը: Յայտնել որ Սամսոնի կարեւորութիւնը մենք վաղուց ըմբռնած ենք եւ դրանով զբաղուած: Բաստի շրջանի Օժ. մարմնի մասին տեղեկութիւններ ուզել:

9) Յայտնել Ալեքսանդրիոյ ենթակոմիտէին, որ Թէրազգրի խմբագրութեան յայտնուած է, որ ուղարկը- ւած թերթերի թիւը 1000-ի բարձրացնեն:

10) Գրել, համաձայն Բալկ. Կ. Կոմիտէի առաջարկի, Արշակ Իսահակեանի, որ յանձն առնէ «Ռազմիկի» խմբագրի պաշտօնը:

ՅՈՆԱՆ Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

71.- Հողաբլուրը Այնթապն է, իսկ Ծոցը եւ Բաստը, ինչպէս ժանցօր է, յաջորդաբար՝ Պէյրուս եւ Սեբաստիա:

Որոշումներ թիվ 44

1908 Յունիս 13

Որոշուեց՝

1) Կազմել Արեւմտեան Բիւրոյի ռալոնական ժողով. նշանակել ժողովը Օգոստ. 1-ին: Եթէ մարմիններից երկուսը անկարող լինին ուղարկել ներկայացուցիչ, ժողովը յետաձգել: Հրաւիրել Բալկանի, Ամերիկայի, Եգիպտոսի, Լեոնավայրի, Մոցի շրջաններից, Յ[ուլցական] Տ[եոթրական] մարմնի եւ Եւրոպայի դաշն. ուսանողութիւնից՝ մի մի ներկայացուցիչ: Ձայնի իրաւունք կ'ունենայ այն պատգամաւորը, որի շրջանը ցենզին կը համապատասխանի, ցենզ չունեցողը խորհրդակցական ձայնով կը մասնակցի: Վերջնական որոշումը թողնել իրեն ժողովին:

2) Խմբագրատանը մնացած մեծ քանակութեամբ գրքերը ցրել մարմիններին ծախելու. իսկ Երկրին ուղարկել ձրի:

3) Լեոնավայրի Օժ. մարմնին յայտնել, որ Արշակը ճանապարհածախսի եւ ապրուստի համար խնդրում է 250 ֆրանկ եւ կարգադրութիւնը թողնել մարմնին: Առաջարկել Կարմիր Նաչի միջոցով օգնել Նազարէթ Չաւուշին:

4) Հրաչեային ուզած ապրանքների համար տեղեկութիւն տալ յայտնելով միաժամանակ, որ ի նկատ ունենալով ժրնեւ պատահած դէպքը՝ մենք ծածուկ հսկողութեան տակ ենք: Յանկայի եւ գործնականը՝ որ իրենք աշխատեն ձեռք բերել Վիեննայից կամ Բուդապէշտից: Յամենայն դէպս մենք միշտ իրենց տրամադրութեան տակ ենք:

5) Մերժել Ալեանակի՝ իր երկրորդ նկարի «Կոյր աշուղի» գնումը եւ առաջարկել եթէ համաձայն է կ'ողարկենք Ամերիկա վիճակահանութեան ձգելու:

6) Դր. Փաշայեանին յայտնել, որ տպարանի վերաբերմամբ բոլոր դոկիւմանները մեզ մօտ են, ուստի եւ պէտք է ուղարկել պարտքի մնացած գումարը:

7) Դիմել ուսանողութեան եւ առաջարկել՝ յայտնել Բիւրոյին թէ ո՛վքեր են տրամադիր արձակուրդներին պրոպագանդի գնալու մեր շրջանները՝ Բուլգարիա, Ամերիկա, գուցէ եւ Եգիպտոս:

8) Յայտնել «Վտակին»⁸⁷, որ մենք վճարելով «Ֆրանկ [Ֆուրտեր] Յայթունգի» բաժանորդագիրը մինչեւ Օգոստ.ի 6-ը, այնուհետեւ մենք դադարում ենք ուղարկելուց: Իրենք կարգադրեն:

9) Ուղարկել Պետրոսին³⁷ (Բագրատ) 100 ֆրանկ ճանապարհածախս կովկաս գնալու համար:

10) Յայտնել Արեւել. Բիւրոյին 1) որ իբր հետեւանք մեր դիմումներին, Քիյառը յայտնում է, որ ենթադրութիւններ կան, որ պետութիւնները լուրջ հսկում են Վանի դէպքերի վրայ: Յամենայն դէպս դրական փաստեր պակասում են, 2) որ Բեռարը մեր տրամադրութեան տակ է, ուրեմն նրա Լոնտոն գնալը ապահովուած է: 3) Դիտողութիւն անել, որ առանց մեր գիտութեան զանազան ձեռնարկներ են անում, որ ունի քաղաքական նշանակութիւն եւ կատարում է մեր շրջանում:

11) Արշակի (Պառնիկի) առանձին ուղադրութիւնը հրաւիրել Օր. Ջարուհու եւ Վ. Նարախանեանի փախցրնելով վրայ²⁹, խիստ զգուշացնելով, որ դա պէտք է մնայ գաղտնիք: Մերժել առայժմ կուսակցութեան միջոցներով այն շրջանում գէնք գնելու առաջարկը:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ Յ ՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 45

1908 Յունիսի 23

Որոշուեց՝

1) Որ Ջարդարեանը մեկնի Ամերիկա իբրեւ գործիչ վեց ամսով: Գրել Արշակ Խաչակեանին՝ որ Բուլգարիա մեկնի՝ Ռազմիկի խմբագրութեան համար: Եթէ Արշակը չընդունի, գրել Մարտիրոս Յարութիւնեանին: Գրել կովկաս՝ Մուսայէլեանը փութացնելու Ամերիկա:

2) Մարտէյլի ընկեր Վ. Ղազարեանի առաքումի երկու տարուայ հաշիւներու յատուկ արձանագրութիւնները քննելով, ծրարներով ղրկուած թերթերու հաշուին մէջ համեմատական տարբերութիւն գտնուեցաւ: Ուստի որոշուեցաւ իրեն հաղորդել յետոյ լուսարանութեան համար՝ կարգադրել առկախ հաշիւը, եւ ապագային երեք ամիսն անգամ մը քննել ու փակել այդ կարգի հաշիւները:

3) Ալիանաքի «Աշուղ» նկարը խմբագրութեան կողմէ մերժուելով հրատարակել, ուղարկել Ամերիկայի մեր մարմիններուն՝ վիճակահանութեան դնել եւ հասոյթը յատկացնել հեղինակին:

4) Խմբագրատունը հաւաքուած գրքոյկները ցրուել Տաճկաստանի գաւառները ինչպէս եւ Պարսկաստան:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ Յ ՈՆԱՆ

Որոշումներ թիվ 46

1908 Յունիսի 26

Որոշուեց՝

1) Կովկաս ուղարկել Ընդհ. ժողովին ներկայացուած Երկրի տեղեկագրերը տպագրութեան համար՝ իրենց նամակի համեմատ:

2) Ընդհ. ժողովի արձանագրութիւնները տպագրելու համար Արեւելեան Բիւրոյի համաձայնութիւնը ու հաւանութիւնը ստանալ:

3) Բոստոնի կոմիտէին դիտողութիւն անել կենտ. կոմիտէի միջոցով՝ իր հրատարակած շրջաբերականի մասին:

4) Մ. Յարութիւնեանին խնդրել Ամերիկա գնալ երեք ամսով՝ պրոպագանդայի եւ կազմակերպական գործի համար:

5) Ընդհ. ժողով գումարելու մասին բանակցութեան մէջ մտնել Արեւելեան Բիւրոյի հետ. մեր շրջանի մարմիններից պահանջել իրենց հարցերը:

6) Ամերիկա գտնուող ընկեր Տաճատը⁷² ղրկել Սամսոն, իր մասին տեղեկութիւններ քաղելուց յետոյ:

Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ Յ ՈՆԱՆ

72.- Սեդրակ Թոքաճեան՝ Իզմիրի նախկին ընկերներէն, որ Ամերիկա անցած էր:

Որոշումներ թիվ 47

1908 Յուլիս 6

Որոշուեց՝

1) Գրել Բալկ. Կ. Կոմիտէին որ Զարդարեանը իսկոյն ճամբայ ելլէ, իսկ յօդուածներու համար կ'աշխատենք մասամբ գոհացնել: Երջիկ ընկերոջ համար կարելիութեան սահմանին մէջ կ'աշխատենք:

Դիմել Մարին¹⁰ որ ժամանակաւորապէս Բուլգարիա գնայ՝ Ռազմիկի խմբագրութեան համար, կամ հակառակ պարագային, հեռուէն աշխատակցիլ:

Գրել Արշակ Իսահակեանին, որ եթէ չգնայ Պուլկարիա, գոնէ ամսական 1-2 յօդուածով աշխատակցի Ռազմիկին:

Յայտնել՝ նկատի ունենալով որ Յ[ուցական] մ[արմնի] անդամներէն ընկ. Ակնունին Բուլգարիա պիտի ըլլայ, կարելի է օգտուիլ անոր ներկայութեամբ կազմակերպական գործերու համար:

2) Գրել, ի պատասխան իր նամակի, Մ. Յարութիւնեանին, որ Ամերիկա զբաղուել կազմակերպական գործերով անընդունելի է: Յայտնել նաեւ, որ պիտի սպասէ մինչեւ որ Ամերիկայի մարմնէն՝ Ամերիկա կարճ ժամանակ մնալու համար պատասխան ստացուի՝ ըստ այնմ շարժուի:

3) Տաճատ Թոքաճեան, Բոստոնէն, Իզմիրի նախկին ընկերներէն, տրամադրելի կ'ընէր ինքզինք Դաշնակցութեան: Որոշուած էր ղրկել Սամսոն իբրեւ գործիչ. սակայն ստացուած հակասական տեղեկութիւններուն պատճառով այդ հարցը առկախ ձգուեցաւ:

Տեղեկութիւններ քաղել Կարապետ Գաղբեանի մասին, Նիւ-Եորքի, որը կ'առաջարկէ ընկեր վահագ իբր յարմար Սամսոնի համար:

4) Նկատի ունենալով Ընդհ. Ժող[ովի] մօտաւոր գումարումը, եւ Բալկ. Կենտր. Կոմիտէի եւ Յ[ուցական] Տ[եռորական] մարմնի կողմէ եղած իրաւացի դիտողութիւնը, ինչպէս եւ դրամական ծախսերու մեծ քանակութիւնը, եւ Լեռնավայրի շրջանին վերաբերմամբ նոր նամակը, ուրկէ կ'երեւայ որ այդ շրջանի ընկերական թիւրիմացութիւնները չեն վերջացած հակառակ նախկին տեղեկութիւններու, յարմար ժամանակի մը ձգել Արեւմտեան Բիւրոյի շրջանի ռայոնական ժողովը:

5) Հաղորդել պատկան մարմիններուն, որ Ընդհ. Ժողովին ուղարկուելիք պատգամաւորներուն իրաւասութիւն տան, եթէ հարկ դատուի, Ընդհ. Ժողովից] յետոյ, Արեւմտ. Բիւր[ոյի] շրջանի պատգամաւորները ռայոնական ժողով կազմեն, բացառապէս այդ շրջանի խնդիրներով զբաղուելու համար:

6) Յակոբ Փիլիպոսեանի առժամանակեայ պարուտի համար, եւ նաեւ դէպի Վիչապ⁷³ ճանապարհածախսի համար ղրկել 200 Ֆր. Հալէպ, ուր, ըստ նախկին որոշման եւ իր համաձայնութեան պէտք է հայթայթէ անձնական գործ, առանց ծանրանալու Դաշնակցութեան վրայ:

7) Հեռագրել արտաքին գործ. նախարարներուն եւ մամուլին Մուշի դէպքերու մասին — Յունիսի 7-ին կոտորած — ստացուած հեռագիրը:

ՅՈՒԱՆ Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Որոշումներ թիվ 48

1908 Յուլիս 8

Որոշուեց՝

1) Մարսէլլէն Ղազարեան՝ առաքումի հաշուական խնդրի մէջ, մեր դիտողութեան պատասխանելով յայտնած էր որ, վիճելի գումարը մօտ 300 Ֆր. ընդունուի իր կողմէն իբրեւ նուէր Դաշնակցութեան: Սակայն նկատի ունենալով անոր պատճառարանութիւնը՝ որ կասկածանքի տեղի չտալու համակերպութիւն մը կը թուէր, եւ բացատրութիւնը աստիճանի մը իրաւացի, [այլեւ] չապացուցուած թիւրիմացութեան վրայ չհիմնուելու համար, մանաւանդ որ Բիւրոյի մէջ չկային այդ վիճելի կէտերուն համար — ստուգութեան [վերաբերեալ] — պահուած հաշիւները, նաեւ նկատի ունենալով Ղազարեանի վստահելիութիւնը, որոշուեցաւ գումարը ամբողջ վճարել իրեն եւ իր կամքին ձգել նուէր մը տալու որոշումը ու քանակը:

2) Գրել Պարիզ Զարիֆեանին եւ յանձնարարել մի քանի ապսպրանքները (bobine եւայլն) ուղարկելու համար Կովկաս:

3) Նկատել Ամերիկայի Կ. Կոմիտէին Յունիսի նամակը, որ կը յայտնէր, թէ «Հայրենիք» տպարանի համար, բացի Ամերիկ. Պատգ.[ամաւորական] ժողովի յատկացուցած 2000 դոլ. գումարէն — որը Կ. Կոմիտէն փոխ տուած է այդ առթիւ — 1000 դոլ. եւս յաւելուածական նոր ծախք մը կ'ըլլայ, որոշեց դիտողութիւն ընել Ամեր. Կ. Կոմիտէին ցոյց տալով, որ իր ըրած ծախքերը կ'անցնին Ընդհ. Ժողովի սահմանած ընդհանուր հասոյթէն վերցնելիք 20% քանակէն. նոյնպէս գրել եւ բացատրութիւն պահանջել թէ տպարանը ի՞նչ պայմաններու մէջ գնուած, ի՞նչ հասոյթ կարող է բերել եւ որու անունով երաշխաւորուած է:

ՅՈՒԱՆ Ս. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

73.- Կ. Պոլիս:

Որոշումներ թիվ 49

1908 Յուլիս 20

Որոշուեց՝

1) Գրել Արեւմտեան Շրջանի մարմիններին, որ՝ ի նկատի ունենալով որ մեր գրականութիւնը թոյլ է տարածւում, ի նկատի ունենալով որ մենք կանոնաւոր հաշիւ չենք ստանում մեր ուղարկած գրքերի համար, որոշեցինք որ մեր տեղական ընկերներէ մէկը լինի մեր հրատարակութեանց ազետոր՝ Կ. Կոմիտէի բարոյական պատասխանատուութեամբ, եւ նա այդ գործի համար ուղղակի կապ պահպանէ մեզ հետ եւ մեզ ուղարկէ իր հաշիւը: Ի հարկին նոյնիսկ կարելի է որոշ տոկոս տալ ի վարձատրութիւն իր աշխատանքի: Ամբողջ շրջանի համար մենք կ'ունենանք միայն մի պատասխանատու գործակատար, իսկ գաւառներում նա ազատ է իր ուզած մարդուն յանձնել:

2) Բալկ. Կ. Կոմիտէին առաջարկել, որ այն ընկերները որոնք կասկածուած են կառավարութեան կողմից, խելացիութիւն կ'անեն եթէ առժամապէս հեռանան Բուլղարիայից: Այսպիսով նրանք այլեւս չեն ենթարկուիլ աքսորման եւ բալկ. սահմանները բաց կը մնան նրանց համար եւ նրա պատաւը վայրկեանին կարող են խկոյն նորէն վերադառնալ:

3) Բաստի³⁸ Օժ. մարմնից ամիսներ ի վեր տեղեկութիւն չունենալով՝ դիմել Լեոնավ[այրի] Օժ. մարմին եւ տեղեկութիւն խնդրել: Նոյապէս գրել եւ իրեն՝ Բաստի Օժ. մարմին:

4) Աղեքս. ենթակոմիտէին յիշեցնել, որ իրենց միջնորդութիւնը յարգելով՝ «Դրօշակի» խմբագրութիւնը տպագրեց նախկին ենթակոմիտէի հաշիւը եւ այժմ պարտաւոր են յայտնել մեզ թէ ի՞նչ եղաւ այն խոստումը, որ տուել էին նախկին ենթակոմիտէի անդամները — հաշիւը — յանձնելու համար:

5) Ամերիկայի Կ. Կոմիտէին նորից յիշեցնել Մուսայէլեանի մասին:

6) Դիտել [տալ] Ալիանակին որ իր առաջարկութիւնը անընդունելի է եւ իր նամակի ստիպողական ոճը առնուազը տարօրինակ:

7) Արեւել. Բիւրոյի միջոցով յայտնել «Վտակի» խմբ[ագրութեան], որ մենք այլեւս Frank[furter] Zeit[ung-ի] չպիտի բաժանորդագրուենք:

8) Յայտնել Արեւ[ելեան] Բիւր[ոյին] որ օր. Չարուհին⁴ այժմ գտնւում է Հայէպ կառավարութեան թոյլտուութեամբ:

9) Բիւրո-խմբագրութեան Պարիզ փոխադրելու հարցը բաւականին լուրջ լինելով առ այժմ յետաձգուեց:

10) «Միշակէթի» խմբի⁵⁴ կողմից հրակէր կար Դ[աշնակցութեան] որ ցոյցեր սարքենք Թուրքիայի մի քանի կարեւոր քաղաքներում՝ կառավարութեան դրութիւնը աւելի խախտելու համար: Որոշուեց յայտնել նրան որ մեր դրութիւնը Երկրում, Վասպուրականի մէջ կրած դժբախտութիւնը, շարժումներ անելը դժուարացնում են, իսկ միւս կէտերի վերաբերմամբ՝ ընկերների ձերբակալուելու պատճառով վերակազման մէջ ենք: Յամենայն դէպս, մենք կը յայտնենք մեր ընկերներին գործ դնել բոլոր ոյժերը արձագանգ տալու թուրքերի շարժման՝ այս կամ այն ձեւով:

ՅՈՒԱՆ

Որոշումներ թիվ 50

1908 Յուլիս 23

Որոշուեց՝

1) Գրել Միքայէլին⁶⁴ Լոնտոն՝ որ ջանայ նկատի [ունենալ] 3-4 անձերէ հայ մարմին մը կազմել, որոնք գրադին Լոնտոնի մէջ քաղաքական պրոպագանդով, եւ կազմեն, Բալկանեան կոմիտէի նման, անգլիացիների մօտ զարկ տալու հայկական հարցին Անգլիոյ մէջ:

2) Հիմնուելով այստեղ եղած ատեն կատարուած բանակցութեանց վրայ, Գուրգէնի նամակին — Սամսոն — պատասխանել, առանց դիտողութեան եւ յայտնել որ նիւթական աջակցութիւն չեն կրնար ընել, առաջադրուած պայմաններով. բայց յեղափոխական-գրական աջակցութիւնը եւ քաջալերութիւնը կը շարունակուեն ինչպէս առաջ:

ՅՈՒԱՆ

1908 Յուլիս 23.

Որոշուեց՝

1) Գրել Միքայէլին ջանայ նկատի 3-4 անձերէ հայ մարմին մը կազմել, որոնք գրադին Լոնտոնի մէջ քաղաքական պրոպագանդով, եւ կազմեն, Բալկանեան կոմիտէի նման, անգլիացիների մօտ զարկ տալու հայկական հարցին Անգլիոյ մէջ:

2) Հիմնուելով այստեղ եղած ատեն կատարուած բանակցութեանց վրայ, Գուրգէնի նամակին — Սամսոն — պատասխանել, առանց դիտողութեան եւ յայտնել որ նիւթական աջակցութիւն չեն կրնար ընել, առաջադրուած պայմաններով. բայց յեղափոխական-գրական աջակցութիւնը եւ քաջալերութիւնը կը շարունակուեն ինչպէս առաջ:

ՅՈՒԱՆ

Արձանագրութիւն

12 Օգոստոս

1) Պոլսոյ [Պատասխանատու] մարմինն գրել՝ որ շուտով կանչեն Պետրան, Վռամ[եան]ը եւ այլն, եւ աշխատեն՝ Սելանիկի կոնգրէսին մէջ մէկը դրկել:

2) Ամէն պարագայի մէջ՝ եթէ ոչ մասնաւոր թերթ մը, գոնէ տեղական կարեւոր թերթ մը ձեռք ձգեն եւ մեր ուղղութեան օրկանը ընել առ այժմ:

3) Պոլսոյ վստահելի եւ կարեւոր անձնաւորութիւններու հետ կապեր հաստատել եւ օգտուիլ անոնց հետ խորհրդակցութիւններէն:

4) Մենք համամիտ չենք աւելորդ ծախքեր ընել Humanité-ին հեռագրելով, քանի որ ամէն ինչ մանրամասնօրէն բոլոր թերթերուն մէջ կը տեղեկագրուի: Նոյնիսկ Կովկաս աւելորդ են:

5) Ապակեղրոնացման սիստեմի մասին խորհրդակցիլ եւ ծրագիր մը կազմել:

6) Գրել Յովնանին որ՝ Պոլսոյ մարմնի կնիքներու մասին եզրակացութեան մը գայ:

7) Որոշուեցաւ գրել Յոնանին՝ Պուլկարիա Տիգրիսի ղրկելիք 600 Ֆրանքի մասին:

8) Բանտարկեալներու⁷⁴

74.- Ինչպէս յայտնած ենք, այս վերջին արձանագրութիւնը անաւարտ է եւ «Որոշումներ»ու թուակարգումէն դուրս: Կազմուած է Օսմ. սահմանադրութեան հռչակումէն ետք:

Փաստ. 330-30

Պատճէն

**Գ.- ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
[ՊԱՔՈՒ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎԻ]**

Այս եւ յաջորդ գրութիւնը կազմուած են Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս ետք, երբ պատրաստութիւններ կը տեսնուէին արտասահմանէն եւ Կովկասէն շարք մը ընկերներու գործուղումով՝ կազմել Պոլսոյ Պատասխանատու մարմինը:
Ներկայ թիւ 4ը կը կրէ «Արձանագրութիւն» խորագիրը. մակագրուած է «պատճէն». ձեռագիրը կը պատկանի Միք. Տէր Մարտիրոսեանի (Մար) գրչին. հաւանաբար Ժընեւի մէջ արտագրուած է գաղտնի թանաքով գրուած ցամակէ մը:

Ոսկանապատի¹ Կենտ. Կոմիտէի հրակէրով ամսոյս երեքին, Կիրակի երեկոյեան, կայացան շրջանի բոլոր մարմիններէն եւ հրակիրած մի քանի գործօն ու կարեւոր ընկերներէն խառն ժողով, որի խորհրդակցութեան նիւթի դարձաւ Տաճկահայաստանի ներկայ սահմանադրութիւնը եւ այդ առթիւ ներկայ մոմենտի պահանջը եւ Դաշնակցութեան տակտիկան: Երկար թեր եւ դէմ վիճաբանութիւնից յետոյ, ժողովը յանգեց հետեւեալ եզրակացութեան, որը միաժամանակ որոշեց արձանագրել եւ ուղարկել Բիւրոններին:

1) Նախ բոլոր ճիգերով աշխատել որ ընդհանուր օպոզիցիան² չքայքայուէ եւ համախմբուած ուժերով աշխատել իրական հողի վրայ պահել սահմանադրութիւնը: 2) Ի նկատի առնելով որ ներկայ շարժումը ղեկավարուած է երիտասարդ թուրքիայի այն կուսակցութեան ձեռքով, որը շատ դէպքերում տրամադիր է թեքուել դէպի աջ, դրա եւ մեր ներքին կազմակերպական ներքին խնդիրներէ համար պահել Պոլսում մի մնայուն մարմին, որի գլխաւոր հոգսերէն մէկը պիտի լինի ազդել երիտասարդ թուրքերի վրայ եւ թոյլ չտալ որ նրանք թեքուեն եւ ընկնեն ուձակցիայի գիրկը: 3) Չպէտք է անտես առնել ներկայ ամենայնպէս մոմենտը օգտուել առիթից եւ նման մարմիններ կազմակերպելով երկրի ներսում — գաւառներում — ամենաուժգին թափով կազմակերպական ներքին գործերը կատարել, այսինքն կազմակերպել խմբեր, գէնքերի եւ մարդկանց տեղափոխութիւններ կատարել եւ առհասարակ շահագործել ներկայ բարեյաջող անարխիան եւ պատրաստուել ուձակցիայի սեւ օրերի համար: 4) Մեր ընկերները պէտք է լինին շատ աչալուրջ եւ զգուշ, յեղափոխականին յատուկ գաղտնապահութիւնը իւր առաջնակարգ տեղը պիտի ունենայ մեր մէջ եւ այժմ առանց խաբուելու սահմանադրութեան գուցէ եւ խաբուելու օրօրներով երբեք ջրի երեսին դուրս չգալ, որպէսզի հակառակ պարագային ամէն բան չկորչի: 5) Նկատի ունենալով ինտելիգէնտ եւ դեկավար ընկերների ամենամեծ պահանջն այժմ Տաճկաստանում, պարտականութիւն դնել Ոսկանապատի Կենտ. Կոմիտէի վրայ, որ ընտրութիւններ անէ իր շրջանի ընկերների շարքերից եւ պէտքական համարուածներէն պահանջէ անմիջապէս երկիր անցնել: Շեշտուեց պահանջը առաջնորդուելով այն ճամբարի գլխակցութեամբ, որ իւրաքանչիւր իրեն յեղափոխական դաշնակցական համարող անհատ իրաւունք չունի մերժելու ընկերների կողմից իր վրայ դրուած որեւէ պարտականութիւն կատարելը, եթէ ընկերները, ի նկատի ունենալով նրա բոլոր հանգամանքները, [գտնեն] որ նա պարտական է այս կամ այն գործը կատարելու:

4/VIII 1908, Ոսկանապատ

1.- Պաքուի:
2.- Ընդդիմութիւնը. այս պարագային՝ համիտեան վարչակարգի ընդդիմադիրները:

Փաստ. 53-146

Գ.- ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՐՈՅԷՆ՝ ՅՈՆԱՆԻՆ ԵՒ ԳԱԼՖԱՅԻՆ

1908 Օգոստոս 12, Ժընև

Ընկերներ Յոնան եւ Գալֆա,

Ստացանք ընկեր Ջարդարեանի նամակը ներփակ խաչատուրի³ եւ Գ. Ջօհրապի նամակներով միասին եւ այստեղ նրանց մէջ եղած առաջարկների մասին խորհրդակցելով ներկայ ընկերների հետ միասին՝ կայացրինք հետեւեալ որոշումները, որոնք առաջարկում ենք Ձեր խորհրդածութեան:

1) Նկատի ունենալով ամէն կողմ գտնուող մեր ընկերների առաջարկը՝ որով պնդում են թէ մենք պիտի ունենանք որոշ ծրագիր գործունէութեան սահմանադրական թուրքիայում, առանց որի յիշուի քառասական դրութիւն կը ստեղծուի երկիր գնացող եւ մանաւանդ Լիսի⁴ շրջանում գործող մեր ընկերների գործունէութեան մէջ, յարմարագոյնն է իսկոյն որքան կարելի է շուտ մի խորհուրդ կազմել Ֆիլիպէում եղած եւ մօտ օրերս հասնող ընկերներից: գործը շտապողական լինելով, ձեւականութիւնների յետեւից չպիտի ընկնել, այլ եղած կարեւոր ոյժերից: դրանք են Յոնանը, Գալֆան, Ջարդարեանը, Վուստեանն ու Նիթրան⁵, որոնք մօտերքս այդտեղ կը գտնուին, խաչատուրը, որը մի օրում այդտեղ կը լինի (ի դէպ խաչատուրը լաւ կ'անի այդտեղ գալուց յետոյ փոխէ իր անցագիրը եւ իր իսկականով մտնէ, որով միայն կարելի կը լինի մտնել ակտիւ գործի մէջ), Աւետիքը⁶, որ ուզած ժամանակ այդտեղ կը լինի, մանաւանդ որ նա ամէն պարագայում մտածում է գնալ Լիս: Միքայէլը⁷ նոյնպէս կարող է գալ: Յատկապէս շեշտում ենք, նաեւ Ռոստոմի ներկայութեան վրայ, որ թէ խորհուրդին պէտք է եւ թէ մանաւանդ ծրագիր կազմելուն: Կրկնում ենք այդ խորհուրդը պաշտօնական բնոյթ չպիտի ունենայ, որ երկար ժամանակ կը խլի մեզանից, այլ ընկերական: Յիշեալ խորհուրդը անհրաժեշտ է դառնում մանաւանդ Սալոնիքում տեղի ու-

նեցող Ընդհանուր կոնգրէին մեր մասնակցութիւնը յաջողեցնելու համար: Թերթերում կան տեղեկութիւններ, որով պարզում է թէ այդ կոնգրէին մասնակցելու են բոլոր ազգերից, բայց հայ անունը չկայ: Ամէն պարագային մենք պիտի ձգտենք գործող ժէօն թուրքերի հետ միասին գործել, որպէսզի կարելի լինի նրանց յետադէմ քայլերը յետ ընկրկել ի հարկի նրանց համոզելով: Իսկ դրա համար հարկաւոր է որ նրանց հետ բարեկամական յարաբերութեան մէջ մնանք: Դիրք բռնել անկարելի է, քանի որ այսօր նրանք են երկրի տէրը եւ հաւանական է, որ նրանք էլ մնան մինչեւ սահմանադրութիւնը ամուր հողի վրայ կանգնի:

2) Ամէն պարագային, եթէ ոչ մասնաւոր թերթ, գոնէ տեղական կարեւոր մի թերթ պիտի ձեռք ձգել եւ մեր ուղղութեան օրգանը դարձնել:

3) Պոլսոյ վստահելի եւ կարեւոր անձնաւորութիւններու հետ կապեր հաստատել եւ օգտուիլ նրանց խորհուրդներէր:

4) խաչատուրին համոզել, որ բոլորովին աւելորդ են Humanité-ին⁸ մասնաւոր հեռագիրներով տեղեկութիւններ տալ թուրքիոյ անցուղարձի մասին, քանի որ ամէն մի չնչին դէպք աւելի մանրամասն հեռագրում է գործակալութիւնների կողմից: Չպէտք է հեռագրել եւ կովկասեան թերթերին: Ուրիշ խնդիր է, երբ հարցը վերաբերում է մեր գործերին:

5) խաչատուրի պատուիրած բլանկների մասին մի եզրակացութեան եկէք եւ մեզ գրեցէք: կնիքի մասին նոյնպէս: խաչատուրը շտապով ուզել է:

6) Տիգրիսին խոստացուած 800 Փրանքը ուզել են Եդեսիայից, արդեօք ուղարկենք:

7) Ջարդարեանը 10.000 Փրանք է ուզել: ստուգեցէք, եւ եթէ պէտք է, շուտ մեզ գրեցէք, որ կարգադրենք: Բանտարկեալների առթիւ ուզած գումարը չլինի: այդ խնդիրը պարզեցէք խաչատուրին:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՐՈ

3.- խաչատուր Մալումեան Է. Ակունցի:
4.- Պոլսոյ:
5.- Նիթրա՝ ծածկանունն է Յար. Շահրիկեանի:
6.- Աւետիքը հաւանաբար Ա. Իսահակեանն է:
7.- Միքայէլը կրնայ Վարանդեանը ըլլալ, կամ Տիր Մարտիրոսեանը (Մար). Գամակը այս վերջինի գրչին կը պատկանի:
8.- Ընկերակարական պաշտօնաթերթ, Փարիզ հրատարակուող:

Մատեան 92, էջ 117-123

Ե.- ԵՐԳ ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻՆ՝

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՐՈՅԻ ԻՂՉԵՐԻՑ

1909, Օգոստոս 12

I
ՅԵՂ. ՏԱԿՏԻԿԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Նկատելով՝
1) Որ մեծ յեղափոխութիւնից ի վեր ռուս ու կովկասեան յեղ. կազմակերպութիւնների ոյժը զգալապէս թուլացել է եւ յեղ. շարժման թափն էլ իջել,
2) Որ կառավարութեան դիրքերն ուժեղացել են ու ամրապնդուել,
3) Որ հայ ժողովուրդը մեն-մենակ կղզիացած իր համեստ ու հալածական ոյժերով անկարող է տանել որեւէ ակտիւ յեղ. շարժում,
4) Որ միւս կողմից թուրքիայի երերուն ու վտանգաւոր կացութիւնը ստիպում է մեզ լինել ծայրայեղօրէն զգուշաւոր ու շրջահայեաց,
Մենք չպիտի դիմենք որեւէ գինա-մարտական ձեռնարկների եւ առհասարակ ակտիւ, յարձակողական գործունէութեան ռուս կառավարութեան դէմ, — սպասելով յեղ. շարժման նոր ու համարձակ բռնկումների:
Արգիլել ահաբեկչական գործունէութիւնը կառավ. պաշտօնեաների դէմ. վերաձեւել տեւորը միայն force majeure-ի⁹ պարագաներում, այսինքն երբ կը վերսկսուին ատոտենտաները¹⁰ ազգային դպրոցների ու այլ հասարակական հաստատութիւնների դէմ կամ երբ տեղի կ'ունենան նոր պոգրոմներ¹¹, կը գործադրուին մահապատիժներ բանտարկեալների վերաբերմամբ:
Նորմալ ժամանակներում թոյլատրել միայն տեւորը (լրտեսների, մատնիչների ու դաւաճանների դէմ):

*
**

Կազմակերպական

Արեւելեան Բիւրօ
Ի նկատի ունենալով շարունակական բողոքներ Արեւելեան Բիւրօյի կետրոնական ձգտումների դէմ, այլեւ այն հանգամանքը որ ինչպէս վկայում են վերջին դէպքերը — կազմակերպական խիստ հալածանքի միջո-

9.- Ֆրանսերէն՝ գերազանց, անդիմադրելի, հարկեցուցիչ ուժի:
10.- Բառացի՝ մահափորձ: Գոս՝ ոտնձգութիւններ, խափառումներ իմաստով:
11.- Ջարդեր:
12.- Լատիներէն՝ իրողապէս:

ցին, բիւրոյական ֆունկցիաները de facto¹² անդամալուծուում են:

Ընտրել Արեւելեան Բիւրօյի գէթ երկու անդամները գաւառների ձեռնհաս ոյժերից, որոնք ստանձնելով իրենց պաշտօնին յատուկ պատասխանատուութիւնը, կը ստանձնեն դրան հետ միասին յատուկ իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, որոնց շնորհիւ զարկ կը տան ընդհանուր գործի ղեկավարութեան՝ նոյնիսկ «կենտրոնի» անդամալուծման, հալածանքի ու լքման դէպքում:

Արեւմտեան Բիւրօ

Ըստ կարելոյն կրճատել Արեւմտեան Բիւրօյի կազմը եւ ֆունկցիաները, կամ փոխադրել այն Պոլիս:
Դրօշակը յամենայն դէպս պահել Եւրոպայում:

Այլ մարմիններ

Վերացնել «Պատասխանատու մարմինները» եւ երկրի մէջ հաստատել մի ձեռնհաս գործադիր մարմին, որ աւելի մօտիկ լինելով գաւառների հայ ազգաբնակչութեան հետ կը կարողանայ աւելի դիւրութեամբ ու լիութեամբ գոհացում տալ նրա բազմազան կարիքներին: Այս կեդրոնական մարմինը կոչուած կը լինի փոքր ինչ մեղմելու ապակեդրոնացման այն քառսը, որ տիրում է գաւառներում:

Երկրի կազմակերպութիւններն ու գործունէութիւնը ծրագրել, հրահանգուելով կովկասեան փորձերից եւ պահպանել ամենախիստ կոնսպիրացիա¹³ եւայլն:

Զիֆոնը երկրում
Յոնանը կը բացատրէ¹⁴:

Հրատարակչական
Լիսում հիմնել տպարան եւ հրատարակչական յուրը ու տեւական գործ: Տպագրել ըստ կարելոյն շատ տեսական գրուածքներ՝ թէ Երկիր եւ թէ կովկաս փոխադրելու համար:
Ֆրանսերէն կամ տաճկերէն օրգանի հարցը:

13.- Գակակառավարչական գաղտնի, ընդյատակեայ գործունէութիւն, դաւադրական:
14.- Յոնան Դաւթեան, որ իբրեւ Երկայացուցիչ Արեւմ. Բիւրօյի շուտով պիտի մեկնէր Վառնա Գ.Յ. Գիւնգերորդ Ընդի. Ժողովին: Զիֆոնը զինական ֆոնտն է հաստատուած զինուորի նրապատակով:

II

ԱՇԽԱՏԱԿՈՐԱԿԱՆ ՄԵՐ ՏԱԿՏԻԿԸ

Ազգային պաշտպանությունը պէտք է լինի ղեկավար նաեւ մեր սոցիալիստական տակտիկի մէջ:

Պարլամենտում մեր պատգամաւորները կ'արծարծեն մեր սոցիալական նուազագոյն ծրագրի ամենագործնական կէտերը, միաժամանակ շեշտելով հանդերձ պատեհ առիթներով մեր ընդհանուր սոցիալ-փիլիսոփայական սկզբունքները, ինչպէս որ եղաւ մասամբ ընկերակցութիւնների մասին եղած վիճաբանութիւնների ժամանակ¹⁵:

Պարլամենտից դուրս աշխատել համերաշխութեան կապեր հաստատել ուրիշ ազգային սոցիալիստական տարրերի հետ (բուլգար, թուրք, հրեայ, եւայլն), որոնց գործունէութեան վայրերն են կամ հաւանորէն կը լինեն շուտով — Պոլիս եւ այլ վաճառաշահ կետրոնները: Խրախուսել Մակեդոնիայում սկսուած գործաւորական շարժումը, որ — ինչպէս հաղորդում են Բրիւսէլի սոցբիւրոյից — խոստանում է հետզհետէ տարածուել ամբողջ Թուրքիայում: Այդ նպատակով ոյժ տալ, սոցիալիստական բրոշիւրային գրականութեանը՝ թէ հայերէն եւ թէ մանաւանդ թուրքերէն լեզուներով:

Երկրի մէջ՝ յանձնարարել ձեռնհաս ընկերներին՝ ձեռնարկել լուրջ ուսումնասիրութիւնների, հողային սեփականութեան, արհեստների վիճակի (այլեւայլ ազգութիւնների մէջ) մասին եւայլն պարագմունքի ինչ ճիւղերն են շեշտում եւ հարեան ցեղերի (քիւրդ, թուրք, եւայլն) մէջ: Գրագիտութիւնը ո՞ր չափով է տարածուած հայ ու այլացեղ շրջաններում:

Վաշխառութիւնը եւ մանր հարստահարութեան ուրիշ ձեւերը որքան են տարածուած, հայի, թուրքի, քիւրդի մէջ եւայլն: Հայ տարրը որ աստիճան ճնշող է հանդիսանում այդ ցեղերի հանդէպ — զուտ տնտեսական աշխարհում եւայլն եւայլն:

Անվերջ են խնդիրների սերիաները, եւ ժամանակ է սկսել ուսումնասիրութիւնները՝ ճշմարիտ գաղափար կազմելու համար երկրի վիճակի մասին: Այլապէս պիտի գործենք խաւարի մէջ:

Կատարուած ուսումնասիրութիւնները տպագրել պէտք է «Դրօշակում»:

Ամօթով պէտք է մատնանշել որ 20 տարուց ի վեր չենք կարողացել տալ մի հատիկ լուրջ ուսումնասիրութիւն Թուրքիոյ եւ նոյնիսկ հայկական նահանգների տնտեսական եւ իրաւական կացութեան մասին: Հար-

կատուութեան սիստեմներն անգամ նկարագրուած են միայն կցկտուր, թուղցիկ ու մակերեսային ձեւով:

Ինչ վերաբերում է բուն գործելակերպին՝ Երկրի մէջ, խոյս տալ այն բոլոր ձեռնարկներից, որոնք ազգերին մօտեցնելու տեղ կարող են նոր գրգռումներ ու գփտութիւններ յարուցանել հարեւանների մէջ:

Պէտք է շարունակ մեր մտաւորականների մէջ մղել մեր սկզբունքների պրոպագանդը, սոցիալիզմի, հաւասարութեան, միջազգային եղբայրութեան գաղափարները: Դրա հետ միասին պէտք է կռիւ մղել վաշխառութեան եւ բոլոր ցեց, պարագիտ դասակարգերի դէմ: Բայց միեւնոյն ժամանակ պէտք է միշտ ի նկատի ունենալ մեր երկրի նահապետական պայմանները եւ չկիրարկել դասակարգային կռուի եւրոպական մեթոտները այնպիսի խտութեամբ, որով կարող ենք շուտով պաղծնել ժողովուրդը՝ նոյնիսկ մեր գաղափարների ու գործի նկատմամբ: Այդպէս եղաւ Բուլգարիայում, մասամբ Կովկասում:

Գործադուլներ ու արհեստակցական միութիւնների (քաղաքներում ու գիւղերում) կազմակերպումը որոշ վայրերում ու պարագաներում կարող են տեղիք տալ ազգամիջեան թիւրիմացութիւնների:

Մասնաւորապէս այդ պրոպագանդը սաստիկ դժուարանում է հարստահարուած գիւղացիութեան մէջ, քանի որ խոշոր հողատիրութիւնը օտարի ձեռքումն է — մահմեդականի... Դասակարգային կռիւր կարող է այդ դէպքում յարուցանել ազգային կռիւ... Այդ առթիւ յիշելու է դարձեալ Կովկասի դէպքերը:

Առհասարակ մինչեւ որ մեր դրացի մահմետականութիւնը շարտադրի շատ թէ քիչ գիտակից թէկուզ եւ փոքրաթիւ մտաւորականութիւն — հայ երիտասարդութեան գաղափարական թռիչքները մնալու են միշտ որոշ չափով կաշկանդուած:

Ի նկատի ունենալով միւս կողմից, որ մեր սեփական միջավայրն իսկ նահապետական է, ծայրայեղօրէն աղքատ, որ ազգային արդիւնաբերութեան, վաճառականութեան, արհեստների աղբիւրները ցամքած են, պէտք է բոլոր ոյժերը միանան՝ տնտեսութիւնը փոքր ինչ բարձրացնելու եւ հետեւապէս պէտք է զգուշանալ այնպիսի ձեռնարկներից, որոնք կարող են կաշկանդել ազգային արդիւնաբերութեան զարգացումը:

Հայերի գրաւուած հողերը ետ ստանալու համար միակ միջոցն է օրինական պարլամենտական ճանապարհով ուժգին ու յարատեւ աշխատանք, դրա հետ միասին պաշտպանելով մահմեդական հողագուրկ դասի իրաւունքները:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

15. - Ակնարկութիւն Օսմ. խորհրդարանի ընկերութիւններու մասին ընդունած օրէնքին, որով կարգիւնը ազգային հիմունքով միութիւններ եւ կուսակցութիւններ կազմել:

ԳԼՈՒԽ II

Հ. 3. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Դաշնակցութեան Խորհուրդը» ստեղծուած էր 1904 թ. Հ.3.Դ. Երրորդ Ընդհանուր Ժողովին կողմէ, փոխարինելու համար նախորդ շրջանին գործող «Դաշնակցութեան Կամքը ներկայացնող մարմինը»: Անոր իրաւասութիւնները, որոնց մէկ հակիրճ թուումը կատարուած է այս գլուխին տակ տրուած Արեւմտեան Բիւրոյի շրջաբերականին մէջ (փաստ. 42-79), շատ ընդարձակ էին:

Ընդհ. Ժողովներու միջեւ ինկող ժամանակաշրջանին, Խորհուրդը պէտք է գումարուէր տարին մէկ անգամ եւ, ստեղծուած քաղաքական ու կազմակերպական նոր իրավիճակներու լոյսին տակ, կայացնէր կարեւորագոյն որոշումները, պարտադիր կուսակցական բոլոր մարմիններուն, ներառեալ Բիւրոներուն: Խորհուրդն էր իրաւասու կուսակցութեան անունով վարելու արտաքին բոլոր յարաբերութիւնները, հսկելու Ընդհ. Ժողովներու որոշումներու գործադրութեան, գործիչներու եւ մարտական ուժերու տեղափոխութեան, «չնախատեսուած բացառիկ պարագաներու տակ»՝ յետաձգելու կամ փոփոխութեան ենթարկելու Ընդհ. Ժողովի որոշումները, իր պատասխանատուութեան տակ՝ նոր ձեռնարկ սկսելու եւայլն:

Չեով մը կուսակցական գերագոյն մարմին՝ Ընդհ. Ժողովի փակումէն մինչեւ նորին գումարումը (ամբողջական լիազօրութեանց մասին՝ տեսնել «Նիւթեր», Բ. հատոր, էջ 124): 1904-1907 տարիներուն, Խորհուրդի կազմը ընդհանրապէս կը բաղկանար՝ Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու, Պատասխանատու չորս կեդր. կոմիտէներէն (1- Դուրան-Բարձրաւանդակ=Տարօն-Մասուն, 2- Վասպուրական, 3- Վիշապ=Պոլիս=Ցուցական մարմին եւ 4- Լեռնավայր=Կիլիկիա), ինչպէս նաեւ Կովկասի Ինքնապաշտպանութեան մարմնի մէկական ներկայացուցիչներէն: Օրինական համարուելու համար անհրաժեշտ էր Երկրի Պատ. Կեդր. Կոմիտէներուն երկու երրորդին մասնակցութիւնը:

Չորրորդ Ընդհ. Ժողովը որոշ փոփոխութիւններ մտցուց Խորհուրդի կազմին մէջ: Պատասխանատու մարմիններ ճանչցուեցան Վիշապ-Պոլիսը, աւելի ճիշդ Ցուցական-Տեղական մարմինը (Տեմէն) եւ Երկրին համար մէկ մարմին՝ Վասպուրական-Տարօն-Մասունի միացումով: Կովկասի մէջ էսս ինքնապաշտպանութեան մարմնի վերացումով՝ իրաւունք տրուեցաւ Կովկասի Ռայոնական ժողովին երկու անդամ ընտրել Խորհուրդին համար, իսկ Արեւմտեան շրջանը պիտի ընտրէր միայն մէկ ներկայացուցիչ: Նոյն Չորրորդ Ընդհ. Ժողովը Խորհուրդը պիտի օժտէր նաեւ դատական իրաւասութիւններով, զայն վերածելով վերին ատեանի:

Խորհուրդի առաջին ժողովը փոխանակ 1904 թ. Դեկտեմբերին՝ ինչպէս նախատեսուած էր, գումարուեցաւ յաջորդ տարուան Մարտ ամսուն սկիզբը. ունէր ժանրաբեռնուած օրակարգ (փաստ. 1567ա-20), որուն կեդրոնական տեղ գրաւող խնդիրը «Կովկասեան նախագծի» մշակումն էր: Անակրնկայօրէն ծագեցաւ նոր եւ տագնապայի հարց մը. Պարսի մէջ Փետրուար ճիւղ թուրք զինեալ խուժանին կողմէ հայկական թաղին վրայ կատարուած յարձակումն էր՝ բնակարաններու իրկիզումով եւ հայերու կոտորածով: Թէեւ Նիկոլ Դումանի ղեկավարած խմբակին հակահարուածը շտմեցուցած էր թուրքերը, այսուհանդերձ անխուսափելի կը թուէր հայ-թաթարական ընդհարումներու տարածումը ամբողջ Կովկասի մէջ: Խորհուրդի անդամները դեռ մեծամասնութիւն չէին գոյացուցած: Ժողովատեղի ժընեւ կը գտնուէին Արեւմտ. Բիւրոյի կողմէ Ռոստոմ, Արեւելեան Բիւրոյէն Համօ Օհանջանեան (Միեր), որ հետը Երոպա բերած էր Մասնոյ ապստամբութեան հերոսը՝ Անդրանիկը իբրեւ Դուրան-Բարձրաւանդակի ներկայացուցիչ. ներկայ էին նոյնպէս Կովկասի Ինքնապաշտպանութեան մարմնի անդամ Մարգար Ժամհարեանը (Մռաւ) եւ Կիլիկիոյ ներկայացուցիչ Յարութիւն Գալֆայեանը: Առանց սպասելու մնացեալ անդամներու ժամանումին, Խորհուրդը արտակարգ նիստ գումարելով անմիջական ու անհրաժեշտ որոշումներ կայացուց եւ փոխանցեց Կովկաս ինքնապաշտպանութեան գործը կազմակերպելու համար (Տես «ՆԻՒԹԵՐ», Ե. հատոր, էջ 380-381):

Մարտի առաջին օրերուն սկսան Խորհուրդի կանոնաւոր աշխատանքները, որոնք ընդմիջումներով շարունակուեցան մինչեւ Մայիս: Ընդմիջումներուն գլխաւոր պատճառը եղերական վախճանն էր (4/17 Մարտ) Քրիստափոր Միքայելեանի եւ իր ընկերոջ՝ Վոանչապուի Քենտիքեանի, որոնք մահացան Սոֆիայի մօտ Վիտոլ լեռան լանջերուն սուլքան Ապտիլ Համիտի ահաբեկման սահմանուած ռումբերու փորձարկման միջոցին: Այլ պատճառ մը ընդմիջումի այն՝ որ Արեւմտեան Բիւրոն նախապէս արդէն շրջաբերականով դիմած էր Կեդր. Կոմիտէներուն եւ անոնց կարծիքը ուզած օրակարգի գլխաւոր հարցերուն մասին (փաստ. 43-79 եւ 80), իսկ աշխատանքներու ընթացքին Խորհուրդը դիմեց շարք մը փոր-

ձառու ընկերներու, որպէսզի իրենց տեսակետները փոխանցեն թէ Կովկասի եւ թէ Երկրի մէջ կուսակցութեան ապագայ գործունէութեան մասին (փաստ. 1567ա-4): Թղթածրարին մէջ կը գտնուին յաջորդաբար պատասխանները՝ Լիպարիտ Նազարեանցի (Լեռնեան), Պերլինի դաշնակցական ընկերներուն, Յոնան Դաւթեանի, Սարգիս Մինասեանի (Արամ-Աշոտ), Արշակ Վռամեանի (Վահաբ) եւ Մոնպելիէի դաշնակցական ուսանողներուն: Խորհուրդի նիստերուն երկրորդ շրջանը բացուեցաւ 1905 թ. Ապրիլ 9ին, այս անգամ աւելի ամբողջական կազմով: Միջոցին, ի լուր հայ-թաթարական կոիւներու բողոքումին, նախկին մասնակիցներէն Մ. Ժամհարեան (Մռաւ) պիտի փութար վերադառնալ Կովկաս, ուր նոյն տարուան Սեպտեմբերին իր հայրենի Շուշի քաղաքի ինքնապաշտպանութեան մարտերու ընթացքին հերոսական մահով պիտի իյնար 28ամեայ նուիրեալ այդ երիտասարդը:

Ապրիլի նստաշրջանին աւելցած են Յուցական մարմնի անդամներէն Մարտիրոս Մարգարեանը (Մաֆօ), Արեւմտ. Բիւրոյի անդամ եւ Երոպայի մէջ Հայ Դատի աշխատանքներու պատասխանատու Յովի. Լորիս Մելիքեան (Թայիմեան), Միք. Վարանդեան, Սարգիս (Օտապաշեան Պողոս - Վանայ Սարգիս), Աւետիս Ա. հարոնեան (Վարիբ) եւ Է. Ակնունի:

Յայտնենք որ «ՆԻՒԹԵՐ»-ու Բ. հատորին մէջ հրատարակուած են արդէն Խորհուրդի 1905 թ. նստաշրջանէն բխած շարք մը փաստաթուղթեր, յատկապէս Խորհուրդի մշակած «Նախագիծ կովկասեան գործունէութեան»-ը, ապա նաեւ Մ. Վրացեանի կողմէ կատարուած ընդարձակ քաղաքացիները Խորհուրդի որոշումներէն եւ ժողովական արձանագրութեանց սեւագրութիւններէն (էջ 226-236): Այսուհանդերձ, այս գլուխի Ա. բաժնին տակ հրատարակութեան կու տանք Հ.Յ.Դ. արխիւներուն մէջ պահուած Խորհուրդի պաշտօնական արձանագրութեան բնագիրը, գրի առնուած Միք. Վարանդեանի ձեռագրով (փաստ. 1567ա-15):

Բացի Հայաստանի երկու հատուածներու ինքնապաշտպանութեան համար մշակուած ծրագրէն, Խորհուրդի 1905 թ. նստաշրջանի կարեւորագոյն որոշումներէն ընդգծելի է որդեգրուած այն սկզբունքներուն, որոնցմով 1) Դաշնակցութիւնը Կովկասի մէջ ինքնապաշտպանութեան շրջանէն պիտի անցնէր բուն յեղափոխական գործունէութեան. 2) Ընկերվարութիւնը պաշտօնապէս կը դառնար կուսակցութեան գաղափարախօսութիւնը, անոր ծրագրային մշակումն ու վերջնական վաւերացումը ձգելով առաջիկայ Ընդ. Ժողովին:

Յաջորդող երկու տարիներուն (1906-7) Խորհուրդը լիակատար նիստեր չէ ունեցած բացի Չորրորդ Ընդհանուր Ժողովի նախօրեակին ունեցած հանդիպումներէն: Պատճառը որոշ էր. Կովկասի դէպքերուն առօրէական վարկածներէն մեծագոյն մասը, մարտիկ թէ պատասխանատու գործիչ ընկերներ, մեկնած էր ճակատ մասնակցելու համար հայութեան ինքնապաշտպանութեան գործին կամ ղեկավարելու գայն: Փաստօրէն Արեւմտեան Բիւրոյէն Ժընէ մնացած էր միայն Ակնունի: Ապա, 1907 թ. Փետրուարէն մինչեւ Մայիս երկարող Չորրորդ Ընդ. Ժողովի զբաղումները եւ տարեվերջին Թուրքիոյ ընդդիմադիր տարրերու կոնգրէն յաւելեալ պատճառներ պիտի ըլլային Խորհուրդի յետաձգման: Այս վերջինը կայացաւ Թիֆլիսի մէջ 1908 թ. Մարտ 12-25:

Փաստ. 1567բ-3ը, որ 26 էջոց տպագիր գրքոյկ մըն է, կը թուէ մասնակիցները, - Արեւելեան Բիւրօ՝ Միւնոն Չաւարեան (Անտոն), Արեւմտեան Բիւրօ՝ Միք. Տէր Մարտիրոսեան (Մար), Կովկասի Ռայոնական Ժողովի կողմէ՝ Ռոստոմ եւ Համօ Օհանջանեան (Միւր, Միւրեան), Վասպուրականէն՝ Տիգրան, Յուցական-Տեռոբական մարմնէն՝ Ակնունի: Ասոնցմով չի սահմանափակուիր սակայն ժողովական մասնակցութիւնը: Խորհուրդի որոշումով խորհրդակցութեան կը հրաւիրուին Արեւելեան Բիւրոյի բոլոր անդամները, մօտակայ Կ. Կոմիտէներու ներկայացուցիչները եւ գործիչ ընկերներ: Վերջիններէն կը յիշուին Նիկոլ Դումանը, Աւերեան եւ Սեբաստացի Մուրատ: Փաստ. 1567ա-27ը սակայն, որ Խորհուրդի նիստերու մէկ ամփոփ արձանագրութիւնն է, կը յիշէ կարգ մը յատկապէս անուններ, - Բժիշկ, որ հաւանաբար բժ. Յովսէփ Տէր Դաւթեանն է, Աւետիք Սահակեան (Հայր Աբրահամ) եւ Արշակ Վռամեան (Վահաբ): Այս արձանագրութիւններէն երեւան կու գայ որ իրաւասու ձայնով մասնակցողներու թիւը եղած է 14: Փաստաթուղթը շահեկան է նաեւ անով որ կը բացայայտէ կարգ մը որոշումներ, որոնք գրքոյկին մէջ զեղչուած էին եւ կամ կիսաւոր նշանակուած:

1909 թուականին, Դաշնակցութեան Խորհուրդին նիստերը գումարուած են Վառնայի մէջ Սեպտեմբեր ամսուն, Հինգերորդ Ընդ. Ժողովի տեսողութեան, եւ շարունակուած այնուհետեւ: Հակառակ անոր որ, ինչպէս կ'երեւի Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէի կողմէ դրկուած առաջարկին (Արամ Մանուկեանի ձեռքով գրի առնուած, փաստ. 1567բ-4), Խորհուրդի օրակարգի հարցերը պէտք է բաւականին ընդգրկուին ըլլային, այսուհանդերձ Հ.Յ.Դ. արխիւին մէջ պահուած են բացառաբար դատական կարգի խնդիրներ միայն: Այս վերջիններէն կը ներկայացնենք ամէնէն շահեկանը՝ կապուած Սուլուխի հանրածանօթ կռուին Գէորգ Զաւուշի սպանութեան մասին շրջան ընող տարածայնութիւններուն: Բաժինը կը վերջանայ կարուկ հերքումով:

ԽՍԹ.

Ա.- 1905 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Փաստ. 43-79

Ա 1.- ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Մ Ա Ր Մ Ի Ն Ն Ե Ր Ի Ն

(Երջարեական Ոամակ)

Ընկերներ,

Համաձայն Երրորդ Ընդհանուր Ժողովի որոշման՝ առաջիկայ Դեկտեմբեր ամսին պիտի գումարուի Դաշնակցութեան Խորհրդի Ժողովը:

Երկրի մարմիններին վաղօրօք արդէն յայտնուած է այդ մասին, որպէսզի նրանք ժամանակ ունենան կարելուր պատրաստութիւնները տեսնելու եւ պատգամաւորներ ուղարկելու, եւ սրանով էլ յայտարարուած է դրսի մարմիններին:

Դաշնակցութեան Խորհուրդը կազմուած է Պատասխանատու Կեներալական Կոմիտէների եւ Բիւրոների ներկայացուցիչներից: Նրա պարտաւորութիւնները՝ գծած Ընդհանուր Ժողովի կողմից, հետեւեալներն են
ա) Զննութեան ենթարկել Պատասխանատու Կենտր. Կոմիտէների եւ Բիւրոների գործունէութիւնը, Ընդհանուր Ժողովի որոշած ձեռնարկների իրագործման սահմանի մէջ:

- բ) Յեղափոխական ուժերի եւ դրամի նպատակայարմար բաշխումը կարգաւորել:
- գ) Վերակազմել Պատասխանատու Կենտր. Կոմիտէները եւ Բիւրոները:
- դ) Դրամական միջոցներ գտնել:
- ե) Վարել արտաքին բոլոր յարաբերութիւնները յանուն Հ. Յ. Դաշնակցութեան ուրիշ կուսակցութիւնների եւ տարրերի հետ:

զ) Քաղաքական անակնկալ տագնապի ժամանակ իր պատասխանատուութեան տակ նոր ձեռնարկ սկսել, առանց հակասելու նախորդ Ընդհանուր Ժողովի որոշումներին:

Հրաւիրելով բոլոր ձեռնհաս մարմիններին պատրաստուել մասնակցելու առաջիկայ Խորհրդին, Արեւմտեան Բիւրոն դարձեալ մի անգամ խնդրում է բոլոր կոմիտէներին շտապել ուղարկելու

- 1) Ներկայ թուականի երկու վեցամսեակների հաշուեկշիռը, այն մանրամասներով, որոնք յիշատակուած են Մայիսի շրջաբերականի մէջ:
- 2) Տեղեկութիւններ այն նուազագոյն պահանջների իրագործման մասին, որոնք նախորոշուած են Ընդհանուր Ժողովի կողմից (տես Կազմակերպական կանոններ, էրես 19-20):
- 3) Այն հարցերն ու առաջարկները, որ դաշնակցական մարմինները կը կամենային ենթարկել Խորհրդի քննութեան եւ այդ ըստ կարելոյն շուտ, օրակարգի մէջ մտցնելու համար:

Խորհրդի քննութեան ենթարկուելիք գլխաւոր խնդիրների մասին Արեւմտեան Բիւրոն շուտով, առանձին նամակներով, կը տեղեկացնէ ձեռնհաս մարմիններին, որպէսզի վերջիններս նախնական քննութեան ենթարկեն դրանց եւ այդպիսով հնարաւորութիւն ունենան, պատգամաւորների միջոցով, իրանց կարծիքները հասցնել Խորհրդին:

Խորհրդի տեղը եւ ժամանակը կը հաղորդուի, ում հարկաւորն է, առանձին գրութեամբ: Խորհրդին չմասնակցող մարմինները իրանց դիմումները կարող են անել Պատասխանատու Կեներալական Կոմիտէների, Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոների միջոցով:

Հ.Յ.Դ.

ԱՐԵՄՍԵԱՆ ԲԻՐՕ

1904, Նոյեմբեր 10
ժընէ

Փաստ. 43-80

Ա 2.- ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆԵՐԻՆ

Ընկերներ

Ընդհանուր տաքտիք.— Հ. Յ. Դաշնակցութեան Երրորդ Ընդհանուր ժողովից յետոյ թէ եւ քիչ ժամանակ է անցել, բայց այս կարճ միջոցում տեղի ունեցան այնպիսի խոշոր դէպքեր, որ անհրաժեշտ է դառնում, առաջիկայ «Նորհուրդի» ժողովում, քննութեան ենթարկել տաքտիկի վերաբերեալ մի քանի հարցեր, որոնք կապ ունեն Սասունի ապստամբութեան եւ նրան յարակից շարժումների հետ:

Ինչպէս ձեզ յայտնի է, Սասունը ընտրուած էր իբրեւ մէկը կենտրոնական վայրերից: Վերջին Ընդհանուր ժողովում որոշուած էր նոյնպէս, որ երբ կառավարութիւնը յարձակուելու լինի Սասունի վրայ, եւ վերջինը ստիպուած դիմադրելու, Վասպուրականը պիտի արձագանգ տայ եւ սահմանագծից զինուած խմբեր պիտի ներս խուժեն, աշխատելով հասնել կռուի վայրը: Դա արուած էր շարժմանը ընդհանուր կերպարանք տալու նպատակով, ինչպէս նաեւ թոյլ չտալու համար, որ թշնամու ուժերը կենտրոնանան Սասունի վրայ: Սակայն կառավարութեան յարձակումը սպասածից աւելի կանուխ սկսուեց, եւ Սասունը ստիպուած եղաւ ընդունել կռիւը՝ ոչ բոլորովին պատրաստ վիճակում: Նրա համար սահմանուած ռազմամթերքը եւ զինուորական ուժերը տեղ չհասան: Դուրսը մնացին նոյնիսկ Ընդհանուր ժողովի պատճառով երկրից ելած կարեւորը ուժերը՝ Թորգոմը, Երկաթը եւ Վաղարշակը¹: Խումբերը սահմանը անցան շատ ուշ, եւ անցածներից ոչ մէկը տեղ չհասաւ:

Նոյն պատճառով էլ Վասպուրականը անկարող գտնուեցաւ ժամանակին արձագանգ տալ: Սասունը ընկճուեց մեր ընկերների սպասածից շատ առաջ: Կռիւը անցաւ այնուհետեւ Դաշտը, այնտեղից Ախլաթ եւ ապա միայն Վասպուրական: Խմբերի ընդհարումները տեղի ունեցան բոլորովին անջատ թէ՛ իրարից եւ թէ՛ դրսի կռիւներից: Այսպիսով Ընդհանուր ժողովի որոշումը՝ — տալ բոլոր կռիւներին ամբողջական շարժման կերպարանք, — չիրականացաւ եւ այս արիւնոտ տարին չտուեց հայկական դատին այն մղումը, որ սպասուում էր, չնայած ներսի կռուողների անուրանալի հմտութեան եւ արշաւախմբերի ինքնամոռացման հասած անձնուիրութեան:

Եթէ այս տարուայ շարժումները եկան թշնամու եւ օտարի առջեւ հաստատելու յեղափոխական տարրի կորովը, մի հանգամանք, որ անշուշտ կարեւորութիւն ունի ապագայի տեսակէտից, — դէպքերի բացասական հետեւանքները միւս կողմից ստիպողաբար ծնում են մի շարք հարցեր, որոնց լուծումը անհրաժեշտ է մեր ընթացիկ կռուի շարունակութեան համար:

Կովկասեան խնդիր.— Մի ուրիշ հարց, որով առանձնապէս պիտի զբաղուի «Նորհուրդը», դա կովկասահայերի հարցն է:

Դեռ եկեղեցական կալուածների գրաւման հրամանից շատ առաջ դաշնակցական մարմինները անպաշտօն կերպով կռիւ էին մղում ռուսական միապետութեան ճնշումների դէմ: Փորձ եղաւ նաեւ ստեղծել նոր մարմիններ՝ յատկապէս այդ կռիւը վարելու համար թէ օրինական եւ թէ յեղափոխական ճանապարհներով, որպէսզի Դաշնակցութիւնը առանց տարուելու նորանոր խնդիրներով, ամբողջապէս նուիրուի իր բուն նպատակին: Յատուկ մարմին ստեղծելուն այն նշանակութիւնն էր տրուում, որ նրա մէջ կարելի կը լինի ամփոփել բոլոր այն յեղափոխական ուժերը, որոնք այս կամ այն պատճառով չէին յարել թուրքահայերի դատին: Բայց դեռ նախապատրաստութիւնների շրջանում՝ պայթեց կալուածների գրաւման խնդիրը, եւ դաշնակցական մարմինները հարկադրուած եղան ուժգնապէս միջամտելու: Իրաւունք չհամարելով ասպարէզ գալ կազմակերպութեան անունով՝ նախքան Ընդհանուր ժողովը այդ արտօնէր պաշտօնապէս, մեր ընկերները կազմեցին նոր մարմիններ «Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէներ» անուան տակ, որոնք ղեկավարեցին ժողովրդական շարժումները եւ շարունակում են գործել մինչեւ այժմ:

1.- Իսկական անուններով՝ Թումեանց Թուման (Թորգոմ), Լեռնեան Արմենակ (Աշոտ Երկաթ) եւ Պաղտասարեան Վաղարշակ:

Հետագայում գումարուած Ընդհանուր ժողովը ընդունեց, որ ինքնապաշտպանութեան կոմիտէները ճանաչուեն իբրեւ դաշնակցական մարմիններ, որոնց ընդհանուր գծերով նրանց ուղին, թողնելով մանրամասն ծրագրի մշակումը «Նորհուրդին»:

Դաշնակցութեան երեք գլխաւոր սկզբունքները՝ սոցիալիզմը իբրեւ առաջնորդող ուղղութիւն, ապակենտրոնական-ռասմկավարական կարգերը իբրեւ անմիջական պահանջ եւ դաշնակցական-ֆեդերատիւ-կազմակերպութիւնը՝ իբրեւ ապահովութիւն ազգերի ազատ զարգացման, կարող են կիրառուել եւ կովկասում: Սակայն աչքի առաջ ունենալով կովկասի տնտեսական համեմատաբար բարձր զարգացումը, նրա վերաբերեալ գործնական ծրագիրը պահանջում է յատուկ մանրամասներ: Եւ հէնց այս աշխատանքն է, որ ընկնում բոլոր ընկերների վրայ, որոնք մասնաւորապէս շահագրգռուած են կովկասեան խնդրի մէջ:

Առանձին ուշադրութեան արժանի է նոյնպէս համերաշխութեան գաղափարը Ռուսաստանի բոլոր յեղափոխական եւ ընդդիմադիր կուսակցութիւնների միջեւ: Համերաշխ գործակցութեան պայմանները ճշտելու փորձը տեղի ունեցաւ Եւրոպայում կայացած մի համաժողովում, որին մասնակցելու հրաւիրուած էր եւ ներկայացուցիչ Դաշնակցութեան կողմից: Հետեւանքները միջխարական են: Կարգադիր յանձնախումբը մի երկու կէտերի պարզուելուց յետոյ, հրապարակ կը հանի համաժողովի կողմից ընդունուած պրոկլամասիոնը:

Այս համառօտ ծանօթութիւնից յետոյ առաջ ենք բերում վերոյիշեալ երկու կարեւոր խնդիրների հետ կապուած հարցերի շարքը: Աւելացնում ենք դրան նաեւ այն բոլոր կէտերը, որոնք վերաբերուած են կազմակերպական գործերին: Եւ առաջարկելով ձեզ այս բոլորը, խնդրում ենք յայտնել ձեր կարծիքները այն հարցերի մասին, որոնց վերաբերմամբ դուք ձեզ ձեռնհաս էք համարում:

- I. Հայաստանի արդի կացութիւնը, ժողովուրդի տրամադրութիւնը եւ դիմադրելու կարողութիւնը:
- II. Քաղաքական դրութիւնը: Ռուս-եապոնական պատերազմի եւ քաղաքական այլ հանգամանքների ազդեցութիւնը մեր դատի վրայ:
- III. Երկրի զանազան վայրերում գործունէութեան եղանակը, մասնաւորապէս կենտրոնացման տաքտիկը:
- IV. Տեւորական գործողութիւնների տարածումը երկրի ներսերը: Նրա նպատակայարմարութիւնը եւ հնարաւորութիւնը զանազան կէտերում: Գործադրութեան միջոցներ, ուժանակային գործողութիւններ:
- V. Արշաւախմբերի նպատակայարմարութիւնը զանազան պարագաներում:
- VI. Քրդական հարեւան ցեղերի հետ համերաշխութեան յարատեւութեան պայմանները: պրոպագանդի հնարաւորութիւնը հեռաւոր ցեղերի մէջ:
- VII. Պրոպագանդ թուրք ազգաբնակչութեան՝ մասնաւորապէս քաղաքային բնակիչների շրջանում:
- VIII. Միացած ձեռնարկներ մակեդոնացիների հետ իբրեւ իրականացում արդէն կայացած համաձայնութեան:
- IX. Եւրոպական պրոպագանդ եւ նրա ծաւալը ներկայ հանգամանքներում:
- X. Գործունէութեան վայրերի հիմնական ուսումնասիրութեան միջոցները՝ ռազմական տեսակէտից:
- XI. Ռազմամթերքի գնման եւ փոխադրութեան դիւրութիւնները:
- XII. «Ինքնապաշտպանութեան կոմիտէների» ծրագիր կովկասի համար:
- XIII. Ռուսական ներկայ ռեժիմի դէմ բողոքող տարրերի համաժողով, մեր դիրքը՝ միւս կռուող տարրերի շարքում:
- XIV. «Դրօշակ»ի եւ միւս հրատարակութիւնների վերաբերեալ խնդիրներ: Յեղափոխական գրականութեան փոխադրութեան հարցը:
- XV. Թղթակիցներ եւ շրջիկ գործիչներ:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

1904, Նոյեմբեր 30
Ժընև

Փաստ. 1567ա-7

Ա 3.- ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ [Բերլինի դաշնակցական ընկերներու]

Բերլին 17-II-05

«Արեւմտեան Բիւրոյից»՝ «Խորհուրդի» առաջիկայ ժողովների առթիւ ուղարկուած շրջաբերականների հիման վրայ տեղիս դաշնակցականները, Դաշնակցութեանը համակրողները եւ հետաքրքրուողները ունեցան 4 նիստ, որոնց ներկայ էին՝ առաջին անգամ — 18 հոգի, 2-դ- 18, 3-դ- 13 եւ 4-դ- 11 հոգի: Բոլորին տրուած էր ձայնի իրաւունք, որովհետեւ, ինչպէս Բիւրոն շեշտել էր, մեր որոշումները պիտի խորհուրդների եւ կարծիքների նշանակութիւն ունենան: Հարցերը քննուեցին այն կարգով, որով գրուած էին շրջաբերականներում:

I, VI եւ X Հարցերի վերաբերմամբ ժողովը միաձայն գտաւ իրեն անձեռնհաս որեւէ կարծիք յայտնելու:

III Հարցի առթիւ մեծամասնութիւնը (9 հոգի) իրեն դարձեալ անձեռնհաս գտաւ, իսկ 4 հոգի յայտնեցին հետեւեալը. ի նկատի ունենալով, որ ժողովուրդը այնքան յեղափոխականացած է, որ կարելի է մասսային շարժում առաջացնել (ինչպէս ցոյց տուին վերջին դէպքերը եւ նկատում են եւ շրջաբերականները Դաշտի, Ախլաթի եւ Վասպուրականի վերաբերմամբ), ուստի համարել կենտրոնացման տաքտիկը հնացած եւ կռուին տալ պարտիզանական բնաւորութիւն, բաժանելով գէնքը ժողովուրդի մէջ (բերուեցան այն տեղեկութիւնները, որ ժողովուրդը ինքը ահագին նիւթական զրկանքների գնով գէնք է ձեռք բերում):

XI Հարցի առթիւ որոշում կայացնելը ժողովը գտաւ նոյնպէս իր ուժերից վեր, միայն մէկը ցանկութիւն յայտնեց, որ Դաշնակցութիւնը փորձի Եւրոպայի գինագործներից գէնք ձեռք բերելու եւ հէնց նրանց միջոցով էլ երկիր փոխադրելու:

Միւս հարցերին տրուեցին հետեւեալ որոշումները.

II Հարցի առթիւ քուէարկութեան դրուեցաւ հետեւեալ բանաձեւը. «Ռուսաստանի պարտութիւնը նպաստաւոր է թուրքահայոց դատին, ուստի Դաշնակցութիւնը պիտի իր ուժերը ներածին չափ աշխատի նպաստել այդ պարտութեան (ընդունուեց 13 ձայնով + ընդդէմ 1-ի, 2 ձեռնպահ): Մէկը այն կարծիքը յայտնեց, որ այդ պարտութիւնը անմիջական նշանակութիւն չի ունենալ ի նպաստ թուրքահայոց դատի, որովհետեւ միջազգային յարաբերութիւնները եւ պետութիւնների դիրքը Թուրքիայի վերաբերմամբ դրանից չեն փոխուել, սակայն այդ պարտութիւնը, եթէ առաջ բերի Ռուսիոյ ազատութիւնը, կ'ունենայ այն անուղղակի նշանակութիւնը որ թուրքահայոց դատին աջակցող կովկասեան կազմակերպութիւնները կարող կը լինեն աւելի ազատ ձեռքով գործել:

IV Հարց. միաձայն ընդունուեց հետեւեալ բանաձեւը. «ընդունելով երկրի ներսում ընդհանրապէս տեւորի բոլոր ձեւերը (բացի դրամ ժողովելու դէպքերից),

թողնել ամէն մի կոնկրէտ դէպքում տեւորի նպատակայարմարութեան որոշելը եւ գործադրութեան ձեւը տեղական կոմիտէներին — իրենց պատասխանատուութեամբ: Առաջարկել նրանց միեւնոյն ժամանակ զգոյշ վերաբերմունք»:

V Հարց. «Նկատելով, որ արշաւախմբերի նպատակը (ցոյց տալ ու զարգացնել հայի մարտական ընդունակութիւնները, ահաբեկել թշնամի տարրերը եւ յեղափոխականացնել հայ տարրը) արդէն հասնուած է, ու տեսնելով, որ արշաւանքները նոյնիսկ վնաս են երկրում (չեշտուեցաւ վերջին դէպքերը ռուս-թրքական սահմանում), վերջ դնել կռուի այդ ձեւին»: Այս բանաձեւը ընդունուեց 10 ձայնով, 7 հոգի ձեռնպահ:

VII Հարց. թուրք ազգաբնակչութեան մէջ ընդհանրապէս՝ առանց մասնաւորելու քաղաքային բնակիչներին՝ պրոպագանդ անելու համաձայն էին 4 հոգի, 5 դէմ եւ 7 ձեռնպահ:

VIII Հարց. 17 ձայնով (1 ձեռնպահ) ընդունուեց մակերոնացոց հետ միացած գործողութիւնների ձեռնարկելու առաջարկը:

IX Հարց. Եւրոպայում պրոպագանդ անելու առաջարկը սկզբունքով ընդունելուց յետոյ (17 ձայնով, 1 ձեռնպահ), դրուեցաւ երկու բանաձեւ. ա) «Լայնացնել պրոպագանդը (4+, 4-, 14 ձեռնպահ), բ) «Թողնել պրոպագանդի հին ծաւալը» (9+, 1-, 8 ձեռնպահ):

XIII Հարց. «Ընդունելով ռուսական ներկայ ռեժիմի դէմ բողոքող տարրերի համերաշխ գործունէութիւնը Պարիզի կոնֆերանսում որոշուած սկզբունքներով, թողնել ամէն մի կոնկրէտ դէպքում գործակցութեան ձեւի որոշելը յեղափոխական մարմիններին», (10+, 1 ձեռնպահ):

XIV Հարց. յեղափոխական գրականութիւնը տեղափոխելու նոր միջոցներ առաջարկելու համար: Ժողովը միաձայն գտաւ իրեն միանգամայն անձեռնհաս:

Ժողովը ցանկութիւն յայտնեց (1 ձեռնպահ), որ «Դրոշակը» հրատարակուի առնուազն ամիսը 2 անգամ:

(Մասնաւոր կարծիք. «Լաւ կը լինէր, եթէ կովկասումն էլ թերթ հրատարակուէր):

XVII Կովկասահայերի ինքնապաշտ. կոմիտէների ծրագիրը որոշելիս, ժողովը արեց հետեւեալ դիտողութիւնները.

Նկատելով՝ ա) Որ ամէն մի ազգութիւն ունի իրաւունք եւ պէտք է ինքնուրոյն գոյութիւն ունենայ, իսկ այդ ազատ գարգացման ապահովութիւնը կարելի է գտնել միայն ֆեդերալ կազմակերպութեան մէջ, որում ամէն մի ազգութիւն ներկայանար իբրեւ մի ինքնավար մարմին (ընդունուեց միաձայն):

բ) Որ կովկասահայերի յեղափոխական գործը վարելը մենք վստահուած ենք Դաշնակցութեանը (իրեն հիմնական սկզբունքների համեմատ — սոցիալիզմ, ապակենտրոնացում, ֆեդերալիզմ) (ընդունուեց 11 ձայնով, ընդդէմ 1-ի, 1 ձեռնպահ):

գ) Որ Բերլինի այս ժողովը իրեն ձեռնհաս է համարում այդ հարցի վերաբերմամբ միայն տեսական եւ ընդհանուր որոշումներ անելու, քուէարկութեան դրուեցին հետեւեալ բանաձեւերը.

1) Ընդունելով Դաշնակցութեան ունակութիւնը կովկասահայի պաշտպանութեան գործում, առաջարկում ենք, որ նրա գործունէութիւնը առաջմ միայն քաղաքական գոյն ունենայ (1+, 7-, 3 ձեռնպահ):

2) Դաշնակցական կովկասեան ինքնապաշտպ. կոմիտէները պիտի ջանան հայ ժողովուրդի ամէն մի խաւը գիտակ դարձնել իր ազգային շահերին, առանձին ուշադրութիւն դարձնելով կառավարութեան կողմից հայերի դէմ կատարուող տնտեսական ճնշման: Միւս կողմից յիշեալ կոմիտէները պիտի իսկոյն եւեթ միջոցներ ձեռք առնեն աշխատաւոր դասակարգի մէջ սիստեմատիք գործելու, Դաշնակցութեան ծրագրի գլխաւոր նպատակին՝

սոցիալիզմին հասնելու համար (8 +, 2-, 3 ձեռնպահ):

3) Դաշնակցութիւնը, ընդունելով սոցիալիզմը, իբրեւ ղեկավարող ուղղութիւն, բնականաբար պիտի հանդիսանայ պաշտպան ու արտայայտիչ աշխատաւոր դասակարգի շահերի. այդ շահերը կարող են իրենց բաւարարութիւնը ստանալ կոլլտուրական ուժերի լիակատար զարգացմամբ, որը հնարաւոր է միայն այն դէպքում, երբ հայ ժողովուրդը ազգային-քաղաքական ազատութիւն կ'ունենայ: Ուրեմն կռիւր պիտի լինի քաղաքական-սոցիալական եւ պիտի վարուի շահախնդրուած դասակարգի ձեռքով, որպիսին հանդիսանում է աշխատաւոր մասսան (2+, 5-, 4 ձեռնպահ):

Քարտուղար՝ Ռ. ԼԵՌՆԵԱՆՅ

Փաստ. 1657ա-8

Ա 4.- ՅԱՒԵԼՈՒՄ ԼԻՊԱՐԻՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԷՆ

22-II-05 Բերլին

Ցարգելի ընկերներ,

Նամակս Ձեզ յանձնողը այն գերմանացի պարոնն է, որի մասին գրել էի Ձեզ: Խնդրեմ տաք իրեն հարկաւոր տեղեկութիւնները, լինելով միանգամայն վստահ: Նա «Vorwärts Zeitung»-ի³ այստեղի աշխատակիցներէն է:

Արձանագրութիւնը ուղարկելուց յետոյ միայն նկատեցի, որ դա միայն մի չոր հաշիւ է քուէարկուած բանաձեւերի, այնպէս որ արժէր մի քանի խօսք ասել տեղի ունեցած վիճաբանութիւնների մասին:

Թէ եւ ժողովում ներկայ էին մինչեւ 18 հոգի, սակայն վիճաբանութիւնների ամբողջ ընթացքում խօսում էին 3-4 հոգի, որոնք եւ առաջարկում էին բանաձեւերը: Այդ կողմից ժողովը հարկաւոր է անյաջող համարել:

Մի կէտի վերաբերմամբ տաք վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան — այն է — Դաշնակցութեան սոցիալիստական պրոպագանդ սկսելուն: Այդ առթիւ առաջարկուած երեք բանաձեւերից կը տեսնէք, որ՝ հարցը նոր լինելով, մի տեսակ երկչոտութեամբ էին վերաբերուում: Մի բան վհատեցնում էր բոլորին. ինչպէ՞ս հաշտեցնել Դաշնակցութեան ազգային գործունէութիւնը, որ գրկում է բոլոր խաւերը, մի դասակարգի շահեր պաշտպանելու հետ: Բանաձեւերը աշխատում են «մի կերպ» հաշտեցնել: Ինձ թւում է, որ դա մի շատ պարզ խնդիր է, եւ հետեւապէս, ոչ մի կալիստ-յեղափոխական կուսակցութիւն, հետեւապէս պիտի պաշտպան հանդիսանայ աշխատաւոր դասակարգի (բանուոր, երկրագործ, եւ այլն): Միւս դասակարգերը բնականաբար հետզհետէ կ'անջատուին (եւ թո՛ղ), եւ այդպիսով Դաշնակցութիւնը առանց բռնի կամ արհեստական միջոցներ գործ դնելու կը գտուի: Անջատուած յեղափոխական տարրերը կը կազմեն այլ կուսակցութիւններ, ամէն մէկը իրեն դասակարգի ձգտումներին համապատասխան ծրագրով (ինչպէս եղաւ Լեհաստանում, ինչպէս է Ռուսաստան): Ուրեմն գուտ սոցիալիստական հարցում Դաշն-ը կը լինի ներկայացուցիչ միայն աշխատաւոր դասակարգի, իսկ քաղաքական հարցերում, որոնք կ'ունենան ընդհանուր ազգային բնաւորութիւն, նա ամէն անգամ կը գայ համերաշխութեան անջատուած տարրերի կուսակցութիւնների հետ (այդպէս չէ՞ր Պարիզի կոնֆերանսում), առանց դիպչելու իր ծրագրին: Շտապում եմ, պարտնը գնում է: Խնդրեմ շուտով գրէք, յայտնելով Ձեր ունեցած տեղեկութիւնները կովկասի վերջին դէպքերի մասին:

Ողջոյններով՝ Ռ. ԼԵՌՆԵԱՆՅ

Ձեր ուղարկած թուղթիկներից («Դրոշակ» N 1) 12 օրինակ ուղարկեցի Ռուսաստանի եւ կովկասի զանազան քաղաքները:

2.- Իսկական անունով՝ Նազարեանց Լիպարիտ:
3.- «Vorwärts Zeitung», գերման սոցիալ-դեմոկրատ լրագիր:

Ա 5.- ՆՈՐ ՀԱՐՑԱԳՐՈՒՄՆԵՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԷՆ

Գրութիւնը անթուակիր է. ձեռագիրը կը պատկանի Յար. Գալֆայեանին. որկուած է շարք մը ընկերներու որպէսզի իրենց տեսակետները յայտնեն դրուած հարցերուն: Այս մէկը, որուն տակ Համօ Օհանջանեանի յաւելումը կայ, հաւանաբար այն օրինակն է որ ուղարկուած էր Քր. Միքայէլեանին: Վերջինիս մասնակցութիւնը Խորհուրդի աշխատանքներուն՝ շատերու կարգին կը պահանջէր մասնաւոր Ռոստոմ: Սակայն, կլանուած ըլլալով Ապտիկ Համիտի դէմ մահափորձի նախապատրաստութիւններով՝ Քրիստափոր պիտի չուզէր հեռանալ Սոֆիայէն, ուր եւ քիչ անց պիտի գտնէր իր եղերական վախճանը:

Ի նկատի ունենալով Գ. Ընդհանուր Ժողովէն յետոյ Ռուսաստանի մէջ տեղի ունեցած քաղաքական-յեղափոխական զօրեղ շարժումները, բռնակալութեան թուլանալը, բոլոր հպատակ ազգերու քաղաքական ընդհանուր պահանջներու առաջ գալը, Դաշնակցութեան եւ այլ յեղափոխական մարմիններու համերաշխ գործակցութեան փորձերը եւ Կովկասի ձայնի անհրաժեշտութիւնը համառուական շարժման մէջ, անհրաժեշտ կը համարենք նախ քան մի որոշման յանգիլը՝ յայտնել եւ ձեր կարծիքը հետեւեալ հարցերու մասին:

1.- Արդեօ՞ք Դաշնակցութիւնը Կովկասի մէջ պէտք է մնայ գուտ ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ, ինչպէս կը տրամադրեն Ընդհ. Ժողովի որոշումները, թէ այնտեղ եւս հանդիսանայ որպէս մի յեղափոխական կուսակցութիւն, որ յեղափոխական միջոցներով պիտի հետապնդէ որոշ քաղաքական խնդիրներ:

2.- Եթէ այո, համաձայն էք արդեօք հետեւեալ բանաձեւին:

I) Դաշնակցութեան նպատակն է ձեռք բերել Կովկասում ռամկավարական-Դաշնակցութիւն (Fédération démocratique) կապուած Ռուսաստանի հետ՝ Կովկասի դաշնակցութիւնը ապահովող օրէնքներով:

II) Տնտեսականի վերաբերեալ սոցիալիզմը ընդունել որպէս ղեկավարող սկզբունք եւ բանուորութիւնը ու գիւղացիութիւնը կազմակերպել նոյն ուղղութեամբ:

Մեծ Հայքի վերաբերմամբ Խորհրդի մէջ դրուած են հետեւեալ հարցերը:

1.- Ի նկատի ունենալով, որ Վասպուրականի մէջ ունինք բաւականաչափ ուժեր, որոնք այնտեղ չեն կարող ապահով մնալ, իսկ երկրէն դուրս գալով վատ տպաւորութիւն կը թողնեն ժողովրդի վրայ, որոշել հնարաւորին չափ ռազմամթերք եւ կռուող ուժեր հասցնել ա-

նոնց, միեւնոյն ատեն խնդրելով ըստ կարելոյն խոյս տալ կառավարութեան հետ ընդհարումներէ որպէսզի շատ ուժեր կեդրոնացնեն այնտեղ:

2.- Որովհետեւ 15 տարուան գործունէութեան եղանակը Մեծ Հայքում de facto ունեցաւ միայն մի հետեւանք - ժողովրդի յեղափոխական ոգու զարթումը - որովհետեւ ոչ արշաւախմբերը եւ ոչ կեդրոնացումը չեն յաջողում մեզ եւ թէ յաջողուին անգամ չեն ապահովեր մեր դատի շահը, որովհետեւ մեր դատը կը տանինք միայն այն ժամանակ երբ մի խոշոր ձեռնարկ ունենանք, վերջապէս՝ ի նկատի ունենալով, որ Դաշնակցութիւնը թէ՛ դրամական եւ թէ՛ մարտական բաւականաչափ խոշոր ուժեր ունի այժմ - յանձնել գինուորական ականաւոր ուժէ եւ մեր փորձուած ընկերներէ կազմուած մի մասնաժողովի՝ ուսումնասիրել յեղափոխական եւ մարտական տեսակէտէ Երկրի մի քանի մասերը եւ սահմանազուլիները, կազմել յատկազօծ մը որեւէ խոշոր ձեռնարկի եւ ներկայացնել Ընդհ. Ժողովի:

(Ծանօթ.- Կովկասի Ռայոնական ժողովը ձայներու մեծամասնութեամբ ընդունել է 1. կէտը՝ կենդանի գործը շարունակելու համար եւ 2. րորպէս անհրաժեշտ ուսումնասիրութիւն:

Սիրելիս, Խորհուրդի եկած ընկերները շատ կը ցանկային այս հարցերի վերաբերեալ ունենալ քո կարծիքները: Չարցերը շատ ծանր են եւ մենք չենք ուզում առանց ձեզ հետ խորհրդակցելու վճռել նրանց, կամ մի որոշ եզրակացութեան գալ: Շուտով պատասխանիր, իսկ եթէ դու ինքդ գայիր, դա խօ՞ անենալաւ բանը կը լինի:

Ընդունիր իմ ջերմ եւ կարօտով համբոյրները:

ՀԱՄՕ

Ա 6.- ՅՈՆԱՆ ԴԱԻԹԵԱՆԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Այս եւ յաջորդ պատասխանները Յոնան Դաւթեանէն եւ Արշակ Վոսմեանէն են: Առաջինը՝ Դաշնակցութեան հին գաղափարախօսներէն, այդ օրերուն իբրեւ գործիչ կը գտնուէր Ամերիկա, ուր էր նոյնպէս Վոսմեան՝ իբրեւ գործիչ եւ «Հայրենիք» խմբագիր:

Սիրելի ընկերներ,

Մեր առջեւ դրուած հարցերը շատ լուրջ, պատասխանատու ու կենսական են, ինչպէս դուք էլ էք նկատել: Դուք էլ լաւ գիտէք, որ հայ ժողովրդի այսօրուայ դրութիւնը շատ ծանր ու կրիտիկական է, աւելի կ'ասենք նոյնիսկ՝ «լինել-չլինել» է: «Լինել-չլինել» ենք ասում, որովհետեւ Կովկասի գործունէութիւնը այս րոպէիս ոչ միայն տեղական բնաւորութիւն ունի, այլ ընդհանուր. ընդհանուր ամբողջ Հայութեան համար: Ծանրութեան կէտը այս վայրկեանիս տեղափոխուած է Կովկաս, եւ հայ ժողովրդի ապագան կախուած է կովկասահայի կռուի կամ վիճակի ելքից: Եւ այսպէս լինելով, մենք Խորհուրդի ձեռնհասութիւնից վեր ենք համարում դրուած խնդիրներին վերջնական որոշումը - լուծումը տալը, որովհետեւ նրանք միայն տեղական բնաւորութիւն չունեն, այլ ընդհանուր, մանաւանդ, որի վրայ առանձնապէս շեշտում ենք՝ կուսակցութեան կամ կազմակերպութեան մէջ արմատական փոփոխութիւն մտցնելը սկզբունքի-դոկտրինի տեսակէտով: Բացի Ընդհանուր Ժողովից ոչ մի մարմին չէ կարող կազմակերպութեան ծրագրի այնպիսի արմատական փոփոխութիւն մտցնել, ինչպիսին է Դաշնակցութիւնը, պաշտօնապէս հրատարակել սոցիալիստական կազմակերպութիւն: Համաձայնեցէք, որ ձեր իրաւունքներից վեր է, որ սա մի վտանգաւոր քայլ է, եւ այսպիսի ճգնաժամին կարող է շատ տխուր, շատ ցաւալի հետեւանքներ ունենալ: Յետոյ, ինչո՞վ կարող էք երաշխաւորել, որ վաղը կամ միւս օրը մեր կազմակերպութեան մէջ եւս առաջ չեն գալ պոլիտիկաններ, եւ որոնք օգտուելով նախընթաց օրինակից, եթէ դրանք կը լինեն Խորհուրդը կազմող մարմինը, ու հակառակ՝ պահպանողական եւ այլն ծրագիր չեն հրատարակել: Ինչո՞ւ չպէտք է ամուր կպած մնալ այն ոգուն ու ուղղութեան, որ Դաշնակցութեան խարիսխը, ոյժը ու կեանքն է կազմում, մանաւանդ այս սեւ, դժուար ու վտանգաւոր օրերում: Չէ՛, ընկերներ, խնդրում ենք, նոյնիսկ հրամայողաբար ենք

խնդրում այդ հարցը թողնել Ընդհանուր Ժողովին, մեր գերիշխանութեան:

Միայն, որովհետեւ բոլոր ղեկավար ոյժերը համաձայն են եւ այդ վաղո՛ւց կազմում է նրանց սկզբունքը - ոչ պաշտօնապէս սակայն - այդ հարցը արծարծել ու հողը պատրաստել մանաւանդ տաճկահայ ընկերների մէջ: Սա անհրաժեշտ է, որովհետեւ այսօր գրեթէ ամբողջ հայ ժողովուրդը Դաշնակցութեան հետ է՝ հարուստ, ինտելիկենտ եւ այլն եւ այլն, որոնք նայում են Դաշնակց[ութեան] վրայ իբր ժողովրդական-մարտական կուսակցութեան վրայ ու երբ այդպիսի մի լարուած, խառն, վտանգաւոր ժամանակ, անսպասելի կերպով նրանց, Խորհուրդը մի այդպիսի սիւրպրիզ անի, չէ՞ք կարծում, որ կարող է առաջ բերել մի ուժակցիա, դժգոհութիւն ու բաժանում, հետեւապէս եւ յուսահատութիւն: Շատ վատ ժամանակ է ընտրուած դրա համար: Խնայենք ժողովրդին, մանաւանդ տաճկահայերին ու նրանց գործիչներին, որոնց համար դա կը լինի մի պոմբա: Ուրիշ է եթէ այդ անէր Ընդհ. Ժողովը - որքան էլ անսպասելի լինի - նա հեղինակութիւն է, նա մեծութիւն է, եւ գիտեն, որ իւրաքանչիւր պարտաւոր է ենթարկուել նրան, իսկ Խորհուրդին: Չմոռանանք եւ այն, որ այժմեան Խորհուրդի մէջ գրեթէ տաճկահայ չկայ եւ եղածն էլ խնդրին ծանօթ չէ:

Ինչ տեսակէտով էլ նայելու լինենք, Խորհուրդը այդ դիտումից պէտք է հրաժարուի եւ այդ թողնի միայն Ընդհ. Ժողովին, եթէ նա չի ուզում, որ Դաշնակցութիւնը քայքայուի, կտոր-կտոր լինի:

Ուրեմն հասկանալի է, որ Կովկ[ասը] պէտք է հաւատարիմ մնայ ինքնապաշտպանութեան տակտիկային եւ այժմեան գործունէութեան եղանակին, միաժամանակ ձեռք տալով միւս ընդդիմադիր կուսակցութիւններին՝ նրանց հետ համերաշխ գործելու պայմանների պահանջի համեմատ:

Գալով խնդրի միւս կէտին, դարձեալ ի նկատի ունենալով այժմեան կացութիւնը՝ անպայման խոյս տալ ընդհարումների առիթ տալուց Տաճկահայաստա-

նում], եթէ դրա համար նոյնիսկ հարկաւոր է մի քանի compromis⁴ եղած ընկերներ դուրս հանել երկրից: Այս մասին մանրամասն ձեռնարկ կը գրուի:

Շարունակել ժողովրդին գինելը թէ Տաճկահայաստանում եւ թէ Կովկասում նոյնիսկ ստիպելով:

Մենք իբրեւ ընկերներ առաջարկում ենք, որ Խորհուրդը միջոցներ ձեռք առնի ուսումնասիրելու թէ նախորդ Ընդհ. Ժողովից յանձնարարուած եւ թէ Կովկասի

արդի դէպքերու շնորհիւ առաջ եկած խնդիրները նրանց ենթարկելու ապագայ Ընդհ. Ժողովին, որ ամենաուշը տեղի պիտի ունենայ եկող աշունը⁵: Որքան կարելի է լայն ծաւալ տալ ու այնպէս անել, որ մեր բոլոր ոյժերը մասնակցեն: Ժողովը նշանակել Կովկաս:

ՅՈՒՆԱՆ

Մարտ 18, 1905,
Պոսթըն

Փաստ. 1567ա-11

Ա 7.- ԱՐՇԱԿ ՎՈՒՍԵԱՆԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Պոսթըն, Մարտ 29 1905

Սիրելի ընկերներ,

Համոյի ստորագրութեան տակ ձեր Մարտ 4 թուակիրն ստացած ենք:

Այսօր իսկ կը հեռագրենք ձեզ. թէ ես ու Յովհաննէ բոլորովին անհամաձայն ենք ձեր դրած 2 եւ 3 կէտերուն, իսկ կ'ընդունինք 1 եւ 5 կէտերը:

Յովհաննի պատճառարանութեան վրայ կ'աւելցնեմ՝ 1- Իրաւական տեսակէտով Ընդհ. Պատգ. Ժողովն անգամ իրաւունք չունի փոփոխութիւն մտցնելու ծրագրին մէջ, եթէ այդ կանխաւ բոլոր կեղը. Կոմիտէներուն հաղորդուած եւ անոնց քննութեան ենթարկուած չէ նոր փոփոխութիւնը:

Նկատի ունենալու է այս կէտը, ապագային անհամաձայնութիւններու, զժտութիւններու եւ պառակտումի տեղի չտալու համար: Աշխարհի վրայ ո՛չ մէկ Parliament իրաւունք ունեցած չէ հիմնական փոփոխութիւն մտցնելու սահմանադրութեան մէջ: Վերաքննութեան պարագային՝ միշտ մասնաւոր constituent⁶ մը կը հրահրուի, իրագոր իրաւունքով:

Ձանացէք դուք ալ մնալ ընդհանուր օրինականութեան սահմաններուն մէջ:

2.- Խորհուրդը կամ Բիւրոն մինչեւ հիմա չկատարած գործ մը՝ այս անգամ թող նկատի ունենայ: Սա է որ խնդիրները լուսաբանելու է, ոչ միայն նոր ու հասարակ, այլ մանաւանդ նոր տրուած: Սոցիալիզմի մասին Կովկ[ասի] Ռայ[ոնական] Ժողովի որոշումները համոզիչ չեն ինձի համար: Պէտք է պատճառաբանել, փաստեր բերել:

Ինձի այնպէս կը թուի, թէ մեր ընկերները չափէն ա-

ւելի կ'ենթարկուին սոցիալիստներու ազդեցութեան եւ անոնց հոսանքէն կը քշուին:

2—3000 բանուորներու շահերուն համար կարելի չէ անտես ընել միլիոնաւոր գիւղացի եւ արհեստաւոր ժողովրդի ընդհանուր շահերը:

Եւ վերջապէս երկու ճակատի վրայ կոռուելու անընդունակ ենք մենք: Այդ կէտը լաւ հասկնալու ենք:

Ամէն պարագայի մէջ, խնդիրները ուսումնասիրելու է, բոլոր դաշնակցականներու գործակցութիւնը եւ խորհրդակցութիւնը խնդրելու է, եւ մանաւանդ աճապարելու չէ տեսական խնդիրներու մէջ, բայց աճապարելու է բուն մարտական գործերու պատրաստութեան մէջ:

Ընկերաբար եւ համբոյրներով՝
ՎԱՀԱՐ

3.9.- Քրիստափորի մահը մեծ կսկիծ պատճառեց մեզ. այս ամառուան փորձերը որ քիչ մնաց աղիտաբեր ըլլային, դաս մը չէի՞մ միթէ որ զգուշաւոր ըլլայինք այլեւայլ tufenkjiեմերու փորձառութեան նկատմամբ: Եւ վերջապէս միջնէ երբ մեր լաւ ուժերը այդպէս թափփած կերպով պիտի գործածենք եւ վտանգի ենթարկենք:

Եթէ Կովկաս գտնուէր Քրիստափորը, ռայ. ժողովը այդպիսի տեսական ամպերու մէջ չէր սաւառներ...

Ներկակ կը դրկենք ձեզի մեր Կեղը. Կոմիտէին ուղղած նամակները մեր վանցի լաւ ընկերոջ մը կողմէն: Կարդալէ ետք, վերադարձուցէք ատոնք:

Ձեր մասնաւոր ուշադրութեան առարկան ընելու եք Վասպուրականի վիճակը, որու ջարդ կը սպառնան միսիոնարները. անոնց գրութիւններն ալ կը դրկեմ ձեզի այս փոստով, ինչպէս պիտի դրկեմ նաեւ Պարսկաստան:

Անմիջական կարգադրութիւն մը պէտք է: Կոմսը եւ Իշխանը⁷, ինչպէս կ'երեւի, շատ անփորձ ու երիտասարդ են: Միակ գաւառը մնացեր է — չկոտորուի ան ալ:

Սամսոնը եւ Արտաշէսը կը պատրաստուին Ապրիլի վերջերը [Վասպուրական] մտնելու: Հիմակուրն անմիջական կարգադրութիւն, հրահանգ. թէ անոնց գրեցէք եւ թէ ուղղակի Վան:

Այս մասին ձեր կարգադրութիւններուն մասին հաղորդեցէք հոս:

ՎԱՀԱՐ

4.- Ֆրանսերէն՝ վտանգուած իմաստով հոս:
5.- 1905 թ. տարեվերջին նախատեսուած Ընդհ. ժողովի գումարումը պայմաններու բերումով՝ գլխաւորաբար Կովկասի հայ-թաթարական ընդհարումներու, պիտի իրականանար 1907 թ. Փետրուարին միայն:
6.- Ֆրանսերէն՝ Սահմանադիր [ժողով]:
7.- Յաջորդաբար՝ Վահան Փափագեան եւ Նիկոլ Միքայլեան:

Փաստ. 1567ա-12

Ա 8.- ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆԻ (ԱՐԱՄ-ԱՇՈՏ) ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Նիւ Եորք Մարտ 22, 1905

Արեւելեան Բիւրոյին

Ընկերներ,

Կովկասի գործունէութեան մասին ես ոչինչ կարող եմ ըսել. միայն սա կը նկատեմ որ, հակառակ մեր կարծեցեալ ուժին եւ... աչալըջութեան, նորէն անակնկալ հարուածի զոհ գնացինք: Եւ ինչպէս կ'երեւի այդ Բարելոնի մէջ շուարեր էք թէ ինչ ընթացք բռնէք: Ըստ իս այնպիսի ուղղութեան մը հետեւիլ որ հաշտուի Տաճկահայաստանի գործունէութեան հետ: Եւ զարմանալի է որ դեռ այսպիսի կենսական ռոպէին, երբ Ազգային գոյութեան հարցը ունինք առջեւնիս, Կովկասի մէջ ռամկավար դաշնակցութեան քաղաքական utopiեներու⁸ վրայ կ'որոճաք, գոնէ ներկայիս: Կը վախնամ թէ շատ բան եւ ան ալ մեծ բաներ ձեռնարկելով տկարացնենք մեր բուն նպատակը: Շարունակեցէք առայժմ «Ինքնապաշտպանութիւնը» եւ սիրաշահեցէք դրացի ցեղերը, միւս կողմէ աչալուրջ լոյսով որ կիսաբարբարոս այդ ցեղերը, որոնք կառավարական էնդրիկներու հակամէտ են, հայ ժողովուրդը յանկարծակի բերելով, ահռելի կոտորած չսարքեն: Ճիշդ է անոնցմէ ալ կը զոհուին թերեւս, բայց անոնք ոչինչ կը կորսնցնեն, մենք մեծ բան կը կորսնցնենք, նոյնիսկ եթէ անոնց մէկ տասներորդը կորսնցնենք ներկայ ճգնաժամին:

Հարկաւոր է ինչպէս այստեղի մեր ընկերները կը շեշտեն, որ նոր Ընդհ. պատգամաւորական ժողով մը կազմուի, որքան կարելի է շուտ, քանի որ պարագաները գրեթէ լիովին փոխուած են եւ որոնց համար նոր խորհրդակցութիւն մը անհրաժեշտ է:

Աշխատիլ որ երկրի գործունէութիւնը լուրջ մնջիկ ըլլայ, եւ երկրին մէջ ունենալ գիտակից ընկերներ, որոնք բացարձակ գաղտնապահութիւնով, հսկեն ներքին խուլ այլ intense⁹ գործունէութեան վրայ եւ չձգեն գիւղացիները իրենց բախտին:

Միւս կողմէ ուժ տալ Տերսիմին, գինել, եթէ կարելի է եւ հոն ապստամբութիւն ծագեցնելով Թուրքիոյ գինուրական ուժը թափել այդ լաբիւրինթոսին մէջ եւ ջլատել: Այդպիսի պարագայի մը մեր ձեռնարկը աւելի յաջողութեան հաւանականութիւն ունի: Մենք, երկրին մէջ ամուր կռուան չունինք առայժմ, Սասունի անկումէն յետոյ. աշխատինք այդ ուժեղ կռուանը ձեռք ձգել, որ մենք գոհեր չի պահանջեր:

Ես կը կարծեմ քաղաքական եւ յեղափոխական իմաստութիւն է այդպիսի քայլեր առնել այժմէն եւ պատրաստել հողը, փոխանակ թոյլ տալու որ թշնամին իր բոլոր վայրենի ուժը մեր վրայ թափէ, քանի որ մանաւանդ բուն Հայաստանի մէջ պիտի շարունակենք գործել:

Ըստ իս Խորհուրդը կարող է այդ նախնական քայլերը առնել, անոր համար որ չէ կարելի շատ ուշացնել. իսկ ինչ կը վերաբերի ծրագրի կէտերու փոփոխութեան մասին, հարկաւոր է ընդհանուր պատգամաւորական ժողով, որ անհրաժեշտ կը դառնայ այսքան աղէտներէ յետոյ:

Բարեւներ
Ա[ՐԱՄ] ԱՇՈՏ

8.- Ֆրանսերէն՝ երեւակայական, ցնորական ծրագիրներ:
9.- Ֆրանսերէն՝ ուժգին, ծաւալուն:

Փաստ. 1567ա-13

Ա 9.- ՄՈՆՊԵԼԻԷԻ ՌԻՍԱՆՈՂՆԵՐՈՒՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Դաշնակցութեան յարգելի Խորհրդին,

Դաշնակցութեան տեղիս դաշնակցական ուսանողներին ուղղած 1904 Նոյեմ. 30 թուակիր շրջաբերականին յ պատասխան գալիս ենք յայտնելու մեր կարծիքը մի քանի հարցերի մասին:

Ռուս-ճապոնական պատերազմը բարերար ազդեցութիւն չգործեց մեր հարցի վրայ մինչեւ այժմ, որովհետեւ իւրեք քաղաքական աշխարհի ուշադրութիւնը, բայց վերջնալով ռուսների պարտութեամբ ինչպէս որ կարելի է նախատեսել, մեծ ազդեցութիւն կ'ունենայ մեր դատի վրայ: Ռուսաստանի վարկը կ'ընկնի եւ չի կարող այլեւս այնքան ազդու կերպով արգելք լինել մեր հարցի վճռման, ինչ որ էր եւ եղել է միշտ:

Մեր կարծիքով տեւորներ երկրում լաւ հետեւանքի չեն հասցնել, պատճառ դառնալով խաղաղ ազգաբնակչութեան կոտորման, մինչդեռ օգտակար կերպով կարող են գործադրուել Կովկասում, որովհետեւ գոնէ մինչեւ այժմ ռուս կառավարութիւնը տեւորի պատճառով մի գիւղ կամ քաղաք սրի եւ հրի ճարակ չէ դարձրել:

Քրտերի հետ համերաշխութիւն կարծում ենք որ հնարաւոր չէ: Քիւրտը հայի հետ մի ընդհանուր շահ չունի որ միանայ այս վերջինին, ընդհակառակ հային:

Ներկայ դրութիւնը նպաստում է քիւրտերին ապրել իրենց դարաւոր արհեստով — աւազակութեամբ: Երբ կարգ եւ ապահովութիւն հաստատուի Հայաստանում քրտերի ապրուստի միջոցը կը կտրուի: Վերջապէս ինչ համերաշխութիւն էք սպասում մի ազգից որ իրենց մէջ դարերից ի վեր թշնամական յարաբերութեան մէջ են եղել, բաժանուած փոքր-փոքր ցեղերի: Իսկ միւս ազգերի հետ համերաշխ գործակցութիւն հնարաւոր եւ օգտակար է, օրինակ մակեդոնացիների եւ ասորիների, որ շահ ունին մեզ հետ միանալու մեր ընդհանուր թշնամու լէժմ եւ արաբների եւ այբանացիների, եթէ կրօնական մոլեռանդութիւնը արգելք չհանդիսանայ:

Եւրոպական պրոպագանդը միշտ հարկաւոր է մանաւանդ ներկայումս: զաղտնիք չէ որ մեր հարցը քաղաքականութեան խաղաղութիւն է: Մեր բոլոր գործունէութիւնը երկրում անհետեւանք կ'անցնի, եթէ Եւրոպան չցանկանայ մեր դրութեան բարելաւումը: միշտ պէտք է Եւրոպային յայտնենք մեր դրութիւնը, մեր արածի մասին հաշիւ տանք, որ քաղաքական բարեյաջող առիթից կարողանանք օգտուել:

Շատ անհրաժեշտ է երկրի ուսումնասիրութիւնը ամէն տեսակէտից, մանաւանդ ռազմական տեսակէտից մի յեղափոխական հաստատութեան համար: մեր ընկերները երկրում հազիւ թէ հնարաւորութիւն եւ պատրաստութիւն ունենան այդ գործի համար:

Լաւ կը լինի երկիր ուղարկել եւրոպացի ձեռնհաս անձանց որոնք թէ երկիրը կ'ուսումնասիրեն եւ թէ երկրի դրութեան մասին թղթակցութիւններ կը գրեն եւրոպական թերթերին:

Ռազմամթերքի փոխադրութիւն կատարել որքան հնար է քիւրտ կոնտրաբանտիստների միջոցով, խորշելու համար զէնք փոխադրող խմբերի թուրքերի եւ քրտերի հետ ընդհարուելուց, որի հետեւանքը լինում է միշտ գիւղերի կործանումը եւ հայ գիւղացիների կոտորումը:

Եթէ հնարաւոր էր փոխադրել յեղափոխական գրականութիւնը (թերթի եւ բրոշիւրների հրատարակութիւնը) Ատրպատական, շարել Սալմաստում եւ տպել Թաւրիզում, այս միջոցով պրոպագանդը թէ Երկրում եւ թէ Ռուսաստանում չափազանց կը հեշտանայ եւ մեծ ծաւալ կը ստանայ: Շատ պարզ է որ երկար չէ կարող յեղափոխական մամուլը իր գոյութիւնը ծածուկ պահել Պարսկաստանում, բայց եթէ միայն մի տարի գոյութիւն ունենայ մեծ ծառայութիւն կարող է մատուցանել գործին:

Յարգանքներով
ՄՈՆՊԵԼԻԷԻ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

1905 Մարտ 27
Մոնպելիէ

Փաստ. 1567ա-20

Ա 10.- 1905 Թ. ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՕՐԱԿԱՐԳ

Օրակարգ I

1. Ընդհանուր ժողովի արձանագրութեան խմբագրութիւնը եւ վաւերացումը
2. Հայաստանի արդի կացութիւնը, ժողովուրդի տրամադրութիւնը եւ դիմադրելու կարողութիւնը:
 - ա) Տեղեկագիրներ
 - ա) Բարձրաւանդակի — Անդրանիկ
 - բ) Վիշապի — (Տեղեկագիրը գրուած)
 - գ) Լեռնավայրի — Վահրամ
 - դ) Կովկասի Բիւրօ եւ ինքնապաշտպանութիւն — Համօ, Մրաւ
 - ե) Ռայոնական ժողով Կովկասում — Համօ
 - զ) Արեւմտեան Բիւրօ եւ Խմբագրութիւն — Ռոստոմ
 - է) Վասպուրականի
 3. Տակտիկա
 - ա) Կեդրոնացում

Բուն Հայաստանում
Փոքր Ասիայի շրջանում
 - բ) Արշաւախմբեր

Կովկասից	բ) Պարսկաստանից
----------	-----------------
 - գ) Տեւորներ

Երկրի ներսը	բ) Կովկաս
-------------	-----------
 - դ) Պարտիզանական կռիւներ
 - ե) Ցուցական գործունէութիւն

(Երկրում եւ Կովկասում)

 - զ) Հայդուկներ եւ պահեստի զինուորներ
 - 2) Յարաբերութիւններ
 - ա) Զանազան տարրերի հետ

Քրտական հարեւան ցեղերի հետ
Թուրք ազգաբնակչութեան (մասն. քաղաքներում)
Կովկասում թուրքերի, վրացիների եւ ռուսների հետ
 - բ) Կուսակցութիւնների հետ
 - 1 Մակեդոնացիներ (միացած ձեռնարկներ)

Երիտասարդ թուրքեր

 - II Ռուսաստանի կազմակերպութիւններ

(միացած ձեռնարկներ)
Սոցիալիստ յեղափոխականներ
Լեհական կուսակցութիւններ
Վրացական
Ճինլանդացիներ
Սոցիալ դեմոկրատներ. Փարիզի կոնգրէ
 - III Գործնական ձեռնարկ (առաջարկ)

Օրակարգ II

- 4) Ռազմամթերք
 - ա) Յատուկ մարմիններ

(Կովկասում եւ Եւրոպայում)
Գնումը, պահելը եւ փոխադրութիւնը
 - 5) Երկրի գործունէութեան վայրերի ուսումնասիրութիւնը ռազմական տեսակէտից
 - ա) Յատուկ մարմին
 - բ) Եւրոպայի մասնագէտ եւ ընկերներ
 - 6) Դրամական հաշիւ
 - ա) 1904 թ. հաշուետուութիւնը

(մատեանների ստուգումը եւ Փոթորիկը)

 - բ) 1905 թ. նախահաշիւը

I Վիշապ
II Լեռնավայր
III Վասպուրական
IV Կովկաս
V Բիւրոններ
VI Նոր վայրեր
 - գ) Եկամուտների աղբիւրները (անդամավճարներ, հանգանակութիւն), երեկոյթ, Փոթորիկ)
 - 7) Դաշնակցութեան հրատարակութիւններ
 - ա) Դրօշակի հրատարակութիւնը
 - բ) Pro Armenia
 - գ) Նոր պարբերականներ

(Կովկասում եւ Արտասահման)

 - դ) Յեղափոխական գրականութ.

(Բրոշիւրներ, հանդէս եւրոպ. լեզուներով, հայերէն եւ թրքերէն) թարգմանիչների խնդիրը

 - ե) Գրականութեան փոխադրութիւն

ա. Կովկասում
բ. Հայաստանում
 - զ) Յատուկ թղթակիցներ Երկրի ներսը եւ Կովկասում
 - ը) Պրոպագանդիստներ եւ նրանց համար դպրոց
 8. 1905 թ. Յեղափոխական ձեռնարկներ

ա. Վայրը, բ. Կազմը, գ. Դրամի բաշխումը, դ. Ոյժերի դասաւորումը

 9. Վերակազմել Պատասխանատու մարմիններն ու Բիւրոնները
 10. Կովկասեան ծրագիր

ա. Նպատակ, բ. Միջոցներ, գ. Կազմը (մարմին) դ. Կ. Կոմիտէի եւ Բիւրոյի ու տեղական մարմինների փոխադարձ յարաբերութիւնները

Փաստ. 1567ա-15

Ա 11.-

Կ. Յ. Գաղափարախոս
Խորհրդի արձանագրություն
 1905 թ. մայիս

Հ. Յ. Գաղափարախոսի խորհրդի նիստերը բացվեցին պաշտոնապես ժ[ընեւ]ում, 1905, Ապրիլ 9-ին:

Ներկայ էին՝

- 1.- Արեւմտեան Բիւրոյի
- 2.- Արեւելեան Բիւրոյի
- 3.- Պատասխանատու մարմնի
- 4.- Բարձրաւանդակի
- 5.- Լեռնավայրի
- 6.- Կովկ. ինքնապ. Կ. Կոմ.ի ներկայացուցիչները:

ՕՐԱԿԱՐԳ

- 1 Ընդհանուր տաքտիկ
- ա. Տաճկաստան
- բ. Կովկաս
- գ. Արտասահման

Ընդհանուր Տարտիկ

Նիստ I, II, III — Կենտրոնացման խնդիր.

Կարդացուում են՝ գործիչներից եւ Կենտր. մարմիններից ստացուած մի շարք նամակներ՝ այդ առաջնակարգ հարցի վերաբերեալ. — էլլէնի, Գիսակի, Կոմսի¹⁰, Պարսկաստանի Կ.Կ.ի, Եգիպտոսի ու Ամերիկայի Կ. Կոմիտէների նամակները: Այդ կարծիքները լսելուց յետոյ խորհուրդը իր կողմից երկար ու մանրամասն քննութեան ենթարկեց կենտրոնացման խնդիրը Տաճկահայաստանում: Ժողովականների մի մասը հակառակուում է կենտրոնացման տարտիկի շարունակման, նկատելով,

որ մեր 15 տարուայ յեղափոխական գործունէութեան փաստերը բերած են այն համոզման՝ որ Մեծ Հայքի մէջ անկարող ենք առաջ բերել ուժեղ ու յարատեւ մի ապրտամբութիւն, որը կարողանար եւրոպական ազդու միջամտութիւն առաջ բերել — որ անցեալ տարուայ Սասնոյ շարժման եւ սահմանից անցնող խմբերի մեծ, անձնուիրական ջանքերի հետեւանքը ամենաթարմ փաստերն են նոյն համոզման ճշդութեան. — որ այն թոյլ, անտեւական շարժումները եւ ժողովրդի մէջ դիմադրական ուժի բացակայութիւնը՝ ցարդ յանգած են բացասական հետեւանքի, այն է՝ խաղաղ ազգաբնակչութեան կոտորման եւայլն:

Երկար թեր եւ դէմ վիճաբանութիւնից յետոյ խորհուրդը մեծամասնութեամբ ընդունեց հետեւեալ որոշումը.

Տարտիկ — Կեդրոնացման հարց

ա. Ի նկատի առնելով, որ Եւրոպական ազդու միջամտութիւն առաջ բերելու եւ հայկ. հարցը լուծելու համար անհրաժեշտ է երկարատեւ, ուժեղ դիմադրութիւն, իսկ այդպիսի դիմադրութիւնը՝ հնարաւոր է միմիայն լուրջ պատրաստութիւնից յետոյ,

Խորհուրդը որոշեց, ինչպէս տալով ամէն տեսակ կանխաժամ ու վտանգող ունէ ընդհարումից, զգուշաւոր, լիակատար եւ իրական պատրաստութեամբ հայ կռուող ազգաբնակչութեան մի զգալի մասը գէնքով դիմադրելու կարողութեան մէջ ղեկելուց յետոյ՝ ընդհանուր շարժում առաջ բերել վասպուրականում եւ Լեռնավայրում¹¹:

10.- Յաջորդաբար՝ Զր. Միքայէլեան, Վարդգես (Սերեմկիւլեան) եւ Վահան Փափագեան:
11.- Կիլիկիայում:

Նիստ VI, VII

Ամէն կերպ աշխատել յիշեալ երկու վայրերի շարժումները համաձայնեցնել իրար հետ:

Դրա հետ միասին քննութեան են դրուում Ոսկեհանքի¹² խնդիրը (նրա շարժուելու ժամանակի խնդիրը) եւ գործունէութեան նոր ծրագիրներ Փոքր Ասիայի ուրիշ հայաբնակ վայրերում, մակեդոնացիների հետ միացած ձեռնարկների խնդիրը եւ այլ երկրորդական խնդիրներ, որոնց առթիւ հետեւեալ որոշումները ձեւակերպուեցին.

բ) Ի նկատի ունենալով Վիշապի¹³ ձեռնարկի ահագին կարեւորութիւնը եւ այն վտանգը նրա աջողութեան դէմ, որ կարող է առաջ բերել Ոսկեհանքում տեղի ունենալիք ցոյցը, Խորհուրդը որոշում է՝

Ոսկեհանքի ձեռնարկը կատարել անպատճառ Վիշապի ձեռնարկից յետոյ եւ յատկապէս այն դէպքում, եթէ առաջինից սպասուած հետեւանքները յոգուտ մեր դատի ի դերեւ ելնեն, շնորհիւ եւրոպական պետութիւնների անտարբերութեան:

Այս որոշման մասին Յուլիանի մարմնի միջոցով յայտնել ի գիտութիւն Ոսկեհանքի գործադիր կոմիտէին:

Նիստ

Այս առթիւ Յուլիանի մարմնի անդամ պ. Սաֆո¹⁴ բողոք յայտնեց, առաջարկելով մտցնել այն՝ Արձանագրութեան մէջ.

«Ես, իբրեւ Յուլիանի մարմնի ներկայացուցիչ, ստիպուած եմ չհամաձայնել Խորհուրդի որոշման հետ՝ Ոսկեհանքի ու Վիշապի ձեռնարկների յաջողականութեան վերաբերութեամբ, քանի որ ընկերների կարծիքը հակառակ է դրան: Բացի այդ, Խորհուրդի միջամտութիւնը այս հարցում սկզբունքով ես գտնում եմ իբրեւ խախտում Պատասխանատու մարմնի գործունէութեան ազատութեան: Ուստի յայտնում եմ բողոքս»:

Նիստ IV, V

Արեւելեան Բիւրոյի ներկայացուցիչի (Համօ, Մհեր) առաջարկը*՝ հրաւիրել մի մասնագէտ-ուսումնասիրող եւրոպացի, որը ուսումնասիրէր արշաւախմբի մի նախագիծ, վասպ.ը գրաւելու համար — մերժուեց, երկար արծարծուելուց յետոյ:

Մերժող մեծամասնութիւնը անօգուտ է գտնում ծախսեր անել մի այնպիսի ուսումնասիրութեան համար, որը մեծ բան չպիտի աւելացնէր եղածին եւ որը մեծամեծ դժուարութիւնների հետ է կապուած (թուրք կառավարութեան ուշադրութեան գրաւում եւայլն):

* Այդ առաջարկը բխում է վերջին Կովկ. Ռայոն. ժողովից:

Խորհուրդը քննում է Արեւմտեան Բիւրոյի ներկայացուցիչ—Ռոստոմի առաջարկը — քաղաքական բարդութիւնների միջոցին (պատերազմ թուրքիայի եւ Բուլղարիայի միջեւ, մակեդոնական խոշոր ապստամբութիւն եւայլն) լիազօրութիւն տալ Խորհուրդի կազմից վասպուրականի եւ Լեռնավայրի մարմիններին՝ մի ուրիշ Պատասխանատու մարմնի հետ համաձայնութեան գալով, որեւէ բան ձեռնարկել, նոյնիսկ փոքրիկ ուժերով:

Մեծամասնութեամբ ընդունուեց հետեւեալ որոշումը.

Յ) Թուրքիոյ եւ ուրիշ ունէ պետութեան միջեւ լինելիք պատերազմի դէպքում փութացնել շարժումը Լեռնավայրում ու վասպուրականում հայկական հարցը առաջ մղելու համար, նախապէս համաձայնութիւն կայացնելով երկու Բիւրոների եւ նոյն վայրերի պատասխանատու մարմինների հետ:

Նիստ VIII

Քննում է Բարձրաւանդակի¹⁵ ներկայացուցիչ — Անդրանիկի առաջարկը՝ սկսել գործունէութիւն Փոքր Ասիայի մի քանի անառիկ հայաբնակ վայրերում, — մասնաւորապէս Սեբաստիայում: Անդրանիկը գտնում է այդ միանգամայն նպատակայարմար, ի նկատի ունենալով աշխարհագրական ու տեղագրական նպաստաւոր պայմանները, հայ ազգաբնակչութեան բաւական ստուար տոկոսը, քիւրտ տարրի բացակայութիւնը, գէնք ներմուծելու մեծ դիւրութիւնները (Սամսոն, Օրտուկ, Կիրասոն, Տրիպոլի) եւ վերջապէս եւրոպական շահերի շրջանին մօտ լինելը: Անդրանիկը առաջարկում է անյապաղ ուղարկել այն կողմերը ուսումնասիրելու նպատակով՝ երկու ինտելիգենտ եւ երկու ռազմագէտ երիտասարդներ, որոնք պիտի կազմեն տեղեկագիր, — նախագիծ գործունէութեան համար:

Խորհուրդը, հարցի բազմակողմանի քննութիւնից յետոյ, միաձայն ընդունեց հետեւեալ որոշումը՝

Նկատելով, 1) Որ Սեբաստիոյ նահանգը աշխարհագրական եւ տեղեկագրական տեսակէտից, անտառների ու լեռների առատութեամբ, առանձին յարմարութիւններ է ներկայացնում ռազմական ձեռնարկների համար,

12.- Իզմիրի:
13.- Կ. Պոլսոյ. ակնարկութիւնը հոս կը վերաբերի սուլթանի ահաբեկման ձեռնարկին:
14.- Մարտիրոս Մարգարեան, սուլթանի ահաբեկման ձեռնարկի պատասխանատու Քրիստափորի մահէն ետք:
15.- Սամսոն:

2) Որ այդ նահանգը հայկական վեց նահանգներից մէկն է եւ ամէնից աւելի մօտ է գտնուում Եւրոպային, հետեւապէս այստեղի անցքերը աւելի դիւրութեամբ կը դառնան քաղաքական աշխարհի սեփականութիւն:

3) որ ծովափեայ դիրքը եւ ծովային յարաբերութիւնների դիւրութիւնը աւելի հնարաւոր է դարձնում ընդհանրապէս կապ պահպանելը եւ մասնաւորապէս անհրաժեշտ մարդկանց եւ մթերքները ներմուծումը:

4) որ այդ նահանգում կան գուտ հայաբնակ վայրեր, որոնք անցեալում անմասն չեն մնացել յեղափոխական պրոպագանդի մէջ եւ ազատ մնալով՝ յայտնի հարստահարութիւններից ու կոտորածներից, այժմ էլ յուսատու տրամադրութիւն ունեն:

5) որ այնտեղ հայաբնակ վայրերի շուրջը չկան այն բարբարոս քրտական ցեղերը, որոնք այնքան վտանգաւոր են հանդիսանում յեղափոխական գործին, հայ երկրի միւս վայրերում:

6) որ, վերջապէս, ապագայ ունէ շարժման ժամանակ, ունէ կէտում,— ցանկալի է, որ հայաբնակ ուրիշ վայրեր եւս արձագանգ տային՝ թշնամու ուժերը ջլատելու եւ աւելի մեծ տպաւորութիւն թողնելու համար քաղաքական աշխարհում՝

Խորհուրդը որոշում է՝

Սեբաստիոյ նահանգը ընդունելով իբրեւ ապագայ շարժման վայր, առանձին ուշադրութիւն դարձնել նրա վրայ եւ ուղարկել մէկ կամ մի քանի ձեռնհաս ընկերներ, յեղափոխական տեսակէտից ուսումնասիրելու ինչպէս եւ անհրաժեշտ կազմակերպութիւններ առաջ բերելու՝ յարմարաւոր կէտերում:

Առանձին կարծիք «Տարտիկի» մասին.

Արեւել. Բիւրոյի ներկ.— Մհերի (մերժուած, բայց իր խնդրանք՝ արձանագրութեան մէջ անցրած):

Ընդունելով, որ Եւրոպան միայն այն ժամանակ իրապէս եւ ուժեղ կերպով կը միջամտէ, երբ նրա քաղաքական ու տնտեսական շահերը վնասուած կը լինին Տաճկաստանում, Խորհուրդը որոշէ՝ որ

Փոխանակ թուրք կառավարութեան եւ նրա գործերի դէմ կռուելու, Դաշնակցութեան բոլոր ուժերը եւ միջոցները գործադրել այնպիսի ձեռնարկների վրայ, որոնցով Եւրոպայի քաղաքական ու տնտեսական շահերը կը վնասուին, աշխատել առհասարակ մի այնպիսի դրութիւն ստեղծել, որ Եւրոպան այլեւս հնարաւորութիւն չունենայ տնտեսապէս եւ քաղաքականապէս շահագործել թուրքիան,— մինչեւ այն ժամանակ, երբ հայկական հարցը կը ստանայ իր լուծումը:

Մակեդոնացոց հետ միացած ձեռնարկներ

Նկատելով, որ մակեդոնական հարցը արդէն զարկ է ստացել, շնորհիւ Մակեդոնիայի շարժման, մինչդեռ մեր հարցը աւելի պակաս հմայք ունի այսօր, եւ նկատելով որ միացուած, ընդհանուր ձեռնարկները կարող են նսեմացնել մեր սեփական դատը,— Խորհուրդը որոշեց մերժել այդպիսի ձեռնարկները:

Տեւորների մասին

Խորհուրդը նկատելով,

1) որ կատարուած տեւորների շարքում կան այնպիսիները, որոնք բաւականաչափ չեն հիմնաւորուած,

2) որ տեղի են ունեցել մեծ շեղումներ [Ընդհ.՝ ժողովի] տեւորների մասին ընդունած որոշումներից,

Յանձնարարում է՝

նախ ճշտութեամբ գործադրել Ը. Ժ.ի այս մասին տուած որոշումները եւ երկրորդ՝ Բիւրոների ու Պատասխանատու մարմինների միջոցով խիստ քննութեան ու պատասխանատուութեան ենթարկել շեղումներ կատարող մարմիններին:

Ահա տեւորի մասին Ընդհանուր ժողովի որոշումները.

1) Տեւորի կ'ենթարկուին լրտեսներ, ատուած թուրք պաշտօնեաներ եւ յայտնի թուրք ու քիւրտ հայատեաց շարագործներ, թէ Երկրի մէջ եւ թէ Երկրից դուրս:

2) Տեւորներ կատարելու իրաւունք կը տրուի արտասահմանի մէջ՝ կենտրոնական մարմիններին, իսկ Երկրի մէջ կոմիտէներին ու պատասխանատու մարմիններին՝ հետեւեալ սահմանափակումներով, այն է՝ իւրաքանչիւր մարմին, թէ արտասահմանի եւ թէ Երկրի մէջ պարտաւոր է իր վճուի վերաբերմամբ ստանալ մօտակայ կամ աւելի բարձր մարմնի համաձայնութիւնը:

3) Տեւորի վճիռները պէտք է տրուին իւրաքանչիւր դէպքի համար մշակուած որոշումով:

4) Բացի վերոյիշեալ պայմաններից հայերի վերաբերեալ վճիռները պէտք է հիմնուին նաեւ պատճառաբանուած արձանագրութեան վրայ, որ կը ղրկուի կազմակերպութեան արխիւը:

Բիւրօ — խմբագրութիւն

Խորհուրդը որոշեց՝

1) Արտօնել խմբագրութեան եւ Բիւրոյին «Դրօշակը» դարձնել երկշաբթեայ:

2) Ձեռնարկել մի եռամսեայ հանդէսի հրատարակութեան:

3) Ուժ տալ այս տարի բրոշիւրների հրատարակութեան՝ յեղափոխական եւ սոցիալական բովանդակու-

թեամբ, պատասխանելու համար այն մեծ պահանջին որ կայ ժողովրդի մէջ:

4) Աշխատել տարուայ ընթացքում հրատարակել այն գրքերը, որ նախագծուել են Ընդհ. ժողովի կողմից:

Ղարիբի¹⁶ հրատարականի հարց

Մերժել Ղարիբի հրատարականը եւ իր նիւթական ապահովութեան մասին կանգնիլ Ընդհ. ժող.ի Բիւրոյի պրոպագանդիստ-անդամների թոշակի մասին տրուած որոշումների վրայ:

*
**

«Դրամ» կոմիտէի հարցը¹⁷

Խորհուրդը որոշեց՝

Դադարեցնել «Դրամ» կոմիտէի կողմից նոր դիմումները, մաքրել հին հաշիւները, առանց ծայրայեղ միջոցների դիմելու:

Արտակ[արգ] Ընդհ. ժողով հրաւիրելու հարց

Ի նկատի ունենալով Կովկասի դէպքերի արտակարգ բնաւորութիւնը, Խորհուրդը մշակած նախագծի վաւերացման կարեւորութիւնը եւ Տաճկահայաստանի վերաբերեալ հաւանական փոփոխութիւնը,

Խորհուրդը որոշեց՝ արտակարգ Ընդհ. ժող. հրաւիրել 1905 թ. վերջը¹⁸:

Կովկասահայ խնդիր

Նկատելով՝

1. Որ վերջին Ընդհ. ժողովից յետոյ Ռուսաստանի եւ մասնաւորապէս Կովկասի յեղափոխական շարժումները ստացել են անսպասելի լայն ծաւալ:

2. Որ ռուսական բռնապետութիւնը արտաքին թըշնամու եւ յեղափոխական ու ընդդիմադիր տարրերի հարուածների տակ զգալապէս թուլացել է,

3. Որ համայն Ռուսաստանի քաղաքական փոփո-

16.- Ա. Ահարոնեանի:
17.- Այլ խօսքով՝ «Փոթորիկ»ի բռնի հանցանկութեան ձեռնարկի:
18.- Նորակազմ Կեդր. Կոմիտէն պիտի ստանար «ժլատ» անունը:
19.- Վարդ — Պատրիկեան, Վառնայի ետօրեայ «Շարժում» թերթի խմբագիրը, որ յետագային Գիւթական գեղծումներու եւ բարոյական սայթաքումներու հետեւանքով պիտի արտաքսուէր եւ ահաբեկուէր:

խութիւնների սկզբում՝ Կովկասը պէտք է բարձրացնել իր ձայնը

4. Որ ներկայ պատմական ըրակի ստիպողականութիւնը թոյլ չի տալիս սպասել նոր Ընդհ. ժողովին՝ Կովկասեան գործունէութեան ծրագիրը մշակելու եւ հաստատելու համար

5. Որ, բացի այդ, կովկասեան գործունէութեան որոշակի ծրագիրը անհրաժեշտ է կռուի ներկայ պայմաններում՝ համաձայնութեան գալու համար միւս գործող կուսակցութիւնների հետ,

Խորհուրդը որոշեց՝

ա. Կովկասեան շարժման հարցում ինքնապաշտպանութեան շրջանից անցնել բուն յեղափոխական գործունէութեան, մշակել ծրագիր, համաձայն կովկ. ռայոնական ժողովում արտայայտուած տրամադրութեան եւ ուղարկել դաշնակցական կովկասեան մարմիններին՝ ժամանակաւորապէս ղեկավարուելու այդ ծրագրով, թողնելով նրա վերջնական հաստատութիւնը առաջիկայ Ընդհ. ժողովին:

Վլատիկաւկասի կոմիտէի Կեդրոն. Կոմիտէ հռչակուելու առաջարկ.—

Խորհուրդը լսելով Վլատիկաւկասի կոմ.ի Կեդր. Կոմիտէի դառնալու առաջարկը, նկատի առնելով Արեւելեան Բիւրոյի համաձայնութիւնը եւ նկատելով նաեւ որ այդ կոմիտէի դրամական հասոյթները համապատասխանում են Ընդհ. ժողովի՝ կեդրոնական կոմիտէների համար ընդունած ցենզին,

Խորհուրդը որոշեց՝

ձանաչել Վլատիկաւկասի կոմիտէին իբրեւ Կեդրոնական Կոմիտէ¹⁸:

Եզիպտոսի կոմիտէների հարցը որոշեց թողնել Արեւմտ. Բիւրոյի կարգադրութեան:

Վարդոյի հարց¹⁹

Խորհուրդը լսելով Բալկանեան Կ. Կոմիտէի պ. Վարդոյի վերաբերմամբ, նոյն կոմիտէի կազմած տեղեկագրի հետ որոշեց՝

Գտնելով Բալկանեան Կենտ. Կոմիտէի եզրակացութիւնը կատարելապէս արդարացի, յայտնել պ. Վարդոյին, որ նա ոչ մի իրաւունք չունի իր մօտ պահել Դաշնակցութեան պատկանող գումարը եւ պահանջել նրանից՝ անմիջապէս Արեւմտեան Բիւրոյին հասցնել այդ գումարը:

Բ.- 1908 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԽՈՐՀՈՒՐԳԸ

Փաստ. 1567բ-1

Բ 1.- ՀԱՐՑԵՐ ԽՈՐՀՈՒՐԳԻՆ (Ուղարկուած ընկեր Մարի հետ)

1908 թ. Մարտին Թիֆլիս գումարելի Դաշնակցութեան Խորհուրդի ժողովին օրակարգի նիստ դարձնելու նըպատակով, Արեւմտեան Բիւրոն իր ներկայացուցիչի՝ Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլի (Մար) հետ կ'ուղարկէ հետեւեալ հարցերը:

- I Ռուս-թուրք պատերազմին մեր բռնելիք դիրքը — Տաճկաստանի եւ Կովկասի հայ ժողովրդին զինման գործը.— նախազգուշութիւններ.— Զանալ հետու պահել այդ պատերազմը:
- II Դաշնակցութեան եւ պարսիկ յեղափոխականների յարաբերութիւնները.— Պարսկաստանի մէջ մեր մասնակցութիւնը խիստ քողածածուկ, ինչպէս նաեւ պատերազմի պահուն.— Օգտուել ներկայ առիթէն զէնքի զնման եւ տեղափոխման գործը գլուխ բերելու համար:
- III Կաթողիկոսական ընտրութեան մեր անուղղակի մասնակցութիւնը — ոչ յանուն կուսակցութեան.— Ռայոնական ժողովի որոշումը կաթողիկոսական ընտրութեան մասին կը հակասէ մեր քաղաքականութեան²⁰:
- IV Ռայոնական ժողովները չտան որոշումներ որ հակասեն Դաշն. ընդհ. քաղաքականութեան.— Զհրատարակել Ռայոնականի ամէն որոշումները պարագաները նկատի առնելով:
- V Յարաբերութիւնները Արեւել. Բիւրոյին եւ Վանի [Կեդր.] Կոմիտէին միջեւ.— Տպաւորութիւնը վատ.— Պատճառները այդ լարուած յարաբերութեան.— Վերջ տալ այդ դրութեան.— Վանի ընկերներու բռնած դիրքը համապատասխան է Ընդ. ժողովի որոշած գործելակերպին եւ վճիռներուն:— Համերաշխութեան գաղափարը զինաթափ ընելու չէ մեր գործունէութիւնը, մի-

- շագգային ոեւէ պատահականութեան պատրաստ գտնուելու համար:
- VI Մեր ֆինանսական ներկայ վիճակը.— միջոցներ ապահովելու մեր ֆինանսական դրութիւնը:
- VII Սովեալներու հանգանակութիւնները փութացնել:
- VIII 1. Մեր եւ Երիտ. թուրքերու յարաբերութիւնները.— 2. Տալ բացառապէս գործնական բնաւորութիւն: 3. Որոշել միջազգային քաղաքական տեսակէտով այդ յարաբերութիւնները:
- IX Մեր եւ միւս հայ կուսակցութիւններու յարաբերութիւնները:
- X Առաջիկայ Ընդհանուր ժողովը կայացնել որոշեալ ժամանակին:
- XI Մէկ ընկեր Comité Permanent-ին համար²¹
- XII Լրացնել Տեմէնը²² գէթ երկու ընկերով:
- XIII Նոր ճիգեր թափել Լիսի²³ շրջանի գործունէութիւնը աւելի ամրապնդելու համար, իբր քաղաքական արդի պարագաներուն համապատասխանող խնդիր:

1908 Մարտ ժրնեւ

20.- Ակնարկութիւն Դեկտ. 1907 — Յունուար 1908 թ. Թիֆլիս գումարուած Կովկասի Ռայոնական ժողովին, որ բանաձեւ ընդունած էր «ոչ մի մասնակցութիւն» չունենալ «առաջիկայ կաթողիկոսական ընտրութիւններին»: 1908 թ. Մարտի Դաշնակցութեան Խորհուրդի որոշումով մասնակցութեան հարցը կը ձգուի ընկերներու ազատ հայեցողութեան:

21.- Ֆրանսերէն՝ սնայուն կոմիտ, որ սկզբունքով կազմուած պէտք է ըլլայ հայերու, ինչպէս նաեւ Օսմ. Թուրքիոյ այլազգի անդամներէն:

22.- Չորրորդ Ընդ. ժողովի կողմէ կեանքի կոչուած եռանդամ մարմին (Անդրանիկ, Ակունի, Վահագն Տաթեւեան), Թուրքիոյ մէջ ցուցակաւ-տեւորական գործի համար (Տես «Նիւթեր», 2. հատոր, էջ 202-212):

23.- Կ. Պոլսոյ:

Փաստ. 1567բ-2

Բ 2.- Ընդհանուր

Արեւմտեան Բիւրոյին
Ներկայացուած է. Յ. Դաշնակցութեան Մարտիրոսեան
— 1908 —

Ընդհանուր ժողովը վերջանալէն անմիջապէս յետոյ, 1907 Յունիսի սկիզբը, Բիւրո-խմբագրութեան նորընտիր անդամներէն իրենց պաշտօնին գլուխն էին ընկերներ Ակնունին եւ Մինասեան: Ընկեր Վարանդեան տկարութեան պատճառով գիւղ կը բնակէր. ընկեր Յոնան Օգոստոս 20-ին միայն կրցաւ վերադառնալ ժրնեւ: Աչնան սկիզբը Վարանդեան վերադարձաւ ժրնեւ, ուր շարունակեց իր պաշտօնը շատ կարճատեւ կերպով, որովհետեւ ստիպուեցաւ երթալ Խտալիա առողջութիւնը դարմանելու, ուրկէ կանոնաւոր կը շարունակէր իր աշխատակցութիւնը Դրոշակին:

Ընկեր Ակնունի մինչեւ Յոնանի գալը եւ անկէ յետոյ շարունակեց իր գործօն մասնակցութիւնը Բիւրոյի գործերուն, մինչեւ Փարիզի համաժողովը, ուրկէ վերադարձին, մեկնեցաւ Վիեննա՝ զբաղելու իրեն յանձնուած գործով:

Այս պահուն Արեւմտեան Բիւրոյի մէջ կը մնան երեք ընկերներ՝ Յոնան, Մինասեան եւ Գալֆայեան²⁴. Վարանդեանը հարաւային Խտալիա կը գտնուի դեռ:

ԱՐԵՎՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆԻՍԵՆԸ

- 1) Լահէի Խաղաղութեան կոնգրէին դիմումը
- 2) Շտուտգարտի Սոցիալիստական կոնգրէին դիմումը
- 3) Օսմանեան ընդդիմադիր տարրերու կոնգրէ:

Լահէի Խաղաղութեան կոնգրէի դիմումը.— Արեւմտեան Բիւրոն հարկ եղած նիւթական եւ բարոյական աջակցութիւնը եւ դիւրութիւնը չխնայեց պատգամաւորութեան, որ պաշտօն ունէր հայկական հարցը ներկայացնել յիշեալ կոնգրէին: Երեք հայ պատգամաւորներուն ընկերացան ֆրանսացի մեր բարեկամներէն Վիկտոր Բերար եւ Պիեռ Քիյաուը: Պատգամաւորութիւնը իր պաշտօնը կատարեց համերաշխ գործունէութիւնով մը: Արդիւնքը յայտնի է:

Սոյն պատգամաւորութեան համար ծախք եղաւ 1575 ֆր.:

Շտուտգարտի Սոցիալիստական կոնգրէն.— Սոյն կոնգրէին մեր կողմէն պաշտօնապէս մասնակցեցան ընկերներ Վարանդեան, Ակնունի, Լուսկելի²⁵:

Համաժողովին մասնակցելէ առաջ Բիւրոյին մէջ սոցիալիստական բիւրոյին հետ երկար թղթակցութիւն ունեցանք պարզելով մեր ծրագրի էութիւնը:

Տաճկահայաստանի համար առանձին հայկական ֆրակսիոնի առաջարկը յետաձգուեց մինչեւ յառաջիկայ յիստ, երբ Դաշնակցութեան պատշաճ մարմինը պիտի ներկայացնէր մինչեւ Յամիս մանրամասն գեկուցագիր տաճկահայ կազմակերպութիւններու մասին:

Արեւմտեան Բիւրոն այդ գեկուցագիրը պիտի հաղորդէ միջազգային բիւրոյին, երբ երկրէն սպասուած տեղեկագիրը իր ձեռքը հասնէր, որ դժբախտաբար մինչեւ այսօր չէ ստացուած:

Արեւմտեան Բիւրոն այդ ձեռնարկին համար իր կողմէն ծախած է 817,50 ֆրանք:

Օսմանեան ընդդիմադիր տարրերու կոնգրէն.— 1907 Նոյեմբերին²⁶ սկիզբները Ահմէտ Ռիզա ժրնեւ գալով դիմեց մեզի՝ որ իրեն միջոցներ հայթայթենք որոշ ձեռնարկի համար: Նոյն նպատակով անցեալ ամառուան սկիզբները՝ ժրնեւ եկած էր Ռիզայի ընկերներէն մէկը, որ այժմ Վիշապ²⁷ կը գտնուի: Օգտուելով առիթէն Ահմէտ Ռիզային յայտնեցինք մեր Ընդհ. ժողովի որոշումը, կոնգրէի մը մասին, որուն հաւանութիւն տուաւ իրեն յատուկ վերապահումներով եւ մեր խմբագրատան մէջը պատրաստուեցաւ նախագիծ մը այն գլխաւոր եւ հական կէտերու մասին, որոնք պիտի վիճաբանուէին կոնգրէին մէջ, եւ կազմուեցաւ ցանկը այն կուսակցութիւններու, որոնք պիտի մասնակցէին:

24.- Յար. Գալֆայեան Արեւմ. Բիւրոյի անդամ էր, բայց կը վարէր Բիւրո-խմբագրութեան գործավար-քարտուղարի պաշտօնը:

25.- Արարատեան Սարգիսի ծածկանունը (Արարատսկի):

26.- Պէտք է ըլլայ Սեպտեմբերի վերջ, Դեկտեմբերի սկիզբները. ժրնեւն Արեւելեան Բիւրոյին յղած 2 Դեկտեմբեր իր նամակին մէջ Ակնունի կը գրէ «երկու օր է այստեղ է Պարիզից եկած Ահմէտ Ռիզան» (տես «Նիւթեր», 2. հատոր էջ 218):

27.- Կ. Պոլիս:

Քիչ յետոյ ընկեր Ակնունին մեկնեցաւ Պարիզ, տեսակցելու նաեւ «Թէրազզը»ի կուսակցութեան հետ եւս նախապատրաստական գործողութիւնը կատարելու:

Մեր եւ թուրքերու երկար բանակցութիւններէ յետոյ, որոշուած էր հրաւիրել Թուրքիոյ բոլոր ղեկավարներու մասնակցութիւնը: Այդ ոգով դիմում եղաւ յայտնի բոլոր մարմիններուն:

Յոյները չմասնակցեցան եւ ձեռնպահ մնացին, յայտնելով որ Թուրքիոյ մէջ իրենք առանձին յեղափոխական մարմին չունին:

Մակեդոնացիք ըստ երեւոյթին Սարաֆովի²⁸ մահուան պատճառով, չմասնակցեցան եւ ոչ ալ որոշ դիրք մը բռնեցին:

Ալպանացիները եւս ներկայացուցիչ չունեցան, սակայն յետոյ յայտնած են որ իրենք համաձայն են:

Արաբները նմանապէս չունէին ներկայացուցիչ:

Գալով հայ յեղ. կուսակցութիւններուն՝ մեր Բիւրոն առանձին առանձին դիմում ըրաւ իւրաքանչիւրին: Հինները (հնչակեան) խոյս տուին եւ մերժեցին առարկելով մեր Ընդհ. ժողովին իրենց համերաշխութեան առաջարկի դիմումը, երկրորդ՝ թէ իրենց գործունէութենէն դուրս է Օսմանեան համապետական բարենորոգումի խնդիրը:

Երկու վերակազմեալ հատուածներէն՝ նորերը մերժեցին՝ հաւանականաբար հիներու ազդեցութեան տակ. իսկ հին վերակազմեալները նախապէս Չոպանեանը պատգամաւոր ընտրած էին որ մերժեց. իսկ երկրորդ պատգամաւորին (մինչեւ) հասնելը արդէն ժողովը վերջացած էր:

Արտասահմանի մէջ հանգանակութեան խնդիրը.

Արեւմտեան Բիւրոն, հակառակ իր կամքին, ցարդ չէ կրցած ձեռնարկել հանգանակութեան Եւրոպայի հայ գաղութին մէջ, որովհետեւ Ընդհ. ժողովին կողմէ այդ նպատակին համար առաջարկուած մարմինը ինչ-ինչ պատճառներով չէ կրցած կազմուիլ: Այս կէտի մասին հարկ է դրական կարգադրութիւն ընել եւ փութացնել ձեռնարկը:

Հրատարակութիւններ.— Ընդհանուր ժողովէն ասդին՝ Դրոշակի խմբագրութիւնը լոյս ընծայած է հետեւեալ հրատարակութիւնները. 1- Մրազրի մէկ մասը, 2- Կանոնագիրը, 3- Programme minimum²⁹, 4- Շտուտգարտի սոցիալիստ. կոնգրէին ղրկուած տեղեկագիրը, 5- Մեր ծրագրի ուսերէն թարգմանութիւնը. 6- Գէորգ

28.- Բորիս Սարաֆով, մակեդոնացի յայտնի յեղափոխական գործիչ:
29.- Ֆրանսերէն՝ նուագագոյն ծրագիր (պահանջներ):
30.- Աղեքսանդրիայի:
31.- Պաթոն:
32.- Ֆիլիպե հրատարակուող դաշնակցական եռօրեայ թերթ Ռուբէն Չարդաբեանի խմբագրութեամբ:

Չաւուշի կենսագրութիւնը, 7- Պարիզի համաժողովին Յայտարարագիրը: Շուտով լոյս կը տեսնէ Արաւատակի²⁵ գրքոյկը երբ յօդուածները կը վերջանան:

Դրոշակ.— Դրոշակը կը հրատարակուի, ըստ սովորականին, ամիսը մէկ անգամ, բացի Նոյ-Դեկտ. ամիսներէն, որոնց թիւերը միացած լոյս տեսած է:

Դրոշակի քանակը 7000-ի իջեցուցինք՝ իբր նորմալ թիւը:

Դրոշակ կը ղրկուին հետեւեալ վայրերը՝

Ամերիկա	1734	օրինակ
Եւրոպայի մէջ	200	>
Բուլգարիա	540	>
Ռումանիա	160	>
Եգիպտոս	350	>
Սուրիա- Լեռնավայր*	15	>
Վիշապ** ²⁷	3	>
Ափրիկեան Տրիպոլիս	3	>
Սեւ ծովի ափերը	57	>
Ռուսաստան եւ Կովկաս (ծրարներով)	120	>
Տաճկաստանի պաշտօն. մարդկանց (հիւպ.)	75	>
Պարսկաստան	2600	>

Յունիս-Յուլիս	3200	օրինակ	Մարտէյի գծով
Օգոստոս	1000	>	>
Սեպտեմբեր	1400	>	>
Հոկտ.	1500	>	>
Նոյ-Դեկտ.	840	>	>
Յունուար	908	500	Տելդայի ³⁰ գծով
Փետրուար	1000	>	>

Մարտէյի ճամբով Նաւահանգիստ³¹ ուղարկելը թողած ենք անոր համար, որովհետեւ տեղ չէին հասներ եւ մեզի ալ չէին իմացներ:

Պարսկաստան մուտքի արգելքը վերցնել տուինք հարկ եղած դիմումները ընելով:

Դրոշակի բովանդակութեան մասին՝ նկատելի է թէ՛ տեսական յօդուածներու եւ թէ՛ երկրէն եկած թղթակցութիւններու պակասը:

Այդ մասին մէկէ աւելի անգամներ դիմած ենք մեր ձեռնհաս ընկերներու աշխատակցութիւնը հրաւիրելով, բայց ապարդիւն: Իսկ երկրի թղթակցութիւնները կը պահուին կովկասեան թերթի համար. շատ տեղերէ ալ Ռազմիկը³² ինք կը հրատարակէ, որով Դրոշակը իբր կենսոր. օրգան զրկուած է եւ աղքատ: Մենք յաճախ ստիպուած ենք արտատպել լուրերը. այնպէս որ՝ թղթակցութիւնը կը կորսնցնէ իր շահեկանութիւնը եւ կը տուժէ Դրոշակի հմայքը:

*) Ուղղակի բացի Տելդայից ուղարկուածները
) Ուղղակի բացի Բալկանից ուղարկուածները

Ֆինանսական վիճակ.— Արեւմտ. Բիւրոն իր նախագծուած ծախքերէն զատ՝ արտակարգ ծախքեր ունեցաւ մօտ եւ հեռուոր ընկերներու երթեւեկութեան պատճառով եւայլն:

Ընդհակառակը մեր հասոյթը շատ աննշան է, գրեթէ ոչինչ:

[ro] A[rmenia]-ի համար ամսէ ամիս կանոնաւոր կ'ուղարկենք 800 ֆրանք հրատարակութեան ծախքը եւ Քիլյառի վարձքը միասին:

Արեւմտեան Բիւրոյի անդամներուն ամսաթոշակները 150-էն 175-ի բարձրացուցինք, նկատի ունենալով տնտեսական պայմանները:

Ռակետային³³ խնդիրը.— երկարատեւ փորձերը չունեցան սպասուած արդիւնքը: Մեր ընկերները կը բացատրեն մանրամասն այդ մասին:

Աթէնքի գէնքերու խնդիրը.— Մեր ընկերը, Վահրամ²⁴, յատուկ Աթէնք գնաց եւ քիչ գոհողութիւնով կարգադրեց այդ խնդիրը, ծախելով հոն գտնուած նիւթերը 5501 ֆրանքի: Այժմ կը մնայ հոն մօտ 1000 ֆր. ի առարկաներ պահ դրուած:

Ընդհ. ժողովի ատենագրութիւնները.— Ընդհ. ժողովի որոշման համաձայն, Բերլինէն յատկապէս հրաւիրեցինք ընկեր Ասլանը³⁴, որ այս պահուս կ'աշխատի կարգի բերել եւ ամփոփել ատենագրութիւնները առանձին լոյս ընծայելու համար:

Մեր յարաբերութիւնները միւս հայ կուսակցութիւններու հետ.

Կոնգրէի առթիւ մեր դիմումները անոնց՝ անյաջողութեան հանդիպելէ յետոյ, ոչ մէկ յարաբերութիւն չենք ունեցած:

Հին եւ նոր վերակազմեալ Հնչակեաններու միջեւ համերաշխութիւն կայացած է. այդ բանին համար Մուրադը եւ Տամատը³⁵ աշխատած են: Եգիպտոս այցելելէն յետոյ՝ Մուրադը անցաւ Ամերիկա, ուր, այնտեղի ընկերներու գրածին նայելով, ոչ մէկ խանդավառութիւն առաջ չէ բերած ժողովրդին մէջ, բայց անոր ներկայութիւնը՝ իրենց լքուած շարքերուն մէջ՝ կարողացած է թեթեւ ոգեւորութիւն պատճառել: Ինչպէս կ'երեւի այդ tournée-ն³⁶ աւելի նիւթական ձեռք բերել է քան բարոյական յաղթանակ մը: «Ձայն»ականները բոլորովին կազմալուծ վիճակ մը կը ներկայացնեն, ըստ մեր ընկերներուն, մանաւանդ որ ձեռքակալուած է «Ձայնի»³⁷ խմբագրական մարմինը:

33.- Գրթիռային, հրթիռներու:
34.- Յարութիւնեան Մարտիրոս. չչփոթել Ռուբէն Չարդաբեանի հետ, որ նոյնպէս ծանօթ էր Ասլան ծածկաւնուով:
35.- Գամբարձու Պոյաճեան եւ Միհրան Տամատեան հղնչակեան ծանօթ ղեկավար դէմքեր:
36.- Ֆրանսերէն շրջապատոյն:
37.- Թիֆլիս հրատարակուող հնչակեան շաբաթաթերթ:

Ցանկալի է [համաձայնութիւն] ստեղծել կուսակցութիւններու մէջ որ հնարաւոր ըլլայ գոնէ երկուստեք մամուլի ոճը փոխել: Այդ ձեւի գրուածքները, մանաւանդ հնչակեան, անբարոյականացնող ազդեցութիւն կը ձգէ մեր ժողովրդի վրայ, ստեղծելով ծանր եւ վտանգաւոր մթնոլորտ:

Փոքիս³⁸.— Անակնկալ կերպով ազատելով վերադարձած է Անվերս, ուր բժիշկներու խորհրդով գիւղ մը քաշուած է՝ դարմանուելու համար: Արեւմտ. Բիւրոյին գրած նամակին մէջ նոյն ոգեւոր տրամադրութիւնը կը յայտնէ:

Իր մասին պտտած լուրերը, հաւաստի աղբիւրներէ քաղուած մեր լուրերուն նայելով, ճիշդ չեն: Քիլյառը³⁹ լաւագոյն վկայութիւններ քաղած էր անոր մասին:

Վերադառնալէն յետոյ դարմանուելու համար, ուղարկեցինք 500 ֆրանք:

Վարդոյի խնդիրը⁴⁰.— Հանգամանքները նկատի առնելով, հրահանգած էինք Բալկանի մարմինն, որ յետաձգեն Վարդոյի մասին վճիռը: Սակայն Վառնայի մարմինը ինքնազուլիս կը գործադրէ վճիռը, առանց Կ. Կոմիտէին իմացնելու եւ անոր կամքին հակառակ: Մենք խիստ դիտողութիւն ըրինք Կ. Կոմիտէին եւ պահանջեցինք որ անկարգապահները պատժուին: Այս անակարգապահութեան դէպքն էր որ պատճառ եղաւ տեւորի հրատարակման ուշացումին:

Բալկանի Կ. Կոմիտէն կը խնդրէր որ Արեւել. Բիւրոյի անունով հրատարակենք մահազործադրումը, բայց մենք առկախ ձգած ենք՝ սպասելով Արեւել. Բիւրոյի համաձայնութեան:

Բանտարկեալներու օժանդակութեան խնդիրը.

Բանտարկեալներու համար օգնութիւններ կը խնդրուին զանազան կողմերէ: Գրեցինք մեր շրջանի Կ. Կոմիտէներուն որ շրջաններու բաժնեն բանտարկեալները, եւ Կարմիր խաչի եւ անուղղակի միջոցներով փութան օգնութիւն հասցնել բանտարկեալ ընկերներու: Մենք ցուցակ մը ունինք բանտարկեալ ընկերներու բայց թերի է: Ուստի պարտք դրինք նաեւ կոմիտէներուն վրայ, որ մեզի մանրամասն եւ լրացուցիչ ցանկը պատրաստեն բոլոր բանտարկեալ ընկերներուն՝ իրենց գտնուած վայրերուն անունով: Ցանկալի է որ Արեւելեան Բիւրոն եւս իր շրջանի բանտարկեալներուն համար նմանօրինակ ցուցակ մը պատրաստէ:

38.- Ելտըզի մահափորձին մասնակից պեւճիքացի յեղափոխական:
39.- Վարդօ, Վարդ-Պատրիկեան, որ իր կատարած նիւթական իւրացումներուն եւ բարոյական սայթաքումներուն պատճառաւ ահաբեկման վճիռ ստացած էր Չորրորդ Ընդհ. ժողովին կողմէ:
40.- Վարդօ, Վարդ-Պատրիկեան, որ իր կատարած նիւթական իւրացումներուն եւ բարոյական սայթաքումներուն պատճառաւ ահաբեկման վճիռ ստացած էր Չորրորդ Ընդհ. ժողովին կողմէ:

ԲԱԿԱՆԵԱՆ ՇՐՋԱՆ

Բալկանեան Կ. Կոմիտէի տեղեկագրին համեմատ թորգոմ-Քրիս-Սարհատ-Սիրականի խումբը՝ մտքերու շփոթութիւն առաջ բերած են այդ շրջանի ծրագրային հարցերու շուրջը⁴¹. սակայն ժամանակին կարելի եղած է հակազդել եւ շարժումը խեղդել սաղմին մէջ: Բուկարեստի մէջ 15-20 հոգիէ դժգոհներու խումբ մը կայ՝ յիշեալ անհատներու ազդեցութիւնով, որուն համար Բալկանեան շրջանային ժողովը կտրուկ միջոց ձեռք պիտի առնէ:

Բալկանի շրջանը՝ շնորհիւ գրաւոր եւ բերանացի պրոպագանդին, եռանդուն հետաքրքրութիւն եւ գիտակցութիւն ցոյց կու տայ ծրագրային հարցերուն:

Սակայն այդ վայրին մէջ — Ռուսմանիա եւ Բուլղարիա — զգալի է պրոպագանդայի եւ գործիչի հարցը:

Բալկ. Կ. Կոմիտէն կը դէն հետեւեալ առաջարկները. 1- Գործնական միջոցներ ձեռք առնել, որ արտասահմանի գաղթավայրերը ի վիճակի ըլլան իրենց ծոցէն արտադրել իրենց պրոպագանդիստները եւ գործիչները:

2- Ատոր համար, տարուան արձակուրդներուն պրոպագանդայի շրջուն դասախօսութիւններ հաստատելը լաւ կը լինէր եթէ Կովկասի կարողագոյն ընկեր մը յանձն առնէ առաջիկայ ամրան երեք ամիսները անցնիլ Վառնա, Ռուսճուզ եւ Ֆիլիպպեալ եւ մեթոտաւոր ծրագրով պրոպագանդի դասախօսութիւններ կատարէ, թէ նոր պրոպագանդիստներ հասցնելու եւ թէ դաշնակցական մասսային դաստիարակութեանը համար:

Բալկանը 1907-ին սերտ յարաբերութիւն պահպանած է Վիշապի, Ոսկեհանքի, Մոցի եւ Փոքր-Հայքի մէկ քանի վայրերուն հետ⁴², փոխադրելով հրատարակութիւններ եւ պահելով առանձին նամակագրութիւն:

1907-ին Կարմիր-խաչի ջանքերով փոխադրած են Վիշապի, Բաղէշի եւ Մուշի բանտարկեալներուն 1243 Ֆրանք, Վանի սովեալներուն դրկած են 1500 Ֆրանք «Ռազմիկի»³² բացած հանգանակութենէն գոյացած:

Ձինուորական վարժարան.— Փակուած 1907 Յուլիսին աշակերտները ցրուած են Կովկաս, Ամերիկա, Ռուսմանիա, Եգիպտոս եւ Բուլղարիա:

Դպրոցի համար ընդհանուր ծախք եղած է 87,434 Ֆրանք եւ 25 սանտ. որուն 54,420 Ֆր. 25 սանտիմը տնտեսւած է Կ. Կոմիտէի միջոցով: Այդ գումարի մէջ չեն Կովկասէն եկող ընկերներու մինչեւ Բուլղարիա տրուած ճանապարհածախսերը: Այդ գումարէն զեղչելու է նաեւ 50 հրա-

ջաններու արժէքը, որ այժմ տրամադրելի են, ինչպէս նաեւ ծախուած կարգ մը իրեղէններու արժէքը, որոնց գումարը կը հասնի մօտաւորապէս 4923,15 Ֆր.ի:

Տեւոր.— 1907-ին կատարուած են երկու հատ, Չէրչեան եւ Վարդօ:

Ըողօք.— Նկատի ունենալով թորգոմ-Քրիս-Սիրական-Սարհատի թշնամական եւ քանդիչ ընթացքը Բալկ. Կ. Կոմիտէն կը պահանջէ կտրուկ եւ աներկդիմի որոշում կայացնել անոնց դէմ եւ յայտարարել հրապարակով պաշտօնապէս, արտաքսելով Դաշնակցութենէն:

Բիւզը.— Դաշն. Ընդհանուր ժողովի կայացուցած որոշումներէն ասդին, բալկանեան շրջանի չէզոք հասարակութիւնը — մասնաւորապէս վաճառականական դասակարգը — անհոգ ու անտարբեր ընթացք ցոյց կու տան դէպի հանգանակութիւնը: Այդ հանգանակութիւնները Բալկանի բիւզըի մէջ կարեւոր տեղ կը բռնէին:

Հակառակ սոյն աննպաստ պայմաններուն Բալկ. շրջանի 1907-ի մուտքը եղած է 38,000 Ֆրանք. 8000ը տեղական ծախքերուն համար զեղչելով 30,000 մուտք ունեցած է: Յոյս ունին որ յառաջիկայ շրջանին այդքան կամ աւելի հասոյթ ունենան:

Այժմ Բալկ.ի Կ. Կոմիտէն պատրաստ դրամ ունի իր դրամարկի մէջ 10851,30 Ֆրանք:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋԱՆ

Ամերիկայի շրջանի տեղեկագիրը կու տայ մեզի հետեւեալ պատկերը 1907 տարուան համար: Կոմիտէներու թիւը 48, անդամ 1005:

Գործիչի հարց.— Հակառակ իր դիմումներուն ցարդ չէ ունեցած յարմար եւ կարող գործիչ: Պահանջ կայ 4 գործիչի:

Որոշումներ.— Կը պահանջէ Կ. Կոմիտէն ընկերներ ճարել Եւրոպա կամ Կովկաս, որոնք «Հայրենիք»⁴³ միջոցով Դաշնակցութեան ծրագրին հասարակական եւ քաղաքական հայեացքները լուսաբանեն:

1907-ի Պատգ. ժողովը որոշած է Ամերիկայի առաջնակարգ թերթերու աշխատակիցներուն վճարելով՝ հայկական հարցը պրոպագանդ ընել տալ Միացեալ Նահանգներու մէջ:

Նմանապէս գրաւոր եւ բերանացի պրոպագանդ ընել հոն եղող թուրք եւ քիւրտ գաղթականներուն մէջ, գիտակցութեան բերելու գանոնք:

Յատուկ վարչութիւն մը հաստատած է «Հայրենիք» կանոնաւոր ընթացքի մէջ դնելու համար եւ որոշեր է դրամապէս քաջալերել Հայրենիքի աշխատակիցները եւ 2000 տոլար փոխառութիւն ընել «Հայրենիքի» սեփա-

41.- Յաջորդաբար՝ Սերենճեան Արտաշէս (Թորգոմ), Ֆեներճեան Քրիս, Յակոբեան Ժան-Ժազոպ (Սարհատ) եւ Սիրական Պոյաճեան, որոնք դժգոհ Չորրորդ Ընդ. ժողովի որոշումներէն եւ յատկապէս ընկերավարական ծրագրի պաշտօնական որոշումներէն կը փորձէին խլտումներ առաջացնել շարքերուն մէջ:
42.- Յաջորդաբար՝ Պոլսոյ (Վիշապ), Իզմիրի (Ոսկեհանք), Պէյրութի (Մոց) եւ Սերաստիա-Մալաթիոյ (Փոքր Հայք) մէջ:
43.- Ամերիկայի դաշնակցական կազմակերպութեան պաշտօնաբերք:

կան տպարան մը ունենալու համար:

Ամերիկայի Կ. Կոմիտէն կ'առաջարկէ Ձինուորական վարժարան հիմնել Ամերիկայի մէջ:

Պատգ. ժողովը ազատութիւն կու տայ իր կոմիտէներուն, տեղին պայմաններուն համաձայն, գաղտնի կամ բաց հանգանակութիւն կատարել:

Կ'առաջարկէ նաեւ ընկերներ դրկել՝ երկրին մէջ արտագաղթի առջեւը առնելու համար:

Պատգ. ժողովը կը համակրի կովկասահայ եւ տաճկահայ դատի անբաժանելիութեանը եւ Ընդհ. ժողովի որոշումները քաղաքական եւ տնտեսական հողի վրայ կեանքի պահանջներուն հասուննալու արդիւնք նկատելով գանոնք:

Դրամական հաշիւ.— 1908 Դեկտեմբերէն մինչեւ 1907 Դեկտ. 25 Ընդհ. մուտք եղած է 14762 տոլար եւ 73 սենտ: 1908էն մնացորդ \$ 9653,01 եւ ելք \$ 13348,33: 1908-ին գանձին մէջ պատրաստ ունին \$ 11067,41:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՇՐՋԱՆ

Եգիպտոսի մարմինները կազմալոյծ եւ խառնաշրփոթ վիճակ մը կը ներկայացնէին 1907-ի սկիզբները: Այդ շրջանը լուրջ եւ դրական օգտակարութիւն մը ունեցած չէր, ընդհակառակը միշտ անհաստատ եւ ապարդիւն շրջան մը եղած է, որով կարգ մը ընկերներ, անյոյս, կ'առաջարկեն լուծել եւ չիք յայտարարել գանոնք:

Բայց նկատի ունենալով Եգիպտոսի դիրքին, իբր կրուան կարեւորութիւնը Երկրի հետ մեր յարաբերութիւններուն համար, Հանգոյցը⁴⁴ դրկեցինք իբր ժամանակաւոր գործիչ, որ լուծեց հին ենթակոմիտէն, որ ապօրէն ընթացքին մէջ գտնուած էր «դժգոհներու կողմը անցնելով եւ ինքնագլուխ կարգադրելով կուսակցութեան դրամը եւ Ընդհանուր ժողովի որոշումներու դէմ բողոքի կոչեր հրատարակելով» Սարհատի, եւն.ի ազդեցութեան տակ:

Նոր ենթակոմիտէ կազմուելով, այժմ գործերը քիչ շատ նորմալ դրութեան մտած են:

Երկու օժանդակ մարմին եւս կազմուած են՝ անկախ Եգիպտոսի տեղական մարմիններէն, որոնք Լեռնավայրի եւ Բաստ⁴⁵ շրջաններով պիտի զբաղին: Նկատի ունենալով անոնց դեռ անփորձ վիճակը, այդ շրջաններուն յատկացուած բիւզըի մաս մաս սկսանք դնել անոնց տրամադրութեան տակ: Անոնք ներս⁴⁶ դրկած են երկու երեք ընկերներ:

Որովհետեւ Հանգոյցը ժամանակաւոր է, Եգիպտոսի ընկերները կը պահանջեն յարմար գործիչ մը, նոյնպէս խմբագիր մը, թերթ հիմնելու համար, որուն միջոցները կը խոստանան հայթայթել: Բայց մենք թերթի հրատարակութեան համամիտ չենք:

Դժգոհները.— Կեղրոնը Ալեքսանդրիա է, որուն մէջ են Առանձար, Աղասէր, Սարհատ⁴⁷ եւն: Այդ դժգոհներ-

րու շարժման, ինչպէս երեւոյթները ցոյց կու տան, ձեռքի տակէն քաջալեր կը հանդիսանան նոր վերակազմաւեալները: Սարհատ, իր հակադաշնակցական գործունէութիւնը սկսելէ առաջ, գաղտնի տեսակցութիւններ ունեցած է Տամատեանի հետ: Դժգոհութիւնը իբր թէ Ընդհ. ժողովի որոշումներուն դէմ է, բայց իրողութիւնը այն է, որ վերակազմեալներուն միանալու ձգտում մը կայ մէջը՝ ինչպէս ցոյց կու տայ Գաբրիէլեանի հրատարակել տուած է: Մեր ընկերները՝ Մարթինի կողմէն դժգոհներու կոմիտէին ուղղուած մէկ նամակը բռնած են, որուն մէջ Մարթին «հրապարակային բողոքի» հակառակ կը յայտարարէ ինքզինք: Հաւանորէն Սարհատ եւ իրենները ինքնագլուխ հրատարակած են այդ կոչը, սկզբունքով պարզ համաձայնութեան մը վրայ հիմնուելով: Մենք գրեցինք Մարթինին իր ապօրինի ընթացքի պատասխանատուութեան մասին եւ մեր յարաբերութիւնները խզած ենք մինչեւ ցնոր կարգադրութիւն: Դեռ պատասխան չենք ստացեր:

Լեռնավայր⁴⁵.— Այս շրջանի գործունէութիւնը թոյլ կը քալէ գործիչի պակասութեան պատճառով: Մարթինը բանտէն իր ծննդավայրը փոխադրուած պահուն փախչելով նորէն վերադարձեր է Դաշտ⁴⁸, ուր կ'ուզէր հաստատուիլ, ատոր համար մենք 30 ոսկի պահանջած էր՝ գործ մը բռնելու համար: Մենք մերժեցինք անձնական ձեռնարկի համար յատուկ դրամ դրկել, միայն 200 Ֆրանք ճամբայ հանցինք, որովհետեւ բանտէն նոր փախած ըլլալով, պէտք ունէր օժանդակութեան: Վերջերս ան միացած ըլլալով Սարհատի եւ Եգիպտոսի դժգոհներուն հետ, մենք գրեցինք մեր շրջանի բոլոր մարմիններուն, որ ամէն յարաբերութիւն խզեն Մարթինի հետ, ցնոր կարգադրութիւն:

Մարթինի միացած են մէկ քանի հոգի միայն. դիմած են նաեւ «Մոցի»⁴² ընկերներուն իրենց հետեւիլ, որոնք պարզապէս մերժած են ընդունիլ այդ հրահրը:

Այդ շրջանին համար կրկին ու կրկին պահանջ կայ կարող եւ կազմակերպող ընկերներու: Մենք գրած ենք Ամերիկա եւ Բալկան, որ տրամադրելի ընեն մեզի գործին յարմար ընկերը:

Մոց⁴².— Այս քաղաքին մէջ վառվառուն երիտասար-

44.- Աղբալեան Սիկոլ:
45.- Լեռնավայրը Կիլիկիան է. Բաստը՝ Սերաստիոյ շրջանը:
46.- Այսինքն՝ Երկիր, այս պարագային՝ Սերաստիոյ շրջանը:
47.- Կիլիկիոյ ինչ գործիչներ. յաջորդաբար Գուլումճեան Սիսաք, Յակոբ Աղասէր-Մելեի եւ Յակոբեան Ժան-Ժազոպ:
48.- Դաշտ՝ Հալէպի կուսակցական ժածկանունը:
49.- Սուրատեան Մարթին:

դուրսի մը կայ՝ որ մեծ եռանդ ցոյց կու տայ յեղափոխական գործին եւ խիստ կը հետաքրքրուի ծրագրային հարցերով: Իրենց պահանջին վրայ ղրկեցինք հայ եւ օտար լեզուներով կարգ մը գիտական եւ սոցիալիստական գրքեր: Ինչպէս նաեւ «Յառաջի» ամբողջ մէկ գրադարանը: Անոնցմէ ոմանք, ուսումնին աւարտած եւ երկրացի ըլլալով, դիւրութիւններ ունին երկրի ներսերը երթալ, մանաւանդ Փոքր-Հայքի շրջանը եւ Լեւնապայր եւ օգտակար ըլլալ գործին: Անոնք կանոնաւոր յարաբերութիւն կը պահպանեն երկրի հետ, գրքեր, թերթեր փոխանցելով եւ թղթակցութիւններ ստանալով: Յոյս կայ որ այդ երիտասարդները — այժմ դեռ անփորձ — մօտ ապագային, եռանդուն դեր խաղան, եթէ փորձ եւ հմուտ մէկը երթալ կազմակերպէ եւ ուղղութիւն տայ:

Դաշտի շրջան.— Հովիտէն⁵⁰ ստացուած տեղեկագիրէ մը կը քաղենք հետեւեալը:

Հովիտ կան 8 խումբ 25 ընկերներով, ունինք փոքրաքանակ գէնք: Դրամները կը գործածենք գէնքի գնումի:

Հովիտի, Կարմիր լեռան, Քարձորի⁵¹ կոմիտէները մերժած են Մարթինի իրենց միանալու առաջարկը: Ոմանք մինչեւ իսկ չեն հաճած պատասխանել անոր նամակին: Կարմիր լեռը՝ կը բողոքէ որ առանց իրենց հաւանութիւնը առնելու Մարթինը կոչին տակ իրենց անունը ստորագրած է:

Այդ շրջանին մէջ նորագուարթ ոգեւորութիւն մը սկսած է առաջ գալ, որուն պէտք է հոգ տանիլ եւ զարկ տալ, կարող անհատներ ղրկելով հոն:

Քաստի շրջան⁴⁵.— Այս շրջանին գործունէութեան աւելի զարկ տալու համար Գահիրէի մէջ կազմուած է յատուկ օժանդակ մարմին մը հինգ հոգիէ բաղկացած, որոնց 2-ը Երկիր մտած էին:

Այդ շրջանին մէջ հինգ տարիէ ի վեր գոյութիւն ունեցած են դաշնակց-խումբեր, 150-200 հոգիէ բաղկացած, որոնք անկազմ եւ անդեկավար մնացած են իրենց գործին՝ Եփրեմեանի հեռանալէն ի վեր: Մեծ յոյս կայ, որ շատնան եթէ գործօն եւ դրական քայլեր առնուին:

Արդէն Բալկանէն գնացեր է ընկեր մը այդ շրջանին մէջ՝ իր ծննդավայր Տ[իվրիկ] ուր հաւաքելով ցիր ու ցան ուժերը կազմակերպած եւ նոր գործունէութեան հիմը դրած է: Իրենց ղրկած տեղեկագիրը (1907 Դեկտ. 5

(հ. տ.) թուակիր) հետաքրքիր է եւ խոստմնալից:

Այդ շրջանին գործունէութիւնը աւելի արագացնելու եւ ընկերները թարմ ու ոգեւոր պահելու համար հարկաւոր է Խորշը (Սամս[ոն]) կայան ընել, որպէսզի կարողանան շուտ շուտ յարաբերութիւն պահել դրսի հետ եւ ստանալ յեղափ. գրականութիւն:

Անհրաժեշտ է Խորշի մէջ հաստատել իբրեւ կարեւոր եւ մօտիկ դուռը այդ շրջանին փորձ ընկեր մը, որ կարողանայ կանոնաւոր յարաբերութեան միջոցներ ստեղծել ամբողջ Փոքր-Հայքի եւ Արտասահմանի միջեւ:

Այս պահանջը յատկապէս դրած են նաեւ Բալկանէն եւ Փոքր-Հայքէն:

Մենք արդէն գրած ենք մեր շրջաններուն, որ այդպիսի մէկը տրամադրելի ընեն. լաւ կ'ըլլայ որ Արեւել-Բիւրոն եւս նկատի ունենայ այդ կէտը եւ եթէ կարելի է փութացնել մէկը:

Մինչեւ այդ Մոցի միջոցաւ կը կատարենք մեր յարաբերութիւնները Փոքր-Հայքի հետ՝ թէեւ քիչ երկար կը տեւէ:

Խորշ եղած ընկերով հետ կը թղթակցինք բայց միշտ վերապահօրէն:

Առաջարկ կայ Փոքր-Հայքի յատկացուած բիւրօէն բարձրացնել:

Սեւ-Վիշապ⁵³ (Տիգր[անակերտ]).— Մոցի միջոցով կանոնաւոր յարաբերութեան մէջ ենք: Հոն անձնաւորութիւն մը մեզի ընդարձակ տեղեկութիւն կու տայ երկրի անցքերի մասին եւ կ'աշխատի Գ[իսակ]ի բուժման⁵²: Գ. էն ուղղակի նամակ ստացանք քանի մը օր առաջ, տրամադրութիւնը լաւ է. ինք կը գտնուի Սեւ Վիշապ եւ հաւանականօրէն շուտով կը փոխադրեն դարձեալ Մեր[տին]:

Գ. տեղեկ է իր բժշկութեան փորձերուն⁵⁴, բայց կը վարանի յանդուգն քայլ առնել, մինչեւ որ բացարձակ ապահով չըլլայ: Գործին յաջողութեանը համար տրամադրած ենք մօտ 120 ոսկի՝ իրեն եւ 5 ընկերներու համար՝ վճարելի յաջողութենէ յետոյ:

Պարեգ.— Պարիզի մէջ վերակազմուեցաւ տեղական դաշնակց. մարմինը, որ կազմալուծուած էր: Առ այժմ Ե[րիտասարդ] թուրքերու հետ կը պահպանեն ընկերական յարաբերութիւններ եւ եթէ հարկ ըլլայ կը կազմեն կոնֆերանսներ եւ միտինգներ:

Արեւմտ. Բիւրոյի ռալոնի վիճակի եւ գործունէութեան ամփոփ պատկերն է, որ խոշոր գծերով կը ներկայացնենք Խորհրդին առանց շատ մանրամասնութեան մէջ մտնելու: Գործերու ընթացքին ծանօթ եղող մեր ընկերները լրացուցիչ բացատրական տեղեկութիւնները կարող են տալ ձեզի:

Մեր կողմէն տրուելիք հարցերը արդէն ուղարկած ենք:

ԱՐԵՎՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

50.- Դովիտը կուս. ծածկանունն էր Այնթապի:
51.- Կարմիր լեռը՝ Սոււտիոյ շրջանի Անտիոք քաղաքը, իսկ Քարձորը՝ Կիւրիս քաղաքը:
52.- Սերենկիլեան Յովհաննէս, ծանօթ նաեւ Վարդգէս ծածկանունով. Օսմանեան խորհրդարանի ապագայ յայտնի երեսփոխանը: 1903 թ. Յունուարէն ի վեր բանտարկեալ էր նախ Վան, ապա փոխադրուած Մերտինի եւ Տիգրանակերտի բանտերը: Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք ազատութիւն պիտի գտնէր:
53.- Տիգրանակերտ-Տիարպեթի:
54.- «Բժշկութեան փորձերուն», կուսակցական գաղտնագրութեան մէջ կը նշանակէ՝ բանտէն փախցնելու փորձերուն:

Փաստ. 1567թ-3

Բ 3.- ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

(1908 թ. ՆՍՏԱՇՐՁԱՆ)

1908 թ. Խորհրդի նիստերը սկսուեցին Մարտի 12 — 25ին Մեծ քաղաքում:

Համաձայն «Կանոնագրի» մասնակցում էին՝

ա) Արեւելեան Բիւրոն — ներկայացուցիչ ընկեր Անտոն⁵⁵:

բ) Արեւմտեան Բիւրոն — ներկայացուցիչ ընկեր Մար⁵⁶:

գ) Կովկասեան Ռալոնական ժողովի կողմից երկու հոգի՝ ընկ. Ռոստոմ եւ Մհերեան⁵⁷:

դ) Վասպուրականի մարմինը — ներկայացուցիչ ընկեր Տիգրան:

ե) Տեմէն պատասխանատու մարմինը — ներկայացուցիչ ընկեր Ակնունի:

Սպասուում է դարձեալ մի ընկեր երկրից — Վասպուրականից: Արեւմտեան շրջանի ռալոնական ժողովը կազմուած չլինելով՝ չկարողացաւ ներկայացուցիչ ունենալ Խորհուրդում:

*
**

Ցանկանալով խնդիրները ենթարկել ըստ կարելոյն շատ ընկերների քննութեան, Խորհուրդը որոշեց հրաւիրել՝

1) Արեւելեան Բիւրոյի բոլոր անդամներին, որոնք գտնուում են ժողովի վայրում:

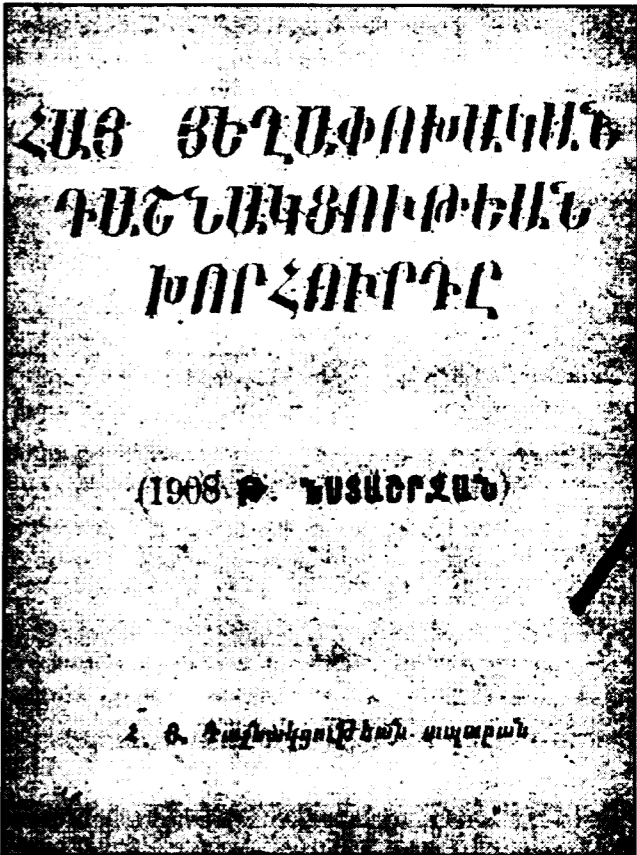
*
**

2) Մօտակայ այն Կ. Կոմիտէների ներկայացուցիչներին, որոնք լիովին համապատասխանում են որոշուած ցենզին:

3) Գործիչ ընկերներին, որոնք այլ եւ այլ ճիւղերում կարող են օգտակար լինել իրենց խորհուրդներով ու ցուցմունքներով, — ընկ. Դուրմանին, Աւերեանին եւ Մուրադին [Սեբաստացի]:

4) Ուրիշ ընկերներ, առանձին նիստերի համար, այս կամ այն կոնկրէտ հարցը քննելիս:

55.- Սիմոն Ջաւարեան:
56.- Սիք. Տէր Մարտիրոսեան:
57.- Սիւր, Սիւրեան Դամօ Օհանջանեան:

Արեւելեան Բիւրոյի տուած բացատրութիւններից պարզուեց, որ Կովկասեան Կ. Կոմիտէներից եւ ոչ մէկը ներկայումս լիովին չի համապատասխանում «Կանոնագրով» պահանջուած ցենզին. այդ պատճառով Խորհուրդը որոշեց չհրաւիրել Կ. Կոմիտէներից ներկայացուցիչներ եւ դրա հետ միասին յանձնարարեց Արեւելեան Բիւրոյին՝ անմիջապէս գրել շրջանի Կ. Կոմիտէներին եւ նրանց յատուկ ուղարկութիւնը հրաւիրել այդ հանգամանքի վրայ:

Որոշեց՝
ա) Բոլոր հրաւիրեալներին տալ խորհրդակցական ձայն:

բ) Արձանագրութեան մէջ մտցնել միմիայն որոշումները եւ բանաձեւերը:

գ) Պատրաստել օրակարգ եւ ղեկավարուել նրանով:

դ) Նիստերի քարտուղարութիւնը յանձնել ընկերներ Մարին եւ Ձէմսին:

ե) Նախագահութիւնը կատարել հերթով:

ՄԵՐ ԴԻՐՔԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԴՆՊՔՈՒՄ

Այդ խնդրին խորհուրդը նուիրեց մի շարք նիստեր, մասնակցութեամբ հրաւիրուած ձեռնհաս ընկերների, ձգտելով հարցը լուսաբանել, թէ քաղաքական եւ թէ բուն մարտական տեսակէտներից: Վիճաբանութիւնները պատում են հետեւեալ գլխաւոր կէտերի շուրջը: 1) Ինչ է մեր պահանջը: 2) Ինչ ուժեր ունենք ներկայումս: 3) Ինչպէս կազմակերպել մեր ինքնապաշտպանութիւնը՝ կովկասում եւ Թուրքիայում: 4) Մեր ուրոյն քաղաքական տակտիկը: 5) Մեր յարաբերութիւնները այլ ազգերի եւ կուսակցութիւնների հետ:

Ընդունուեց հետեւեալ բանաձեւը՝ համարելով պատերազմը, մանաւանդ նուաճողական, վնասակար աշխատաւոր մասսաների շահերի համար, նկատի ունենալով այն հոգեբանութիւնը, որ ստեղծուած է պատերազմի ժամանակ՝ մանաւանդ այն վայրերում, որոնք, ինչպէս կովկասումն է եւ Թուրքաց Հայաստանը կը հանդիսանար իբրեւ կռուի բեմ, եւ հաշուի առնելով այդ վայրերում գոյութիւն ունեցող ազգային փոխադարձ յարաբերութիւնները:

Խորհուրդը որոշեց՝

- 1-
- 2-
- 3- 58

ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՋՆԵՐ

Խորհուրդը ընդունեց, որ պէտք է առաջադրել պատերազմի ստեղծած նոր պարագաների միջոցին հետեւեալ անմիջական պահանջները՝

- 1) Ինքնավարութիւն հայկական նահանգների, մեր ծրագրի գծած սահմաններում:
- 2) Քաղաքական իրաւունքների կատարեալ հաւասարութիւն Թուրքիայի միւս շրջաններում:
- 3) Ազգային-կուլտուրական ինքնավարութիւն համայն Թուրքիայում:
- 4) Վերադարձումն հայերի այն հողերի, որոնք խլուել են [18]77-78 թ.ից սկսած:

58.- Կիտաւոր բաժնին համար տեսնել փաստ. 1567ա-27բ: 59.- Ըստը Վասպուրականն է. կ'ակնարկուի Վանի զինապահեստներու գրաւման հետեւանցով թուրք կառավարութեան ստեղծած արսափի մթնոլորտին:

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քննելով ինքնապաշտպանութեան հարցը, որ կըրկնակի սուր կերպարանք կարող է ստանալ պատերազմի դէպքում, Խորհուրդը յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութեան՝

ա) Դաշնակցութիւնը ձեռնարկում է ինքնապաշտպանութեան կազմակերպման հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերից, պահելով գործի ընդհանուր ղեկավարութիւնը կուսակցութեան ձեռքում (10 ձայն), 2 ձ. ձեռնպահ):

բ) Գործերը աջող տանելու համար՝ յանձնարարուած է Բիւրոյին՝ ա) գորացնել եղած մարմինները եւ չեղած վայրերում նորերը կազմել, ստեղծելով այդ մարմիններին կից ռազմական յատուկ սեկցիաներ (միաձայն):

գ) Նկատի ունենալով ներկայ բացառիկ պայմանները, Խորհուրդը հրահանգում է Բիւրոյին՝ կազմակերպել յատուկ շտաբ որոշ լիազօրութիւններով (8 ձ., 4 ձ. ձեռնպահ):

դ) Խորհուրդը յանձնարարում է ինքնապաշտպանական մարմին հարկաւոր դէպքում պաշտպանութիւն ցոյց տալ եւ միւս ազգերի խաղաղ տարրերին:

ՈՒՇԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ

Երկարօրէն քննելով մեր բռնելիք դիրքը Թուրքիայում, պատերազմի ժամանակ, եւ գալով այն եզրակացութեան՝ որ կազմակերպութիւնը այնտեղ լուրջ քայլեր պիտի անի, Խորհուրդը որոշեց՝

- 1) Ուժերը կենտրոնացնել Վասպուրականում:
 - 2) Յարաբերութեան մէջ մտնել հարեւան ցեղերի ներկայացուցիչների հետ, համոզել նրանց միասին գործել, բռնապետական ռեժիմը խորտակելու նպատակով ձգտել կազմակերպել այլ եւ այլ գործնական ձեռնարկներ, ինչպէս օրինակ միացած ինքնապաշտպանութիւն, պայքար հարկերի եւ հարկային սիստեմի դէմ, կռիւ դեմոկրատիկ եւ մասսաներին մատչելի պահանջների համար եւ այլն:
 - 3) Ռազմիկ ոյժեր եւ ղեկավարներ Թուրքիա ուղարկելու նպատակով՝ կազմակերպել մի վարժոց, որտեղ կարելի լինի 2-3 ամսուայ ընթացքում պատրաստել 40-50 մարզիչներ:
- Բացի դրանից, նկատի ունենալով Շամի ներկայ կրիտիկական վիճակը⁵⁹, որոշուեց՝

- 1) Պատրաստի պահել գէնքի եւ ռազմամթերքի պաշար սահմանին մօտ վայրերում:
- 2) Նկատի ունենալ ղեկավար ընկերներ:
- 3) Սպասել Շամի ընկերոջ գալուստի եւ վարուել համաձայն նրա բերած ցուցմունքներին:

ՀԱՄԵՐԱՇ Խ ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԹՈՒՐԻՔԻԱՅԻ ԴԻՄԱԴԻՐ ՏԱՐԵՐԻ ՀԵՏ

Լսելով մանրամասն գեկուցումը Պարիզում 1907 թուին կայացած կոնգրէի մասին, Խորհուրդը յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

ա) Շարունակել նոյն ուղղութեամբ քայլեր անել՝ աւելի եւս ամրապնդելու այն համերաշխութիւնը, որ ստեղծուած է Թուրքական արդի ռեժիմին դէմ գործող այլ եւ այլ տարրերի, կուսակցութիւնների միջեւ:

բ) Համաձայն Ընդհանուր Ժողովի ընդունուած որոշման, պատրաստել յեղափոխական այլ եւ այլ ձեռնարկներ՝ Թուրքիայում գործող քաղաքական կազմակերպութիւնների, գլխաւորապէս մակեդոնացիների, Թուրքերի եւ ալբանացիների հետ, չմոռանալով գործակցութեան բերել երկու կարեւոր տարրեր եւս, ինչպէս են յոյներն ու ասորիները:

գ) Աչքի առաջ ունենալով եր[իտասարդ] Թուրքերի մի մասի որոշ տրամադրութիւնը, Թիւրմացութիւնների տեղիք չտալու համար շեշտել, որ ձեռնարկելով Պարիզի կոնգրէի որոշումների իրականացման, Դաշնակցութիւնը չի հրաժարուում իր «ծրագրի» որեւէ կէտից եւ շարունակելու է ապագայում հետապնդել նրա իրականացման կեանքի մէջ:

դ) Միջկուսակցական ժողովների որոշումները պարտաւորեցուցիչ համարել Դ-ն համար միայն այն պարագային, երբ որոշումները արուում են միաձայն:

ե) Ընտրել եւ ուղարկել յատուկ ընկեր, որը իբրեւ անդամ Permanent comite-ի²¹, պիտի շարունակի համերաշխ գործակցական աշխատանքներ, կոնգրէի որոշած սահմաններում:

զ) Լրացնել Լիսի⁶⁰ Պատասխանատու մարմնի կազմը ծրագրուած ձեռնարկները կազմակերպելու համար:

ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1- Լսելով գեկուցումը Թուրք-պարսկական կոնֆլիկտի առթիւ տեղի ունեցած բանակցութիւնների մասին պարսիկ սահմանադրական-յեղափոխական ներկայացուցիչների եւ Արեւել. Բիւրոյի ներկայացուցիչի միջեւ, Խորհուրդը որոշեց.

- ա) Հաստատել կայացած համաձայնութիւնը:
- բ) Օգտուել այդ համաձայնութիւնից՝ յեղափոխական պատրաստութիւններ տեսնելու եւ կազմելու մարտական խմբեր, որոնց նպատակը պէտք է լինի պաշտպանել տեղական ազգաբնակչութիւնը, առանց ցեղի, խորութեան եւ օգնութեան հասնել, եթէ պէտքը ներկայանայ Թուրքաց սահմանապահում ապրող հայերին:
- գ) Կարիք ներկայացած դէպքում գէնք բերել տալ յիշեալ խմբի աջակցութեամբ մեր պէտքերին գործածելու համար:

Դրա հետ միասին որոշուեց արտօնել ընկեր Արբա-կին⁶¹ ստորագրել վերեւ յիշած բանակցութիւնների արձանագրութիւնը, թոյլ տալով, եթէ հարկ լինի, մի քանի փոփոխութիւններ, առանց սակայն դուրս գալու նախական պայմանագրութեան սահմաններից:

II. Լսելով գեկուցումն այն խորհրդակցութեան մասին, որ տեղի է ունեցել Արեւմտ. Բիւրոյի ներկայացուցչի եւ բոլգար-մակեդոնական մի քանի կարեւոր գործիչների միջեւ,

Խորհուրդը որոշեց՝
1) Լիազօրութիւն տալ Արեւմտեան Բիւրոյի կամ Լիսի Պատասխանատու մարմնին շարունակել այդ բանակցութիւնները, ընդգծուած սահմաններում, մակեդոնական յեղափոխական կոմիտէի գիտութեամբ եւ համաձայնութեամբ՝
2)

III. Լսելով գեկուցումն այն բանակցութիւնների մասին, որ սկսուել են ընկել Բրիկովի եւ Ա-ի միջեւ, Խորհուրդը որոշեց՝
ա.
բ.
գ.

ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐ՝ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

Լսելով կազմակերպութեան դրամական հաշիւների գեկուցումները եւ նկատելով եկամուտների զգալի նուազումը կուսակցական շրջանում, Խորհուրդը որոշեց՝

- ա) Հրաւիրել բոլոր մարմինների յատուկ ուշադրութիւնը կազմակերպութեան եկամուտների կանոնաւորման անհրաժեշտ պահանջի վրայ:
- բ) Պարտաւորեցնել բոլոր դաշնակցականներին վճարելու «կանոնագրով» որոշուած տուրքը:
- գ) Դարձեալ շեշտել, որ արգելուած է) բռնի հանգանակութիւնը, խստիւ գործադրելով Ընդհանուր Ժողովի տուած հրահանգները այդ մասին:
- դ) Ձեռնարկել մի յատուկ հանգանակութիւն յօգուտ Թուրքահայ դատի:
- ե) Յանձնարարել երկու Բիւրոներին դիմել հանգանակութեան յօգուտ կուսակցութեան:

60.- Կ. Պոլսոյ. կ'ակնարկուի Տեմէն-Յուցական-տեռորական մարմնի ծրագրած ձեռնարկներուն: 61.- Արբակ, Արբակ Ռշտունի ծածկանուսն է Յովսէփ Միրզայեանի, որ Ռոստոմի հետ մասնակցած էր հայ եւ պարսիկ բանակցութիւններուն:

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԸ

Քննութեան առնելով դաշնակցական մարմինների արդի վիճակը եւ մատնանշելով այն փաստը, որ Կովկասեան շրջանում մարմինների խոչոր մասը ենթակայ է կազմալուծման եւ թուլացման, խորհուրդը որոշեց՝ յանձնարարել Բիւրոյին այդ երեւոյթը իր առանձին ուշադրութեան առարկայ դարձնել եւ ձեռք առնել հարկաւոր միջոցներ:

Մարմինների վերաբերմամբ կայացաւ հետեւեալ որոշումները.

ա) Յանձնարարել Արեւելեան Բիւրոյին մինչեւ առաջիկայ Սեպտեմբերի սկիզբը ստուգել մարմինների ցենզի խնդիրը եւ ըստ այնմ պարզել իւրաքանչիւրի դիրքը:

բ) Իսկ մինչ այդ, ճանաչել իբրեւ Կ. Կոմիտէ՝ Մեծ քաղաքը, Ոսկանապատը, Մրգաստանը եւ Նաւահանգիստը: Այգեստանը համարել միացած Մեծ քաղաքին, Ապառաժը Ոսկանապատին, Քարը եւ Զրաբերդը Մրգաստանին, Նալբանդը եւ մերձաւոր շրջանները՝ Նաւահանգստին⁶²:

- գ)
- դ)
- ե)
- զ) (Որոշումներ ընթացիկ գործերի մասին):
- է)
- ը)
- թ)

ԲԻՒԴԺԷ
.....
.....
.....

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆՆԵՐ

Ուշադրութեան առնելով «Դրօշակ»ի բովանդակութեան հարցը եւ ցանկանալով հարստացնել նրան տեսական յօդուածներով՝ խորհուրդը որոշեց յանձնարարել Արեւելեան Բիւրոյին եւս՝ տեսական յօդուածների եւ լուրջ ուսումնասիրութիւնների կողմից նախ ապահովել կեդրոնական պաշտօնական օրգանը:

62.- Ծածկանունով նշուած կուսակցական շրջաններն են՝
Մեծ քաղաք – Թիֆլիս
Ոսկանապատ – Պաքու
Մրգաստան – Երեւան
Նաւահանգիստ – Պաթում
Այգեստան – Գանձակ
Ապառաժ – Ղարաբաղ եւ Զանգեզուր
Քար – Ալեքսանդրապոլ
Զրաբերդ – Կարս
Նալբանդ – Գիւս. Կովկաս, Սոր Նախիջեւան

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՊՐՈՊԱԳԱՆԴ

I. Նկատելով որ Բիւրոն ժընեւ գտնուելով, նրա անդամները հեռու են մնում քաղաքական այնպիսի կեդրոնից, որպիսին է Ֆրանսիական մայրաքաղաքը:

II. Նկատելով, որ պրոպագանդի համար չունենք մնայուն կոմիտէներ եւրոպական կարեւոր վայրերում, որի շնորհիւ մեր հարցի արծարծումը յարատեւ բնոյթ չէ ունենում – խորհուրդը որոշեց.

1) Յանձնարարել Արեւմտեան Բիւրոյին՝ որ եթէ նա այժմ անհնարին է գտնում Բիւրոն Պարիզ փոխադրել, պէտք է մի յատուկ ընկեր պահի այնտեղ իր անդամներից, սերտ կապ պահպանելու համար այլեւայլ շրջանակների հետ:

2) Հաստատել մնայուն կոմիտէներ, կարեւոր վայրերում, բաղկացած եւրոպացիներից, միացնելով, ուր հրնարաւոր է, այդ կոմիտէների մէջ նաեւ ձեռնհաս հայեր:

ՅՈՒՑԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱՐԿՆԵՐԻ ԾՐԱԳԻՐԸ

Քննելով Լիսի²³ շրջանի ցուցական ձեռնարկների համար եղած առաջարկները, խորհուրդը սկզբունքով ընդունելով այդ՝ նրանց մանրամասը մշակութիւնը եւ գործադրութեան եղանակը թողեց Լիսի Պատասխանատու մարմին, յանձնարարելով դնել գործը միջազգային հողի վրայ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՌՈՐ

Նկատի ունենալով, որ Լիսում լինելիք քաղաքական տեւորների խնդիրը մանրամասն քննուած եւ հաստատուած է Ընդհանուր Ժողովի կողմից, խորհուրդը Լիսի Պատասխանատու մարմին թողեց նրա գործադրութիւնը, ինչպէս եւ գործի կազմակերպական բոլոր մանրամասնութիւնները, մնալով միջազգային հողի վրայ, ինչպէս թելադրել է Ընդհանուր Ժողովը:

ԶԻՆԱԿԱՆ

Քննելով կազմակերպութեան ձեռքում եղած գէնքերի հարցը, խորհուրդը յանձնարարեց Արեւելեան Բիւրոյի գինական սեկցիային՝

ա) Կովկասեան մարմինների տրամադրութեան տակ եղած գէնքերի մի մասով ապահովել տեղական կարիքները, համաձայն ընթացիկ պահանջի,

բ) Մնացածները դուրս բերել տեղական մարմինների իրաւասութիւնից եւ դասաւորել նրանց՝ կազմակերպական ընդհանուր կարիքների համեմատ:

ՅԵՂԱՓՈՆԱԿԱՆ ԹՈՒՐԲ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նկատելով այն խոչոր դերը, որ կատարում են թուրքերէն յեղափոխական բրոշիւրները եւ հրատարակութիւնները թուրքիայում, խորհուրդը յանձնարարում է մեր բոլոր մարմիններին՝ ջանք չխնայել տարածելու Օսմանեան կայսրութեան բոլոր վայրերում թուրք յեղափոխական գրականութիւն: Դրա հետ միասին խորհուրդը օգտակար է գտնում, որ մեր հրատարակութիւնները եւս տարածուեն թուրք խմբերի միջոցով:

Մանօթանալով Պարիզի կոնգրէի այն որոշման, որը վերաբերում է տեղական բոլոր լեզուներով յեղափոխական գրականութիւն ստեղծելու խնդրին, խորհուրդը յանձնարարեց ընկերներին ուժ տալ գործին՝ թէ գրքեր մատակարարելով եւ թէ դրամական նպաստ տալով:

Դրա հետ միասին խորհուրդը նպատակաւորմար գտաւ օգնել, ինչպէս եւ առաջ, այն թուրք յեղափոխականներին, որոնք կ'ուզենան Կովկասի վրայով Երկիր անցնել ոչ-լեզալ ճանապարհով:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԱՐԴԻ ՎԻՃԱԿԸ

Մանօթանալով Ռուսաստանում գործող յեղափոխական կուսակցութիւնների ներկայ աննախնայելի վիճակի հետ եւ արձանագրելով այն իրողութիւնը, որ նրանց թուում այնուամենայնիւ Դաշնակցութիւնն է ամէնից քիչ ենթակայ եղել կազմալուծման, ամէնից շատ է պահպանել իր ոյժը եւ ազդեցութիւնը աշխատաւորութեան մէջ, խորհուրդը քննութեան առաւ Դ-եան Կովկասեան մարմինների թուլանալու ընդհանուր եւ մասնակի պատճառները, որոնցից հարկ ենք համարում յիշել հետեւեալները:

1) Ռուս-եապոնական պատերազմից, համառուսական ներքին խռովութիւններից եւ մանաւանդ հայ-թրքական ընդհարումներից առաջացած տնտեսական տազնապար պիտի սպառէր կռուող տարրերի, եւս առաւել Դ-եան նիւթական ոյժերը: Այդ բացասական երեւոյթի հետ առնչութիւն ունի նաեւ ընդհանուր յոգնածութիւնը, անկարելիութիւնը կռուել օրէ օր աճող ունակցիայի դէմ միշտ միեւնոյն լարուած թափով:

2) Կալուածական եւ այլ ազգային իրաւունքների խնդրի մէջ միապետութեան արած խոչոր գիջումները, Հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստի հրատարակումը, հայ-թրքական կռիւների յաջող լուծումը, որոշ չափով գոհացում տալով Դ-եան օժանդակ տարրերին, անխուսափելիորէն պատճառ պիտի դառնային նրանց կտրուելուն կազմակերպութիւնից: Աւելի եւս – նոյն այդ տարրերը այլ եւս պէտք չզգալով մարտական ոյժերի, պիտի

63.- Ֆրանսերէն՝ դաւադրական, ընդյատակեայ:
64.- Ֆրանսերէն՝ պատրանքներով, ցնորքներով:

մնային իրենց թշնամական զգացմունքով դէպի Դ-իւնը, որը իւր հիմնական ուղղութեամբ վնասակար ազդակ է հանդիսանում նրանց՝ դասակարգային շահերի տեսակէտից:

3) Միապետական ունակցիան, որ գլուխ բարձրացրեց Ռուսաստանի կենտրոններում գործող կուսակցութիւնների թուլութեան պատճառով, զօրեղանալով՝ ստիպեց Դ-եանը եւս նահանջել հետզհետէ այն գերիշխող դիրքերից, որ նա իբրեւ աշխատաւորութեան ներկայացուցիչ գրաւել էր մեր կեանքում, ընտրած լինելով մի ճանապարհ, որով չէզոքանում էին կառավարութեան հաստատութիւնները, վերացում էին բուրժուակղերական դասերի արտօնութիւնները, եւ կեանքը վերափոխում էր դեմոկրատիկ լայն հիմունքների վրայ:

4) Ռէակցիայի ուժեղանալը անդարդարձաւ Դ-եան վրայ հետեւեալ մասնակի երեւոյթներով՝

ա) Դ-իւնը, լիկվիդացիայի ենթարկելով որոշ ֆունկցիաները (դատաւարութիւն, ինքնապաշտպանութիւն) պիտի գրկուէր այն անդամներից, որոնց ներկայութիւնը կուսակցութեան մէջ պայմանաւորուած էր լոկ այդ ֆունկցիաներով:

բ) Գործից պիտի հեռանային, կամ նուազ մասնակցութիւն ցոյց տային նրանք, որոնք գրաւուել էին Դ-եան մէջ նրա բացառիկ հմայքի շնորհիւ կամ որոնք ընդունակ էին գործելու միայն նրա գերիշխանութեան շրջանում ստեղծուած արտօնեալ պայմաններում:

գ) Բուրժուակղերական դասերը՝ մինչ ունակցիայի զօրեղանալը լուռ ու համակերպ, սիրտ առան եւ կազմակերպութեան Դ-եան դէմ ունակցիայի առաջին խոչոր յաղթանակից յետոյ (Մոսկուայի ապստամբութեան ճնշումը), իբրեւ մարտական ոյժ ծառայեցնելով Դ-թիւնից հալածուած կամ հայ-թրքական կռիւների խառնակ օրերում դաշնակցական անուկով երեւան եկած բախտախնդիրներին: Այդ արշաւանքին աջակից հանդիսացան կուսակցամոլութեան ոգով տարուած կազմակերպութիւններ եւ խմբակներ, ինչպէս նաեւ Դ-եան նահանջի ընթացքում դասալիք եղած նրա անդամները՝ ոմանք հին, ոմանք նոր դաշնակցական անուններով:

դ) Հոկտեմբերի 17-ի մանիֆեստը, չիրականացնելով հանդերձ աւետուած սահմանադրութիւնը, որից յետոյ յեղափոխական կուսակցութիւնները Ռուսաստանում կարող կը լինէին կոնսպիրատիւ⁶³ շրջանից անցնել օրինականը, ստեղծեց եւ պահպանեց այնուամենայնիւ տրամադրութիւն՝ աւելորդ նկատել յեղափոխական կռուի սովորական միջոցները, մասնաւորապէս ռազմական կորովը եւ առաջնակարգ, երբեմն բացառիկ կարեւորութիւն տալ լոկ խօսքին ու գրչին:

Այս տրամադրութիւնը առանձնապէս վտանգաւոր էր Դ-եան համար, որը կռիւ է մղում ոչ միայն Ռուսաստանի արդի պայմաններում, այլեւ Տաճկաստանում:

ե) Նոյն մանիֆեստի իլիւզիոններով⁶⁴ պիտի բացատ-

րել մասամբ այն հանգամանքը, որ ընկերներից շատերը հակուում էին գործունէութեան հիմքը համարել լոկ հակամարտութիւնը տնտեսապէս անմիջական կերպով կեղծուող տարրերի դէմ, մինչդեռ քաղաքական ազատութիւնները մնում էին չիրագործուած, եւ ազգային անհաւասարութիւնը իր ոյժի մէջ: Քաջալերուելով այդ ուղիի վրայ տարուող դիւրին եւ շարունակական յաղթանակներով, ընկերները հաճոյքով գնում էին ամենաթոյլ ընդդիմադրութեան ճանապարհով, առանց նկատի ունենալու, որ դրանով նուազում է կազմակերպութեան յեղափոխական կորովը, մանաւանդ որ յաղթանակները յաճախ ձեռք էին բերում ոչ թէ խմբակցութիւնների սեփական կազմակերպուած ոյժերով, այլ դրա վրայ սպառուում էր Դ-եան բարոյական եւ նիւթական կապիտալը՝ ամբարուած նախկին սերունդների եռանդով ու արիւնով:

զ) Քաղաքական ընդհանուր ճնշումներին եւ ազգային անհաւասարութեան երկրորդական տեղ տալու մէջ, ընկերների մի մասի կողմից, դեր էր խաղում նաեւ այն հանգամանքը, որ որոշ տերմինոլոգիայի ազդեցութիւնից դեռ չազատուած, կռիւր այդ պայմանների դէմ որակուում էր բուրժուական, ոչ վայել դասակարգային մի կուսակցութեան:

է) Դասակարգային կռուի գաղափարը, կիրառուում էր նոյնպէս թերի կերպով: Նրա տակ հասկացուում էր ընդհանրապէս աշխատաւոր խմբակցութիւնների, նոյնիսկ անհատների, օրուայ մասնակի տնտեսական շահերի պաշտպանութիւնը: Հրապարակի վրայ քիչ էր դրուում աշխատաւորութեան ընդհանուր խնդիրը, յանուն որի գոհաբերուէին աշխատաւոր անհատների կամ խումբերի ժամանակաւոր շահերը: Վերոյիշեալ երեւոյթների հետեւանք է, որ Ընդհանուր ժողովում դրուած եւ ռայոնական ժողովում կրկնուած որոշումները՝ աշխատաւորութեան բովանդակ շահերի պաշտպանութեան (համար) քաղաքական գիտալարժեքային խմբեր կազմելու մասին, մնում էին յաճախ իբրեւ լոկ ծիսակատարութիւն՝ պատմականօրէն միայն կապուած Դ-եան անւան հետ:

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՁՐԵՂԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Քննելով կովկասեան դաշնակցական մարմինների թուլանալու պատճառները եւ գտնելով, որ դրանց մի մասը, լինելով արտաքին, անկախ են մեր գործունէութիւնից, միւսները անհրաժեշտ հետեւանք են Դ-եան տարած մասնակի յաղթանակների՝ Խորհուրդը կանգ առաւ մասնաւորապէս կազմակերպութեան թերութիւններից բխող պատճառների վրայ, որոնց վերացման նպատակով յանձնարարուում են հետեւեալ համապատասխան միջոցները:

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Աչքի առաջ ունենալով գրաւոր եւ բանաւոր պրոպագանդայի անբաւարարութիւնը, աւելի մեծ ոյժ տալ տեսական ընդհանուր խնդիրների, ծրագրի կէտերի պարզաբանութեանը: Ներկայ քաղաքական պայմաններում լեզու կուսակցական թերթը անհնարին լինելով՝ լուրջ միջոցների դիմել՝ հիմնաւորելու համար գաղտնի հրատարակութիւնների գործը:

Մանօթացնելով ընկերներին Դ-եան անցեալ գործունէութեան հետ, մասնաւորապէս Տաճկաստանում: Պարբերական տեղեկութիւններ մատակարարել դաշնակցական բոլոր մարմիններին մեր կարեւոր վայրերի ընթացիկ գործունէութեան մասին:

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՁՏՈՒՄ

1) Ի նկատի ունենալով մօտիկ անցեալի փորձերը, կալուածական եւ հայ-թրքական կռիւների շրջանում, երբ Դ-եան յաջող քայլերը եւ ձեռք բերած հմայքը գրաւում էին տարրեր՝ շահագրգռուած յեղափոխական ընդհանուր գործի լոկ այս կամ այն մասնակի արտայայտութիւններով:

Ի նկատի ունենալով, որ գործի շատութեան եւ իրերի խառնակ դրութեան պատճառով, իբրեւ դաշնակցականներ, յաջողում էին հրապարակ գալ ոչ միայն այդպիսիները, այլեւ պարզապէս անձնական շահ փնտրող բախտախնդիրները՝ ինտելիգենտ եւ ոչ ինտելիգենտ:

Ի նկատի ունենալով, որ յեղափոխութեան նեղ օրերում գլխաւորապէս դրանք են լինում առաջին դասալիքները եւ շարքերի մէջ վհատուած սերմանողները, որ իրենց դասալիքումը քողարկելու կամ նոր դրութիւնը շահագործելու համար նրանք դուրս են գալիս կռուի կազմակերպութեան դէմ, եւ որ այդ կռիւր աւելի դժուարանում է մեզ համար նրանով, որ նրանք շարունակում են մնալ հրապարակի վրայ դաշնակցական անունով, յանձնարարուում է՝

ա) Որոշակի տարբերել բուն դաշնակցական յեղափոխական գործը այն աշխատանքներից՝ ըստ մեծի մասամբ օրինական հողի վրայ տարուող, որոնց մէջ դաշնակցական անհատները կարող են կամ պարտաւոր են մասնակցել իբրեւ քաղաքացիներ:

բ) Զատել կազմակերպութեան իսկական անդամներին նրանցից, որոնք միայն օժանդակ են, ժամանակաւոր գործակից կամ սոսկ համակիրներ:

գ) Պատասխանատու դերերի համար յատուկ զգուշութիւն պահպանել նրանց վերաբերմամբ, որոնք իրենց դիրքի շնորհիւ կարող են շահագործել Դ-եան անունը եւ ուժերը անձնական նպատակների համար: Զգուշանալ նաեւ նրանցից, որոնք Ֆրագներով գինւած եւ զոհողութեան անընդունակ, հետամուտ են

կազմակերպութեան միջոցներով իրենց համար դիրք ստեղծելու:

2) Ի նկատի ունենալով, որ գործին ամբողջովին նւիրուած ընկերները՝ ստիպուած լինելով անձնական կամ ընտանեկան ապրուստը հոգալ կազմակերպական միջոցներից, ռոճիկով ծառայող պաշտօնեաների տպաւորութիւն են թողնում դրսում, մի հանգամանք, որ բացասաբար է ազդում ոչ իրազեկ ընկերների գոհողութեան պատրաստականութեան վրայ, յանձնարարուում է՝

ա) Minimum-ի հասցնել այն ընկերների թիւը, մանաւանդ վարչական մարմինների մէջ, որոնց ապրուստի ծախքը ընկած է կազմակերպութեան վրայ:

բ) Շեշտել Դաշնակցութեան աւանդական սկզբունքը, խախտած մասամբ հայ-թրքական կռիւների ընթացքում, որով ամէն մի գործիչ ամբողջովին նուիրուելու դէպքում իսկ, պարտաւոր է ստանալ կազմակերպութեան միջոցներից այնքան, որքան պահանջում են իր ամենանհրաժեշտ պէտքերը, յամենայն դէպս միշտ աւելի պակաս, քան ինքը կարող է ձեռք բերել իր մասնաւոր աշխատանքով:

Սրա հետ միասին վերացնել թիւը գաղափարի մնացորդները դաշնակցական այն խաւերի միջից, որոնք շարունակում են նկատել Դաշնակցութիւնը, իբրեւ մի արտաքին ազդակ, որի մի մասը կազմելու գիտակցութիւնը չեն զգում իրենց մէջ, իբրեւ մի բարեբար ոյժ՝ գոյութիւն ունեցող անկախ իրենց գոհողութիւնից, որը ուրիշ կոչում չունի, եթէ ոչ գոհացում տալ նրանց նեղ տնտեսական շահերին կամ պաշտպանել այլ եւ այլ թըշնամիներից:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Նկատելով, որ մեր մի քանի վայրերում չափազանց շատ են գրաւուում տնտեսական շահագործման դէմ ուղղուած անմիջական պայքարով, աչքաթող անելով ընդհանուր պայմանները, մի ուղղութիւն, որ տանում է դէպի նեղ էկոնոմիզմը, յանձնարարուում է՝

Մեր ապրած վայրի ներկայ քաղաքա-սոցիալական պայմաններում յեղափոխական գործունէութեան ծանրութեան կենտրոնի կռիւր՝ համարել աշխատաւորութիւնը ճշող ընդհանուր քաղաքական եւ հասարակական պայմանների դէմ, որոնց ներկայութեամբ չափազանց դժուարին, երբեմն անհնարին է դառնում ինքը՝ զուտ տնտեսական կռիւր:

Տնտեսական պայքար մղելիս 1) Հետամուտ լինել, որ տրուող պահանջները վերաբերուեն աշխատաւորութեան հիմնական շահերին, որոնք կարող են չզոգորդել աշխատաւոր անհատների եւ խմբակցութիւնների տեղական շահերին: 2) Խոյս տալ բանուորական այն պահանջներից, որոնք թէեւ նիւթական բաւարարութիւն

են տալիս, բայց ցանկալի չեն դասակարգային ինքնաճանաչութիւն ձեռք բերելու տեսակէտից: 3) Նախ քան գործադուլների դիմելը, աշխատել ստուգել կեղեքող կապիտալի, յաւելեալ արժէքի չափը եւ զգուշանալ, որ գործադուլների հետեւանքը չլինի արդիւնագործութեան քայքայումը: 4) Աշխատել դրուած պահանջների շուրջը գրաւել նոյն վայրի ուրիշ ազգութիւնների պատկանող աշխատաւորներին՝ դասակարգային աւելի լայն գիտակցութիւն առաջ բերելու եւ վայրի բոլոր աշխատաւորների համար համահաւասար պայմաններ ստեղծելու նպատակով: 5) Վերացնել ի սպառ բուն ուժի սպառնալիքը տէրերի եւ աշխատաւորների կոնֆլիկտների դէպքերում, եթէ տէրերը իրենք չեն դիմում կողմնակի ուժի միջամտութեան:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆ

Թիչեցնելով ընդհանուր եւ կովկասեան ռայոնական ժողովների որոշումները, պարզել, որ դասակարգային կուսակցութիւն լինել չի նշանակում խոյս տալ «ազգային» անուան տակ յայտնի եղած խնդիրներից, թէկուզ եւ այն դէպքերում, երբ նրանց մէջ որոշ շահագրգռում են ցոյց տալիս ոչ աշխատաւորական խաւերը: Մասնաւորապէս խոչընդոտ չհանդիսանալ նրանց կուլտուրական ձեռնարկներին, մանաւանդ այն վայրերում, ուր մեր ուժերը ի վիճակի չեն գոհացում տալու ժողովրդի կուլտուրական պահանջներին: Ղեկավարուելով աշխատաւորութեան հեռաւոր եւ հիմնական շահերով եւ ոչ թէ հակազդուելով բուրժուա-կղերական դասերի միտումներին, որոնք ժամանակաւոր նշանակութիւն միայն կարող են ունենալ, ձեռք առնել այդ խնդիրները եւ տանել նրանց համաձայն աշխատաւորութեան շահերին:

ԽՄԲԵՐ ԵՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կուսակցութեան ամբողջական աշխատանքը կատարել կարողանալու համար յանձնարարուում է հետամուտ լինել կազմակերպական ուժերի ինտեգրալ զարգացման:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԻ անդամ համարել ամէն դասակարգի պատկանող անհատներին (արհեստաւոր, բանուոր, վաճառական եւ այլն), եթէ նրանք ընդունում են կուսակցութեան ծրագիրը, ենթարկուում են որոշումներին եւ իրօք ձգտում են իրականացնել նրանց կեանքի մէջ: Այդ խմբերը պատրաստուում են քաղաքական գործունէութեան, ակտիւ մասնակցութիւն են ցոյց տալիս ընտրութիւնների մէջ, կազմում են ժողովներ, միտինգներ, ցոյցեր՝ ի հարկին գինուած: Կուսակ-

ցական ակնյի լայն գիտակցութեան հասած ք[աղաքական] խմբերը վարում են ընդհանուր պրոպագանդ եւ կազմում են կոոպերատիւ միութիւններ՝ սպառողական ու արդիւնաբերական, գործնականապէս տարածելու համար կեանքի մէջ ընկերվարական սկզբունքները:

ԱՐՀԵՍՏԱԿՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆՈՒՈՐԱԿԱՆ խմբերը աւելի շահագրգռել ընդհանուր քաղաքական խնդիրներով, մտցնելով նրանց մէջ կուսակցական գիտակցութիւն եւ պարտաճանաչութիւն:

ԳԻՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ կազմակերպելիս՝ ընդհանուր պրոպագանդի հետ միասին մտցնել նրանց մէջ ներքին բովանդակութիւն կոնկրէտ ձեռնարկների ճանապարհով: Սկզբնաւորութիւնը դնել այնպիսի քայլերով, որոնց նպատակաւարումարութիւնը աւելի մատչելի է գիւղացի աշխատաւորութեանը (հողաբաժինների կանոնաւորում ու լայնացում, հարկերի դասաւորում, համայնական աշխատանք համայնական պէտքերի համար եւ այլն):

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՈՒՇԵՐԻ կանոնաւորման եւ բարձրացման վրայ դարձնել յատուկ ուշադրութիւն, մի բան, որ ամէնից շատ է աչքաթող արուած վերջին ժամանակներս:

Օրէցօր բազմացող բանտարկեալների եւ աքսորեալների վիճակը թեթեւացնելու նպատակով տարածել «Կարմիր խաչի» սահմանները լայն չափերով:

ԹՈՒՐԲԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑ: Առանձնապէս պիտի աշխատել կապել Կովկասեան դաշնակցական մարմինները հայ աշխատաւորական ամենակարեւոր հատուածի տաճկահայ ժողովրդի վիճակի հետ, որը անցնում է ներկայումս յեղափոխական գերագոյն մոմենտներից մէկը, պարզել տաճկահայ շարժման անցեալի եւ ներկայի իսկական բնոյթը, վերջ տալով այն թիւր գաղափարին, որով տաճկահայ շարժումը, որակուելով ազգային, հակադրուում է Կովկասեան աշխատաւորականին: Յոյց տալ նրա բացառիկ կարեւորութիւնը ընդհանուր օսմանեան յեղափոխական շարժման մէջ, ինչպէս նաեւ այն ազդեցութիւնը, որ կարող է ունենալ նրա յաջող լուծումը քաղաքական եւ մանաւանդ ազգային-կուլտուրական տեսակէտներից Կովկասի համար:

Քանի որ Կովկասեան մարմինների մէջ նկատուած երեւոյթները տեղի են ունենում մասամբ այլ վայրերում եւ բացի այդ, վաղը կարող են ծաւալել ակնյի մեծ չափերով Տաճկաստանում, խորհուրդը դաշնակցական

բոլոր մարմինների լուրջ ուշադրութեանն է յանձնարարում Կովկասեան մարմինների վիճակի մասին եղած դիտողութիւնները, ինչպէս նաեւ այդ առթիւ առաջարկուած միջոցները:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆԸ

Քննութեան առնելով թերթի խնդիրը Կովկասում ու ի նկատի ունենալով տիրող գրաքննական խտրութիւնները, որոնք թոյլ չեն տալիս ռայոնական թերթին հարկաւոր ազատութեամբ պաշտպանել կուսակցութեան ծրագիրը ու ձեռնարկները, ինչպէս եւ ի նկատի ունենալով յարակից մի քանի պատճառները,

- Խորհուրդը որոշեց՝ ա) Դադարեցնել պաշտօնական թերթի հրատարակութիւնը: բ) Հիմնել մի գաղտնի պաշտօնական թերթ, յանձնելով այդ գործի կազմակերպումը Արեւելեան Բիւրոյին:

ԻՆՏԵՐՆԱՑԻՈՆԱԼԸ

Լսելով զեկուցում Դ-եան մասնակցութեան վերաբերեալ Շտոտագարտի սոցիալիստական միջազգային կոնգրէսում, Խորհուրդը զբաղուեց այն հարցով, թէ արդեօք պէտք է մնալ ռուսական սեկցիայի մի հատուած, ինչպէս այժմ է, թէ պիտի ձգտել ձեռք բերելու ձայներ նաեւ Թուրքահայաստանի համար եւ կազմելու հայկական անկախ սեկցիա, իբրեւ ներկայացուցչութիւն թէ կովկասահայերի եւ թէ Թուրքահայերի:

- Որոշեց՝ ա) Աշխատել ստանալ ձայներ Թուրքահայաստանի համար եւ կազմել հայկական սեկցիա: բ) Ցանձնել այդ որոշման իրագործումը Արեւմտեան Բիւրոյին, յանձնարարելով անել հարկ եղած դիմումներ ըստ կարելոյն շուտ:

«ԾՐԱԳՐԻ» ԵՐԿՈՒ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ

Ուշադրութեան առնելով ծրագրի չհրատարակուած երկու գլուխների հարցը՝ Թուրքիայի եւ Կովկասի մեր իրականութեան վերաբերեալ,

- Խորհուրդը որոշեց՝ ա) Մշակել այդ երկու գլուխները, յանձնելով Թուրքիային ընկեր Ռ-ին, Կովկասին՝ ընկեր Ա-ին: բ) Հրատարակել այդ գլուխները IV Ընդհ. ժողովի ընտրած իննի յանձնախմբի խմբագրութեամբ: Եթէ մինչեւ առաջիկայ Ընդհանուր ժողովը այդ աշխատանքը պատրաստ չլինի, այդ դէպքում Ընդհ. ժողովին պիտի թողնել նրա խմբագրութեան եւ հրատարակութեան գործը:

IV ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Խորհուրդը որոշեց՝ IV Ընդհ. ժողովի արձանագրութիւնը տպելու համար կազմել մի յատուկ մասնաժողով, 3 հոգուց, ընտրուած իննի յանձնախմբի անդամների միջից: Այդ մասնաժողովին պիտի թողնել արձանագրութիւնների տպագրութիւնը:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կուսակցութեան վերաբերմունքի մասին դէպի կաթողիկոսական ընտրութիւնները քննուեցին հետեւեալ առաջարկները՝

- 1) Մասնակցել ընտրութիւններին պաշտօնապէս: 2) Մասնակցել, բայց ոչ պաշտօնապէս: 3) Չմասնակցել բոլորովին եւ արգելել անդամներին որեւէ ձեւով մասնակցութիւն ցոյց տալ: 4) Չմասնակցել պաշտօնապէս, յանձնարարութիւն չանել նոյնպէս ոչ պաշտօնական մասնակցութեան մասին, բայց արգելք չդնել անհատ անդամներին վարուելու ըստ իրենց հայեցողութեան:

Քննուեցին նաեւ հետեւեալ տեսակէտները՝

- 1) Առանձին կարեւորութիւն չտալով ընտրուելիք կաթողիկոսի անձնաւորութեանը՝ օգտուել ընտրութիւններից, ինչպէս նաեւ պատգամաւորական ժողովից՝ առաջ մղելու համար, համեմատաբար աւելի նըպաստաւոր պայմաններում, այն խնդիրները, որոնք տրուած էին մեր կողմից էջմ[իածնի] կենտրոնական համագումարում: 2) Յաջողեցնել այնպիսի մէկի ընտրութիւնը, որը ոյժ տայ ռամկավար հոսանքին եւ օգտուելով կաթողիկոսական հաստատութեան միջազգային նշանակութիւնից, նպաստի իր միջամտութեամբ հայկական հարցի յաջող լուծման: 3) Խանգարել յամենայն դէպս ընտրութիւնը այն թեկնածուների, որոնք յայտնի են իրենց բացայայտ հակազատագրական ընթացքով: 4) Ձգտել հասնել այդ բոլորին զուտ յեղափոխական միջոցներով, խոյս տալով մի ճանապարհից, որը ամբողջում է կղերական ոգին եւ մթնացնում դասակարգային գիտակցութիւնը:

Աչքի առաջ կային 1) Արեւմտեան շրջանի որոշումը՝ չմասնակցել պաշտօնապէս, բայց արգելքներ չդնել անդամների վերաբերեալ եւ 2) Վասպուրականի մարմնի

65.- Աշոտ, Սեւ Աշոտ (եղիկեան Կարապետ), Թորոս (Սերոսեան Արտաշէս) եւ Քրիս (Յեցերճեան), երեքն ալ Ցուցական սարմնի Գախկին անդամներ, որոնք Չորրորդ Ընդհ. ժողովի որոշումով հեռացուած էին շարքերէն:

ու Կովկասի ռայոնական ժողովի բանաձեւերը, որոնցով ժխտուում էր, թէ կազմակերպութեան պաշտօնական եւ թէ գործօն անդամների մասնակցութիւնը:

Խորհուրդը որոշեց՝ Ընդունելով հանդերձ, որ կաթողիկոսութիւնը ունեցել է եւ ունի դեռ եւս որոշ քաղաքական դեր, որ քաղաքացիական, դպրոցական, կալուածական եւ այլ ազգային կուլտուրական կարեւորութիւն ունեցող խնդիրներ, կապուած ներկայ պայմաններում մասամբ կաթողիկոսութեան իրաւասութեան հետ, պահանջում են կարգաւորում եւ որ մեր նպատակն է այդ բոլոր խնդիրների ղեկավարութիւնը յանձնել իրեն ժողովրդին:

Գտնելով սակայն դրա հետ միասին, որ եկեղեցական հաստատութեան շահերին ծառայող կղեր կաթողիկոսի ղեկավարութեամբ հանդիսանում է յետադիմութեան ազդակներից մէկը:

Որ Դաշնակցութեան ներկայ նեղ օրերում թէ թուրքիայում եւ թէ Կովկասում կազմակերպութեան ուժերը պէտք է կենտրոնացած լինեն մի շարք հրամայական, զուտ յեղափոխական պահանջների վրայ:

- Խորհուրդը որոշում է՝ 1) Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իբրեւ կուսակցութիւն չի մասնակցում կաթողիկոսական ընտրութիւններին: 2) Դաշնակցական անհատները իբրեւ սոսկ քաղաքացիներ ազատ են վարուելու ըստ իրենց հայեցողութեան:

ԴԱՏԱԿԱՆ

1) Լսելով ցուցական նախկին մարմնի անդամ Աշոտի գանգատը եւ ծանօթանալով գործին, Խորհուրդը որոշեց՝

Նկատի ունենալով Աշոտի տուած բացատրութիւնը եւ զղջումը՝ չհամարել նրան կազմակերպութիւնից դուրս (տես Ընդհ. ժողովի որոշումները), յանձնարարել Արեւմտեան Բիւրոյին քննել Աշոտի յեղափոխական անցեալը եւ ըստ այնմ որոշել նրա դիրքը կազմակերպութեան մէջ, իսկ մինչ այդ՝ հեռու պահել նրան վարչական մարմինների կազմից:

2) Նկատի ունենալով Թորոսի եւ Քրիսի⁶⁵ չդիմելը Խորհրդին (տես Ընդհ. ժողովի որոշումները), այլեւ վերջին Ընդհանուր ժողովից յետոյ նրանց բռնած դիրքը՝ դրոշմած անձնական հաշիւներից, Խորհուրդը որոշեց՝

Հեռացուած համարել Քրիսին եւ Թորոսին կազմակերպական շարքերից:

3) Քննելով Բալկանի եւ յատկապէս Եգիպտոսի շրջանից եկած բողոքները մի շարք անձանց դէմ, որոնք դաշնակցականների դիմակի տակ կուր եւ մղում IV Ընդհ. ժողովի որոշումների դէմ, ղեկավարուելով անձնական հաշիւներից, Խորհուրդը որոշեց՝

Հեռացնել նրանց կազմակերպութեան միջից եւ այս մասին յայտարարել «Դրօշակ»ի մէջը:

4) ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՄԱՐՄՆԻ ԴԱՏԸ⁶⁶: Քննութեան առնելով Վասպուրականի մարմնի առաջարկը՝ դատի ենթարկել տեղական կազմերի անդամներին՝ խոշոր կորստի եւ յարակից պարագաների պատճառով, ի նկատի ունենալով Վասպուրականի եւ այնտեղ գործող ընկերների ներկայ ծանր ու տագնապալի վիճակը՝ որ թոյլ չի տուել դուրս գալու երկրից Խորհրդի համար հրաւիրուած նոր ընկերողը, ի նկատի ունենալով նաեւ ստոյգ տեղեկութիւնների բացակայութիւնը, Խորհուրդը որոշեց՝

Յետաձգել այդ դատը եւ յանձնարարել Արեւելեան Բիւրոյի մանրամասն քննութիւն կատարել իր ներկայացուցչի միջոցով եւ զեկուցանել այդ մասին յառաջիկայ Խորհրդին:

Այս առիթով Խորհուրդը քաջալերութիւն եւ յարգանք արտայայտեց Վասպուրականում կռուող յեղափոխական ընկերներին:

5) Ա-ի ԳՈՐԾԸ: Լսելով այդ մասին ընկեր Ռոստոմի զեկուցումը եւ ընկերներ Անտոնի ու Մհերի բացատրութիւնները, որից երեւաց, որ Ընդհանուր Ժողովի որոշումը — վերաքննել այդ խնդիրը — արդէն ի կատար է

66. - Այս դատը կը վերաբերի դեղերի Դաւիթի դաւաճանութեամբ Վասպուրականի զինապահեստներու գրաւման. դատի պահանջը դրուած էր Վասպուրականի Կ. Կոմիտի կողմէ՝ պատասխանատուութիւնները ճշդելու համար:

67. - Հակառակ Խորհուրդի որոշումին, Օսմանեան սահմանադրութեան հոշակումը (1908, Յուլիս) եւ Ատանայի կրտորածները (1909, Ապրիլ) պատճառ պիտի ըլլային որ Հիւնդեօրը Ընդ. ժողովը գումարուէր 1909 Օգոստոսին միայն:

ածուած Արեւելեան Բիւրոյի անդամի ներկայութեամբ, Խորհուրդը յանգեցաւ այն եզրակացութեան, որ այդ գործի վերաքննութիւնը պիտի համարել փակուած: Դրա հետ միասին որոշուեց՝ Ա-ից ստանալիք մնացած չորս հազար ռուբլի տուգանքը յատկացնել թուրքահայ սովեալներին:

Այդ առիթով Խորհուրդը աչքի առաջ ունենալով որ տուգանքի գումարները մարմինները յաճախ մտցնում են կազմակերպութեան դրամարկղը, որոշեց՝

Այն տուգանքները, որոնք չեն ստացուում կազմակերպութեան կողմից արուած ծախսերի փոխարէն, պէտք է յատկացնել ոչ թէ կազմակերպութեան, այլ ընդհանուր հասարակական պէտքերին (սով, գաղթ, բանտարկութիւն):

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Աչքի առաջ ունենալով, որ 1) Խորհուրդը որոշուած ժամանակից ուշ է կայացել, 2) կազմակերպական միջանի աննպաստ հանգամանքներ թոյլ չեն տալիս անմիջապէս ձեռնարկել Ընդհանուր Ժողովի գումարումին: Խորհուրդը որոշեց՝

1) Յետաձգել Ընդհանուր Ժողովը եւ կայացնել այն 1908 թ. Դեկտեմբերի 10ին⁶⁷:

2) Ընդհանուր Ժողովից 15 օր առաջ գումարել արտակարգ Խորհուրդ, գրաւոր տեղեկագրեր պատրաստելու եւ նիւթեր մշակելու նպատակով:

3) Թողնել երկու Բիւրոներին փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշելու ժողովի վայրը եւ

4) Ուղարկել մարմիններին հրաւէր Ընդհ. Ժողովի մասին այնպէս, ինչպէս թելադրում է կանոնագիրը:

Փաստ. 1567ա-27

Ք 4.— 1908 ԹՈՒԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄԸ⁶⁸

Պատ(երազմի) դէպքում բռնելի դիրք. բաժանուեց հարցերի

- 1- Ինչ է մեր պահանջը.
- 2- Ինչ ոյժ ունինք ներկայումս.
- 3- Մեր ուրոյն քաղաքական տակտիքը
- 3-ը բաժանուեց երկուսի. ա) ինչպէս կազմակերպել ինքնապաշտպանութիւնը.

բ) Մեր յարաբերութիւնները այլեւայլ ազգերի եւ կուսակց(ութիւններ)ի հետ:

Պահանջների մէջ որոշում թուրքիայում՝

- 1- Ինքնապաշտպանութեան մեր ծրագրի սահմանում Յ նահանգների մէջ.
- 2- Քաղաքական իրաւունքների կատարեալ հաւասարութիւն թուրքիայի միւս շրջաններում եւ
- 3- Վերադարձումը հայերին այն բոլոր հողերը, որոնցից նրանք զրկուած են եղել [18]77-78 թուից սկսած: Այս որոշումը ընդունուեց 9 ձայնով ընդդէմ 5-ի, որոնցից 3-ը դէմ էին եւ 2-ը ձեռնպահ:

Շամի հարց դրուեց — ներկայ կրիտիքական վիճակը նկատի ունենալով Խոր[հուրդը] որոշեց

1- Անմիջապէս գէնք փոխադրել թուրք-պարսկ(ական) սահմանազուխը Երկրի մէջ:

2- Նկատի ունենալ ղեկավար ընկերներ Շամի մէջ եւ այս բոլորը պատրաստ պահել եւ սպասել Շամի ընկերող, որպէսզի պարզի թէ գէնք ու ընկերներ անհրաժեշտ են:

Խոր[հուրդ]ն անցաւ իսկական հարցին:

Ռոստոմը պատկերացրեց մօտաւորապէս մեր ոյժերը կովկասում: Դուրսնը ներկայացրեց իր ինքնապաշտպանութեան ծրագիրը հաւանական պատերազմի դէպքին, որից յետոյ Խոր[հուրդը] անցաւ մեր դրացիների վերաբերմամբ բռնելիք դիրքին եւ ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը՝

Համարելով պատերազմը, մանաւանդ նուաճողականը, վնասակար աշխատաւոր մասսաների շահերին (8 ձայն), ի նկատի ունենալով այն հոգեբանութիւնը որ ստեղծուած է պատերազմի ժամանակ, մանաւանդ այն վայրերում, որոնք կովկասի նման հանդիսանում են կռուի թատերաբեմ (10 ձայն), հաշուի առնելով կովկասում գոյութիւն ունեցող ազգային փոխադարձ յարաբերութիւնները (10 ձայն), Խոր[հուրդը] որոշեց՝

Աշխատիլ համաձայնութեան գալ հարեւան ազգերի եւ կուսակցութիւնների հետ հետեւեալ հիմքերի վրայ՝

1- Ամէն կերպ վստահեցնելով մեր հարեւաններին որ մեր կողմից ոչ մի յարձակողական քայլ լինել չի կարող

իրենց դէմ պատերազմի այս կամ այն ընթացքի դէպքում, միջոցներ ձեռք առնել համոզելու եւ նրանց՝ յոյն դիրքը բռնել հայ ազգաբնակչութեան վերաբերմամբ (13 ձայն, 1 ձեռնպահ):

2- Չխառնուել տեղական ազգերի եւ կառավարութեանց մէջ տեղի ունեցող ընդհարումներին, ի բաց առեալ այն կէտերը, երբ այս եւ այն գործողութիւնները սպառնում են հայ ազգութեան շահերին (13 ձայն, 1 ձեռնպահ):

3- Պատերազմի ընթացքում կովկասներու որեւէ ապստամբութիւն համարելու ենք վնասակար թէ տեղական ազգութիւնների բարեկամական յարաբերութիւնների եւ թէ ռուս ազատագրական շարժման յաջողութեան տեսակէտից (10 ձայն, 4-ը ձեռնպահ):

Վիճաբանութիւն այն մասին թէ ինքնապաշտպանութիւնը թողնելու է ժողովրդին, կազմակերպելու է միւս հայ կուսակցութիւնների հետ, թէ Դաշնակցութիւնը ինքն է միայն կազմակերպելու:

Որոշում.— Դաշնակցութիւնը ձեռնարկում է ինքնապաշտպանութեան կազմակերպութեան հայ ժողովրդի բոլոր խաւերից, պահելով կուսակցութեան գործի ընդհանուր ղեկավարութիւնը (10 ձայն, 2 ձեռնպահ):

Գործերը յաջող տանելու համար Խորհուրդը յանձնարարում է Բիւրոյին — եղած մարմինները գորացնել եւ չեղած տեղերում նորերը կազմել, ստեղծելով այդ մարմիններին կից յատուկ ռազմական սեկցիաներ (միաձայն). ի նկատի ունենալով ներկայ բացառիկ պայմանները, Խորհուրդը հրահանգում է Բիւրոյին կազմակերպել յատուկ շտաբ որոշ լիազօրութիւններով, 8 ձայն, 4-ը ձեռնպահ (8 ձայնից 7-ը ձայնատու):

Երկար վիճելով Տաճկաստանում մեր բռնելիք դիրքի մասին, պատ(երազմի) միջոցին եւ գտնելով, որ մենք յամենայն դէպս մի լուրջ գործ պիտի սկսենք այնտեղ, Խորհուրդը որոշեց՝

1- Մեր ուժերը կենտրոնացնել Վասպուրականում, յարաբերութեան մէջ մտնել քիւրտ ցեղապետների հետ, որոնք, Երկրին ծանօթ ընկերների կարծիքով, մեր բարեկամներն են լինելու, եթէ մենք որոշ ոյժ ներկայացնենք, եւ նրանց համոզել մեզ հետ միասին լինել եւ խորտակել թուրք ռեժիմը, աշխատելով զանազան գործնական քայլեր անել միասին. օր[ինակ], ինքնապաշտպա-

68.- Բնագրին վրայ այլ ձեռագրով մը տրուած է այս խորագիրը, սակայն 1907 տարեթիւնը նշուած: Ուղղեցինք 1908ի, նկատի ունենալով փաստաթուղթին բովանդակութիւնը:

նութիւն կազմել միասին, դնել դեմոկրատիք եւ ժողովրդին մատչելի պահանջներ եւ հարկային սխտեմի փոփոխման վերաբերեալ նոր առաջարկներ դնելով:

2- Երկիր ռազմիկ ուժեր եւ ղեկավարներ ուղարկելու համար, ունենալ այնտեղ դպրոցի պէս մի հիմնարկութիւն, որտեղից մի-երկու ամսում կարելի լինի բաց թողնել մի 40-50 մարդ:

Ակնունդուն հարց տրուեց Կոնգրէի մասին եւ նա պատմեց ամբողջը. Մարը յայտնեց Սարգսի եւ Գալֆայի տպաւորութիւնները. Անտոն գտաւ, որ մեր շահը պահանջում է մեզ չկաշկանդել, այլ նրանց հետ լինել որոշ խնդիրներում: Բժիշկը եւ Մհեր պաշտպանեցին Կոնգրէն. Մուրատը ընդունեց որ ինչ եղած է, այդ Ընդհ. ժողովի որոշումն է⁶⁹:

Յաջորդ նիստին Ակնունդի պաշտպանեց Կոնգրէի հետեւանքները, Անտոն պաշտպանում է իր նախկին կարծիքները, Վահագն⁷⁰ պնդում է որ մեր հարցը ազգային է եւ մեր ուժերը մեր հարցին պէտք է պահել: Հայր Աբրահամը գտնում է որ մեր հարցը չպէտք է կաշկանդել համաթուրք հարցով: Բժիշկ կարծում է որ մեր քննութիւնը ստիպում է մեզ այդ անել, քանի որ ինքնուրոյն ոչինչ չենք ներկայացնում:

Պարիզի Կոնգրէի մասին խօսելով որոշուեց՝
1- Այս կամ այն կերպով հասկացնել մեր թուրք բանակներին, որ կազմակերպութիւնը բոլորովին չի հրաժարուում Եւրոպային դիմելուց մեր հարցի առթիւ եւ գործադրելու է իր Մրազրի բոլոր կէտերը անխտիր:

69.- Պարբերութեան մէջ ծածկանունով յիշուած են՝ Միք. Տէր Մարտիրոսեան (Մար), Սարգիս Միմասեան (Արամ-Աշոտ), Յար. Գալֆայեան, Ս. Չաւարեան (Անտոն), Բժ. Յովսէփ Տէր Ղալբեան (Բժիշկ), Դանօ Օհանջանեան (Միք) եւ Սեբաստացի Մուրատ:

70.- Արշակ Վոսանեան:
71.- Ակնարկութիւն՝ Դաշնակցութեան դէմ ցարական խնդրանքներու հետեւանքով ստեղծուած կացութեան:

2- Comité Perm[anant]⁷¹ մէջ որոշումները լինելու են միաձայն:

Մարտ 27 Մարը գնաց:
Ապրիլ 2, 3, 4, 5, Կովկասեան շրջանի գործունէութիւնը. ընդհանուր լքում.— Ռոստոմի գեկուցում եւ ապա Մհեր ներկայացրեց գործունէութեան փաստացի կողմերը եւ ապա երկար վիճաբանութիւն ընդ(հանուր) լքման⁷¹ եւ դարմանման առթիւ: Այդ խնդիրը ծեծելուց յետոյ թողնուեց բանաձեւեր բերեն ժողովի:

Մարը դրեց Արեւմտ. Բիւրոյի առաջարկը Ռայոնական ժողովի որոշումների վերաբերմամբ. խօսք բացուեց կաթող(իկոսական) ընտրութեան մասին. ընդհ. տրամադրութիւն, որ ռայոնական) ժողովի որոշումը սխալ է. ձայների դրուեց եւ որոշուեց մասնակցել ընտրութիւններին անհատապէս, ոչ կազմակերպութեան անունով, 8 ձայնով. 1 ձայն՝ մասնակցեն իբր կազմակերպութիւն եւ մէկ ձայն՝ թողնել կոմիտէներին, ինչպէս ուզում են:

Արեւմտ. Բիւրոյի կազմը թողնել նոյնը եւ համոզել բոլորին մնալ մինչեւ Ընդհ. ժողովի: Թերթը («Դրօշակ») բարձրացնելու համար յանձնարարել Արեւել. Բ.ին եղած տեսական լուրջ նիւթերից ապահովել կենտրոնական) օրգանը եւ ապա տեղականը:

Առաջարկել Արեւմտ. Բիւրոյին, որ եթէ նա չէ կարող ամբողջովին փոխադրուել Պարիզ, անհրաժեշտօրէն մի անդամը ուղարկել այնտեղ ընթացք տալու պրոպագանդի գործին: Կազմել մի մնայուն մարմին օտար եւ հայ տարրերից որոշ սխտեմ մտցնելու համար արտաքին քաղաքականութեան մէջ մեր հարցը արծարծելու համար:

Խորհուրդը յանձնարարում է երկու Բիւրոներին հարկ եղած ուշը դարձնել (Երկիր) գնացողների վրայ եւ յատկապէս ուսանողութեան դիմումներ անել, գտնել պատրաստի ուսանողներ, որոնք սկզբում կը լինեն օժանդակ եւ երթան Ամերիկա եւ Երկիր:

Փաստ. 18-75

Բ 5.- ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿ

6 Յունիս 1908

Արեւմտեան Բիւրոյի

Շտապում ենք Հ.Յ.Դ. Խորհրդի որոշումներից մի քանիսը եւս ձեզ տեղեկացնել, մինչեւ բոլոր որոշումների լրի հաղորդելը.

I. Ծանօթանալով Արեւելեան ռայոնի մարմինների դրութեան, գործունէութեան եւ իրաւասութիւնների հետ, Խորհուրդը որոշեց, խստիւ հետեւիլ կանոնագրի պահանջած ցենզի իրականացման եւ այն մարմինները ճանաչել միայն իրաւասու Կենտրոնական Կոմիտէ որոնք կը համապատասխանեն պահանջած ցենզին: Յանձնարարելով Արեւել. Բիւրոյին վերջնականապէս մինչեւ Օգոստոսի վերջը ճշտել այդ ցենզը եւ Ընդհանուր ժողովին հրաւիրել միայն այն մարմինները որոնք կը համապատասխանեն այդ ժամանակ Կանոնագրի պահանջած ցենզին, մինչեւ այդ ճանաչել Արեւելեան Ռայոնում, բացի երկրի մարմիններից, հետեւեալ 4 Կենտրոն. Կոմիտէներ.

- 1) Ոսկանապատ, որին պիտի միանայ Ապառաժի շրջանը իբրեւ կոմիտէական մի շրջան
- 2) Մեծ քաղաք, որին պիտի միանայ իբրեւ կոմիտէական շրջան Այգեստանը
- 3) Մրգաստանը եւ Քարը կազմելու են մի Կենտրոնական Կոմիտէական շրջան
- 4) Պարսկաստանի Կենտրոնական Կոմիտէ

Այս մարմինները եւս պիտի ներկայացնեն մինչեւ Օգոստոսի վերջը ապացոյցներ իրենց ունեցած ցենզի: Նաւահանգստի շրջանը ինչպէս եւ Նալբանդը ժլատի հետ միասին լինելու են միայն կենտրոնավայրեր իրանց շրջանի համար, առանց վայելելու Կենտրոնական Կոմիտէի իրաւունքները մինչեւ չհամապատասխանեն ցենզին⁶²:

II. Զննութեան առնելով վերջին տարուայ կատարած ահաբեկումները եւ այլքի առաջ ունենալով ներկայ քաղաքական մոմենտը – Խորհուրդը որոշեց.

Այսույետոյ բոլոր տեսակի ահաբեկումները թէ կազմակերպական եւ թէ քաղաքական պիտի կատարուեն միայն երկու հարեւան կենտրոնական կոմիտէների կամ Կենտր. Կոմ.ի եւ Բիւրոյի փոխադարձ համաձայնութեամբ:

III. Խնդրում ենք ապագայ Ընդհանուր ժողովի համար, որ կայանալու է այս տարուայ վերջը, ուղարկէք ձեր հարցացուցակը երկու շաբաթուայ ընթացքում:

Բիւրոյիս հասնում են լուրեր թէ Խորհրդի որոշումը կաթողիկոսական ընտրութիւնների վերաբերմամբ յարուցել է մի քանի ընկերների մէջ տարակուսանքներ: Այս առթիւ հարկ ենք համարում ձեզ հաղորդել հետեւեալը.

Խորհուրդը կայացրել է իր որոշումը ամբողջ Դաշնակցութեան համար հիմնուելով մեր ծրագրի, մեր տակտիկի եւ կուսակցութեան ընդհանուր ոգու վրայ եւ եթէ այդ որոշումը այս կամ այն կէտում չի համապատասխանում մի ոեւէ ռայոնի կամ մարմնի որոշմանը, վերջինիս որոշումը պիտի յարմարեցուի Խորհրդի որոշման, իբրեւ մի մարմնի որ իրազեկ եւ իրաւասու է ամբողջ Դ-ութեան համար որոշումներ կայացնել, իբրեւ ամենաբարձր մարմին Ընդհ. ժող[ից] յետոյ:

Յատկապէս Արեւելեան ռայոնի Ռ[այոնական] ժողովի որոշման առթիւ կարող ենք ասել որ թէ Խորհրդի որոշումը տարբերում է Ռ.ժ.ի որոշումից միայն անհատների վերաբերմամբ, բայց Խորհրդի պատճառաբանութիւնները, որ այսուհետեւ պիտի համարուեն Դ[աշնակցութեան] պաշտօնական կարծիքը կաթողիկոսութեան դերի մասին, մեծ մասամբ բոլորովին տարբեր են Ռ. ժ.ի պատճառաբանութիւններից եւ այդ պատճառով էլ Խորհրդի որոշումը տարբերում է Ռ. ժ.ի որոշումից յայտնի չափով:

Ի դէմ Արեւել. Բիւրոյի ՄՂԵՐԵԱՆ

6-VI-08
Մ[եծ] Բ[աղաք]

Գ.- 1909 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԽՈՐՀՈՒՐԳԸ

Փաստ. 1567թ-4

Գ 1.- ԽՈՐՀՈՒՐԳԻ ՕՐԱԿԱՐԳԻ ՀԱՐՑԵՐԸ

Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտեի կողմէ բանաձեւուած որոշումներ, որոնք կ'առաջարկուին Գաշնակցութեան Խորհուրդին: Չեռագիրը կը պատկանի Արամ Մանուկեանի գրչին:

I

Թուրքիոյ Ահաբեկիչ մարմին

- 1) Ներկայ քաղաքական պայմաններում մի իլլեգալ - մարտական-տեռորական մարմնի անհրաժեշտութիւնը:
- 2) Ահաբեկիչ մարմինը կ'իրագործէ ամբողջ երկրի Կ. Կոմիտէներէ Կ. Պատ. մարմնի տեռորական որոշումները:
- 3) Ահաբեկիչ մարմինը մի կենտրոնացած ամբողջութիւն է, որը կարող է կարիքի դէպքում, այլեւայլ վայրերում իր ճիւղերը կամ ներկայացուցիչները ունենալ:
- 4) Կ. Կոմիտէներէ որոշումները իրագործելու ատեն Ահաբեկիչ մարմինը պիտի աշխատի փոխադարձ համաձայնութեան գալ տեղական մարմիններէ հետ, գործողութեան ժամանակի եւ զանազան անպատեհութիւնների առթիւ:
- 5) Երկրի եւ կամ Արտասահմանի մարմինները պարտաւոր են միմիայն բարոյական օգնութիւն ցոյց տալ Ահաբեկիչ մարմնին կամ ներկայացուցիչներին:
- 6) «Խորհուրդը» ժամանակաւորապէս կ'որոշէ «Ահաբեկիչ մարմին» առաւելագոյն կամ նուազագոյն բիւջէն, որը կը հայթայթուի երկրի բոլոր մարմիններէ վերցրուած որոշ տոկոսից (%):
- 7) «Ահաբեկիչ Մ.նը» կ'ընտրուի «Խորհուրդի» կողմից ու կը վաւերացուի առաջիկայ Ընդ. Ժողովի կողմից] ու կ'ենթարկուի Տաճկաստանի Բարձրագոյն ձեռնհաս մարմնին (մենք նպատակ ունենք առաջիկայ Ընդ. Ժողովին] առաջարկել մի կ'ենտրոնական] մարմին ամբողջ երկրի ընդհանուր ձեռնարկների համար - տեռորական, պարլամենտական, համերաշխութեան, պրոպագանդական-հրատարակչական եւ այլն):
- 8) Կազմը 3-5 հոգի պիտի լինի. Մ[արմ]նի մէջ մտնելու են կուսակցութեան գործունէութեան ու տրադիցիաներին եւ երկրին լաւածանօթ, փորձուած ընկերներից, որոնցից գոնէ երկուսը մտաւորական ուժեր են լինելու:

72.- Դոս եւ շարունակութեան մէջ խօսքը միշտ «պարլամենտական բիւրոյի» մասին է:

II

Կուսակցութեան պարլամենտական գործունէութիւնը Տաճկաստանում

- 9) Անմիջապէս ընտրել դաշնակցական պարլամենտական բիւրօ, որը կը կազմուի դաշնակցական երեսփոխաններից եւ տեղին վրայ գտնուող ձեռնհաս ընկերներից:
 - 10) Բիւրօն⁷² որոշում է կուսակցութեան պարլամենտական պատգամաւորների տակտիկան:
 - 11) Բիւրօն մշակում է պարլամենտական ընկերների առաջարկելիք հարցերը:
 - 12) Բիւրօն ամիսը առնուազը մի անգամ կուսակցութեան բոլոր իրաւասու մարմիններին տալիս է պարլամենտի մեր Ֆրակցիայի եւ առհասարակ բոլոր Ֆրակցիաների մանրամասն գործունէութեան տեղեկագիրը:
 - 13) Պարլամենտական ամէն նստաշրջանից յետոյ Բիւրօն պարտաւոր է ընդ. հաշիւ տալ Ընդ. Ժողովին:
 - 14) Բիւրօն կը վարէ պարլամենտական ընդհանուր ընդդիմադիր՝ մասնաւորապէս մանր ազգերի ընդդիմադիր տարրերի միջեւ գործը:
 - 15) Բիւրօն պիտի ղեկավարուի այս Խորհուրդի ընդգծած պարլամենտական պլատֆորմով:
- Մանօթ. - Պատ. մարմնի պլատֆորմը «Խորհուրդը» վերամշակելով վաւերացնելու է:
- Բիւրօնի բիւջէն կ'որոշէ «Խորհուրդը». այս ձեւով նախ ամէն մի պատգամաւոր իր ռոճիկին 30%-ը յատկացնելու է Բիւրօնին, իսկ մնացած բացը ծածկելու է կուսակցութեան բիւջէն:
- 16) Բիւրօն պարտաւոր է ընդհանրապէս պարլամենտի, մասնաւորապէս մեր կուսակցութեան Ֆրակցիայի գործունէութեան էութիւնը մատչելի դարձնել հասարակութեան (բոլոր ազգերի) լայն խաւերին, մամուլի եւ պրոպագանդական այլ միջոցներով:
 - 17) Բիւրօն իր պարլամենտական գործունէութեան մէջ պիտի ղեկավարուի հետեւեալ սկզբունքներով:
 - ա- Ազատական կարգերի վերջնական հաստատումը ապահովելով:

III

Ռուսաստան եւ Պարսկաստան

- 20) «Խորհուրդը» ընտրում է մի ժամանակաւոր Կ. մարմին Սարուստանի⁷³ ընդհանուր կուսակցական գործերի կարգադրութեան եւ ապագայ անակնկալ դէպքերին դիմադրաւելու համար:
 - 21) «Խորհուրդը» սանկցիա տալով⁷⁴ կուսակցութեան պարսկական շարժման միջամտութեան, պէտք է որոշէ նրա սահմանները ու տրամադրելի միջոցները:
- 73.- Ռուսիոյ եւ Կովկասի դաշնակցական կազմակերպութիւններու հաւաքական ժածկանունը:
74.- Յաստատելով, հաւանութիւն տալով:

բ- Բիւրօ կազմելով բոլոր ընդդիմադիր տարրերի հետ՝ ձգտելու է բոլոր ազգերի աշխատաւոր տարրին պարզելու անհրաժեշտութիւնը՝ պետութեան դեմոկրատիզացիայի, տնտեսական բարեփոխութիւնների եւ լայն կուլտուրական ձեռնարկների կիրառումը:

գ- Բիւրօն ամէն առթիւ դնելու է մեր պահանջները, նոյնիսկ երբ համոզուած է որ իր առաջարկը վիճաբանութեան էլ չի ենթարկուելու, եւ պիտի տիրապետող Ֆրակցիայի ո'չ դեմոկրատիկական առաջարկները ամենախիստ քննադատութեան ենթարկէ, աշխատաւորների շահի տեսակէտից:

դ- Բիւրօն իր առաջարկները, նոյնիսկ գուտ հայկականը՝ պէտք է ձեւակերպէ այնպէս, որ դա շահագրգռէ բոլոր ազգերի աշխատաւորներին:

18) Դիսցիպլինա՝
Մեր ամէն մի պատգամաւորը, պահելով հանդերձ իր դաշնակցական անհատականութիւնը, պարտաւոր է բոլոր կարեւոր հարցերում ղեկավարուել եւ հանդէս գալ պարլամենտում Բիւրօնի ծրագրով եւ տակտիկով:

19) Այն դաշնակցական պատգամաւորը, որ կը դադարէ մնալ կուսակցութեան ծրագրի-տակտիկի եւ պարլամենտական բիւրօնի ընդգծած սահմաններում, դադարում է դաշնակցական լինելուց եւ այս մասին անմիջապէս յայտարարելու է կուսակցութեան պաշտօնական օրգաններում, ու նրան կանչելու է կուսակցութեան բարձրագոյն ատենի առաջ:

Մանօթ.- Կուսակցական հարցերում եղած թիւրիմացութիւնները՝ պատգամաւորի եւ Բիւրօնի միջեւ կը քննուին երկրի ձեռնհաս բարձրագոյն մարմնի կողմից:

IV

Վանի գործերը

Անմիջական կերպով քննել Վանի գործը⁸⁶, այդ մասին յայտարարել կուսակցութեան բոլոր ձեռնհաս մարմիններին, իսկ Ընդ. Ժողովին] սանկցիայից յետոյ՝ ամբողջ հասարակութեան:

V

Ընդ. Ժողով

- 22) «Խորհուրդը» իր պարագամունքները եւ կուսակցութեան գործերը այնպէս պիտի դասաւորէ, որ իր վերջին նիստից մի ամիս յետոյ անպայման բացուի Ընդ. Ժողովին]:
 - 23) «Խորհուրդը» կ'որոշէ Ընդ. Ժողովին] մասնակցելու իրաւունք ունեցող վայրերը եւ մարմինները:
- Մանօթ.- Այն նոր վայրերը, որոնք միայն Սահմանադրութիւնից յետոյ են կազմակերպուել, եւ ունեն միայն դրամական ցենզ, ունենալու են խորհրդակցական ձայն:
- 24) «Խորհուրդը» կը կազմէ կոմիտիոններ Ընդ. Ժողովին] առաջարկուելիք զանազան նախագծերի, ծրագրիների պատրաստութեան, վերամշակման համար՝ օրինակ, պարլամենտական պլատֆորմը ու տակտիկ, երկրի համար ուրոյն ծրագրային նուազագոյն պահանջներ, կանոնադրեր՝ գիւղացիական, արհեստակցական, քաղաքական, մարտական եւ այլ միութիւնների համար եւ այլն, եւ այլն:

Վերջ

Մանօթ. Գրչի Կ. Կոմիտէ

1909 թ. Թուրքիոյ 31-ին վան

ՀԱՅ ԵՆԷ. ԴԱՇՆ. ՎԱՍՊ. Ի Կ. ԿՈՄԻՏԷ

Փաստ. 1567բ-9

Պ 2.- ԱՐԱՄ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ

Ընկերներ՝

Վերջերս պատահական կերպով անցյալ Մշոյ դաշտ- ցաւօք սրտի լսեցինք մի շատ վրդովեցուցիչ լուր, որ պատիւ չի բերում ո՛չ միայն յեղափոխական ընկերներին այլ եւ սովորական քաղաքացիներին: Խնդիրը այս է. մեր նահատակ ընկեր Գէորգ Չաւուշի սպանուելու ցաւատանջ իրողութիւնը ձգտում կայ վերագրելու մեր շարքերին կամ այս-ան ընկերոջ: Հասկանալի է որ սա կարող է տխուր գործողութիւնների դռներ բանալ եթէ մի հեղինակաւոր մարմին իրողութիւնները քննելով չստէ իր վերջին խօսքը:

Զգիտեմ այդ լուրը ումի՞ց կամ ինչպէ՞ս է տարածուել մեր շրջաններում. բայց ընկերներ՝ Մուրադ, Սեպուհ, Աւետիս, Առաքել եւ ուրիշ շատերը բաժանելով կամ հաւատ ընծայելով այդ լուրերին սկսել են քննութիւններ կատարել, վկաների կանչել եւ որոշ ռապորտ կ'ուզեն կազմած այդ խնդրի շուրջը:

Ինչպէս եւ հասկացայ մեր ճանապարհորդութեան մէջ ընկեր Մուրադից, խնդիրը առանձնապէս դառնում է այդ շրջանում եղած մեր գործիչ ընկերներից Ռուբէնի եւ Փիլոսի⁷⁵ շուրջը:

Իբր թէ այդ երկուսի անձնական թշնամութիւնը դէպի Չաւուշը նրանց տարել է [այն] աստիճանին, որ նրանք ժողովրդի եւ մեր գիտնորների մէջ այնքան ատելութիւն են ստեղծել, որ բնականօրէն կարող է ուրիշ անգամ կամ հէնց վերջին Մուրադի կուռի ժամանակ Գէորգի կուռակէն ստացած վէրքը լինել մեր ընկերների կողմից:

Որ իբր թէ նման փորձեր եղել [են] եւ ուրիշ անգամ բայց այնպիսի է անցել. օրինակ Մուրադը պատմում է որ Խնուսում՝ Առնոս գիւղում կազմակերպութեան գէնքերով տեղական ընկերները գիտնուել են դիմադրելու Գէորգին եթէ նա փորձ անէր այնտեղի դաւաճաններից մէկին գիւղի մէջ գարկել. իբր թէ այդ կատարուել է առնուազը Փիլոսի լուռ համաձայնութեամբ...

Զեմ ուզում երկարացնել. չեմ էլ ուզում իմ կողմից ունէ բան աւելացնել այդ իրողութիւնների մասին. թէեւ ինձ համար շատ բաներ պարզուեց իմ հոն լինելու հետեւանքով. դա դատական գործի հետեւանքը կը պարզէ ամէն ինչ:

Այս խնդիրը ինձ համար շահեկան է այն տեսակէտից, որ այդ կողմերում եւ մեր ընկերական շատ շրջաններում վերոյիշեալ ընկերներ (Մուրադ եւ ընկ.) այդ ուղղութեամբ խօսում են եւ թէ իրենք ու թէ լսողները բաւականաչափ, եթէ չասեմ ամբողջապէս հաւատում են պատմուած լուրերին:

Ուրեմն ի պատիւ մեր ընկած ընկերոջ յիշատակին եւ ի փրկութիւն մեր ներկայ ապրող գործիչ ընկերների վարկին, խնդրում եմ միջամտել, այս առթիւ մի վերջնական եզրակացութեան գալու:

Անշուշտ ցաւալի է որ հակառակ նախկին Ընդ. Ժողովի որոշման դուք նորէն ստիպուած էք միջամտելու դատական գործերի. բայց իրողութիւնների հետ պիտի հաշտուենք:

Ես անպայման կողմնակից չեմ մեծ աղմկարար դատերի եւ վիճաբանութիւնների այս խնդիրների շուրջը. բայց քանի որ երկու կողմի մարդիկն էլ ներկայ են, ուստի լաւ կը լինէր գէթ բացատրութիւններ առնելով փակել այդ հարցը:

Այլապէս մեր անձնական սենպատիաներով ու անտիպատիաներով պէտք է առաջ բերենք մեր շարքերում ու ժողովրդի մէջ մի պրաւոկացիոն վիճակ, որը կը ծնէ ինչպէս վերեւ ասացի շատ ցաւալի դէպքեր...

Ընդունեցէք սիրելի ընկերներ իմ ջերմ ողջոյնները ձեր դժուարին աշխատանքների եւ տանջանքների համար:

1909 թ. Սեպտ. 3
Կ. Պոլիս

Ընկերական բարեւանքով

ԱՐԱՄ

75.- Մուրադը Սեբաստացի Մուրատն է, Ռուբէնը՝ Տէր Միմասեան, իսկ Փիլոսը (այլապէս Գաեւ Մարալ, Գրաչեայ Մարալ) իսկական անուցն է Փափախեան Փիլոս:

Փաստ. 1567բ-12

Պ 3.- ՄԱՐԱԼԻ ԲՈՂՈՔ-ՆԱՄԱԿԸ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ

Հ. Յ. Դաշ[նակցութեան] Խորհուրդին

Ընկերներ՝

Վերջին ժամանակներս ընկերների շրջանակում լսում է մի խուլ շշուկ, մասնաւորապէս իմ եւ Ռուբէն Տարօնացու շուրջը, վերագրելով մեզ մի դեր՝ մի դաւադրութիւն, որը վերջերս հասաւ արդէն մինչեւ Խորհուրդին:

Վասպուրականի ընկերներից Արամը յատուկ մի բողոքագրով դիմել էր Ձեզ արդէն Խորհուրդի միջոցաւ, քննելու յիշեալ խնդիրը եւ ճշմարտութիւնը հրապարակ հանելու համար: Զգիտեմ սակայն ինչ պատճառներով մեր մասին գրուած այդ գրութիւնը մի կողմ է դրուել, առանց քննելու գրուածքի իմաստը:

Մեզ վերագրուած դաւադրութեան մասին, այն է՝ հանգուցեալ Գէորգ Չաւուշի անձի դէմ, ոչ թէ միայն հասարակութեան մէջ է խօսուում, այլ խօսուում, եւ նոյնիսկ քննութիւններ է բացուում մեր ընկերական շրջանակում, ընկեր Մուրադի կողմից, որը ինչպէս երեւում է խօսուածների ճշմարտութեան մասին կատարեալ համոզմունք գոյացնելուց յետոյ, ինքնակոչ կերպով ստանձնել է նաեւ դատաւորի պաշտօն, որի ապացոյցն է Խնուսում իր կատարած քննութիւնները իմ վերաբերմամբ:

Ես իմ ամբողջ էութեամբ բողոքում եմ ընկեր Մուրադի այդ վարմունքի դէմ եւ խնդրում եմ որ Խորհուրդը զբաղուի այս խնդրով, քննի եւ ճշմարտութիւնը հրապարակ հանի, որովհետեւ երբ ընկերներն են այսպիսի մի դաւադրութեան մասին համոզմունք կազմել եւ դեռ քննութիւններ էլ կատարել, հասկանալի է թէ հասարակութիւնը ինչպիսի վերաբերմունք ցոյց կը տայ:

Զմոռանամ ասել որ իմ դէմ մասնաւորապէս այս խնդրի համար կարնոյ ընկերներից մէկին Փետր. ամսին գրուած էր մի նամակ, Խնուսից, վերագրելով ինձ դարձեալ նոյն դաւադրութիւնը, որի մասին ես նոյն ժամանակներին յայտնել եմ նոյն տեղի ընկերներին, բայց որոնք էլ ոչ [մի] ուշադրութիւն չեն դարձրել:

Համոզուած լինելով որ այս խնդիրը մնալով այս դրութեան մէջ, գնալով պիտի համոզմունք դառնայ միամիտ հասարակութեան մէջ, երբ մանաւանդ յեղափոխական ընկերներն են նոր զարկ տալիս նրան, եւ չուզենալով երբեք որ ընկերասպան անունը — ժողովրդի կողմից թէկուզ — գրուած լինի իմ ճակտին, ես բողոքում եմ այդ տարածայնութիւնների դէմ, եւ խնդրում եմ որ ճշմարտութիւնը Խորհուրդիդ միջոցաւ հրապարակուի գոնէ Մշոյ դաշտի եւ այլ տեղերի ընկերներին ու հասարակութեան:

Ես յոյս ունիմ որ Խորհուրդիդ քննութեան ժամանակ կը պարզուի ամէն ինչ, ինչպէս նաեւ մեր վերաբերմունքը դէպի հանգուցեալ Չաւուշը:

Յարգանքօք

24 Սեպտ. 909
Պոլիս

ՄԱՐԱԼ

Փաստ. 106-13

Գ 4.- ՌՈՒԲԷՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՌՈՍՏՈՄԻՆ ԵՒ ԱԿՆՈՒՆԻՆ

Ռուբեն Տեր Մինասեանի այս նամակը գրուած է Ձուիցերիայէն, ուր ուսանելու գացած էր Հինգերորդ Ընդի. Ժողովէն անմիջապէս ետք:

Սիրելի Ռոստոմ, Ակնունի,

Ձեզ յայտնի է, որ Գէորգ Չաւուշի սպանութեան մասին մի գործ կայ Խորհրդում, որ անտես առնելը անհնար է եւ վնասակար. ես իմ կողմից հարկ չհամարեցի պաշտօնապէս այդ խնդիրը իմ կողմից յարուցանել, քանի որ առանց այն էլ խնդիրը յարուցուած էր մասնաւոր ընկերներէ կողմից եւ մանաւանդ եղել են ընկերներ, որոնք իրականութեան մէջ կարեւորութիւն են տուած այդ խնդրին, եւ որոշ քննութիւններ են կատարած եւ եկած որոշ եզրակացութեան, որի մասին բացի լուրերից պաշտօնապէս տեղեկութիւն չունիմ: Ընկեր Ռոստոմը մինչեւ վերջին օրը կանգնած էր այն տեսակէտի վրայ, որ այդ խնդիրը կարելի է փակել իմ եւ Մուրատի բացատրութեամբ: Թիւրիմացութիւնները պարզելու համար այդ եղանակը գուցէ ամենամաքուր եւ ամենայնպէս փոխական ճանապարհն է, բայց ի նկատի առնելու է մի հանգամանք, որ Դուրանից⁷⁶ իմ բացակայութեան ժամանակ այդպէս չեն վարուել ընկերները ինձ հետ եւ ինչպէս հասկացած եմ Տատրակից եւ Արամից⁷⁷ եւ ուրիշներից, նրանք «պաշտօնական» քննութիւն են կատարել այդ մասին եւ ունեն որոշ եզրակացութիւններ, որ ինձ անյայտ են. խնդիրը այդ աստիճանի հասնելուց յետոյ, կարծում եմ իմ կողմից միամտութիւն կը լինէր առկա թողնել այդ հարցը եւ նախանձախնդիր չլինել իմ եւ նրանց պատուի հանդէպ, որոնք մեղադրուել են իբրեւ ընկերասպաններ: Ես ձեզնից խնդրում եմ, ոչ թէ միայն յանուն Գէորգի յիշատակի արատաւորուելու եւ յանուն մեր պատուի, այլեւ այն ցաւոտ երեւոյթի, որ վերջերս կազմակերպութեան մէջ սովորում են բամբասանքով վարկաբեկել, տապալել ընկերների, չգիտեմ յանուն ինչի:

Սիրելի Ռոստոմ, եթէ դուք կարողանայիք հաւատացնել, որ այդ խնդրով ընկերները զբաղուել են, որովհետեւ իսկապէս պարտաւոր էին, եւ ոչ թէ ընկերները իրանք ցանկացել են խնդիրներ, նոր եւ նոր հարցեր ստեղծել եւ այդ փոքրիկ ինտրիկներով վարկաբեկել ընկերներին, ես համամիտ կը լինէի ձեզ հետ: Ես այլ կերպ եմ հաւատացած, եւ դրա համար խնդրում եմ Խորհրդի մէջ եղած խնդիրը անտես չառնել եւ ձեր վրայ վստահանալով կը պահանջեմ անաչառ քննութիւն:

I- Թէ ինչպէ՞ս է սպանուել Գէորգ Չաւուշ:

II- Ո՞վ եւ որտեղի՞ց է այդ ընկերներից «սպանման» լուրը առաջ բերել (եթէ իրօք Գ.Չ. թշնամուց է սպանուած):

Առաջին հարցի մասին ես իմ բացատրութիւնը տուած եմ մանրամասն կերպով 907 Յունիս, Ա[րեւելեան] Բ[իւրոյին] գրած նամակովս, ուրիշ բան չունիմ աւելացնելու: Երկրորդ հարցի մասին ես ունիմ իմ որոշ հաւատը, բայց աւելորդ եմ հաշուում գրելը, աւելի լաւ է կը սպասեմ ձեր քննութիւններին, որից յետոյ արդէն պիտի կարողանամ սրանից յետոյ կամ վստահանալ մտնել յեղափոխական գործի մէջ եւ կամ հեռանալ, այդպիսի սոսկալի վարկաբեկումներից խուսափելու համար:—

Կարծում եմ, որ դուք պէտք է մտնէք իմ դրութեան մէջ եւս եւ քննութեան նիւթ պիտի դարձնէք այդ խնդիրը:

Բարեկներով

Ռուբեն

ՌՈՒԲԷՆ

1909 թ. 16 Հոկտ. Բեռն

76.- Տարօնից:
77.- Տատրակը՝ Գեղամ Տեր Կարապետեանն է, Արամը՝ Մանուկեան:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

→ 1890 ←

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

FÉDÉRATION RÉVOLUTIONNAIRE ARMÉNIENNE

DASCHNAKTZOUTIOUN

190

ժ Ը Ն Ն Ը — GENÈVE

№ [redacted]

Փաստ. 57-213

Գ 5.- Գ. ՉԱՒՈՒՇԻ ԱՌԹԻՒ (Ռուբէնից, Մասուն)

Գ. Չաւուշի ամբաստանատու

Գործուած էր միայն իմ անձնական համարս համարձակութեամբ իմ հարցախոյզներէ ետեւ: Ես այն Գ. Չաւուշի ամբաստանատու չեմ համարում, որ իմ անձնական համարս համարձակութեամբ իմ հարցախոյզներէ ետեւ չի անցնում: Ես կ'ընտրեմ իմ անձնական համարս համարձակութեամբ իմ հարցախոյզներէ ետեւ:

Ռուբենից

Խորհուրդը նկատի առնելով դրական փաստերի կատարեալ բացակայութիւնը՝ հրահանգում է Մշոյ Կ. Կ-ին պաշտօնական ազդով հերքել այդ անհիմն լուրերը Գ. Չաւուշի սպանութեան իբր թէ «մասնակից» մեր ընկերների մասին:

Ստորագրութիւններ

[Ստացուած 1909 թ. 27-ին Դեկտ. 1]

ԳԼՈՒԽ III

ԿՈՎԿԱՍԻ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Հաշուի առնելով որ յաճախակի կերպով Ընդհ. Ժողովներու գումարումը դժուարութիւններու կը բախտը, Դաշնակցութեան Կովկասի մարմինները սովորութիւն դարձուցած էին, միշտ Բիւրոյի նախաձեռնութեամբ, կազմակերպել պարբերաբար Ռայոնական կոչուած ժողովներ, ուր քննութեան կենթարկուէին կազմակերպական, զինուորական եւ հասարակական բնոյթի խնդիրները, կը կայացուէին կարեւոր որոշումներ, կը տնօրինուէին համապատասխան գործնական կարգադրութիւններ: Այս կարգի ռայոնական ժողովի մը ընթացքին էր որ, օրինակի համար, տրուեցաւ Խանասորի արշաւանքը կազմակերպելու որոշումը:

Ռայոնական ժողովներուն կը մասնակցէին Բիւրոյի անդամները, առանձին կոմիտէներու (յետագային Կեդր. Կոմիտէներու) ներկայացուցիչները, ինչպէս նաեւ գործիչներ եւ մարտական դէմքեր: Արդէն կանուխէն արեւելեան գօտիին մէջ ձեւաւորուեցան Դաշնակցութեան կազմակերպական կառոյցի հիմնական միաւորները,– Կեդր. Կոմիտէները, որոնց թիւը միայն հիւս. եւ հարաւային Կովկասներու մէջ քսաներորդ դարու առաջին տարիներուն՝ տասն էր, առանց հաշուելու Մոսկուայի եւ Պետերբուրգի ուսանողական միութիւնները: Ռուսական կայսրութեան տարածքին գործող այս կառոյցին տրուած է Մարուստան անունը:

Կովկասի ռայ. ժողովներուն կը մասնակցէր նաեւ Ատրպատականը, որ կը հանդիսանար դէպի Երկիր մարտական ուժերու, ղեկավար ու գործիչ ընկերներու եւ զէնք-զինամթերքի փոխադրութեան կարեւորագոյն օղակներէն մէկը, եւ ուր առաջին օրերէն ամբօրէն հաստատուած էր դաշնակցական կազմակերպութիւն: Կը պատահէր որ Երկիրը եւս ներկայացուցիչ ուղարկած ըլլար, այնպէս որ փորձ եղած է, թէ եւ անհետեւանք, ռայոնականները դասելու Ընդհ. Ժողովներու շարքին: Այսուհանդերձ, երբեմն շաբաթներու վրայ երկարող այդ ժողովները, իրենց քննարկած համակուսակցական տարողութիւն ունեցող խնդիրներով, մասնակիցներու ներկայացուցչական հանգամանքով, վերջիններէն շատերուն անհատապէս ունեցած որակային ներդրումով, իրօք, վճռորոշ ազդեցութիւն պիտի գործէին յաջորդող ընդհ. ժողովներուն եւ անոնց կայացնելիք որոշումներուն վրայ:

*
**

Ռայոնականի անուն տրուած որոշ ժողովներ չեն պատկանիր անշուշտ մեր կողմէ նկատի առնուած այս շարքին, որովհետեւ անոնք գումարուած են մի քանի հարեւան շրջաններու ներկայացուցիչներով եւ կամ կը վերաբերին կազմակերպական միեւնոյն շրջանին. այս վերջիններուն յատուկ որակումը եղած է միշտ՝ Շրջանային:

Յայտնենք այս առթիւ, որ կազմակերպութեան արեւմտեան գօտիին մէջ, հակառակ յայտնուած բաղձանքներու, իրական պահանջքի ու այս ուղղութեամբ արձակուած հրահանգներու, երկար ատեն կարելի չեղաւ ռայոնական ժողով գումարել: Թերեւս բացառութիւն կը կազմէ այն մէկը, որ Օսմանեան սահմանադրութեան հռչակումէն երեք ամիս ետք, 1908 թ. Հոկտ.-Նոյեմբերին գումարուեցաւ Կարին, մասնակցութեամբ գլխաւորաբար Մեծ Հայքի մարմիններու ներկայացուցիչներուն եւ կարգ մը գործիչներու (տեսնել «ՆԻՒԹԵՐ» Զ. հատոր, էջ 336-341):

«Նիւթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար» շարքին մէջ, յատկապէս Բ. հատորով, հրատարակուած են 1895-1906 տարիներուն Կովկասի ռայոնական ժողովներուն վերաբերող գրեթէ բոլոր փաստաթուղթերը, ներառեալ «Կովկասեան նախագիծը» (Տես էջ 18-21, 36-44, 201-223, 260-322, 368-375): Որոշ նիւթեր նաեւ Ե. հատորին մէջ (էջ 329-340 եւ 381-383):

Ներկայ հատորով հրատարակութեան կու տանք՝

1.- Փաստ. 1571-1ը, որ անտիպ մնացած է – «Մարուստանի դաշնակցական համագումար-ժողով, 1903 թ.», ձեռագիր 17 էջոց տետրակ:

2.- Փաստ. 1593-41ը, «Ալեքսանդրապոլի տաճկահայ ժողովի արձանագրութիւնը» խորագրով, ձեռագիր 27 էջեր բաղկացած:

Այս ժողովը կայացած է 1906 թ. Հոկտ. 27-31ին, Հ.Յ.Դ. Զորքող Ընդհ. Ժողովի նախօրեակին. հրաւիրուած էին Կովկասի եւ սեւծովեան ափերուն հաստատուած արեւմտահայ գաղթականներու դաշնակցական պատգամաւորները, արտայայտելու համար իրենց կարծիքը Կովկասեան Նախագծի եւ միհրանական անջատական շարժման մասին: Այս փաստաթուղթին կցած ենք շարք մը վկայութիւններ յիշեալ տարածքներուն մէջ գործող «տաճկահայ» խումբերուն կողմէ բանաձեւուած:

3.- Փաստ. 1586-1ը,– 1907 թ. Յուլիս 2–8ին կայացած «Հայ Յեղ. Դաշնակցութեան կովկասեան ռայոնական խորհրդաժողովի որոշումները», բաղկացած 10 ձեռագիր էջերէ (մանրատառ). նոյնը տպուած է առանձին գրքոյկով (փոքրադիր 24 էջ):

4.- Փաստ. 1587-14 եւ 15ը, 4+99 ձեռագիր էջերով,– «Դեկտեմբեր ամսին կայանալիք ռայոնական ժողովի պարապմունքների օրակարգը» եւ «Արձանագրութիւն Արեւել. Բիւրոյի շրջանի ռայոնական ժողովների» խորագիրներով: Ռայոնական այս ժողովի որոշումները տպագիր լոյս տեսած են 22 էջոց գրքոյկով: Չանց առած ենք գրքոյկին առանձին հրատարակութիւնը, նկատի ունենալով որ այդ «Որոշումները» ամբողջութեամբ տրուած են արդէն «Արձանագրութեանց» մէջ՝ տարբեր տառերով:

5.- Փաստ. 1588-1 եւ 2ը, ձեռագիր 18 էջ, «Հ.Յ.Դ. Կովկասեան ռայոնի արտակարգ ժողով» (1909 թ. Ապրիլ 1–5):

ԽՍՐ.

Փաստ. 1577-1

Ա.ՍԱՐՈՒՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆԱԿՅԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ-ԺՈՂՈՎ 1903 Թ.

Ներկայացուած փաստաթուղթը, հակառակ 1903 թուականին պատկանելուն անտիպ է եւ տեղ չէ գտած «ՆԻՒԹԵՐ»-ու նախորդ հատորներու շարքին մէջ: Ծահեկան է ան մէկէ աւելի պատճառներով: Ժողովին ներկայ են իրենց պատգամաւորներով Սարուստան-Ռուսիոյ բոլոր կեդր. կոմիտէները, բացառութեամբ Նալբանդի (Հիւս. Կովկաս): Օրակարգի հարցերու ցուցակը մտածել կու տայ որ ան սահմանուած էր 1904ի սկիզբը գումարուելիք Հ.Յ.Դ. Երրորդ Ընդ. Ժողովին, ուր քննութեան պիտի ենթարկուէին «Համագումար» այս ժողովին արժարժուած բոլոր հարցերը, ներառեալ Կովկասի ընկերային խմորումները եւ բանուորական շարժումները: Ինչ կը վերաբերի մասնակիցներուն, անոնցմէ ոմանց անուններուն կը ծանօթանանք արձանագրութեանց ընդմէջէն, բայց ո՛չ իրենց ներկայացուցած շրջաններուն: Վայրը նշուած է մեծատառ Ռ-ով, բայց յայտնաբար Պաքուն է, ինչ որ երեւան կու գայ Ռ-ստոմի մէկ նամակէն, գրուած Թիֆլիսէն 1903 թ. Մայիսի 10ին, «... Մի քանի օրից յետոյ գնալու եմ ինքս Բագու, հարսանիքի եմ հրաւիրուած»: Ժողովի վերջին նիստը կը կրէ 2 Մայիս թուականը: Նոյն տարուան Յունիսի 5ին գրած նամակին մէջ Ռ-ստոմ կ'անդրադառնայ նաեւ ժողովին ընդունած մէկ քանի բանաձեւերուն:

Սարուստանի դաշնակցական Համագումար ժողովը բացուեցաւ Ռ-քաղաքում Մայիս ամսին: Ներկայ էին՝ Մեծ քաղաքի, Նաւահանգստի, Քարի, Զրաբերդի, Ոսկանապատի, Ապառաժի, Մրգաստանի, Եկեղեցու, Այգեստանի՝ եւ Բիւրոյի ներկայացուցիչները: Հրահրուած էին ժողովին խորհրդակցական ձայնով անցեալ ունեցող ընկերներ եւ տեղական մարմիններին տասներկու հոգի: Բացակայ էին Ախալցխայի եւ Ախալքալաքի ներկայացուցիչները: Խնդիր եղաւ նոր տեղական կոմ. անդամներ հրահրել, բայց ձայների մեծամասնութեամբ մերժուեց: Ժողովը այդ կազմի մէջ յայտարարուեց վաւերական Համագումար ժողով եւ անցաւ օրակարգի հարցերին: Նախապատրաստական նիստերից յետոյ ժողովը բացուեցաւ Մայիսի 10ին: Նախ քան օրակարգի խնդիրներին անցնելը ժողովը ցանկութիւն յայտնեց լսել Դաշնակցութեան վերջին տարիների գործունէութեան մասին, որ եւ վճռուեց ձայների մեծամասնութեամբ: Բիւրոյի ներկայացուցիչը ընդհանուր գծերով պատկերացրեց այն գործունէութիւնը որ ունէր Դաշնակցութիւնը վերջին ընդհանուր ժողովից յետոյ մինչեւ մեր օրերը: Ծօշափուած հարցերը վերաբերուած էին Ընդհանուր

նուր ժողովի որոշած կեդրոնացման կէտերին: Ժողովը հարցապնդումներ արեց Բիւրոյի ներկայացուցչին պարզելու այն պատճառները որով կենտրոնացման կէտերը չկարողացան որեւէ լուրջ գործունէութիւն ցոյց տալ: Պարզուեց որ 1) վերջին տարիներին շատ դժուար է եղած գէնքերի փոխադրութեան գործը, 2) Յեղափոխական գործունէութեանը որոշ չափով ազդած են հայկական ջարդերը՝ առաջ բերելով ուշակցիա: Բացի ժողովրդի մէջ երեւցած ուշակցիայից այն ազդել է նաեւ անիմաստ(?) կերպով յեղափոխական գործիչների վրայ, որի եւ այլ զանազան պատճառներով, Ընդհ. Ժողովի ընտրած պատ[ասխանատու] մարմինների անդամներին շատ քչերը մուտք էին գործել Երկիր: 3) Դաշնակցութեան բիւրոյն որ համեմատած առաջին տարիներին, 98-ից յետոյ հաւասար էր նրա կէսին — ի նկատի չունենանք 901-ից յետոյ երեւացած օգնութեան մեծ չափերը, որ հասնում է անցեալի քանակին: Եղան խորհրդածութիւններ գէնքերի փոխադրութեան գործը արագացնելու համար. մինչեւ այժմ ձեռք առնուած միջոցներին աւելացնել 1) նոր գինակիր խումբեր, 2) հիմնել կանոնաւոր կայարաններ, 3) ունենալ ձիաւոր խմբեր գէնք փոխադրելու համար: Ժողովը կանգ առաւ նաեւ այն խնդրի շուրջը թէ որքան նպա-

1.- Ծածկանունով նշուած տեղանունները կը համապատասխանեն հետեւեալ վայրերուն՝ Մեծ քաղաք — Թիֆլիս Նաւահանգիստ — Պաթում եւ Սեւ ծովեան ափեր Քար — Ալեքսանդրապոլ Զրաբերդ — Կարս Ոսկանապատ — Պաքու Ապառաժ — Ղարաբաղ եւ Ձանգեզուր Մրգաստան — Երեւան Եկեղեցի — Մոսկուա Այգեստան — Գանձակ

տակայարմար է եղած Ընդհանուր Ժողովի որոշած կենտրոնացման կէտերը երկրում գործի յաջողութեան տեսակէտից: Ժողովականների մեծ մասը պնդում են՝ ի նկատի ունենալով ամբողջ տասը տարուայ փորձերը, որ մի-մի գորեղ ապացոյցներ են թէ անհնարին է երկրում որեւէ կենտրոնացում առաջ բերելու, Ընդհանուր Ժողովը լուրջ ուշադրութիւն դարձնէր գործունէութեան եղանակի գլխաւոր կէտերը հիմնովին փոփոխութեան ենթարկելով:

- Այնուհետեւ օրակարգի հարցերի համար զեկուցումն կազմելու մասնաժողովներ ընտրուեցին: 1) Կարգապահութեան եւ դատաստանական մարմինների մասին. 5 հոգուց (Ռոս[տոմ], Ֆար[ատ], Հայկ, Նիտ[րա], Դոմ[ան]²): 2) Բանուորական շարժում եւ ուսուցման խնդիրներ. 5 հոգուց (Նժ., Անջ., Մար[?], Ալ. եւ ուսան.): 3) Բիւրոյի կազմ եւ տեղափոխութեան մասին. Ոսկ[անապատի] ենթակոմ. 4) Արտակարգ միջոցների մասին. նոյն կոմիտ. 5) Զինուորական մարմնի համար Զրաբերդի եւ Քարի կոմիտ[էներ], նաեւ Ֆարատ 6) Հրատարակութիւններ Հայ յեղափոխական պատմութեան եւ ուսանողական կոմիտէների մասին Եկեղեցիի կոմիտէի ներկայացուցիչ]:

ՕՐԱԿԱՐԳ

- 1) Ընդհանուր Ժողով 2) Գործունէութեան եղանակի մասին կարծիք 3) Կարգապահութիւն 4) Մեր բռնելիք դիրքը ա) Դէպի հակաօրինակական եւ հակադաշնակցական գործողութիւնները, անհատները, խմբերը եւ մամուլը բ) Դէպի հնչակեան կուսակցութիւնները գ) Դէպի բանուորական շարժումը դ) Դէպի ուսուցման խնդիրներ 5) Դրամական խնդիրները 6) Հարիւր հազարի վիճակախաղ 7) Հաշուետեսութեան կանոնաւորում 8) Բիւրոյի կազմը եւ տեղափոխութիւնը 9) Ազատ շրջիկներ (պրոպագանդա եւ կազմակերպչութեամբ) 10) Զինուորական մարմին 11) Տեղական դատական մարմիններ 12) Ազգային ֆոնդ 13) Հրատարակութիւնների հարցը եւ հայ յեղափոխ. պատմութեան գրելը 14) Ուսանողական կոմիտէները 15) Ապագայ Համագում. Ժողովի համար խորհրդածութիւններ եւ ձայների բաշխումն:

ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԵԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐՎԻՔՆԵՐ

Գործունէութեան եղանակի մասին եղան երկու նիստեր ուր երկար վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան թէ որքան նպատակայարմար է Ընդհանուր Ժողովի որոշումները այս խնդրի վերաբերեալ: Վիճաբանութիւնները գլխաւորապէս պտտուած էին խառն գործունէութեան (ցոյց եւ կռիւ) եւ գուտ ցուցակեան գործունէութեան շուրջը. առաջարկուեցան մի քանի բանաձեւեր, որոնք վիճաբանութիւնների ամփոփումն էին եւ քրէականութեան ենթարկուելով ոչ մէկն էլ չանցաւ: Վերջը ժողովը այն եզրակացութեան եկաւ, որ խնդիրը շատ լուրջ լինելով առ այժմ վերջացած չհամարել այլ յետագայ յետադարձ էին հետեւեալ բանաձեւերը

- 1) Յեղափոխական գործունէութեան կեդրոնացումն ծովափնեայ քաղաքներում ոչ մի տեղ չտալով երկրին: 2) Յեղափոխական կռիւ թէ երկրում եւ թէ ծովափնեայ քաղաքներում ուժեղ թափով: 3) Յուցական գործունէութիւն ծովեզերեայ քաղաքներում հնարաւոր միջոցներով ինչ չափով էլ արտա-յայտուելու լինէին, եւ պարտիզանական կռիւ ու տեւոր երկրում՝ ձեռքի տակ արդէն ունեցած միջոցներով, սպասելով կարեւոր միջոցները եղածի արդիւնաւոր գործադրութիւնից յետոյ միայն: (Դոման): 4) Յեղափոխական կռիւ թէ ծովափնեայ քաղաքներում եւ թէ երկրում առաջնորդութիւնը տալով առաջին (Աբ.): 5) Կազմակերպութեան ամենագլխաւոր ոյժերը գործադրել բուն երկրում ժողովրդին գինելու եւ ինքնապաշտպանութեան միջոցներ տալու համար, բոլորովին երկրորդական տեղ տալով երկրից դուրս՝ ցոյցերին (Թոփ.): 6) Կենտրոնացում Պոլսում երկրին տալով երկրորդական տեղ (Մար [?])³: 7) Պարտիզանական կռիւ երկրի ներսը եւ ցուցակեան գործունէութիւն ծովեզերեայ քաղաքներում, մէկը միւսին իրրեւ արձագանգ (Նիտրա) 5 ձայնով (խակական ձայներ): Ժողովը որոշեց խորհրդակցական ձայներով հրահրուածներին այս հարցի նկատմամբ տալ ձայնի իրաւունք, որ եւ ընդունուեցաւ. ձայնից օգտուեցան 2 հոգի:

2.- Յիշուած անուններն անճանօք կը մնայ Գայկը: Յայտնի են Ռոստոմը, Սիկոլ Դոմանը. Ֆարատը՝ Օհանջանեան Սարգիսն է, Նիթրան՝ Յար. Շահրիկեանը: 3.- Սարին դիմաց հարցական դրած ենք, որովհետեւ ան Կիլիկիոյ մէջ ձերբակալուած էր ու Մարաշի բանտը կը մնար մինչեւ 1904ի վերջերը: Արդեօք Մատիցեան Սիկոլի կրճատումն է: 4.- Արդեօք Գայր Արրահանն է (Աւետիք Սահակեան): 5.- Գաւանաբար Թոփիցեան Եղիշէ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Համագումար ժողովը ի նկատի ունենալով անհրաժեշտությունը Ընդհանուր ժողովի, առաջարկեց հնարեղծին չափ շուտափոյթ կերպով հրաւիրել Ընդհանուր ժողով:

Ժողովը միաձայն վճռեց առաջարկել Արեւ. եւ Արեւմտ. Բիւրոյին գումարել ժողով ոչ ուշ քան աշունը եւ անյապաղ ցրել հրաւիրատուները: Ոսկ(անապատի) կոմիտէն ընտրուեց որպէս աջակից մարմին Ար(եւելեան) Բիւրոյին III Ընդ. ժողովի գումարման Ոսկանապատում, որը եւ առաջարկեց իր ամբողջ պատրաստականութիւնը եթէ Ընդհ. ժողովը կը կայանայ իր շրջանում:

ՄԵՐ ԲՈՒՆԵԼԻՔ ԴԻՐՔԸ ԴԵՊԻ ԲԱՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐՔՈՒՄԸ

Ի նկատի առնելով, որ վերջին տարիներս Ռուսաստանի զանազան կէտերում ուժեղ կերպով տեղի ունենում են կազմակերպուած բանուորական ցոյցեր եւ որը արձագանք է գտել Կովկասում վերջին 2-3 տարին, ժողովը համարեց այս հարցը կենսունակ եւ խոչոր երեւոյթ կովկասահայերի կեանքում եւ երկար վիճաբանութիւններից յետոյ առաջարկուեց հետեւեալ բանաձեւերը.

1.- Համագումար ժողովը քննելով Դաշնակցութեան եւ հայ սոցիալ դեմոկրատիայի փոխադարձ յարաբերութեան խնդիրը, նպատակաշարժար համարեց 1) հարցնել ականաւոր սոցիալիստների (Բեքէլ, Բերնշտայն, Վանտրովելտ, Ժօրէս եւ այլն) կարծիքը այդ հարցի մասին եւ հրատարակել առանձնապէս գրքոյկով, 2) թարգմանաբար կամ քաղուածօրէն հրատարակել նիւթեր նոյն խնդիրների մասին, օգտուելով յայտնի հեղինակների աշխատութիւններից: 3) իսկ բուն գործնական հողի վրայ, բարեկամական յարաբերութիւններ հաստատելու համար կազմել մի որոշ ծրագիր, որ եւ յանձնել Ոսկ(անապատի) եւ Մգ.(Մրգաստանի?) քաղ. կոմիտէներին (Թոփ.):

2.- Բանուորական շարժումը լինելով մի խոչոր երեւոյթ Կովկասի կեանքում, ընտրել մի յանձնաժողով, որ պիտի մշակէ դաշնակցական կազմակերպութեան բունեղիք դիրքը այդ խնդրի նկատմամբ եւ առաջարկէ իբրեւ կարծիք Ընդհանուր ժողովի քննութեան (Նիւթըր(ա)):

3.- Բանուորական շարժումը ընդունելով երկրի անհրաժեշտ երեւոյթ եւ կենսունակ խնդիր՝ աջակցել նրան այն չափով, ինչ չափով հնարաւոր է այդ գործնականապէս, չխլելով անհրաժեշտ ոյժեր ազգային յեղափոխական գործից:

4.- Բանուորական խնդրում առ այժմ բունել չէզոք դիրք:

5.- Համակրելով հանդերձ բանուորական խնդիրը

Դաշնակցութիւնը չէ կարող ակտիւ մասնակցութիւն ունենալ այդ շարժման մէջ, քանի որ ազգային դատարանի տագնապալի է եւ մեր ոյժերը երկու գործի համար անբաւարար:

Ժողովը վիճաբանութեան ժամանակ ի նկատի ունեցաւ նաեւ արտասահմանի ուսանողական Մոլէկիւլ կոմիտէի⁶ որոշումները այդ հարցի առթիւ:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՖՈՆԴ

Ազգային ֆոնդի համար առաջարկութիւն էր եղած Զրաբերդի, Քարի եւ Մրգաստանի կոմիտէների կողմից: Սրանց ներկայացուցիչները պնդում են ֆոնդի անհրաժեշտութիւնը ի նկատի ունենալով, որ նա ունենալով որոշ հիմնական գումար ժամանակի ընթացքում կ'աճի եւ վստահութիւն ներշնչելով հասարակութեան կարող է խոչոր գումարներ ստանալ ապագայ եւ ներկայ գործունէութեան համար եւ դրա համար առաջարկում էին որոշ % յատկացնել դրամարկից: դրամարկից կազմուելիքով կարելի է գործ գլուխ բերել:

Ժողովը առարկեց որ յեղափոխական գործունէութեան ընթացքում միանգամայն անարդարութիւն կը լինէր հաւաքել դրամներ եւ պահեստի տալ, որով մենք աւելի անվստահութիւն ներշնչած կը լինէինք հասարակութեան, քան համակրանքի արժանացած եւ գտնելով անիրագործելի առաջարկ մերժեց, միայն վերապահելով այդ հարցը Ընդհանուր ժողովի քննութեան:

ՀԱՐԻՒՐ ՀԱԶԱՐ ՌՈՒԲՐՈՒ ՎԻՃԱԿԱՆԱՂԸ

Ոսկանապատի կենտրոնական կոմիտէն իր վերջին երկու տարուայ փորձերից գալով այն եզրակացութեան, որ անհնար է ընթացիկ նուիրատուութիւններով որեւէ լուրջ գործ սկսել, մտածել է կազմել 100,000ի մի վիճակախաղ որի համար առաջարկում է Համագումար ժողովին աջակցել նրան ըստ կարելույն, տոմսերի վաճառման գործում: Ժողովը զբաղուելով այդ հարցով, վճռեց միանգամայն համակրելով այդ ձեռնարկը 1) աջակցել իր ոյժերի չափ 2) ստացուած դրամը տոմսերի վաճառումից կեդրոնացնել Ոսկանապատի դրամարկիզում 3) վիճակախաղը խաղալ Յունուարի 1 1904 թուին 4) փողի գործադրութիւնը յանձնել Ընդհանուր ժողովին 5) Եթէ անհնար եղաւ կազմելիք Ընդհանուր III ժողովը, փողը ներկայացնել Բիւրոյին, իսկ գործադրութիւնը վերապահել Ռայոնական ժողովին:

Ժողովը որոշեց կոմիտէներին իրաւունք տալ տոմսեր վաճառելուց իրենց կամ օտար շրջաններում, հարկաւոր եղած դէպքում դրսում ծախսել այդ գումարից:

6.- Մոլէկիւլ կը կոչուէր Պերլինի դաշնակցական ուսանողական միութեան կոմիտէն:

ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ժողովը ի նկատի ունենալով, որ Դաշնակցութեան դրամարկիզները գուրկ են միջոցներից, որ դա դանդաղեցնում է գործի ընթացքը, որոշեց յանձնել կոմիտէներին կազմակերպելու ընդհանուր հանգանակութիւն ըստ կարելոյն շուտափոյթ կերպով:

ԱՐՏԱԿԱՐԳ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Երկար վիճաբանութիւններից յետոյ, որ զբաղեցրեց երկու ժողով, Ռայոնական ժողովը վճռեց առաջարկել իբրեւ կարծիք Ընդհանուր ժողովին, հետեւեալ բանաձեւեր՝

II Ընդ. ժողովի որոշումն տեւորի հանգանակութեան ատեն, 5 յօդ.ը (Ընդ. ժողովը յանձնարարեց կոմիտէներուն ամէն ջանք գործ դնել խոյս տալու սպանութեան դիմելէ դրամ հանգանակելու գործին մէջ) վերածել հետեւեալ կերպով:

Ընդհանուր ժողովը յանձնարարեց կոմիտէներուն դրամ հանգանակելու գործին մէջ խոյս չտալու արտակարգ միջոցներէ եթէ տեղական պայմանները պահանջում են այդ:

Քուէարկուեց 3 ձայնով ընդդէմ 3-ի երկու ձայն ձեռնպահ մնացին:

ԴԵՊԻ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ժողովը վիճաբանելով հնչակեան կուսակցութիւնների վերաբերմամբ ճանաչում է նրանց իբրեւ յեղափոխական կազմակերպութիւններ: Վերջերս եւ առ հասարակ, հնչակեան կուսակցութեան մէջ կատարուած զեդոնմները ժողովին անվստահութիւն էր ներշնչում որեւէ կապ հաստատել նրանց հետ: Երկար տարիների փորձերը եւ բանակցութիւններ միշտ անցած էին անհետեւանք: Ժողովը ընդունելով համերաշխ եւ միացած գործունէութիւնը տարբեր կուսակցութիւնների՝ իբրեւ գրաւական մեր դատի աւելի ուժեղ արտայայտութեան, երկար վիճաբանութիւններից յետոյ փակեց այդ հարցը առաջարկելով հետեւեալ բանաձեւերը:—

1.- Համագումար ժողովը առաջարկում է Ընդհանուր ժողովին ուժեղ միջոցներ ձեռք առնել միութեան հարցը գլուխ բերելու համար, գոյութիւն ունեցող յեղափոխական կազմակերպութիւնների հետ: իսկ եթէ այդ անհնարին է, գոնէ համերաշխ գործունէութիւն ունենալ: Քուէարկուեց 3 ձայնով:

2.- Համագումար ժողովը ի նկատի ունենալով, որ հնչակեան կուսակցութիւնների մէջ վերջերում տեղի ունեցած երկպառակտումները, փոխադարձ մերկա-

ցումները նոր ապացոյցներ են տալիս հնչակեան կազմակերպութեան անհաստատութեան, յանձնարարում է Ռուսաստանի կոմիտէներին վերապահութեամբ վերաբերուել դէպի հնչակեան կուսակցութիւնների ամբողջութիւնը: Համերաշխ գործ սկսել հնչակեան խմբերի հետ խիստ ընտրութեամբ: (Քուէարկուեց չորս ձայնով: մի ձայն ձեռնպահ):

ՉԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆ

Չինուորական մարմին կազմելու առաջարկը եղած էր Զրաբերդի եւ Քարի կոմիտէների կողմից: Ժողովը լսելով այդ կոմիտէների ներկայացուցիչների առաջարկը, երկար վիճաբանութիւններից յետոյ իբրեւ բանաձեւ առաջարկեց հետեւեալը

1.- Համագումար ժողովը կարիք է զգում ունենալու մի նոր ղեկավարող զինուորական մարմին, պատերազմական բոլոր գործերը ամբողջացնող եւ ղեկավարող, բայց նրա կազմը եւ իրաւասութիւնն ու պարտականութիւնների սահմանը, այլեւ փոխադարձ յարաբերութիւնը կազմակերպութեան միւս մարմինների հետ, թողնուում է Ընդհանուր ժողովի քննութեան (Քուէարկուեց՝ հինգ ձայն ընդդէմ 2-ի):

ՄԵՐ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ԴԵՊԻ ՀԱՅ ՄԱՍՈՒԼԸ

Ի նկատի ունենալով որ վերջերս հայ մամուլի մէջ երեւան են գալիս սխալ կամ յեղաշրջուած լուրեր ու յօդուածներ հայկական դատի եւ դաշնակցական կուսակցութեան վերաբերմամբ:

Ժողովը վիճաբանելով այդ հարցի առթիւ, գտաւ միանգամայն զգուելի այդօրինակ վերաբերմունքը հայ մամուլի դէպի յեղափոխ. կուսակցութիւնները եւ յանձնարարեց Ռուսաստանի կոմիտէներին՝

1.- Ամէն տեղի կոմիտէի իրաւունք է տրուում որեւէ յօդուածի, յեղաշրջուած լուրի որը լոյս է տեսնում այս կամ այն լրագրում եւ վերաբերում է մեր դատին եւ դաշնակցական կազմակերպութեան, նախօրօք տեսակցուել — եթէ յօդուածագիրը անյայտ է — մեր ներկայացուցչի միջոցով այն թերթի խմբագրի հետ որտեղ տպուած է այդ յօդուածը կամ լուրը եւ բացատրութիւն պահանջել: Եթէ բացատրութիւնը անբաւարար համարուեց կոմիտէն կարող է գործադրել այն միջոցներից մէկն ու մէկը որ առաջարկեց Ռայոնական ժողովը: Եթէ յօդուածագիրը յայտնի է, կոմիտէն կարող է իր հաշիւ վերջացնել յօդուածագրի հետ, ընդունելով որ իւրաքանչիւր յայտնի ստորագրութեամբ յօդուածի պատասխանատուն ինքը յօդուածագիրն է: Անյայտ ստորագ-

7.- Ակնարկութիւն, հաւանաբար, «Փոթորիկ»ին, այսինքն բոնի դրամահաւաքին:

րութեամբ լոյս տեսած յօդուածի հեղինակի ով [լինել] չլինելը եթէ չպարզուեց խմբագրութեան կողմից, խմբագիրը ինքն է պատասխանատու համարուում:

ՀԱՇՈՒԵՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ⁸

Ժողովը զբաղուելով հաշուետեութեան կանոնաւորման խնդրով, ի նկատի ունեցաւ անցեալ Ընդհանուր Ժողովի կանոնաւորած բլանկները, որով պիտի կանոնաւոր կերպով կոմիտէները հաշիւները ներկայացնէին Բիւրոյին, բայց դժբախտաբար այդ բլանկները գտնուեցան անյարմար. բացի այդ, ժողովը մատնացոյց արեց այն հանգամանքի վրայ, որ թէ կոմիտէները եւ թէ

Բիւրոն առանձնապէս շատ թոյլ են գտնուած հաշուետեութեան խնդրում: Երկար վիճաբանութիւններից յետոյ ժողովը առաջարկեց հետեւեալ բանաձեւը, որ եւ ընդունուեց միաձայն:

Ռայոնական ժողովը ցաւելով տեսաւ, որ Ընդհանուր Ժողովի որոշումն՝ յօդ. 40րդ կանոնաւոր հաշուետեութիւնը Բիւրոյի կողմից հարկաւոր ուշադրութեան չէ արժանացած, ինչպէս տարիների ընթացքում, նոյնպէս եւ այժմ. Ռայոնական ժողովը անգիտակ մնաց կազմակերպութեան տարեկան ընդհանուր հասոյթի ելքի եւ մուտքի մասին ինչպէս նաեւ անտեղեակ մնաց թէ Երկրում եւ թէ Երկրից դուրս ռազմական գործի վերաբերմամբ:

Որոշեց՝

Իւր դժգոհութիւնը յայտնելով Բիւրոյին այդ առթիւ նորից շեշտել 40 յօդ. իրական գործադրութիւնը:

8.- Այս բաժնի պարբերութիւնը, այսինքն՝ միաձայնութեամբ ընդունուած բանաձեւը, առանձին թերթով կցուած է ներկայ փաստաթուղթին հետեւեալ մակագրութեամբ. «Եօթներորդ ցիստ, 22 Մայիսի»:

Կովկասի ռայոնականներու շարքին կը գտնենք 1906 թ. Հոկտեմբերին գումարուած «Ալեքսանդրապոլի տաճկահայ ժողովը»: Հրահրուած են Կովկասի եւ յարակից մարզերուն (Խրիմ, Օտեսա եւայլն) դաշնակցական այն պատգամաւորները, որոնք կը ներկայացնեն Համիտեան սարսափներէն փախուստ տուած եւ ռուսական սահմաններուն մէջ պատսպարուած հարիւր հազարաւոր արեւմտահայ գաղթականութիւնը: Հրահրողը Արեւելեան Բիւրոն է. նպատակը՝ 1907ի Չորրորդ Ընդհ. Ժողովի նախօրեակին քիւրեղացում առաջ բերել Դաշնակցութեան Խորհուրդին կողմէ հրապարակուած «Կովկասեան նախագծին» շուրջ: Մէկ ու կէս տարիէ ի վեր կրթութիւնը ու սուր բախումները կ'ալեկոծէին կուսակցութիւնը: Ծանօթ են ծայրայեղ ճախակողմեան երիտասարդութեան եւ նախկին խմբապետ Միհրանի շուրջ հաւաքուած խմբակներու միջեւ հրահրուած պայքարները, անոնց յայտնի եւ թաքուն դրդապատճառները, լի պառակտումի սերմերով: Դաշնակցութեան գործունէութիւնը պիտի մնա՞ր բացառապէս ուղղուած Արեւմտեան Հայաստանի ազատագրութեան դատին, թէ՛ հաշուի առնելով կովկասեան նոր իրականութիւնը, յեղաշրջում պէտք է կատարէր առանձնաբար դէպի ընկերային-տնտեսական խնդիրներու լուծումը՝ միանալով այդ հողին վրայ ծաւալող համառուսական շարժումներուն:

Ընդհ. Ժողովին պիտի իյնար, անշուշտ, դժուարին այս երկընտրանքէն ելք գտնելու առաքելութիւնը: Ատիկա պիտի ըլլար միաձուլումը հակոտնեայ համարուող երկու տեսակէտներուն, - մէկ եւ միեւնոյն դրօշին տակ առաջ տանիլ պայքարը զոյգ ճակատներուն վրայ հաւասարապէս: Բայց կարծես փրկարար այդ ելքը կ'ուրուագծուի արդէն Ալեքսանդրապոլի ժողովին ու անոր կցուած արձանագրութիւններուն մէջ, հոգ չէ թէ ժողովականներու անմշակ ու պարզունակ լեզուով, բայց անպայման առողջ բնագղներու թելադրականութեամբ:

Փաստ. 15-41

Բ 1.- ԺՈՂՈՎԻ ՀՐԱԷՐ

Ընկերներ!

Աչքի առաջ ունենալով Կովկասեան գործունէութեան նախագծի շուրջը ծագած տարածայնութիւնները՝ Դ. Յ. Դաշնակցութեան Արեւելեան Բիւրոն սրանով դիմում է անում Ռուսաստանի սահմաններում ապրող դաշնակցական թուրքահայ ընկերներին, առաջարկելով նրանց որոշ եզրակացութեան գալու համար կազմել խորհրդակցական ժողով: Պատգամաւորների միջոցով եզրակացութիւնները տրուելու են ի գիտութիւն առաջիկայ Ընդհանուր ժողովին:

Խորհրդակցական ժողովի համար ամէն մի 500 դաշնակցական ընկեր ուղարկում են մէկ պատգամաւոր:

Կռուի վայրերում գտնուող ընկերները ամէն մի շրջանից ուղարկում են մի մի ներկայացուցիչ անկախ իրենց թուից: Այդ վայրերն են՝ Այգեստան, Ապառաժ, Սիւնիք, Մրգաստան, Ոսկանապատ: Ժողովի տեղի եւ ժամանակի մասին կը յայտարարուի առանձին՝ ընտրուած պատգամաւորներին: Ընտրութիւնները պէտք է սկսուեն անմիջապէս եւ վերջնական Գոկտ. կէսին: Ընտրուածների անունները հարկաւոր է անմիջապէս յայտնել Բիւրոյին:

Ժողովը, գումարուելուց յետոյ, իր կողմից հրահրում է խորհրդակցական ծայրերի իրաւունքով այն ընկերներին, որոնց մասնակցութիւնը անհրաժեշտ է համարուում:

Ամէն մի պատգամաւոր պէտք է բերի իրեն ընտրողների ցանկը եւ նրանց կարծիքներով արձանագրութիւնը:

Դ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈ

Փաստ. 1593-41

Բ 2.- ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

Հ.Յ.Գ. Արեւելեան Բիրոյի հրատիրած Ռուսիոյ սահմաններում գտնուող տաճկահայ դաշնակցականների պատգամատրական ժողովների:

I

Արձանագրութիւն նախապատրաստական ժողովների

Ա. նիստ

Արձանագրութիւն 1908 թիւ Հոկտ. 27-ի երեկոյեան կայացած ժողովների, ա.- նախապատրաստական ժողովի, նախագահութեամբ Հ.Յ.Գ. Ա[րեւելեան] Բիրոյի ներկայացուցիչ ընկեր Ս-ի:

Ընկեր նախագահը ժողովը բանալով առաջարկեց ընտրել երկու քարտուղարներ: Բաց քուէարկութեամբ ընտրուեցին - ընկերներ Սարո եւ Միհր:

Բոլոր այն շրջանները որոնք պիտի մասնակցէին այս ժողովին - քսանեւութն են. ժողովը սկսեց ստուգել թէ, ո՞ր շրջանից ո՞վ է եկել, քանի հոգի պիտի մասնակցէին ընտրութեանը եւ քանիսն են մասնակցել. ընտրութիւնը ինչ ձեւով է եղել եւ ժողովը այդ ընտրութիւնները վաւերական է համարում թէ ոչ: Քննութիւնը տուաւ հետեւեալ պատկերը:

I Մեծ Քաղաք¹ - Ընտրութեանը պիտի մասնակցէին մօտաւորապէս 4000 հոգի - մասնակցել են մօտ 1100 հ. ընտրելով երեք պատգամաւոր հետեւեալ ձեւով - մի խմբակցութիւն կազմուած 760 հոգի ընտրել է պատգամաւոր Պանդուխտին եւ Բլէջանին: Իսկ 350 հոգի էլ առանձին ընտրել է Մծմակին - ընտրութիւն վաւերական է:

Ստորեւ ծածկանունով յիշուած տեղանունները կը համապատասխանեն հետեւեալ վայրերուն (փակագծերու մէջ տուած ենք ո՞ր 4. Կոմիտեւեան պատկանիլը).-

- 1.- Մեծ քաղաք - Թիֆլիս:
- 2.- Արաքս - Անուէն կարելի է միայն հետեւցնել, որ գետի արեւմուտը հաստատուած գաղթավայր է (Ջրաբերդ-Կարսի 4.4.):
- 3.- Քար - Ալեքսանդրապոլ:
- 4.- Կլորիկ - Թեոդոսիա քաղաքը Խրիմի շրջանին մէջ (Նաւահանգիստ-Պաթումի 4.4.):
- 5.- Ապաստան - Սոչի-Ատլեր (Նաւահանգիստ-Պաթումի 4.4.):
- 6.- Կայծ - Օտեսա Նաւահանգիստը (Նաւահանգիստ-Պաթումի 4.4.):

II Արաքս² - Ընտրութ. մասնակցելու իրաւունք ունեն 800 հ. ընտ. մասնակցել են 400 հ., ընտրել են պատգամաւոր Հանդարդին - համար[ուեց] վաւերական:

III Քար³ - Շրջ. ընտ. իրաւունք ունեցողների թիւը 1200. մասնակցել են 300 հ. տալով երկու պատգ. - Կոս եւ Խորէն - համար[ուեց] վաւեր:

IV Կլորիկ⁴ - Շրջ. ընտ. 400 - մասնակցեցան բոլորը - ընտ. պատգ. Սարոյին - համար[ուեց] վաւեր:

V Ապաստան⁵ - Ընդ. հաշուում են 700 հ.- ընտ. մասնակցել են 350 հ[ոգի] - ընտ. պատգամաւոր Ղարիբին - համար[ուեց] վաւեր:

VI Կայծ⁶ - Շրջ. 500 - մասնակցել են բոլորը - ընտ. պատգ. Վահանին - համար[ուեց] վաւեր:

VII Անապատ⁷ - Շրջ. ընտր. 400 - մասնակցել բոլորը - ընտ. պատգ. Թօփալ Քրիստոս - վաւեր:

VIII Քասախ⁸ - Շրջ. ընտր. 300 - մասնակցել են 50 հ. ընտրելով երկու պատգ. Միհր եւ Սողոմոն: Ժողովը ընտրողների թիւը քիչ գտնելով - համաձայն Թուրքիկի^{8ա} հրահանգի - այդ պատգամաւորներից մէկին ձայնի իրաւունքից զրկեցին - երկու պատգ. իրար մէջ համաձայնելով՝ Սողոմոնը զրկուեց ձայնից. մնաց իրեն խորհրդակցական:

IX Շարայի շրջ.⁹ - Ա. մասն. ընդ. 600 - մասնակցեցան բոլորը - ընտր. Վրէժինդիր. վաւեր:

X Ոսկանապատ¹⁰ - ընտ. 1000 - բոլորն էլ մասնակցել են - ընտրել են երկու պատգ. Սորմազէչ եւ Համօ - վաւեր.:

- 7.- Անապատ - Արտահան քաղաքը (Նաւահանգիստ-Պաթումի 4.4.):
- 8.- Քասախ - Չամբուլու գիւղ էջմիածնի շրջանին մէջ (Արգաստան-Երեւանի 4.4.):
- 8ա.- Թուրքիկ Գեորգ (Տէր Արրահամեան):
- 9.- Շարայի շրջան - Շորագեալ Կարսի մարզին մէջ (Ջրաբերդ-Կարսի 4.4.):
- 10.- Ոսկանապատ - Պաքու:

XI Հանքի շրջ.¹¹ - ընտ. 500 - բոլորը մասնակցել - ընտրել են Փայլակին - վաւերացուեց:

XII Ջրաբերդ¹². Թախտ¹³

ա.մաս- ընտ. 500 - բոլորը մասնակցել - ընտրել- պատգ. Ջայրմայր. վաւեր.:

բ. մաս- ընտ. 800 - մասնակցել են բոլորը - ընտ. պատգ. Բժշկին - վաւերական:

գ. մաս - ընտ. 500 - մասնակցել բոլորը - ընտ. պատգ. Ս-ին վաւերական:

XIII Ջրաբերդ¹² - հաշուում է 1500 - մասնակցել 800 - ընտ. պատգ. Պլեպէ. վաւերակ:

XIV - Այգեստան¹⁴ - Շրջ. ընտ. 32 - իբրեւ կռուի վայր իրաւունք ունեն համաձայն Թուրքիկի տալու մի պատգամաւոր - մասնակցել են 20 հ.- ընտ. պատգ. Սիմոն - վաւերական:

XV - Պարտիզաւան¹⁵ - ընտ. 1500, մասնակցել 500. ընտ. պատգ. Խորէն - վաւերական:

XVI Արգաստան¹⁶ - Շրջ. ընտր. 1000 - մասնակցել 500 - ընտ. պատգ. Ս-ին. վաւերական:

XVII Սիւնեք - Շրջ. իբրեւ կռուի վայր - մասնակցել են մի խումբ կռուողներ - ընտ. պատգ. Սուրէն:

Իսկ հետեւեալ տասնեւեակ շրջաններից ոչ մի պատգ. չի եկել:

I Նաւահանգիստ¹⁷ եւ Բ. ընտ. 2500 - կարող էր տալ - 5 պատգամաւոր:

II Գաղթավայր¹⁸ - ընտ. 1500 - տալ կարող էր 3 պատգ.

III Եկատ[երինբուրգ] - ընտ. 500 - պատգ. 1

IV Սեւ-Ախմ - ընտ. 500 - պատգ. 1

V Նով-Անապ. - ընտ. 500 - պատգ. 1

VI Մայլոս - ընտ. 500 - պատգ. 1

- 11.- Հանքի շրջան - Օլթի (Ջրաբերդ-Կարսի 4.4.):
- 12.- Ջրաբերդ - Կարս:
- 13.- Թախտ - Կարս եւ Կաղզուան քաղաքներու միջեւ ինկող շրջան (Ջրաբերդ-Կարսի 4.4.):
- 14.- Այգեստան - Գանձակ:
- 15.- Պարտիզաւան - Կաղզուան (Ջրաբերդ-Կարսի 4.4.):

VII Սուր[ամ] - ընտ. 1000 - պատգ. 1

VIII Սարիխ[ամիչ] ընտ. 500 - պատգ. 1

IX Կուղ-Նախ. [Գողթան(?)-[Նախիջեւան]¹⁹ - ընտ 500 - պատգ. 1

X Թմբուկ²⁰ - ընտ. 300 - պատգ. 1

Տասնեւեթը մասնակցող շրջաններում հաշուում է 16900 ընտրող - որոնցմէ ընտրութեան մասնակցել են 9800 հ.: Չմասնակցող 11 շրջաններում հաշուում է ընտրող - 9800 հ. ուրեմն բոլոր 28 շրջաններում հաշուում է 25700 հ. ընտրող, որոնցից ընտրութեան մասնակցել են 9800 հ. 17 շրջաններից:

Ապա ընկ. նախագահը հարց տուաւ թէ ժողովականները տեսնելով ընտրութիւնների վերոյիշեալ պատկերը պատգամաւորների այս թուով - ժողովը օրինաւոր կը համարեն եւ կը բանան թէ ոչ: Չայնի իրաւունքով ներկայ գտնուող 21 պատգամաւորները այս խնդրի մասին բաւական թեր եւ դէմ խօսելուց յետոյ - 14 ձայնով ընդդէմ 7 պատգամաւորների, թիւը, ժողովի օրինաւորութեան համար բաւարար համարեցին եւ ժողովը բացուած յայտարարեցին հետեւեալ պատճառաբանութիւններով:

ա- Ի նկատի ունենալով, որ մասնակցող շրջաններից մասնակցել են ընտրողների մեծ մասը (16900-ից 9800):

բ- Ի նկատի ունենալով, որ բոլոր մասնակցելու իրաւունք ունեցող շրջանների դարձեալ մեծ մասը մասնակցել է (28-ից 17):

գ - Ի նկատի ունենալով քաղաքական բոլոր աննպաստ պայմանները մի այսպիսի հաւաքման համար - եւ տաճկահայերի ցրուած լինելը:

դ- Ի նկատի ունենալով, որ այս ժողովը պիտի խօսի ոչ թէ բոլոր 28 շրջանների - 25700 դաշնակցական տաճկահայերի անուանից - այլ միայն 17 շրջանի 9800-ի անունից:

ե - Եւ վերջապէս ի նկատի ունենալով եւ այն, որ ժողովի վճիռը ունի միայն խորհրդակցական նշանակութիւն - ժողովականները հնարաւոր են համարում պատգամաւորների ներկայ թուով - ժողովը օրինաւոր համարել եւ բացուած յայտարարել:

Ապա ընկ. նախագահը առաջարկեց ժողովականներին կանչել խորհրդատու ձայնով այն դաշնակցական ընկերներին որոնց ժողովը յարմար կը համարէ. ժողովը

- 16.- Արգաստան - Երեւան:
- 17.- Նաւահանգիստ - Պաթում:
- 18.- Գաղթավայր - Սուխումի շրջան (Նաւահանգիստ-Պաթումի 4.4.):
- 19.- Գողթան - Նախիջեւան (Արգաստանի 4.4.):
- 20.- Թմբուկ - Ախալքալաք (Մեծ քաղաք-Թիֆլիսի 4.4.):

ձայների մեծամասնութեամբ որոշեց հրաւիրել հետեւեալ ընկերներին՝ 1.- Արմէն Գարօ, 2.- Դուրան, 3.- Տուրքախ, 4.- Ուսուլ, 5.- Ռոստոմ, 6.- Կայծակ-Առաքել, 7.- Մխիթար, 8.- Արամայիս, 9.- Բիճա, 10.- Կոմս, 11.- Իշխան, 12.- Շահ, 13.- Մանուկ-Թաթ, 14.- Տեղի կոմիտէի անդամներից մէկին, 15.- Չինարին, 16.- Հայկ-Արմէն²¹։

Ապա ժողովը ձեռնարկեց չորս հոգու ընտրութեան որոնք պիտի կազմէին մի մասնախումբ եւ ցուցակագրէին պատգամաւորների մանդատների մէջ եղած բոլոր կէտերը եւ ներկայացնէին ժողովին։ Ընտրուեցին հետեւեալ ընկերները — Չինար, Հայկ, Արմէն, Խարիբ, Սորմագէշ։

Յաջորդ նիստը նշանակելով հետեւեալ օրը (Հոկտ. 28-ին) առաւօտեանը — ժողովը փակուած համարեց։

Նախագահ՝ ԶԻՆԱՐ
Քարտուղար՝ ՍԱՐՕ

1908 թիւ Հոկտ. 27, Քար

II
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ

Նիստ I

Արձանագրութիւն — 1908 թիւ 28 Հոկտ., առաւօտեան կայացած պաշտօնական ժողովին ներկայ էին 21 պատգամաւորներ։

Նախ կարդացուեց նախկին մի նախապատրաստական ժողովի արձանագրութիւնը, որ եւ ընդունուեց մի երկու մոռացուած կէտերի յաւելումից յետոյ։

Բիւրոյի ներկ. ընկ. Ա.²² բանալով ժողովը յայտարարեց, որ ինքը նախորդ ժողովը իբրեւ Բիւրոյի ներկայացուցիչ բաց արաւ եւ նախագահեց նախորդ նախապատրաստական ժողովին. իսկ այժմ սկսում են պաշտօնական ժողովները. — ուստի թող ժողովը ընտրէ իրեն հա-

մար նախագահ. թեկնածուներ առաջարկուեցին. — Արմէն-Գարոն, Հայկ-Արմէնը, Վահանը, Ուղեւոր եւ Չինար. բացի Չինարից բոլորը հրաժարուեցին, բաց քուէարկութեամբ Չինարը միաձայն նախագահ ընտրուեց։ — Հարց տրուեց, թէ Չինարը, որ ներկայ էր ժողովին խորհրդակցական ձայնով միայն, նախագահ դառնալով, քուէ տալու իրաւունք պիտի ունենայ թէ՛ ոչ. ժողովը խորհրդատու ձայնով ներկայ գտնուողներին ձայն տալու սկզբունքը չխախտելու համար, Չինարի ձայն ունենալու իրաւունք տուաւ։

Ապա ընկ. Վահանը օրակարգի համար հետեւեալ բանաձեւը դրեց — իրաւունք ունի արդեօ՞ք Ա[րեւելեան] Բիւրոն — գուտ կովկասաբնակ տաճկահայերից մի այսպիսի խնդրի համար ժողով հրաւիրել — եւ եթէ իրաւունք ունի, այդ իրաւունքը Դաշնակցութեան ո՞ր օրէնքի վրայ է հիմնուած։

Նախ խօսեց Հայկ-Արմէնը, նա սասց, որ նախ մեր կազմակերպութեան ունեցած ժողովներին ո՛չ մէկին չի համապատասխանում այս ժողովը, եւ երկրորդ՝ այսպիսի խնդիրների քննութիւնը կը պատկանի համայն Դաշնակցութեան եւ ո՛չ թէ՛ այս կամ այն մասին. երրորդ՝ սրանով աւելի է առիթ տրուում բաժանման մասին խօսելու եւ բաժանում առաջ բերելու. չորրորդ՝ կարող են շատ մարդիկ Բիւրոյին այսպիսի պահանջներ դնել, Բիւրոն մի՞թէ պիտի թոյլ տայ. յետոյ, այսպիսի բողոքները նոր չէին Դաշն. մէջ, այդ նոյն բանը կար եւ արտասահմանում աւելի վաղ. ինչո՞ւ եւ հրաւիրած մեզ այստեղ նախագիծ քննելու, մեր գործը չէ. Միհրանի՞ ղէմ բողոքելու, թող պարզ ասեն. թէ՛ մեր համաձայնութիւնը տալու նախագծին։

Ապա խօսեց ընկ. Ուղեւորը, որ այս ժողովը հրաւիրելը ապօրինի բան է, քանի որ կը բողոքեն ոչ միայն տաճկահայերը, այլեւ, ուստահայերը. ապացոյց Ալեք. սանդրապոյի խմբերի քայքայումը, Բաբկէնն եւս նոյնն էր ասում (ապացոյց)։ Բողոքը խառն է, այս հրաւերով զարկ կը տրուի բաժանման։

Խօսեց Մրգաստանի պատգ. Մ., որ բողոքը ընդհանուր է, միհրանականներին ձեռք են տալիս ուստահայերը։ Բիւրոն իրաւունք չունէր այսպիսի ժողովք հրաւիրելու։ Սա միջոց էր Միհրանի ղէմ։

Ընկ. Ղարիբ - Ապաստ[ան], որ խլրտումը ծագեց այն պատճառաւ, որ իրար յետեւից գալիս են շրջիկներ, որոնք մի անգամից ուզում էին քանդել խմբերի հին կազմակերպութեան ձեւը եւ դեկավարում էին միայն նախագծով. ահա թէ ի՞նչ է պատճառը խլրտումների։

Արմէն-Գարոն ծանրանալով յատկապէս Դաշնակցութեան վերջի երկու տարուայ գործունէութեան վերայ, այն ժամանակուայ երբ ամէնքը թէ՛ բուրժուան թէ՛ ինտելիգենտը եւ թէ՛ մասսան, ալ մի պարսաւանք չեն ուղղում Դաշն. հասցէին։ Այժմ ու՛կակցիա է, յեղափոխութիւնը դառնալով ծածուկ, ըստ երեւոյթին մե-

21.- Յաջորդ օրուըն սկսեալ իրաւորեալներն Սիստերու ներկայ են Արմէն Գարոն, Չիւրան եւ Հայկ-Արմէն, ըստ երեւոյթին ժողովատեղի քաղաքին մէջ կամ մօտիկ տեղ գտնուելուն քերուով, իսկ Կոմս (Փափագեան Վահան) եւ Վանայ Իշխան (Պողոսեան-Միքայէլեան Նիկոլ) կը հասնին երկու օր ետք, 7օկտ. 29ի երեկոյեան Սիստին։ Հայկ Արմէն ծածկանունն էր թովմաս Եւլալեանի, որ Ամերիկայէն եկած էր իբրեւ պատգամաւոր Չորրորդ Ընդ. ժողովին, վերջինիս բացումն ամիսներ առաջ, ապա անցած էր Կովկաս, ուր եւ իրաւորուեցաւ Ալեք. սանդրապոյի այս ժողովին, խորհրդակցական ձայնով։
22.- Ընդհանրապէս Բիւրոյի ներկայացուցիչը յիշուած է «ընկ. Ա.» կամ «ընկ Ս.», մէկ տեղ միայն՝ Աւետիք։ Յայտարար Սահակեան Աւետիքն է (Հայր Աբրահամ)։

ուած է։ Տեղատուութեան ժամանակ դուրս մնացին յեղափոխութեան մէջ մտած բախտախնդիրները եւ տակաւնները, որոնք միանալով բուրժուա ինտելիգենտների եւ հակառակ բանակների հետ, խօսում են յանուն մի դատի որի համար ստեղծուած է եղել եւ որով ապրել է Դաշնակցութիւնը. նոցա միտքը այս կուսակցութեան խորտակումն է, որովհետեւ այս կուսակցութիւնը կամաց-կամաց աշխատաւոր մասսայից հեռացնում է այդ պարոնների հովանաւորութիւնը։ Գալով այս ժողովին, իրան համար էլ մի այսպիսի ժողով արտասովոր եւ անցանկալի է - անկախ շարժառիթներից. բայց ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Բիւրոն նախատեսելով եղբայրասպան կռիւ, որով [ցանկացել է] կռուի շարժառիթ թիւրիմացութիւնները պարզաբանուէին։ Բիւրոն չէ խել ոչ մէկի իրաւունքը եւ ոչ մէկի վճռական ձայնը. սա մի խորհրդակցական ժողով է, իսկ Բիւրոն կարող է ում որ ուզի հրաւիրել խորհրդակցելու։

Խօսեցին՝ Պանդուխտեանը, Մծմակը եւ Թօփալ Քր. ըրստոսը, որոնք նոյնպէս ցանկալի են գտնում այս ժողովը, բայց իրանք դիմել են եւ մի այսպիսի պահանջ դրել, որովհետեւ իրանց դիմաց կանգնած էր եղբայրասպան կռիւը, որից նոքա դուրս գալու ուրիշ ելք չունէին։

Պանդուխտը շեշտեց, ովքեր որ բողոքում էին թող իրանց տեղերից ուղարկէին բողոքները, եւ ոչ թէ՛ գային այստեղ եւ ասէին չենք ընդունիր. — թէ՛ եւ ապօրինի է — բայց քանի որ եկել ենք, մի բանով զբաղուենք. ապօրինի է, լաւ, պէտք է ցրուել։ Նա շեշտում էր թէ՛ սկսուել է անարխիա, իսկ ամբողջ անարխիայից զրաւուած է, անգիտակից մնալով իր քայլին. սա մի միջոց է ամբոխին կանգնեցնելու անարխիայի գիրկն ընկնելուց, եթէ ամէն մէկս Դաշնակցութիւնը մեր սրտին մօտ ենք համարում, այո՞. իրան ընկերներն եւս հակառակ են եղել, բայց եղբայրասպան կռուից խուսափելն է, որ ստիպել է ընդունել։

Ընկեր Մծմակ — մենք ոչ թէ՛ պիտի քննենք նախագիծը, այլ պիտի խօսենք նրա շուրջն ծագած վէճերի մասին եւ նայենք նրա վերայ տաճկահայ դատի տեսակէտից որ այս դատը նախագծից կ'օգտուի թէ՛ կը վնասուի, եւ չի հակասում արդեօք Դաշնակցութեան ծրագրին։

Ընկ. Ս - Բիւրոյի ներկ. մինչեւ այժմ մենք չենք լսել տաճկահայ-կովկասահայ. մինչեւ վերջի տարիները մեր բոլոր գործունէութիւնը եղել է միայն եւ միայն մեր փայտալոյս դատը, որով ապրել ենք, ապրում ենք եւ պիտի ապրենք, բայց բացուեց գործունէութեան մի ուրիշ վայր, գործի կպանք եւ այնտեղ ոչ ոք սուր կերպով չէր բողոքում։ Անցան յեղափոխութեան օրերը — տիրեց եւ ու՛կակցիան։ Յեղափոխութիւնը կրկին ծածկուեց եւ տեղատուութեան ժամանակ դուրս մնացին տիղմը, տակաւնը եւ բախտախնդիրները։ Այդ տարրերը միացած հակառակ բանակների հետ մեզ մեղադրում

էին այն դատի համար, որով ապրել էինք, տալով մեր ամենածաղիկ ոյժերը։ Մենք եղել ենք դաշնակցական եւ ենք — իսկական դաշնակցական չի կարող լինել առանց տաճկահայ դատի։ Խօսում էին ձեր անունից եւ դուք կարծես թէ՛ համաձայն էիք նրանց հետն որովհետեւ չբողոքեցիք եւ ոչ մէկդ։ Այժմ անցնենք նախագծի խնդրին... այս խնդրի մասին եղել է երկու կարծիքները։ Կամարում է նախագիծը անհրաժեշտ եւ տեղական պահանջ, որը չի խանգարում նախկին մեր գործունէութիւնը։ Ասում է, որ դա մոռացնել է տալիս Դաշնակցութեան բուն նպատակը։ — Պարոնայք մեղադրում էք այն մարդկանց որոնք այս քայլը արել են միայն նրա համար, որ կազմակերպութիւնը փրկեն բաժանումից։ Ապա ջլատման նախատեսութիւնն էր այս ժողովի շարժառիթը — եւ մենք գոհ ենք այս մեր ձեռնարկից։ Իրաւասութեան խնդիր չկայ, սա մի գործ է, որ այսպիսի մի ընդհանուր շատ տեղին է։ Ո՞ւմ իրաւունքն է ոտնահարում. ում ձայն է շահագործում։ Այստեղ խնդիրները պարզաբանում են խորհրդակցական ձայնով. այս արդէն բաւական է որ իրաւունքի խնդիր չկայ մէջտեղը։ Այս քայլը մեզ մեր նպատակից չի շեղել, չի շեղում եւ մենք չենք շեղուելու։ Ընկ. Ս-ի խօսելուց յետոյ, ժողովը փակուեց։ Հետեւեալ ժողովը նշանակուեց նոյն օրը երեկոյեան։

Նիստ II
1908, 28 Հոկտ., երեկ[ոյեան]

Ներկայ էին 21 պատգամաւոր. բացակայ էր Ոսկանապատի մի ներկայացուցիչը Համօ. նոր էր եկել Գաղթավայրի մի պատգ. Ժիրայրը։

Ընկ. նախագահ ժողովը բանալով առաջարկեց լսել Գաղթավայրի նորեկ պատգ. Ժիրայրի բացատրութիւնը իւր ընտրութեան մասին։ Շրջանում կայ 1500-ը մասնակցել են] 500, բերել է 31ի մանդատը — ընկ. համարուեց վաւերական — ընկ. նախագահ առաջարկեց ժողովին թէ՛ ժողովը ընկ. Բիւրոյի բացատրութիւններից յետոյ հարկ համարում է կրկին [խօսել] ժողովի իրաւասութեան մասին։ Ընդունեցին կրկին խօսել։

Ընկ. Ա. Բիւրոյի ներկ. կրկնեց նախկին ժողովին իւր ասածները իրաւասութեան խնդրի մասին — ընկ. Գարոն շեշտեց, որ միայն ձեւական տեսակէտից չպէտք է նայել խնդրին այլ եւ անհրաժեշտութեան տեսակէտից։ Ապա ընկ. Վահանը հարց տուաւ ընկ. Ա-ին Բիւրոյի ներկ. եթէ կովկասահայերը եւս պահանջեն այսպիսի մի ժողով պիտի թոյլատրէ՞ք։ Ընկ. Ա. եթէ անհրաժեշտութիւն լինի, ինչու չէ։ Ապա Քարի ներկայացուցիչներից մէկը ասաց, որ բողոքում էին նաեւ տեղացիները — ընկ. Ա. պատասխանեց, որ տեղացիների բողոքը մեր հին գործին վտանգ չէր սպառնում, վտանգը միայն տաճ-

[կա]հայոց բողոքիցն էր առաջանում:

Ընկ. նախագահը առաջարկեց հետեւեալ երկու բանաձեւերը: ա- Ժողովը լսելով Ա[րեւելեան] Բ[իւրոյ]ի ներկ. բացատրութիւնները եւ ի նկատի ունենալով, որ սա խորհրդակցական մի ժողով է, ժողովը օրինաւոր համարեց: բ- (Հայկ-Արմէնից առաջ) Արեւելեան Բիւրոն, հրահրելով Կովկաս բնակչուող գոտ տաճկահայ դաշնակցականները խորհրդակցելու կովկասեան Նախագծի շուրջը ծագած տարաձայնութիւնների վերայ, թեր ու դէմ երկար վիճաբանութիւնէ եւ լուսաբանութիւնէ վերջ այն եզրակացութեան եկաւ, որ ժողովը իրաւական եւ կանոնական ոչ մի հիմք չունի:

Նախ, որ՝ եթէ անհրաժեշտ էր Նախագծի հարցով զբաղուել, պէտք էր կովկասեան ընդ. դաշնակ. ժողով գումարել եւ այնտեղ լուսաբանել հարցը եւ ոչ թէ Կովկաս բնակչուող տաճկահայերը զբաղեցնել անով: Յետոյ ի նկատի ունենալով, որ Կովկասեան նախագծի շուրջը ծագած հարցը նոյնքան եւ հրատապ երեւոյթ է դարձել Կովկասի դաշնակցականներ[ի] մէջ, հետեւապէս այս հանգամանքն եւս ցոյց կու տայ, որ նրանց ներկայութիւնն էլ անհրաժեշտ է այս խնդրի համար, որով մի անգամ եւս կը շեշտուի, որ՝ այս ժողովի կազմութիւնը մի սխալ է, հետեւապէս ժողովը իրան օրինական հանգամանքների մէջ չէ գտնուում: Բայց միւս կողմից քանի որ պատգամաւորները այսպէս թէ այնպէս հաւաքուել են եւ ցրուելով տխուր տպաւորութիւն պիտի առաջացնէ, ստիպուած օրակարգ մը բանաձեւելով՝ զբաղուեցաւ նորա լուսաբանութեամբ:

Ի-ի բանաձեւն անցաւ 11 ձայնով ընդդէմ 10-ի: Ապա ժողովը սկսեց ստուգել թէ քանիսի մանդատները յանձնարարել էին ձայն տալ ժողովի ապօրինութեան մասին:

Կայծի եւ Մրգաստանի պատգ. — Իրանց շրջանից այդ իրաւունքը տրուած է եղել: Պարտիզաւանի շրջ. համար այդ խնդիրը անհասկանալի է եղել. պատգ. համար այժմ եւս անհասկանալի է, բայց ապօրինի է համարում ինքը. իսկ մնացած եօթ ձայնները ոչ թէ շրջանների յանձնարարութիւնների համաձայն են, այլ իրանց անհատական կարծիքն է:

Ապա ժողովը լսեց բոլոր բերած մանդատների ընթերցումը. ժողովը փակուեց դրանից յետոյ, յաջորդ ժողովը տեղի պիտի ունենայ Հոկ. 29-ի առաւօտեան:

Նիստ III

1908, 29 Հոկտ., առաւօտ

Ներկայ էին 23 պատգ. (Շարայի ա- մասի պատգ. Վրէժիսնդիրը որի ընտրութեան մասին զեկուցում տրուած էր ա-Նիստին — բայց ինքը նախորդ բոլոր ժողովներին ներկայ էր, բ-Նիստի պատգ. բացակայ եղած Ոսկանապատի Համօ եւս եկել էր) կարդացուեց արձա-

նագրութիւնը եւ շատ պակասներ գտնելուն համար (պատճառաւ) յանձնարարուեց ամէն մէկը իրա կարծիքը գրաւոր բերել. ապա խօսեց ընկ. Ա. Բ. ի ներկ. — առաջարկում է վերցնել նախ բոլորի մանդատների մէջ եղած ընդհանուր կէտերը եւ այդ քննել նախ, եւ ապա քննել միւս հարցերը:

Ընկ. Վահանը առաջարկում է թէ ինչ է Նախագիծը: Ընկ. Ա. առաջարկում է նախ պատգ. ասեն իրանց ասելիքները այդ խնդիրների մասին, իսկ յետոյ ինքը այդ բաների լուսաբանութիւնը կը տայ:

Օրակարգ. Նախագծի օրինաւորութիւնը — կովկասեան գործունէութեան անհրաժեշտութիւնը եւ սոցատուած օգուտը կամ վնասը տաճկահայ դատին:

Մեծ Քաղաք. — Բլէջան: Նախագիծը ապօրինի ծագում ունի, դրանից առաջ կը գայ մեր եւ կառավարութեան մէջ ընդհարում եւ մեր դատը կը վնասուի. արդէն մի բուռն ենք, մեր ոյժերը չեն ների երկու դատ միաժամանակ տանել. զբաղուել միայն հին գործով. դէմ են պրոֆ[եսիոնալ] միութիւնների եւ բանուորական շարժումների. քննել ենք եւ տեսել, որ տաճկահայ դատի տեսակէտից օգտակար չէ. կովկասահայ համար եւս վնաս է:

Մեծ Քաղաք. — Ներկ. Ժիրայր — Մեզանում ծրագիրը եւ Նախագիծը բացատրուած է բոլոր թէ խմբական եւ թէ պատուիրակների ժողովներում, որտեղ չգտնելով ոչ մի հակասութիւն ծրագրի եւ Նախագծի մէջ ինչպէս այդ շեշտուած է բոլոր 28 մանդատներում, որ Նախագիծը լինելով կեանքի անհրաժեշտ պահանջ եւ որ Նախագիծը — ոչ թէ Բիւրոյի կողմից է այլ Կովկասեան Ռայոնական ժողովից առաջադրուած եւ Դաշ. խորհրդի կողմից վաւերացուած. հետեւաբար չի կարող լինել ապօրինի — ուստի որոշեց ընդունել Կովկասեան նախագիծը եւ, որ եթէ Կովկասեան նախագիծը չընդունուէր, դա կը լինէր յեղափոխութեան համար մի յետադիմական քայլ եւ, որ անպայման կերպով բաժանում կ'առաջացնէր, որով անպայման կերպով կը տուժէր տաճկահայ դատը. գտնում է, որ Կովկասում եւս անհրաժեշտ է ունենալ ակտիւ յեղափոխական գործունէութիւն. իսկ 3 մանդատ գտնելով, որ Նախագծի գործունէութիւնը կը վնասէ տաճկահայ դատին եւ որ Դաշնակցութիւնը ստեղծուած է տաճկահայ դատի համար, որոշում է, որ մնայ նա մի միայն տաճկահայ դատի համար եւ չունենայ Կովկասում բացի ինքնապաշտպանութիւնից ոչ մի գործունէութիւն:

Մրգաստան. — Դաշ. շրջիկների թուղցիկներում տաճկահայ դատը չէր յիշուում. նրանց տեսածը այլ էր — մերը այլ —: Նոքա տեսել էին յեղափոխութիւն, իսկ մենք տեսել ենք կոտորած աւեր: Դաշ. ակտիւ գործունէութեան հող չունի Երեւանում, Դաշ. միայն տաճկահայ դատի համար է, նրա զբաղմունքը միայն այդ էր. առաջ եկաւ Միհրանը, մենք չէինք կարող միանալ

Միհրանին: Գործադու չպիտի լինի, որովհետեւ միայն մենք ենք անում, ուրիշներին չենք կարող ստիպել մասնակցելու — բոլոր հայերի պաշտպան, բայց ակտիւ կու չպիտի մղէ:

Ապաստանի պատգ. Ղարիբ. — Բացատրուել է Նախագիծը. գտնում են, որ լրացում է քաղաքական նպատակին. բայց եթէ Դաշ. ձգտի Նախագծի իրագործման, ոյժ չի ունենայ տաճկահայ դատին համար. պէտք է պաշտպանել բանուորի շահերը, ամէն կերպ կապել երկու տարրը օրինաւոր ճանապարհով, որպէսզի ոչ մի բաժանում առաջ չգայ:

Կայծի պատգ. Վահան. — Նախագծի ծնունդը ապօրինի է, հակառակ է Դաշնակ. քաղաքակ. նպատակին, այստեղ զբաղուելով ոյժերը կը ջլատուեն:

Քար. — Ուղեւոր. — Թուղցիկ կերպով է բացատրուած՝ Նախագիծը: կախ կը ձգէ տաճկահայ դատը. ուժը կը ջլատուի. Նախագիծը սկսեց խմբերը լուծել: Քաղաքական հանգամանքների խիստ եղած ժամանակ, Դաշ. կը ստեղծէ կուր ցարիզմի դէմ, դրա համար ուժ չունենք. ինքնապաշտպանութիւն ընդհանրապէս թէ՛ կառավարութեան եւ թէ՛ այլ ազգաց [դէմ]: Տեղի ժողովուրդը չ'ուզեր. առանց Դաշնակցութեան կազմ. թող վարեն իրանց դատը, թէ Դաշ. 15 տարի գործած] էր Տաճկաստան Նախագծից առաջ: Խաժակը կ'ասէր — Դաշ. ունի միայն քաղաքական նպատակ եւ ծրագիր — տաճկահայ դատը. յանկարծ դուրս եկաւ Նախագիծը, — տնտեսական կուր. — ժողովուրդը հակառակ էր Նախագծի ծնունդ ապօրինի է:

Քաղաք. II — Բժիշկ. — Նախագիծը չեն իմացել — եւ չեն ուզեր իմանալ — հասկանալ չեն ուզում. բացատրութեան ժամանակ ասացին, որ երկու Ֆրոնթի վրայ չի կարելի կուրել — ինքնապաշտպանութիւն մինակ թուրքերի դէմ. զինաթափ զինուորներից ոմանք (Ախլաթ-ցիք) շանտաժիտութիւններ են անում:

Ոսկանապատ. — Յակոբիկ. — Նկատի ունենալով Նախագծի շուրջ տարաձայնութիւններ, խորհրդակցական ժողովներից յետոյ եկան այն եզրակացութեան (իր ընտրողք), թէ կեանքի պայմաններն փոխուել են, եւ մենք չենք կարող դարձնել կեանքի այդ հոսանքը, ուրեմն Նախագիծը ծնունդ է օրուայ պահանջներին, որով չի կարող ապօրինի լինել, նկատի ունենալով այս կամ այն տեղի պայմաններն. վատ պրոպագանդայի յարուցած դժգոհութիւններ չեն կարող դրժել իրականութիւն, քանի որ տակտիկան ենթակայ է փոփոխման. իսկ եթէ Նախագիծը վնասում է տաճկահայ դատին, թեր ու դէմ կարծիքներից յետոյ ժողովը յետու[եց]աւ ներկայ գործունէութեան վրայ. համոզուեց, որ Դաշ. այս տաճկապալի ըրպէններում օգտակար է եղել քան անցեալում. ժողովը 15 ձայն ընդդէմ 8-ի որոշեց, որ Դաշ. լինի անբաժան եւ նուիրուած մնայ տաճկահայ դատին, տանելով նաեւ կովկասեան գործունէութիւնը:

Իսկ ներկայ 6 ներկայացուցիչներ առաջարկում են, որ Դաշն. մնայ մինակ տաճկահայ դատին նուիրուած, Կովկասում՝ ինքնապաշտպանութիւն եւ կուրտուրայի գործունէութիւն:

Ոսկանապատ. — Համօ. — որեւէ մի կուսակուցութիւն երբ առաջ [է] գալիս, այս նշանաբանը ունենալով իրա նպատակ նա պիտի ունենայ որոշ ծրագիր իր ուղղութեան համար — որը բաժանում է երկու մասի, հեռաւոր նպատակ եւ տակտիքի գործունէութիւնը — որը հիմնուում է հասարակութեան որոշ խաւերի վրայ: Քննելով Դաշնակցութեան } հին ծրագիր, այստեղ տեսնում ենք [որ] նրա նպատակը հիմնուած է կեղեքուող ժողովուրդի վրայ (բերում է օրինակներ). հիմնուելով դրա վրայ Նախագիծը ընդունում [է] սկզբունքով: Նախագիծ ստեղծողը ոչ թէ Դաշնակցութիւնն է } այլ գոյիցիւնեան ռեժիմը — ասացէք, կարո՞ղ էր Դաշն. ձեռնպահ մնալ՝ դպրոցներ գոցող, եկեղեցիներ գրաւող մի ռեժիմի:

Շարայի Ա. — Վրէժիսնդիր. — հիմնում է հայ անւան վրայ. կովկասեան գործունէութիւն կար, երբ դեռ գիրք չէր դարձել²³ — եթէ ընդունենք Նախագիծը մենք պիտի թողնենք տաճկահայ դատը, իսկ եթէ չընդունենք կը գայ բաժանում. Նախագիծը ապօրինի է որովհետեւ անընդունելի է մի կարգ կէտերի համար:

Հանք. — Փայլակ. — 3 հոգի ընդունել են Նախագիծը. միւս ամբողջը մերժել են. եթէ ընդունենք կ'ընկնենք Գուրիայի օրին²⁴. ընդունում ենք ինքնապաշտպանութիւն — Նախագիծը ապօրինի է:

Արաքս. — Հանդարտ. — Կ'աշխատենք տաճկահայ դատի համար. առաջ Թուսաստանը բարեկամ էր — այժմ թշնամի — անենք այն, որը մեզ օգտակար է եւ օգուտ կը բերէ բոլորի համար. մեզի թուղցիկ ուղարկեցին — հաւաքուեցանք բոլորս մի տեղ. չգիտէինք ինչու եկած էր թուղցիկը: Ինչ անենք մեզ ճշում են, հող չկայ — տները աւեր — մալի եայլան աւեր — ընտրեցին մի պատգամաւոր եւ ուղարկեցին. մենք չգիտէինք Նախագիծը բայց չեմ ընդունել իմ կողմից:

Արաքս. — Սարօ. — Ես անձամբ ներկայ չէի ժողովներին — բայց ինչպէս երեւում է նրանց ուղարկած մանդատներից նրանք ընդունում են Նախագիծը — այն է կովկասեան գործունէութիւնը, յարմար գտնելով ժամանակակից պայմաններին. նրանք ասում են ոչ թէ Նախագիծը իրանք են ստեղծել այլ կեանքը — եւ կովկասեան անտանելի ռեժիմը որը ծանրացել էր մեր կովկասահայ եղբայրների վրայ: Մենք չենք ուզում բաժանում, որը տաճկահայ դատին մահացուցիչ է: Մեր մէջ արիւն եւ միս է դառել թէ կովկասահայ եւ [թէ] տաճկահայ դատը: Մենք պէտք է տապալենք այդ ռեժիմնե-

23.- Յայտնաբար ըսել կ'ուզէ երբ Նախագիծը չէր հրատարակուած տպագրուած ձեւով:
24.- Ակնարկութիւն Վրաստանի Գուրիայ շրջանին մէջ ցարական կառավարութեան գործած ակերին:

ըր, որի տակը հաւասարապէս տնքում են թէ տաճ(կա)-հայ եւ թէ կով(կա)հայը:

Չբաբերդ. — Բարեկէն. — Նախագիծը ընդունելիս գուցէ կով(կա)հայերը խրոտին այդ գործունէութեան մէջ եւ այն ժամանակ հնարաւորութիւն չունենան մեր մասին մտածելու. իրանց շրջանում տնտեսական ճնշում չեն նկատում, իսկ բանուորներին բաւարարութիւն տուած դէպքում, ապրանքի գին է աւելանում, իսկ Նախագծի նպատակը այդ լինելով ապօրինի է:

Թաղթի. ա. — Հակառակ են Նախագծի — ընդունում են ինքնապաշտպանութիւնը:

Շարայի բ. շ. — Պարոյր. — Նախագիծը չեն ընդունում, ուժերնիս ջլատում է:

Պարտիզաւան. — Խորէն. — Նախագիծ ընդունելը կը վնասէ մեր դատին. Նախագծի իրագործումը տարիներ չի գործէ:

Անապատ. — Թօփալ Քրիստոս. — Դաշնակ(ցութիւնը) եղել է տաճ(կա)հայ դատի համար. այժմ այստեղ էլ գործ կայ. իմ ինչ գործն է, ինձ գէնք տուէք կռուեմ, իսկ այդ բոլորը ինչ որ հարցնում էք, Ընդհանուր ժողովի գործն է:

Ալեքստան. — Սիմոն. — Նախագիծ կեանքն է ստեղծել, Նախագծի գործը լաւ չէ գտուած, անհրաժեշտ է գտել եւ Ընդ. ժողովը քննէ Նախագիծ. վերջնապահ լինել հնարաւոր եղածին չափ կովկ. գործունէութեան մէջ:

Մեծ Քաղաք. — Մծմակ. — Չենք ընդունում Նախագիծը, որովհետեւ սոցիալիստական է, Դաշ(նակցութեան) նպատակ եղել է տաճ(կա)հայ դատը. Նախագծի ծագումը ապօրինի է, Ռայոնական ժողովում չէ ծածուած այդ խնդիրը. Դաշ. ծրագ. մինչեւ իսկ Ընդ. ժող.ը իրաւունք դունի փոփոխելու, մինչեւ Յ ամիս առաջ ժողովուրդի կարծիքը չառնէ: Դաշ. Խորհուրդը եւ Ռայոնական ժողովը, իրաւունք չունեն ռաւանց ժողովուրդի ձայնին, միակ վարչական ձայնով Նախագիծը հաստատել:

Մեծ Քաղաք. — Պանդխտեան. — Նախագծի սանկցիան ապօրինի է, Դաշ. ներկայացուցիչները չեն հաւաքել հայ հասարակութեան կարծիքները, այլ իրանց անհատական ձայն եւ կարծիքներն են տուել: Ռայոնական ժողովում եկող ուսանողներ եւ տիրացուները՝ իրանց արած պրոպագանդայով — մեծ մասսա են հաւաքել Նախագծի շուրջը. բողոքել Նախագծի դէմ կ'առաջանայ բաժանում. չբողոքել կը նշանակէ կռուել կռուով. դէմ, որի ճնշումը եւ պոզրոմ մէջտեղ գալով մոռացութեան կը տրուէ երկրի դատ եւ կը տուժէ կովկասահայ ժողովուրդը: Արհեստակցական միութիւնների գործունէութեան դէմ բողոքում են նրանով, որ բանուորին բաւարարութիւն տրուում է, իսկ միւս կողմից տուժում է բոլոր հասարակութիւն. օր(ինակ) կապիտալիստը Ֆապրիկայից դուրս եկած ապրանքի գինը աւելացնում է. դերձակը կամ կօշկակարը իրանց կարած կտորին 2 անգամ աւել է առնում, եւայլն: Այս կրկնում եմ, որ մեր

համախմբման ընկերները պնդում են թէ Նախագծի ծնունդը ապօրինի է, նրա համար, որ Ռայոնական ժողովի արած քայլերն ապօրինի է եղած, որ կազմակերպութեան վարչական մարմինների ներկայացուցիչները առանց ժողովուրդից ձայն ստանալու են մասնակցել ժողովին եւ տուել իրենց համաձայնութիւնը: Մեր գիտցածով Դաշ. ապակենտրոնացում է եւ ոչ մի այդպիսի բան վերեւից՝ նշանակովի չպիտի լինի, այլ պահանջը ներքեւից պիտի լինի. ինչպէս Մ. Ք. -ի գիտնորները, նոյպէս եւ բոլոր շրջանների հայ հասարակութիւնները իրենց կարծիքը չեն տուել այս խնդրի վերաբերմամբ:

Այս ժողովին ուղարկած մանդատում յայտնել են իրենց կարծիքները որ եւ պիտի դնեն մօտակայում գումարուելիք Ընդ. ժողովի առջեւ, որ նա քննելով Նախագծի օրինաւոր կամ ապօրինի լինելը, մշակէ մի ծրագիր Դաշնակցութեան համար: Մեր մանդատում շեշտուած է, որ Դաշ. գործունէութիւնը կովկասում լինի պաշտպանողական եւ վերջապահ տեղը բռնէ, որ գործը զգուշ տանի, նայելով հարեւան ազգերին, որոնց վերաբերմունքը լաւ չէ մեզ հետ. աշխատել այնպէս տանել, որ տեղիս գործունէութիւնից չտուժէ հայ ժողովուրդը: Մեզ համար ընդ. պատգ. ժողովի որոշումները պարտադիր եւ գործադրելի են:

Քասախ. — Միհր. — Նախագծի օրինաւոր մարմնի կողմից առաջ գալու մասին չեն խօսել: Ընդունում են, որ Դաշ. կովկ. գործունէութիւնը կեանքի պահանջ է եւ դա ոչ հակասում է հին ծրագրին եւ ոչ էլ վնասում է մեր դատին. բաժանման դէմ են: Այս գեկուցումներից յետոյ ժողովը փակուեց, յաջորդ ժողովը նշանակուեց նոյն օրը երեկոյեան:

Նախագահ՝ ԶԻՆԱՐ
Քարտուղար՝ ՍԱՐՕ

1906 թ. 29 Հոկտ., Քար

Նիստ IV

1906, 29 Հոկտ., երեկոյեան

Արձանագրութիւն 1906-ի Հոկտ. 29-ի երեկոյեան կայացած նիստի, ներկայ էին 24 պատգամաւորներ եւ խորհրդատու ձայնով նոր էին եկել ընկերներ կոմս եւ Իշխան*:

Նախ թաղթի 3 մասի եւ նորեկ պատգ.-ը յայտնեց, որ իւր շրջանում եւս Նախագիծը չեն ընդունում, որովհետեւ այդ ընդունուած ժամանակ իրենց ուժերը խիստ կը

*) Մանթ. - ժողովի սկզբում Իշխանը մի թեթեւ գեկուցում տուաւ Երկրի ներկայ դրութեան մասին:

ջլատուին: Ը. Կոմսը առաջարկեց մի քանի բանաձեւեր, որոնք անցան օրակարգի մէջ: Ապա սկսեց խօսել Ա. Բ. -ի ներկ. Ա.-ը: Նախորդ ժողովում պատգամաւորների յայտնած կարծիքները Նախագծի վերաբերմամբ բաժանեց երեք խմբի: — ա) Ոչ գիտեն ինչու են կանչուած եւ ոչ էլ գիտեն թէ ինչ է Նախագիծը:

բ) Նախագիծը օրինաւոր ծագում չունի եւ նրա գործադրութիւնը վնաս է տաճ(կա)հայ դատին: գ) Կեանքի պահանջ է տեղական գործունէութիւնը եւ Նախագիծը օրինաւոր մարմնից է առաջ եկել: Հակառակ են աւելի սահմանի մօտի շրջանները. համամիտ են հեռուում երողները եւ արդիւնաբերական կեդրոններում եղածները:

Ը. Յ. գործունէութիւնը բաժանուում է 2 մեծ շրջանի: ա) 1890-903 եւ բ) 1903-ից սկսած: Ա. շրջանում զբաղուած է միայն տաճ(կա)հայ դատով. իսկ Բ. շրջանում սկսեց գործել եւ այստեղ. մինչդեռ հին ծրագրում այդ մասին ոչ մի խօսք չկար. ուրեմն ձեւական տեսակէտից դա սկզբում ապօրինի գործունէութիւն էր: Գ. Ընդ. ժողովի առջեւ դրուեց «Ինքնապաշտպանութիւն» (ի հարկէ կովկասի) կոչուած հարցը: ա. - անգամ պաշտօնապէս ընդունուեց, որ Ը. Յ. Դաշ-ը ամէն տեղ հայկ. մարդկային եւ ազգային իրաւունքները պիտի աշխատի պահպանել: Միաժամանակ, այդ ժողովում շեշտուած է, որ միշտ էլ տաճ(կա)հայ դատը Դաշ. գործունէութեան կեդրոն է կազմելու եւ բոլոր տեղերի գործերը պիտի յարմարուին նրան: Մինչեւ Գ. Ընդ. ժողովը ինքնապաշտպանութիւն ասելով հասկանում էին, որ միայն ոտնձգութիւններ շարունակելիս՝ դիմադրել: Բայց յետոյ հասկացուեց, որ մենք ապահով չենք, որ մեզ հետ ինչպէս ուզեն կը վարուեն, քանի կանգուն կը լինի ռուս կառավ. ներկայ ռեժիմը: Գ. Ընդ. ժողովն հետեւեալն է ասում մօտաւորապէս բանուորների մասին՝ Դաշն. պարտաւոր է եւ աշխատաւոր դասի եւ բանուորի շահերը պաշտպանել: Հայ դաշնակցական բանուորները կարող են մասնակցել գործադուլներին: Քաղաքական ցոյցերը թողնուում են տեղական ինքնապաշտպանութեան կ. Կոմիտէներին: Պէտք է գործող յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ համերաշխ գործել: Աւելի մօտ պիտի լինել Սոցիալ յեղափոխականներին: Այդ ժողովում հէնց ընդունուում է տեղոր կառավար. մարդկանց եւ գիտնուած դիմադրութիւն ռուս կառավարութեան: Այսպիսով կովկասեան գործունէութեան սկզբունքները տուաւ Գ. Ընդ. ժողովը: Ռայոնական ժողովը այս սկզբունքներով ղեկավարուելով մշակեց «Նախագիծը», որ եւ ներկայացուեց Դաշն. Խորհուրդին, որը գտնելով այն համապատասխան Ընդ. ժողովի տուած որոշումներին, հրատարակելով յանձնարարեց գործադրել, թողնելով սակայն նրա վերջնական ընդունելութիւնը եւ հաստատումը յետագայ Ընդ. ժողովին:

Ինչ ոյժ ունէր 903-ից առաջ Դաշնակ(ցութիւն)ը կովկասում — շատ չնչին, իսկ 903-ից յետոյ, երբ Դաշնակ(ցութիւն)ը զբաղուեց եւ տեղական դատով, նա գործեղացաւ եւ աւելի միջոց ունեցաւ վարել հին գործը: Եթէ Դաշ-ը արձագանգ չտար ժողովուրդի հասունացած պահանջներին, մենք այժմ առաջ գնացող ժողովուրդի յետեւ մնացած կը լինէինք եւ մինակ: Ինչ սկզբունքային տարբերութիւն մեր 2 գործունէութեան մէջ, — երկու տեղումն եւս յետեւած աշխատաւոր ժողովուրդի վրայ: Հին գործը աւելի քաղաքական բնոյթ ունի, որովհետեւ գործունէութեան վայրը տնտեսական զարգացման շատ ցած աստիճանի վրայ է: Իսկ այստեղ տնտեսականն է շեշտուում, որովհետեւ արդիւնաբերութիւնը ահագին քայլեր է արել: Երկուսի մէջ եւս շեշտուած է համերաշխութիւն, քաղաքական ցոյցեր եւայլն: Ինչ սկզբունքով են տարբեր իրարից: Մեզ մեղադրում են տաճ(կա)հայ դատի մոռացման մէջ՝ սխալ է. ճիշտ է, տեղական գործունէութիւնը ահագին ուժեր է խլում, բայց Երկրի գործը շարունակուում է անընդհատ. փոխուած է գործելակերպը, պատճառը հանգամանքների (Երկրի) փոփոխուելն է: Մենք այժմ պատրաստուում ենք ապագայի համար: Ինչով է այստեղի գործունէութիւնը վնասում Երկրին. չէ՞ որ Ռուսաստանի ներկայ կառավարութիւնն է ամենամեծ հակառակորդը մեր դատին. չէ՞ որ հարկաւոր է տապալել այդ կառավարութիւնը. եւ մենք մեր ուժերի չափ մասնակցում ենք եւ պարտաւոր ենք մասնակցել ուրիշների սկսած այդ ձեռնարկին, որպէսզի իրաւունքներ պահանջելիս դէմ դնենք մեր կատարած գործը: Այստեղ չգործել, կը նշանակէր միանգամայն մինակ մնալ եւ կտրուել տեղական մասսայի բարոյական եւ նիւթական օժանդակութիւնից:

Նոր Ռուսաստանը գոնէ չէ՞գոք կը լինի եւ ոչ թէ հակառակորդ եւ հեռու չէ այն օրը երբ Ռուսաստանում կը հաստատուի քիչ շատ տանելի իրաւական պետութիւն: Ուրեմն Նախագծի ծնունդը, ծագումը օրինաւոր մարմնից է եւ Դաշնակցութեան կովկ. գործունէութիւնը անհրաժեշտ է:

Ընկ. Մծմակ. — Դաշնակցութիւնը իր վրայ վերցնելով հողային խնդիրը, կամայ-ակամայ իբրեւ մի չնչին ուժ, պիտի ձուլուի Սոց. յեղափ.-ի հետ, եւ ուժ չունենայ հին գործի համար: Կը ծագի կռիւ կառավարութեան դէմ եւ [կը] սահմանափակուի Տաճ(կա)հայաստանի գիծը եւ Դաշ-ը այլեւս Երկրին ոչ մի օգնութիւն չի կարող հասցնել:

Ընկ. Ա.-ը. — Մենք չենք միանում, այլ համերաշխ գործում գործի լաւ լուծման եւ հեշտութեան համար: Տեղական (կովկասեան) գործունէութեան կրիտիկական ռոպէներին ի հարկէ երկրի գործը մի քիչ թոյլ կը լինի, ինչպէս էր հայ թուրքական կռիւների բուռն միջոցին:

Ընկ. Հայկ-Արմէնը. — Մինչեւ ե՛րբ դիմանայ երկրի ժողովուրդը, այնտեղ բնաջինջ են լինում, այնտեղ սպի-

տակ տեղոր է կատարում (գործում), այնտեղ խոստ են ուտում հացի տեղ. ինչ հաւատք ապագայի համար. հարկաւոր է անմիջական գործ, քանի այնտեղ հայ կայ: Առանց հայի՝ Հայաստանի համար պիտի գործենք:

Ընկ. Ա-ը.— Պատասխանեց, որ երկրի անտանելի կացութիւնը նորութիւն չէ, այստեղ էլ համեմատական չափով նոյն պատկերն է:

Ընկ. Հայկ-Արմէնը.— Շեշտեց, որ այնտեղ անցումը կանգնում է, չի կարելի կովկասի հետ համեմատել: Բնաջնջումը առաջ է գնում, իսկ մենք պրոֆեսիոնալ միութիւններ ենք կազմում:

Արմէն-Պարոն.— Հակաճառեց Հայկ-Արմէնի ասածներին, առարկելով, որ երկրի գործունէութիւնը չէ ընդհատուած, գալիք Ընդհ. ժողովը պիտի նոր ուղղութիւն տայ: Այստեղի գործունէութիւնը մեզ հետ կապեց անագին մասսա, որի նիւթական եւ բարոյական օգնութեանը մենք կարօտ ենք: Առաջարկեցէք միջոց, որով դատը չվնասուի:

Հայկ- Արմէն.— Պէտք է երկրի համար աւելի անել, քան արւում է. տեղս անագին ոյժ է գործադրում, մինչ երկրից գանգատներ կը լսուին, որ մոռացուել են:

Ընկ. Իշխան.— Նախ յիշեց Ռուսաստանի դրութեան փոփոխութիւնը յեղափոխութեան շնորհիւ: Իրականութիւնը կարելի չէ հերքել, ժողովուրդին կարելի չէ ստիպել, որ իւր մասին չմտածի, որ կեանքի անհրաժեշտ պահանջներին խուլ մնայ եւ մտածի այնպէս ինչպէս առաջ էր մտածում: Գալիս եմ Երկրից, նոքա ուրախ են որ Դաշնակցութիւնը գործում է եւ այստեղ, վշտանում էին, երբ տեղիս յեղափոխութեան մէջ չէին տեսնում եւ Դաշնակցութիւնը որ ստիպուած է թաղուել ինքնապաշտպանութեան գործի մէջ: Ո՛վ է մեր դատին դէմ եղել,— Ռուսաստանը: Պէտք է վերջապէս վերջ տալ այդ կառավարութեան: Յեղափոխականը պիտի ամէն տեղ կռուի. սխալ է, որ կովկ. գործունէութիւնը կը վնասէ մեր հին գործին. ոչ կովկասցին տեսնելով յեղափոխութեան տուած օգուտները, աւելի կը կպչի յեղափոխութեան եւ աւելի մեծ չափերով կը նպաստի յեղափոխական ձեռնարկներին:

Ապա խօսեց Սասունից եկած ընկ. Կարոն. ուժ կը սպասենք, ապրուստ չկայ, լուրջ մտածեցէք, չանէք մի քայլ որ մեռցնէ մեր գործը: Մուշի մէջ բանտարկուած են 400 հոգի, Սասունի 5 զօրանոցներում կայ 700 զօրք. ձմեռ կու գայ, առաջ դաշտեցիք լեռնցիներին կ'օգնէին, այժմ իրենք եւս չունեն, որ մեզ տան. ապա պատմում է Շիրվանշէխ գիւղի դէպքը, ճնշում վերկիներով²⁵ խիստ է, երթեկութիւն դադարած է. գործեցէք այնպէս որ ամէն կերպ օգնած լինենք տաճկա)հայ դատին:

Նախագահը յաջորդ ժողովը հետեւեալ օրը նշանակելով ժողովը փակեց:

Նախագահ ՉԻՆԱՐ Քարտուղար՝ ՍԱՐՕ

1908 թիւ, Հոկտ. 29, Քար

V-րդ նիստ

Արձանագրութիւն 1908 թիւ, 30 Հոկտ. կայացած ժողովին:

Ներկայ էին 24 պատգամաւոր: Նախ կարդացուեցին, I, II, III նիստերի արձանագրութիւնները, որ սրբազրուելով ընդունուեցին. ապա կարդացուեց Քասախի խորհրդակցական ձայն ունեցող պատգամաւոր — Ս-ի մի յայտարարութիւնը, որով յայտնեց, որ ոչ ինքը եւ ոչ էլ իրեն ուղարկողներ չեն ընդունում Նախագիծը, թէ եւ իւր եւ իւր ընկեր Միհրի բերած մանդատում հակառակ չեն. մենք չենք հասկացել ինչ է Նախագիծը:

Ապա կարդացուեց ընկ. Անդրանիկը²⁶ գրած մի նամակը, որով յորդորում է գինուորականներին կարգապահ լինել. պահանջները ներկայացնել օրինական ճանապարհով եւ ոչ մի հակակազմակերպական քայլ չանել ու սպասել Ընդհ. ժողովին, որի որոշումներն բոլորի համար պիտի պարտադիր լինի, զգոյշ լինել գրգռումներից, եւ ընդհարումներից խուսափել:

Նախագահը պատգամաւորներին առաջարկեց, որ ով ուզում է թող իւր անհատական կարծիքը յայտնի Նախագծի մասին, եթէ հակառակ է իւր բերած մանդատին:

Էլէջանը հարց տուաւ Բ-ի ներկայացուցիչին, թէ միթէ՞ կովկասցին իրաւունք ունի Նախագիծը դուրս բերել. ինչ կ'ասէք եթէ ամէն մի տեղացին իւր ուզածն անէ, միթէ այդ կը լինի կազմակերպութիւն:

Սրան դէմ խօսեց Արմէն-Պարոն, ասելով որ ոչ թէ կովկասցին է ստեղծել, այլ սկզբունքները տուել է Ընդհ. ժողովը, եւ Դաշ. խորհուրդը, որ կազմուած է ռուս(ա)հայերից եւ տաճկա)հայերից հաստատել է այդ սկզբունքների վրայ հիմնուած Նախագիծը:

Էլէջանը ասում է, որ ինքը անուսում լինելով, իրենից աւելի հասկացողները նրան զոռով կ'աշխատեն համոզել:

Ապա խօսեց Բ-ի ներկ. Ա-ը. ի՞նչ անենք ապա. չունէք վստահութիւնը դէպի՝ ձեզնից աւելի հասկացողները, չէք ընդունում նրանց ասածները եւ թոյլ էք տալիս ձեզ ասել, որ ձեզ կ'աշխատեն համոզել այն բանում, որը գործին վնաս է: Երբ չունէք վստահութիւն՝ եւ համոզելը ճնշում էք համարում, այլեւս խօսելն ու վիճել աւել

լորդ է: Շատ ցանկալի էր, որ բոլորս էլ կէտ առ կէտ իմանայինք մեր ծրագիրը, կուսակցութեան հաւատամք, բայց քանի որ այդ չկայ, պիտի մի քիչ վստահէք հասկացողներին (կրկնում է նախկին ժողովում ասածները եւ պնդում է, որ Նախագիծը ապօրինի չէ եւ չի կարելի կովկասում չգործել հէնց տաճկա)հայ դատի տեսակէտից): Մենք այստեղ, կովկասում այնքան էլ մեծ յեղափոխական գործ չենք արել:

Ընկ. Ղաքիբը բողոքում է վերջին նախադասութեան դէմ, ասելով, որ մեծ գործեր են 903-904-ի տեւորները, հայ թուրքական սարսափելի ընդհարումների մէջ ցոյց տուած պաշտպանութիւնը, քանի որ այդ ընդհարումները կառավարութեան գործն են եւ սարքուած հայ տարրի դէմ, իբր աւելի առաջադէմ: Գալով տեղիս գործունէութեանը՝ նա ասում է, որ ինքը դէմ չէ, այլ շեշտում է այն հանգամանքը, որ [ե]թէ Դաշնակցութիւնը ձգտի Նախագծի լրիւ իրագործման, ուժ չի մնայ երկրի համար:

Ընկերը Ա-ը շեշտում է, որ այդ բոլորը անմիջական գործ չէ, բայց թէ ինքը չի ասում թէ մենք յեղափոխական գործ չենք արել, այլ խօսքը անմիջական գործի մասին է. ասում է, որ այստեղ եւս չկայ անձի, գոյքի եւ պատուի ապահովութիւն. չկայ խօսքի ազատութիւն: Կողակի գնդակը ամէն ըրպէ կարող է մարդու կեանքին վերջ տալ:

Ընկ. Մծմակը շեշտում է, որ չնայած ինքները ասում էք, որ կողակի գնդակը ամէն ըրպէ սպառնում է, բայց դուք այդպիսի մի ժամանակ գնացել էիք կենտրոնական ժողովը, եւ ինչ որ հողային եւ այլ խնդիրներով էիք զբաղում եւ չէիք մտածում, որ առիթ տուած կը լինէք կառավ. ժողովուրդին կոտորելու:

Բ-ի ներկ. ընկ. Ա-ը պատասխանեց, ոչինչ, ինչ անենք թող կէսն էլ ջարդուի:

Ընկ. Պանդուխտեանը.— Ընկ. Կոմսը անցեալ ժողովում միջանկեալ ասաց, քանի որ մի խումբ երկրացիներ ուզում են դրամ հաւաքել երկրի ինքնապաշտպանութեան համար, լաւ կը լինի, որ մի մասնախումբ կազմուի, որ եւ զբաղուի այդ գործով, որով թայֆայական համախմբումների առաջն կ'առնուի: Ընկ. Կոմսը կը յիշէ երեւի, որ մի քանի ամիս առաջ այդ միտքը իրեն յայտնեցի՝ Անտառապատում²⁷, որ եւ ուշադրութեան չառաւ: Մի ամիս վերջ եղայ Մեծ Քաղաքում ուր այդպիսի մի համախմբում կազմելով անարխիստի միջոց յաջողեցի դուրս քաշել մօտ 1000 ընկերներ, որոնք մշակելով համախմբման կանոնագիր (որի մէջ երկրորդական տեղ է բռնում եւ երկրացիների միջոցներով գէնք առնելը), որ եւ հաստատուեց Արեւելեան Բիւրոյի կողմից: — Անցնեմ կովկասեան գործունէութեան խնդրին: — Այստեղ յայտնեցինք մեզ ղրկողների կարծիքները կովկ. գործունէութեան մասին, որից պարզ երեւաց, որ մեզ ղրկող մասսան այնքան էլ գիտակից եւ վերահասու

չէ ներկային, նոքա վստահանալով մեզ, ամէն ինչ մեզ վրայ են դնում: Թէ ընկեր ներկայացուցիչները եւ թէ ղրկողները խօսք անգամ չեն ուզում լսել բաժանման մասին:— Նոյնիսկ զայրանում են, երբ տեսնում են գուժարում է մի առանձին տաճկա)հայ ժողով: Բոլորիս պարզ կը լինի, որ բաժանում հայ երկու դատին էլ անկումն է: Երկիրը յոյսը կովկասի վրայ է դրել: Բաժանումը երկրի մէջ եղածներին կը լքանի, եւ կը մեռցնի յեղափոխական ոգին: — Իսկ այս բոլորի պատճառը Նախագիծն է, որ կարող է բաժանման պատճառ դառնալ եւ որի շուրջը խմբուած են հազարաւորներ բանուոր մասսայից. նոցա մէջ կան եւ շատ ինտելիգենտներ. եթէ չեմ սխալում, նոքա մի քանի ժողովներ են ունեցել բաժանման համար, իսկ եթէ նոքա չեն յաջողել, այդ եղել է շնորհիւ Դաշնակցութեան հիմնադիրների ջանքերին: Աշխատենք գործը լաւ տանել, եթէ յանկարծ մեր բանը վատ գնայ, բաժանում լինի, մեր տաճկահայ մասսան մեզ խաչ կը հանի, անուանելով բաժանման պատճառ: Ընկերներ ուշի ուշով շարժուենք, մեր ամէն մի վճիռ կարող է առաջ բերել միացում կամ բաժանում. խելօք լինենք, համերաշխութեամբ այնպիսի քայլ անենք, որ մեզ այստեղ ղրկողների պարսաւանքին չարժանանանք: Թոյլ տուէք անհատական կարծիքս յայտնել (արտայայտել) եւ ասել որ կովկասի գործունէութիւնը անխուսափելի է եւ կովկասահայը չի կարող խուսափել ռուսական յեղափոխութիւնից, որ Նախագծի շուրջը կայ հասարակ մասսա. համերաշխ լինենք եւ Նախագծի ինքնութիւնն ու նրա գործադրութեան չափը Ընդհանուր ժողովին թողնենք եւ պահանջենք, որ Դաշնակցութիւնը ռուսական յեղափոխութեան մէջ վերջնապահ տեղը բռնէ, որպէսզի երկրի դատը չվնասուի, որ Դաշնակցութիւնը հաւատարիմ մնայ տաճկահայ դատին, կովկասեան գործունէութիւնը աւելի սահմանափակ լինի: Իսկ մենք հասկացնենք ու հաւատացնենք եղբուրեան ճշմարտութիւնը մեզ ուղարկողներին եւ հեռու պահենք անարխիստից եւ գործել երկրի համար՝ եւ չսեն պրովակատոր դաւաճաններին, որոնց միակ ցանկութիւնն է Դաշնակցութեան ջլատումը եւ բաժանումը:

Ընկ. Իշխան.— Բիւրոն Նախագծի շուրջը ծագած տարաձայնութիւնների քննութիւնն է դրել մէջտեղը, բայց ինչպէս պարզուեց եւ երեւում է, որ եկողներից շատերը այս խնդիրը երբեք չեն էլ քննել: Ստիպուած եմ կրկնել, որ չի կարելի ժողովուրդի առաջադրուած թիւնը կանգնեցնել. Նախագիծը պատմական մեծ երեւոյթների արդիւնք է: 15 տարի մենք այս ժողովուրդից միայն ստացել ենք, իսկ այժմ երբ սկսել ենք եւ մի բան տալ, նա աւելի է կպչում մեզ եւ աւելի է տալիս: Մենք միայն կարիքներն ենք ասում, չէ որ պիտի ասել եւ այն,

25.- Տուրքերով:
26.- Սասնոյ հայրուկապետն է:

27.- Անտառապատը հին Ղարաքիլիսայի (այժմ Վանաձոր) կուսակցական ծածկանունն էր:

թէ ի՞նչ [պիտի] անենք, ի՞նչ պիտի ստեղծենք: Հէնց տաճկահայ դատին վնաս է այստեղ չգործելը, կը մնանք մինակ եւ առիթ կը տանք բաժանման կողմնակիցներին հրապարակ իջնել եւ բաժանուել:

Ընկ. Խաչօ.— Պէտք է այս ժողովը մի բան ասի անպայման այս հրատապ խնդրի մասին, եւ այդ ասելիքը պիտի լինի լուրջ մտածուած. հաւատացած եղէք, որ կով. գործունէութիւնը եւ Նախագիծը մերժելով փորձ կը լինի այս ժողովը տաճկահայ դատի գերեզմանը:

Հայկ-Արմէն.— Այստեղ շատերը կարծես կ'ուզեն ստիպելով սպառնալ, որ եթէ այստեղ Նախագիծը մերժուի տաճկահայ դատը կը մեռնի: Ինչու կը ստիպենք ընկերներին, այսպիսի մի ծրագրային խնդրի մը մէջ, որից շատ բան չեն հասկանար եւ բերան են միայն նրանց կողմից, որ եկել են: Այս բոլորի պատճառը Միհրանն է: Ճիշտ է, անհրաժեշտ է այնքան երկար վիճաբանութիւնից յետոյ, գոնէ համոզումին վրայ հիմնուած մի բանաձեւ իբր եզրակացութիւն դնել արձանագրութեան մէջ: Պէտք է ծանր խնդիրները թողնել Ընդհ. ժողովին եւ հպատակուել նրա բոլոր որոշումներին:

Ընկ. Միհր.— Յաւանք է, որ մարդիկ խոստովանում են, թէ չեն հասկանում ի՞նչ է Նախագիծը, իսկապէս օգուտ է թէ վնաս, օրինաւոր ծագում ունի թէ ոչ. իրենց յանձնարարուած է այդ մասին խօսիլ թէ ոչ, բայց տալիս են իրենց կարծիքը թեր կամ դէմ: Զգիտցած դէպքում պիտի անպայման խոստովանուել չգիտցածներն եւ ամէն ինչ թողնել Ընդհ. ժողովին, որին պիտի լսել անպայման:

Նախագահը.— Նոյնպէս շեշտեց խնդրի լրջութիւնը ասաց, երբ բոլորս էլ հակառակ ենք բաժանման, հասկանանք մէկ մէկու եւ գանք մի այնպիսի եզրակացութեան, որը բաժանուելու պատրաստ տարրերը անգամ միացնէ:

Վրէժինդերը.— Ասաց, որ ինքը նկատում է, որ թէ՛ նախագծականները եւ թէ՛ հակառակները կը խնդրեն հէնց տաճկահայ դատի օգուտի տեսակէտից: Ուրեմն պէտք է մէջտեղից թիրիմացութիւնը վերցնել, եսականութիւն թողնել եւ գալ մի եզրակացութեան, քանի որ բոլորիս նպատակն է անել մի այնպիսի քայլ, որ չլինի թէ մեր դատը վնասուի:

Ընկ. Վահան.— Ասաց, որ թէեւ կովկասեան գործունէութիւնը անխուսափելի է, բայց Դաշ-ը չպէտք է իւր բոլոր ուժերը նրան պահէ. օրինակ Արեւմտեան Բիւրոն, որ իսկապէս գուտ տաճկահայ դատով պիտի գրադուէր, կամաց-կամաց այս մի տարուայ ընթացքում փոխադրուեց այստեղ եւ ինչո՞վ են գրադուած անդամները — կամ պատգամաւոր կամ հոգաբարձու կամ

ուսուցիչ եւ այլն: Այսպիսով կը տեսնենք, որ կամայ անկամայ երբ գրադուենք կովկասով, երկիրը բոլորովին կը գրկուի:

Ընկ. Աւետիքը.— Ասաց, որ հանգամանքներն են այդպէս արել եւ երկրորդ՝ Արեւմտեան Բիւրոյի մէջ մնացել են դարձեալ ուրիշ ուժեր:

Մեծամասնութիւնը պահանջեց մի բանաձեւ դնել մէջտեղ, որին պատգամաւորները ձայն կարող են տալ անկախ իրենց բերած մանդատներից, եթէ անձնապէս համոզուել են:

Առաջարկուեց հետեւեալ բանաձեւը.— **Բանաձեւ.**— Դ. Յ. Դաշ-եան Արեւելեան Բ-ի հրաւիրմամբ գումարուած կովկասաբնակ Դաշ-ան տաճկահայերի համագումարը քննելով «Նախագծի» շուրջը ծագած տարածայնութիւնները, անկախ շրջաններից բերած մանդատներից, եկա այն եզրակացութեան, որ նա համապատասխան է Դ. Յ. Դաշնակցութեան Գ. Ընդհ. ժողովի տուած սկզբունքներին եւ, որ կովկասեան գործունէութիւնը կեանքի հրամայողական պահանջ է: Իսկ Նախագծի վերջնական ընդունելութիւնը եւ գործադրութեան չափը թողնում [է] առաջիկայ Ընդհ. ժողովին:

Այս բանաձեւը անցաւ միաձայն:

Ընկ. Վահանը, առաջարկեց որ ժողովը մի թուցիկ բաց թողնի այն խմբակի հասցէին, որը խօսում է իբրեւ թէ տաճկահայ դատի պաշտպանութեան համար եւ մանաւանդ ամբողջ տաճկահայերի կողմից: Այս առաջարկը ընդունուեց միաձայն: Ընկերներից Իշխանին, Թովմասին, Արմէն-Գարոյին եւ Խաչոյին յանձնարարուեց կազմել այդ խնդրի մասին մի ռեզոլուցիա յաջորդ ժողովին ներկայացնելու համար:

Ժողովը սրանով էլ վերջացաւ: Յաջորդ ժողովը նշանակուեց ամսոյս 31-ի առաւօտեան:

Մանօթ.— Ժողովը ստացաւ մի խումբ քարեցիներից²⁸ ստորագրուած բողոք Նախագծի դէմ:

1906, Հոկտ. 30, ի Քար

Նիստ VI-րդ

Արձանագրութիւն 1906 31 Հոկտ. ժողովի.— Ներկայ էին 22 պատգամաւորներ:

Նախ կարդացուեց Դ. եւ Ե. ընդ ժողովների արձանագրութիւնները: Ապա կարդացին կազմուած թուցիկը, որ մի երկու փոփոխութիւններից յետոյ ընդունուեց միաձայն (թուցիկը տպագրուած կարուած է արձանագրութեան տետրի հետ)²⁹:

Ապա խօսեցին հետեւեալ խնդիրների մասին:

1) Ինչպէս անել որ երկրի գաղթականութիւնը դարձի, եկածները կամաց-կամաց վերադառնան եւ մնա-

28.- Գիւմրեցիներից:
29.- Խնդրոյ առարկայ «թուցիկը» հրատարակուած է «Դրօշակ»ի մէջ «դիմում» խորագրով. տես յաջորդ էջ, 137:

ցածները աշխատանք ու հող ունենան: Երկրի սովի առաջն ինչպէ՞ս առնել:— Այս մասին երկար խօսելուց յետոյ եկան այն եզրակացութեան՝ որ պիտի ամէն ոք ամէն կերպ երկրում մնացողներին հասկացնի, որ այստեղ եւս գործ չկայ, դրութիւնը անտանելի է:— Յետոյ կազմել առանձին ընկերութիւնը, որ բանուոր գաղթականներին գործ գտնէ, ռանչպարներին կապալով հող ձեռք բերէ (պետական, վանքական եւ մասնաւոր կալածածներում), իսկ այն գաղթականների համար, որ արդէն հաստատուելու են, պիտի աշխատել, որ հպատակութիւն ընդունեն եւ հող ձեռք բերելով աշխատեն զարգացնել տեղին յարմար արդիւնաբերութիւնը:— Ստիպել կովկասում գտնուող գաղթականներին, որ ամէն մէկը անպայման օգնի իւր ընտանիքին եւ ապա իրեն: Միջոցներից մի մասն էլ զոհեն օգուտ անտէր սովեակներին: — Իսկ ինչ վերաբերում է այն վայրերին, որոնք վնասուել են կազմակերպութեան այնտեղ ունեցած այս կամ այն գործունէութիւնից — նոցա հոգար կազմակերպութիւնը պիտի հոգայ (եւ հոգում է) իւր հնարաւոր միջոցներով:

2) Մեր կողմից պատգամաւոր ունենալ Ընդհ. ժողովում, որ ներկայացնէ մեր ցանկութիւնները:

Վճռուեց յանձնարարել արդէն ներկայ գտնուելու իրաւունք ունեցող ընկերներին՝ Չինարին եւ Հայկ-Արմէնին, որ լինին մեր ցանկութիւնների եւ մանդատների ժողովի ուշադրութեան յանձնողներ եւ ժողովի վճռով

պարտաւորացնեն շրջանների պատգամաւորներին, որ վերադարձին գումարեն շրջանային ժողովը եւ յայտնեն Ընդհանուր ժողովի որոշումները:

3) Դաշնակցութեան շարքերը գտել:— Վճռուեց, որ բախտախնդիրներին հեռացնելիս պիտի դիմել մարմիններին, եւ մարմինները իրենց վճիռ այդ խնդրի մասին բոլորին յայտարարեն, որ ժողովուրդը չտուժէ:

Սրանից յետոյ ժողովը իւր պարագմունքները վերջացած համարեց եւ վճռեց հետեւեալ օրը լսել բոլոր արձանագրութիւնների ընթերցումը եւ վաւերացնել ու ցրուել:

Նախագահ՝ ԶԻՆԱՐ
Քարտուղար՝ ՍԱՐՕ

1906 թիւ, 31 Հոկտ., Քար

Արեւելեան Բիւրոյի հրաւիրմամբ Քարում գումարուած կովկասաբնակ դաշնակցական տաճկահայերի 25 պատգամաւորների ստորագրութիւն:

Վաւերացնում ենք
Նախագահ՝ ԶԻՆԱՐ
Քարտուղարներ՝ ՄԻՀՐ
ՍԱՐՕ

1906 թիւ, Նոյեմբեր 1-ն
Քար

ԴԻՄՈՒՄ

Կովկասաբնակ տաճկահայ դաշնակցական ներկայացուցչական Դաշնագումարը, որ հաւաքուած էր «Կովկասեան նախագծի» շուրջը տարածուած խնդիրներն քննելու —, ի միջի այլոց, քննութեան առնելով վերջին 4-5 ամսուայ ընթացքում մասնուի մէջ եւ զանազան խաւերում յանուն տաճկահայ դատի մղուած պայքարը, որով իբր թէ պաշտպան են հանդիսանում մեր դատին, յայտարարում է.

- 1) Որ դա հակայեղափոխական մութ տարրերի ագիտացիա է — զանազան մութ, ստոր, եսական նպատակների համար:
 - 2) Որ այդպիսի մի ընթացք լոկ դաւաճանական դիրք է տաճկահայ դատի հանդէպ:
- Որ Դաշնակցութիւնը իբր հայ ժողովրդի արդար դատի միակ պաշտպան, այսօր էլ գործելու է նոյն ճանապարհով ինչ 16 տարուց ի վեր:
- Դաշնագումարը սրանով կոչ է անում ամբողջ հայ հասարակութեան եւ մասնաւորապէս Կովկասի դաշնակցականներին, զգոյշ մնալ այդ հակայեղափոխական տարրերից եւ նրանց պրոպագանդից:

ԿՐԿԱՍԱՐԵՆԱԿ ՏԱԵԿԱՅԱՅ
ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ

30 Հոկտ. 1906

Բ 3.- ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

Փաստ. 1593-1

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մենք ներքոյ ստորագրեալ Հ.Յ.Գ. Գաղթավայր¹⁸ Նորաշէն «Ֆիտայի» խմբի անդամներս 1906 թ. Սեպտ. 27-ին ժողով գումարելով մանրամասն կերպով քննեցինք Հ.Յ.Գ. Մրազիր եւ Կովկասեան գործունէութեան նախագիծը եւ որոշեցինք ընդունել «Նախագիծը». սակայն Տաճկահայաստան եւս աչքաթող չանել, փոխադրել զէնքեր, ուղարկել ինտելիգենտ ոյժեր պրոպագանդա անելու համար եւ փողի մի որոշ տոկոսը ուղարկել Տաճկաստան, որից յետոյ կայացրինք գաղտնի քուէարկութեամբ մեր խմբի կողմից պատուիրակի ընտրութիւնը. միաձայն ընտրուեց ընկեր Թնդանօթը, որը մեր շրջանի կողմից պիտի մասնակցի Հոկտեմբեր ամսին կայանալիք տաճկահայերի ժողովի համար պատգամաւորներ ընտրելու պատուիրակային ժողովին: Մեր պատուիրակին պարտաւորեցուցիչ է վերոյիշեալ մանդատը, որի համար կը ստորագրենք:

[8 ստորագրութիւններ]

Վերոյիշեալ հինգ անձանց գիր չգիտնալուն համար ես ստորագրեցի ԹՆԴԱՆՕԹ

Փաստ. 1593-6

ՕՏԵՍԱՅԻ ԵՒ ՇՐՋԱԿԱՅ ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԳԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ Հոկտեմբեր 1-ի նիստում կայացած

Արեւելեան Բիւրոյի առաջարկով մենք հրաւիրուած լինելով, մեր շրջանի խմբերի կարծիքն արտայայտելու Կովկասեան նախագծի առթիւ, մի շարք ժողովներում եկանք հետեւեալ որոշման.

1. Կովկասեան նախագիծը արժանի է թէ՛ ըստ էութեան եւ թէ՛ ըստ ձեւի եւ կիրառութեան մեր ամէնքի միաձայն բողոքին:

Ի նկատի ունենալով որ նա, այդ նախագիծը բաց է անում Դաշնակցութեան առաջ գործելու մի նոր ասպարէզ եւ եղանակ, մի բան որ դուրս է Դաշնակցութեան ծրագրից: Նա շօշափում է Դաշնակցութեան ծրագրի էն կենսական մասը՝ նպատակը, որի փոփոխութեան ենթարկելու ձեռնհաս է, միայն եւ միայն Ընդհանուր ժողովը:

Ի նկատի ունենալով վերջապէս որ այդ նախագիծը ամբողջովին յենուած է դասակարգային կուռի վրայ, որ տաճկահայկական դատի տեսակէտից թէ՛ վաղաժամ է եւ թէ՛ վնասակար է մի դատի, որի մօտաւոր նպատակն է քաղաքական ազատութիւնը սուլթանական ռեժիմից, իսկ այդ կուռը տանող կուսակցութիւնը կարող է) եւ պէտք է յենուի այդ հարցում ամբողջ ազգի վրայ եւ ոչ միայն նրա մի մասի՝ աշխատաւոր դասի, որ գոյութիւն էլ չունի արդէն Տաճկահայաստանում իբրեւ բանուոր դասակարգ:

Ի նկատի առնելով այդ բոլորը եւ գտնելով այդ նախագիծը ապօրինի ըստ ձեւի եւ վնասակար ըստ էութեան, յայտնում ենք մեր բողոքը նրա գործադրութեան դէմ, որը եւ է միակ պատճառը վերջերս սկսուած բոլոր խառնակութիւններին:

[10 ստորագրութիւններ]

Փաստ. 1593-11

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մենք ներքոյ ստորագրեալ Հ.Յ.Գ. Գաղթավայրի Անտառապատ գիւղի «Մասիս» խմբի դաշնակցական անդամներս, այսօր ժողով գումարելով եւ քննելով տաճկահայ եւ ռուսահայ Հ.Յ.Գ. գործունէութիւնը եւ Կովկասեան նախագիծը, միաձայն որոշեցինք.

I Անհրաժեշտ եւ բնական գտանք տաճկահայ դատի նկատմամբ ռուսահայ եղբայրների օգնութիւնը եւ որ գլխաւորն է ոչ մի հակասութիւն չգտնել Հ.Յ.Գ. Կովկասեան նախագծի եւ տաճկահայ դատի մէջ, հետեւաբար եւ նպատակը մէկ լինելով՝ (այսինքն Տաճկաստանում ինչպէս եւ Ռուսաստանում ազատագրական կուռ մղել եւ փոխառակը մէկ լինելով՝) նոցա բռնակալ, ճնշող, ամէն բան խեղդող ռեժիմը եւ փոխարինել՝ բոլոր ժողովուրդների համար՝ ինքնավար եւ քառանդամ սիստեմի վրայ հիմնուած, ազատ, ռամկավար մի կառավարութիւն) ոչ մի պառակտում կամ բաժանման կէտ չենք տեսնում եւ չենք ցանկանում, մեր եւ ռուսահայ գիւղացի եւ աշխատաւոր եղբայրների մէջ:

II Մենք գտնում ենք եւ ցանկանում ենք, որ աշխատաւորների դասակարգային կուսակցութիւն Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իր ներքին գործերում (Ռուսաստանում) կատարեալ ազատ եւ ինքնավար լինի՝ չխառնուելով տաճկահայ ներքին գործերի մէջ՝ ինչպէս եւ տաճկահայերը կատարեալ ազատ իրաւունք ունենան միայն իրենք կառավարելու եւ ձայն ունենալու իրենց ներքին գործերում:

Բայց ռուսահայ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը բարոյական պարտաւորութիւն յանձն առնէ իւր հասոյթից մի որոշ տոկոս յատկացնել տաճկահայ Հ. Յ. Դաշնակցութեան (տաճկահայ դատին) եւ այդպիսով մի կապ պահպանել եւ ղեկավարուել ֆեդերալիզմ-դաշնակցական սկզբունքներով:

Արդ, ձեռնարկելով մեր խմբի կողմից պատուիրակի ընտրութեան՝ այս ամսում կայանալիք տաճկահայերի խորհրդակցական ժողովին պատգամաւոր ուղարկելու համար՝ միաձայն ընտրեցինք տասնչորս (14) ձայնով պատուիրակ՝ ընկեր Իզկէին:

[14 ստորագրութիւններ]

Հոկտ. 8 1906

Փաստ. 1593-21

Հոկտեմբեր 12-ին, 1906

Բաքուաբնակ տաճկահայ ներկայացուցչական ժողովը մանրամասն քննելով նախագծի շուրջը եղած տարաձայնութիւններու նկատմամբ, եկաւ այն եզրակացութեան, որ դա մի ժամանակակից պահանջն էր որը պէտք է պաշտպան հանդիսանար հայ աշխատաւոր դասակարգի շահերին, այդ պատճառաւ ձայներու մեծամասնութեամբ տասնվեց ձայն ընդդէմ հինգի պահանջեց որ Դաշնակցութիւնը իւր հիմնական ծրագրից՝ այն է տաճկահայ դատի պաշտպանութիւնից չհեռանայ այլ մնայ այնպէս ինչ եղել է մինչեւ այժմ: Ինչ վերաբերում է կովկասեան բանուորական շարժման, մենք ընդունելով այդ՝ առաջադրում ենք որ Դաշնակցութիւնը Տաճկահայաստանում կանգնի ազգային ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ իսկ Կովկասում դասակարգային հողի վրայ:

Իսկ վերոյիշեալ բանաձեւին ձեռնպահ մնացող հինգ ներկայացուցիչները առաջադրում են որ Դաշնակցութիւնը որպէս մի ազգային կուսակցութեան, տաճկահայկական դատի հիմնական ծրագրի համաձայն գործի, իսկ Կովկասում նա մասնակցի միմիայն ինքնապաշտպանութեան եւ հայ ժողովուրդի զարգացման գործին:

Ներկայացուցչական ժողովը առաջադրում է որ երկրի դաշնակցական մարմինները իրենց ներքին եւ արտաքին գործերին լինէին լիազօր, առանց դրսի մարմինների հրամաններին. վարելու են երկրի բոլոր գործերը իրենց պատասխանատուութեամբ, միեւնոյն ժամանակ երկրի ընկերներն ալ իրաւունք չպիտի ունենան դուրս գալ գործելու այն սահմաններից որպիսի սահմանները կ'որոշէ Դաշնակցութեան Ընդհանուր ժողովը:

Նախագահ ներկայացուցչական ժողովի՝ ՎԱՆԻԿ

Փաստ. 1593-22

Հոկտեմբեր 12-ին, 1908

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ներքոյ ստորագրեալքս, բաքուաբնակ տաճկահայ ներկայացուցիչներս ժողով գումարելով այսօր ամսիս 12-ին ընտրեցինք երկու պատգամաւորներ գաղտնի քուէարկութեամբ. որտեղ ընտրուեցին ձայներու մեծամասնութեամբ Սուքիաս Քրմոյեանց եւ Յակոբ Տէր Արիստակէսեանց, որոնք ճանապարհուելու են դէպի Քար³ մասնակցելու այնտեղ կայանալիք տաճկահայկական համագումարին, եւ առաջադրելու այն պահանջները որոնք ձեւակերպել է ներկայացուցչական ժողովը: Ժողովում մասնակցում էին 21 ներկայացուցիչներ, բացակայում էին երեք ներկայացուցիչ, որոնցից իւրաքանչիւրը ընտրուած է քառասուն տաճկահայ ընկերներից:

Ներկայացուցիչներու ստորագրութիւններ:

[19 ստորագրութիւններ]

Փաստ. 1593-23

ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ Հ.Յ.Դ. ԶՐԱԲԵՐԴԻ ՇՐՋԱՆԻ ՔԱՐԱԶՈՐ, ԱՆԱՊԱՏ, ԶԱՍԱԼԻ ԵՒ ԾԱՌԱՍՍԱՆ ԳԻՒՂԵՐԻ ԹՈՒՐԲԱՀԱՅ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻՑ

Ներկայ հանգամանքներում չգիտենք մեր պարոններ ինչ են ուզում իմանալ: Մեր կարծիքները կ'ուզէք իմանալ, մենք ոչինչ չգիտենք. միայն այսքան կ'ասենք որ մենք գաղթելով մեր հայրենիքից եղանք թափառական, ոչ տուն ունինք, ոչ հող ունինք եւ ոչ սեփականութիւն. չգիտենք մեր ցաւերի վրայ մտածենք թէ կուսակցական կարծիքներ յայտնենք. միմիայն մեր կարծ խելք այսքան կը հասնի, որ մենք չենք մոռանայ մեր եղբայրների եւ հայրերի արիւն որ բողբոջում են մեզ. թող կեցցեն մեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան խելօք դեկավարներ որ իւրեանց եռանդոտ եւ տոկուն աշխատութեամբ առաջնորդեն մեզ:

Որ եւ ստորագրում ենք:

[7 ստորագրութիւններ]

1908 թ. Հոկտ. 12
Քարաձոր

Փաստ. 1593-24

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԹԱՎԱՅՐԻ ԿՈՄԻՏԵԻ ՈՒՂՂՈՒԱԾ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Աղճապատ գիւղ «Կայծակ» խմբի կողմից Ձեր (Կոմիտէի) կողմից ուղարկուած պրն. Ժիրայրի ներկայութեամբ խմբիս մի մասը 1908 Հոկտ. 12ին ի մի գումարուելով ըստ Ձեր հրահանգի կամ հարցի նկատմամբ իւր ցանկութիւնը յայտնելու յառաջիկայ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Ընդհանուր Ժողովին, ներկայ անդամները իրենց կարծիքը յայտնած էին մտքերու անպատրաստութեամբ. այժմ՝ բացակայից հետ դարձեալ ժողով գումարուելով եւ փոխադարձ խորհրդակցելով, հետեւեալ որոշման եկանք, այն է, որ մենք ներկայ ստորագրեալներս ցանկանում ենք Հ. Յ. Դաշնակցական ընկերութիւնը իւր նախկին ծրագիրը անփոփոխ պահել՝ թուրքահայ դատին նուիրուած. սոցիալիստ գաղափարին եւ Նախագծին համաձայն չենք. խնդրում ենք Ձեզ մեր այս կարծիքը եւ ցանկութիւնը ուր որ անկ է յայտնեցէք:

«ԿԱՅՄԱԿ» խմբի անդամներ

1908 Հոկտեմբեր 14-ին

[25 ստորագրութիւններ]

Փաստ. 1593-25

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԱՍՈՍԱԿԱՆ ԹԵՐԹ

1908 թուի, Հոկտ. 14-ին, մենք Հանքի¹¹ եւ շրջանում բնակուող Հ.Յ.Դ. կազմակերպութեան պատկանող տաճկահայերս, քննելով Արեւելեան Բիւրոյից առաջարկուած ծրագիրը, միաձայն որոշեցինք ընդունել այն Նախագիծը որ Հ.Յ.Դ. պէտք է նորից վերադառնայ իր նախկին ծրագրին, ընդունելով տաճկահայոց դատը իբրեւ իրաւամբ նագլխաւոր, անմիջական եւ բուն նպատակ: Սրանով ընտրեցինք մեր կողմից պատգամաւոր պ. Փայլակին մեր եզրակացութիւնը ներկայացնելու առաջիկայ Ընդհանուր Ժողովին:

Շրջանի եւ քաղաքի պատգամաւորներ

[72 ստորագրութիւններ]

Փաստ. 1593-37

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1908 ամի 22 Հոկտ.ի Քասաղի շրջանի տաճկահայ գաղթականներ (թուով 59) ժողովուելով Սրբավայր³⁰ եւ քննութեան առնելով Դաշնակցութեան Կովկասեան նախագիծն ու Դաշնակցութեան գործունէութիւնը ընդհանրապէս թէ՛ Տաճկահայաստանում եւ թէ՛ Կովկասում, եկանք հետեւեալ եզրակացութեան.

1.- Առայժմ վնասակար ենք համարում ուղարկել երկիր կռուող ոյժեր:

2.- Աշխատել երկիր մտցնել ինտելիգենտ ոյժեր պրոպագանդայի եւ կազմակերպելու համար. դրան հետ միասին դրամ եւ զէնք տաճկահայերին գինելու եւ պատրաստելու ինքնապաշտպանութեան:

3.- Դաշնակցութեան ներկայ գործունէութեան եւ Կովկասեան նախագիծին հակառակ ենք եւ պահանջում ենք, որ Դաշնակցութիւնը ինչպէս որ մինչեւ այժմ բարձր է պահել իւր վեհ որոշումը, նա այսուհետեւ էլ իրեն կը պահի այդ բարձրութեան վրայ եւ կը շարունակի իւր գործունէութիւնը թէ Կովկասում եւ թէ Տաճկահայաստանում յանուն արդարութեան եւ հաւասարութեան:

4.- Մենք անբաժան ենք մեր Կովկասի հայ եղբայրներից. մէկ է մեր դատն ու պահանջը եւ միասին Կովկասի հայ եղբայրների հետ ձեռք ձեռքի տուած գործենք Դաշնակցութեան դրօշակի տակ, մինչեւ որ հայի դատը (տաճկահայ եւ ռուսահայ) իւր ցանկալի վախճանը ստանայ:

5.- Տաճկահայաստանի յեղափոխական գործունէութիւնը ղեկավարելու համար հիմնել երկրի ներսում մի կենտրոնական մարմին (Բիւրօ), երկրի յեղափոխական գործերը կառավարելու:

6.- Ուշադրութիւն դարձնել երկրից գաղթականութեան հոսանքին վերջ տալու, որի պատճառներից ամենագլխաւորն է սովը:

7.- Մեր այս ցանկութիւնները պաշտպանելու համար ուր հարկն է, ընտրում ենք մեր միջից մեր ընկերներ Սողոմոն Փանոսեանին եւ Միհրան Թերլէմէզեանին իբրեւ ներկայացուցիչ:

Նախագահ ժողովի՝ ԶԱՆԻԿ
Քարտուղար՝ ՎԱՀՐԱՄ

30.- Սրբավայրը Էջմիածնի կուս. ծածկանունն է:

Փաստ. 1593-38

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գաղթավայրի ամբողջ շրջանի խմբերի կողմից ընտրուած պատուիրակների պատուիրակային ժողովի, որը կայացաւ Գաղթավայրում այսօր 1908 թ. Հոկտ. 22-ին միաձայն ժողովի նախագահ ընտրուեց ընկեր Բասեղը իսկ քարտուղար ընկեր Ժիրայրը: Նախ ստուգուեց պատուիրակների վկայագրերը եւ մանդատները, որոնցից 23 մանդատ հետեւեալ բովանդակութիւնը ունէր, «անհրաժեշտ է, որ Դաշնակցութիւնը ընդունէ Կովկասեան գործունէութեան նախագիծը եւ Կովկասում ունենայ յեղափոխական գործունէութիւն, բայց որպէսզի տաճկահայ եւ կովկասահայ դատերը իրար չվնասեն, անհրաժեշտ են գտնում, որ այդ երկու դատերն էլ (որ Դաշնակցութիւնը միաժամանակ պէտք է վարէ), ունենան աւտոնոմ իրաւունքներ եւ կապուած լինեն իրար հետ, Ֆեդերատիւ (դաշնակցական) կապերով, պարտաւորեցնելով սակայն կովկասահայ մարմիններին, որ իրանց նիւթական հասոյթի որոշ տոկոսը յատկացնեն տաճկահայ դատին եւ հնարաւոր եղած չափով երկիր մտցնեն գէնք եւ ինտելիգենտ ոյժեր: Հինգ մանդատ ընդունելով հանդերձ վերոյիշեալը գտնում էր, որ անհրաժեշտ է Արեւելեան Բիւրոյի կից ունենալ առանձին մարմին, տաճկահայ դատը վարելու համար. իսկ երեք մանդատ գտնում էր, որ Դաշնակցութիւնը հիմնուած լինելով միմիայն տաճկահայոց դատի համար, վարէ միայն տաճկահայ դատը: Ապա ձեռնարկուեց Գաղթավայրի ամբողջ շրջանի կողմից պատգամաւորի ընտրութեան. թեկնածուներ առաջարկուեցին՝ ընկեր Անտոքը եւ ընկեր Ժիրայրը: Գաղտնի քուէարկութեամբ ընկեր Ժիրայրը ստացաւ (23) քսաներեք ձայն, իսկ ընկեր Անտոքը (10) տասը ձայն, հետեւապէս Գաղթավայրի ամբողջ շրջանի կողմից պատգամաւոր ընտրուեց ընկեր Ժիրայրը:

Պատուիրակային ժողովի նախագահ եւ Գաղթավայրի «Հրայր» խմբի պատուիրակ՝ ՎԱՀԱՆ(?)
Քարտուղար եւ «Եգիպտացի» խմբի պատուիրակ՝ ԺԻՐԱՅՐ

[Ստորագրութիւններ]

Փաստ. 1593-40

Մենք ստորագրող Ալեքսանդրապոլի բնակիչք դաշնակցական կազմակերպութեան նախկին մասնակցողներ, վերջի ժամանակներում յայտ եկած Կովկասեան նախագծի պատճառաւ թուլանալով հեռացանք, ի նկատի առնելով որ մեր կազմի միակ նպատակն էր տաճկահայկ(ական) դատը. երբ այդ Կովկասեան նախագիծ անուանեալը մէջտեղից վերանայ, մենք ըստ առաջնոյն կը մնանք կապի մէջ, կը շարունակենք չինայել մեր բարոյական, նիւթական եւ ֆիզիքական աջակցութիւնը. զայսուսիկ յայտ առնելով պահանջում ենք անյապաղ ոչնչացնել Նախագիծը գալիք փորձանքների առաջն առնելու եւ յանդորրութիւն համայն հայ հասարակութեան չփոթեալ մտաց, որոյ վասն ստորագրելով զայս ներկայացնում ենք տաճկահայ դատի պատգամաւորական ժողովին:

30 Հոկտեմբեր 1908,
Ալեքսանդրապոլ

[108 ստորագրութիւններ]

Ժամանակը կարճ լինելու պատճառով չկարողացանք ստորագրել շատ մարդկանց:
ԿԱՐՕ

Փաստ. 1593-48

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մենք ներքոյ ստորագրեալ Հ. Յ. Դաշնակցութեան Գաղթավայրի¹⁸ «Մովասար» խմբի 22 անդամներս մանրամասն կերպով քննելով Կովկասեան նախագծի շուրջը ծագած տարածայնութիւնը՝ գտանք, որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կազմուած լինելով միմիայն տաճկահայկական դատի համար, ուստի Դաշնակցութիւնը պարտաւոր է թողնել Կովկասեան նախագիծը եւ միմիայն տաճկահայկական դատով զբաղուի. նոյնպէս միանում ենք Նաւահանգրստի¹⁷ 45 խմբի բաց թողած պահանջին:

Սրանից յետոյ ձեռնարկեցինք պատուիրակի ընտրութեան, որը մասնակցելու է շրջանի պատուիրակային ժողովին. միաձայն ընտրուեց Անդոկը:

Հ.Յ.Դ. Գաղթավայրի
«ՄՈՎԱՍԱՐ» խմբի անդամներ

Փաստ. 1593-50

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մենք ներքոյ ստորագրեալ Հ.Յ.Դ. Գաղթավայրի¹⁸ Մաղկապատ գիւղի «Ազգասէր» խմբի ութ անդամներս մանրամասն կերպով քննելով Հ. Յ. Դ. Կովկասեան գործունէութեան նախագիծը միաձայն որոշեցինք, որ Դաշնակցութիւնը ունենայ իր գործունէութիւնը նոյնպէս եւ Ռուսաստանում, համաձայն Կովկասեան գործունէութեան նախագծի. այն է, երկու դատերը լինեն ինքնուրոյն եւ իրար հետ կապուած լինեն Ֆեդերատիւ կապերով. այն պայմանով միայն, որ ռուսահայկական բիւջէից մի որոշ տոկոս նպաստ տրուի տաճկահայ դատին:

Ապա ձեռնարկեցինք պատուիրակի ընտրութեան (տաճկահայկական նախապատրաստական ժողովի համար): Միաձայն պատուիրակ ընտրուեց Երուանդ Թորոսեանը. մեր պատուիրակի համար պարտաւորեցուցիչ են վերագրեալները:

Հ.Յ.Դ. Գաղթավայրի «Մաղկապատ» գիւղի
«ԱԶԳԱՍԷՐ» խմբի անդամներ
[8 ստորագրութիւններ]

Փաստ. 1593-52

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մենք ներքոյ ստորագրեալ Մաղկապատ գիւղի «Անդրանիկ», «Կայծակ», «Ազգասէր» եւ «Բյուր» խմբերից ընտրուած պատուիրակներս, համաձայն մեր խմբերի տուած մանդատների, որոշեցինք որ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը իւր գործունէութիւնը պիտի ունենայ եւ Ռուսաստանում, համաձայն Կովկասեան գործունէութեան նախագծի, այսինքն Դաշնակցութիւնը կառավարուելով մի ընդհանուր ժողովով, երկու դատերին պիտի տայ ամենայն ինքնուրոյնութիւններ, որոնք իրար հետ կապուած լինեն Ֆեդերատիւ (դաշնակցական) կապերով եւ պարտաւորացնէ Ռուսաստանի բիւջէից որոշ տոկոս յատկացնել տաճկահայկական դատին: Ապա մենք էլ մեր կողմից ընտրեցինք մի պատուիրակ, համաձայն Գաղթավայրի կոմիտէի, Սուխումում կայանալիք պատուիրակային ժողովին պատգամաւորների ընտրութեան մասնակցելու: Պատուիրակ ընտրուեց Գեղամը, որի համար պարտաւորեցուցիչ է մեր որոշումը:

Մաղկապատ գիւղի չորս խմբի
խմբական պատուիրակներ:
[3 ստորագրութիւններ]

Մանթոթիւն. «Անդրանիկ» խմբի պատուիրակ Յակոբը ընտրութեան ներկայ էր:

Փաստ. 1593-54

**Հ.Յ.Դ. Մ[ԵԾ] Ք[ԱՂԱՔ]Ի ԲԼԷՉԱՆ Ի ՄԻՈՒԹԵԱՆ
ՏԱՃԿԱՍՏԱՆՑԻ 760 ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐԸ
«ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ»**

I – Մեր միութեան ժողովը քննութեան առնելով նախագիծը եկաւ սոյն եզրակացութեան

Մանօթ.- ա.- Որ Դաշնակցութեան սկզբունքն ու նպատակը եղած է մի մինակ տաճկահայ դատ եւ որի ծրագիրը տասնեակ տարուայ գործունէութեամբ սրբամաքրուած է (300000) գոհերի եւ ընկերների թարմ արիւնով:

բ.- Որ ռուս կառավարութեան վատ վերաբերմունքը դէպի հայեր եւ նրա ցանկութիւնն եղած է՝ պոզրոմնե-րով³¹ Կովկասի) հայ ժողովուրդին ոչնչացնել:

գ.- Որ թուրք հայկական (Կովկասի) կռիւները՝ եւ լարուած յարաբերութիւնը, հայ ժողովուրդին հասցրել է ծայրայեղ դրութեան:

դ.- Եւ որ Դաշնակցութեան համակրող մասսայի եւ զինուորների մէջ խռովութիւն ծագելով ընկերասպանու-թեան հասնում է:

ե.- Որ նախագիծը ստեղծելը Ռայոնական ժողովի իրաւունքներից վեր էր. եւ որ այդ իրաւունքը վերապահ-ւած է մի մինակ Դաշնակցութեան ընդհանուր պատգամաւորական ժողովին, որոյ համար ապօրինի ենք համա-րում Ռայոնական ժողովի ինքնագլուխ քայլը:

II – Միւս կողմից՝ նկատի ունենալով, որ Ռուսաստանը մի քանի տարիէ ի վեր մտել է յեղափոխութեան շրջա-նում:

Մանօթ.- ա.- Որ կովկասահայը լինելով Ռուսաստանի ժողովուրդի անբաժան մի մասը՝ նոյնպէս տուժում է ռուսական կառավարութիւնից:

բ.- Որ Դաշնակցութեան ճնշուած եւ բանուոր մասսան յարում է միւս կուսակցութիւններին հեռանալով Դաշ-նակցութեան շարքերից:

գ.- Որ Կովկասի ճնշուած հայ ժողովուրդի ու բանուոր մասսայի ցանկութիւնն ու հրամայողական պահանջն եղած է Դաշնակցութեան պաշտպանութիւնն ու աջակցութիւն մի որեւէ ակտիւ գործունէութեան միջոցաւ:

դ.- Եւ որ ընդհանուր ռուսական յեղափոխութեան մասնակցելու՝ կովկասահայ ճնշուած մասսային անխուսա-փելի եւ անհրաժեշտ է:

Ժողովը որոշեց՝ ապօրինի համարել ինքնակամ, Ռայոնական ժողովի ինքնագլուխ քայլը. Դաշնակցութեան պրեստիժը ձգելու եւ դիսցիպլին խախտելու համար. բայց ի նկատի ունենալով եւս ճնշուած բանուոր մասսայի պահանջը եւ ընդհանուր յեղափոխութեանը հայ տարրին մասնակցութեան անխուսափելի դառնալը, որոշուե-ց)աւ Կովկասեան նախագիծը դնել մօտակայ Դ-եան պատգամաւորական ընդհանուր ժողովի անաչառ, բազմա-կողմանի եւ լուրջ քննութեան, քննելով նրա ապօրինի եւ օրինաւոր կողմերը՝ մշակել Դաշնակցութեան ընդհա-նուր ծրագիրը:

III – Որոշուեց առաջարկել ընդհ. պատգ. ժողովին, որ Կովկասի գործունէութեան համար կազմել առանձին մարմին, Դաշնակցութեան տրամադրութեան եւ անուան տակ, որոշելով նոյնպէս գործադրուելիք գումարների քանակը՝ %օր Կովկասի եւ երկրին:

IV – Ցանկալի է համարում ունենալ պատասխանատու մարմին (կոնտրոլ), որը հսկէ իրագործելու Ընդհա-նուր ժողովի որոշումները %օ-ի վերաբերմամբ:

V – Որոշուեցաւ առաջարկել պատգամաւորական ժողովին, որ գտման գործը առաջ տանէ եւ հեռացնէ Դաշ-նակցութեան շարքերից բոլոր բախտախնդիրներին: Իսկ բաժանման մասին եւ ոչ մի խօսք: Համոզուած լինելով,

31.- Տարոտրով:

որ բաժանումը կ'ունենայ իւր կորստաբեր հետեւանքները՝ ընդհանուր հայութեան եւ մասնաւորապէս տաճկահայ դատին:

VI – Ցանկալի է համարում, որ պատգամաւորական ժողովը կայանայ արտասահմանում եւ ինչքան հնարա-ւոր է շուտով, եւ թոյլատրուի գիտակից եւ բանիմաց ընկերներին մասնակցելու գոնէ խորհրդակցական ձայնով:

VII – Որոշուեցաւ առաջարկել պատգ. ժողովին անաչառ եւ բազմակողմանի լուրջ քննութեան առնել Միհրա-նի եւ իր ընկերների բռնած ընթացքը եւ գործունէութիւնը եւ մշակել լուրջ եւ խիստ դիսցիպլինի զինուորական ծրագիր (կանոնագիր):

VIII - Արձանագրելով մեր բոլոր առաջարկութիւնները, ժողովը որոշեց պահանջել ընդհանուր պատգամաւո-րական ժողովից՝ որ կովկասահայ ճնշուած տարրի եւ Դաշնակցութեան գործունէութիւնը – Ռուսական յեղափո-խութեան մասնակցելու ասպարէզում – վերջնապահ եղնէ եւ նկատի ունենալով հարեւան ազգերի վերաբերմամբ դէպի հայեր շատ զգուշութեամբ գործը տանէ, որից չտուժէ միանգամից թշուառ հայ ժողովուրդը:

Պարտադիր ենք համարում ընդհանուր պատգամաւոր ժողովի որոշումները, արձանագրութիւն եւ կարգադ-րութիւնը – Ստորագրում ենք Մեծ Քաղաքի Բլէշան I միութեան Դաշնակցական հարիւրեակների տաճկաստան-ցի (760) անդամների դիմաց՝ Տասնապետներս:

[72 հոգիի անուններ]

Փաստ. 1593-57

ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԱԾ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐՈՒ ԱՄՓՈՓՈՒՄԸ

Նախագիծը կը մերժեն 11 շրջաններ.– Նախագիծը կը հակասէ Դաշնակցութեան ծրագրի նպատակին:

Նախագիծը կ'ընդունին 6 շրջաններ.– Էջմիածին, Գանձակ, Բագու (2/3 ուլ), Կլորիկ, Արաքս եւ Գաղթավայր:

Հարցեր շրջաններէն

- 1.- Տաճկահայաստան խումբ դրկելը վնասակար է (առ այժմ):
- 2.- Տաճկահայաստան պրոպագանդիստ դրկել:
- 3.- Տաճկահայաստան դրկել դրամ եւ ռազմամթերք:
- 4.- Բիւրոյին մէկը փոխադրել Տաճկահայաստան:
- 5.- Մաքրել դաշնակցական շարքերը:
- 6.- Ընդհ. ժողովը գումարել Կովկասէն դուրս:
- 7.- Բիւրոներուն կազմին մէջ մտցնել տաճկահայեր:
- 8.- Կովկասի Կեդր. Կոմիտէներուն մէջ ընդունել տաճկահայեր:
- 9.- Դաշնակցութեան ծրագիրը անփոփոխ պահել:
- 10.- Կազմակերպութեան հասոյթը չծախսել պրոֆեսիոնալ միութիւնների վրայ:
- 11.- Կովկասեան ինքնապաշտ. գործը ընդունել իբրեւ անհրաժեշտութիւն:
- 12.- Դաշնակցութիւնը իբրեւ յեղ. գործ ընդունելու է Տաճկահայաստան:
- 13.- Կազմել զինուորական շտապ:
- 14.- Անձեռնհաս շրջիկ-փրոփակաւորներ չդրկել շրջանները:
- 15.- Ձանալ երկրի գաղթը դադրեցնել:
- 16.- Ուսման հարցը:

Փաստ. 1586-1

Գ.- ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Չորրորդ Ընդի. Ժողովի փակումէն անմիջապէս ետք, հաւանաբար խանդավառուած կուսակցութեան կողմէ ընկերվար գաղափարախօսութեան պաշտօնականացումէն, Կովկասի մէջ կը գումարուի Ռայոնական այս ժողովը մասնակցութեամբ միայն Կեդր. Կոմիտէներու ներկայացուցիչներուն եւ կարգ մը գործիչ ընկերներու: Անուններ չեն յիշատակուիր: Այնպէս է, սակայն, անյապաղ գործնական քայլերու դիմելու փութկոտութիւնը, - անդամական գտումներ կատարելու, արհեստակցական, գիւղացիական, համագործակցական միութիւններ կազմելու - , բան մը որուն արդէն նախաձեռնուած էր «Նախագիծ»ի հրատարակումէն, այսինքն 1905 թուականէն սկսեալ: Յատկապէս «գտում»ի գործողութիւնը, - սոցիալիզմ չդաւանող ընկերները շարքերէն դուրս յայտարարել, - դուռ պիտի բանար դժգոհութեանց:

Ներկայացուած փաստաթուղթը (1856-1), որ կը բովանդակէ Ռայոնական ժողովի որոշումները միայն, կը բաղկանայ ձեռագիր 10 մանրատառ էջերէ: Հրատարակուած է նաեւ տպագիր, փոքրադիր 24 էջ:

1907 թ. Յունիսի 2-8 կայացաւ Հ.Յ.Դ. Կովկասեան Ռայոնական խորհրդաժողովը՝ մասնակցութեամբ Կովկասեան Կենտրոնական Կոմիտէների ներկայացուցիչների եւ յատուկ հրահրուած գործիչ ընկերների:

Խորհրդաժողովը նախ լսեց գեկուցումներ իւրաքանչիւր շրջանի դաշնակցական կազմակերպութիւնների եւ նրանց գործունէութեան մասին եւ ապա կայացրեց հետեւեալ որոշումները:

I - Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԶՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ.

«Հ.Յ.Դ. Կովկասեան Ռայոնական խորհրդաժողովը, քննութեան ենթարկելով կուսակցութեան գտման եւ վերակազմութեան խնդիրը, եկաւ հետեւեալ եզրակացութեան.

- 1. Որ կուսակցութեան մասսաները այն վայրերում, ուր կան կազմակերպութիւններ, զգալապէս գտուած են ոչ աշխատաւորական տարրերից եւ կենտրոնական վայրերում նոյնիսկ բաւական գիտակից են,
- 2. Որ գտումը մասսաների մէջ ինքնըստինքեան առաջ է գալիս դասակարգային կռուի, մեր լարուած պրոպագանդի եւ յեղափոխական գործունէութեան շնորհիւ, որը պիտի շարունակուի է՛լ աւելի մեծ չափերով,
- 3. Որ մի քանի տեղերում՝ չնայած մեր պրոպագան-

դայի եւ գործունէութեան, դեռ մնացել են կուսակցական մարմիններ, միանգամայն անհամապատասխան մեր ներկայ գործունէութեան, թողնուած է Բիւրոյի կազմալուծել այդպիսի մարմինները, ընտրելով նոր մարմիններ համապատասխան մեր ծրագրի, որոշեց՝

- 1. Յուցակագրել եւ դասաւորել շրջանների պահանջների համեմատ այն բոլոր գործող-ընկերներին, որոնք մինչեւ առաջիկայ Ռայոնական ժողովը դնում են իրենց խորհրդաժողովի տրամադրութեան տակ.
- 2. Գործող-ընկերները ցրուում են շրջանները եւ աշխատում են վերակազմել քայքայուած մարմինները եւ կազմակերպել նորերը, օգտուելով տեղական գիտակից ոյժերից:
- 3. Ձտման պրոցեսի ընթացքում պատահած բոլոր կոնֆլիկտների մասին անմիջապէս տեղեկացնում են Արեւելեան Բիւրոյին եւ նրա միջոցով աշխատիլ վերջ տալ կոնֆլիկտին:
- 4. Խորհրդաժողովը անհրաժեշտ է համարում, որ Արեւելեան Բիւրոն օգտուելով տրամադրելի ոյժերից ի կատար ածէ հետեւեալ կէտերը.
 - ա) Հրատարակել խորհրդաժողովի բոլոր որոշումներն ու հրահանգները
 - բ) Ստանայ բոլոր տեղեկութիւնները շրջանի ընկերներից եւ հարկ եղած դէպքում քննարկել գործին թէ՛ մամուլի միջոցով եւ թէ՛ ձեռնհաս ընկերներ ուղարկելով:
 - գ) Մշակել շրջաններից ստացուած ընդարձակ նիւթերը եւ պատրաստելով ապագայ գործունէութեան նախագիծը, առաջարկէ այն Ռայոնական ժողովին:

II - ԱՐՀԵՍՏԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Ի նկատի ունենալով՝

- 1. որ աշխատաւոր դասակարգը իր տնտեսական շահերը պաշտպանելու համար պէտք է ունենայ որոշ քաղաքականութիւն եւ դա կարող է լինել միայն սոցիալիստական, որովհետեւ միայն սոցիալիզմն է, որ ընդունակ է վերջ տալու բոլոր տեսակի շահագործումներին, անհաւասարութիւններին,
- 2. որ այդ իսկ պատճառով աշխատաւորների տնտեսական կազմակերպութիւններն եւս կապուած պէտք է լինին սոցիալիստական կուսակցութեան հետ.
- 3. որ այդ սկզբունքով կազմակերպուած դաշնակցական արհեստակցական միութիւնների անցեալի փորձը իր դրական հետեւանքներով աւելի եւս շեշտում է վերոյիշեալ իրողութիւնը:
- 4. որ տարբեր ազգութիւնների աշխատաւորները, ապրելով միեւնոյն իրականութեան մէջ, շրջապատուած լինելով նոյն պայմաններով պէտք է միշտ համերաշխօրէն պաշտպանեն իրենց շահերը.

Հ.Յ.Դ. Կովկասեան Ռայոնական խորհրդաժողովը ընդունում է արհեստակցական միութիւնների կուսակցական լինելու նպատակայարմարութիւնը եւ նրանց զարգացման աւելի զարկ տալու, ինչպէս նաեւ տարբեր ազգութեան աշխատաւորների մերձեցման նպաստելու համար, ցանկալի է համարում՝

- 1. Կազմակերպել արհեստակցական միութիւնները կուսակցական սկզբունքով եւ կապել Հ. Յ. Դաշնակցութեան հետ,
- 2. Զգտել այդ միութիւնները կապել միւս միութիւնների հետ Ֆեդերատիւ կապերով,
- 3. Դաշնակցական արհեստակցական միութիւնների մէջ կազմակերպել նաեւ օտարազգի աշխատաւորներին, եթէ նրանք ընդունում են կուսակցութեան ծրագիրն ու գործելակերպը:
- 4. Միութիւնների մէջ ընդունուած օտարազգի արհեստաւորներից կազմել առանձին խմբակներ ներքին կատարեալ ինքնուրոյնութեամբ եւ Ֆեդերատիւ կապերով կապուած նոյն միութեան միւս աշխատաւորների հետ,
- 5. Ամէն կերպ հովանաւորել միութեան բոլոր անդամների ազգային-կուլտուրական իրաւունքները եւ պահպանել լեզուների իրաւահաւասարութիւն թէ՛ գրաւոր եւ թէ՛ բանաւոր պրոպագանդի մէջ,
- 6. Զգտել միութիւնների մէջ եղած օտարազգի խմբակները միացնելու նոյն այն սոցիալիստական կուսակցութեան հետ, որը իր աշխարհայեցողութեամբ մօտ է Հ. Յ. Դաշնութեան, նախօրօք որոշելով այդպիսի սոցիալիստական կուսակցութիւնների յարաբերութիւնները Ֆեդերատիւ հիմքերով»:

Որովհետեւ մի քանի ընկերներ յայտնում էին տարբեր կարծիքներ արհեստակցական միութիւնների քաղաքականութեան մասին, խորհրդաժողովը ընդունեց հետեւեալ լրացուցիչ որոշումը.

«Ի նկատի ունենալով այն տարբեր կարծիքները, որ կան ընկերների մէջ արդի արհեստակցական միութիւնների գործունէութեան քաղաքականութեան մասին, առաջարկել բոլոր մարմիններին՝ մինչեւ եկող Ռայոնական ժողովը կազմել ամփոփ գեկուցումները իրենց գործունէութեան (թէ՛ յաջողութիւնների եւ թէ՛ սխալներ) մասին, ինչպէս եւ մշակել այն տաքսիկը, որով ընթանալու են ապագայում: Դրա հետ միասին որոշուած է կուսակցական մամուլի մէջ քննել եւ օրուայ հարց դարձնել արհեստակցական միութիւնների քաղաքականութեան հարցը»:

ԱՐՀԵՍՏԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԾԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔՆԵՐԸ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՄԲ

«Խօսելով արհեստակցական միութիւնների յարաբերութիւնների եւ իրաւունքների մասին՝ կուսակցութեան գործերի եւ ընտրութիւնների վերաբերմամբ եւ աչքի առաջ ունենալով ներկայ պայմանները, խորհրդաժողովը գտնում է, որ

- 1. Կուսակց. մարմինների ընտրութեան՝ միութիւնները մասնակցում են յատուկ այն նպատակով ընտրուած ներկայացուցիչների միջոցով (մանրամասնութիւնները իւրաքանչիւր վայրի վերաբերմամբ որոշուած է տեղական մարմնի եւ Արեւ. Բիւրոյի խորհրդակցութեամբ):
 - 2. Կուսակցական ընթացիկ գործերում միութիւնները մասնակցում են իրենց վարչութիւնների եւ խորհուրդների միջոցով:
- Խորհրդաժողովը ցանկալի համարելով, որ կովկասեան բոլոր քաղաքական դաշնակցական միութիւնների ներկայացուցչական համաժողովը լինի առաջիկայ աշնանը, այժմ եւեթ հարկաւոր է համարում շեշտել, որ դաշնակցական միութիւնների վարչական մարմինները պէտք է կազմուած լինին միեւնոյն սկզբունքով եւ միատեսակ անուններով, այսինքն իւրաքանչիւր միութիւն պէտք է ունենայ՝
- 1. Ռայոնական ներկայացուցիչների ժողով, եթէ միութեան անդամների բազմութեան կամ կոնսպիրացիայի պատճառով՝, անհնարին է միասին ժողով գումարել
 - 2. Վարչութիւն
 - 3. Բոլոր միութիւնների վարչութիւնները կամ նրանց ներկայացուցիչները պարբերական ժողովներով կազմում են միութիւնների խորհուրդ»:

1.- Այսինքն՝ հակակառուածական գաղտնի գործունեութեան պատճառով:

III – ԳԻՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Հ.Յ.Դ. Կովկ. Ռայոնական խորհրդաժողովը, քննելով գիւղացիական միութիւնների հարցը, որոշեց՝ գիւղացիական խաւերում գործելիս առաջնորդուել հետեւեալ սկզբունքներով:

Ա. 1. Մեր գաղափարներն ու սկզբունքները արծարծել գործնական քայլերով, այնպիսի ձեռնարկների միջոցով, որոնք չօչափում են աշխատաւոր գիւղացու տնտեսական եւ քաղաքական շահերը:

2. Առաւելութիւն տալ այնպիսի ձեռնարկների, որոնք շահկապում են աշխատաւոր գիւղացիների լայն խաւեր եւ որոնց իրականացնելը տեղական գիտակից ու նուիրուած ոյժերի կարողութիւնից վեր չէ:

3. Ձեռնարկներ, որոնք նպաստում են համերաշխութեան մեր հարեւանների հետ եւ ներկայ յեղափոխական շրջանում կապում են դաշն. մասսաները Ռուսաստանի ընդհանուր յեղափ. շարժման հետ:

Բ. Ապագայ գործունէութեան շրջանում այդ տեսակի ձեռնարկների շարքերում համարել հետեւեալները՝ իրենց կարեւորութեան հետեւողականութեամբ:

1. Կուռել խոշոր կալուածատիրութեան եւ աւատական իշխանութեան հետքերի դէմ, վերացնելով կապալառու միջնորդներին եւ կապելով հողագործների համայնքները կալուածատէրերի հետ: Քայլ առ քայլ իջեցնել կապալի գինը, նպատակ ունենալով յարմար ընդհանր գրաւել ամբողջ հողը: Հողատէրերին թողնել այնքան հող միայն, որը նրանք մշակում են սեփական ընտանիքի ոյժերով: Երբ զանազան գիւղեր շահագրգռուած են միեւնոյն կտոր հողով, առաւելութիւն տալ հողագործի եւ սակաւահող համայնքներին, աշխատելով որպէսզի բոլոր գիւղերը անձի հաշուով ունենան հաւասար չափով հող:

2. Բոլոր հնարաւոր միջոցներով լայնացնել գիւղական համայնքների հողերի տարածութիւնը, ի հաշիւ պետական ազատ վարելահողերի, արօտների, անտառների: հողի անհրաժեշտ չափը ընդունել այն տարածութիւնը (անձի վրայ), որը յատկացուած է մօտակայ ռուս գիւղացիներին:

3. Կուռել եւ իջեցնել ներկայումս հողային հարկի՝ ակցիգի² եւ այլ հարկերի քանակը: Վերացնել օլամ եւ բեգարը³ ու փոխարինել նրանց դրամական տուրքով ըստ կարողութեան: Կանոնաւորել ներկայումս գոյութիւն ունեցող գիւղական հարկերի դասաւորումը, մտցնելով հարկային պրոգրեսիւ սիստեմ՝ կամ ըստ կարողութեան, կամ ըստ եկամտի, աշխատելով հարկի ենթարկել կարողութեան խոշոր ճիւղերը (հող, անասուն, կապիտալ եւ այլն) միաժամանակ հարկից ազատելով ամենաջգաւոր դասը:

4. Ուժեղացնել եւ կանոնաւորել համայնական հո-

ղատիրութեան սկզբունքը: Մասնաւոր անհատներին համայնքներին վերադարձնել այն հողերը, որոնք իւրացուած են ապօրինի միջոցներով: Վարելահողը ենթարկել պարբերական հողաբաժանումների (անձի վրայ), ձգտելով գիւղերի շուրջը ստեղծել պարտէզներ, բանջարանոցների մի շրջան, սակաւահողներին հանել բաժին թէ՛ լաւ, թէ՛ վատ հողերից: վարձատրել այն գիւղացիների աշխատանքը, որոնք կատարած կը լինեն հողի լուրջ բարելաւումներ: Այն հողերի նկատմամբ՝ որոնց բաժանումը ներկայացնում է դժուարութիւններ (տան տեղեր, այգիներ, անտառներ, արօտներ, քարահանքեր) համայնական սկզբունքը իրականացնել հողավարձի (ռենտայի) համայնացմամբ, տալով այդ հողերը (արօտները, անտառները) կապալով, կամ ընդունելով որ համայնական այգետեղիները եւ տանտեղերը տրուած են վարձով օգտուողներին:

5. Ոյժ տալ այնպիսի ընկերական ու համագործակցական (կոոպերատիւ) սպառողական կամ արդիւնաբերական ձեռնարկների, որոնք տնտեսապէս ձեռնտու են աշխատաւոր ճնշուած դասին եւ նպաստում են նրանց գիտակցութեան ու համերաշխութեան: Խոշոր կենտրոններում նպաստել փոխատու խնայողական բանկերի հաստատման: Համագործակցական ձեռնարկներ կազմակերպել սկսել այնպիսիներից, որոնք պարզ են իրենց բնոյթով եւ ներկայացնում են յաջողութեան լուրջ գրաւական (դաշտային մասում՝ բամբակի գինը եւ ալիւրի պահեստներ, լեռնային՝ շտեմարաններ, հողի գործարաններ, անհրաժեշտ պիտոյքների եւ գործիքների պահեստներ եւ այլն):

Վերը նշանակուած ձեռնարկներ իրականացման դիմել այն ժամանակ, երբ դրանց օգտակարութիւնը մարսուած կը լինի գիւղական եւ շրջանային մարմինների կողմից, որոնք եւ իրականացնելու են այդ ամէնը իրենց սեփական ոյժերով:

Գ. Կազմակերպութիւն Գիւղացիական մարմիններ կազմակերպելիս՝ սկսել գիտակիցների խմբերից, որոնց միջոցով վերը նշանակուած ձեռնարկների իրականացման, ինչպէս եւ ընդհանուր կազմակերպական նպատակների համար՝ կազմել աշխատաւոր գիւղացիութիւնից գիւղացիական միութիւն իր յատուկ վարչութեամբ: Գիւղացիական միութիւնը հանդիսանում է կազմակերպական առաջին աստիճանը: Միեւնոյն շրջանի գիւղացիական միութիւնների ներկայացուցիչներից կազմուած են պարբերաբար շրջանային խորհուրդներ, որոնց որոշումները կ'իրագործեն գիւղացիական միութիւնների վարչութիւնները: Գիւղացիական վարչութիւնները ընտրում են ներ-

2.- Պետութեան կողմէ դրուած տուրք մեծ սպառում ունեցող ապրանքներու վրայ:
3.- Գողատներու կողմէ գիւղացիներու վրայ դրուած պարտադիր եւ անվճար աշխատանքները:

կայացուցչական սիստեմով յեղափոխական շրջանային կոմիտէ, որ եւ կապուած է միութիւնների ռայոնի կենտ. Կոմիտէի հետ:

Գիւղացիական միութեան անդամները վճարում են անդամավճարներ, որոնց կէսը յատկացուած է տեղական միութեան պէտքերին, իսկ միւս կէսը յատկացուած է ընդհանուր կազմակերպական պէտքերի համար:

IV – ԳՈՐԾԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆՈՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Խորհրդաժողովը քննութեան առնելով այդ հարցը, ընդունեց հետեւեալ առաջարկը:

«Առանձին որոշում չկայացնել գործարանական բանւորական կազմակերպութեան ձեւի մասին, առ այժմ թողնելով տեղական մարմիններին տանելու այդ գործը յարմարագոյն ու իրենց ցանկացած սիստեմով եւ իրաւունք վերապահել նրանց՝ կուսակցական մարմինների ընտրութեան մասնակցելու ներկայացուցչական սիստեմով»:

V – ԲԱՆԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՕԺԱՆԴԱԿ ԽՄԲԵՐԻ ՀԱՐՑԸ

«Խօսելով քաղաքական խմբերի կազմակերպելու մասին, կցելով դրան նաեւ օժանդակ խմբերի հարցը, Խորհրդաժողովը եկաւ այն եզրակացութեան, որ՝

1. Քաղաքական խմբերի մէջ կարող են կազմակերպուել այն յեղափոխական ինտելիգենտները – (ծառայողներ, ուսուցիչներ եւ այլն) – եւ այն աշխատաւորները, ինչպէս նաեւ կանայք, որոնք համապատասխանելով մեր ծրագրի ու կանոնագրութեան պահանջներին, յարմարութիւն չունին առանձին արհեստակցական միութիւն կամ ուրոյն բանուորական խումբ կազմելու:

2. Ինչ վերաբերում է արհեստաւորներին, նրանք կարող են Դաշնակցութեան գործօն անդամ ընդունուել միայն այն դէպքում, երբ իրենց արհեստանոցներում կ'իրականացնեն կոոպերացիայի սկզբունքը եւ դրանով կը հրաժարուեն նոյնիսկ փոքր չափով շահագործումից:

3. Իսկ բոլոր միւս անհատները, որոնք, ընդունելով Հ.Յ.Դ. ծրագիրը եւ նիւթական կամ այլ տեսակի օժանդակութիւն հասցնելով նրան, իրենց մասնաւոր կեանքում չեն ղեկավարում նրա տակտիկով եւ կանոններով, կարող են կազմակերպուել իբրեւ օժանդակող անդամներ՝ առանց ընտրողական իրաւունքի կուսակցութեան մէջ»:

VI – ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐ

Քննելով մարտական խմբերի հարցը, Խորհրդաժողովը ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը:

«Անհրաժեշտ համարելով ժողովրդական միլիցիայի գաղափարը իրականացնել հէնց մեր շարքերից, Խոր-

հրդաժողովը առաջարկում է շրջանների կուսակցական մարմիններին՝ բոլոր գիւղացիական եւ արհեստակցական, ինչպէս նաեւ քաղաքական խմբերի անդամներից կազմակերպել գիտակարգական խմբեր:

Իսկ դրանց միջից ամենագիտակիցներին, անձնագրներին եւ ընդունակներին ընտրել իբրեւ մարտական խմբեր՝ կուսակցութեան ակտիւ ձեռնարկների համար, համաձայն կանոնագրութեան 147-151 [յօդուածներ]»:

VII – Հ.Յ.Դ. ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՄԻՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹՈՒՐԲԱՀԱՅ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԴԱՏԸ

Խորհրդաժողովը, քննելով այն հարցը, թէ մենք Կովկասում վարած մեր պրոպագանդի եւ առհասարակ գործունէութեան ընթացքում, ինչ կերպ պէտք է մօտենանք թուրքահայ աշխատաւորական դասին, որոշեց:

«Ի նկատի ունենալով, թէ՛ ներկայ քաղաքական միմենտի բացառիկ կարեւորութիւնը Հայաստանում, թէ՛ թուրքահայ աշխատաւոր ժողովրդի ծայրայեղ ճնշուած ու կեղեքուած վիճակը, Խորհրդաժողովը հրահանգում է գործող ընկերներին՝ իրենց առօրեայ գործունէութեան ժամանակ մոռացութեան չտալ երբեք, որ առանց արդի կարգերի տապալման Ռուսաստանում եւ Թուրքիայում – մեր բոլոր գործնական քայլերը չեն կարող յանգել լուրջ, դրական հետեւանքների»:

VIII – Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ ԴԵՊՈՒ ԱՆՋԱՏՈՒԱԾ՝ ՆԱԽԿԻՆ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

«Հ.Յ.Դ. Կովկասեան Ռայոնական խորհրդաժողովը, քննելով այսպէս կոչուած «Երիտասարդ դաշնակցականների» կազմակերպութեան միանալը Ս. Ռ. -ական կուսակցութեան⁴ եւ ի նկատի ունենալով դրա բացասական կողմերը հայ աշխատաւոր ժողովրդի կազմակերպուած կուռի տեսակէտից, որոշեց՝

1. Ի նկատի ունենալով այն բարեկամական յարաբերութիւններն ու թէորիական⁵ կապը որ ունի սոց. յեղափոխական կուսակցութիւնը Դաշնակցութեան հետ, բանակցութեան մէջ մտնել վերոյիշեալ կուսակցութեան հետ եւ բացատրել, թէ որքան հակասական է եւ վտանգաւոր տաքտիկի տեսակէտից՝ «Երիտասարդ դաշնակցականների» խմբակը ընդունել իբրեւ Ս. Ռ. -ական հայ կազմակերպութիւն:

2. Ի նկատի ունենալով Դաշնակցութեան IV Ընդհանուր ժողովի որոշումները մի կողմից եւ «Երիտասարդ», «անջատական» եւ այլ նոյնանման հոսանքների տարբերութիւնը միւս կողմից, պարզաբանել Դաշնակ-

4.- Ուս Շնկերվար Յեղափոխական կուսակցութիւն:
5.- Տեսարանական:

ցույցից Ծրագիրն ու տակտիկը եւ այդ հոսանքների իսկական պատկերը լայն մասսաների մէջ եւ տանել օրեկտիւ⁶ քննադատութիւն դրանց մասին:

3. Ի նկատի ունենալով նախկին «Երիտասարդ դաշնակցականներին» թշնամական վերաբերմումը դէպի Դաշնակցութիւնը, աշխատել չէ գոքացնել նրանց մասսաներից, պատուելով նրանց դիմակն ամէն անգամ, երբ նրանք ծրագրային հարցերից կ'անցնեն Դաշնակցութեան վարկաբեկ անելուն:

4. Բոլոր շրջաններում, ռազմական ժողովներում, պաշտօնապէս բանաւոր յայտարարել, որ դաշնակցականներ չեն բոլոր նրանք, որոնք թէեւ եղել են Դաշնակցութեան մէջ, բայց այժմ հեռացել են կուսակցութիւնից»:

IX – ՄԱՄՈՒԼ

«Խօսելով Դաշնակցութեան մամուլի մասին, Խորհրդաժողովն անհրաժեշտ համարում է,

1. որ կուսակցութեան բոլոր գործիչները կանոնաւորապէս տեղեկութիւններ, թղթակցութիւններ ուղարկեն կուսակցութեան օրգաններին:

2. Ոյժ տալ անլեզալ գրականութեան՝ իւրաքանչիւր շրջանի դաշնակցական գործունէութեան եւ հարցերի մասին յատուկ թուղթիկներ հրատարակել կարելոյն չափ յաճախօրէն եւ այդ թուղթիկներից մի-մի օրինակ անպատճառ ուղարկել կուսակցական օրգաններին եւ շրջանները:

3. Ոյժ տալ Ոսկանապատի⁷ տեղական կոմիտէի հրատարակութեամբ լոյս տեսնող «Գրոհ» թերթի բարելաւմանը՝ գրական- կուսակցական տեսակէտից, ուղարկելով նրան նիւթեր, որոնք չեն կարող լոյս տեսնել լեզալ օրգաններում»:

X – ՊԵՏԱԿԱՆ ԴՈՒՄԱ

Հ.Յ.Դ. Կովկասեան Ռայոնական խորհրդաժողովը քննութեան առաւ III Պետական դումայի ընտրութիւններին մասնակցելու կամ չմասնակցելու խնդիրը: Բաւական երկար թեր եւ դէմ խօսելուց յետոյ, քուէարկութեան դրուեցին երկու բանաձեւեր – մէկը՝ բոյկոտիստական, իսկ միւսը՝ հակաբոյկոտիստական: Քուէարկութեան հետեւանքը եղաւ այն, որ երկու բանաձեւերն էլ ստացան հաւասար ձայներ:

Առաջարկուած էին հետեւեալ բանաձեւերը:

I Բոյկոտի կողմնակիցներ

Ի նկատի առնելով այն,

որ կառավարութիւնը Յունիսի Թ-ի մանիֆեստով իր կամքը երկրի օրէնք յայտարարեց եւ այդպիսով կատարեց մի բացարձակ coup d'Etat⁸:

որ երրորդ Պետ. դումայի համար ստեղծուած ընտրողական սխտեմը դարձնում է վերջինս գերազանցապէս իշխող դասակարգերի ներկայացուցչութիւն,

որ այդպիսի պայմաններում երրորդ Պետ. դուման չի կարող լինել այն յեղափոխական ամբիոնը, որ անհրաժեշտ է եւ նպատակայարմար ռուսական յեղափոխական ոյժերի կազմակերպման տեսակէտից,

միւս կողմից՝ աչքի առաջ ունենալով այն,

որ ինչպէս ցոյց տուեց առաջին եւ երկրորդ դումաների փորձը, Պետական դուման քաղաքական պայքարի ներկայ մոմենտում – թէեւ որոշ չափով նպաստում է ժողովրդի յեղափոխական գիտակցութեան զարգացմանը, սակայն չի կարող շարժել ժողովրդի յեղափոխական կամքը, պահելով նրան սպասողական պասսիւ դրութեան մէջ,

որ երրորդ Պետ. դուման ժողովրդի գիտակցութիւնը զարգացնելու տեսակէտից անգամ՝ ոչինչ չունի անելու, որովհետեւ այդ դերը արդէն կատարուած է առաջին եւ երկրորդ դումայի ընթացքում,

որ մի սոցիալ-յեղափոխական կուսակցութիւն, որպիսին է Դաշնակցութիւնը, ռուսական յեղափոխութեան այս ճգնաժամին, երբ գինուած ոյժն է որոշելու կուսակցութեան յարաբերութիւնները եւ ռէալ ոյժերի հաւասարակշռութիւն ստեղծելու, Պետ. Դումային մասնակցելով չի կարող օգտուել ազատ կերպով այն բոլոր միջոցներից, որոնք բխում են մեր ծրագրի ու տաքտիկի ոգուց եւ արդի մոմենտի հրամայական պահանջներից, որովհետեւ նա – Դաշնակցութիւնը – չի կարող անտես առնել իր պարլամենտական գրուպպայի⁹ ներկայութիւնը դումայում, չի կարող չհամակերպուել իր բոլոր գործողութիւնների մէջ այդ գրուպպայի ընթացքին:

Այս բոլորը ի նկատի առնելով՝

Մենք առաջարկում ենք երրորդ Պետ. դուման բոյկոտի ենթարկել եւ աշխատել գոյութիւնից զրկել այն, պայթեցնելով դրսից յեղափոխական մեծ ձեռնարկներով:

II Բոյկոտի հակառակորդներ

Ի նկատի ունենալով, որ

1. Ներկայ քաղաքական մոմենտը բնորոշում է նրանով որ, թէեւ յեղափոխական տրամադրութիւնը ընկած է, բայց յեղափոխական իդէան¹⁰ ընդգրկել է աւելի լայն մասսաներ, եւ որ յեղափոխական մասսայական քայլեր առաջ բերելու համար ներկայ պայմաններում

6.- Առարկայական
7.- Պաքուի:
8.- Պետական հարուած:
9.- Խմբակի, պլոքի:
10.- Գաղափարը:

րում՝ անհրաժեշտ է կայացնել ցնցող խմբական յեղափոխական ձեռնարկներ:

2. Այդպիսի պայմաններում 3-րդ կրճատուած Պետ. դուման չէ կարող լինել խոշոր հասարակական գործօն, այլ պիտի համարուի միմիայն իբրեւ մի հասարակ առօրեայ երեւոյթ, որով յեղափոխական կուսակցութիւնները պիտի օգտուեն իբրեւ մի պրոպանդանդի միջոց:

3. Ընտրութիւններին մասնակցելը անհրաժեշտ է այն պատճառով, որ դրանով մենք կապում ենք մեզ հետ աշխատաւորական լայն խաւեր եւ պրոպանդի միջոցով մղում նրանց դէպի սոցիալիստական յեղափոխական գործունէութիւն, ազատ պահելով նրանց յետադիմական կեղծ ձախակողմեան կուսակցութիւնների վնասակար ազդեցութիւնից:

Այդ բոլոր պատճառները ի նկատի ունենալով է, որ պէտք է մասնակցել Պետ. դումայի ընտրութիւններին որպէսզի ընտրողական պայքարի ընթացքում պարզենք ժողովրդի առաջ այդ այլանդակ հիմնարկութեան խակական նշանակութիւնը, շեշտենք, որ նրա վրայ ոչ մի յոյս չպէտք է դնել, որ բունակալական ներկայ պայմաններում միայն յեղափոխական լայն միջոցներով կարելի է ցանկալի ազատութիւններ հաստատել: Իսկ վերջին շրջանում, երբ աւելի պարզուած կը լինի համառուսա-

կան քաղաքական մոմենտը եւ բոլոր ձախակողմեան կուսակցութիւնների գործելակերպը այդ հարցի նկատմամբ, այդ ժամանակ կարելի է իրականացնել իսկական ակտիւ բոյկոտը, վերջին աստիճանում հրաժարուելով ընտրութիւններից երբ դա հարկաւոր համարուեց:

XI – ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ

Ի նկատի ունենալով կազմակերպական անհրաժեշտ ծախքերը թէ՛ կազմակերպական գործերի, թէ՛ ընդհանուր կուուի, ինչպէս եւ մարմինների թուլութիւնը անդամավճարներ հանգանակելու գործում, Հ.Յ.Դ. Կովկ. Ռայոնական խորհրդաժողովը առաջարկում է բոլոր մարմիններին

- ա) Հետեւել անդամավճարներին եւ անմիջապէս դիմել յետ մնացած անդամավճարների գանձման,
- բ) Գիւղացիական նոր կազմակերպուող միութիւններին առաջին տարին թոյլ տալ որոշելու իրենց վճարելիքը իրենց ազատ կամքով:
- գ) Սահմանափակել կազմակերպ[ական] ծախսերը ամենամանհրաժեշտով:

Դ.- 1907-8Ի ԿՈՎԿԱՍԻ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ

1907 թ. Դեկտ. 28-ին 8 Յունուար 1908 թուականը երկարող այս Ռայոնականը վատահար վերջինն է այն բազմամարդ ժողովներէն, որոնք այնքան կարեւոր տեղ կը գրաւէին Դաշնակցութեան կազմակերպական կեանքին մէջ, որովհետեւ քիչ անց ընդհանուր Ռուսիոյ յեղափոխական շարժումները եւ յատկապէս Դաշնակցութեան դէմ ուղղուած ցարական խստագոյն հալածանքները մեծ չափով պիտի կազմալուծէին կուսակցութիւնը, հարկադրելով զայն անցնելու բոլորովին ընդատակեայ գործունէութեան:

Ռայոնական այս ժողովը կարեւոր է նախ իր ընդգրկումն օրակարգով, քիչ մը նման ընդհանուր ժողովներու քննարկումներուն նիւթ ծառայող հարցերուն: Կովկասեան իրականութեան վերաբերող խնդիրները անշուշտ կարեւորագոյն տեղը կը գրաւէին անոնց մէջ, կազմակերպականէն սկսեալ մինչեւ քաղաքականը, ընկերային-տնտեսականը, կրթական-մշակութայինը եւ այլն, բայց նաեւ հայութիւնը յուզող ընդհանրական հարցեր,- Արեւմտահայաստանի վիճակը, հայերուրբ գործակցութեան մէջ ուրուագծուող հեռանկարը, Պարսկաստանի սահմանադրական կոիւնտին մեր մասնակցութեան չափը եւ այլն: Որակաւոր է ժողովը նոյնպէս իր մասնակիցներով, որոնք յիշատակուած են ընդհանրապէս ծածկանուններով: Անոնց ինքնութիւնը միշտ չէ որ կարելի է աներկբայօրէն ճշդորոշել. բայց հաստատօրէն կրնանք հաւաստել, որ հո՛ն են կուսակցութեան մէջ երկար տարիներու վաստակ ունեցող դէմքեր,- Սիմոն Չաւարեան, Համօ Օհանջանեան, Հայր-Արրահամ, Արք. Գիւլխանդանեան, Գարեգին Խաթալ, Արշակ Վռամեան, Նիկոլ Մատինեան, Յար. Շահրիկեան, Սիմոն Վրացեան եւ դեռ շատ մը երիտասարդներ (Ռուրէն Դարբինեան, Վահան Նաւասարդեան (Դժոխք?), որոնք յետագային յայտնի գործիչներ պիտի դառնային):

Ներկայացուած փաստաթուղթը (1587-15), կազմուած 99+4 մանրատառ եւ մեծադիր էջերէ, ատենագրութիւն է ժողովական քննարկումներու մանրամասն արձանագրութեամբ: Կայ նաեւ 22 էջերէ բաղկացած անոր տպագիր գրքոյկը, միայն որոշումներու բաժինով եւ «միայն մարմինների համար» մակագրութեամբ (Տեսնել փաստ. 1587-16). կը կրէ «Հ.Յ.Դ. Արեւելեան Բիւրոյի շրջանի հերթական Ռայոնական ժողովի տուած որոշումների արձանագրութիւնը» խորագիրը: Կրկնութիւններէ խուսափելու համար զանց առած ենք գրքոյկին հրատարակութիւնը, նկատի ունենալով մանաւանդ որ արդէն ընդարձակ ատենագրութեան մէջ կան որոշումի կարգ ընդունած բանաձեւերը եւ անոնք տրուած են (մեր կողմէ) տարբեր տառատեսակով:

ԽՍԹ.

Փաստ. 1587-14

Դ 1.- ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԱՄՍԻՆ [1907] ԿԱՅԱՆԱԼԻՔ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՕՐԱԿԱՐԳԸ

I. ՀԱՇՈՒԹՅՈՒՆԹԻՒՆ ԵՒ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՇՐՋԱԼՆԵՐԻ ԵՒ ԲԻՐՈՅԻ Ճանօթութիւն. Տեղեկագրի մէջ բերել միշտ թուեր անդամների, մարմինների, ունեցած ինվենտարի եւ գործունէութեան հետեւանքների վերաբերեալ. օր[ինակ] մեր աշխատաւորական քաղաքականութեան արդիւնքը - դրական թէ բացասական, օրավարձի բարձրանալը, աշխատաւորների թուի աւելանալը կամ պակասելը, մթերքների գնի աւելանալը կամ պակասելը, ընդհանուր աշխատաւորութեան կենցաղի բարելաւելը, կուսակցութեան անդամների թուերի աւելանալը եւ այլն:

II. ՆԵՐԿԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՈՄԵՆՏԻ ՊԱՅԱՆՁՆԵՐԸ ԵՒ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՏԱԿՏԻԿԱՆ

- 1) Ընդհանուր ռուսական շարժման մէջ.
- 2) Համերաշխ գործակցութեան մէջ այլ կուսակցութիւնների հետ.
- 3) Մեր աշխատաւորական քաղաքականութիւնը արհեստակցական, գիւղացիական եւ կոոպերատիւ միութիւնների միջոցաւ:

III. ԴԱՇՆ. ՏԱԿՏԻԿԱՆ ԹՈՒՐԵՒԱՅՈՒՄ

VI. ԴԱՇՆ. ՏԱԿՏԻԿԱՆ ՊԱՐԱԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

V. ԴԱՇՆ. ՏԱԿՏԻԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԵՒ ԱՅԼ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՒՄ

VI. ԴԱՇՆ. ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԵՐ ԴԵՊԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՉԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- 1) Դպրոցներ եւ այլն:
- 2) Կաթողիկոսական ընտրութիւններ. (ա. չմասնակցել, բ. մասնակցել ոչ պաշտօնապէս, գ. մասնակցել պաշտօնապէս):

VII. ԴԱՇՆ. ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԵՐ ԴԵՊԻ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԱՆԱՐԽԻՒՆ

(գողութիւններ, սպանութիւններ, էքսպրոպրիացիաներ եւ այլն):

VIII. ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՉՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

- 1) Արհեստակցական, գիւղացիական, կոոպերատիւ միութիւններ եւ ազգութիւնների հարցը նրանց մէջ:
- 2) Քաղաքային խմբերի կազմը.
- 3) Մարտական խմբեր.
- 4) Կարմիր խաչը.
- 5) Զինավարժութիւն.
- 6) Կազմակերպութիւն գորքի մէջ:

IX. ԳՐԱԲՈՐ ԵՒ ԲԱՆԱԲՈՐ ՊՐՈՊԱԳԱՆԴ

- 1) Հրահանգներ թերթին.
- 2) Ամսաթերթ.
- 3) Անլեզալ թերթ.
- 4) Յառաջի գրադարան
- 5) Պրոպագանդիստներ պատրաստելու հարցը
- 6) Բանաւոր պրոպագանդի նիւթը:

X. ԴՐԱՄԱԿԱՆ

- 1) Կուսակցական տուրքի կանոնաւորումը.
- 2) Դրամական միջոցներ հայթայթելու հարցը.
- 3) 1908 թ. բիւջէն:

XI. ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1) 2 անդամ Արեւել. Բիւրոյի մէջ.
- 2) 2 անդամ Հ.Յ.Դ. հերթական Խորհրդի համար:

XII. ԴԱՏԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Համաձայն կանոնագրի 171-րդ յօդ.:

ՃԱՆՕԹ. Շրջանները, եթէ իրանց կողմից հարցեր ունին, պիտի ուղարկեն Արեւելեան Բիւրոյին, ժողովից մի շաբաթ առաջ:

Հ.Յ.Դ. ԴԱՇՆ. ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ԲԻՐՈ

Գ 2.- ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

[ՄԱՆԴԱՏՆԵՐ ՔՆՆՈՂ ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎԻ]

1907 XII-29. Մանդատներ քննող յանձնաժողովը սկսեց քննութեան առնել շրջաններից եկած պատգամաւորներին մանդատները, որից երեւաց.—

1.- Քարի¹ շրջանից ներկայացրել են հաշիւ. ընտրուած են երկու պատգամաւորները. 1-ը Շրջանային ժողովից, 2[րդ]ը մարմնի կողմից: Հասոյթ իսկական եղել է, մնացած 2500 ուռլլի, որից 1/4-ը ծախսուած է ըստ Ընդհ. ժողովի բիւջէին:

*) Քարը չորս օրգանիզմներ ունի.— 4. Կոմիտէ, 4 շրջ. կոմիտէներ, 50 ենթակոմիտէ կամ զիւղակակն վարչութիւններ, 10 պրոֆ[եսիոնալ] միութ. (500-600 հոգից), 3 քաղ[աքական] խմբեր (60 հոգի): Դոկումենտալ հաշուետուութիւն ըստ կանոնադրութեան չկայ, որի մասին որոշուեց յայտնել Ուլայոնական ժողովին: Ունին երկու վճարական ծայն:

2.- Արգաստանից² բերուած են ռեզոլիւցիաներ³, հաշիւների մի մասը բերելու են. տեղեկագիր չկայ. կայացել է շրջանային խորհրդակցական ժողով. եկել է միայն մի պատգամաւոր.— Արգաստանի Կ. Կոմիտէից. ամառային խորհրդաժողովից յետոյ որոշ գործ կատարուել է: Մարդկանց պակասութեան պատճառով գործը չի կարողանում ուժեղ տեմպով⁴ առաջ գնալ: Կենտ[րոնական]ի մուտքը մօտ 8000 ու. (որի մէջ մտնում են ծախսուած իրեր, այլ եկամուտներ եւ այլն): Ամսավճարներից եղել է քիչ եկամուտ: Մուտքի մօտ 80%-ը ծախսուած է ընդհ. գործի համար: Ունի մի ծայն (վճարական):

*) Բիւրոյի ներկայացուցիչը յայտնեց, որ Արգաստանի հաշիւները քննուած են դոկումենտալ կերպով:

3.- Ոսկանապատի⁵ Կ. Կոմիտէ: Ներկայացրել են Շրջանային ժողովի արձանագրութիւնները: Հաշիւներ չկան: Տեղեկագիր չի բերուել: Ժողովը տալով Ոսկանապատի երեք պատգամաւորներին վճարական ծայն, որոշեց նկատողութիւն անել որ ընդհանրապէս հաշուական-տեղեկագրական գործը շատ անփոյթ է տարուել եւ այդպէս էլ ներկայացուել է մանդատների կոմիտային:

4.- Ապառաժի⁶ Կ. Կոմիտէ: Ներկայացրել է հաշիւներ (զինական եւ ֆինանսական) ոչ շատ կանոնաւոր եւ մանրամասն, որի վրան մասնաժողովը մատնանիչ է անում: Գրաւոր տեղեկագիր կայ, որը շատ էլ մանրամասն չէ: Եղել է մի ներկայացուցիչ — որին ըստ մասնաժողովի կարծիքի — ծայնի իրաւունք պիտի տալ (Նկատողութիւն. 1907-ի գործունէութիւնը չի համապատասխանում Կ. Կոմիտէի գործունէութեան):

5.- Ալգեստանի⁷ Կ. Կոմիտէ.— Ներկայացրել է գրաւոր հաշիւ (ամիսների եւ տարուայ) [եւ] տեղեկագիր: Եկել են երկու պատգամաւորներ, մէկը Կ. Կոմիտէի կողմից, միւսը Շրջանային ժողովից: Երկուսն էլ վճարական ծայն պիտի ունենան: (1907-ի գործունէութիւնը չի համապատասխանում Կ. Կոմիտէի ֆինանսական ցենզին): (Ընկերներից երկուսը «Ֆինանսական» բառը ջնջուած են ընդունում):

6.- Նաւահանգիստի⁸— Եկել են երեք ներկայացուցիչ 1-ը Կենտ.-ից, 2-ը Շրջանային ժողովից: Յանձնաժողովը գտնում է որ Նաւահանգիստը զինուորական, դրամական, անդամների քանակի եւ մարմինների գոյութեան տեսակէտից կարող է համապատասխանել Կենտ[րոնական]ի ցենզին, իսկ ղեկավար-կազմակերպչական ոյժերի տեսակէտից՝ չի համապատասխանում այդ ցենզին: Ներկայացրուել են 1) Շրջանային ժողովի որոշումները 2) գրաւոր տեղեկագիր եւ 3) հաշիւները մինչեւ տարուայ վերջը յանձնաժողովը չի ստացել. մասնաժողովը 3-ին ծայնի իրաւունք տալու խնդրում բաժանուեց երկուսի.— ընկերներից 2-ը կարծում են որ Նաւահանգիստը պիտի ունենայ 3 ծայն. 2-ը՝ 2 վճարական ծայն: Նաւահանգիստի ընկերը (Հրանտը) — այդ խնդրի քուէարկութեան ժամանակ ծայն չունէր:

- 1.- Ալեքսանդրապոլի:
- 2.- Երեւանից:
- 3.- Որոշումներ, քանաձեւեր:
- 4.- Թափով, եռանդով, արագութեամբ:
- 5.- Պարուի:
- 6.- Ղարաբաղի եւ Ձանգեզուրի:
- 7.- Գանձակի:
- 8.- Պարուի:

7.- Նալբանդի⁹ շրջան.— Ներկայացրել է տեղեկագիր: Հաշիւների միայն վերջին մասը: Մասնաժողովը ի նկատի առնելով, որ վերջին շրջանում Նալբանդի Կենտ. Կոմիտէն կատարել է խոշոր ապօրինի ծախք*, համաձայն շրջանային ժողովի որոշումների (հակառակ Բիւրոյի պահանջին), որոնց պատճառով Բիւրոյի կողմից պատասխանատուութեան է ենթարկուելու: Մասնաժողովը կարծում է որ եկած երկու պատգամաւորներից միայն Շրջանային ժողովի մի պատգամաւորը ունի վճարական ծայն, իսկ Կ.Կոմիտէի ներկայացուցիչը կ'ունենայ խորհրդակցական ծայն:

*) Հրատարակուել է թերթ: Այն գումարը (3000 ու.) որ տրուած է փոխարինաբար թերթին չէր գտնուում Շրջանային ժողովի տրամադրութեան տակ:

8.- Թմբուկի շրջան¹⁰.— Առանց պատճառաբանութիւնների եկած մի պատգամաւորի տալ վճարական ծայն: Ընդունուեց միաձայն:

9.- Մեծ-քաղաք¹¹.— Շրջանային ժողովի երկու պատգամաւորները առանց պատճառաբանութեան ունին երկու վճարական ծայն. իսկ Կենտ. Կոմիտէի ներկայացուցիչ խնդրում մասնաժողովը կարծում է որ Կենտ. մարմնի ծայնը վճարական է մինչեւ այն օրը, երբ նոր Կենտ.-ը օրինական է ճանաչուում եւ սկսում է պաշտօնավարել, իսկ ընկերներից երկուսը կարծում են, որ նորընտիր Կենտ.-ը կարող է ծայն ունենալ միայն այն ժամանակ երբ նա ստանձնի շրջանի գործերը:

10.- Վրէժի¹² շրջան.— Եկած մի պատգամաւորը ունի վճարական ծայն, իսկ եթէ Շրջանային ժողովից մի պատգամաւոր եւս գայ նա կ'ունենայ ծայնի իրաւունք: Ներկայացրել են հաշիւներ (կէս տարուայ). տեղեկագիր չկայ: Ցենզը մի Կենտ.-ից գերազանցում է:

11.- Մոսկուայի ուսանողութեան ներկայացուցիչը.— ունի խորհրդակցական ծայն, ինչպէս այդ ցանկացել են նրա ուղարկողները: Ամբողջ ուսանողութեան ներկայացուցիչը համարուել եւ վճարական ծայն ունենալ նա չի կարող:

12.- Չրաբերդի¹³ ներկ.-ը ունի խորհրդակցական ծայն:

Բիւրոյի եւ թերթի ներկայացուցիչները անպայման վճարական ծայն ունին: Արեւիքի շրջանի ներկ.-ը մանդատներ քննող յանձնաժողովի կարծիքով պիտի ունենայ խորհրդակցական ծայն — պատճառաբանելով որ նա առանձին շրջան է, ունի որոշ գործունէութիւն եւ աշխարհագրական տեղական առանձնայատուկ պայմաններ. Չնայած որ մտնում է Ապառաժի շրջանը եւ առանձին հրաւիրաթուղթ չի ստացել: Մանդատային յանձնաժողովը քննելով բոլոր մանտաղները ընդհանրապէս գտնում է, որ մարմիններից շատ քչերը միայն կարող են «կանոնագրքի» հիման վրայ ծայնի իրաւունք ունենալ, սակայն ի նկատի առնելով ներկայ պայմանները, վերոյիշեալ մարմինների մեծամասնութեանը տուեց ծայնի վճարական իրաւունք:

Այլ եւ իր գործավարութեան ընթացքում նկատեց, որ Ռ[այոն]ական ժողով եկող պատգամաւորները՝ թէ շրջաններից, թէ մարմիններից քիչ են ուշք դարձնում հաշուական-տեղեկագրական գործին, ուստի առաջարկում է Ռ[այոն]ական ժողովի օրակարգի մէջ մտցնել.— «Հաշուական-տեղեկագրական խնդիրը կանոնաւորել — առաջիկայ Ռ[այոն]ական ժողովների համար վճարական հրահանգներ տալով»:

Ներկայ որոշումները Ռ[այոն]ական ժողովին գեկուցանելու գործը թողեց ընկեր Շահէնին¹⁴, իսկ Բիւրոյին՝ ընկեր Մհերեանին¹⁵:

ՄԱՆԴԱՏՆԵՐ ՔՆՆՈՂ
ՅԱՆՉՆԱԺՈՂՈՎԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

ՄՀԵՐԵԱՆ, ՍԻԳ¹⁶, ՍԻՐԱՔ¹⁷
ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ-ԱՆԴԱՄ ՇԱՀԷՆ, ԿՈՉ

- 9.- Հիւս. Կովկաս, Նոր Նախիջեւան:
- 10.- Ախալքալաքի:
- 11.- Թիֆլիս:
- 12.- Ատրպատական, Թաւրիզ:
- 13.- Կարսի:
- 14.- Շահէնը Գանձակի պատգամաւորն է:
- 15.- Միտրեան կամ Միտր Գամօ Օհանջանեան, Արեւելեան Բիւրոյի ներկայացուցիչ:
- 16.- Սիմոն Վրացեան, Նոր Նախիջեւանի ներկայացուցիչ:
- 17.- Երեւանի պատգամաւոր:

Փաստ. 1587-15

Գ 3.- ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ

ՆԻՍ I

28-ին Դեկտ. երեկոյ

* **

Ժողովը բացուում է ժամը 5-ին նախագահութեամբ ընկ. Խ-ի: Բիւրոյի ներկայացուցիչը առաջարկում է Ռ(այոնական) Ժողովի նիստերի համար մշակել ռեկլամենտ¹⁸, որը եւ մշակուում է ու հաստատուում իրաւասու Ռ. Ժողովից հետեւեալ ձեւով.

Ռեկլամենտի կէտերից մէկը քննարկելիս յարուցւեց հետեւեալ հարցը՝ ո՞վ ունի իրաւասու ձայն: Բիւրոյի ներկայացուցիչը արաւ հետեւեալ յայտարարութիւնը: Որովհետեւ եկած պատգամաւորներին շատերը չեն համապատասխանում կանոնադրութեան մէջ սահմանւած այն կէտերին, որոնք վերաբերում են պատգամաւորութեան ցննչին, ուստի հաւանական է, որ այս Ժողովը Բիւրոյի կողմից չհաստատուի որպէս Ռայոնական, այլ որպէս խորհրդակցական: Այդ առթիւ տեղի ունեցաւ թեր եւ դէմ տաք վիճաբանութիւն: Թեր խօսող հետտորները պնդում էին, որ մանդատները քննելիս պէտք է անպայման ղեկավարուել կանոնադրութեամբ եւ ոչ մի շեղում չանել դրանից: Դէմ խօսողները, որոնց թիւը բացարձակ մեծամասնութիւն էր ներկայացնում, պնդում էին, որ մանդատները քննելիս պէտք է ղեկավարուիլ ոչ միայն կանոնադրութեամբ այլեւ նկատի առնել այն մի շարք պայմանները, որոնք պատճառ են եղել մեր մարմինների քայքայման եւ յեղափոխական գործունէութեան ընդհանուր թուլացման: Ընկերների մեծամասնութիւնը առաջարկում էր դադարեցնել Ժողովի գրադմունքները եւ առաջարկել Բիւրոյին անմիջապէս գումարել Ժողով եւ լսելով այդ խնդիրը, շուտափոյթ մեզ պատասխան տալ — ընդունո՞ւմ է Ժողովը որպէս Ռայոնական թէ խորհրդակցական: Ժողովը ընդունեց ընկ. Լիպ(արիտի) առաջարկած բանաձեւը, — ի նկատի ունենալով Ա[րեւելեան] Բ[իւրոյ]ի ներկայացուցչի յայտարարութիւնը, Ժողովին մասնակցի կարող են միայն ըստ կանոնագրի իրաւասու ձայները եւ Բիւրոն իբր մի մարմին (կոնտրոլ) եւ պատասխանատու Ընդհանուր Ժողովի առաջ, անկարող է թոյլ տալ ունէ շեղում. Ժողովը՝ գիտակցելով այդ յայտարարութեան օրինակութիւնը, որը բխում է իրաւական հիմքերից, ինքն իրան իւր պատասխանատուութեան տակ ներկայ կազմով հրատարակում է Ռայ. Ժողով եւ առաջարկում է Ա[րեւելեան] Բ[իւրոյին] ստանալու նրա համաձայնութիւնը եւ մինչ այդ դադարեցնում է իր պարապմունքները:

Դեկտ. 29-ին առաւօտեան ժամը 10-ին բացուեց Ժողովը: Որովհետեւ Բիւրոյից դեռ պատասխան չէր ստացուած, մի քանի ընկերներ առաջարկեցին գրադւել Բիւրոյից առաջարկուած օրակարգի քննութեամբ: Օրակարգի քննութիւնը բաժանուեց երկու մասի. 1) կրճատել օրակարգի աւելորդ կէտերը 2) լրացնել օրակարգը նոր հարցերով: Առաջին դէպքում վիճաբանութեան առարկայ եղաւ կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրը: Ընկերներից ոմանք պնդում էին դուրս ձգել օրակարգից այդ կէտը պատճառաբանելով, որ Դաշնակցութիւնը լինելով սոցիալիստական-աշխատաւորական մի կուսակցութիւն, ոչ մի առնչութիւն չունի մի գուտ հոգեւորական-կղերական գործի հետ, որպիսին է կաթողիկոսական ընտրութիւնը: Օրակարգի մէջ թողնելու կողմնակիցները պատճառաբանում էին հետեւեալ կերպով. — Որովհետեւ Դաշնակցութեան¹⁹ եւ կղերականութեան փոխադարձ յարաբերութիւնների վերաբերմամբ (կան) նախապաշարմունքներ, որոնք խոչընդոտ են հանդիսանում աշխատաւոր մասսաների դասակարգային գիտակցութեան զարգացման, — հէնց այդ իսկ պատճառով Ռայ. Ժողովը պէտք է մի անգամ ընդմիջտ իր հեղինակաւոր որոշմամբ պարզէ մեր վերաբերմունքը ընդհանրապէս դէպի հոգեւորականութիւնը եւ մասնաւորապէս կաթողիկոսական ընտրութիւնը՝ ու այդպիսով ցրէ մասսաների նախապաշարումները. Ժողովը առանց բանաձեւ ընդունելու՝ որոշեց կաթող. ընտրահարցը թողնել օրակարգի մէջ:

- Թետոյ նիստի ընթացքում ընդունուեցին հետեւեալ հարցերը մտցնելու օրակարգի մէջ: I Պայքարի միջոցներ՝ բուրժուական մամուլի, հակառակորդ խմբակցութիւնների եւ անհատների դէմ: II Կանոնադրութեան քննադատութիւնը III Խմբապետների շահատակութիւնները եւ դրամի ոչ նպատակայարմար բաշխում IV Դաշնակցութեան վերաբերմունքը դէպի Բագուի կուլտուրական միութիւնը՝ եւ Թիֆլիսի նպաստամատոյց յանձնաժողովը:

18.- Ժողովական կանոնագիր: 19.- Բնագրին մէջ դաշնակցական շարուած է:

- V Ուժերի բաշխում, մասնաւորապէս Կարսի շրջան: VI Հաշուական տեղեկագրական խնդիրը կանոնաւորել առաջիկայ Ռայ. Ժողովների համար տալով վճռական հրահանգներ:

Բիւրոյի ներկայացուցիչը յայտնում է, որ Բիւրոն խորհրդակցելով մի քանի ընկերների հետ, կարելու գտաւ խնդիրը դարձնել աւելի լայն խորհրդակցութեան նիւթ եւ խոստացաւ տալ պատասխան Ժողովին երեկոյեան ժամը 8-ին: Ժողովը որոշեց հետեւեալ նիստը կայացնել Դեկտ. 30-ին առ[աւօտեան] ժամը 10-ին: Բիւրոյի ներկայացուցիչը կարողում է Ռայ. Ժողովի լինել չլինելու ռեզոլուցիան: Դեկտ. 30-ին եւ 31-ի առաւօտեան գեկուցում տուին հետեւեալ պատգամաւորները. Քարի, Նաւահանգստի, Ապառաժի, Այգեստանի, Սրգաստանի, Թմբուկի:

ՆԻՍ II

Դեկտ. 31-ի երեկոյեան

Բացուեց Ռայոնական Ժողովի պաշտօնական նիստը, նախագահութեամբ ընկ. Աբրոյի²⁰:

- Քննուեց դրսի պատգամաւորներին վճռական ձայն տալու իրաւունքը եւ որոշուեցաւ հրաւիրել: 1. Քարի ներկայացուցիչին 2. Այգեստանի 2 ներկ. 3. Նաւահանգստի 4. Նալբանդի Շրջանային Ժողովի ներկայացուցչին, իսկ Կ. Կոմիտէի ներկայացուցչին, դատի պատճառով՝ խորհրդակցական: 5. Թմբուկի ներկ[այացուցիչը]

Ի նկատի առնելով նաեւ, որ Բիւրոն չի ճանաչի եւ հաստատի Մեծ-քաղաքի նոր կենտ. Կոմիտէութիւնը, որոշեց հին կենտ. Կոմիտէից ունենալ մի ներկայացուցիչ իսկ նոր ընտրուած Կ. Կոմիտէի ներկայացուցչին խորհրդակցական ձայնով: Ժողովը ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը, ընկ. Վահէնի եւ ընկ. Սիմոնի յաւելուածը: Աչքի առաջ ունենալով որ կան 5 շրջաններ. Քար, Սրգաստան, Ապառաժ, Այգեստան եւ Թմբուկ [որոնք] թէեւ կազմակերպական տեսակէտից չէին համապատասխանում Կ. Կոմիտէութեան իրաւունքների սահմաններին, բայց դրա հետ միասին ի նկատի ունենալով այդ շրջանների անցեալը, ապագայ հնարաւոր գործունէութիւնը, ինչպէս նաեւ 1907 թ. բացառիկ ծանր պայմանները, թէ ներքին կուսակցական եւ թէ ընդհանուր տեսակէտից, Ռայ. Ժողովը մի առ մի քննելով դրանց ներկայ վիճակը եւ մանդատային մասնաժողովի զեկու-

ցումը, ցանկալի համարեց այդ շրջանների ներկայացուցիչներին մասնակցութեանը ձայնի իրաւունքով, որպէսզի կարելի լինի օրակարգի հարցերը քննել աւելի բազմակողմանի կերպով եւ բազմաթիւ ընկերների մասնակցութեամբ:

Դրա հետ միասին Ռայ. Ժողովը ցանկալի համարեց, որ ձայնի իրաւունք տրուի նաեւ Նաւահանգստի Յրդ ներկայացուցչին. միեւնոյն ժամանակ Ռ. Ժողովի ուշադրութիւնն է հրաւիրում հետեւեալ կարելուր կէտերի վրայ:

- Ա) Ապագայում Կ. Կոմիտէական շրջանները համապատասխանելու են իրենց գործունէութեան այն գլխաւոր պահանջներին (կազմակերպական, դրամական, մարտական պատրաստութիւն), որոնք շեշտուած են կանոնագրի մէջ: Բ) Ռ. Ժողովը հրաւիրելիս Կ. Կոմիտէների կողմից ներկայ են լինելու ամենամեծ կենսունակութիւն ցոյց տուած գաւառական մարմինները: Այսպէս ուրեմն Ժողովի կազմը հետեւեալն է. 1 Բիւրոյի ներկայացուցիչ, 1 խմբագրութեան, 3 Մեծ-քաղաքի, 3 Ոսկանապատի, 3 Նաւահանգստի, 1 Նալբանդի, 1 Ապառաժ, 2 Վրէժ, 2 Քար, 2 Այգեստան, 1 Սրգաստան, 1 Թմբուկ = 21²¹:

ՆԻՍ III

1 Յունուարի

Յունուարի 1-ին առաւօտեան ժամի 11-ից պակաս 15ը, բացուեց Արեւ. Բիւրոյի Ռայոնական Ժողովի նիստը. նախագահում էր ընկ. Բաբա²², որը առաջարկեց երէկուայ նիստի նախագահի ընկ. Աբրոյի համառօտ կերպով զեկուցել այդ Ժողովի արած որոշումներն ու ռեզոլուցիաները:

Չեկուցումից երեւաց, որ Բիւրոյի ներկայացուցիչը հիմնուելով շրջաններից ստացած տեղեկութիւնների վրայ, միմիայն երէկուայ նիստն է համարել Ար. Բիւրոյի Ռայոնական Ժողովի առաջին նիստը. Ուրեմն Ժողովի Ռայոնական Ժողովի առաջին կերպով բացուած է հավր, ըստ կանոնագրի օրինաւոր կերպով բացուած է համարուել Երեք. Դեկտ. 31-ի երեկոյեան, իսկ նրանից առաջ տեղի ունեցած նիստերը համարուում են Ռայ. խորհրդակցական Ժողովի նիստեր: Այդ խնդրի առթիւ

20.- Աբրո կամ Աբրահամովիչ Աբր. Գիւլխանգանեան է: 21.- Ուայոնական Ժողովի որոշումներու տպագիր արձանագրութիւնը իրաւասու 21 ձայներու վրայ կ'աւելցնէ. «բացի այդ Ժողովին մասնակցում էին խորհրդակցական ձայնով 7 անհատ գործիչներ, Ժողովատեղի վայրի մարմիններից 3 ընկերներ եւ Բիւրոյի մնացած անդամներ»: 22.- Գարեգին Խաժակ:

եղան թեր եւ դէմ կարծիքներ եւ վիճաբանութիւններ, որից յետոյ քուէարկուեց ընկ. Շահէնի հետեւեալ բանաձեւը.

«Ռայ. ժողովը բացուում է անդամների այն կազմով, որ հրաւիրուած են եղել Բիւրոյից, ստուգուած²³ մասնատանների յանձնաժողովի կողմից եւ հաստատուած ժողովից: Օրակարգի մէջ մտցնել կենտրոնական կոմիտէների որոշման հարցը»:

Ժողովի կողմից առաջարկութիւններ եղան նոր պրեզիդիում²⁴ ընտրել, որովհետեւ Ռայոնական ժողովի երէկուայ նիստին մասնակցողները բոլորովին նոյնը չեն, որոնք որ մասնակցում էին նախկին ժողովներին: Որպէսզի նորից աւելորդ աշխատանքներ չկատարուին եւ ի գուր տեղ ժամանակի կորուստ չլինի, ընդունուեց քուէարկութեամբ ընկ. Թադէոսի հետեւեալ բանաձեւը.

«Ռայ. ժողովի Բ. նիստը վաւերացնում է Սորհրդակցական ժողովի պրեզիդիումը եւ անցնում է հերթական հարցերին»:

Նախկին ժողովներից մէկում մշակուած ռեզյումենտը մի քանի յաւելումներով նորից հաստատուում է այս ժողովում: Հետեւեալն է

ՈԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ

1) Ոայ. ժողովը ընտրում է մի մշտական դիւան բաղկացած նախագահից իւր երկու ընկերներով եւ երեք քարտուղարներից:

2) Դիւանի պարտականութիւնն է օրուայ հարցերը մշակած ներկայացնել ժողովին. նշանակել ընդհանուր եւ մասնաժողովների նիստերը. նշանակել ժողովների տեղը եւ ժամանակը. հոգալ բանաձեւերը պատրաստելու մասին, նախագահել ժողովներին եւ խմբագրել ժողովների արձանագրութիւնները յաջորդ ժողովին ներկայացնելու համար:

3) Արձանագրութիւնների մէջ մտցնել խօսողների մտքի ամփոփումը. ցանկացողները կարող են իրենց խօսածը գրած տալ արձանագրութեանը կցելու համար:

4) Ոայոնական ժողովը ունենում է օրական երկու նիստ, տեւողութեամբ 4-ական ժամ, առ. 10-2, երեկոյեան 5-9:

5) Ժողովի ուշացողների անունները մտցնել արձանագրութեան մէջ. երեք անգամ առանց յարգելի պատճառի ուշացողին անունը գրել եւ յայտնել իւր մարմնին:

6) Նոյն հարցի մասին միեւնոյն անձը առաջին անգամ կարող է խօսել 20 ր. երկրորդ անգամ 10 րոպէ, երրորդ անգամ 5 րոպէ: Ժողովը իրաւունք ունի թոյլ տալու մէկին աւելի երկար խօսելու:

7) Նախագահը կարող է առաջարկել ժողովին փակել ցանկը կամ կրճատել նրանց թիւը. առաջին դէպքում վճռում է բացարձակ մեծամասնութեամբ, իսկ երկրորդ դէպքում ձայների 2/3 ու: Նոյն իրաւունքը պահուում է ժողովականներից 3-ին:

8) Ըստ կարգի խօսում են 2 հոգի (թեր եւ դէմ) եւ ոչ աւելի երկու րոպէից:

9) Նիստը վաւերական է երբ ժողովատեղին եկածների 2/3 ներկայ են:

10) Կարելուր նշանակութիւն ունեցող հարցերի որոշումը տրուում է իրաւասու ձայների 2/3ի մեծամասնութեամբ, որը աւելի պիտի լինի ամբողջ Ոայոնի իրաւասու ձայների կէսից:

Կարգապահական հարցերը վճռում են ներկայ եղողների սուկ մեծամասնութեամբ:

11) Բանաձեւ պէտք է ներկայացնել գրաւոր:

Ժողովը հաստատելով նախկին ժողովներից մէկում ընտրուած հաշուական եւ զինական [յանձնաժողովների] եւ օրակարգին կցած յաւելացումները, անցաւ օրակարգի V եւ VI կէտերի քննութեանը:

Դաշնակցութեան վերաբերմունքը դէպի կուլտուրական հիմնարկութիւնները

Ընկ. Անտոնը²⁵ նկատում է, որ եթէ աշխատաւոր դասակարգը աւելի քիչ է ստանում իւր աշխատանքի արդիւնքը, քան պէտք է, այդ պէտք է վերագրել գլխաւորապէս նրա կուլտուրական յետամնացութեան, եւ եթէ քաղաքակիրթ երկրներում աշխատանքը աւելի քիչ է շահագործուում, քան մեզ մօտ, այդ էլ նոյն տեսակէտից է բացատրուում:

«Անպատճառ պէտք է մասնակցինք կուլտուրական գործերում եւ աշխատինք առաջնակարգ դեր խաղալ»:

Ընկ. Թադէոսը մեծ ուշադրութիւն է դարձնում մեր ժողովրդի հոգեկանի վրայ. առաջարկում է մեծացնել հայոց ծխական դպրոցների թիւը, եւ աշխատիլ պետական դպրոցները հայացնել: Ընկ. Լեւոնեանը²⁶ բնորոշելով ազգային գաղափարը տեսականօրէն եւ յենուելով մի շարք փաստերի վրայ, եզրափակում է որ անպատճառ պիտի մասնակցինք կուլտուրական գործերում առաջնորդուելով մեր ծրագրային ոգով, չղեկավարուելով սակայն կուսակցական գաղափարականութեամբ:

Ընկ. Վահագը²⁷ հիմնուելով իւր Ամերիկայում ունեցած փորձառութեան վրայ, նոյնն է եզրափակում, աւելացնելով սակայն, որ նախ մասնակցելով կուլտուրական գործերով չպիտի կլանուենք այդ գործերով: 11 որ մեր լիտերները չպէտք է տեղեր գրաւեն այդ հիմնարկութիւններում: Մասնաւորելով խօսքը դպրոցի մասին առաջարկում է, որ ամէն կերպ չաշխատել դպրոցների

23.- Բնագրին մէջ «ստիպուած», որ արտագրութեան վրիպակ է անշուշտ:
24.- Նախագահութիւն, դիւան:
25.- Սիմոն Չաւարեան:
26.- Լիպարիտ Նազարեանց:
27.- Արշակ Վոսմեան:

ուսուցիչները դաշնակցականներ լինեն այլ առաջնորդներ:

Ընկ. Մհերը¹⁵ պաշտպանելով կուլտուրական գործերում մասնակցելու անհրաժեշտութեան տեսակէտը, աւելացնում է, որ այդ պիտի կատարուի մեր դաշնակցական անհատների միջոցով, աշխատելով դեմոկրատիզացիայի ենթարկել այդ հիմնարկութիւնները: Երկար վիճաբանութիւնից յետոյ անցաւ ընկ. Դժոխքի (Ոսկանապատից) հետեւեալ բանաձեւը.

«Գ.Յ.Դ.-ը լինելով յեղափոխական աշխատաւորական կուսակցութիւն, միայն հետեւեալ վերաբերմունքը կարող է ունենալ ընդհանրապէս դէպի ընդհանուր հասարակական-ազգային հիմնարկութիւնները. ա) ընդունելով որ ազգն է այն շրջապատը, որտեղ կարող է միեւնոյն ազգի աշխատաւորութիւնը աստիճանաբար զարգանալ եւ կատարելագործուած կերպով երեւան գալ: բ) Ընդունելով որ աշխատաւորութիւնը շահագործուում է աւելի մեծ չափերով շնորհիւ իր կուլտուրական յետամնացութեան, Ոայ. ժողովը գտնում է, որ դաշնակցականները, որպէս քաղաքացիներ, պաշտպան հանդիսանալով հայ աշխատաւորութեան բովանդակ շահերին, մասնակցելու [են] բոլոր կուլտուրական-կրօնական հիմնարկութիւնների մէջ այն չափով, որ չափով դա դեմոկրատիզացիայի կենթարկէ այդ հիմնարկութիւնները, որչափով դա կարող է ծառայել աշխատաւորութեան դասակարգային գիտակցութեան բարձրացման եւ այն էլ այն պայմանով, եթէ միայն այդ մասնակցութիւնը չի կասեցնում ու չի կարող հակազարկ տալ մեր յեղափոխական գործունէութեան» (17 ձայն):

Այնուհետեւ քուէարկուեցին ընկ. Անտոնի բանաձեւի կէտերը առանձին-առանձին եւ ունեցան հետեւեալ արդիւնքը:

Դաշնակցութիւնը իր նպատակներից մէկն է դնում հայ աշխատաւոր մասսաների կուլտուրական շահերի պաշտպանութիւնը թէ կրթական գործը լայն ու աշխարհիկ դարձնելու, թէ բոլոր հասարակական հիմնարկութիւնների մէջ ռամկավարական սկզբունքը մտցնելու եւ թէ [քաղաքականապէս] մարզելու հայ աշխատաւոր մասսաները (8 ձայն):

Մարմինները եւ անհատները նուիրում են կուլտուրական գործերին, նախապէս եւ ամէնից առաջ սպառելով բուն կազմակերպական պէտքերը (10 ձայն):

ՆԻՍՏ
Յունուարի 1-ին երեկոյեան 6.30

Նախագահ Բաբա²².
Բացակայ են Բիւրոյի, խմբագրութեան, Մեծ-քաղաքի մէկ, Ապառաժի, Քարի մէկ եւ Մրգաստանի ներկայացուցիչները, որոնք յետոյ գալիս են:

Ժողովը բաւական է համարում առաւօտուայ ընդունած բանաձեւը կուլտուրական-կրթական հարցի մասին եւ անցնում հետեւեալ կէտին.

Աբբօ.— Առաջարկում է առանձնապէս չեչտել, որ գաւառներում դպրոցական գործի ղեկավարութիւնը Դ-ները իրանց վրայ վերցնեն, որովհետեւ այդտեղ այդ գործով զբաղուողներ չկան:

Այս առաջարկին միանում են Քարի եւ Թմբուկի ընկերները: Առաջարկն ընդունուում է:

Դրում է քննութեան բարեգործական, Բագուի կուլտուրական, նպաստամատոյց եւ այլ նման ընկերութիւններին մասնակցելու հարցը:

Աբբօ.— Կուլտուրական եւ բարեգործական ընկերութիւնները տարբեր բաներ [են]: Հետաքրքիր է իմանալ տեղեկութիւններ կուլտուրական միութեան գործունէութեան մասին:

Սուրէն²⁸.— Նկարագրում է կուլտուրական միութեան հասցրած վնասները Սիւնիքում: Ժողովուրդը սովորում է ծովութեան եւ անբարոյականութեան: Կուլտուրական միութեան ազենտները գալիս էին գաւառ կարծես միայն Դ-եան հայհոյելու նպատակով:

Անտոն.— Անցած տարի՝ սովի ժամանակ ես էլ էի հրաւիրուած գաւառ: Ես աշխատում էի կուլտուրական միութեան ձեռնարկը գործադրել մեր ծրագրի համաձայն: Նրանք էլ ի հարկէ, աշխատում էին օգտուել մեր ոյժերից: Եստ տեղերում նրանց գործերը մեր ընկերներն էին վարում: Վերջերս նկատուեց նպաստամատոյցի մէջ մի ձգտում, որ նրանք աշխատում էին այնպիսի մարդիկ ուղարկել գաւառը, որոնք մեր վարկն էին գցում եւ առհասարակ աշխատում էին մեզ յետ պահել: Օր[ինակ] ժողովին էլ նրանք աշխատում էին ընտրել ոչ մեզանից. նրանք ձգտում են կազմակերպուել եւ պարապում են պոլիտիկանութեամբ:

Աբբօ.— Առհասարակ բարեգործութեան եւ բացասական եմ վերաբերում, որովհետեւ ժողովրդի մէջ մեղցնում է ինքնագործունէութիւնը, յեղափոխական ոգին: Օրինակ անցած տարուայ Աբարանում բաժանուած 10,000-ը, ոչ թէ օգուտ բերեց այլ փչացրեց ժողովրդին: Իսկ կուլտուրական միութեան այլ ճիւղերը օգտակար են, բայց դրա համար էլ պիտի ջլատենք մեր ոյժերը: Առաջարկում եմ հակառակ դիրք բռնել դէպի բարեգործութիւնը:

Լեւոնեան.— Ես նայում եմ այդ խնդրի վրայ երկու տեսակէտից:

28.- Արդեօ՞ք Դրոն է, Դրաստամատ Կանայեան:

ա) սկզբունքային եւ բ) գործնական, յատկապէս Բագուի կուլտուրական միութեան եւ Նպաստամատոյցի վրայ: Բարեգործական ընկերութիւնները, եթէ ուզում էք անհրաժեշտ են. քանի ներկայ կարգերը չեն փոխուած, դրանց կարիք կը զգացուի միշտ: Մենք գիտենք, որ կոոպերատիւ հիմնարկութիւնները, օրինակ, աւելի օգտակար են քան բարեգ. ընկ. որոնք սպանում են մարդու մէջ ինքնագործունէութիւնը: Դրա համար պէտք է աշխատինք զարգացնել մասսաների ինքնագիտակցութիւնը, նպաստենք կոոպերացիաների հաստատման, իսկ բարեգործութիւնը, որ որոշ չափով այժմ օգտակար է, թողնենք ուրիշ տարրերին. յայտարարենք այս վերաբերմունքը եւ պարտաւորեցնենք մեր անդամներին չմասնակցիլ այդ ընկերութիւններին: Այսպէս եմ բանաձեւում. ոչ մի դաշնակցական իրաւունք չունի մասնակցելու բարեգ. ընկերութիւններին. եթէ մէկը մասնակցի նա դադարում է դաշնակցական լինելուց: Այդ պէտք է շեշտել. գալով բարեգ. կուլտուրական եւ նպաստամատոյց ընկերութիւններին, առ առաւել պէտք է բացասաբար վերաբերուել, որովհետեւ նրանք սկսել են պոլիտիկանութեամբ պարապել եւ դեկավարուել որոշ դասակարգային միտումներով, հակա[ռակ] աշխատաւորութեան շահերին:

Հայր-Աբրահամ²⁹.— 15 տարուայ ընթացքում ես չեմ յիշում մի ընկեր, որ զուտ բարեգործական գործով պարապած լինի: Ես կը խօսիմ կուլտուրական հիմնարկութիւնների մասին: Բաւական չէ ասել՝ պէտք է զարգացնել մասսաների ինքնագիտակցութիւնը եւ ինքնագործունէութիւնը, ստեղծել կոոպերատիւ հիմնարկութիւններ: Այդ մենք քարոզել ենք 15 տարի շարունակ, բայց այդ անելն այնքան էլ հեշտ չէ: Ի՞նչ ունինք հապա մեր բազան կազմող աշխատաւոր ժողովրդի կարիքների համար: Հայ ժողովուրդը ունի ինչ: Նա ունի օգուտներ է պահանջում: Դաշնակցութիւնը չի կարող թոյլ տալ, որ ժողովուրդը դիմի կառավարութեան եւ բուրժուազիային: Մեր բարեգործական ընկերութիւնները եւ հիմնարկութիւնները լեզալ են եւ նրանց միջոցով կարող ենք ժողովրդի կարիքներին բաւարարութիւն տալ: **Ընկ. Անտոնի ասածը**, թէ նրանք պոլիտիկանութեամբ են պարապում եւ մեզ հակառակ մարդիկ են ուղարկում գաւառները, ճիշտ է, բայց դրա յանցանքը մերն է, որ հեռու ենք պահում մեզ նոցանից: Սկզբում նրանց բոլոր գործերը մեր ձեռին էին, իսկ երբ սկսեցինք թոյլ վերաբերուել, ուրիշները մտան որ ի հարկէ պատահական բան է: Այդ լեզալ ընկերութիւններին մենք իբրեւ անհատ պէտք է աշխատինք մասնակցիլ աշխատ[աւոր] ժողովրդի շահերի համար: Մենք պէտք է

մասնակցենք բարեգ.-կուլտուրական ընկերութիւններին], իսկ զուտ բարեգործականին՝ ոչ:

Ձայների մեծամասնութեամբ հարցը պարզուած է համարուում: Առաջարկում են բանաձեւեր:

Բողոքում [են] Անտոն, Վահաբ եւ պահանջում հարցը աւելի պարզաբանել: Ժողովն ընդունում է:

Անտոն.— Մեր ընկերները երբեք չեն եղել բարեգործական ընկ.ութիւնների մէջ. բայց այդ դեռ չի նշանակում, թէ մենք սոցիալիստներս չենք անի բարեգործութիւն: Մեր ժողովուրդը թէ այստեղ եւ թէ երկրում սոված է: 100 ծնողին [դիմաց] 200 մեռնում է եւ այդ պայմաններում ասել, թէ բարեգործութիւնը վնասակար է չեմ հասկանում թէ ինչպէս կարելի է: Ուրիշ տեղեր գինւորներ, մուսիցիկալիստներ³⁰ եւ այլ խոշոր հիմնարկութիւններ կան. մեր մէջ ի՞նչը պիտի փոխարինէ: Մեր հաստատութիւնների մեծագոյն մասը բարեգործութեամբ են հիմնարկուած, ուրեմն այդ բարեգործականները սրիկանե՞ր են: Երէկ կարդացի որ Անգլիայում 340 միլիոն է ծախսուել բարեգործութեան համար: Եթէ այնտեղ կայ, մեզանում ի՞նչ պիտի լինի: Մենք պէտք է խոյս տանք հապճեպ որոշումներից եւ աւելի լաւ է ձեռնպահ մնանք, քան բացասական, վնասակար որոշումներ առնենք:

Բաբա.— բացատրում է, որ Անտոնի ասած 340 միլիոնը պետական հարկ³¹ է եւ չի կարելի համեմատել մեր բուրժուական ախորժակներով տոգորուած բարեգ. ընկերութիւնների [հետ]:

Արմէն.— Նկատուում է թէ մենք սխալ ենք մօտենում հարցին կապելով այն որոշ անձերի հետ: Բարեգործութիւնն օգտակար օրինակ [է] մեզանում, որ կատարում է կրթական գործին նպաստող դեր:

Վահէ.— Նախորդ Ռայ. ժողովում էլ նոյնանման դժգոհութիւն էր լսում բարեգործութեան դէմ, բայց նոյն բողոքողները երբ գնացին գաւառ՝ ումբակոծում էին մեզ նամակներով, խնդրելով նպաստ հասցնել սոված ժողովրդին: Այժմ երբ կան ասպարէզներ, որտեղ քիչ էլ լինի մենք կարող ենք օգտակար լինել, մեզ ասում են, թէ դա հակասոցիալիստական է: Բայց ես վախենում եմ, [որ] երբ գնաք գաւառ հէնց ինքներդ այդ բանաձեւը ստորագրելուց յետոյ դիմէք բարեգ. ընկ., որ նպաստ հասցնեն ժողովրդին: Դրանով չէ, որ աշխատաւոր] ժողովրդի աչքը կարող էք բանալ: Պէտք է նրան ունիլ բան տալ եւ ոչ թէ միայն գաղափարներ, որոնք այնքան էլ դիւրամարս չեն: Այո՛, մենք պէտք է հեռու մնանք բարեգ. ընկերութիւններից, կրիտիկայի ենթարկենք այն, բայց առանձին որոշում չանցկացնենք. դատողական բանաձեւ չընդունենք:

Ահեբ.— Նկատում է, որ բարեգործական ընկ[երութեան] չպէտք է մասնակցել եւ աշխատել նրա բացած

29.- Աւետիք Սահակեան:
30.- Քաղաքապետութիւններ:
31.- Ըսել կ'ուզէ՝ պետական հարկէ գոյացած գումար է: Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար գործածել վարկ բառը:

դպրոցները իր ազդեցութեան տակ առնել: Միայն է եւ այն, որ իբր թէ, եթէ գիւղացուն հաց չտանք կ'ընկնի բուրժուայի գիրկը. խղճուկ է այն ազդեցութիւնը, որ հացով պիտի ձեռք բերենք:

Վահաբ.— Մեր ժողովրդի գիտակցութիւնը դեռ շատ ստոր է: Դրա համար մեր կուսակցութիւնը պէտք է այդ ժողովրդի բոլոր կարիքներին բաւարարութիւն տայ: Մենք պէտք է խառնուենք օրինակ դպրոցական գործին, իսկ դպրոցները երկրում բարեգործութեան արդիւնք է: Սովի մասին մենք գաղափար չունենք, որովհետեւ կուշտ ենք, ամէն օր ուտում ենք, իսկ Երկրում մարդիկ 2 օրը մի անգամ են ուտում: Պէտք է այնպէս անենք, որ ամէն օր ուտենք: Դա էլ բարեգործութիւն է. իսկ բարեգործութիւն անելու համար հարկաւոր է փող. մենք չունենք, ունին բարեգործական ընկերութիւնները: Ես հակառակ [եմ] բարեգործութեան ներկայ վատ ձեւին. դրա համար մենք պէտք է մտնենք այդ կազմակերպութիւնների մէջ եւ աշխատենք որ չնպաստենք ժողովրդի ծուլութեան, անբարոյականութեան:

Դժոխք.— Կարծում եմ, որ բոլոր հակաճառող ընկերները սխալ են մօտենում հարցին: Ես չեմ ժխտում բարեգործութիւնը, նա արդիւնք է որոշ պայմանների, բարեգործութիւնը կը մնայ, բայց դրանով մենք չպիտի պարապենք:

Առաջարկում են բանաձեւեր.

Բաբայի բանաձեւը.

«Ի նկատի ունենալով, որ մեզանում բարեգործութեան անուան տակ հասկացում է բուրժուական բարեգործութիւն, որը ծառայում է բուրժուա դասակարգի շահերին բարձրացնելով նրա արժէքը աշխատաւորութեան աչքին, — համաճարակների ժամանակ, նպաստներ հաւաքելու գործը, եւ դպրոցներ բաց անելը, գիւղատնտեսական նպաստներ բաշխելու եւ այլ կուլտուրական հիմնարկութիւնների ձեռնարկները, Ռ. ժող. որոշեց. 1) չմասնակցել զուտ բուրժուական բարեգործական ընկ[երութիւններին] ոչ իբրեւ կազմակերպութիւն եւ ոչ էլ իբր անհատ, այլ մերկացնել նրանց թերութիւնները, նրանց յետին մտքերը՝ նպաստելով աշխատաւորութեան գիտակցութեան զարգացմանը. 2) միւս երկու տեսակի նպատակներին ծառայող ընկերութիւններին մասնակցել անհատաբար եւ յամառօրէն ձգտել ծառայեցնելու նրանց աշխատաւոր մասսաների շահերին» (17 ձայն):

Դժոխքի բանաձեւ.

Բարեգործական-կուլտուրական նպաստամատոյց միութիւնները լինելով ոչ առաջադիմական հիմնարկութիւններ եւ հիմնուած լինելով բուրժուական կեղծ մարդասիրական հիմունքների վրայ, նպաստելով տիրող դասակարգի հայեացքների տարածման ի վնաս աշխատ. մասսաների շահե-

րի՝ մթնցնելով նրա դասակարգային գիտակցութիւնը չեն կարող գէթ ամենափոքրիկ չափով արտայայտել աշխատաւորի շահերն ու ձգտումները, Ռ. ժողովը իր բացասական վերաբերմունքը յայտարարելով դէպի այդ հիմնարկութիւնները, շեշտում է որ թէ Դաշնակցութիւնը պաշտօնապէս եւ թէ դաշնակցական անհատները ոչ մի կերպ այդ հիմնարկութիւններում մասնակցել չեն կարող: Բայց Դաշն. դէմ լինելով ընդհանրապէս բարեգործութեան չի կարող դէմ լինել մասնաւոր օգնութիւններին կամ որոշ դէպքում զարկ չտալ այդ մասնաւոր օգնութիւններին առաջ գալու, ընդունելով որ դրա դէմ կոուելը կը լինի պոլիտակամութիւն, որովհետեւ դա կը վերանայ, երբ կը վերանան այդ երեւոյթն առաջ բերող պատճառները:

Դրուում է քաղաքային եւ գիւղական ընտրովի պաշտօնեաների ընտրութիւններին մասնակցելու հարցը:

Թադէոս.— Ամէն տեղ ընկերները ուզում են մասնակցել: Մեզ համար պէտք է պարզ լինի, որ դրանք ժողովրդական հիմնարկութիւններ չեն եւ այդ պաշտօնեաները ընտրողը անպատճառ փշանում է, անբարոյականում է: Մենք պէտք է մնանք դուրսը, կրիտիկայի ենթարկենք, պահենք օպպոզիցիա, բայց երբեք չընդունենք:

Յոնան³² միանում է Թադէոսի ասածին նկատելով, որ դրանք մեծ դեր են կատարում, որ դրանք ուստիկանական պաշտօնեաներ են: Դատաւորների ընտրութեան պէտք է մասնակցենք, որովհետեւ դրանք մեծ դեր են կատարում մեր լոյսից գուրկ գիւղերում եւ եթէ լաւ մարդիկ անցկացնենք, կարող են մեծ օգուտ ցոյց տալ աշխատ[աւոր] ժողովրդին:

Դայի, Կոօ, Լեռնեան բացատրում են թէ ինչ են գիւղերում քայաւա, քէօխուա, սուտբա, եւայլն:

Շահէն.— Պէտք է ընտրութեանը մասնակցել, որովհետեւ ոչ թէ պաշտօնն է կեղտոտ, այլ մարդիկ: Դրա համար պէտք է լաւ մարդիկ անցկացնենք, նոյն իսկ մեր ընկերներին:

Աբր.— Այստեղ կան 4 տեսակի պաշտօններ. քէօխուան, դատաւոր, ջրբաժան եւ մուսիցիկալիստէն: Քէօխուան ուստիկանութեան պաշտօնեայ է եւ ինչքան էլ լաւ մարդ լինի օգուտ չկայ: Դրա համար այդ պաշտօնը պէտք է ձգել: Գիւղական դատաւորներն ու ջրբաժանները օգտակար պաշտօններ են եւ եթէ լաւ մարդիկ ընդունենք, մեծ օգուտ կը լինի, իսկ քաղաքային դուրմայում անպայման պէտք է մասնակցենք եւ աշխատենք այնտեղ դեմոկրատիզացիա մտցնել: Առաջարկում եմ անպայման բոյկոտի ենթարկել տանուտէրներին եւ մասնակցել միւս պաշտօնների ընտրութեան:

Ահեբեան.— Աբրոյի ասածի մեծ մասի հետ համա-

32.- Բնագրին մէջ «Յոնան» ձեւով արձանագրուածը չի կրնար Յոնան Դաւթեանը ըլլալ, որովհետեւ այս վերջինը այդ օրերուն ժընել կը գտնուէր: Գաւառաբար պէտք է ըլլայ Յովնան, թմբուկ-Ախալքալաքի պատգամաւորը:

ձայն եմ, բայց նրա տրամաբանութեան՝ չէ: Եթէ միւս ընտրովի պաշտօններին մասնակցում ենք, ինչո՞ւ չմասնակցել եւ տանուտէրի ընտրութեան: Ուր կայ յարմարութիւն անպայման մասնակցել եւ բարձրացնել այդ պաշտօնը: Բոյկոտ չանենք, սկզբունքը ընդունենք եւ թողնենք տեղի յարմարութեանը:

Վահէ.— Եթէ ես իմանայի, որ մեր ղեկավարներով կը մեռնենք իրականութիւնը՝ ես կը համաձայնէի չմասնակցել, բայց որովհետեւ չենք կարող, դրա համար ես կողմնակից եմ մասնակցելու: Ինչու չպէտք է մասնակցենք, քանի որ քօսիտուան համայնքի ներկայացուցիչն է եւ ընտրովի պաշտօնեայ: Չպէտք է վախենալ «քօսիտուա» անունից: Քօսիտուան օրէնքով շատ շատ իրաւունքներ ունի. ուրիշ բան է եթէ մերոնք տգէտ են եւ չեն օգտուում: Պէտք է գիտակցութիւն գարթեցնել: Եթէ դուք ծանօթ էք քօսիտուայի արածներին, այն բոլոր զարհուրելի բաներին, դուք ինքներդ ձեռքերդ դրած ձեր սոցիալիստական սրտի վրայ կը համաձայնէիք ընտրութեան մասնակցելուն:

Դայլ.— Ընտրութիւնները չէ, որ մեզ համար դեկավարող սկզբունք պիտի ծառայեն, այլ այն ինստիտուտը, որի համար ընտրուում է ստարչինան³³. [նա] չի կարող աշխատ[աւոր] մասսային օգտակար լինել: Եթէ դուք գաւառները ման գաք, ծանօթանաք ստարչինայի ֆունկցիաներին, դուք եթէ 40 ձեռք ունենայիք կը ստորագրէիք բոյկոտին. ստարչինան թէ գաղտնի եւ թէ յայտնի ոստիկանութեան ագենտն է. մենք պիտի կռուենք դրա դէմ: Գալով դատաւորներին պէտք է մասնակցենք, որովհետեւ դրանք անկախ մարմիններ են եւ վարում են իրանց գործը սովորոյթի օրէնքի համաձայն, որ պիտի խրախուսենք:

Անտոն.— Տանուտէրները գիւղերում հանդիսանում են բոլոր ֆունկցիաների ներկայացուցիչը: Տանուտէրն ամենաազդեցիկ մարդն է գիւղում եւ առանց նրան ոչինչ չի կարելի անել, ոչ հողաբաժանութեան, ոչ էլ հարկերի բաժանման: Ուստի եւ պէտք է ընտրութեան մասնակցենք, միայն ընտրուողը չպէտք է մնայ Դաշնակցութեան գործօն անդամ: Միւս բոլոր պաշտօնեաների ընտրութեան պէտք է մասնակցել:

Հայր-Աբրահամ.— Ուշադրութեամբ լսեցի ընկերների ճառերը եւ համոզուեցի, որ ընկերները գիւղին ծանօթ չեն: Տանուտէրը գիւղի պետն է: Եթէ նա մեր մարդը չլինի, ոչինչ չենք կարողանայ անել եւ միւս պաշտօնեաների միջոցով: Ճիշտ է տանուտէրերը մեծ մասամբ բացասական անձնաւորութիւններ են եւ դրա պատճառն այն է, որ նրան ռոճիկ չի տրուում: Պէտք է ռոճիկ նշանակել: Բացի այդ՝ գիւղացիներին պէտք է խորհուրդ տալ, որ ինտելիգենտ մարդկանց ընտրեն: Համա-

ձայն եմ, որ տանուտէր ընտրուողը պէտք է տեղական կազմի անդամ չլինի, բայց դաշնակց. անհատ կարող է լինել: Միւս պաշտօնեաների [ընտրութեան] ի հարկէ անպայման պէտք է մասնակցել:

Կարդացում են բանաձեւեր.

Հայրուժի բանաձեւը.

Դաշնակցութիւնը իբրեւ յեղափոխական եւ սոց. կուսակցութիւն, որ յանուն աշխատաւորի լաւագոյն ապագայի կազմակերպուած շարքերով կռուելու է ընդդէմ բոլոր տեսակի շահագործումների եւ հարստահարութիւնների, գիտակցելով, որ տիրող կարգերի տապալումով միայն հնարաւոր է իրականացած տեսնել մեր ձգտումները եւ որ պալիտսիւնները³⁴ չեն, ոչ էլ մասնակցելը այս կամ այն գիւղական-վարչական, քաղաքային եւ այլ բարեգործական հիմնարկութիւններին, առաջարկում ենք բացառել այդ հիմնարկութիւններին մասնակցելը: 6 ձայն:

Աբրոյի բանաձեւը.

Ոայ. ժողովը պահանջում է դաշն. ընկերներին որ ոչ մի մասնակցութիւն չունենան տանուտէրերի ընտրութեան ի նկատի առնելով, որ դոքա միմիայն իրագործող են ոստիկանական հրամանների: Ինչ վերաբերում է գիւղական դատաւորների եւ աչքի առաջ ունենալով, որ եթէ բարեխիղճ մարդիկ ստանձնեն այդ պաշտօնները՝ կարող են օգտակար հանդիսանալ աշխատաւոր գիւղացիներին, մենք պէտք է մասնակցենք այդ ընտրութիւններին: Նոյն կերպ պէտք է վարուենք եւ ջրաբաժաններին վերաբերմամբ: Քաղաքային մունիցիպալիտետներում, որ մեծ դեր են խաղում հասարակական բոլոր խնդիրների վերաբերմամբ, Դաշն. պէտք է մասնակցէ այդպիսի ընտրութիւններին:

Մհերեանի բանաձեւը.

Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն յեղափ. քաղաքական ձգտումներով ապրում է իրականութեան մէջ եւ անկախ իր նպատակներին ձգտելու համար գործ դրած յեղափոխական գործելակերպից, պարտաւոր է միջամտել բոլոր հասարակական խնդիրներում, ուրիշ կողմնակի ճանապարհներով էլ:

Գիւղական եւ քաղաքական պաշտօնատար այն անծինք, որոնք ընտրուում են ուղղակի քուէարկութեամբ համայնքից կամ քաղաքի ցենզ ունեցող ազգաբնակչութիւնից, պիտի շահագրգռուեն եւ հետաքրքրութիւն առաջացնեն աշխատաւոր շահերի պաշտպան կուսակցութեան անդամների մէջ. նրանց ընտրութեանը պիտի ակտիւ կերպով մասնակցութիւն ունենան մեր ընկերները: Միայն գիւղական տանուտէրերը իրանց պաշտօնավարութեան ընթացքում չեն կարող գտնուել միաժամանակ նաեւ դաշն. որեւէ վարչական մարմնում: 6 ձայն:

Անցան հետեւեալ բանաձեւերը.

«Մասնակցել գիւղական դատաւորների, միրաբների³⁵, հողաբաժանների, հարկաբաժանների եւ այլ ընտրովի պաշտօնեաների ընտրութիւններին» 15 ձայն:

«Քաղաքներում մասնակցել քաղաքային ինքնավարութեան ընտրութիւններին»: 15 ձայն:

«Տանուտէրական ընտրութիւններին չմասնակցել, քանի որ այդ պաշտօնեաները հանդիսանում են ոստիկանութեան հրահանգների կատարողներ: Եթէ որեւէ դաշն. ընտրովի տանուտէր, նա չի կարող մնալ տեղական դաշնակցական կազմի մէջ» (12 ձայն ընդդէմ 7-ի, 1 ձեռնպահ):

Մասնակցելով թէ հասարակական եւ թէ կուլտուրական գործերին դ[աշնակցական]ները հեռու պիտի մնան նաեւ պոլիտիկանութիւն[ից]: Դ-ները չպիտի կասկած յարուցանեն որ նիւթապէս օգտուում են կազմակերպութեան յաղթութիւններին:

Նիստը փակուեց ժամի 11-ին:

ՆԻՍ

Յունուարի երկուսին, առ. ժ. 10 եւ 35 ր.

Նախագահ Բաբա...

Խօսուում է կաթողիկոսական ընտրութիւնների մասին:

Ա.— Մենք պէտք է կաթող. ընտրութիւններին մասնակցենք, որովհետեւ Դաշն. 17 տարուայ ընթացքում միջամտել է այնպիսի հասարակական բնոյթ կրող երեւոյթների, ուր ժողովուրդը իրական օգուտ ունի: Շատ անգամ ընկերները դիմումներ են անում թէ կուլտուրական գործը մեր ձեռքը պիտի լինի, իսկ այժմ երբ յարմար առիթն է՝ խոյս են տալիս: Մենք մոռանում ենք, որ պատմականօրէն կալուածական-կուլտուրական, ամուսնական եւ այլ խնդիրները գտնուում են հոգեւորականութեան ձեռքին, որոնք հասարակական բնոյթ կրող ֆունկցիաներ են: Այսքան ժամանակ փայփայում ենք ազգային ինքնավարութեան գաղափարը եւ յանկարծ յետ ենք մղում եկեղեցական ներքին ինքնավարութիւնը, որ կազմում է սաղմ մեր փայփայած գաղափարի:

Ամէն անգամ երբ կարիք ենք զգում տանջուած տաճկաստանցիների ամբողջ ողբալի դրութիւնը ներկայացնել եւրոպական մեծ պետութիւններին, որոնք ճիշտ է, իրենց շահը նկատի ունենալով աշխատում են միջամտել, կարիք ենք զգում մի պաշտօնական ներկայացուցիչ որ կարողանար խօսել հայ անունից — դա կաթողիկոսն էր: Հարցը նրա մէջն է թէ ինչպէս անենք, որ շուտ ազատուենք կղերականութիւնից եւ տէր դառ-

նանք հասարակական ֆունկցիաներին — դա կը լինի մի միայն այն ժամանակ, երբ մենք կ'աշխատենք մեր հակառակորդների՝ կղերականութեան ոյժը թուլացնել, մեր հմայքը բարձրացնելով, եթէ խօսում ենք աշխարհականացման մասին, մոռանում ենք, որ դոքա անուշով են եղել կղերական, իսկ էապէս ժողովրդական: Մինչեւ հիմա պետութիւնը արհեստական կերպով կանգնեցրել է լուսաւորութիւնը, իսկ մեր դպրոցները, շնորհիւ նրան որ հոգեւորականութեան ձեռին է իբր, մնացել է: Այժմս վերջին տարիներս դպրոցների թիւը քչացել է, որովհետեւ նախ աշխարհիկ դպրոցական կազմակերպուած վարչութիւն չկայ եւ ժողովրդական հիմունքների վրայ չի դրուած: Իսկ մեր հոգեւորականութիւնը չէզոքացուած է:

Ստուգուեց անունների ցուցակը: Բացակայ էին Մեծ-քաղաքից 1 հոգի եւ թերթի ներկայացուցիչը:

Շահէն.— Երբ դրուած է այս հարցը, մենք չպիտի խառնենք ազգ եւ եկեղեցի գաղափարը: Երբ մօտենում ենք խնդրին, պիտի մի որոշ մասշտաբ ունենանք, աշխատաւոր մասսայի շահը: Եկեղեցին այն հիմնարկութիւնն է, որ ստեղծել է բուրժուազիան՝ աշխատաւորութեան շահագործելու: Մնացած դպրոցական եւ կալուածական ֆունկցիաները գտնուում են հոգեւորականութեան ձեռքում եւ դեռ կը մնայ քանի գոյութիւն ունին միապետական կարգերը:

Մենք պիտի աշխատենք վերջինիս դէմ կռուելու: Անհատապէս շեշտում եմ այն հանգամանքի վրայ, որ լիդերները պիտի հեռու մնան, որովհետեւ հակառակորդներ փոքր առիթ են փնտրում Դաշնակցութեան հայհոյելու:

Աբրաք.— Մենք ընդունել ենք նախորդ ղեկավարներում, որ պիտի աշխատենք կուլտուրական գործերը մեր ձեռքը ձգել, ուրեմն հետեւողական լինելու համար պիտի աշխատենք հոգեւորականութեան ձեռքին գտնուած դպրոցներին տիրել: Հոգեւորականութեան մէջ 2 հոսանք կայ. 1-ը աշխատում է ձեռք ձգել բոլոր դպրոցները, որի համար եւ ունի իր թեկնածուն, որի ընտրուելու ժամանակ ժողովրդի ոչ մի պահանջին բաւարարութիւն չի տրուի. իսկ 2-ը աւելի ազատամիտ, որի յաղթանակը մեզ օգտակար է: Որպէս յեղափոխական կուսակցութիւն չենք կարող դնել մեր կանդիդատուրան: Պաշտօնական մասնակցութեան հակառակ է: Ոչ պաշտօնական մասնակցութիւն, բացատրելով մեր եւ նոցա տարբերութիւնները. առաջարկում է անցկացնել անկազմակերպ մարդու³⁶:

Որոշուեցաւ (13 ձայն) գրուած ձայներով բաւականանալ եւ ղեկավարելու հիման վրայ իւրաքանչիւր խօսողի տալ 20 ր[ոպէ] ժամանակ:

33.- Աւագ պաշտօնեայ, տանուտէր:
34.- Կիսամիջոցները, կարկտան միջոցները:

35.- Հասարակական ոռոգման ջուրերու աւագ կարգադրիչ:
36.- Այսինքն՝ անկուսակցական մարդու:

Վահագն.— Մենք մի կուսակցութիւն ենք, որ իրական պայմանները ի նկատի ենք ունենում: Այստեղ եկեղեցու եւ պետի մասին խօսք չկայ, այլ մի մարդու, որի ձեռքում որոշ իրաւունքներ կան: Մեր վիճակին մէջ գտնուող ժողովուրդները (Իրլանդիա) ոչ թէ անտարբեր չեն դէպի վարչական գործերը, այլեւ որոշ նշանակութիւն են տալիս եւ երբ ինդիւրը կը գայ իրլանդական ժողովրդի պաշտպանութեան, նոքա դուրս են գալիս եպիսկոպոսի հետ միասին պաշտպանելու այդ դատը:

Մենք պիտի ընդունենք այնպիսի մարդու, որ եթէ մեր ձեռքին խաղալիք չդառնայ, գոնէ մեր գծած ծրագրի սահմաններում, ենթարկուի մեզ:

Բաբա.— Ապուշի մէկին կաթողիկոսական աթոռի վրայ նստեցնելու համար դիմում ենք եզուիտական միջոցների, որ քայքայում առաջ կը բերէ կազմակերպութեան մէջ: Խրիմեանին մասնակցեցինք, որովհետեւ կարծում էինք թէ նա փող կը հաւաքէ տաճկաստանցիների համար եւ գէնք[ի] կը փոխարինէ: Իւրաքանչիւր մի քայլ ուղղուած պիտի լինի կուսակցութեան ուժեղացման եւ ոյժերը գուր տեղը չպիտի վատնուեն: Ռուս կառավարութեան ազդեցութիւնից մենք չենք կարող ազատուիլ ընտրութիւնների ժամանակ:

Օտտոս.— Ամէն անգամ պրոպագանդայի ժամանակ մենք շեշտում ենք այն հանգամանքը, որ կեղծքող դասերից մէկն էլ ներկայացնում է հոգեւորականութիւնը, որի դէմ պիտի կուռենք: Եթէ մենք ուժ տանք ընտրուելու մի փախս³⁷ կաթողիկոսի, նա ամէնից առաջ ոչ թէ մեր ազդեցութեան պիտի ենթարկուի այլ վանքում գտնուած մի խմբակ հոգեւորականների, որոնք իրենց մտածողութեամբ թշնամի են Դ[աշնակցութեան] դրոշմներին:

Կալուածական խնդրում մենք պիտի ոչ թէ հակառակորդի դիրքը գրաւենք, հապա մեր իրաւունքները տարածենք, այլ քանդենք այդ դիրքը եւ կաւով խցենք: մեզ աւելի ցանկալի է մի գիտակ կղերական, քան մի ազատամիտ, որովհետեւ առաջինը ուժեղացնելով կղերականութիւնը.....³⁸

Դպրոցական խնդրում կոմպրոմիսներ³⁹ չենք անելու, այլ կազմակերպուած ժողովրդական-յեղափոխական կուռ: Մենք չենք կարող մասնակցել այնպիսի ընտրութեան, որը միշտ աշխատաւոր ժողովրդի անունից մաղթանքներ է անում եւ աղերսագրեր ուղարկում բուրժուական պետութիւններին, որոնց դէմ ենք մեր աշխատաւորական քաղաքականութեամբ:

15 ձայնով որոշուեցաւ խօսելու ժամանակը սահմանափակել 10 րոպէով:

Վահան Ոսկանապատի.— Այդպիսի հարցը յեղափոխականութիւնը իր օրակարգի մէջ չպիտի դնէր, բայց որովհետեւ մենք հետաքրքրուում ենք հասարակական բոլոր հարցերով, ուրեմն մեր կարծիքը պիտի յայտնենք այդ խնդրի վերաբերմամբ:

Ամուսնական խնդիրները մեր քննութեան առարկայ չպիտի դարձնենք, որովհետեւ դա համապետական բնոյթ է կրում: Թէեւ հայ տարրը բացասական վերաբերմունք ունի դէպի հոգեւորականութիւնը [այսուհանդերձ] կրօնական զգացմունքը աւելի արմատացած է, որի համար էլ պիտի գոյջ վարուել եւ տանել առաջ այն գաղափարը, որ հայ հոգեւորականութիւնը ոչ թէ մեր պաշտպանն է, այլ մեր թշնամին, որ իր իւրաքանչիւր մի քայլ գործադրում է յօգուտ իր շահերին: Մենք պէտք է հասկացնենք, որ վերելից չէ փրկութիւնը, այլ ներքեւից — ժողովրդից:

Անդրօ.— Իւրաքանչիւր մի տակտիկա պիտի բխէ ծրագրից: Մենք ոչ մի դէպքում չենք կարող ընդունել ուրիշ ճանապարհ բացի յեղափոխականը:

Եթէ մենք սկզբունքով դէմ ենք հոգեւորականութեան, ապա ինչո՞ւ պիտի մասնակցենք նրա պետի ընտրութեան: Որքան մի հիմնարկութիւն անհետաքրքիր մնայ այնքան ինքն իրան կը քայքայուի:

Առչ.— Ով կը հաւատայ, որ մենք մեր ազդեցութեամբ կարող ենք խախտու հիմքերի հասցնել կղերականութեան: Այդ բոլորի հետեւանքը պալիատիւներ³⁴ են, իսկ մենք վէրքը արմատապէս պիտի լուծենք:

Որոշուեցաւ Մհերեանին¹⁵ տալ 20 ր:

Մհերեան.— Կաթողիկոսական ինստիտուտը ներկայանում է պատմականօրէն առաջացած ոչ թէ միայն կղերականութեան ներկայացուցիչ այլեւ հասարակական, ինքնավարական:

Աշխատաւորի շահերը ոչ միայն տնտեսական են այլեւ կուլտուրական, որը պատմականօրէն գտնուել է հոգեւորականութեան ձեռքում, որի համար եւ պիտի մասնակցենք:

Պատմականօրէն կրօնական եւ այլ ֆունկցիաները անցել են հոգեւորականութեան ձեռքը, իսկ մեր դերը պիտի լինի խլել եւ յանձնել աշխատաւորութեան: Կուռելու համար մենք ունենք զանազան ճանապարհներ, որը ուրիշ կուսակցութիւնների մօտ մէկն է:

ա) Կազմակերպել աշխատաւորութեան, գիտակցութեան բերել եւ պարզել հակառակորդների ֆիզիոնոմիան:

բ) Հակառակորդ բանակի ուժը թուլացնել եւ եթէ այս դէպքում չմասնակցենք, բուրժուակալի ջրաղացին ջուր ածած կը լինենք:

Կոմբը եւ Կլեմանսոն⁴⁰ լինելով Ֆրանսիայում գլխաւորներ, կարողացան սոց[իալիստ] կուսակցութիւնները

37.- Թոյլ, կամագուրկ:
38.- Բնագրին մէջ նախադասութիւնը կիսատ մնացած է մէկ տող բաց ձգուած է:
39.- Գամաձայնութիւն փոխադարձ զիջումներով:
40.- Էմիլ Կոմբը 1902-1905 Ֆրանսայի վարչապետ. ժողովուրդագետ Երվանդ Երվանդի Ֆրանսացի քաղաքական ժամօք գործիչ: Երկուքն ալ շեշտուած հակակղերականներ:

զբաղեցնել կղերականութեամբ, որի ընթացքում բազմաթիւ սոցիալիստական խնդիրներ բաց մնացին:

Բուրժուակիան կը ցանկանար, որ սոց. կուսակցութիւնները զբաղուեն այդ խնդրով, իսկ իրենք մէջտեղը կ'օգտուեն: Ասում են «գիտակցութիւնը կը մթնանար աշխատաւոր մասսայի»: Այդ ոճը առաջին անգամ 7 տարի առաջ գործ ածեց Պլեխանովը «Ազգային հարցի» վերաբերմամբ: Եթէ պրոպագանդան մի որեւէ հարցի վերաբերմամբ տարուեց սխալ, գիտակցութիւնը այն ժամանակ կը մթնանայ: «Անտարբեր լինել» դէպի հասարակական որոշ խնդիրներ, վատ երեւոյթ է եւ ցոյց է տալիս մի որեւէ կուսակցութեան սնանկութիւնը: Դա նշանակում է չցանկանալ մի որեւէ բան անել:

Կարդացուեց շրջաններից ստացած ռեզոլուցիաները:

Որոշուեցաւ լսել Երկրից⁴¹ եկած ընկերոջ կարծիքը այդ խնդրի մասին:

Դերենիկ⁴².— Այդ խնդիրը որոշ կապ ունի տաճկահայերի հետ եւ այնտեղի դրութիւնը լինելով տարբեր այստեղի դրութիւնից, կայ որոշ տրամադրութիւն մասնակցելու: Կովկասը կարող է չմասնակցել, իսկ տաճկահայերը երեւի կը ցանկանան ընտրել Օրմանեանին, որովհետեւ միշտ նրա անունն են լսել եւ ոչ մի տեղեկութիւն չունեն նրա մասին: Այդպիսով դուրս կը գար երկու հատուածներ Դաշնակցութեան որոշումներին մէջ, հակասութիւն:

Ժողովը անցաւ բանաձեւերին:

Արքաբ.— ա) Դաշն. որպէս մի յեղափոխական կուսակցութիւն չի կարող մասնակցել կաթողիկոսական ընտրութիւններին դրական եւ ակտիւ կերպով: Դաշնակցութիւնը չի կարող ունենալ իրա թեկնածուն. բայց ի նկատի ունենալով այն բացառիկ պայմանները, որի մէջ ապրում է հայ ժողովուրդը, որի թէ կուլտուրական եւ թէ ազգային իրաւական դրութիւնը ներկայումս կապուած է կաթողիկոսական ինստիտուտի հետ, Դաշնակց. պասսիւ մասնակցութիւն պիտի ունենայ այդ ընտրութիւններին, որպէսզի չդրուի որեւէ ուժեղ անձնաւորութեան թեկնածութիւն, որ կազմակերպէ եւ ուժեղացնէ հոգեւորականութիւնը ի վնաս աշխատաւոր ժողովրդի շահերին (1 ձայն):

Դոմեք.— Դ-թիւնը լինելով միակ տնօրէնը հայկական իրականութեան եւ միակ արտայայտիչը հայ աշխատաւոր մասսայի, որպէս նորա բովանդակ շահերի պաշտպան, հետաքրքրուել [է] եւ պիտի հետաքրքրուի այն բոլոր հարցերով, որոնք այս կամ այն ձեւի տակ կապ ունեն աշխատաւոր մասսայի հետ:

Կաթողիկոսական հարցը լինելով այդպիսի հարցերից մէկը, դրուեց Թ. ժողովի քննութեան, որն եւ իր բացասական վերաբերմունքը արտայայտելուց յետոյ անցաւ հերթական հարցերին: 3 ձայն:

Ընդունելով որ մեր կուսակցութիւնը հաւատարիմ էւ լիցիայի օրէնքներին, պիտի պաշտպանի եւ զարկ տայ միայն այն սոցիալ քաղաքական հասարակութիւններին (ինստիտուտներին) որոնք մեր պատմափիլիսոփայական ըմբռնումով ճանաչուած են կենսունակ ու զարգացման ընդունակ:

Որ կաթողիկոսական ինստիտուտը հանդիսանալով ամփոփումն կղերային դասային զաղափարի, որը ոչ միայն զարգացման ընդունակ չէ, այլեւ իր ներկայ դրութեամբ իսկ ուղղակի վնասակար է մեր դասակարգային ձգտումների համար:

Որ կաթողիկոսը խաղալիք է այն օրէնքների ձեռքին եւ այն պետական մեխանիզմին, որ թշուառութեան է հասցրել աշխատաւորութիւնը:

Որ ընտրութիւններին մասնակցելը մեր աշխատաւորութեանը կը կապի «հոգեւորականութեան» եւ «եկեղեցու» զաղափարների հետ, որ կաթողիկոսը «հայ ժողովրդի» քաղաքական այդ ներկայացուցիչը դիմումներ է անում բուրժուական պետութիւններին, որոնք ղեկավարում են ոյժով եւ դրամով եւ որոնք ոչ մի բաւարարութիւն չեն տուել ու չեն տալիս այդ դիմումներին, որոնցից ոչ մի շահ չունի հայ աշխատաւորութիւնը:

Ոայ. ժողովը որոշում է, որ կուսակցութիւնը եւ նրա գործօն անդամները ոչ մի մասնակցութիւն չպիտի ունենան առաջիկայ կաթողիկոսական ընտրութիւններին, պարզելով միաժամանակ ժողովրդին, մասնաւի եւ պրոպագանդայի միջոցով, իր այրօրինակ վերաբերմունքի պայմաններն ու իմաստը: Ինչ վերաբերում է ժողովրդական այն կրթական-կուլտուրական եւ տնտեսական խնդիրներին, որոնք կապուած են կաթողիկոսութեան եւ առհասարակ կղերի հետ, Դ.Յ.Դ. աշխատելու է ոչնչացնել հայ կղերի իրաւասութիւնն այդ խնդիրներում, յանձնելով մեր բոլոր ժողովրդական հաստատութիւններն իրեն ժողովրդին:

13 ձայն. 2/3 մեծամասնութեամբ անցաւ:

Վռամեան.— Նկատելով, որ կաթողիկոսը ռուսահայ իրականութեան մէջ կը ներկայացնէ հայ ազգային կուլտուրական հասարակութիւններու իրաւական պետը, իբրեւ գլուխ հայ ժողովրդի ազգային եկեղեցական ինքնավարութեան,

Ուստի Դաշն., որ համաձայն իր ծրագրին կը մաքառի աշխատաւոր դասակարգի բովանդակ շահերուն համար, շահագրգռուած է ինքնին, որ այդ ազգ. կուլտուրական հաստատութիւնները չգտնուեն կղերական յետամնաց պետի բացարձակ կոնտրոլին տակ, բան մը, որ

41.- Այսինքն բուն Գայաստանն (Տարոն, Վասպուրական, Կարին): Երկիրը թրքական պետութեան տակ գտնուող Արեւմ. Գայաստանն էր:
42.- «Երկրից եկած ընկերը Դերենիկն է. — 1906-7 թուական-ներուն Տարոն-Սասունի մէջ գործող երիտասարդ գործիչ:

անցնելով մէջ այնքան աղէտաբեր եղաւ խաւարամիտ կաթող(իկոսներ) օրով,

Նկատելով որ կաթող- ընտր- մասնակցելու մերժումը պիտի ստիպէ ժողով(րդային) զանգուածները նետելու կղերական ազատական կուսակցութիւնների գիրկը, որովհետեւ մեր բոյկոտը անկարող պիտի լլլայ արգելելու մեր զանգուածները այդ ընտրութիւններուն մասնակցելէ,

Իսկ ազատական խմբակը բլրկ անելով այդ ընտրութիւնները, պիտի նպաստէ այդ զանգուածներուն, հակադրել տալով ազգային շահերը ու Դաշնակցութիւնը, եւ ազգն ու եկեղեցին շփոթելու հետ⁴³,

Նկատելով, որ կաթ. ընտրութեան կատարուելը մեր բոյկոտի հակառակ պիտի նպաստէ կղերական դասակարգի կազմակերպումին նոր եւ ուժեղ ազդակ աւելցնելով ռուսահայ իրականութեան մէջ, մինչդեռ արդի քաղաքական ռեժիմին տակ պետութիւնը եկեղեցիին զօրավիզն լլլալուն՝ երբեք ձեռնտու չէ յեղափոխական կազմակերպութեան համար նոր թշնամի մը ստեղծել իրեն, իր քովը, հայ ժողովրդի ծոցի մէջ,

Նկատելով, որ մտաւորական արդի վիճակին մէջ չմասնակցելու որոշումը շատ շուտով պիտի յանգի կղերի եւ ապա եկեղեցիի դէմ պայքարին, ինչպէս կը տեսնուի կարգ մը շրջաններու տրամադրութենէն եւ այդ պայքարը շատ շուտով հակակրօնական արշաւանքի մը պիտի վերածուի,

Իսկ կրօնական-կղերական պայքարները ամէնէն աղէտալի հետեւանքներն են ունեցած ոչ միայն ուրիշ երկրներու այլեւ մեր նորագոյն պատմութեան մէջ՝ կասեցնելով մեր ժողովրդի կուլտուրական զարգացումը եւ ատելութեան ամուլ սերմեր ցանելով մեր աշխատաւոր զանգուածներու մէջ.

Հետեւաբար հայ ժողովուրդի արդի քաղաքական-տնտեսական տագնապին մէջ, այդօրինակ պայքար մը ստեղծելով, ոչ միայն պատճառ պիտի լլլանք խանգարելու հայ ժողովրդի բնական զարգացման ընթացքը, այլեւ պիտի մթազնենք անոր գիտակցութիւնը դասակարգային կռուի մէջ, զբաղեցնելով զայն կրօնական ջլատիչ (եւ) անբարոյացնող պայքարով:

Նկատելով, որ կաթ. գահը համագգային նշանակութիւն ունի Թուրքիայի, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի, Բոլգարիոյ, Ամերիկայի եւ Եգիպտոսի հայութեան (իրերեւ) աշխատաւոր դասերու քաղաքական-ազգային ներկայացուցիչը արտաքին աշխարհի առջեւ,

եւ մեր հասարակութեան արդի քաղաքականապէս անկազմակերպ կացութեան մէջ՝ մերժել օգտուիլ քաղաքական-ազգային կարեւորութիւն ունեցող ազդակ մը ինչպիսին է կաթողիկոսութիւնը, որ խելատիպ պետերու ձեռքով կրնայ օրհասական վայրկեաններու մէջ անգնահատելի (ծառայութիւններ) մատուցանել հայ աշխատաւոր դասակարգի քաղաքական-ազգային շահերուն,

հերոսն,— քաղաքական իմաստութեան հակառակ արարք մը միայն կրնայ լլլալ,

Ռայ. ժողովը լսելէ ետք թեր ու դէմ կարծիքները ժողովին ներկայ եղող պատգամաւորներուն, կը գտնէ որ կաթ. ընտրութիւններուն մասնակցելու խնդիրը գերազանցօրէն համադաշնակցական եւ գործնական բնոյթ մը ունենալով, անհրաժեշտ է ծայրագոյն փափկութեամբ մօտենալ այդ խնդրին:

Ռայ. ժողովը հարկ կը տեսնէ անդրագոյն քննութեան ենթարկել այդ խնդիրը Դաշ(նակցութեան) Խորհրդին մէջ, որ միմիայն ձեռնհասութիւնը եւ հեղինակութիւնն ունի, ի բացակայութեան Ընդհ. ժողովին, վերջնապէս լուծելու այդ խնդիրը, իբրեւ շահագրգռող բոլոր երկրներու հայ աշխատաւոր զանգուածները:

Անտոն.— Գիտակցելով այն արմատական հակասութիւնը, որ կայ կղերականութեան եւ աշխատաւոր մասսաների շահերի մէջ, ինչպէս եւ այն առանձնայատուկ պայմանները, որի մէջ պատմականօրէն դրուած է հայ իրականութիւնը,

ի նկատի ունենալով նաեւ պատմական մոմենտի պահանջները, որ կայանում է ընդդիմադիր ոյժերի համագործակցութեան մէջ, բիւրոկրատական ռեժիմի տապալման, ազգային հասարակութեան նուաճման եւ հողային-հարկային արդի սիստեմի արմատական փոփոխութեան համար,

Ռայ. ժողովը որոշում է.—
4.- Կազմակերպութիւնը ինչպէս այդպիսին բռնում է չէզոք դիրք դէպի եկեղեցին, կաթողիկոսութիւնը եւ նպատակն է ոչ նրա դէմ կռիւ մղելը, ոչ էլ պաշտպանութիւնը:

5.- Մասնաւորապէս դէպի կաթ. ընտրութիւնները բռնելիք դիրքը թողնել Դ(աշնակցութեան) Խորհրդին, քանի որ կաթողիկոսը ընտրուում է բոլոր հայկական շրջանների կողմից:

6.- Համոզուած լինելով, որ կղեր դասի ուժեղանալը կը ստեղծէ ապագայում այնպիսի պայմաններ, երբ ժողովրդական աշխատաւոր մասսաները ստիպուած պիտի լինեն զբաղուել գերազանցօրէն բուրժուական կռուով կղերականութեան դէմ:

ՆԻՍ

Յունուարի 2-ին երեկոյեան, սովորականից կէս ժամով ուշ, Թ.30-ին. բացակայ են Արեւելեան Բիւրոյի, Խմբագրութեան, Մեծ-քաղաքի եւ Ապառաժի ներկայա-

43.- Ընդհանրապէս Վոսնեանի այս ելոյթը լաւ խմբագրուած է:

ցուցիչները, որ ժողով(իբացումից) յետոյ գալիս են եւ ենթարկուում նախագահի նկատողութեան:

Նախագահում է Աբրոն²⁰: Քննուում է «Դաշնակցութեան վերաբերմունքը դէպի հասարակական անարխիան»:

Թադէոս.— Նկարագրում է մեր շուրջը տիրող համատարած անարխիան, գողութիւններն եւ աւազակութիւնները: Շանտաժը բաժանում է երկու մասի — ա. սովորական գողութիւններ, որոնք ամէն տեղ էլ կան եւ որոնց դէմ առնելը դժուար է եւ բ. արհաւիրքի բնաւորութիւն կրող ոճիրներ, որոնց դէմ մաքառել մենք կարող ենք եւ պարտաւոր ենք: Դա մոմենտի հարց է եւ դրանց դէմ կռուելը յեղափոխական գործ է, որ կը բարձրացնէ մեր վարկը ժողովրդի աչքում:

Ճեմիլ.— Յոյց է տալիս, որ հասարակական ներկայ անարխիան արդիւնք է տիրող քաղաքական-տնտեսական պայմանների. մի կողմից դրան նպաստում է ոչ-ակցիայի ուժեղանալն, իսկ միւս կողմից գործազուրկների շատանալը: Այդ չարիքն ամէնից առաջ կ'անդրադառնայ բազա կազմող աշխատաւոր ժողովրդի վրայ եւ ապա մեր կուսակցութեան՝ սպառելով մեր նիւթականը եւ այլասերելով մեր մասսան: Ուստի եւ այդ չարիքին անտարբեր չենք կարող վերաբերուել: Ես կարծում եմ, այդ գործը պէտք է թողնել իրանց քաղաքայիններին, կազմակերպելով ինքնապաշտպանութիւն:

Ռոտոս.— Շանտաժի մէջ պէտք է տարբերել երկու բան. կայ շանտաժ, որ առաջ է գալիս սովածութիւնից, բայց եւ կան տեղեր, երբ աշխատող քիչ շատ ապահով բանուորն է զբաղուում դրանով եւ, յաճախ, իւր ընկերոջն է կողոպտում: Սովածութիւնից առաջացող շանտաժի դէմ մենք հնար չունենք կռուելու: Միւս տեսակի շանտաժիստները, յաճախ, այս կամ այն կուսակցութեան անունով են վարագուրուում. մեր անդամների դէմ մենք ունենք կանոնադիրք, միւս կուսակցութեան անդամների դէմ, հնար չկայ կռուելու: Այդ նպատակով ստեղծուած խմբերը բացասական հետեւանք են ունենում եւ փորձը ցոյց է տալիս, որ նոյն այդ խմբերն էլ են սկսում պարապել շանտաժով, ինչպէս օրինակ «Ձեյոն-ճայա սոսոյան»⁴⁴ է: Ամենախելացի միջոցն է ստեղծել ժողովրդական ինքնապաշտպանութիւն, եւ ամէն դաշնակցական, իբրեւ քաղաքացի, պարտաւոր է մասնակցել: Այլեւ անհրաժեշտ է, որ մեր ընկերներն այդ գործում համերաշխ լինէին միւս կուսակցութեան անդամների հետ:

Շահէն.— Յայտնում է, որ իրանց մօտ շանտաժը երկու անգամ է խիստ ուժեղացել, Մայիսին եւ նորբրս: Ոստիկանութիւնը նրանց դէմ ուզեց խիստ միջոցներ առնել եւ փոխանակ շանտաժիստների, սկսեց յեղափոխութեան դէմ կռուելու: Այգեստանում⁷ ընկերները որոշել են ձեռնապահ մնալ, մինչեւ [այն ատեն որ] շանտաժ

չի վնասում մեր գործին, հակառակ դէպքում ամենախիստ միջոցների դիմել:

Բաբա²².— Գողութիւնը հասարակութեան մէջ եղել է, կայ եւ կը լինի: Գողութեան դէմ Դաշնակցութիւնը չի կարող եւ չպիտի կռուի, որովհետեւ նա ոստիկանութիւնն չէ: Ներկայ շանտաժները հետեւանք չեն միայն գործազուրկութեան, սովի, այլ գլխաւորապէս վիժած յեղափոխութեան: Եւ կառավարութիւնը խրախուսում է շանտաժիստներին՝ դիտմամբ անուանելով նոցա յեղափոխական, ձգտելով վարկաբեկել ազատադրական շարժումը: Եթէ յեղափոխական կուսակցութիւնն ըմբռնում է վայրկեանի կարեւորութիւնը՝ իւր պրեստիժը բարձրացնելու համար նա գէնքը ձեռին պէտք է մասնակցի հակաշանտաժիստական կռուին: Կեանքը իւր բոլոր երեւոյթներով ցոյց է տալիս, որ եթէ գործը դիմադրող ձեռք չլինի, դրանք էլ աւելի կ'աճեն եւ վարկաբեկ կ'անեն յեղափոխութիւնը: Նրանք չեն վախենում կառավարութիւնից, գոնէ թող մեզնից վախենան:

Ոմո.— Դաշնակցութիւնն, իբրեւ քաղաքական կուսակցութիւն, պէտք է բնորոշ է իւր վերաբերմունքը դէպի բոլոր հասարակական երեւոյթները: Դրա համար պէտք է մի չափ ունենալ: Ո՞րն է այդ չափն այստեղ: Ես կարծում եմ, որ Դաշնակցութիւնը չի կարող կռուել շանտաժի բոլոր տեսակների դէմ, որովհետեւ դրանք ունեն շատ պատճառներ եւ կը վերանան միայն քաղաքական կարգերի փոփոխմամբ եւ մեր միջամտութիւնը կը լինի պալիատիւ³⁴: Բայց նա պարտաւոր է կռուել, դիմադրել, երբ վնասողները մեր կազմակերպուած ընկերներն են: Այդ կռիւը պէտք է լինի գլխաւորապէս թուրքիկներով, պրոպագանդով եւ տեղական այլ հնարաւոր միջոցներով:

Արեւէն.— Վերջին ժամանակներս գիւղում բոլոր գողութիւնները համարեա կազմակերպուած բաներ են եւ ուղղուած են բացառապէս աղքատների դէմ:

Գիւղացիների զանգատներին կառավարութիւնը, որին ձեռնտու են այդ գողութիւնները, ուշք չի դարձրնում: Գիւղացին մնացել է շուարած. դիմում է մեզ, մենք էլ չգիտենք ինչ անել: Իմ համոզմունքով անպայման պէտք է միջոցներ ձեռք առնել, ստեղծելով դրա համար գիւղական միջոցիս:

Յոնան³¹.— Ես կը լրացնեմ Բաբայի ասածը: Երբ շանտաժիստները դիմում են հարստին, նա փախչում է արտասահման: Ի՞նչ անէ խեղճ գիւղացին: Մեր թմբուկում, օրինակ, անցած տարի 20000 ռ[ուբլի] է գողացւել: Քանի՞ կոպէկ արժէ մեր պրոպագանդը այդ գիւղերում, երբ ամենասոսկալի չարիքին չենք ուզում դիմադրել: Պէտք է կազմակերպուած ուժով դուրս գալ շանտաժի դէմ:

Արեւաք.— Գիւղերում շատ տեղեր շանտաժիստները

44.- Չեռագրին մէջ ուսաստառ «Կանաչ հարիւրեակ»:

գործում են կուսակցութիւնների անունով, օրինակ, Հնչակեանների, որոնք բացարձակ կերպով միացել են գիւղի կուլակների⁴⁵ հետ: Ի՞նչ դիրք պիտի բռնենք դէպի այդպիսիները:

Հայր-Աբրահամ.— Աւագակութեան ընդհանուր պատճառները բաւական պարզուած են: Կ'ուզենայի ծանրանալ մի ուրիշ պատճառի վրայ, որ մեզանից է կախուած: Մեր կուսակցութիւնը ժողովրդի ամէն ծանր րոպէին օգնութեան է հասել: Դաշնակցութիւնը չի կարող միայն դատարկ ռեզոլուցիաներով դուրս գալ ժողովրդի առաջ, որին 15 տարի շարունակ պաշտպանել է: Եթէ մեր գործը գիւղերում կաղում է, դրա պատճառը այն է, որ նրա ձայնը չի լսուում գիւղում: Եթէ վերջնեք ստատիստիկական տեղեկութիւններ, կը տեսնենք, որ ոչ մի տեղ այնքան քիչ աւագակութիւն, սպանութիւն կայ, ինչքան մեր մէջ: Մեր մեղքն այն է, որ մենք չկազմակերպեցինք ժողովուրդը թէ ընդհանուր յեղափոխական նպատակների համար եւ թէ ինքնապաշտպանութեան: Վերջին երկու դժբախտ տարիներին միայն սկսեցինք գործել այդ ուղղութեամբ: Բայց դա էլ հապճեպ բնաւորութիւն ունէր եւ անհնար եղաւ իսկական ժողովրդական կազմակերպութիւն առաջ բերել, եղածն էլ արուեստ դրսի ուժերով: Եւ դրանից է, որ առաջ է գալիս շանտաժը: Գլխաւոր պատճառն է, ուրեմն, որ մեր կազմակերպութիւնը գաւառը անտէր է թողել ինքնապաշտպանութիւնից յետոյ: Բայց ժողովրդական կազմակերպութիւնը հարկաւոր է ոչ միայն շանտաժի դէմ կռուելու համար, այլ եւ ապագայում յեղափոխական ակտեր կատարելու համար: Այնտեղ, որտեղ չկայ մեր կազմակերպութիւնը, ուժեղացել է շանտաժը: Թուրքերի մէջ, օրինակ, այսօր աւագակութիւն չկայ, որովհետեւ նրանք կազմակերպուած են: Նոցա մէջ ամէն գիւղացի գիտէ, թէ ով է աւագակը, բայց ոչ մէկը մեզ չի համարձակուի երբեք ասել մի ուրիշի, որովհետեւ իսկոյն աւագակները կ'իմանան եւ կը պատժեն: Բայց նրանք ունեն որոշ նշանակուած տեղ եւ գողի անունն իմացողը այդտեղ անոնիմ նամակ է ձգում եւ կազմակերպուած մարմինը առնում է եւ իւր անունով դատի կանչում գողին: Մենք էլ պէտք է կազմակերպենք ժողովրդին եւ ստեղծենք ինքնապաշտպանութեան զօրեղ խումբեր: Ուժին ուժով կարելի է միայն դիմադրել: Իսկ քաղաքներում փորձ է եղել միջկուսակցական մարմին ստեղծել, բայց չի յաջողուել: Կարծում եմ, այստեղ էլ մենք ինքներս մեր ուժերով կարող կը լինենք կռուել կազմակերպելով ինքնապաշտպանութիւնը: Գողը յեղափոխական չէ եւ գողին պէտք է ամենախիստ կերպով պատժել:

Մհերեան.— Մի բան պարզ է բոլորի համար, այդ այն է, որ անարխիան վնասակար է յեղափոխութեանը: Ուրեմն, ամէն յեղափոխական կուսակցութեան պարտականութիւնն է մտածել անարխիայի դէմ կռուելու մի-

ջոցների մասին: Եւ ես կարծում եմ, որ շատ դժուար է անվտանգ միջոցներ գտնելը: Ոմանք առաջարկում են կուսակցութեան միջոցով այդ անել: Ղարսի շրջանը մեզ խրատ. անարխիայի դէմ կռուելու համար այնտեղ ուղարկուած էր մի կազմակերպուած խումբ, որ կուսակցութեան վրայ նստեց 7,000 ու. եւ ոչ մի դրական հետեւանքի չհասաւ: Շատ դժուար է նոյնպէս այդ նպատակով ժողովրդին կազմակերպելու հարցը:

Այն շարքերը, որ մենք կը կազմակերպենք անարխիայի դէմ, վերջը իրանք կը զբաղուեն շանտաժով: Դրա համար հարկաւոր են ուժեղ կազմակերպական մարմիններ, որ ինչպէս տեսանք գեկուցումներից, մենք չունենք: Ինձ թւում է, թէ միակ միջոցն է ինքնապաշտպանութիւն կազմակերպելը, որ նոյնպէս չափազանց դժուար եւ վտանգաւոր բան է, որ յետոյ կարող է մեր հակառակորդ զանազան մարդկանց միջոցով մեր դէմ ուղղուել:

Զգիտեմ, ինչ հնար կարելի է ցոյց տալ. ես ուղղակի միջոց չեմ գտնում:

Նաւահանգստի ներկայացուցիչ Սէ նոյնպէս կողմնակից է ինքնապաշտպանութեան, որ հնարաւորութիւն կը տայ ժողովրդին՝ իրան՝ մաքառելու:

Շանտաժի դէմ առանձին մարմին ստեղծելը շատ վտանգաւոր բան է: Պէտք է կռուել ընդհանուր, մասսայական դարձնել:

Ջաւախեան.— Ըստ երեւոյթին, մեծամասնութեան տրամադրութիւնն այն է, որ անարխիայի դէմ ինքը հասարակութիւնը պէտք է կռուի՝ կազմակերպելով ինքնապաշտպանութիւն: Բայց որովհետեւ ժողովուրդը անկարող է այդ անել, Դաշնակցութիւնը ինքը պիտի ինիցիատոր⁴⁶ հանդիսանայ: Բայց ես հէնց այդ միջոցի դէմ պիտի խօսեմ: Այդ միջոցը շատ լաւ է, իբրեւ մի թէորոտիկական միջոց, իսկ երբ անցնենք իրականութեան, կը տեսնենք, որ դա շատ դժուար է: Ես սկսում եմ երեւակայել, թէ ինչպէս պիտի իրագործենք Ռայ-ժողովի վճիռը, տեսնում եմ, որ դա իսկապէս դաշնակցական-կուսակցական մի գործ կը լինի: Գուցէ հասարակութիւնից խրատուանք, նոյնիսկ դրամական աջակցութիւն ստանանք, բայց ձեռնարկը կը դառնայ կուսակցական: Եւ դա կը լինի այնպիսի մի դրութիւն, որպիսին մենք ունէինք մի քանի տարի առաջ: Եթէ մենք այդպիսի մի վճիռ անենք, այն ժամանակ մեր գինւորական ոյժը կը վերստեղծուի, թէեւ ուրիշ անուան տակ. մանաւանդ որ մեր գինւորական ոյժերի մէջ նախկին հմայքը վերականգնելու տրամադրութիւն կայ: Իսկ թէ ինչ հետեւանքներ կը ստացուեն դրանից — պարզ է, մենք ուզենանք-չուզենանք պէտք է հանդիսանանք մի կողմից ոստիկանութեան ագենտը, միւս կող-

45.- Հարուստ, շահագործող գիւղացիների:
46.- Նախածեռնող:

մից բուրժուազիայի: Յիշեցէք ինչ տպաւորութիւն առաւ Բագում «Ձեյունայա սոտնյան»⁴⁴, որի մէջ եղել են եւ դաշնակցականներ եւ որ, թէկուզ հակառակ մեր կամքին, մեզ էր վերագրուում: Բացի այդ՝ եթէ մենք այդպիսի որոշում անենք, մեր ամենագործօն ոյժերը կը կլանուեն դրանով եւ ամենալաւ դէպքում կը դառնանք շանտաժի դէմ կռուող մի կուսակցութիւն եւ ամենավատ դէպքում՝ ոստիկանութեան խոնարհ ծառայ: Միւս կողմից էլ այդ կռուելու հէնց իրանց կռուողներին առիթ կը տայ շանտաժիստ դառնալու:

Ի նկատի ունենալով այս բոլորը, ես կը ցանկանայի, որ Ռայ- ժողովը մի կտրական վճիռ դուրս բերէր, թէ շանտաժի դէմ կռուելը իւր կուսակցական գործունէութեան սահմանից դուրս է, ի բաց առեալ այն դէպքերը, երբ այդ շանտաժները վնասում են կազմակերպութեան, երբ շանտաժը կատարում է Դաշնակցութեան անունից, դաշնակցականի մասնակցութեամբ եւ կամ դաշնակցականի դէմ, իբրեւ այդպիսին:

Վահաբե²⁷.— Խօսում է Քարում եւ Զրաբերդում տեղի ունեցած շանտաժների մասին եւ յայտնում, որ այնտեղի անարխիան նպաստում է հայ-թուրքական յարաբերութիւնների լարուելուն, որովհետեւ հայ շանտաժիստները ընդհանրապէս յարձակուում են թուրք գիւղերի վրայ, որ համեմատաբար աւելի հեշտ է: Զրաբերդի սահմաններում մօտ 17000 տաճկահայ կայ, որոնց են վերագրում աւագակութիւնները եւ դրանով նպաստում են գաղթականների վարկաբեկման: Եթէ այդ աւագակութիւնների դէմը չառնուի, կարող է շատ վատ հետեւանքներ ունենալ եւ նոյնիսկ կազմակերպութեան դէմ ուղղուել: Այդտեղ մենք պէտք է կազմակերպուենք աւագակութեան դէմ. ժողովրդին թողնել չի կարելի: Դրա համար իւրաքանչիւր շրջանում պէտք է ունենալ փորձուած, ազնիւ գինւորական ոյժ եւ ինտելիգենտ պրոպագանդիստ, որոնք եւ կը ղեկավարեն այդ գործը: Այդ բոլորի վրայ պէտք է լինի կենտրոնական կոնտրոլ: Բացի այդ մարմինները պէտք է շուտ-շուտ փոխել, որ չփչանան:

Արտեմ.— Յայտնում է, որ շանտաժներ առաջ բերող պատճառներից մէկն էլ անկանոն առաջ տարուող գործադուլներն են: Այդ ասպարէզում շատ է վնասում կովկասեան Ս. Դ.-իան իւր տնտեսական տեղորոններով: Գտնում է, որ միջկուսակցական բիւրոնները անզօր են շանտաժի դէմ կռուելու եւ միանում է ընկ. Ջաւախեանի յայտնած մտքերին:

Դժոխք.— Կողմնակից է անարխիայի դէմ կռուելու եւ առաջարկում է ստեղծել մի մարմին ակտիւ գործունէութեան ընդունակ յեղափոխական կուսակցութիւններից, որը կը մշակէ կռուելու միջոցները: Իսկ այդ մարմնի անիրականացման դէպքում պէտք է վարուել ընկ. Ջաւախեանի առաջարկած միջոցով:

Անտոն²⁵.— Մի շարք վիճակագրական տեղեկու-

թիւններով նկարագրում է անցած 2-3 ամսում տեղի ունեցած շանտաժները: Եթէ Դ.-թիւնը պաշտպանում է ժողովրդի բոլոր շահերը, նա պիտի կռուէ եւ շանտաժի դէմ: Չպէտք է մեր ունեցած ազդեցութիւնը թողնել ուրիշներին: Մեր իբր թէ սոցիալիստական ինտելեգենցիան իր մաքուր յեղափոխական վահանը չարատաւորելու համար չի ուզում այդ գործը յանձն առնել (հեղանաքով):

Եթէ այդպէս է, այն ժամանակ ես կ'առաջարկեմ հետեւեալ ֆորմուլան.— որովհետեւ անարխիան, ինչպէս եւ ամէն հասարակական բացասական երեւոյթ, հետեւեանք է ներկայ կարգերի եւ կը վերանար միայն սոցիալիստական կարգերում, պէտք է գիւղացիներին առաջարկել իրականացնել սոցիալիզմը (ծիծաղ, աղմուկ):

Հայր-Աբրահամ.— Ներկայ անարխիան անկասկած արդիւնք է տիրող ներկայ կարգերի: Բայց այդ անարխիայի դէմ կռուելը թողնել բուրժուական տարրերին, վտանգաւոր է: Գիւղը չի կարելի համեմատել քաղաքների հետ: Գիւղում գերիշխում է Դաշնակցութիւնը, որ իւր գիւղացիական միութիւններով, պէտք է կռուէ շանտաժի դէմ: Կռուի ամենաուժեղ գէնքն է բոյկոտը գողերի դէմ, որ շատ է ազդում: Միայն է այն կարծիքը, որ թուրքերը կազմակերպուած են. նոցա կազմակերպութիւնները պաշտօնապէս արդէն լուծուած են: Ես առաջարկում եմ՝ քաղաքներում եւ գիւղերի մէջ շանտաժի դէմ կռուել բանուորական եւ գիւղացիական միութիւններով եւ այն էլ այն չափով, ինչքան դա վտանգաւոր է աշխատաւորութեան: Եւ կռուել պէտք է առաջ տանել կրթիչ միջոցներով:

Կարդացում է բանաձեւեր՝

- 1) Հասարակական ներկայ անարխիան արդիւնք է տիրող տնտեսական եւ քաղաքական պայմանների եւ կը վերացուի վերջնականապէս միմիայն այդ պայմանների բարեփոխմամբ 2) անարխիան նիւթապէս վտանգում է մեր աշխատաւոր մասսան 3) այլասերում է աշխատաւոր բանակը եւ ուժ է տալիս ռեակցիային 4) անհատ դաշնակցականները կամ անհատներ Ղաշնակցութեան՝ անուցից մասնակցելով շանտաժին, դեմոքրալիզացիա են առաջ բերում կուսակցական շարքերում եւ վարկաբեկ են անում մեր կուսակցութիւնը 5) շանտաժը ուղղուած լինելով Ղաշնակցական անհատի դէմ իբրեւ կուսակցական անդամի վտանգում է կուսակցութեան կանոնաւոր գարգացումը:

Այդ բոլորը աչքի առաջ ունենալով Ռ. Ժ.ը որոշեց Դ-ը ակտիւ կռիւ է սղում անարխիայի դէմ 1) գիւղերում-գիւղացիական միութիւնների միջոցով ամբողջ աշխատաւոր գիւղացիութիւնը պաշտպանելու համար: 2) իսկ քաղաքներում կռուում է ա) երբ վտանգի է ենթարկուում մեր կազմակերպուած մասսան իբրեւ ամբողջութիւն բ) երբ շանտաժը կատարուում է Դաշնեան անուցից կամ Ղաշնակցական ան-

ները, որ անուամ էինք մինչև Հիմա, այժմ չպիտի անենք, որովհետև նրանք խանգարում են մեր գտմանը: Բազում իսկապէս մենք չունենք կազմակերպութիւն, այլ դաշնակցական ամբողջ: Այդ ամբողջը չէ գգում որոշ պարտականութիւններ, այլ միմիայն իրաւունքներ: ոչ մի գոհաբերութիւն չէ անում կազմակերպութեան համար: Շատերը մտել են կազմակերպութեան մէջ պաշտօններ, տեղեր գրաւելու համար: այս երեւոյթը տեղի ունի գրեթէ ամէն տեղ: Եթէ մեր դաշնակցական ամբողջը օպերացիայի ենթարկենք, եթէ նրանց կանոնաւոր կերպով կազմակերպենք, 10 անգամ աւելի պակաս կը լինի մեր դաշն: խմբերի թիւը: Եւ պէտք է անպատճառ այդպէս անել եթէ ուզում ենք ունենալ կուսակցական անհատներ, որոնք կանոնաւոր կերպով վճարեն իրենց տուրքը:

Մեր ընդհ. մուտքի եւ ելքի մասին գաղափար կազմելու եւ կուսակցութեան նիւթական դրութիւնը բարւոքելու համար, նախագահը առաջարկեց պատգամաւորները կարդան շրջանների մուտքի եւ ելքի հաշուեկշիռը ընդհ. թուերով:

Աբրամովիչը.— Շեշտում է, որ մենք չափազանց անբարեխիղճ ենք վերաբերում դէպի կազմակերպութեան փողերը: պէտք է այստեղ եւեթ որոշել, որ գործիչները անպատճառ ճանապարհորդեն III կլասով: Ինչպէս տեսանք ընդամենը մուտք ենք ունեցել այս տարի 17,000 ու. դա այնպիսի մի գումար է, որ նոյնիսկ ծիծաղելի է: Պիտի մտածենք բարելաւել մեր եկամուտների խնդիրը: ուշադրութիւն պիտի դարձնենք. կոոպերացիաները պիտի լինեն կուսակցական. նոյնպէս ոյժ պիտի տանք երեկոյթներին, ներկայացումներին. մի կողմ պիտի թողնենք բուրժուաներին, որոնցից ոչինչ չի կարելի ստանալ եւ այս բոլորից յետոյ պիտի աշխատենք ծախսերը սահմանափակել:

Ճեմիլը.— Շեշտում է, որ հաշուետուութիւնը բոլորովին բացակայում է մեզ մօտ: որպէս աղբիւր եկամտի առաջարկում է նաեւ՝ կազմակերպել քաղաքական խմբեր մանր վաճառականներից եւ արհեստաւորներից եւ II դիմել արտակարգ ակտերի:

Կռոն⁵⁰.— Շեշտում է այն ցաւալի իրողութիւնը, որ մենք ինտելիգենտներս ոչինչ չենք ձգում կուսակցութեան կասսան, մինչդեռ մենք պարտաւոր ենք այդ անել օրինակ տալով միւսներին:

Մէքերանը.— Առաջարկում է անդամակցական վճարների վերաբերմամբ լինել խստապահանջ եւ բժախնդիր: չնայելով, որ որոշուած է որ պէտք է ծախսել եկամտների 50%-ը, բայց այդպէս չէ իրօք: Միեւնոյն շրջանի Դեան խումբը, ենթակոմիտէն, կոմիտէն եւայլն ծախսում են առանձին առանձին իրենց 50%-ը, որը իսկապէս ամբողջ շրջանի եկամտի ոչ թէ 50%-ը է այլ 80%: Ուշադրութիւն պիտի դարձնենք նաեւ հանգանակութեան վրայ: կոոպերացիաները լաւ են անշուշտ եկա-

մտի տեսակէտից, բայց յոյս դնել դրանց վրայ չենք կարող:

Ընթացն առաջարկում է ամենամեծ ուշադրութիւնը դարձնել կազմակերպութեան շարքերի վրայ: խմբեր կազմելիս չպիտի շեղուենք մեր ծրագրից, պէտք է նկատի ունենանք միմիայն մեր բազան կազմող աշխատաւորութեան տարրը: որպէսզի նախկին հասոյթը ունենանք չպիտի խտացնենք մեր շարքերը: Բոլորս նկատում ենք թէ ինչպէս ինտելիգենցիայի թիւը պակասել է մեզ մօտ: այս հանգամանքը պէտք է մեր հոգացողութեան առարկան դառնայ:

Նախագահը առաջարկում է կազմել մի կոմիտեա, որը ռեզոլուցիա պիտի մշակէ մեր նիւթական դրութեան բարւոքման եւ ներկայացնի ժողովին: Ընտրուեցին Աբրամովիչը, Մհերեան, Բաբա եւ Համիլթ:

Անտոնը.— Մեր կազմակերպութեան թուլութիւնը առաջ է եկել ոչ թէ նրանից, որ մենք չենք [յարգում] սկզբունքը, այլ մեր տակտիկայի թուլութիւնից: մի տակտիկա, որը չէ համապատասխանում երկրի դրութեան: Զկայ մի կուսակցութիւն, որը հիմնուած լինի բացառապէս բանուորներից: քաղաքական խմբերը կազմուած են ինտելիգենտներից եւ միւս բոլոր խաւերից: Այդպէս է Եւրոպայում, ուր ի նկատի է առնուում ոչ թէ այն, որ այսինչը կօշկակար է, վաճառական է, արհեստաւոր՝ այլ այն թէ ընդունում է կուսակցութեան ծրագիրը թէ չէ: Մենք մեր ուշադրութիւնը պիտի կենտրոնացնենք այն տեսակի խնդիրների վրայ, որոնք հասունացած են եւ կարող են մօտիկ ապագայում գործադրուել: մի կողմ թողնենք սկզբունքները, որովհետեւ շատ-շատերը չեն հասկանում: պիտի ի նկատի ունենանք մեր կուսակցութեան պլատֆորման, որը թելադրում է մեզ կռիւ մղել սահմանադրական կարգերի համար:

Այնուհետեւ շեշտում է, որ մեր քաղաքական խմբերը պիտի կազմենք անխտիր բոլոր խաւերից, առանց ի նկատի ունենալու թէ մէկը կապիտալիստ է, վաճառական է թէ արհեստաւոր, որովհետեւ ներկայ քաղաքական կարգերում, բոլորն էլ շահագործւում են:

Մհերեանը.— Մենք տարբերում ենք Ս. Դ. եւ Ս. Ռ. ներից նրանով, որ մենք կազմակերպում ենք աշխատաւորներին թէ տնտեսական) եւ թէ քաղաքական հողի վրայ: մինչդեռ առաջինները կազմակերպում են նախ տնտեսական հողի վրայ եւ ապա [քաղաքական] կամ նրանցից գիտակիցներին: Մենք մեր գործելակերպով նմանում ենք բելգիական սոցիալիստներին, որոնք նոյնպէս կազմակերպում են աշխատաւորներին թէ տնտես. եւ թէ քաղաքական հողի վրայ: Յենուելով աշխատաւորութեան՝ չպիտի ժխտենք սակայն այն տարրերին, որոնք իրենց համոզմունքով սոցիալիստ են,

50.- Կոո (Տըր Յակոբեան):

բայց իրենց տնտեսական դրութեամբ՝ ոչ սոցիալիստ: Քաղաք. խմբերը չեն կարող ունենալ ուրոյն տնտեսական շահեր, նրանց տնտեսական շահերը պիտի լինեն Դաշնակցութեան կասսայի մէջ:

Կռոնը.— Խմբերը, որ մենք կազմում ենք, սկզբում չեն կարող կոչուել կուսակցական մինչև այն ժամանակ, երբ նրանք կը հասկանան մեր կուսակցութեան ծրագիրն, կ'ընդունին աշխարհահայեացքը եւ կը գործեն գիտակցօրէն:

Նիստը փակուեց 9-ին:

ՆԻՍ
Յունուարի 3-ին.
բացւում է երեկ. ժամը 8.30-ին:

Նախագահ Բաբա:
Ուշանում են Բիւրոյի, խմբագրութեան, Ոսկանապատի 3, Ապառաժի ներկայացուցիչները]:

Միգը¹⁸ կարդաց III նիստի արձանագրութիւնը, ժողովը հաստատեց այն: կոմիտեայի կողմից, որը ընտրուած էր Արեւելեան ռայոնների շրջանների հաշիւների քննութեան առթիւ մի ռեզոլուցիա մշակելու, ընկեր Յովնանը կարդաց հետեւեալը.

«Ոայ. ժողովը քննութեան առնելով շրջանների ներկայացուցած հաշիւները եւ գտնելով խոշոր անկանոնութիւն ու թերութիւններ հաշուետուութեան եղանակի, տուրքի գանձման եւ շտապութիւն դրամների գործադրութեան մէջ, որոշեց

1) Որպէս հիմք դաշնակցական հասոյթների, ընդունել անդամակցական տուրքը ոչ պակաս քան տարեկան եկամտի 2% եւ պարտաւորական համարել անխտիր բոլոր դաշնակցականների համար, լինեն նրանք մարմինների մէջ, կամ մարմիններից դուրս (14 ձայն):

2) Բացի անդամակցական տուրքը՝ որոշուեց դաշնակցականների ջանքերով կազմակերպել երեկոյթներ, վիճակախաղեր, ներկայացումներ եւ այլն եւ նրանցից գոյացած արդիւնքը յատկացնել կազմակերպութեանը:

3) Ստեղծել աշխատաւորական ձեռնարկներ կոոպերատիւ հիմունքներով եւ արդիւնքի որոշ մասը յատկացնել կազմակերպութեանը (15 ձայն):

Գալով դրամների գործադրութեանը, Ոայ. ժողովը որոշեց.

ա) Մարմինները պարտական են 6 ամիսը մի անգամ փոստային հաշիւները ուղարկել Բիւրոյին առ 1-ն Դեկտ. եւ 1-ն Յունուարի (13 ձայն):

բ) Իւրաքանչիւր 4. կոմիտեայի շրջան եւ (անկախ կոմիտեային) կարող է յատկացնել իւր տեղական կարիքներին ամբողջ շրջանի հասոյթների առաւելւմ 50%-ը (գրել միայն %) (15 ձայն):

գ) Բոլոր մարմինները պարտական են minimum-ի հասցնել իրանց ծախսերը: Ռ. ժողովը մասնաւորապէս իրաւանգում է իր բոլոր ընկերներին լինել սակաւապէտ եւ դէպի կազմակերպութեան դրամները վերաբերուել ժլատօրէն (15 ձայն):

դ) Մարմինները պարտաւոր են կազմակերպութեան հասցնելիք 50%⁵¹ կանոնաւոր կերպով տարեկան 2 անգամ հասցնել Բիւրոյին (14 ձայն):

ե) Բիւրոն պարտական է տարեկան 2 անգամ կոնտրոլի ենթարկել բոլոր մարմինների հաշիւները եւ հաշուական գործը դնել սիւստեմի տակ (14 ձայն):

Այն մարմինները, որոնք ճշտութեամբ չեն կատարել վերոյիշեալ որոշումները, կը զրկուեն ձայնի իրաւունքից Ռ. ժողովում (13 ձայն):

Ընկ. Անտոնի բանաձեւը.

«Ռ. ժողովը հիմնուելով այն սկզբունքի վրայ, որ յեղափոխական գործը գերազանցօրէն հիմնուած է զոհաբերութեան վրայ, որոշում է որ կազմակերպութեան միջոցներով բոլոր ասպրողները առանց բացառութեան, բացի վտանգի ենթարկուելուց պէտք է զոհաբերութիւն անեն եւ իրենց աւոքայ կեանքում. նիւթական ապահովութեան տեսակետից կազմակերպութիւնից ստացած օժանդակութիւնը լի-նելու է անպայման պակաս գործիչի մասնաւոր կեանքում ունեցած եկամտից: Պակասի (նիւթական զոհողութեան) չափը պիտի պրոկրեսիւ կերպով բարձրանայ ըստ անէն մէկի նիւթական դիրքի (13 ձայնով):

«2% տուրքի վերաբերմամբ Ռայոնական ժողովը գտնելով.

1. որ մինչև որոշ քանակութեան եկամուտ ստացողները դժուարանում են առհասարակ տուրք վճարել եւ գանձումն այդպիսով տուժում է:

2. որ անարդարացի է բոլորից միեւնոյն քանակութեամբ տուրք գանձելը, որոշուեց առաջարկել առաջիկայ Ընդհ. ժողովին փոխել տուրքը հետեւեալ կերպով. սահմանել եկամտի minimum, որից առհասարակ տուրք չի առնուում. բ) այդ minimum-ից բարձր եկամուտ ստացողների համար սահմանուում է 1% տուրք, որը պրոկրեսիւ բարձրանում է ըստ եկամուտի չափի» (12 ձայն):

Ընկ. Բաբայի խնդրանք ընկ. Աբրոն շարունակում է նախագահել:

Ընկ. Բաբա առաջարկեց հետեւեալ յաւելումը: «Ոայ. ժողովը գտնում է, որ կուսակցական եկամուտների յաւելումը ամենաւական աղբիւրն է: [Նոյնպէս] կուսակցութեան պրոպագանդայի գորացումը, անդամների մէջ գիտակցութիւն զօրեղացնելը եւ անդամների թիւը բազմակատկելը» (13 ձայն) որը մեծամասնութեամբ ընդունուեց:

51.- Չեռագրին մէջ 5%, որ ակնդրել սխալ է:

Օրակարգի միւս կէտն է քաղաքական խմբերը:
 Ընկ. Բարան չի ընդունում քաղաքական խմբեր այն դասակարգից, որոնք իրանց տնտեսական շահերով հետու են իր բազան կազմելուց: Նա ընդունում է, ինչպէս իւրաքանչիւր կուսակցութեան մէջ, նոյնպէս եւ Դ-եան մէջ քաղաքային խմբերի գոյութիւնը: սակայն նրանք անպայման բաղկացած պիտի լինեն ոչ թէ մանր առեւտրականներից եւ ինչ որ արհեստաւորներից, այլ աշխատաւոր դասակարգին շահակից, սակայն ոչ բոլորովին նոյն շահերի պաշտպան տարրերից, օր. մանր արհեստաւորներից եւ այլն: Այնպէս պէտք է անել, որ մեր բազան մեր ձեռքից չզնայ եւ վերջը մենք չդառնանք արհեստաւորների եւ առեւտրականների մի կուսակցութիւն:

Նոյն միտքն են պաշտպանում գրեթէ Վագրիկը, Նոմո-ն, Անդրօ եւ ուրիշները: Նոմո-ն պնդում է, որ աշխատաւորներից դուրս այն անհատները, որոնք կը թողնեն իրանց դասակարգային տեսակէտը եւ կ'անցնեն աշխատաւորական տեսակէտի վրայ, նրանք անպայման, ըստ մեր ծրագրին, կարող կը լինեն մտնել մեր քաղաքական խմբերի մէջ: Ընկ. Թադէ(էոս) արտայայտում է այն միտքը, որ ՅՕական թուականներից մենք անմիջապէս գործ ենք ունեցել մանր առեւտրականների եւ արհեստաւորների հետ եւ եթէ երկրորդ պետական դումայի ընտրութիւնների ժամանակ մենք այնքան յաջողութիւններ ունեցանք, այդ էլ շնորհիւ այդ տարրերին է:

Ճեմիլը.— Առարկում է, որ չնայելով Քարոմ 300-400 բանուորներ ունենք, բոլոր նրանցից ոչինչ չի կարելի ստանալ... կազմել մանր արհեստ(աւորներից) քաղաք-խմբեր: Ումանք պնդում են որ պիտի աշխատել քաղաք-խմբերի անդամների թիւը չզգրագանցեն աշխատաւորների թուից, որպէսզի մեր կուսակց(ութեան) գէնքը չառնեն իրանց ձեռքը եւ մեզ վտանգաւոր դրութեան չդնենք:

Ընկ. Անտոնը պնդում է, որ կապիտալիստական կարգերը կը վերանան այն ժամանակ երբ ամբողջ աշխարհում կը վերանան այդ կարգերը եւ որքան բարդանում են յարաբերութիւնները, այնքան շատանում է միջին դասակարգը՝ առեւտրականներն ու արհեստաւորները: եւ եթէ այստեղ Ռուսաստանում մենք հեռացնենք մեզանից օր. 5%, Եւրոպայում սոց. կուսակցութիւնները պիտի հեռացնեն իրենցից 20%: Նկատուած է, որ հայերիս մօտ միջին դասակարգը շատ մեծ տոկոս է կազմում: յենուել միայն աշխատաւոր դասակարգի, մանաւանդ քաղաքային բանուորութեան վրայ, չէ կարելի երբ ի նկատի ունենանք, որ քաղաքային բանուորութիւնը իւր գործողներով շահագործում է գիւղացիութեանը: Եզրափակում է, որ անպայման պիտի ընդունել առեւտրականներին եւ արհեստաւորներին մեր քաղաքական խմբերի մէջ:

Թեր եւ դէմ վիճաբանութիւններից յետոյ, 18 ձայնով

ընդդէմ մէկի ընդունուեց ընկ. Մհերեանի հետեւեալ բանաձեւը՝

«1.- Դ. քաղաք. խմբերի մէջ մտնում են ազատ պրոֆեսիաների պատկանող այն բոլոր անհատները, որոնք չեն պատկանում իրենց տնտեսական դրութեամբ աշխատաւորական կատեգորիաներին, բայց եւ այնպէս թողնում են իրենց հայեցակէտը եւ ընդունում են աշխատ(աւոր) դասակարգի թէ քաղաք. թէ տնտեսական տեսակէտը: ուրեմն իբրեւ այդպիսիներ քաղաք. խմբերը չպիտի ունենան իրենց ուրոյն քաղաքականութիւնը, այլ իրենց ամբողջ գործունէութեամբ պիտի նպաստեն աշխատաւոր դասակարգի, թէ տնտեսական եւ թէ քաղաք. նպատակներին հասնելուն:

2.- Քաղաք. խմբերի ամբողջ եկամուտները յատկացուում են կուսակցութեան սնտուկին

3.- Քաղաք. խմբերի անդամները վայելում են դ[աշնակցական] գործօն անդամի բոլոր իրաւունքները»:

Մարտական խմբեր

Ընկ. Մհերեանը զեկուցում է, որ մարտական խմբի անդամները պէտք է պատկանին դ-ական շարքերին եւ կազմելիս պէտք է ընտրութիւն կայացնել, որպէսզի այդ խմբերի մէջ մտնեն գիտակից տարրերը, որոնք նուիրել են կազմակերպութեանը իրենց կեանքը: Նրանք կաստ⁵² չպէտք է կազմեն եւ ենթարկուում են տեղական մարմիններին: Ընկ.ը կարդում է կանոնագրի մարտական խմբերին վերաբերեալ կէտերը եւ շեշտում է, որ աշխատենք տառացի կերպով գործադրել այդ բոլորը:

Միւս ընկերների կողմից առաջարկուում է, որ մարտական խմբի անդամները տարածուած լինեն զանազան խմբերի մէջ, որպէսզի նրանք հնարաւորութիւն չունենան ի մի խմբուել եւ ստեղծել առանձին գիտութրական կենտրոնական ոյժ:

Եղան թեր եւ դէմ կարծիքներ եւ առաջարկութիւններ: Ձայների մեծամասնութեամբ անցաւ ընկ. Շահէնի հետեւեալ բանաձեւը (14 ձայն):

Բ2.- «Ռ. ժողովը գտնելով, որ մարտական խմբերի կազմակերպելու կարիքը աւելի քան կարելու է, մանաւանդ յառաջիկայ քաղաքական յանկարծակիների⁵³ առաջը առնելու եւ մեր յեղափ. ակտերի իրագործման համար, առանձնապէս շեշտում է մարտական խմբերի կարեւորութիւնը չեղուելով կանոնագրի (յօդուածներ՝ 147, 8, 9, 150 151 եւ ծանօթ յօդուածներից):

Անցնելով գինավարժութեան խնդրին ընկ. Մհերեանը շեշտում է, որ գինավարժութիւնը նոյնչափ կարեւոր է, որքան պրոպագանդան. մեր ամբողջ մասսան պիտի

52.- Առանձնաշնորհեալ փակ դասակարգ:
 53.- Ըսել կուզէ՝ անակնկալների:

ենթարկուի գինավարժական պրոպագանդայի: կարծիքների փոխանակութիւնից յետոյ ընդունուեց հետեւեալ բանաձեւը:

Բ3.- Ի նկատի ունենալով, որ ամէն մի յեղափ. կուսակց. մէջ գիտակցութիւն տարածելու հետ միասին անհրաժեշտ է նաեւ գինավարժութիւնը ամէն տեսակ յեղ. ձեռնարկների համար, Ռ. ժողովը որոշում է գինավարժութիւնը բաժանել տեսականի եւ գործնականի: Տեսականը պիտի անցնել անխտիր բոլոր դաշ.ների հետ, ունենալով յատուկ ինստրուկտորներ, իսկ գործնականը անցնել այն վայրերում որ այդ հնար է իրագործել:

Ընկ. Անտոնը նկատում է, որ մեր կանոնագրի մէջ քաղաքական խմբերի կազմակերպութեան մասին ոչ մի կէտ չկայ. առաջարկում է մեր որոշումը ներկայացնել Դաշն. խորհրդին ի հաստատութիւն: Ընդունում է միաձայն:

Ժողովը փակուեց Ժ. 11-ին:

ՆԻՍ
 Յունուարի 4-ին առաւօտեան

Պրոպագանդ գորքի մէջ

Ջեկուցանում է, որ պէտք է մտնել գորքի մէջ եւ պրոպագանդա անել. որպէս միջոց առաջարկում է նախ գրաւել պաշտօնեաներին եւ ապա աստիճանաբար գործ ունենալ գիտութրների հետ: գորքի հետ անմիջապէս յարաբերութիւն ունենալ եւ պրոպագանդա անել ցարի դէմ, չէ կարելի, որովհետեւ դա անյաջող կը լինի: Նախ պէտք է սկսել գիտութրների, որպէս գիւղացիների տնտեսական շահերից, օր. հողի գրաւումը կառավարութեան կողմից եւ այլն. աստիճանաբար բացատրել թէ ինչ հակասութիւն կայ իրենց եւ բարձր պաշտօնեաների մէջ. ցոյց տալ միլիտարիզմի կործան(ա)լար ազդեցութիւնը եւն...: Պէտք է նրանց կազմակերպել եւ բացի բանաւոր պրոպագանդից անհրաժեշտ է նաեւ գրաւորը հրատարակութիւնների եւ թուղթիկների միջոցով:

Ընկ. Չաւախ.— հակառակ է այն կարծիքին, որ իբր գիտութր չի կարելի հակացարական պրոպագանդա մղել, առարկելով որ գիտութրի ներքինի եւ ցարի մասին ունեցած հասկացողութեան մէջ ահագին անտազոնիզմ⁵⁴ կար:

Ընկ. Վագրիկը.— առարկում է, որ գիտութրները չեն հետաքրքրում հողային հարցով, ինչպէս պնդում է ընկ. Ռոտոսը. այդ ուղղութեամբ գործելով Ապառաժում կազմակերպել են 3 գիտութրական խմբեր: Ընկ. Սմբատը⁵⁵ ասում է, որ ռուս գիտութրները հայ տարրի վրայ խորթ աչքով են նայում. այդ տեսակէտից անհրաժեշտ է

գտնում ռուս յեղափոխականների գործակցութեանը դիմել: ընկ. Շահէնը առաջարկում է մեծ ուշադրութիւն դարձնել գիտութրակոչի ժամանակ նորընտիր գիտութրների վրայ: Ընկ. Դժոխքը (Ոսկանապատ) առաջարկում է մտնել գիտութրների մէջ եւ պրոպագանդա մղել սկզբում Ս. Ռ. անուամբ եւ ապա յայտնել դ[աշնակցական] լինելը: Ընկ. Մհերեանը պարզում է, որ չափազանց զգոյշ պէտք է մօտենալ պրոպագանդային. սկզբում գիտակից գիտութրներից կազմել մի խմբակ եւ ապա նրանց միջոցով մեծացնել թիւը: Ջինուորների մէջ առանձին գիտութրական դաշնակց. կազմակերպութիւն չպիտի ունենալ: այլ պիտի միանալ. նրանց մէջ գոյութիւն ունեցող «Վոյեմնի սոյուզին»-ի⁵⁶ որը անկուսակցական է եւ «սոյուզ»ում⁵⁷ կ'ունենանք մեր ներկայացուցիչները: Ընկ. Հայր-Աբրահամը ասում է որ իննսուցողութիւնների եւ այժմեան գիտութրների հասկական թուականների եւ այժմեան գիտութրների հասկացողութիւնների մէջ մեծ տարբերութիւն կայ: չպէտք է նախապաշարուած մօտենալ գիտութրներին, մտածելով որ նրանք հայ տարրի վրայ խորթ աչքով են նայում. պէտք է երեւան գալ, որպէս դ[աշնակցական]ներ, մշակել նոր գրականութիւն եւ տարածել նրանց մէջ:

Առաջարկուեցին մի շարք բանաձեւեր, վերջը ընդունուեց ընկ. Մհերեանի հետեւեալ բանաձեւը.

«Ներկայ քաղաքական մտնեստի պահանջի համաձայն Ռ. ժողովը վերին աստիճանի կարելու է համարում դ-ական գործունէութիւնը գորքի մէջ, աջակցելով գոյութիւն ունեցող «Վոյեմնի սոյուզին»-ին⁵⁷, որի տեղական սովետների⁵⁸ մէջ, դ-ական տեղական մարմինը պիտի ունենայ իրա ներկայացուցիչը: Սկզբնական գործունէութիւնը պէտք է անել զուտութեան տեսակէտից, շատ վստահելի անհատների (գինուորների) միջոցով. պրոպագանդա բանաւոր եւ գրաւոր. պէտք է ոյժ տալ մանաւանդ գիտութրականութեան շրջանում (18 ձայնով):

Դաշնակցութեան տակտիկական թուրքիայում

Ջեկուցանում է ընկ. Վահաբը⁵⁷ Դ-եան ընդ. գործավարութեան մասին ընդ[հանուր] առմամբ, եւ մասնաւորապէս ազգերի համարաշխութեան վերաբերմամբ արուած քայլերի մասին, իսկ յետոյ նորագոյն տեղեկութիւններ տուին Երկրից եկած ընկերներից Ահարոնը՝ Վասպուրականի աշխատաւորութեան շարժման եւ այլ

54.- Հակամարտութիւն, հակադրութիւն:
 55.- Սմբատ՝ Սիմոն Չաւախեանի համար ուրիշ ծածկանունըն է:
 56.- Չեռագրին մէջ ռուսատառ «Ձիտութրական միութեան»:
 57.- Չեռագրին մէջ ռուսատառ՝ «միութեան»:
 58.- Ռուսատառ:

հարցերի մասին, Փիլոսոֆ Բարձրաւանդակի մասին, իսկ Դերենիկը՝ Դուրանի եւ Լեոնավայրի մասին⁵⁹:

Վահագը.— Ընդ. ժողովից այս կողմ Դ-եան գործունէութիւնը ուրիշ գոյն ունեցաւ, շնորհիւ համերաշխ գործունէութեան ուրիշ տարրերի հետ: Եթէ այնչափ էլ չյաջողուեց շնորհիւ այն հանգամանքի, որ դժուար է թուրքերի մէջ պրոպագանդ մղել, աւելի դժուար քան այստեղ ուղևորների մէջ. նոր է կազմակերպուած այնտեղ, 908 թ. առաջի անգամ: Մեծ դիրք մենք ստեղծեցինք մեր կուռով, յարգանքներ վայելեցինք թուրքերի առաջ մեր կուռով. մեր հրացանն է, որ մեզ յարգելի դարձրեց. զոհերի շնորհիւ է որ մենք կարողացանք թուրք ժողովրդի յարգանքը վայելել: 907-ի Ընդհ. ժողովը հարուածեց այն նախապաշարումը, որ մենք իբր թէ ուզում էինք անկախ Հայաստան ստեղծել: Այդ է պատճառը:

Կարնոյ շրջանում, մենք խորհրդով, բարոյական ազդեցութեամբ մեծ չափով) օգտաւէտ ենք եղել: Կարնում տուած ենք գումարներ, գրականութեան, նոյնիսկ ծրագրի նախաբանը եւ այլն. Կարնում թուրքերը շարժուեցին. հայերը եղան նրանց խորհրդատուները. եթէ շարժումը անյաջող եղաւ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ գործիչներ չկային:

Վանում աւելի յաջող էր, որովհետեւ գործիչներ ունէինք Վանում, որովհետեւ հայերը շատ էին, այդ պատճառով աւելի յաջող էր: Եթէ որպէս ընդունենք Վանը պրոպագանդ, ուժեր ուղարկել ուրիշ տեղեր, Կարին, Բաղէշ, Տիգրանակերտ:

Տնտեսական հողի վրայ եղան մի շարք որից մեծ փափաք կայ օգտուելու: Վանի ընկերները գործել են քիւրտերի մէջ, օր. Շատախում ինչպէս Կոմսը՝ քիւրտերի մէջ, լաւ կազմակերպել է. դէպքեր են պատահել, որ մեր ընկերները քիւրտ ժողովրդին օգնել են. քիւրտերը կամաց-կամաց կը ներկայանան ոչ թէ որպէս աւագակներ, այլ որպէս ժողովուրդը ապահովող: Ի հարկէ սրանք փոքրիկ դէպքեր են:

Դ-ը բաւական է, կազմակերպելու գործը այնքան էլ յաջող չէ, որովհետեւ ժողովուրդը) ճնշուած է. դժուար է յեղափոխութիւնը վառ պահել: Օսման(եան) կառավարութիւնը) նոյն չափով չէ ճնշում բոլոր նահանգները:.....

.....
Այնտեղ հայերը քիւրտերի հետ լաւ յարաբերութեան մէջ են:

Փոքր Հայքի կամ Կիլիկիոյ մասին այնչափ էլ տեղեկութիւն չունենք. վերջին տարիները Դ-ը աշխատած է այդ նահանգների համար. վերջերս աւելի բան է եղել Դ-եան գործունէութիւնը քան ուրիշ տարիներ: Հիմնական տեսակէտից Դ-ը իր գործը կատարել է չափից աւելի: Եթէ պատերազմ ծագի Ռուսաստանի եւ թուրքիայի մէջ, մեր ընկերների վրայ մեծ պարտականութիւն է ընկնում:

Տակտիկը,— բարեկամութիւն թուրք տարրի հետ, խոյս [տալ] ընդհարումներից (որի համար մեր ընկերները շատ աշխատած են), գինել ժողովրդին: Յեղափոխականները մտնում են եւ հայերի կուլտուրական գործերի մէջ: Մեր մեծ պարտականութիւնն է նաեւ սովից ազատելու համար օգնել, կը հրաւիրեմ ժողովի ուշադրութիւնը. այն է, որ երկրի մէջ գործունէութիւնը սկսել է կենդանանայ, պրոպագանդը աւելի յարմար է տանել հիմա թուրքերի եւ ժողովրդի հետ համերաշխ լինելու համար, բայց վատը այն է որ սով կայ այնտեղ. եթէ Կովկասը ունի մեծ եւ կամ ունի երկրի մէջ կատարելու, այն է որ մարդիկ պիտի տայ այնտեղի համար. մարդիկ ոչ միայն հայերի համար, այլեւ թուրքի եւ քրտի համար. պիտի ուժեր տանք նրանց, որ կարողանան աւելի լաւ կազմակերպել: Եթէ ունենայինք 2-3 յեղափ. ինտելիգենտ ուժեր, մեծ բաներ կարող էինք անել: Գուցէ Սորոսը կող ուղղէ Կովկասի ընկերներին, որ այնտեղ ընկերների մեծ կարիք կայ: Մանաւանդ, որ մեծ յարմարութիւն չկայ: Վերջերս մի տեղ դէպք եղաւ. մեզ հետ միացաւ Մուշեղ-Շրկաթը^{59ա}, անցաւ երկրում պրոպագանդ մղելու բայց սպաննուեցաւ:

Ժողովը իր յարգանքը մատուցեց ընկերոջ, յոտնկայս:

Վրամեան.— Կը խօսիմ թէ Դ-նը ինչ բազա ունի Վանում. 3 ամսից այնտեղ շփուել այդպիսիների հետ [sic]. ժողովներ են եղել, կարող եմ ասել, որ այնտեղ աւելի աշխատաւորներ են քան այստեղ. պատճառներ կան: Դ-ը մտել է Վան այն ժամանակ երբ գոյութիւն ունէր հնչակ. եւ արմենակ[ան]ները. հնչակեանները գրաւել են բուրժուա տարրը: Իսկ արմենակ[անները] մանր բուրժուազիան: Դ-թիւնը իր մէջ ընդունեց աշխատաւոր դասին: [18]98-ից վերակազմութիւնը սկսուեց. նոյն տարրեր մտան Դ-թեան մէջ. բարձր տարրերը հեռու են Դ-ից: Դերձակների արհեստ. միութիւնը 140 հոգուց էին. կոչկակարները, նոյնպէս ատաղձագործները: բոլորը դ-ներ են: Դաշ-ը միայն Վանում չէ գործում, նոյնպէս եւ գիւղերում. գիւղերը կազմակերպուած են.

59.- Արձանագրութեան մէջ յայտնապէս սխալ կայ: Բարձրաւանդակի փոխարէն պէտք է ըլլայ Բարձրաբերդ, որ Կարնոյ շրջանի ծածկանունն է, իսկ Լեոնավայրը (Կիլիկիա) պէտք է ըլլայ Բարձրաւանդակ: Արդարեւ Դերենիկի գեկուցումը կը վերաբերի Դուրան-Բարձրաւանդակին, այսինքն՝ Տարոն-Սասունի եւ ոչ մէկ կապ ունի Կիլիկիոյ հետ:

Նշենք այս առթիւ, որ Երկրէն եկած պատգամաւորներու գեկուցման արձանագրութիւնը շատ խառն է, իբր հետեւեանք, հաւանաբար, գեկուցողներու արեւմտահայ բարբառով խօսելու եւ քարտուղարներու (արեւելահայ) թիւը ընթանողութեան: Այդ պատճառաւ այլ բնօրինակին մէջ կը հանդիպինք տեղ-տեղ անհասկնալի, անկապ նախադասութիւններու, բաց ձգուած բառերու, մինչեւ իսկ անբողջ տողերու (տրուած կիտաւոր): Յստիցայն դէպս կու տանք անբողջութիւնը հարազատօրէն այնպէս ինչպէս կայ:

59ա.- Արշաւի Կամսարական, նախկին հնչակեան:

դ[աշնակցական] գիւղերը համայնապէս կազմակերպուած են: Բոլորը մտնում են կազմակերպութեան մէջ. առաջ անհրաժեշտ էին. ստիպուած էինք. վերջերս զգացինք դրա անյարմարութիւնը եւ շերտաւորում մտցրինք աշխատաւոր դասի եւ կեղեքողի մէջ: վերջիններս արտաքսուած են. կազմակերպուած են խմբեր առաջիններէից: Վասպուրականի գիւղերի մէջ պատանիների թիւը աւելի մեծ է քան քաղաքների. այնպէս չէ, ինչպէս այստեղ. գիւղը ունի մօտ 40-50 տուն, որից 10ի է մօտ կեղեքող. մնացեալները աշխատաւորական:

Կազմեցինք պրոֆես[իոնալ] միութիւն, կեանքը մեզ ստիպեց որ մենք կազմենք նրանց. առաջ մենք ստիպուած ենք եղել արձագանգ տալ նրանց միութիւններին եւ կազմակերպեցինք: Մենք արհեստականապէս չենք ստեղծուել, այլ կեանքը ինքն է ստեղծել: Կազմել ենք եւ կուսակցական պրոֆ. միութիւն, ատաղձագործների միութ. (35 աշակ.), դերձակների (140), կոչկակար 82 հոգի:

Կազմակերպուել են անմիջապէս գործադու. ամենամեծ պատճառը ի հարկէ սա չէ. անյաջողութեան պատճառը, մէկ էլ բոլորը միանգամից էին անում գործադու փոխանակ զատ-զատի. երրորդ՝ լաւ կազմակերպուած չեն: Նրանք աւելի գիտակից են քան Կովկասում. Վանի ամբողջ ազգաբնակ[չութեան] 10%-ը հագիւ անգրագէտ լինի՝ շնորհիւ բազմաթիւ դպրոցների: Գրագիտութիւնը նոյնն է գաւառում, աւելի քիչ աստիճանով: Վասպուրականի գիւղացիները գաղթել են Կ. Պոլիս, այստեղ են որոշ չափով գրագէտ դասել եւ որոշ հասկացողութիւն ձեռք բերելով վերադարձել են Վասպուրական: Գործադուը այստեղ տեսում է մօտ մի ամիս, բայց Վանում 3 ամիս. դրա պատճառը այն է, որ շուկան Վանում այնչափ էլ պահանջող չէ: Իսկ այստեղ աւելի պահանջող է, սուր է:

Պրոֆ. մ[իութիւններ] իրաւունք ունէ՞ինք կազմելու թէ ոչ:

Միջին արհեստաւորը ունի 1000 ու. ստորինը ունի 200 ու.: 40 լիրա ունեցողը ունի 5 աշակ[երտ]. կ'աշխատի 40 ոսկի (ուզել գրաւոր կերպով): Գործադուը արդեօ՞ք վնասում է միւս պրոֆ[եսիաների]: չի վնասում, որովհետեւ արհեստաւորը չի ստանում այն ապրանքը, որը արտադրում է ինքը. եթէ պէտք է գները մեծացնէ, աշխատաւորին վնաս չէ. որովհետեւ չէ սպառում: Առաջ գիւղերի մէջ ընդհանուր էր կազմակերպութիւնը, յետոյ կեղեքողները դուրս արուեցին: Անհրաժեշտ էր, որ[ովհետեւ] արմենականները մտնելով գիւղերը թայֆայական խնդիրներ եւ մատնութիւններ առաջ կը բերէին միւս տարրերի մէջ: Միայն թէ երկար կանգ առանք այդ շրջանի վրայ: Գիւղացիութիւնը ինքը զգաց դրա անյարմարութիւնը եւ դիմեց շերտաւորման: Հողատնտեսութիւնը Վասպուրականում քրոնիկական է, քանի գնում շատանում է. շատ գիւղերում հողը աւել-

լի սուղ է, քան Վանում:

Վարդան.— Վասպուրականում տնտեսական կուլ. չկայ այլ քաղաքական կուլ. պրոֆ. միութ. արդիւնք են այստեղից գնացած երկու պրոպագանդիստների միջոցով. վարպետը այնտեղ աւելի վատ է քան երբեմն նոյնիսկ աշկերտը: Նրանց դրութիւնը շատ վատ է: Ուրեմն կուլուր տնտեսական չէ: Աշկ[երտ] եւ վարպետ միասին են կազմակերպուած Դ-ութեան մէջ: Հողատիրութիւնը այնտեղ

.....
որ իրանք գիւղացիները ստիպուած թողնում է իր հողը, որովհետեւ անապահով է եւ գնում է մի ուրիշ տեղ ապրելու: Նոյն կազմակերպութիւնը եւ գիւղում. միասին են կազմակերպուած:

Շաւարշ.— Տաճկաստանում բոլորը գրել կարողալ գիտեն՝ շնորհիւ ընկերների եւ ընկերութիւնների. այսօր մենք հող ունենք, եթէ պրոպագանդիստ ուղարկեցինք եւ սովորեցրինք: Աշխատինք պատրաստուած մարդիկ ուղարկել, որ մերը լինի մասսան, որովհետեւ մասսան պատրաստ է:

Ահարոն.— Դ-եանը մեղադրում են, որ ուշ են ընդունել ժամանակի պահանջը, թէ ուշ է հասկացել համերաշխ գործել. չէր կարելի շուտ ստեղծել, որովհետեւ թուրքերը ուշ գիտակցեցին, որ պէտք է համերաշխ գործել: Շեշտում է որ ահրաժեշտ է մաքուր, ազնիւ եւ մանաւանդ պատրաստուած մարդիկ: Կարող է պատահել, որ Տաճկաստանի հարցը աւելի շուտ վճռուի քան Ռուսաստանինը:

Փլըս.— Մինչեւ հիմիկուայ շարժումները ոչ թէ կազմակերպուած, այլ այդ է պատճառը, որ նրանց աւելի քաջալերել է. յամենայն դէպս նա մի խմորում է յեղափոխութեան: Նոր հարկերը որ ծանրանում է բոլորի վրայ անխտիր, որի պատճառաւ կազմակերպուեց անցեալ տարուայ ցոյցը. այդ ցոյցը պարզեց թուրքի գիտակցութեանը, թէ Սուլթանը ինչ վերաբերմունք ունի դէպի թէկուզ թուրք ժողովուրդը. ցոյցը ապացուցեց, որ միացած կուլը շատ բաներ արժէ: Բայց կազմակերպուած էլ չէր, միակ դժբախտութիւնը նրանում է: Ցոյցի ժամանակ թուրք կուսակ[ցութիւնը] միշտ աշխատել է հայ յեղափ[ոխականի] մօտը գտնուել:

Գործը պէտք է գաղտնի լինի Տաճկաստանում, այլապէս յաջողութիւն չի ունենայ: Թուրք ժողովուրդը գտնում է ներկայումս յուզման տրամադրութեան մէջ. կառավարութիւնը մտածում է նորից հարկեր հաւաքելու, ժողովուրդը յուզուած է, տրամադիր է: Բայց նա որքան յեղափ. լինի բայց նախաձեռնողի [դերը] պատկանում է Դ-եան, եթէ անէ մի բան դարձեալ Դ[աշնակցութիւնն] է:

Զօրքը մանաւանդ տեղականը, ժողովրդի կողմն է եւ պատրաստ:

(5 ըոպէ դադար)

Ռ. Ժողովը բացուեց Դ[աշնակցութիւն]եան Մարտէյէ-գով:

Իբրեւնիկ.— Կառավարութիւնը ունի այն քաղաքականութիւնը, որ Սատունը ցրիւ անելու ամէն ջանք է գործ դնում: Միջոցներէն մէկն է, որ քիւրտ բէկերի միջոցով հայ գիւղերը քարուքանդ է անում: Եւ միջոցը սեփական զօրքերն են, որ ունի գիւղերում, որ հայերին անբարոյականացնի: Կառավարութիւնը նորից հաւաքում է հին հարկերը, ժողով[ուրդը] դիմում էին փող խնդրում տոկոսով. երբ պահանջում է, գիւղացին չի կարող վճարել. ստիպուած գաղթում է: Ի՞նչ Գիւղացիական բանկ, որը գրեթէ նոյն չարիքն է ժողովրդի համար, որից դարձեալ սկսում է գաղթել: Առաջ որ 100 զուտ հայաբնակ գիւղեր կային Կարին, Մշոյ Դաշտում, այժմ 10-12 զուտ հայաբնակ գիւղ. դրա փոխարէն 30-40 քիւրտ գիւղեր: Ի՞նչ Զօռով հայ գիւղացին քոչել է տալիս պատճառաբանելով թէ հայ Ֆետայիները այստեղ անցնում եւ ապրում են: Ներկայումս քրդերը իջել են լեռներից դէպի դաշտը կառավարական միջոցներով եւ պարապում են երկրագործութեամբ:

Բացի դրանից ուրիշ տեղերից էլ գաղթում են լեզգիներ եւ գազաներ եւ բնակում հայ գիւղերին կից: Կառավարութիւնը ազգամիջեան կռիւներ է սարքում: Ժողովուրդը անկիրթ է բառին բուն նշանակութեամբ թէ Սասունում եւ թէ Դաշտում: Գաղթը ամէն տարի կայ թէ Սասունից եւ թէ Դաշտից. կառավարութիւնը գաղթեցնում է, բայց է, բայց չեն մ Ռուսաստան գնալ. գաղթեցնում է քիւրդերի, գազաների մէջ: Գաղթի առաջը առնելու համար նպաստ ենք տուել, բայց 1) նա ժողովուրդին փչացրեց, 2) մտան մեծ մասամբ պաշտօնեաների գրպանները: Որոշել ենք ոչ թէ նպաստ տալ գիւղացուն, այլ փողով առնենք սերմ եւ գարնանը բաժանենք գիւղացուն: Նախկին գործիչները միայն գինել են ժողովրդին այն էլ կազմակերպել են ժողովրդին եւ հայ հարուստներից հեռացել են. դրա հետեւանքը այն է եղել, որ հայերը հեռացել են, նրա տեղը բռնել է քիւրդը կամ ուրիշը: Մենք հիմա ընդունել ենք նրանց մեր կազմակերպութեան մէջ:

Խումբը ամբողջապէս կազմակերպուած է գիւղացիներից. շրջանային ժողովը Կ. Կ. ի շեշտում է ինտելիգենտ ուժերի պակասութիւնը: Քիւրդերը մեզ մօտեցել են իրենց շահերի տեսակէտից, չնայելով կան այնպիսիները, որոնք հաշտ են մեզ հետ: Կան ռայա քրդեր, որոնք դիմեցին մեզ եւ խնդրում են կազմակերպել իրանց:

ՆԻՍՍ
Յուշուարի 4-ին երեկոյեան:

Նախագահում է Բաբա:
Նիստը բացւում է նշանակուած ժամանակից 40 րանց, պատգամաւորների ուշանալու պատճառով: Բացակայ են Արսէն, Բագուրի Վահան, Վազրիկ, Մեծ-քաղաքի ներկայացուցիչները, Արմէն, որոնք նիստի կէսին գալիս են:

Շարունակում է վէճերը թուրքահայերի տաքտիկի մասին:
Որոշուեց խօսել նաեւ ռուս-տաճկական բարդութիւնների առթիւ ծագելիք դէպքերի մասին:

Անտոն.— Ես կ'ուզեմայի մի շարք տեղեկութիւններ տալ Թուրքիայի մասին: Դաշնակ. միութեան դէմ բերած ամենամեծ արգումենտն այն է, որ այդ երկրի մէջ տնտեսական պայմանները տարբեր են:

Այլ եւ այլ երկրների տնտեսական զարգացումը չափուում է մի քանի խոշոր ֆակտորներով. ազգաբնակչութեան խտութիւնը եւ քաղաքների մեծութիւնը, հողորդակցութեան միջոցների եւ առեւտրի զարգացումը եւ այլ մի քանի օբյեկտիւ պայմաններ: Ամէն շրջան միւսից տարբերող մասնակի պայմաններն արժէք չունեն, արժէքաւորներ են ընդհանուրները (երկար եւ մանրամասն վիճակագրական եւ այլ համեմատութիւններ է անում զանազան երկրների մէջ): Վիճակագրութեան ներկայացրած բոլոր թուերը ցոյց են տալիս, որ Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի տնտեսական վիճակի մէջ տարբերութիւն չկայ: Թուրքիայի հայերն երկրի ամենակուտուրական տարրն են. նրանք են հանդիսանում արդիւնաբերութեան ղեկավարներ: Ուստի եւ Ռուսաստանում մենք գնալու ենք բոլոր յեղափոխութիւնների պոչից, իսկ Թուրքիայում, որպէս առաջնորդ:

Իւր խօսքերն ընկ. Անտոնն վերջացնում է շեշտելով որ չի կարելի թուրքահայ եւ ռուսահայ դատերը բաժանել: Առաջարկում են բանաձեւեր:

Անտոնի բանաձեւը.
Լսելով մանրամասն տեղեկութիւններ Թուրքահայաստանի վիճակի եւ կազմակերպութեան գործունէութեան մասին Ռ. Ժ. գտնում է որ թուրքահայ աշխատաւոր ժողովուրդը բազմապիսի միջոցներով կեղեքուած է ճնշուած է միջին օայրայեղ աստիճան, որ հայաբնակ որոշ վայրերում սպառնում է հայ ժողովրդի գոյութեան անգամ:

Յիշեցնելով դա դ-ական բոլոր մարմիններին Ռ. Ժ. որոշում է որ Ռուսիայի դ-ականները, ինչպէս անցելու, ապագայում եւս կ'օժանդակեն թուրքահայկական դատի յաջողութեան բոլոր իրենց ունեցած միջոցներով: Դրա հետ միասին ողջունելով Թուրքահայաստանում գործող ընկերների դրական եւ յաջող քայլերը, համամիտ է բոլորովին

նրանց հետ, որ Թուրքիայում ներկայ շրջանում մեր ունեցած տակտիկը բացի ինքնապաշտպանութիւնից դրուած պիտի լինի այնպիսի պահանջների վրայ, որոնք կարող են հակակառավարչական շարժումը ընդհանրանցնել, խորացնել եւ մտցնել նրա մէջ դեմոկրատիկ ոգի (ստացաւ մի քանի ձայն պակաս):

*
**

Հայր-Աբրահամը զեկուցում է տալիս Պարսկաստանի մասին:

Պարսկաստանի տակտիկի եւ թուրք-պարսկական կոնֆլիկտի հարցն է դրուած օրակարգի մէջ: Մենք կանգնած ենք մեծ բարդութիւնների առաջ եւ կարող են տեղի ունենալ մեծ դէպքեր, որ մեզ դժուար կացութեան մէջ կը դնեն: Մենք այժմ չունենք առաջուայ դրամական մեծ ոյժը եւ չգիտենք ինչպէս դուրս կը գանք այդ գործից: Տաճիկ-պարսկական կոնֆլիկտը շարունակութիւն է հին վէճին, որ առաջ է եկել սահմանի մի գաւառի համար, որը տաճիկները իրանցն են համարում: Դէպքերը սակայն ցոյց են տալիս, որ Տաճկաստանի նպատակն այդ չէ, այլ նա ունի յետին մտքեր. նա արդէն մօտեցել է Սալմաստին, որտեղ մի քանի գիւղերի վրայ հարկ է դրել եւ ցոյց է տալիս, որ ուզում է Սալմաստը գրաւել: Այդ վարմունքի պատճառն այն մեծ խլրտումներն են, որ վերջերս Տաճկաստանում առաջ են եկել ռուսական եւ պարսկական շարժումների ազդեցութեան տակ. կառավարութիւնը վախենում էր որ ժողովուրդը կը պահանջէ սահմանադրութիւն եւ դրա համար ուզում է ժողովրդի ուղարկութիւնը գրաւել արտաքին բաներով: Միւս կողմից կառավարութեան շատ լաւ յայտնի է, թէ Պարսկաստանը ինչ մեծ դեր է խաղում հայկական շարժման մէջ: Նա եղել է մեր յեղափոխութեան նախադուռը. այնտեղից մենք մտնում ենք Երկիր, մթերք տեղափոխում եւ այլն: Եւ Տաճկաստանը մտածում է, որ գրաւելով այդ երկիրը մեծ զարկ⁶⁰ տուած կը լինի հայ յեղափոխութեան: Բացի դրանից Տաճկ[աստանը] տեսնում է, որ Ռուսաստանը թուլացել է եւ չի կարող իրան արգելք լինել: Տաճկաստանը նաեւ չի կարող մարտել իւր հարեւան երկրի մէջ յեղափոխութեան գոյութիւնը, որ միշտ կարող է խառնել իւր երկրի ժողովրդի միտքը: Այդ են պատճառները, որ դրդել են Տաճկաստանին այս պատմական մոմենտում առաջ խաղալ եւ բոլոր քայլերից երեւում է, որ նա պատրաստ է պատերազմ յայտարարել: Նրա քայլն ուղղուած է Ռուսաստանի դէմ եւ պատճառն այն է, որ անցած տարի Ռուսաստանը Անգլիայի հետ դաշնագիր կապեց, որով Սալմաստն ընկնում է ռուսական [հովանու] տակ:

Բոլոր փաստերը ցոյց են տալիս, որ Տաճկաստանը եւ Ռուսաստանը պատրաստուում են կռուելու:

Ինչ դիրք պիտի բռնի Դաշնակցութիւնը այդ բարդութիւնների մէջ: Ես չեմ կարող ձեռք պարզապէս յայտնել, որ բացի զուտ յեղափոխական շրջաններից, կողմնակի կերպով Դաշնակցութեան եղել են դիմումներ եւ որովհետեւ այդ կոնսպիրացիա⁶¹ է դրա մասին չեմ խօսում եւ դիմումին հետեւանքը դեռ յայտնի չէ:

Մենք ունեցանք մի շարք ժողովներ եւ քանի որ ոչ Բիւրոն ոչ էլ տեղական մարմինները այդ կոմպետենցիան⁶² չունէին, որ իրանք վճռեն այդ խնդիրը, արինք մի շարք նախապատրաստական քայլեր: Մի բան պարզ էր, որ մեր ժողովուրդն անտէր, անզէն, անպաշտպան չենք կարող թողնել: Եւ հայերը իբրեւ պարսկաքաղաքացիներ պիտի կանգնին պարսիկների շարքերը, եթէ այդ պահանջում է հայրենիքի շահը եւ Բիւրոն ուղարկի մի քանի փորձուած ինստրուկտորներ ինքնապաշտպանութիւնը կազմակերպելու համար: Բայց այդ դեռ քիչ էր, մենք պէտք է այդ խնդիրը մանրամասն ուսումնասիրենք, որովհետեւ չունենք լիակատար տեղեկութիւններ: Ճիշտ է այնտեղ յեղափոխական շարժումը սկսուել էր, բայց մէկ բան պարզ չէր. ինչ ոյժ կար եւ որքան հաւանական էր պատերազմը եւ որովհետեւ չուտով լինելու է Ռ[այոն]ական ժողովը մենք ուղարկում ենք մի ընկեր, որ տեղն ու տեղը ուսումնասիրի. դժբախտաբար այդ ընկերը դեռ չի եկել եւ գործը կը մնայ Խորհրդին: Այսպէս է այդ խնդիրը, եւ որովհետեւ վերջնական տեղեկութիւն չունենք, ես կարծում եմ որ Ռ. Ժողովը կարող է որոշել իր վերաբերմունքը վերջին խօսքը թողնելով Խորհրդին:

Արմենակ.— Դժուար է ասել թէ որքան հաւանական է թուրք-պարսկական կոնֆլիկտը. կարող է պատահել, որ այս խաղերը փոխուեն ռուս-պարսկական կոնֆլիկտի, շատերի կարծիքով սա մի դաւադրութիւն է Շահի եւ Սուլթանի մէջ. Շահն ժողովրդի շարժման առաջն առնելու համար համաձայնում է իր մի երկու գաւառից զրկուել եւ վարկաբեկ անել ժողովրդապետութիւնը: Ռուս-պարսկական կոնֆլիկտի նախանշան կարելի է համարել եւ վերջերս տեղի ունեցած իբր թէ դաւադրութիւնը ռուսաց կոնսուլի դէմ...

Գալով ժողովրդական շարժման, Պարսկաստանում ներկայումս նա երկու կուսակցութեան է բաժանուած — խաների, կղերի եւ բուրժուաների մի կողմից եւ միւս կողմից մանր բուրժուաների, որ իրեն սոց. դեմոկրատիա է կոչում եւ իսկական ժողովրդապետութեան կողմնակից է: Այդ երկու կուսակցութիւնների մէջ յա-

60.- Եջի աջ լուսանցքին կը գտնուի Միքայել Վարանդեանի ձեռագրով հետեւեալ լուսաբանութիւնը «գարկ» տալու մասին. «Կ'ուզ գտել հարուած. Մ. Վ.»:
61.- Գաղտնի, դաւադրական գործունէութիւն:
62.- Չեղնհասութիւն, լիազօրութիւն, իրազեկութիւն:

րաբերութիւնները խիստ լարուած են եւ յաճախ հասնում են արիւնհեղուկեան: Յառաջադիմական կուսակցութիւնը, որ ամենագործողն է, յաճախ դիմում է մեզ խորհրդներին համար եւ մենք տալիս ենք: Բայց իրանք էլ պնդում են, որ հայերը ակտիւ մասնակցութիւն չունենան յեղափոխութեան մէջ:

Վահան (Վրէժից)⁶³.— Թուրք-պարսկական կոնֆլիկտի պատճառները պարզ են — կը լինի պատերազմ թէ չէ, սահմանակից հայկական գաւառները անպայման վտանգի մէջ են. եթէ կռիւ լինի՝ թուրքերից, իսկ եթէ չէ՝ քրդերը կ'աւերեն հայերին եւ պարսից կառավարութիւնը անզօր կը լինի դիմադրելու. մեր պարտքն է ուշք դարձնել այդ գաւառներին վրայ, մանաւանդ որ պարսից կառավարութիւնը մատերի արանքով է նայում մեր գործին:

Պարսկաստանի շարժումները սկսուեցին տարերային կերպով եւ մասնակցում էին բոլոր դասակարգերը բացի հողատէրերից: Հոգեւորականութիւնը սկզբում ղեկավար էր պահանջելով Շարիատի վերականգնումը եւ վերջը միայն սկսուեց շերտաւորումը, յեղափոխական գտումը: Հոգեւորականութիւնը անցաւ ունակցիայի կողմը: Յեղափոխութեան համար առատ հող է ներկայացնում գիւղացիութիւնը: Այժմ արդէն կուսակցութիւններ են ստեղծուել՝ մի կողմ է կանգնած վաճառականութիւնը միւս կողմը հոգեւորականութիւնը եւ հողատէրերը:

Յեղափոխականների կողմից դիմումներ եղան եւ մեզ. եւ մեր եւ նոցա մէջ սկսուեցին բանակցութիւններ: Նոցա ներկայացրած ծրագիրը իսկապէս մի կոնգրամբուրատ⁶⁴ էր, որի մէջ կային թէ ծայրայեղ յեղափոխական պահանջներ, թէ յետադիմական քայլեր: Մենք ցոյց տուինք նոցա ծրագրի սխալները եւ առաջարկեցինք նորը տալ: Նոքա համաձայնուեցին եւ որովհետեւ ժամանակը խառն էր նոքա խնդրում էին մեզնից խորհուրդներ: Այդ նպատակով կազմուեց միջկուսակցական Բիւրօ, որի հետեւանքն այն եղաւ որ մենք թարգմանեցինք մեր կանոնագիրքը եւ նրանք սկսեցին կազմակերպուել դրանով: Մօտերս յարաբերութիւններ են սկսուել եւ Թեհրանում⁶⁵, որ մեր ընկերները մեծ ուշք են դարձրելու գլխաւոր պրոպագանդի վրայ:

Ջաւախեան.— Թէ ինչ տակտիկա պիտի ունենան Պարսկաստանում, չեմ խօսի եւ կը թողնեմ մեր աւելի ձեռնհաս ընկերներին: Կը խօսեմ մի մասնաւոր հարցի մասին — թուրք-պարսկական կոնֆլիկտի եւ Դ-եան վերաբերմունքի: Ես տրամազօրէն հակառակը պիտի խօսեմ Հայր-Աբրահամին եւ Բիւրոյին: Ինձ թւում է որ այս հարցում նրանք թողել են շատ սխալներ եւ վտանգաւոր ուղի (բռնել) եւ լաւն այն է, որ նրանք դեռ գործի չեն անցել եւ ուրեմն սխալը դեռ կարելի է ուղղել: Իմ

կարծիքով թուրք-պարսկական կոնֆլիկտի մէջ Դ-իւնը պիտի պահի խիստ չէզոք դիրք. այս կարծիքը ես հիմնում եմ մի կողմից տեսական եւ միւս կողմից գործնականի վրայ: Ի՞նչ է կատարուում: Մի բռնակալ պետութիւն յայտարարում է միւսին պատերազմ: Ի՞նչ գործ ունի այդտեղ Դ-նը: Այստեղ ասում են թէ բռնակալ պետութիւնը ուզում է դրանով խեղդել նոր ծագած մի յեղափոխութիւն: Գուցէ այդ այդպէս է գուցէ եւ ոչ: Աւելի հաւանական է այն գուցէիկ բացատրութիւնը թէ Տաճկաստանը օգտուելով Ռուսաստանի եւ Պարսկաստանի թուլութիւնից ուզում է լայնացնել իր սահմանները: Եւ եթէ նայենք սահմանագծի վրայ, կը տեսնէք, որ այդ շատ բնական է: Տաճիկներն իրանց դաշտային սահմանագիծը անց են կացրել լեռնոտ մասը, որը պարսիկների ձեռքն էր, եւ այդպիսի մի քայլ խրախուսում էր եւրոպական պետութիւններից, որովհետեւ դա իսկապէս Ռուսաստանի դէմ էր ուղղուած: Եթէ սա այսպէս է եւ պատճառ էլ չկար այսպէս չլինելու, ոչ մի հիմք չկայ մի յեղափոխական սոցիալիստական կուսակցութեան այդ գործին մասնակցելի: Բայց եթէ այդ ուղղուած է պարսիկ ապստամբական շարժման դէմ, մենք պէտք է յայտնենք մեր համակրանքը պարսկ. յեղափոխութեան եւ ուրիշ ոչինչ:

Մի ուրիշ վերաբերմունք կարող է լինել սահմանագծի վրայ ապրում են հայեր, որոնց պատերազմից յետոյ տաճկահպատակ դառնալը վնասակար է: Բայց եթէ 30-40000 հայերի վնասուելը մի վնաս է, բայց մի մոռանաք, որ ընդհանուր ազգային շահերի տեսակէտից դա մի պլիւս է, որովհետեւ Հայաստան աւելացրած կը տեսնենք 30-40000 հայերով:

Պէտք է հարց տալ, թէ այդ կռուին մասնակցելով մենք ինչ շահ ունենք եւ ինչ վնաս: Ենթադրենք մի ընդհանուր պետութիւնների բախտին է թողնուած: Այս դէպքում եթէ Դ-եան ոյժն էլ աւելանայ պարսկական ուժի վրայ, շատ թոյլ կը լինի թուրքերի առաջ եւ նրանք էլի կը յաղթեն, իսկ եթէ ի նկատի ունենանք, որ այս միջազգային հարց է, որի դիմաց կանգնած են եւրոպական պետութիւնները, շատ հաւանական է մեզ ի սպառ կ'ոչնչացնեն: Իսկ պէտք է գիտնանք ինչ վտանգի ենք ենթարկում մեզ այդ աւանտիւրայով եւ պէտք է ոչնչացնենք մեր նոր սկսած գործը, երբ նոր ենք սկսել համերաշխութիւն քարոզել երկրում, եւ մեր միջամտութեամբ ընդդէմ թուրքիայի, կը խորտակենք այն բոլոր յոյսերը, որ մենք դրել ենք համերաշխութեան գործի վրայ:

63.- Նիկոլ Մատինեանի ծածկանունը:
64.- Խառնակոյտ:
65.- Ակնարկութիւն նոյն օրերուն Ռոստոմի Թեհրան կատարած առաքելութեան՝ պարսիկ սահմանադրական իշխանութեանց հետ գործակցութեան համաձայնագիր կնքելու համար:

Մեր միջամտութիւնից Պարսկաստանը ոչինչ չի շահի, բայց միջամտելու դէպքում մենք կորած ենք եւ կը վտանգենք մեր գործը թէ Տաճկաստանում եւ թէ տաճկահայ ժողովրդին:

Լեւոնեան²⁶.— Ես միանում եմ ընկ. Ջաւախեանին, այդ մի աւանտիւրա է, որ մենք հաշուի չենք առնում: Դրա հետեւանքը կարող է լինել այլեւ, որ մեր կուսակցութիւնը բոլորովին կը տրորուի, կ'ոչնչանայ: 30-40000 հայի համար մենք չպիտի վտանգենք մեր կուսակցութիւնը, որ ընդհանուր հայ աշխատաւորութեան կուսակցութիւն է:

Նայինք խնդրին աւելի խորը: Յանուն ինչի պէտք է միջամտենք. եթէ յանուն պարսից յեղափոխութեան՝ փրկութեան, այն ժամանակ մենք ոչինչ ենք եւ մենք կը վնասուենք: Այստեղ կար մի ուրիշ ֆակտոր՝ միջազգայինը. հարցը կը լուծուի կամ խաղաղ կերպով եւ կը դրուի միջազգային տրիբունալի⁶⁶ առաջ եւ կամ գէնքով՝ միջազգային ոյժով: Երկու դէպքում էլ մեր ուժը անզօր է եւ վերջին դէպքում, մենք չարաչար կը տուժենք առանց մի շահ բերելու ոչ Պարսկաստանին եւ ոչ էլ հայ ժողովրդին: Մեր անելիքը այն կը լինի, որ մենք կը մնանք ինքնապաշտպանութեան հողի վրայ:

Մհերեան.— Բիւրոյի զեկուցանող ընկերոջ ասածներից չէր երեւում այն, ինչ եզրակացրին խօսող ընկերները, որոնց արածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ լոնստոյա վօտկոնիտայ դվերի⁶⁷: Բիւրոյի մէջ խօսք է եղել, որ պարսթուրքական կռիւը կարող է վնասել պարսկական յեղափ. շարժման եւ այդ տեսակէտից, իբրեւ մի կուսակցութիւն, որ դաւանում է ազգերի հաւասարութիւն եւ Ֆեդերատիւ կազմ, չի կարող անտարբեր մնալ. եւ դաւական մարմինները Պարսկաստանում պէտք է անտարբեր չլինեն դէպի իրանց հայրենիքի վտանգը: Հարց է գալիս, թէ Դ-թիւնը իր ընթացքով կը վնասի ազգային համերաշխութեան պրոպագանդին Տաճկաստանում: Դրան դէմ կ'ասեմ, որ նախ Դ-թիւնը այդ դէպքում դուրս չի գալիս իբրեւ մի միջազգային երրորդ մարմին, եւ երկրորդ՝ որ այդտեղ թուրք ժողովրդի կռիւը պարսից յեղափոխութեան դէմ չէ, այլ մի բռնապետական կառավարութեան: Դրութիւնը բոլորովին նոյնն է, ինչ որ Ռուս քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ յեղափոխական կուսակցութիւնների բռնած դիրքը:

Բաբա.— Ես բոլորովին այլ տեսակէտից եմ մօտենում հարցին: Ես պնդում եմ որ բարդութիւնների առաջ գալու դէպքում անպայման պէտք է մասնակցել, ինչքան էլ փոքր ուժ հանենք, այնուամենայնիւ նա ոտի տակ չի գնայ եւ օգուտ կը բերի: Պատերազմի դէպքում ժողովրդին պաշտպանելու համար պէտք է գինել ընկերներին եւ ազդեալ կերպով մտնել երկիր եւ կռիւ

մղել տաճիկ զօրքերի դէմ: Հակառակ դէպքում ժողովուրդը կորած է: Նոյնը պիտի անենք եւ թուրք-ռուսական պատերազմի ժամանակ:

Հայր-Աբրահամը բացատրութիւններ է տալիս եւ նկատում, որ իրեն լաւ չեն հասկացել եւ նորից կրկնում իրա ասածները:

Վահաբ.— Ես կ'ուզեմայի ընկեր Ջաւախեանի այն կէտի վրայ կանգ առնել թէ 30-40000 ժողովուրդը պաշտպանելու հարկ չկայ այստեղ եւ, ուրեմն, չկայ գեղեցիկ այն հեռանկարը, որ նկատեց ընկեր Ջաւախեանը ապագայ Հայաստանի համար: Եթէ նայինք քարտէսի վրայ, կը տեսնենք, որ ոչ միայն Դ-թեան պատմական դերի խնդիր կայ, այլ եւ հայ ժողովրդի, որովհետեւ դուք երբեք չէք կարող ապահովել այդ տեղի հայերի գոյութիւնը եւ կը նպաստէք որ մուսուլման տարրը սեպածեւ մտնի հայ տարրի մէջ: Սալմաստի հայերի գոյութիւնը ապահովութեան մի ազդակ է Վասպուրականի համար: Դրա համար Դ-թիւնը չպիտի թողնի իր ձեռքից այդ բազան: Բացի այդ այնտեղ մենք ունենք մեծ հմայք մուսուլման տարրի աչքում եւ եթէ կռուի ժամանակ չէզոք մնանք, այն ժամանակ ցոյց կը տանք թէ մեր հմայքը սապոնի մի պղպղակ է, որ կ'այրի եւ կը գցէ մեր վարկը քրդերի առաջ եւ Վասպուրականում:

Այս ամբողջը մեզ կը ստիպէ որ մենք անտարբեր չմնանք, եւ այդ մեզ ոչ թէ վարկաբեկ կ'անէ մուսուլմանների առաջ, խանգարելով համերաշխութիւնը, այլ ընդհակառակը կը նպաստէ ամրապնդման, որովհետեւ թուրքերը կը տեսնեն, որ Դ-թիւնը կուռում է անարդարութեան դէմ: Բացի այդ մենք պէտք է միջազգային դեր խաղանք, կազմակերպելով բոլոր քրիստոնեաների մէջ — հայ, ասորի եւ այլն, ինքնապաշտպանութիւնը: Ոչ ոք չպէտք է վախենայ, որ Դ-թիւնը պատերազմ է յայտարարում. լաւագոյն դէպքում մենք տանելի ինքնապաշտպանութիւն պէտք է ունենանք:

Կռչ.— Այս բոլոր խօսակցութիւններից ես ոչ ոքից չլսեցի, թէ Դ-թիւնը դասակարգային սոցիալիստական մի կուսակցութիւն է: Նոյնիսկ ասողներ եղան թէ Դաշ-թիւնը մի դիպլոմացիա է — ազգային մի մարմին: Ես զարմանում եւ վրդովում եմ: Ոչ թէ պէտք է կռուին մասնակցենք այլ հակապատերազմական պրոպագանդա մղենք մուսուլման տարրի մէջ: Իսկ ինքնապաշտպանութիւնը ժողովուրդն ինքն կը կազմակերպի:

Կարդացում են բանաձեւեր.
Անցաւ ձայների մեծամասնութեամբ Արմենակի բանաձեւը.

66.- Ատեանի:
67.- Չեռագրին սէջ ռուսատառ՝ բաց դրան բախում:

ի նկատի ունենալով 1) որ ներկայ պարսկակ. շար-
ժումները դեմոկրատիկ տարրերի, կռիւների⁶⁸:

Դժոխք.— Առաջարկում է կոնֆլիկտի դէպքում
մնալ ձեռնպահ՝ թողնելով տեղացի ընկերների հայեցո-
ղութեան. ստացաւ 3 ձայն:

Վրէժի Շրջանային ժողովի բանաձեւը.
Շնորհիւ տաճկական անակնկալ յարձակման, այս
ամրան պարսկական բանակի վրայ Ուրմիի շրջանում,
պարսկա-թուրքական յարաբերութիւնը, վերջերս մա-
նաւանդ, սաստիկ լարուած է մի ամիս խաղաղութիւնից
յետոյ եւ որովհետեւ շնորհիւ տաճկական օրէցօր առաջ
խաղաղութեանը պարսկական տերիտորիայում, սահմա-
նագծային այդ կոնֆլիկտը հետզհետէ սրւում եւ դիպլո-
մատիկական ճանապարհով լուծուելու ամէն յոյս կոր-
ցնում, ներկայումս մանաւանդ Ռ. Ժ. նկատելով՝

1) որ գործը պատերազմի հասնելիս ինքն իրանից պե-
տական անուժութիւն ներկայացնող Պարսկաստանը
միայնակ ոչինչ անել չի կարող, չնայած պարսիկ ժողո-
վրդի տրամադրութեանը զինուած դուրս քշելու օտա-
րին իրանց սեփական տերիտորիայից:

2) որ անոյժ Պարսկաստանը դաշնակիցներ փնտե-
լու յետեւից լինելով ի նկատի ունէր եւ Տաճկաստանի
ռեփոմին թշնամի հայ ազգը եւ նրա յեղափոխական
կազմակերպութիւնը, որի աջակցութեանը դիմել է նա
ոչ պաշտօնապէս առայժմ գոնէ:

3) որ մեր կազմակերպութեան աջակցութիւնը կա-
րող է ոգեւորել պարսիկ կառավարութեան պատերազմ
սկսել Տաճկաստանի դէմ, մի պատերազմ, որի հետե-
ւանքը կարող է ցնցել մահմետական մասսան Տաճկաս-
տանում հայ եւ թուրք յեղ. դաշնակցութեան ղեկավա-
րութեամբ (ինչ որ) կարող է արագացնել սուլթանական
ռեփոմի անկումը եւ դեմոկրատիկ կարգերի հաստա-
տումը Տաճկաստանում յօգուտ աշխատաւոր դասա-
կարգի քաղաքական եւ տնտեսական շահերի, որ մեր
քաղաքական նպատակներից մէկն է:

4) Որ այդ ձեռնարկի յաջողութեանը նպաստում է մա-
նաւանդ ներկայումս քաղաքական թէ՛ ներքին եւ թէ՛ ար-
տաքին յարմար մոմենտը, Ռ. Ժ. ժողովը յարմար համարեց
(որ) մեր կազմակերպութեան մասնակցութիւնը դրուե-
լու է կախման մէջ պարսիկ կառավարութեան ձեռ-
նարկների հետ, թէ՛ նա) ունենալու է բոլորովին անկախ,
ինքնուրոյն գործունէութիւն, կամ այդ մասնակցութիւ-
նը լինելու է յանուն Հ.Յ.Դ. ի թէ՛ յանձին պարսկահայ
ժողովրդի՝ նրա ինքնապաշտպանութեան անուանով
թուրք պարսկական պատերազմի աւերմունքներից, այլ
եւ այդ մասնակցութեան չափը, եղանակը եւ այլն, թող-
նում է Դ(աշնակցութեան) խորհրդին, որոշելու համար:

Լեռնեանի բանաձեւը.

ի նկատի առնելով, որ ներկայ պարսկական յեղափո-
խութիւնը տուժում է անսխտեմ եւ անկազմակերպ
դրութիւնից, Հ.Յ.Դաշն.ը, հաւատարիմ իր ռամկավար

յեղափոխական եւ ազգերի համերաշխութեան սկզբ-
բունքներին՝ իւր ուժերը ներածին չափ տեղի եւ պայ-
մանների համաձայն աշխատում է մտցնել այդ շարժ-
ման մէջ սխտեմ, կազմակերպուածութիւն ու հաղոր-
դել նրան այն ուղղութիւնը, որն ամենանպատակաշար-
մարն է աշխատ(աւոր) ժողովրդի տեսակէտից:

Ինչ վերաբերում է թուրք-պարսկ. կոնֆլիկտին, ան-
կախ այդ կոնֆլիկտի պատճառներից եւ բնոյթից եւ ի
նկատի առնելով, որ ինչ ընթացք էլ ընդունելու լինի
այդ կոնֆլիկտը, Դաշնակցութեան) դիրքը կը լինի
միանգամայն աննշան, իսկ միջամտութիւնը յղի ար-
հաւարալից անակնկալներով, Հ.Յ.Դ.ն մնում է այդ
կոնֆլիկտի նկատմամբ չէզոք եւ կազմակերպում է
սոսկ ինքնապաշտպանութիւն հայկական այն վայրե-
րում, որոնց վտանգ կը սպառնար թուրք զօրքերի կամ
քիւրդ եւ այլ հրոսակախմբերի ճնշումներից եւ բռնու-
թիւններից:

Միեւնոյն ժամանակ Հ.Յ.Դ. իր ձեռքի տակ ունեցած
բոլոր միջոցներով պարզում է շահագրգռուած երկրնե-
րի ժողովրդների առաջ այդ օրինակ երեւոյթների
բնոյթն ու նշանակութիւնը եւ լարուածութիւնը իր) բողո-
քը ամէն մի նուաճողական ձգտման դէմ:

Այն դէպքում եթէ կոնֆլիկտը աւելի բարդանայ ու
մեծանայ եւ ակամայ սեղանի վրայ դրուելու լինի արե-
ւելեան, հետեւապէս եւ հայկական հարցը, մեր բռնելիք
դիրքը որոշելու է IV Ընդհ. Ժողովը կամ նրան փոխա-
րինող խորհրդի կողմից:

Ապագայում պարսկ-թուրքական կոնֆլիկտների ժա-
մանակ Դաշնակցութիւնը) ղեկավարուելու է հետեւ-
եալ մի քանի կէտերով:

1) Տեղական ժողովրդական ինքնապաշտպանու-
թեան միջոցով պահպանել վտանգի ենթակայ վայրերը
աւարառութիւններից եւ բռնութիւններից. ձեռք ձեռ-
քի տուած տեղական թուրք եւ պարսիկ արմատական
տարրերի հետ միասին՝ ուղղել ժողովրդական բողոքը
ամէն տեսակի նուաճողական ձգտումների եւ քայլերի
դէմ (9 ձայն):

Դժոխքը առաջարկում է ձեռնպահ մնալ եւ թողնել
տեղական ընկերներին (3 ձայն):

Վահագի բանաձեւը.— Նկատելով, որ Սալմաստի աշ-
խարհ(ագրական) դիրքի շնորհիւ, Դ-թիւնը այնտեղ
ձեռք է բերել յեղափ. հմայք եւ շնորհիւ (դրան) ապահո-
վութեան կռուան մը եղած է Վասպուրականի համար.
եւ եթէ պարսկա-թուրք պատերազմի մը պահուն Ատրը-

68.- Եղիմ մնացեալ մասը բաց՝ է. քէւս վիճաբանութիւնները
կը շարունակուին եւ առաջարկներ ալ կան, բայց ընդունուած
վերջնական բանաձեւը չէ արձանագրուած: Տպագիր «Որո-
շումներուն» մէջ թուրք-պարսկական կոնֆլիկտի վերաբեր-
մամբ Դաշնակցութեան դիրքի մասին պարզապէս արձանա-
գրուած է. «Ռ. Ժ. յայտնելով այդ խնդրի վերաբերմամբ մի քա-
նի կարծիքներ թողեց նրա վերջնական լուծումը առաջիկայ
7.3.7. խորհրդին»:

պատականի եւ Վասպուրականի Դաշնակցութեան]
զինուած միջամտութեան իրողութիւնը, որոչ չափով
կարող է վանել քրտական շահատակութիւնները եւ կո-
տորածները, որոնք անխուսափելի են հայկական նա-
հանգներու սահմաններու վրայ:

Ռ. Ժ. ժողովը խորհրդի լուրջ ուշադրութեանը կը յանձ-
նարարէ, որ միջոցներ ձեռք առնէ Վասպ. եւ շրջակայ-
քին օգնութիւնը կազմակերպելու համար թէ՛ ռազմա-
մթերքով եւ թէ՛ կռուող ուժերով:

ՆԻՍՏ
Յունուարի 5-ին առաւօտեան

Նախագահը ժողովը բաց անելով յայտնեց որ նախ-
կին «Աշակերտական միութիւնը» սկսում է վերակազ-
մըւել, որի մասին լսելով ժողովը իւր ուրախութիւնը
յայտնեց:

Ապա ընկ. Վահէ գեկուցում կարդաց արհեստակցա-
կան, գիւղացիական եւ կոոպերատիւ միութիւնների
մասին, շեշտելով որ աշխատաւորական շարժումը
սկսուել է դեռ 2 տարի առաջ կենսական պահանջների
դրդմամբ, թէպէտ նախօրօք չի ստացած եղել Ընդհ.
Ժողովի սանկցիան: Աշխատաւորական միութիւններ
(արհեստ. գիւղաց.) կազմելու համար մարմինները ղե-
կավարուել են Դ-թեան աշխատաւորական սկզբունքնե-
րով, հակառակ սոց. դեմոկրատների պրոլետարական
տեսակէտին: Մեր աշխատաւորական միութիւնները
ունէին իրանց պակասաւոր կողմերը, որի գլխաւոր ազ-
դակներից մէկը պէտք է համարել Ռուսաստանի յեղ.
շարժման տարբրային բնոյթը: Ժամանակի պահանջը
խիստ շատ էր, իսկ ոյժերը՝ քիչ: Աշխ. միութ. հնարաւո-
րութիւն չեն ունեցել օրգանական աշխատանքով պա-
րապելու: Միութ. ընդհանրապէս կազմուած են եղել
հասցեայ եւ առանց լուրջ ընտրութեան: Յաճախ աշխա-
տաւորները ինքնագլուխ գործադուլ յայտարարելուց
հետոյ, դիմել են մարմիններին իրանց կազմակերպելու:
Կասսա, այդ ամենակարեւոր պայմանը, ինքնուրոյն եւ
մտածուած գործունէութեան միանգամայն գոյութիւն
չեն ունեցել միութեան մէջ: Յաճախ միութիւնները
գործադուլ յայտարարելով առաջադրել են միանգա-
մայն անիրականալի եւ անտեղի պահանջներ, որոնք
նոյնիսկ բարձր են եղել «յաւելեալ արժէքից». հետեւան-
քը այն էր լինում, որ գործադուլները անյաջողութիւն
էին ունենում, կամ եթէ յաջողում էին, միայն երկիրի
ազդեցութեան տակ: Պէտք է շրջապատի պայմանները ի
նկատի ունենալով պահանջներ դնել. անհրաժեշտ է լաւ
հասկացնել աշխատաւորութեանը յաւելեալ արժէքի
էութիւնը: Իւրաքանչիւր միութիւն պէտք է նախօրօք
համաձայնութեան գայ միւս միութիւնների հետ եւ ա-
պա միացած ոյժերով յայտարարէ գործադուլ, որպէս-

զի տարածայնութիւններ չառաջանան եւ գործը օգտա-
կար հետեւանք ունենայ: Անհրաժեշտ է որ իւրաքան-
չիւր շրջանի «աշխ. միութիւնները» ունենան մի «խոր-
հուրդ», որը պիտի ղեկավարէ այդ շրջանի աշխատաւոր
միութեան) բոլոր ընդհ. գործերը (օր. գործադուլ
եւայլն): Ռայոնի պաշտ(օնական) օրգանը եւ Արեւել.
Բիւրոն հնարաւորութիւն չեն ունենալ ղեկավարելու
ամբողջ կովկասի աշխատ. միութիւնների շարժումնե-
րը, անհրաժեշտ է շրջանային խորհուրդների կողմից
ընտրուած կովկասեան արհեստակ. միութիւնների
խորհուրդ, որը պիտի տեղեկութիւններ տայ Շրջ. խոր-
հուրդներին աշխատ. շարժման մասին եւ պիտի ղեկա-
վարէ ընդհանուր համակովկասեան բնոյթ ունեցող
շարժումները: Ան կապուած պիտի լինի, «Համառուսա-
կան արհեստ. միութ.» հետ, որի միջոցով էլ «միջազգա-
յին արհեստ. միութեան կենտ. բիւրոյի» հետ: Մեր աշխ.
միութիւնները եղել են կուսակցական, որի պատճառով
զուրկ լինելով հանդերձ լեզայիզացիայից՝ տուել են շօ-
չափելի արդիւնքներ: Փաստերը ցոյց են տուել, որ սոց.
դեմոկրատների լեզայ անկուսակցական արհեստ. միու-
թիւնները մատնուել են պառակտումի եւ քայքայման:
Գալով արհեստ. միութիւնների մէջ ազգութիւնների
հարցին, նկատում է, որ անկուսակցութիւնը լուծում չի
կարող տալ: Աւստրիայի արհեստ. շարժման 4 տարուայ
պատմութիւնը անհերքելի ապացոյց է դրան: Մենք կը
կազմակերպենք օտարազգի աշխատաւորներին իբրեւ
դաշնակցականներ եւ երբ առաջ կը գան համապատաս-
խան կուսակցութիւններ կը յանձնենք նրանց: Մենք
նոյնիսկ պիտի ձգտենք այդ կուսակցութիւններին երե-
ւան գալուն գարկ տալու: Մեր կազմակերպած բա-
նուորների մէջ պրոպագանդա պիտի առաջ տանել
իրանց մայրենի լեզուով:

Ամբլատ⁶⁵.— Ինչպէս վարուել նոյն արհեստանո-
ցում կամ գործարանում գտնուող ուրիշ կուսակցու-
թեան պատկանող բանուորների հետ եւ ինչ կապերով
նրանց պէտք է կապել մեր բանուորների հետ:

Աբրահամովիչ²⁰.— Գտնում է անհարին, «Համա-
կովկ. արհեստ. միութ. բիւրոյի» գոյութիւնը ի նկատի
ունենալով մեր երկրի շրջանների տնտեսական պայ-
մանների մեծ տարբերութիւնը: Առաջարկում է գումա-
րել «արհեստակցական միութիւնների կոնֆերանս»:
Մեր արհեստ. միութիւնների շարժումը պիտի ղեկավա-
րէ Արեւելեան Բիւրոն:

Անտոն²⁵.— Շեշտում է անցեալին կատարուած
սխալների վրայ. տարաբախտաբար մենք այն ժամա-
նակ չէինք հասկանում: Երբեք մենք նպատակ չպիտի
ունենանք քայքայել արդիւնագործութիւնը (ինդուստ-
րիա): Ներկայ սոցիալ-տնտեսական պայմաններում ծ
ժամից բանուորական օրի պահանջը նոյնիսկ անիրա-
գործելի պէտք է համարել: Մենք չկուտենք միայն յա-
ւելեալ արժէքի դէմ: Ամէն կերպ պէտք է աշխատիլ որ

աշխատաւորական արիստոկրատիան (ուսուցիչ, բժիշկ եւ այլն) չչաւագործէ աշխատաւորական դեմոկրատիային: Քննադատում է դասակարգի աւելորդ պահանջները, որոնք պիտի ծանրանան աշխատաւոր ժողովրդի վրին՝ զանազան դպրոցական տուրքերի, թոշակների եւ այլ ձեւով: Այդպէս 5 անգամ աւելի վարձագին ստացող անգլիացի բանուորը շահագործում է հնդկաստանցի բանուորին: Պէտք է գնահատել արհեստագիտական հմտութիւնը՝ չթոյլ տալով աշխատավարձի հաւասարացում հմուտների եւ անհմուտների մէջ: Բանուորութեանը մեր շարքերում ընդունելիս չպէտք է խստապահանջ լինել նրա կատարելագոյն սոց. դաշնակցական լինելու մէջ: Գտնում է աւելորդ խորհուրդների գոյութիւնը, դրանց ֆունկցիաները թողնելով տեղական Կ. Կոմիտէներին:

Վահէ.— Խորհուրդի գոյութիւնը կուսակցութեան մէջ դուալիզմ⁶⁹ չէ մտցնում, որովհետեւ մեր միութիւնները կուսակցական են: Խորհուրդների գոյութիւնը սպառնում է աշխատաւորութեան ինքնագործունէութեան եւ կատարում է անհրաժեշտ աշխատանքի բաժանում: Խորհուրդները կը հսկեն, որ իւրաքանչիւր միութիւն ունենայ իր կասսան, պրոպագանդան եւ շարժումները տարուեն միակերպ եւ համերաշխ: «Բիւրոն» հնարաւորութիւն չի ունենալ այն կապը պահպանել միութիւնների մէջ, ինչ կենս. կով. խորհուրդը:

Լեոնեան.— Գտնելով անկախ խորհուրդների գոյութեան սիստեմը հնացած՝ առաջարկում է խորհուրդների եւ կենտր. խորհուրդների ֆունկցիաները տալ Կ. Կոմիտէներին եւ Բիւրոյին՝ թողնելով, որ նրանք իրանց մէջ կազմեն սեկցիաներ:

Աբբ.— Ներկայ տնտեսական կրիզիսի պատճառը ոչ թէ միայն պէտք է փնտրել մեր սխալ քայլերի մէջ, այլ գլխաւորապէս Ռուսաստանի ներքին տնտեսական-քաղաքական պայմանների մէջ: Պնդում է, որ մեր minimal պահանջների մէջ, ոչ մի գիշում չպէտք է անել: Տնտեսական պահանջների հետ մենք պիտի անհրաժեշտորէն առաջադրենք նաեւ քաղաքական պահանջներ, որով մենք տարբերում ենք բուրժուական կուսակցութիւններից: Խօսելով անցեալի սխալների մասին շեշտում է, որ պէտք է զգուշանալ այսուհետեւ եւ շարժումները տանիլ պլանաւորուած: Խորհուրդների գոյութիւնը գտնում է միանգամայն անհրաժեշտ: Առաջարկում է ունենալ զուտ աշխատաւորական օրգան:

Մհերեան.— Խորհուրդի գոյութիւնը հակառակ է միութիւնների կուսակցականութեանը: Շեշտում է, որ անհրաժեշտ է մարմինների մէջ կատարել աշխատանքի բաժանում: Հէնց այդ նկատումով «Բիւրոն» կազմուած է 9 հոգուց, որից 1-2ը կը կազմեն մի սեկցիա: Աշխատաւորական շարժման եւ միակերպութեան եւ համերաշխու-

թեան համար անհրաժեշտ է կոնֆերանս հրաւիրել:

Բաբա.— Խորհուրդի գոյութիւնը չի կարող ոչ անջատում եւ ոչ անջրպետ առաջացնել կուսակցութեան (եւ) աշխատ. միութիւնների մէջ: Բիւրոն անկարող է ծանրաբեռնել այդքան գործերով: Խորհուրդները կ'ենթարկուեն համապատասխան մարմինների բարոյական ազդեցութեան: Վարչութիւնների, խորհուրդների յարմար կանոնադրութիւն մշակելու գործը պէտք է յանձնել կոնֆերանսին:

Վահէ.— Շեշտում է, որ գործի օգտակարութեան տեսակէտից անհրաժեշտ է ընդունել խորհուրդների անկախ գոյութիւնը — մի սիստեմ, որ գոյութիւն ունի Աւստրիայում, Բելգիայում եւ այլ երկրներում: Բաժանման երկիւղը գտնում է միանգամայն անհիմն: Միութիւնների քաղաքական գործերը պիտի ղեկավարեն մարմինները (կոմիտէ, Կ. կոմիտէ եւ այլն): կոնսպիրացիայի⁶⁰ տեսակէտից անյարմար է գտնում, որ Բիւրոն լինելով մի անլեզայ կուսակցութիւն բանակցութեան մէջ մտնի համառուական աշխ. կոնֆերանսի հետ, որին մասնակցում են եւ կուսակցական եւ անկուսակցական միութիւններ:

Թադէոս.— Որովհետեւ այստեղ խօսուում է մի մարմնի մասին, որը չի նախատեսուած մեր կանոնագրի մէջ, ուստի առանձին լրջութեամբ եւ զգուշութեամբ մօտենալ խնդրին:

Մհերեան.— Որովհետեւ տնտեսական կռիւն էլ կուսակցութեան վարելիք կռիւներից մէկն է, հետեւաբար պէտք է դա վարեն կուսակցական մարմինները:

Լեոնեան.— Բանուորները դեռ քաղաքականապէս հասունացած չեն, նրանք «երեսխաներ» են: ինչպէս կարելի է նրանց ձեռքը տալ կռուի ղեկը: Մենք ուրիշ կերպ պիտի աշխատենք նրանց մէջ ինստիտուի⁷⁰ եւ ինքնագործառնութիւն զարգացնել:

Աբրահամովիչ.²⁰— Առաջարկում է ընտրել մասնախումբ, որ մշակէ միութիւնների ներքին կանոնագիրը:

Թադէոս.— Նկատում է, որ արդէն մի խուլ պայքար գոյութիւն ունի արհեստակցական միութիւնների եւ մարմինների մէջ: Եթէ խորհուրդների անկախ գոյութիւնը ընդունենք մենք դրանով անջրպետը ընդարձակած պիտի լինենք եւ մի նոր տեսակի անջատման առիթ տուած: Հարկ եղած դէպքում մարմինները իրաւունք ունեն վետո դնելու:

Աբրաբ.— Շեշտում է, որ բանուորներին չի կարելի ինքնազուլու թողնել: համաձայն է վետոյին:

Գրեչ.— Գտնում է, որ այժմ բանուորները այնքան գիտակից են, որ կարելի է նրանց ինքնուրոյնութիւն տալ: խորհուրդների անկախութիւնը անհրաժեշտ է համարում:

Չաւախեան.— Եթէ բանուորները արժան չեն այդ իրաւունքները ստանալուն, ապա մարմիններն էլ արժան չեն, որոնք երբեք իրանց կոչման բարձրութեան

վրայ կանգնած չեն: Առաջարկում է խորհուրդի փոխարէն մի կոլեկտիւ, որի մէջ կը լինեն բանւ. տեղ. Կ.-ի եւ Կ. Կ.-ի ներկայացուցիչները մի մի ձայնով:

Եփոբ.— Բանուորը «երեսխայ» չէ: այդ կարգի խնդիրներում պրոպագանդիստները նրան են լսում: Հակառակ է վետոյին, որովհետեւ դրանով ընդհ. գործադուլի ժամանակ կարող են առաջանալ տարածայնութիւններ եւ հակասութիւններ:

Հայր-Աբրահամ.— Ձի կարելի ինքնավարութեան սկզբունքը խախտել. ոչ թէ թղթերն են զարգացնում մարդկանց այլ կեանքը: Մենք այդպէս դատելով չպիտի մեղադրենք կառավարութեանը, որը սահմանադրութիւն չտալով՝ արդարանում էր թէ ժողովուրդը տգէտ է, հասունացած չէ:

Լեոնեան.— Գտնում է, որ Հ.-Ա.-ի անալոգիան սխալ է:

Անտոն.— Աշխատաւորութիւնը պաշտպանում է միայն փեշակարական⁷¹ շահերը: ընդհ. կուսակցական շահերը պաշտպանելու մէջ նա վստահելի չէ: Մարմինների ձայնը նրանք անպայման պիտի լսեն:

Շահէն.— Գտնում է որ ոչ կարելի է լիակատար իրաւունք տալ եւ ոչ էլ վետո դնել: Խորհուրդներն պէտք է աշխատեն իրենց հեղինակութեամբ եւ բարոյական ազդեցութեամբ ուղղութիւն տալ:

Մհերեան.— Համաձայնելով Շահէնի ասածներին աւելացնում է, որ ծայրայեղ դէպքում անհրաժեշտ է վետո դնել:

Բաբա.— Դէմ է ամէն կարգի խորհրդակցութեան կամ վետո կամ լիակատար իրաւունք: Կոլլեկտիւի մէջ վճռական ձայն կ'ունենան միայն բանուորութեան ներկայացուցիչները:

Վահէ.— Անպատրաստ եւ թոյլ են նաեւ մեր մարմինները: հակադաշնակցական հոսանքների ժամանակ այդ միութիւններն են, որ իբրեւ պարիսպ պահել են կուսակցութիւնը: Ինտելիգենցիան չպէտք է ունենայ արտօնութիւններ: Վետոները կարող են յաճախ անկատար մնալ եւ գործ փչացնել: Այստեղ է, որ մենք մեր ապակենտրոնացման սխտեմը [պէտք է] կիրառենք:

Նիթրա.— Տնտեսական կռիւն մեր կռիւներից մէկն էր, ուրեմն պիտի վարեն մարմինները: առաջարկում է երկու ձեւի սեկցիաներ մտցնել մարմինների մէջ, — տնտեսական կռուի եւ քաղաքական:

Կոչ.— Եթէ կան հասուն մարմիններ՝ կը լինեն եւ հասուն բանուորներ: փաստեր է բերում, որ բանուորները խելացի գործադուլներ են արել:

Աբրահամովիչ.— Ընդհ. քաղաքական բնոյթ ունեցող գործադուլների ժամանակ մարմիններին անհրաժեշտ է տալ վետոյի իրաւունք:

Ընկ. Վահէ.— Կարողում է միութիւնների կանոնադրութեան սխեման իբրեւ բանաձեւ: Ապա ընկերներ Լ. եւ Վ. կարողում են իրանց բանաձեւերը: 18 ձայնով անցնում է ընկ. Թ.-ի բանաձեւի 8 կէտերը, որը հետեւեալն է.

Արհեստակցական միութիւններ

Արհեստակցական միութիւնները նպատակ ունենալով կազմակերպել աշխատաւորութիւնը ընդդէմ շահագործող դասակարգի պէտք է ղեկավարուեն հետեւեալ սկզբունքներով.

I Միութիւնը լինելով կռուի համար ստեղծուած մի կազմակերպութիւն անպայման պէտք է ունենայ իր սեփական զէնքը — կասսան առանց որի անգոր է միութիւնը.

II Պայքարելով հարստահարիչ ու արտօնեալ դասակարգի, ինչպէս նաեւ տիրող անարդար ու բռնակալ կարգերի դէմ, նա հանդիսանում է իբրեւ մի յեղափոխական մարմին եւ իբրեւ այդպիսին պիտի զբաղուի քաղաքականութեամբ, մանաւանդ որ ներկայ պայմաններում տնտեսական պահանջները անմիջապէս առաջ են բերում քաղաքական հարցեր: Այդ քաղաքականութիւնը պիտի լինի սոցիալիստական, որովհետեւ միայն սոցիալիստական ուղին է, որ տանում է աշխատաւորութեանը դէպի յաղթանակ եւ դէպի ազատ կարգեր: Հետեւելով սոցիալիստական քաղաքականութեան միութիւնը պէտք է լինի կուսակցական, այսինքն պէտք է կազմի սոց. կուսակցութեան մի մասը: Ռ. Ժ. ուրախութեամբ շեշտում է, որ երկու տարուայ փորձը այդ ուղիութեամբ պակուել է օգտակար հետեւանքներով:

III. Տնտեսական ներքին հարցերում միութիւնները ունենալու են ինքնուրոյնութիւն, սակայն ամէն կերպ պէտք է աշխատել, որպէսզի նրանք էկոնոմիզմով⁷² չտարուեն: Պրոպագանդայի միջոցով պէտք է աշխատել բարձրացնել աշխատաւորութեան դասակարգային գիտակցութիւնը, շեշտելով որ արհեստակցական միութիւնների տնտեսական նպատակը պիտի լինի կռուի յաւելեալ արժէքի եւ ոչ արդիւնաբերութեան գոյութեան դէմ: վերջինիս քայքայումը մանաւանդ մեր երկրի տնտեսական յետամնաց շրջանում, կ'ունենայ ամենակորստաբեր ազդեցութիւնը թէ ամբողջ երկրի յառաջադիմութեան եւ թէ աշխատաւոր դասի շահերի վրայ: Ուստի պահանջներ եւ գործադուլներ յայտարարելիս անպայման ուշադրութեան են առնուելու միջավայրի սոց. տնտեսական վիճակը եւ յաւելեալ արժէքի սահմանները:

IV. Իւրաքանչիւր վայրում կազմակերպած աշխատաւորութեան մէջ համերաշխ յարաբերութիւն եւ միանման գործելակերպ հաստատելու համար միութիւնները պիտի ունենան մշտական «խորհուրդ» որ գումարուում է պարբերաբար միութիւնների վարչութիւնների եւ տեղական մարմնի ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ: Աշխատաւորութեան

71.- Արհեստակցական:
72.- Սոցիալ դեմոկրատներու կողմէ ջատագովուած հոսանք, որուն համաձայն բանուոր դասակարգը պէտք է պայքարի բացառապէս իր տնտեսական դրութիւնը բարելաւելու նպատակի համար եւ չբաղի քաղաքական հարցերով, ինչպէս էր, օրինակ, բռնատիրական կարգերու տապալումը:

69.- Երկուութիւն:
70.- Նախաձեռնութիւն:

այն գործադրուներն ու պահանջներն, որոնք շօշափում են ընդհանուրի շահերը աւել կամ պակաս չափով, պիտի քննուեն ու հաստատուեն այդ խորհրդի կողմից:

Պրոպագանդի ժամանակ յատուկ ուշադրութիւն պիտի դարձնել քաղաքական հարցերի եւ կուսակցական պարտաճանաչութեան ու անձնագոհութեան վրայ:

Խօսելով խորհուրդների փոխադարձ յարաբերութեան եւ նրանց ներքին կանոնադրութեան մասին ժողովը ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը:

Յանձնարարել Արեւել. Բիւրոյին մօտ ապագայում հրաւիրել ղխաշնակցական) արհեստ. միութ. խորհրդաժողով: Այդ խորհրդաժողովը կ'ընտրէ մի մասնախումբ, որը կը մշակէ խորհուրդների փոխադարձ յարաբերութեան կանոնադրութիւնը եւ կը յանձնէ Դաշ. խորհրդին ի հաստատութիւն:

Առանձին միութիւնները կ'միք չափտի ունենան. կ'միք կարող են ունենալ միայն շրջանային մարմինները: Բոլոր քաղաքներում, նաեւ Բագուում, արհեստակցական բիւրոները պիտի կոչուեն խորհուրդ: Թողնել Արեւել. Բ.ին պատրաստել կ'միքներ եւ հարկ եղած դէպքում միայն յանձնել համապատասխան մարմին:

ՆԻՍ

Յունուարի 5-ին, երեկոյեան ժամը 5-ին

Մեր աշխատաւոր միութիւնների եւ ազգութիւնների հարցը

Աբբօ²⁰.— *Խնդիրը պէտք է դնել ընդհանրապէս. օտարազգիները պիտի մասնակցե՞ն բոլոր դաշ[նակց]ական խմբերում: Ոչ մի բարոյական իրաւունք չունենք օտարազգի ընկերներին չընդունել մեր խմբերի մէջ, եթէ սրանք ընդունում են մեր ծրագիրը ու տակտիկան: Անհատներ ընդունում ենք մեր խմբերի մէջ, եւ երբ դրանց թիւը շատանում է, առաջ ենք բերում իրենց ազգային դաշնակցական կազմակերպութիւնները:*

Առլըն.— *Գաւառներում գիւղական խաւերի մէջ, հայ եւ թուրք աշխատաւորութեան շահերը իրար հետ սերտ կերպով կապուած են: Մի գեղում ապրելով, հայ եւ թուրք տարրեր միասին աշխատում են եւ դրանց շահերը ոչնչով չեն տարբերում իրարից: Նա բողոքում է առանձին կազմակերպելու դէմ: Մի քանի թեր եւ դէմ խօսողներից ընկ. Վահէն առաջարկում է բանաձեւ.*

Դժոխք.— *Միանալով ընկ. Վահէի բանաձեւին աւելացնում է հետեւեալը.— օտարազգի բանուորներ ձայն չեն ունենում այն խնդիրներին, որոնք վերաբերում են զուտ հայկական-կուլտուրական կեանքին:*

Լեոնեան.— *Վահէի բանաձեւի մէջ պակասում է հոգեբանական բնական մոմենտը. հարկաւոր է լրացնել: Եթէ լրացուի նա կը միանայ այդ բանաձեւին: Դ-թեան*

մէջ բոլոր օտարազգի աշխատաւորները պիտի լինին դ[աշնակց]ական:

Կոչ.— *5-10 կամ 20 օտարազգի աշխատաւորներ կազմակերպելը գտնում է աննպատակալարմար. աւելի օգտակար եւ նպատակալարմար գտնում է այն, որ մենք պէտք է աշխատենք դրանց մէջ ինքնուրոյն կազմակերպութիւններ առաջ բերել, մասնաւոր թուրքերի մէջ:*

Մհերեան.— *Այնպիսի ազգեր, որոնք նոր են արթնանում, գիտակցութեան գալիս, ունենում են առաւելապէս չովինիստ[ական] ինտելիգենցիա, ուստի առաջարկում է աշխատել աւելի շատ աշխատաւոր մասսաներին վրայ:*

Վահէ.— *Պաշտպանում է իր բանաձեւը. բանաձեւը դրուում է քուէարկութեան եւ անցնում է.—*

Ազգութիւնների հարցը արհեստակցական միութիւնների մէջ.

Այժի առաջ ունենալով, որ սոցիալական հակադրութիւնների զարգացման հետ միասին զարգանում է նաեւ տարբեր ազգութիւնների բուրժուազիայի մրցումը, դրանով զարկ տալով առանձին ազգային քաղաքականութեան իւրաքանչիւր ազգի բուրժուազիայի կողմից, աշխատաւորութիւնը ձգտելու է մի հակադիր ոյժ ստեղծել դրա դէմ ունենալով իր դասակարգային քաղաքականութեան հետ դրանից բխող նաեւ ազգային քաղաքականութիւն, որի հոգատարութիւնը լինելու է անզօր դարձնել բուրժուական բոլոր ոտնձգութիւնները եւ դասակարգային համերաշխութեամբ շարկապել տարբեր ազգութիւնների աշխատաւորութիւնը. այդ տեսակէտից քննելով ազգութիւնների հարցը արհեստակց. եւ գիւղացիակ. միութիւնների մէջ, Ուայ. ժողովը յանձնարարում է կովկ. բոլոր դաշնակ. մարմիններին եւ ընկերներին:

1) Շարունակել կազմակերպել հայ աշխատաւորութեան կուսակցական – դաշն. միութիւնների միջոցով, դրա հետ միասին համերաշխութեան կապ հաստատելով նոյն արհեստի այլ միութեան հետ եթէ այդպիսին գոյութիւն ունի:

2) Պրոպագանդ մղել ոչ միայն հայ աշխատաւորութեան մէջ, նրա դասակարգային գիտակցութիւնը զարգացնելու համար, այլ հնարաւոր դէպքերում դաշնակցական միութեան կից կազմակերպել նաեւ օտարազգի բանուորներին առանձին խմբակով եւ իրրեւ այդպիսին միացնել դաշնակց. միութեան հետ:

3) Օտարազգի աշխատաւորութեան լեզուի եւ ազգային իրաւահասարկութեան զարգացմանը նպաստելու համար յատուկ պրոպագանդ մղել նրանց մայրենի լեզուով, հրատարակել թռուցիկներ եւ գրքոյկներ նոյն լեզուով, որովհետեւ դասակարգային գիտակցութիւնը զարթեցնելու տեսակէտից դա է պրոպագանդի ամենանպատակալարմար ձեւը:

4) Այդ կերպ կազմակերպելով օտարազգի աշխատա-

ւորներին, Գ.Յ.Դ. պէտք է ղեկավարէ եւ պաշտպանէ նրանց դասակարգային շահերը, միեւնոյն ժամանակ աշխատելով առաջ բերել Դաշնակցութեան նման ուրիշ ազգային սոցիալիստական կուսակցութիւններ, որոնցից իւրաքանչիւրը ղեկավար կը դառնայ իւր ազգի աշխատաւորութեան, միեւնոյն ժամանակ ֆեդերատիւ կապերով կապուելով միւս սոց. կուսակցութիւնների հետ եւ այդպիսով դառնալով անդամ սոցիալիստական մեծ ֆեդերացիայի:

5) Դաշն. աշխատաւորական միութիւնների օտարազգի անդամները մտնելով միութեան մէջ դրանով իսկ ստանձնում են կատարել դաշնակցականի բոլոր պարտականութիւնները եւ վայելել բոլոր իրաւունքները առանց բացառութեան:

*** Կարդացում է ընկ. Ճապոնացու ուղարկած գեկուցումը կոոպերատիւ շարժման մասին. խօսուում է կոոպերացիայի կուսակցական լինելու մասին: Վահէն դժուարանում է նախորոշել կոոպերացիայի բնաւորութիւնը, որովհետեւ դեռ փորձ չունենք. դրա համար այժմ չպէտք է որոշենք այդ հարցը: Լեոնեանը կողմնակից է կուսակցականին: Բաբա նոյնպէս կողմնակից է կուսակցականութեան եւ գտնում է, որ ներկայ քաղաքական պայմաններն արգելք չեն կարող լինել: Մհերեան շեշտում է, որ ամէնից աւելի կարեւոր են արդիւնաբերող կոոպերացիաները, իսկ դրանց կուսակցական անելը դժուար է: Բացի այդ կոոպերացիաներից ստացուող օգուտը պէտք է անպայման մտնի կուսակցութեան կապուած:**

Անտոն.— *Գտնում է, որ ներկայ պայմաններում ժողովրդին չպէտք է զբաղեցնել փեշակարութեամբ⁷¹, այլ կանգնեցնել նրան խոշոր յեղափոխական գործերի վրայ:*

Հայր-Աբրահամ.— *Առաջարկում է ժողովրդի մէջ յօգուտ կոոպերացիայի եղած տրամադրութիւնը ծառայեցնել յեղափոխութեան օգտին: Գործին, քանի որ նա նոր է, պէտք է զգուշութեամբ մօտենալ լաւ ուսումնասիրելուց յետոյ. կողմնակից կուսակց. կոոպերացիային:*

Աբբօ.— *Համակարծիք ընկ. Անտոնին, որ ներկայ պայմաններում կոոպերացիան շատ բան չի անի, բայց քանի որ տրամադրութիւն կայ պէտք է դրանով զբաղւենք: Արդիւնաբերական կոոպերացիաները անպայման պէտք է կուսակցական լինին, իսկ սպառողականներն անկուսակցական, միայն մեր ընկերների ազդեցութեան տակ:*

- 1) Պայլը⁷³ պէտք է էժան լինի
- 2) Պայլի % [տոկոսը] հասցնել նուազագոյնին: Սպառողական խանութի նպատակը պիտի լինի լաւ ապրանք [հայթայթել], եւ ապա օգուտը:
- 3) Օգտի մի մասը յատկացնել անգործ կամ հիւանդ ընկերներին:

4) *Կենսաթոշակի դրամարկը հիմնել ծերացումների համար:*

5) *Դիւիդենդից⁷⁴ մաս հանել սպառողներին, որ պէտք է տրուի միայն մարկաներով⁷⁵:*

6) *Ապրանքը ծախել միայն կանխիկ փողով:*

7) *Այդտեղ աշխատաւորը պիտի ստանայ աւելի վարձ քան ուրիշ նոյնանման խանութներում:*

8) *Գործը սկսելուց յետոյ անդամ գրուելու օւղողները մտցնում են 50 կ. կամ 1 ու. կանխավճար, մնացած գումարը լրացում է գնած ապրանքի օգտից:*

9) *Տարուայ կէսին հեռացող անդամը ստանում է միայն իւր մտցրած կանխավճարը:*

Վահէ.— *Կոոպերացիան կեանքի պահանջն է եւ մենք ընդ առաջ պէտք է գնանք. կոոպերացիաների նպատակն է համայնական հասկացողութիւնը տարածել եւ աշխատել ժողովրդին կանխաւ պատրաստել լաւագոյն կարգերի համար (չեշտում է դարձեալ անկուսակցականութեան վրայ):*

Բանաձեւեր

Վահէ.— *Ռ. ժողովը շեշտելով կոոպերացիաների կարեւոր նշանակութիւնը համայնական գործակցութիւնը զարգացնելու եւ աշխատաւոր դասակարգին այդ ոգով դաստիարակելու տեսակէտից, յանձնարարում է կովկ. Դաշնակցութեան մարմիններին եւ ընկերներին.*

1) *Թէ գիւղերում եւ թէ քաղաքներում նպաստել կոոպերատիւ ընկերութիւններ առաջ գալուն յատուկ պրոպագանդայի միջոցով, բացատրելով նշանակութիւնը [եւ] կազմակերպելու ձեւերը*

2) *պրոպագանդի գործը դիւրացնելու նպատակով հրատարակել մատչելի ձեռնարկներ եւ գրուածքներ թէ պարբերական եւ թէ առանձին գրքոյկներով կոոպերացիաների մասին (19 ձայնով):*

Գիւղացիական արդիւնաբերական կոոպերացիաները չլինեն կուսակցական (14 ձայն):

Քաղաքի արդիւնաբերական կոոպերացիաները պէտք է լինեն կուսակցական (13 ձայն):

Քաղաքի սպառողական կոոպերացիաները պէտք է լինեն կուսակցական +9 եւ -9 ձայն:

Արեւելեան Բիւրոյի վրայ դրուել է պարտականութիւն հրատարակել կոոպերացիայի վերաբերեալ համառօտ հրահանգ, որ եւ ուղեցոյց պէտք է լինի դաշնակցական ընկերների եւ մարմինների համար:

73.- Վարձակալման գինը:
74.- Շահաբաժինը:
75.- Դրոշմանիշ, նամակահիշ:

է, թերթը յաջող չէ տարածուում, իսկ մեր ընկերները սովորել են ամէն մի յօդուած վարձատրութեամբ գրել: Հոնորարը⁷⁹ բաւական վնաս է հասցնում թերթին: Այս բոլորը ի նկատի ունենալով առաջարկուում է — 1. Ուժեղացնել խմբագրական մարմինը, որովհետեւ ներկայում ամբողջ ծանրութիւնը ընկած է 2 ընկերոջ վրայ: 2. խմբագիրները բացի խմբագրական պարտականութիւնից չպիտի ունենան այլ կուսակցական պարտականութիւններ: 3. Իւրաքանչիւր մի ընկեր, որ տնտեսապէս ապահով է, պարտաւոր է իր ուժերը նուիրել թերթին ճրիպէս: 4. մարմինները պարտաւոր են հոգալու թերթի տարածման համար:

- Թերթի ծախսեր —**
- 1) Տպարան — ամս[ական] 4-500 ու.
 - 2) Գրաշարներ — 6-700 ու.
 - 3) Թուղթ — 900 ու.
 - 4) Էքսպեդիցիա⁸⁰ — 1-120 ու.
 - 5) Փոստի ծախս — 200-300
 - 6) Ռոճիկներ — 650-700
 - 7) Յօդուածավճարներ — 100
 - 8) Աննորմալ դրութ[իւն] եւ թերթի փակ[ուում] 1100 ու.

Թերթի հաշիւը մանրամասն չկար, որ արձանագրութեան մէջ մտցուէր, ինչպէս եւ «Յառաջի» գրադարանի ամբողջ հաշիւը:

- Աքքո.—** 1) Առաջարկուում է կանտորային⁸¹ թերուլթիւնները վերացնել
- 2) Ազենտներ՝ զեղծարարութիւններին վերջ տալ
 - 3) Դնել վաճառական հիմունքների վրայ առանց ի նկատի ունենալու նրա կուսակցականութիւնը:
 - 4) Թերթի տարածումը դարձնել կ. կոմիտէութիւնների համար ցենզ, որոնք պարտաւոր են վաճառելու մօտ 800 օրինակ:
 - 5) Դաշն.-թեան միասնայով պաշտօն որոնողները եւ պաշտօն ունեցող դ-ականները՝ յօդուածների համար փող չպիտի վերցնեն:
 - 6) Գտնելով պայերով ընկերներ, որոնք յանձն առնեն թերթի հրատարակութիւնը:

- Գրաւոր պրոպագանդ.—**
- 1) Թերթը պիտի գրուած լինի մատչելի լեզուով, առանց օտարազգի բառերի:
 - 2) Յառաջի գրադարանը ժողովրդականացնել, վերցրնելով մեր կեանքից նիւթ՝ ինքնուրոյն գրուածներով:
 - 3) Թարգմանական գրականութեան մէջ խոշոր տեղ տալ կապիտալ գրուածներին :
- Բանաւոր պրոպագանդա.—**
- 1) Պրոպագանդիստական շկոլան մեզ կը տայ միայն պիտանի մարդիկ:
 - 2) Մեր շէֆերը պէտք է ցրուեն գաւառները եւ աշ-

խատաւորութիւնից պատրաստեն դեկավար պրոպագանդիստ ուժեր:

Nomo.— Մեր թերթի չտարածուելու պատճառը՝ լեզուն մատչելի չէ, հետաքրքիր նիւթեր չկան եւ ներկայ ուժակցիան խոչընդոտ է հանդիսանում: Առաջարկուում է փակել թերթը: Որոշուեցաւ 14 ձայնով լսել իւրաքանչիւր շրջանից մի-մի հոգու կարծիք, իսկ 13 ձայն[ով] որոշուեց տալ իւրաքանչիւր խօսողի 10 ը[ով] ժամանակ:

- Nomo.—** 1) Փակել թերթը մանաւանդ որ նա տարեկան 20 հազար դեֆիցիտ⁸² ունի:
- 2) Մեծ դեֆիցիտի պատճառով աւելորդ է ամսաթերթը:
 - 3) Ունենալ մի անլեզու թերթ:
 - 4) Հրատարակել կոպէկ գին ունեցող գրքեր⁸³:

Արմ. Ալաբ.— 1) Անհրաժեշտ են բանուոր պրոպագանդիստներ, բայց ներկայումս կարեւոր են եւ ի պաշտօնէ պրոպագանդիստներ:

- 2) «Յառաջի» գրադարան — էժան եւ մատչելի լեզուով:
- Դալի.— 1) Ժողովրդական լեզուով գրել: Վիպական մաս լինի գրքերի մէջ:
- 2) Եթէ անկարելի է յեղ. յօդուածներ տպել, փակել թերթը եւ զարկ տալ անլեզու հրատարակութեան:
- Շահէն.— 1) Պիտի լեզուն ժողովրդականացնել:
- 2) Աւտոմատ⁸⁴ պրոպագանդիստներ հարկաւոր չեն. ուրեմն եւ շկոլան անհրաժեշտութիւն չէ:
- 3) Նայած ժամանակին եւ տեղին պրոպագանդիստի նիւթերը կը փոխուեն:
- 4) Հրատարակել մի ամսաթերթ — գիտական եւ ժողովրդական-գիտական բաժիններով:
- 5) Յենգուրային⁸⁵ պայմանների եւ դեֆիցիտի⁸² շնորհիւ թերթը դնել մասնաւոր ակցիաների հիման վրայ:

- Թաթ.—** 1) Ռուսերէն թերթ պէտք չէ, այլ թուրքերէն:
- 2) Մեր հրատարակութիւնները, թէեւ շատ հրաշալի, մատչելի չեն «գիւղի» համար:
 - 3) Մեր հերոսների կենսագրութիւնները եւ դոցա հետ պատահած դէպքերը մատչելի եւ պատկերազարդ տպել ու ցրել ժողովրդի մէջ:
- Քար¹. Թաթ.—** Բացի յեղափ. կեանքը, ունենք նաեւ ազգային-կուլտուրական, որի տուն տուողը լեզու թերթն է:

79.- Պատուագին, դրամական վարձատրութիւն:
 80.- Առաքում:
 81.- Գրասենեկային:
 82.- Բաց:
 83.- Այսինքն՝ մէկ ուրիշէն պակաս գին:
 84.- Ոչ ինքնուրոյն, մեքենայաբար գործող:
 85.- Գրաքննութեան:

Չպէտք է աշխատել ազգային ուժեղ ֆակտորներից մէկը՝ լեզուն գուեհկացնել:

Պիտի աշխատել թերթը մօտեցնել կուսակցական գործերին:

Վազրիկ.— Գրքեր հրատարակել երբեմն զանազան բարբառներով: Մեր լիդերներից ոմանք յիշեն գաւառը եւ յաճախեն երբեմն շարժելու գաւառական ճահճացած կեանքը:

Թմբուկ¹⁰.— Թերթը վաճառականական հիմքերի վրայ չպէտք է դնել. կուսակցական թղթակցութիւններին առաջնակարգ տեղ տալ: Պարտաւորութիւն դնել մարմինների վրայ թերթը ցրելու համար:

«Ձեմլյա»⁸⁶ վերածել օրաթերթի:
 Պահել պրոպագանդիստական շկոլա:
Վրէժ.— Պարսկական ներկայ շարժումներին պէտք է թերթը ուշադրութիւն դարձնէ:

Լուսաբանել տաճկական ներկայ շարժումը եւ նորա տնտեսական ու քաղաքական դրութիւնը: Դաշնակցական սկզբունքային ինդիւիւնների վերաբերմամբ՝ գիտական եւ ժողովրդական լեզուներով տալ որոշ սերիաներ:
Մհեր.— Իւրաքանչիւր շրջանում մարմինների անդամների թուի հաշուով՝ իւրաքանչիւր տասը հոգուց մէկին գրել բաժանորդ:

Բանաձեւեր

1) Իւրաքանչիւր շրջանում մարմինները հրաւիրում են համախմբել պրոպագանդայով պարապող ուժերը եւ ըստ այնմ բաշխումը կատարել:

2) Առաջարկել Բիւրոյին ուղարկել աւելի պատրաստուած շոքիկ ոյժեր գաւառները տեղական պրոպագանդիստներին աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդելու համար կուսակցական հետաքրքիր եւ գլխաւոր հարցերի մասին:

3) Յանձնարարելով այդ, Ռայ. ժողովը յիշեցնում է բոլոր դաշնակցականներին, որ ամէն մի կուսակցական անդամ պիտի հանդիսանայ պրոպագանդիստ իւր շրջանում իր ուժերի եւ պատրաստութեան չափ:

4) Բանաւոր եւ գրաւոր պրոպագանդը պէտք է ապահովել տարուայ նորմալ հատոյթներից ոչ աւել քան կիսով, մնացածը յատկացնելով կուսակցական բուն յեղափախական կարիքներին թէ թուրքիայում եւ թէ Կովկասում:

5) ա. Գիմնել այն վայրերում, ուր կարիք կայ պրոպագանդիստների, դպրոցների, որտեղ նրանց սիստեմատիկ տեղեկութիւններ կը տրուեն կուսակցական հիմնական սկզբունքների մասին:
 բ. Շարունակել հրատարակել «Յառաջի Գրադա-

րանը», որի հրատարակութիւնները պիտի լինեն ըստ կարելոյն ինքնուրոյն եւ մատչելի ժողովրդին, միւս կողմից՝ թարգմանութիւնները պիտի լինեն գիտական եւ աւելի կանոնաւոր:

գ. Բոլոր կուսակցական ընկերների անմիջական պարտականութիւնն է նպաստել ինչպէս կուսակցական գրականութեան եւ մասնաւորապէս թերթի տարածման, այնպէս եւ կազմակերպել թերթի համար կանոնաւոր թղթակցութիւն վարձատրելով այդ մասին ծայրայեղ անհրաժեշտութեան դէպքում:

դ. Գրատարակել հայերէն մի անլեզու թերթ, օրգան:

ե. Գրատարակել, ըստ կարելոյն թուրք համապատասխան տարրերի նիւթական եւ բարոյական աջակցութեամբ, մի թուրքերէն պարբերական օրգան եւ առհասարակ լուրջ ուշադրութիւն դարձնել թուրքերէն պրոպագանդի վրայ: Դաշնակցութեան ծրագիրը թարգմանել ռուսերէն եւ թուրքերէն:

զ. Գրատարակել հայերէն օրաթերթը, դնելով նրան այնպիսի հիմունքների վրայ, [որ] դեֆիցիտը չանցնի 5 հազարից:

է. Մեր ուշադրութիւնը կենտրոնացնել ուսանող երիտասարդութեան վրայ, թէ Կովկասում եւ թէ համալսարանական քաղաքներում, ծանօթացնելով նրան մանաւանդ մեր երկրի առանձնայատուկ պայմանների հետ:

ը. Պրոպագանդիստը նախքան գործի անցնելը ուսումնասիրելու է թէ թորապէս եւ թէ գործնականապէս իր գործունէութեան վայրը,— գաւառներում գործողը առնուազն մի քանի գիւղեր, քաղաքում աշխատողը արհեստանոցների եւ գործարանների կազմը, աշխատաւորութեան դրութիւնը, շերտերը եւ այլն:

թ. Պրոպագանդիստը պիտի լինի քարոզիչ, ուղղութիւն եւ լուսաբանութիւն տուող խորհրդատու եւ ոչ թէ պատասխանատու վարչական անձնաւորութիւն:

ժ. Ռ. ժողովը հրաւիրում է ուսանող ընկերներին առաջ բերել պրոպագանդիստների խմբեր իրենց միջից եւ ամառուայ ընթացքում ցրել դրանց շրջանները:

ՆԻՍՍ
Յունուար 7-ին առաւօտեան

Նախագահում է ընկ. Բաբան. քարտուղար՝ Վազրիկ:
 Նախագահը նիստը բաց անելով դնում է **Թեթիւ** ինդիքը:
 Յանկուլթիւն է յայտնուում, որ բոլոր այն գումարները, որոնք ստացուում են զանազան տեղերից յօդուած

86.- Բնագրին մէջ ռուսատառ «Գող»ը:

սովեաների կամ վարագայ Ֆոնդի — հաշուետուութիւնից յետոյ դրուէին ետոքները:

.....⁸⁷— Նկատում է, որ թերթը հրատարակելով Բիւրոն գրեթէ կտրել է շրջանների հետ գրագրութիւն ունենալու կարեւոր կապը:

Յանկութիւն է յայտնուում, որ անկախ թերթի տուած լուրերից Բիւրոն շարունակէ տալ շրջաններին յեղափոխական կեանքում կատարուած բոլոր այն տեղեկութիւնները, որոնք թերթում չեն կարող տպուել: Դա կարեւոր է գտնում մանաւանդ դաշնակցական ռաջոնները իրար հետ կապելու եւ իրարից տեղեկութիւն ունենալու տեսակէտից:

Խօսակցութիւն եղաւ նաեւ թերթում տպուող հոգեհանգիստների մասին եւ տրուեց հետեւեալ բանաձեւը.—

Որքան հնարաւոր է խոյս տալ հոգեհանգիստների նկարագրութիւնները տպագրելուց եւ խոյս տալ առհասարակ, հոգեհանգիստներին փոխարինելով նրանց միտինգ-սգահանդեսներով (18 ձայն):

Անտ[ոն].— Յանկալի է համարուում, որ այս կամ այն նպատակի համար (սով, վարակ, Ֆոնդ) ստացուող գումարներից փոխարինաբար չվերցուէր, այլ խսկոյն ուղարկուէր նպատակին:

Թերթում տպուող պատկերների մասին ընկ. Անտ[ոն] առաջարկեց հետեւեալ բանաձեւը.—

Յանձնարարել խմբագրութեան, որ նա պատկերների վերաբերմամբ կամ պահպանէ որոշ ուղղութիւն, կամ բոլորովին չտալի (անցաւ 13 ձայնով):

Ընկ. Անտ.— Յանկութիւն է յայտնում, որ Թերթի եւ առհասարակ կազմակերպական գործերի մասին կուսակցութեան մարմինները պարբերաբար յայտնէին իրենց կարծիքը եւ քանի որ Թերթը կիսապաշտօնական է, ցանկալի է, որ թղթակիցները ընդունուին տեղական մարմիններից (ընդունուեց միաձայն):

Վահագ.— Առաջարկում է Պարտաւորեցնել Կ. Կ.-ներին, որ իրենց շրջաններից տային թղթակցութիւններ. բացի այդ յանձնարարել խմբագրութեան, որ նա միշտ ցանկագրութիւն ունենայ թղթակիցների հետ: Ընդունուեց միաձայն:

Այդ հարցը փակելով ժողովը անցաւ օրակարգի II կէտին:

Ներկայ քաղաքական մոմենտների պահանջները եւ Դաշ. տակտիկան

Հարցի մասին զեկուցանեց ընկ. Զաւախեանը (խօսածները տես գրաւոր զեկուցումը):

Ըբքա.— Ես պէտք է նկատեմ, որ մենք չէինք լինի յեղափոխական, եթէ առաջնորդուէինք ընկ. Զաւախեանի ասածների համաձայն. յեղափ. աւանգարտը պէտք է դնի եւ դուրս գայ իւր իսկական լոզունգով: Ես կարծում եմ, որ յեղափ. կուսակ[ցութիւն]ները եւ Դաշ-

ն[ակցութիւնը] ոչ թէ պէտք է ցածրանան հասնեն մինչեւ սահմանդ-ուսակաւարներին եւ հոկտեմբերեաններին, այլ նրանք որպէս աւանգարդ պէտք է այդ կուսակցութիւններին քաշեն իրենց յետեւից:

Կարդացուեցին այդ հարցի մասին շրջաններից բերած բանաձեւերը:

Անտ.— Ընկ. Զաւախեանը ասածները ինձ թւում է ճշմարտութիւններ, բայց միեւնոյն ժամանակ նա չսաց ամբողջ ճշմարտութիւնները. որ Ռուսաստանի բախտից կախուած է եւ կովկասահայերին բախտը, դրանում կասկած չկայ: Կասկած չկայ նաեւ, որ Ռուսաստ. քաղաքական բախտից կախուած է եւ ամբողջ Արեւելքի բախտը. Ռուսաստանը միշտ եղել է յետադիմութեան միջնաբերդ եւ եթէ ռուսական յեղափոխութիւնը յաղթանակ է ստեղծէ որոշ իրաւակարգեր, այդ կ'ազդէ նաեւ ամբողջ Արեւելքի վրայ: Պատմում է կամուրջի խորտակման պատմութիւնը: Հոկտեմբ. 17-ին ռուսական յեղ. կուսակց[ութիւնները] համերաշխ չգործելով՝ տեմպով չտարան իրենց շարժումը, դա էր սխալը, որ չխորտակեց կամուրջը: Եթէ այդ օրերում դրած [չլինէր] սահմանադրական կարգերի լոզունգը՝ այդ ուժեղ բռնկումը չէր լինի. այժմ էլ եթէ դրուեն փոքր ազդեցութիւններ՝ չեն բարձրանայ, որովհետեւ դրա կարիքը չեն զգում նրանք, այդ կարգերի կարիքը զգում է միայն ազատամիտ բուրժուազիան եւ ինտելիգենցիան: Այն էլ պէտք է դրուէր,— ազգութիւնների հաւասարութիւն, հողերի լայնացում, հարկերի արդարացի բաշխում, խնդիրներ՝ որոնց կարիքը զգում են բոլորը. այդ էր մոմենտի պահանջը, որ յեղափոխականները չհասկացան: Այժմ եթէ դրուեն այդ խնդիրները, ես համոզուած եմ, որ բոլոր յեղափոխական բանակը դուրս կը գայ եւ կը խորտակէ կամուրջը: Առաջարկում է ռուսական շարժման ժամանակ առաջ կամ յենկ-նել ռուսական յեղ. կուսակցութիւններից, այլ նրանց հետ միասին գնալ դէպի նպատակների իրականացում: Համերաշխութիւն ստեղծել բոլոր միւս յեղ. կուսակցութիւնների հետ:

Ոմո.— Համեմատելով ռուսական եւ եւրոպական անցեալ յեղափոխութիւնները, գտնում է որ նման չեն իրար. եւրոպական յեղափոխութիւններին՝ միշտ առաջ է գնացել բուրժուազիան, իսկ Ռուսաստանում յեղափոխութեան առաջ է գնում աշխատաւորութիւնը. ռուսական յեղափոխութիւնը ցրում է աշխատաւորութեան բնաւորութեան:

Ընդդիմախօսում է Սիմ. եւ միանում է Բագուայ բանաձեւին, ցանկութիւն յայտնելով, որ բանաձեւին տակ դրուած «Կորչի ինքնակալութիւնը» փոխարինւէր «Կորչի միապետութիւնը եւ կեցցէ սահմանադիր ժողովը» բառերով:

87.- Անընթեռնելի անձնանուն:

ձեմիլ.— Քննական հայեացք ձգելով ռուսական յեղափոխութեան շարժման վրայ միանում է Սիմոնի առաջարկին: Գտնում է որ յեղափ. կուսակցութիւնը մոմենտի պահանջն է, որ նրանք սկսին ակտիւ գործունէութեան: Հակառակ սոց. դեմոկ. հետ համերաշխ գործունէութեան, որովհետեւ նրանց աշխարհայեացքից չի բխում ռազմական ոգի, սոց. դեմոկ[րատիայի] վերաբերմամբ լինել զգոյշ:

Շահրիկ⁸⁸.— Առաջարկում է օրակարգի մէջ մտցնել Փարիզում կայացած կոնֆերանսի խնդիրը, որպէսզի Ռայ. ժողովը յայտնէ իր վերաբերմունքը: Ընդունուում է եւ հարցը մտցուում օրակարգի մէջ:

Լիպ[արիտ]⁸⁹.— Գտնում է որ ռուսակ. յեղափ. գուտ քաղաքական է եւ ապա միանում է Սմբատի բանաձեւին:

Աբ[րամովիչ].— Անհրաժեշտ է գտնում ընդհ. զինւած ապստամբութիւնը. առաջարկում է ծայրագաւառների կուսակցութիւններից հրաւիրել մի միջկուսակցական բիւրօ, ուր կարելի կը լինի որոշ վերաբերմունք մշակել դէպի ազգերի հաւասարեցման հարցը:

Մհեր¹⁵.— Գտնում է, որ մոմենտի պահանջն է կազմակերպուել, որովհետեւ ժողովուրդը լքուած է. առաջարկում է կատարել մի խմբական յեղափոխական ձեռնարկ մասսայի մէջ ոգեւորութիւն առաջ բերելու:

Վագրիկ.— Գտնում է, որ ռուսական յեղ. գուտ քաղաքական չէ, այլեւ տնտեսական, այդ տեսակէտից էլ դէմ է կատեղների եւ այլ այդպիսի կուսակցութիւնների բուրժուական համերաշխ գործունէութեան: Մոմենտի պահանջն է կազմակերպուել, ռուսական շարժման մէջ գնալ միւս կուսակցութիւնների հետ միասին, որպէս ամենակենսունակ մասը:

Կոչ.— Դաշնակց[ութիւնը] կովկասում անխուսափելիորէն պիտի խաղայ առաջնակարգ դեր կատարելով խոշոր տեւորիստական ակտեր: Նա ուզի չուզի պէտք է կովկասում աւանգարդ լինի:

Շահրիկ.— Առաջարկում է աշխատել, որքան կարելի է շուտ հրաւիրել միջկուսակցական կոնֆերանսը. ոչ ուշ քան մինչեւ եկող Ռայ. ժողովը. նոյնպէս գտնում է, որ կովկասում Դաշնակցութիւնը պէտք է լինի աւանգարդ, իսկ Ռուսաստանում գործակիցը միւս յեղ. կուսակցութիւնների:

Անտոն.— Սկզբունքային տեսակէտից լուսաբանելով ռուս. յեղափ[ոխութիւնը] նորից շեշտում է միջկուսակցական կոնֆերանսի եւ Բիւրոյի կարեւորութիւնը:

Հայրում.— Ենչտուում է կազմակերպուելու վրայ եւ բացի դրանից ոչինչ չի ընդունում մոմենտի պահանջի տեսակէտից:

Անդրանիկ⁸⁹.— Առաջարկում է վերջ տալ վիճաբանութիւններին շեշտելով միջկուսակցական բիւրոյի կարեւորութեան վրայ: Նպատակաւորմար է գտնում, որ ժողովը այդ բիւրոյին դիւրեկտիւներ տայ:

Այս հարցի մասին դրուեցին հետեւեալ բանաձեւերը՝ Մհերի բանաձեւ.

Ընդունելով, որ մեր լոզունգները պէտք է բխին մեր ծրագրից եւ թողնելով այդ մի կողմ ոչ իբրեւ մոմենտի պահանջ եւ ի նկատի ունենալով, որ ռուսական յեղափոխութեան անյաջողութիւնը պէտք է վերագրել գլխաւորապէս յեղափոխական կուսակցութիւնների ոյժերի պակասութեան եւ անկազմակերպ լինելուն,

Ո. Ժ.-ը գտնում է, որ յեղ. կուսակց-ների, դրանց թւում եւ Դ[աշնակցութեան] անմիջական գործունէութիւնը պէտք է կայանայ շարքերը ստուարացնելու եւ կազմակերպելու մէջ (անցաւ միաձայն):

Բ. մաս.— Միեւնոյն ժամանակ ի նկատի ունենալով, որ յեղափոխութեան անյաջողութիւնները լքումն են առաջացրել ժողովրդի մէջ, յեղափոխական տրամադրութիւն եւ ոգեւորութիւն առաջացնելու համար կատարել մի խմբական խոշոր յեղափոխական ակտ, միւս գործօն յեղ. կուսակցութիւնների հետ, եթէ հնարաւոր է (ստացաւ 11 ձայն):

Գ. մաս.— Հ. Յ. Դաշ. այն չափով միայն յարաբերութեան մէջ կը մտնի միւս կուսակցութիւնների հետ, որ չափով այդ վերջինները կ'ընդունեն Ռ. Ժ.-ի այս տեսակէտները (ստ. 11 ձայն):

Անցաւ եւ Բագուայ բանաձեւի ա. մասը.

Դաշնակցութիւնը ունենալով իր ուրոյն գործելակերպը եւ մասնաւոր գործունէութիւնը, պիտի աշխատէ այնպիսի հարցերում, որոնք համապատասխան բնաւորութիւն են կրում եւ համաժողովրդական բողոք եւ գործունէութիւն առաջ բերում. անպայման համերաշխութեան գալ միւս յեղ. կուսակց.ների հետ:

Մասնակցելով ընդհանուր գործին իր ոյժերի չափ, ճանապարհը հարթելու համար թէ յանուն ապագայի ընդհանուր գործունէութեան եւ թէ աշխատաւորութեան անտանելի դրութեան գէթ անճան բարութեան թէ Դաշնակցութիւնը եւ թէ Ռուսաստանի միւս յեղափոխական կուսակցութիւնները պիտի աշխատեն շղկապել իրենց ոյժերը, պիտի պատրաստուեն մի ընդհանուր գրոհի մի ընդհանուր պահանջով, չկաշկանդելով մի առժամանակ իրենց անկախութիւնը եւ ուրոյնութիւնը յետագայ յեղ. գործունէութեան մէջ, իրենց նշանաբան ընդունելով. «Իրաւակարգի եւ դաշնակց[ային] ժողովրդապետութիւն, ազգերի հաւասարութիւն, հող գիւղացուն եւ աշխատանք աշխատաւորին»: Դաշնակց. պէտք է աշխատէ կազմել մի խորհրդաժողով բաղկացած ծայրա-

88.- Յարութիւն Շահրիկեան, որ ծանօթ էր նաեւ Նիթրա ծածկանունով:
89.- Վստահաբար հայրուկապետը չէ. Անդրանիկ այդ օրերուն կը գտնուէր Երոսոպա:

գաւառների ակտի գործունեութեան ընդունակ բոլոր յեղ. սոցիալիստական կուսակցութիւններից եւ ապա դիմէ ռուսական երկու սոցիալ. կուսակցութիւններին՝ Ա. Յեղ[ափոխականներ]ին եւ Ա. Դեմ[ոկրատներ]ին եւ մշակէ համերաշխ յարաբերութիւն եւ գործակցութիւն բոլորի մէջ, վերը յիշուած պահանջների իրականացման համար (անցաւ 13 ձայնով):

Բ. մաս.— *Խորհրդաժողովը կայանալու ղէպքում պէտք է ձգտել առաջ բերել միաժամանակ] ամբողջ Ռուսաստանում ապստամբական դրուժիւնը] (քաղաքական մեծ գործադուլներ, ագրարային շարժումներ, խլրտումներ զօրքի մէջ, պետական էքսպրոպրիացիա, զինուած ընդհարումներ, տեւոր բարձրաստիճան անձերի վրայ եւ ապստամբութիւն: Մեր մօտաւոր լոզունգը՝ «Կորչի միապետութիւնը, կեցցէ Ֆեդերատիւ Ռուսաստանը» (ստացաւ 12 ձ.):*

Անտոնի բանաձեւը.

Մշակել համերաշխ յարաբերութիւն եւ գործակցութիւն բոլորի մէջ հետեւեալ պահանջները իրականացնելու համար. իրաւակարգ ու դաշնակցական⁹⁰ ժողովրդապետութիւն, ազգերի հաւասարութիւն, հողը գիւղացուն եւ աշխատանքը աշխատաւորին (անցաւ 16 ձայն):

Ռուսական շարժման մէջ Դաշնակց. կատարելիք դերի մասին տրուեց 2 բանաձեւ.

ա. Հայրումի բանաձեւը.

Դաշնակց. Ռուսական յեղափոխութեան] պիտի մասնակցէ իւր ոյժերի ներածին չափ (անցաւ 15 ձայնով):

բ. բանաձեւ. Ռուսական շարժման մէջ Դաշնակց. պէտք է լինի գործակից միւս յեղ. կուսակց. իսկ Կովկասում՝ աւանգարտ (ստացաւ 6 ձայն):

ՆԻՍ

Յունուարի 7-ին երեկոյեան

Ջեկուցում է հաշուական կոմիտիան:

Հաշուական կոմիտիայի կողմից Վահանը զեկուցեց կոմիտիայի արած աշխատանքների մասին, որից երեւաց, որ գրեթէ բոլոր հաշիւները պահուած են եւ տարուած վերին աստիճանի անկանոն կերպով. երեւաց, որ հաշիւները չըջանային ժողովների կողմից ստորագրած եւ հաստատուած չեն եւ ոչ էլ կնքուած, մի հանգամանք, որը ոչ թէ կասկածի առիթ է տալիս, այլ գալիս է շեշտելու, որ մեր չըջանները վերին աստիճանի անփոյթ

են վերաբերում առհասարակ դէպի կազմակերպութեան դրամների հաշիւները: Կոմիտիան առաջարկում է կազմել մի քննիչ յանձնաժողով, որի միասիան պիտի լինի փաստացի կերպով քննել բոլոր շըջանների հաշիւները եւ պարզել թիւերի մացութիւնները:

Մի շարք թեր եւ դէմ խօսողներից յետոյ ժողովը այդ հարցի առթիւ ընդունում է հետեւեալ բանաձեւը.

Ռ. ժողովը քննելով շըջանների ներկայացրած հաշիւները եւ գտնելով ինչ որ անկանոնութիւններ եւ թերութիւններ հաշուետուութեան եղանակի եւ տուրքի գանձման ու շոյալութիւն դրամների գործադրութեան մէջ, որոշեց՝ այդ իսկ պատճառով չեն կարող վաւերացուել Ռ. ժողովի ֆինանսական յանձնաժողովից: Ռ. ժողովը ընտրում է մի յանձնաժողով երեք հոգուց բաղկացած, որը պէտք է վերստուգման ենթարկէ ներկայացրած հաշիւները, պահանջելով մարմիններից եւ շըջաններից արդարացուցիչ դոկումենտներ: Չարկ եղած բացառիկ դէպքերում յանձնաժողովի այս կամ այն անդամը կարող է գնալ համապատասխան շըջան եւ տեղն ու տեղը քննել հաշիւները: Վերստուգման հետեւանքները յանձնաժողովը պէտք է հաղորդէ բոլոր Կ. Կոմիտներին առանձին շըջաբերականներով: Կոմիտիայի մէջ ընտրուեցին հետեւեալ երեք ընկ. Սան., Քար եւ Դայի:

Ուժերի բաշխման մասին

Բոլոր ընկերները գանգատուում են ուժերի պակասութեան մասին:

Աքքո.— Առաջարկում է հետեւեալ միջոցը ուժերի բաշխման մասին. Մեծ-քաղաքի¹¹ բոլոր դեկավարող ուժերը բաժանել Բագուի, Թիֆլիսի եւ Բաթումի մէջ, որոնք զնալով այնտեղ, չգբաղուեն վարչական գործերով, այլ զուտ պրոպագանդիստներ պատրաստելով. իսկ այդ քաղաքների երկրորդական ուժերը ցրել գաւառները:

Մհեր.— Առաջարկում է առանձին ուշադրութիւն դարձնել աշակերտութեան վրայ:

Անտոն.— Պէտք է տարբերել որն է կարելոր մեր գործունէութեան մէջ. նախ եւ առաջ պէտք է ուշադրութիւն դարձնել ուսանողների, աշակերտների վրայ, պէտք է դրանք մեզ հետ կապուած լինեն. երկրորդ՝ քաղաքական խմբերի վրայ դարձնել ուշադրութիւն, որ տեղից կարող են պրոպագանդիստներ դուրս գալ: Պրոպագանդիստը չպիտի վարչական գործերի խառնուէ, նա միայն պէտք է պրոպագանդայի հետ գործ ունենայ:

90.- Ինձա՛ դաշնակցային:

Ռ. Ժ. ընդունում է հետեւեալ բանաձեւերը.

1.- Մեր ուշադրութիւնը կենտրոնացնել ուսանողութեան եւ երիտասարդութեան վրայ թէ Կովկասում եւ թէ համալսարանական քաղաքներում ծանօթացնելով նրան մանաւանդ մեր երկրի առանձնայատուկ պայմանների հետ:

2.- Նախ քան գործի անցնելը, պրոպագանդիստը ուսումնասիրելու է թէ թերապէս եւ թէ գործնականօրէն իր գործունեութեան վայրը. գաւառներում գործող առնուազը մի քանի գիւղեր, քաղաքում աշխատողը՝ արհեստաւորների եւ գործարանների զարգացման, աշխատաւորութեան դրութեանը եւ այլն:

3.- Պրոպագանդիստը պիտի լինի քարոզիչ, ուղղութիւն եւ լուսաբանութիւն տուող խորհրդատու եւ ոչ պատասխանատու վարչական անձնաւորութիւն:

4.- Ռ. Ժ. հրաւիրում է ուսանող-ընկերներին առաջ բերել պրոպագանդիստների խմբեր իրենց միջից եւ ամառուայ ընթացքում ցրել դրանց մեր շըջանները:

5.- Չունենալով առձեռն ուժեր, ուժերի բաշխման հարցը թողնել առկախ. Նիստի վերջը ընտրուեց մի դատակ. կոմիտիա 3 հոգուց բաղկացած Շահէն, Վահան, Նոմո, որը պիտի լինի Ռսկանապատ Կ. Կոմիտի [մօտ] եւ ուրիշ [տեղեր], դատական գործեր ներկայացնէ Ռ. ժողովին ի հաստատութիւն»:

ՎԵՐՋԻՆ ՆԻՍ

Յունուարի 8-ին

Ջեկուցում զինական յանձնաժողովի:
Ջեկուցում է ընկ. Թադէոս, որից երեւում է, որ հաշիւները շատ անկանոն են, շատ տեղերից նոյնիսկ հաշիւներ չեն ներկայացրել:

Աքքո.— Առաջարկում է ընտրել մի մարմին, որը պէտք է կանոնաւորէ հաշիւները, աւելորդ գէնքերը այս կամ այն կերպ սպառէ, հաշիւների մէջ մի որոշ սիստեմ մտցնէ:

Ժողովից ընդունուում է այդ առաջարկը այսպէս. յանձնաժողովը պիտի կարգի բերէ գէնքերը եւ ճշգրիտ ինվենտար⁹¹ կազմէ:

Նախընթաց նիստում ընտրուած հաշուական կոմիտիան պիտի գբաղուէ նաեւ զինական հաշիւներով: Ընտրուում է Ջինական մարմին, որը պէտք է ստուգէ բոլոր հաշիւները: Ընտրուել են Թորոս եւ Յակովբ:

Ընկերները հարց են տալիս, ինչպէս վարուել այն

գէնքերի հետ, որոնք անպէտք են. արդեօք այս կամ այն մարմինը իրաւունք ունի գէնքերը ծախել եւ ստացած գումարները ծախսել իրենց առօրեայ պէտքերի համար:

Ընկ. Մհեր.— Առաջարկում է գէնքերը բաժանել երկու կատեգորիայի ա) կազմակերպութեան գէնքեր բ) տեղական մարմինների տրամադրութեան տակ գտնուող գէնքեր (գէնքեր, որոնք ձեռք են բերուել ինքնապաշտպանութեան համար գումարուած փողերով):

Աքքո.— Առաջարկում է ոչ մի բաժանում առաջ չբերել. դա կարող է շփոթութեան տեղիք տալ — բոլոր գէնքերը պիտի ընդունել, որպէս Դաշն. սեփականութիւն:

Ժողովը քննելով գէնքերի պահպանման խնդիրը, ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը:

«Ոչ մի դէպքում զէնքը չպիտի փոխարինել դրամով — դա պիտի լինի մեր հիմնական սկզբունքը զէնքերի վերաբերմամբ. եթէ կարիքը ստիպում է ծախել պէտք է ստացուած գումարով նորից զէնք գնել. իսկ այն վայրերում, որտեղ մարտական խմբերը կանոնու են զէնք ձեռք բերել սեփական հաշուով, կենտրոնական մարմինը վաճառում է իր զէնքերից եւ դրանց տեղ գնում նորերը»:

Դատական

Նախընթաց նիստում ընտրուած դատական յանձնաժողովը քննելով ընկ. Շ. ի ամբաստանութիւնը Ռսկանապատի Կ. Կոմիտէի եւ ընկ. Նիթրայի⁸⁸ դէմ նոյնպէս եւ Բագուում Վահանի կողմից ընկ. Նիթրայի դէմ եղած ամբաստանութեան առիթով այստեղ կազմուած յանձնաժողովի քննութիւններն ու եզրակացութիւնները, համաձայնում է վերջիններս հետ էապէս եւ ներկայացնում է Ռ. ժողովին ի հաստատութիւն: Ժողովը ընդունեց հետեւեալ (բանաձեւերը) որոշումները:

«Ռ. ժողովը, լսելով իր ընտրած քննիչ յանձնաժողովի որոշումը ընկ. Նիթրայի գործի վերաբերմամբ, ընդունեց այն եւ ցաւակցութիւն յայտնեց ընկ. Նիթրային նրա կրած անարդար վերաբերմունքների համար:

Յայտնել ժողովի այդ որոշման մասին բոլոր դաշնակցական մարմիններին»:

Չաքէոսի գործը

«Լսելով քննիչ յանձնաժողովի որոշումը Չաքէոսի արտաքսման մասին դաշնակց. շարքերից, Ռ. ժողովը հաստատեց այն եւ յանձնարարեց Նաւահանգստի Կ. Կոմիտէին իսկոյն յայտարարել դրա մասին եւ հրաւիրել հասարակութեան ու դաշնակց. ընկերներին խզել նրա հետ իրենց յարաբերութիւնները»:

91.- Գոյքացուցակ, կահագիր:

Հաջիի գործը

Լսելով Նաւահանգստի շրջանային ժողովի բողոքը Հաջիի դէմ եւ Բիւրոյի ներկայացուցչի տուած բացատրութիւնները այդ գործի մասին, Ռ. Ժողովը եկաւ այն եզրակացման, որ Բիւրոն տակտիկի վերաբերմամբ վարուել է նրա վերաբերմամբ նպատակայարմար եւ յանձնարարուած է Նաւահանգստի, Նալբանդի ու Մըր-գաստանի Կ. Կոմիտէներին կատարել քննութիւն նրա գործերի մասին եւ իրենց եզրակացութիւնները անմիջապէս հաղորդել Արեւել. Բիւրոյին:

«Ռ. Ժողովը, լսելով Ոսկանապատի պատգամաւորի յայտարարութիւնը իր շրջանին մի քանի դատական գործերի մասին, որոշեց յանձնարարել Արեւել. Բիւրոյին՝ Ընդհանուր Ժողովի դատական մարմնի եզրակացութիւնները ներկայացնել Դաշնակց. Խորհրդին վճիռ գոյացնելու համար»:

«Ռ. Ժողովը որոշեց արտաքսել Դաշնակցութեան շարքերից ընկ. Սմբատի սպանութեան երկու մեղսակիցներին»:

«Ռ. Ժողովը միաձայն հաստատեց Քարի դատական յանձնաժողովի որոշումը՝ Խաչատուր Եղիազարեանի Դաշնակցութեան շարքերից հեռացնելու մասին»:

«Ռ. Ժողովը միաձայն որոշեց հաստատել Քարի դատական յանձնաժողովի վճիռը Վահան Զալլադեանի արտաքսման մասին»:

«Ռ. Ժողովը տեղեկանալով որ Մրգաստանի Կ. Կոմիտէի նախկին անդամ Պետերբուրգի ուսանողը իբր թէ մասնակցել է շանտաժի մէջ, առաջարկում է Մրգաստանի Կ. Կոմիտէին շուտափոյթ կերպով վերջացնել քննութիւնը եւ ամենախիստ պատասխանատուութեան ենթարկել յանցաւորին Հ.Յ.Դ. կանոնադրութեան համաձայն»:

Ռ. Ժողովը յանձնարարում է բոլոր դաշն. մարմիններին մի ամսուայ ընթացքում ներկայացնել Խորհրդին լրացուցիչ տեղեկութիւններ իրենց գործունէութեան, հաշիւների եւ գալիք տարուայ բիւջէի մասին, որոնք հիմք պիտի ծառայեն Դաշն. Խորհրդին որոշելու կուսակցութեան Կ. Կոմիտէների թիւն ու տեղը»:

Ծանօթանալով Ոսկանապատի Կենտ. Կոմիտ[էի] եւ մասնաւորապէս ընկ. Նիթրայի դէմ յարուցուած մեղադրանքների հետ, ընկ. Արտուրի եւ Դժոխքի կողմից եւ լսելով ընկ. Նիթրայի, Կ. Կոմիտէի եւ ամառուայ 1907 թուի Խորհրդաժողովի կողմից ընտրուած քննիչ յանձնաժողովի բացատրութիւնները, որոշուեց՝

ա. Յայտարարել բոլոր մարմիններին, որ Ոսկանապատի Կ. Կոմ. 1904-06 թ. հակաժողովային եւ հակակոմունիստական գործ չէ կատարել, պրոլետարիայի ներկայացուցիչ է եղել այն չափով, ինչ չափով թոյլատրել է ժամանակի ոգին, տեղական պայմանները եւ կուսակցութեան մէջ տիրող ընդհանուր հայեցակէտը:

բ. Տեղեկացնել ընկ. Արտուրին դատի հետեւանքը եւ յայտնել ցաւ, որ նա խոր հաւատ ընծայելով հակադաշնակցական անհատներին՝ ընդունել է նրանց ասածները իբրեւ ճշմարտութիւն եւ այդ տեղեկութիւնների հիման վրայ մեղադրել է Ոսկանապատի Կ. Կոմիտէին եւ ընկ. Նիթրային առանց վերստուգելու այդ տեղեկութիւնները:

գ. Ծանաչել ընկ. Նիթրային անպայման արդար իր դէմ եղած ամբաստանութիւնների մէջ եւ յայտնել նրան Ռ. Ժ. հաւակցութիւնը:

Յայտնել ընկ. Դժոխքին, որ նրա մեղադրական կէտերը անբողջովին խեղաթիւրուած եւ աղաւաղուած են:

Ե. Հ.Յ.Դ. ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՌԱՅՈՆԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԺՈՂՈՎ (1909 թ. Ապրիլի 1-5)

1909 թ. Ապրիլ 1-5ին Պաքուի մէջ գումարուած «Հ.Յ.Դ. Կովկասեան ռայոնի մարմինների արտակարգ ժողով»էն մնացած է ամփոփ արձանագրութիւն մը, ձեռագիր եւ մանրատառ 18 էջերէ բաղկացած: Ժողովին կազմը եւս սեղմ է, միայն կեդր. կոմիտէութիւններու ներկայացուցիչներ եւ խորհրդակցական ձայնով հրաւիրուած գործիչներ: Բացայայտ է որ ներկայացուցչական բազմամարդ ռայոնական ժողով գումարելու (ինչպէս սովորութիւն էր Կովկասի մէջ) հնարաւորութիւն չկար, նկատի ունենալով ցարական իշխանութիւններու խստագոյն հալածանքները Ռաշնակցութեան դէմ եւ կուսակցական շատ մը շրջաններու քայքայուած վիճակը: Արեւելեան Բիւրոն ինք եւս կազմալոյծ էր, անդամներուն մեծ մասին բանտարկուած կամ փախստական ըլլալու հետեւանքով: Այնպէս որ, մինչեւ քանի մը ամիս ետք գումարուելիք Հ.Յ.Դ. Հինգերորդ Ընդհ. Ժողով գործերը վարելու եւ հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ կազմակերպութիւնը ոտքի պահելու նպատակով, հարկ կը տեսնուի ժամանակաւոր քիւրօ մը ընտրել, մեծ մասամբ Ոսկանապատ-Պաքուի ընկերներէն, ապացոյց որ Մեծ քաղաք-Թիֆլիսը կը գտնուէր տագնապալի վիճակի մէջ:

Յայտնենք որ ներկայացուած փաստաթուղթին մէջ տարբեր գիրով տուած ենք այն բոլոր կարեւոր բանաձեւերը, որոնք մեծամասնութեան քուէն ստացած ըլլալով՝ որոշումի կարգ անցած են:

ԽՍՐ.

Փաստ. 1588-1

Ե 1.- ԺՈՂՈՎԻ ԶԲԱՂՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՆԻՒԹ

1. Մարմինների գեկուցումներ
2. Ռուս կառավարութեան հալածանքը Դ-եան դէմ եւ սրանից բխող մեր տակտիկը Անդրկովկասում:
3. Պարսկական հարց՝
 - ա) վերաքննութիւն մեր սկզբունքային վերաբերմունքի Ընդհ. Ժ.-ին ներկայացնելու եւ
 - բ) անկախ վերաքննութեան արդիւնքից՝ մեր աջակցութեան ձեւը եւ չափը ներկայումս պարսկական ազատագրական շարժման:
4. Մարմինների վերակազմութիւն
5. Դրամական միջոցներ (տուրք)
6. Կարմիր խաչ (բանտարկեալների լայն օգնութիւն)
7. Ոյժերի բաշխում
8. Ընդհանուր Ժողով
9. Բիրոյից փոխարինող մարմնի ընտրութիւն
10. Թերթի խնդիր
11. Նոր անունների մասին

[ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐՈՒ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ]

1. Նիստերը բացուում են ճիշտ նշանակուած ժամերին՝ 4-30: Նիստերի բացումը յետաձգուում է միայն այն դէպքում, երբ նշանակուած ժամին ներկայ չեն վճռական ձայն ունեցող եւ քաղաքում գտնուող ընկերների 2/3ը: Այդ միներմումը լրանալուն պէս, ժողովի կազմը համարուում է օրինաւոր եւ նիստը անմիջապէս բացուում: Կատարուած վիճաբանութիւնները ուղացած ընկերների համար չեն վերսկսուում: Նիստը շարունակուում է մինչեւ այդ օրուայ օրակարգը սպառելը: Բացառիկ դէպքերում նիստը, ժողովի յատուկ որոշումով, կարող է փակուել առանց օրակարգը սպառելու:
2. Նիստերի օրակարգը մշակուում է նախագահութիւնը եւ կանխապէս յայտնուած ժողովին ի գիտութիւն: օրակարգի քննադատութիւնը, լրացումը կամ կրճատումը չի կարող ժողովի զբաղմունքի առարկայ դառնալ:
3. Նիստը բաց է անում եւ նախագահում է ժողովի կողմից ընտրուած երեք նախագահներից մէկը, նախագահութեան որոշումով:
4. Ամէն մի նիստ սկսուում է նախընթաց նիստի արձանագրութեան ընթերցումով եւ վաւերացումով: Արձանագրութիւնները վաւերացուում են հերթապահ նախագահի եւ հերթապահ քարտուղարի ստորագրութիւններով: Արձանագրութիւնները պէտք է կազմուած լինեն շատ կարճ եւ սեղմ. նրանք պէտք է պարունակեն իրանց մէջ միայն ա) նիստի օրակարգը եւ կազմը բ) քննութեան առնուած հարցերը գ) առաջադրուած բա-

- նաձեւերը եւ դ) քուէարկութեան արդիւնքը:
5. Օրակարգի հարցերը առնուում են քննադատութեան՝ նրանց մասին յատուկ զեկուցում լսելուց յետոյ: Զեկուցումը կարող է բերանացի լինել, բայց նրան եզրակացնող պատճառաբանուած բանաձեւը պէտք է ներկայացուի անպատճառ գրաւոր կերպով: Զեկուցանող ընկերներին տրուում է՝ կենտրոնական հարցերի համար 30, իսկ մնացած հարցերի համար 15 րոպէ ժամանակ: Զայն ուզող ընկերների տրուում է՝ կենտրոնական հարցերի վերաբերմամբ 10, մնացած հարցերի — 5 րոպէ ժամանակ, — ոչ աւել քան մի-մի անգամ ամէն մի ընկերով օրակարգի ամէն մի հարցի վերաբերմամբ: Զեկուցանող ընկերովը, իւր խօսքը եզրափակելու համար տրուում է, հետտորների ցուցակը փակելուց յետոյ, 15-10 ր. ժամանակ:
6. Զեկուցանող ընկերով վերջի խօսքից յետոյ, հարցը դրուում է քուէարկութեան: Քուէարկուում են բոլոր առաջադրուած բանաձեւերը: Բանաձեւերը պէտք է լինեն պատճառաբանուած եւ անպատճառ գրաւոր: նրանք պէտք է խմբագրուեն մեծ խնամքով, կարճ, պարզ եւ որոշ արտայայտուած: Բանաձեւերը խմբագրելու համար նախագահողը, ըստ իւր հայեցողութեան, կարող է 5-10 րոպէով ընդմիջում յայտարարել:
7. Բանաձեւերը քուէարկուում են մի առ մի, այն խմբագրութեամբ, ինչ խմբագրութեամբ ներկայացուած են նախագահողին: Քուէարկութեան ժամանակ ոչ մի լրացումներ, բացատրութիւններ եւ պատճառաբա-

- նութիւններ բանաձեւերի վերաբերմամբ չպիտի ընդունուի: Ընդունուած է համարուում այն բանաձեւը, որը ամէնից շատ քուէ է ստացել, եթէ միայն քուէների թիւը քուէարկութեան մասնակցող ձայների կէսից աւել է: Բանաձեւը ընդունելուց յետոյ հարցը համարուում է սպառուած ու փակուած. այլեւս ոչ վիճաբանութիւններ եւ ոչ նոր բանաձեւեր չեն թոյլ տրուելու:
8. Եթէ քուէարկութեան ժամանակ ոչ մի բանաձեւ չի ստանում ձայների բացարձակ մեծամասնութիւն, այն ժամանակ — առանց վիճաբանութիւնները վերսկսելու — կազմուում են նոր բանաձեւեր եւ քուէարկուում:
9. Քուէարկութիւնները կատարուում են առհասարակ բաց. բայց եթէ ընկերներից նոյնիսկ մէկը միայն պահանջէ, այս կամ այն հարցի վերաբերմամբ, գաղտնի քուէարկութիւն, այդ պահանջը պիտի կատարուի:
10. Նախագահողը ամենախիստ կերպով պէտք է հետեւի վիճաբանութիւնների կանոնաւորման եւ ներկայ ռեզլամենտի¹ իրագործման: Հետտորները պէտք է խօ-

սեն միմիայն իրանց հերթին եւ նախագահի յատուկ հրահրով: Նախագահը ընդհատուում է հետտորին, եթէ նա անցնում է իրան սահմանուած ժամանակից: Նախագահը կտրուում է հետտորի խօսքը, եթէ նա շեղուում է հարցից կամ կրկնում է արդէն ասուածները: Առանց թոյլտուութեան խօսողներին, հետտորի խօսքը ընդհատողներին, մասնաւոր խօսակցութիւնների բռնուողներին եւ առհասարակ կարգապահութիւնը խանգարողներին՝ նախագահը հրահրում է ի կարգ: Նախագահի պահանջները կատարուում են անմիջապէս եւ առանց հակաճառութիւնների: Կարգը խանգարող ընկերներին, նախագահը՝ երկու անգամ նախազգուշացնելուց յետոյ, իրաւունք ունի զրկելու ձայնի իրաւունքից՝ այդ նիստի ընթացքին: Եթէ նախագահի պահանջները չկատարուեն անմիջապէս եւ խանգարուած կարգը չվերականգնի, նախագահը իրաւունք ունի փակել ժողովը. այդ դէպքում ամբողջ պատասխանատուութիւնը ընկնում է խանգարող ընկերների վրայ:

Փաստ. 1588-2

Ե 2.- ՆԻՍՏԵՐԻ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԻՍՏ Ա.

- 1900 թ. Ապրիլ 1-ին բացուեց նախապատրաստական նիստը հրահրող յանձնաժողովի կողմից:
- Ժողովը բաց անող ընկերը յայտնեց, որ հրահրներ ուղարկուած են հետեւեալ վայրերը. Մեծ-քաղաք, որտեղից ներկայ պիտի լինեն երկու ներկայացուցիչ, մէկը Բիւրոյի, իսկ միւսը կենտրոնականի² կողմից, Նաւա-հանգիստ՝ մի ներկայացուցիչ, Վրէժ՝ մի ներկ., Քար՝ 1 ներկ., Այգեստան՝ 1 ներկ., Մրգաստան 1 ներկ., Ապա-ռաժ 1 ներկ., Զրաբերդ 1 ներկ., Հիւսիսակերտ 1 ներկ. եւ Ոսկանապատ 2 ներկ., ընդամէնը 12 ներկայացուցիչ: ներկայ էին նիստին 8 ներկայացուցիչ, բացակայում էին Վրէժի, Հիւսիսակերտի, Մրգաստանի եւ Մեծ-քաղաքի մի-մի ներկայացուցիչները:
- Ժողովը կառավարելու համար նախագահ ընտրուեց ընկ. Ռուբէն³ իսկ քարտուղար՝ ընկ. Սէ.:
- Կարդացուեց կազմակերպիչ յանձնաժողովի կողմից այդ օրուայ նիստի համար մշակուած օրակարգը.
- Հարց ա.— Այս ժողովը կարելի⁶ է համարել Արեւելեան Ռայոնական ժողով, թէ ոչ: Այս մասին եղան թեր

- եւ դէմ վիճաբանութիւններ. վերջը ժողովը միաձայն ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը՝
- «Ի նկատի ունենալով, որ ներկայ պայմաններում անհնար էր հրահրել կանոնաւոր ռայոնական ժողով, բայց եւ աչքի առաջ ունենալով մի կողմից մի քանի կարեւոր հարցերի յետաձգելու անկարելիութիւնը, միւս կողմից ընդհանուր քաղաքական պայմանները եւ երրորդ կողմից էլ մեր մարմիններից շատերի անկազմակերպ եւ քայքայուած լինելը, ներկայ եղող ընկերները որոշեցին անուանել այս ժողովը Կովկասի ռայոնի մարմինների արտակարգ ժողով⁴, որի որոշումները պարտադիր են նոյն ռայոնի բոլոր մարմինների համար մինչեւ առաջիկայ ռայոնական ժողովը:
2. Կարդացուեց կազմակերպիչ յանձնաժողովի կողմից մարմինների արտակարգ ժ.-ի համար մշակուած օրակարգը եւ հաստատուեց:
 3. Հաստատուեց նոյնպէս նոյն յանձնաժողովի կողմից մշակուած ռեզլամենտը մի քանի յաւելումներով եւ յապաւումներով:
 4. Կազմակերպիչ յանձնաժողովը առաջարկուում է հրահրել նիստերին քաղաքումս գտնուող մի քանի ընկերների, որոնց ներկայութիւնը մանաւանդ որոշ հարցե-

1.- Կանոնադրութիւն, ժողովական կանոններու ամբողջութիւն:
 2.- Այսինքն Մեծ-քաղաք-Թիֆլիսի 4. Կոմիտէի կողմ: Միւսները յաջորդաբար՝ Նաւահանգիստ (Պաթում), Վրէժ (Պարսկաստան), Քար (Ալեքսանդրապոլ), Այգեստան (Գանձակ), Մրգաստան (Երեւան), Ապառաժ (Ղարաբաղ-Սիւնիք), Զրաբերդ (Կարս), Հիւսիսակերտ (Պետերբուրգ) եւ Ոսկանապատ (Պաթում):
 3.- Հաւանաբար Աբր. Գիւլխանդանեան, որուն ծածկանուններէն մէկն էր Ռուբէն:
 4.- Այսուհետեւ ռեզլամենտը մէջ ժողովը պիտի նշուի 4.Ո.Մ.Ժ. տառերով:

րում անպայման օգտակար է. ժողովը այդ խնդրում լիազորություն տուեց նախագահությանը. հրահրուած ընկերները ձայնի իրաւունք չունեն, բացի նախագահողից:

5. Այնուհետեւ Ժ.-ը անցաւ նախագահութեան ընտրութեան. միաձայն ընտրուեցին ընկերներ՝ Զաւախեան, Ռուբէն եւ Պետրէ. իսկ քարտուղարները՝ ընկերներ Ռոտոս եւ Հայ-Մուսան:

6. Որոշուեց վաղուայ Ժ.-ի տեղը եւ ժամը: Օրակարգի հարցերը սպառած համարելով նիստը փակուեց Ժ.-ի 11-ին:

Արձանագրութիւնը հաստատուեց ժողովի կողմից նախագահող՝ Զաւախեանից:

ՆԻՍ Բ.

Ապրիլի 2-ին, երեկոյեան ժամի 5-ին:

Ներկայ էին 16 հոգի, որոնցից 8-ը պատգամաւորներ, մնացածը նախագահութեան կողմից հրահրուածներ են: Նախագահում էր ընկեր Զաւախեան:

Նախ կարդացուեց նախապատրաստական նիստի արձանագրութիւնը, որը եւ ընդունուեց:

Օրակարգի հերթական հարցերն էին՝

ա) Մարմինների գեկուցումներ

բ) Ռուս կառավարութեան հալածանքները Դ.եան դէմ եւ սրանից բխող մեր տակտիկը:

գ) Մարմինների վերակազմութիւն:

Բոլոր պատգամաւորներն էլ տուին համառօտ եւ ամփոփ գեկուցում իրենց մարմինների գործունէութեան եւ ներկայ դրութեան մասին:

Տեղեկութիւններ տուին իրենց մարմինների կազմակերպական, դրամական, գինական-մարտական դրութեան, պահեստների եւ արխիւների, տպագրական գործի, պրոպագանդայի, ժողովրդի դէպի կուսակցութիւնն ունեցած վերաբերմունքի, յեղափոխական կուսակցութիւնների հետ ունեցած յարաբերութեան, ահաբեկութեան դէպքերի եւ այլն խնդիրների մասին: Զեկուցումները լսելուց յետոյ ժողովն անցաւ օրակարգի երկրորդ հարցի քննութեան:

Ընկեր Պետրէն այս հարցի առթիւ տուեց մի փոքրիկ գեկուցում:

Նա նախ ընդհանուր կերպով որոշեց Ռուսաստ. ներքին քաղաքական դրութիւնը, կառավարութեան դէպի յեղափոխականներն ունեցած տակտիկական մասնաւորապէս, յետոյ անցաւ մեր կուսակցութեան դէմ սկսած հալածանքներին եւ առանձնապէս կանգ առաւ մեր բռնելիք դիրքի եւ տակտիկայի վրայ դէպի այդ հալածանքները:

5.- Յաջորդ միաստորու ընթացքին որոշումի կարգ ստացած բանաձեւերը կու տանք տարբեր գիրով:
6.- Գաղտնի, դաւադրական գործունէութիւն:

Ծանօթութիւն: Զեկուցման վերջում առաջարկեց հետեւեալ բանաձեւերը.՝

ա) Աչքի առաջ ունենալով այն, որ Ռուսաստանի հասարակական-քաղաքական ներկայ ճգնաժամը պահանջում է յեղափոխական ուժերի ընդհանուր կոորտինացիա, կովկասեան ռայոնի մարմինների արտակարգ ժողովը առաջարկում է առաջիկայ V-րդ Ընդհանուր ժողովին ձեռնարկել եւ զուտարել Ռուսաստ. յեղափոխական կուսակցութիւններից մի կոնգրէ, նման Պարիզեան կոնգրէին (1905 թ.) երկրի ընդհանուր դրութիւնը եւ նրանից բխող յեղափոխական տակտիկական մշակելու նպատակով:

բ) Կ. Ռ. Մ. Ա. ժողովը մօտենալով օրակարգի II-րդ կէտին՝ գլխաւորապէս կուսակցութեան ներքին շահերի տեսակետից եւ որոշելով զբաղուել առ այժմ շինարար աշխատանքով նոր եւ ընդհանուր բռնկման պատրաստակամութեամբ, գտնում է, որ ներկայումս մեր տակտիկական չափի կրէ զուտ յարմարողական բնաւորութիւն: Ահաբեկման պիտի ենթարկել կովկասեան ադմինիստրացիայի կենտրոնական անձնաւորութիւնները այն վայրերում, ուր այդ հնարարը է եւ այն չափով, ինչ չափով այդ պահանջում են կուսակցութեան անմիջական շահերը:

Ինչ վերաբերում է տեղին, օբյեկտին եւ ժամանակին, այդ թողնում է համապատասխան մարմնի իրաւասութեան (ժամանակաւոր Բիւրոյին):

գ) Բացի այդ՝ կուսակցութիւնը ներքին քայքայումից ազատելու համար ժողովը իրահանգում է շրջաններին վերակազմել բոլոր մարմինները (մանրամասնութիւնները տես առանձին բանաձեւով հարցացուցակի IV-րդ կէտը):

դ) Կազմակերպել եւ առանձին ուշադրութեան առնել բանուորական եւ գիւղական մեր շարքերը, առաջնակարգ տեղ տալով յեղափոխ-քաղաքական պրոպագանդային:

ե) Ուժեղացնել իլլեգալ գրականութիւնը եւ գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձնել հասարակական-քաղաքական ներկայ կրիզիսի վրայ:

զ) Կուսակցութեան շարքերը կարգաւորելու եւ յեղ. գիտակցութիւնը բարձրացնելու նպատակով որոշում է հրատարակել Կովկասում մի իլլեգալ թերթ, որի խմբագրութիւնը ընտրուում է սոյն ժողովում:

Քննութեան դրուած այս խնդիրը երկար վիճաբանութիւնների տեղիք տուաւ: Վիճաբանութիւնները մեծ մասամբ պտտուում էին կուսակցութեան համար ստեղծուած ներկայ դրութեան եւ դրա դէմ առնելիք միջոցների շուրջը:

Այս առթիւ առաջարկուեցան հետեւեալ մի շարք բանաձեւերը (բացի վերոյիշեալը):

1. ա) Վերաստեղծել յեղափոխական ծայրայեղ կոնսպիրատիւ գործունէութիւնը⁶, ի նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջին տարիներս շնորհիւ ազգային եւ տեղային առանձնայատուկ պայմանների կուսակցութիւնն անկարող էր կոնսպիրատիւ գործունէութիւն ունենալ:

բ) Կազմակերպել եւ առանձին ուշադրութեան առնել քաղաքային եւ գիւղական (գաւառական) խմբակները, առաջնակարգ տեղ տալով քաղաքական պրոպագանդային:

գ) Ունենալ կովկասում մի անլեգալ թերթ, որի խմբագրութիւնն ընտրուում է ռայոնական այս ժողովում:

դ) Կ. Ռ. Մ. Ա. ժողովը առաջարկում է կենտրոնական մարմիններին ուշադրութիւն դարձնել իլլեգալ գրականութեան վրայ, որի նպատակը պիտի լինի ներկայ հասարակական-քաղաքական դրութեան պարզաբանումը:

ե) Կ. Ռ. Մ. Ա. ժողովը առաջարկում է Ընդհանուր ժողովին աշխատել կազմակերպել Փարիզի կոնգրէի պէս մի միջկուսակցական խորհրդակցութիւն (հրահրուած Ռուսաստանի ընդդիմադիր տարրերից) Ռուսաստանի դրութիւնը եւ նրանից բխող ընդհանուր տակտիկական որոշելու:

2-բանաձեւ

ա) Մեր կուսակցութեան գործունէութիւնը ներկայումս պիտի կայանայ կազմակերպչական ուժերի հաւաքման եւ զուտ կոնսպիրատիւ ներքին գործունէութեան մէջ:

բ) Ահաբեկումն իբրեւ գործունէութեան սիստեմ՝ մօտիկ ապագայում մերժուում է:

գ) Առանձին-առանձին ահաբեկումների որոշումը եւ իրագործումը պիտի թողնուի Կ. Կոմիտէներին, ինչպէս մինչեւ օրս եղել է:

դ) Կայացնել կոնգրէ Ռուսաստանում գոյութիւն ունեցող բոլոր յեղափոխական կուսակցութիւններից:

3-րդ բանաձեւ

ա) Նկատի ունենալով Դաշն. դէմ եղած հալածանքներն ու կազմակերպութեան ներկայ դրութիւնը, մենք պէտք է մեր ամենազլխաւոր ուշադրութիւնը դարձնենք կազմակերպչական ներքին կոնսպիրատիւ գործունէութեան վրայ, աշխատելով առաջ բերել այնպիսի կարող եւ պատրաստուած անհատներ, որոնք հնարաւորութիւն ունենան կազմակերպութեան գաղափարական գործունէութիւնը շարունակելու:

բ) Կառավարութեան սանձարձակ հալածանքները սանձահարելու համար առաջարկում ենք Ռ. ժողովին վճռել եւ որոշում կայացնել՝ ահաբեկել կառավարութեան կենտրոնական անձնաւորութիւններին, այնպիսի վայրերում, որտեղ դա հնարաւոր կը լինի. այդ վերջինի համար ընտրել մի մարմին որոշումներն իրագործելու:

Քուէարկութեան դրուեցան այս բանաձեւերի կէտերն առանձին-առանձին:

1. Միջկուսակցական կոնգրէ գումարելու համար անցան երկրորդ բանաձեւի դ. կէտը (7 ձայնով ընդդէմ 1-ի):

2. Կուսակցական տակտիկական որոշելու համար անցան գեկուցանող ընկերը բանաձեւի բ. գ. դ. եւ ե. կէտերը (միաձայն):

Ժամանակ չունենալու պատճառով օրակարգի երրորդ խնդրի քննութեան ժողովը չանցաւ: Նախագահը յայտնեց յաջորդ նիստի օրակարգը եւ ժողովը փակեց ժամը 12-ին:

Նախագահ ժողովի՝ ԶԱԽԱՅԵԱՆ Քարտուղար՝ ՌՈՏՈՍ

ՆԻՍ Գ.

Ապրիլի 3-ին ժամը 4.30ին: Ժողովին ներկայ էին 9 վճռական ձայն ունեցողներ եւ 4 խորհրդակցական:

Ռուսաստանի ուսանողութեան կողմից՝ նամակով՝ ձայնի իրաւունք տրուած է ընկեր Պետրէին:

Կարդացուեց եւ հաստատուեց Բ. նիստի արձանագրութիւնը:

Հերթական հարցը՝ օրակարգի համաձայն՝ Պարսկաստանի հարցն է:

Հարցը դրուում է հետեւեալ ծաւալով.

ա) Վերաքննութիւն մեր սկզբունքային վերաբերմունքի՝ Ընդհանուր ժողովին ներկայացնելու.

բ) Անկախ վերաքննութեան արդիւնքից՝ մեր աջակցութեան ձեւը եւ չափը ներկայումս՝ պարսկական ազատագրական շարժման:

Լսուեց ընկ. Զ.եւի⁷ տեղեկութիւնները — թէ ինչպէս են վերաբերուել Լիսի ընկերները, երբ Արեւելեան Բիւրոյի կողմից առաջարկ է եղել տասն հազար ռուբլի կրեդիտ բաց թողնել՝ յիշեալ խնդրի համար:

Եղան գեկուցումներ Նաւահանգստի եւ Զրաբերդի ներկայացուցիչների կողմից²:

Կարծիքներ իրար բախուելուց երկու խոշոր եւ հակադիր հոսանք առաջացաւ:

Վիճաբանութիւններից յետոյ առաջարկուեցան մի շարք բանաձեւեր, որոնք քուէարկութեան դրուելով՝ մեծամասնութիւն չստացան համաձայն ռեզլամենտի 7-րդ կէտի, որ բանաձեւերը պիտի ստանան կէսից աւելին:

Բիւրոյի ներկայացուցիչ առաջարկութեամբ բանաձեւերը բաժանուեցին կէտերի, որ եւ անցան հետեւեալները.

Ա. կէտ.— Պարսկաստանի շարժումը արժանի է մեր աջակցութեան, որը եւ պիտի կատարուի մեր ուժերի սահմաններում: Համաձայն 7, չէզոք 3:

7.- Հաւանաբար՝ թժ. Յ. Զաւրիեւ: Լիսը՝ Պոլսոյ ծածկանունն է:

Բ. կետ.— Յիշեալ աջակցութիւնը պիտի լինի բարոյական, նիւթական եւ ռազմական, որի չափը կ'որոշէ Արեւելեան Բիւրոն, ի նկատի ունենալով մեր ներկայ պայմանները եւ ռազմական-դրամական միջոցների տնտեսութեան անհրաժեշտութիւնը: Դամաձայն 8, չէզոք 2:

Հակառակ բանաձեւ. Պարսկաստանին արդէն տրւած նիւթական եւ ռազմական ուժերը համարել մեր հնարաւորի մաքսիմում: Համաձայն 1, հակառակ 7, չէզոք 2:

Գ. կետ.— Աշխատանքին դրական եւ ծրագրուած բնաւորութիւն տալու նպատակով Պարսկաստանին աջակցելու ամբողջ գործը կենտրոնացուում է ժամանակաւոր Բիւրոյի ձեռքը. միայն այդ մարմինն իրաւունք ունի կապ պահպանել Պարսկաստանի շարժումը ղեկավարողների եւ մեր ընկերների հետ: Միաձայն:

Դ. կետ.— Ներկայացուցիչների արտակարգ ժողովը առաջարկում է առաջիկայում գումարելիք V-րդ Ընդհանուր ժողովին մանրամասն քննութեան ենթարկել Դաշն. ընդհանուր տակտիկական պարսկական շարժման մէջ: Միաձայն:

Ե. կետ.— Ուսումնի արտակարգ ժողովը առաջարկում է գումարուելիք Ընդհանուր ժողովին, որ նա հարցապնդումով դիմէ Արեւելեան Բիւրոյին — թէ ո՞րքան իրաւական երևորաբունած դիրքը պարսկական շարժման մէջ: Միաձայն:

Հարցն համարուեց սպառուած:

Եղան առաջարկներ, որ ժողովը շարունակէ օրակարգի միւս հարցերի քննութեանը, որ վաղուայ նիստը համարուի վերջին:

Մի քանի ընկերների պնդելով, որ անհնար է թմրած ուղեղներով շարունակել ո՛չ պակաս կարեւոր հարցերի քննութիւնը, առաջարկուում է փակել նիստը:

Անցաւ վերջին բանաձեւը 8 ձայնով ընդդէմ 4-ի:

Ժողովը փակուեց ժամի 11 եւ կէսին:

Նախագահ ժողովի Գարտուղար՝ ՌՈՏՈՍ

ՆԻՍ Դ.

Ապրիլի 4-ին:

Ներկայ էին 8 պատգամաւորներ եւ 4 խորհրդակցական:

Ժողովը բացուեց ժամը 4 եւ կէսին: Կարդացուեց եւ հաստատուեց նախկին ժողովի արձանագրութիւնը:

Հերթական հարցը «Մարմինների վերակազմութիւնն» էր, որ դրուած էր — թէ ներկայ վտանգուած եւ քայքայուած դրութիւնից ինչպէ՞ս պիտի վերակազմենք — ծաւալով:

Ժամի 7 եւ կէսին տրուեցաւ կէս ժամ ընդմիջում՝ բանաձեւեր կազմելու: Եկան երկու նոր ընկեր.— Սիգ՝ ուսանողներին⁸, Հրանտ՝ Նալբանդի շրջանից, որոնք ժողովին պիտի մասնակցին խորհրդակցական ձայնով, որովհետեւ ընտրուած չեն համապատասխան մարմնից:

Բանաձեւ Ա.— Կ. Ռ. Մ. Ա. ժողովը քննութեան առնելով մարմինների վերակազմութեան խնդիրը եւ ի նկատի առնելով, որ ներկայումս՝ շնորհիւ տիրող պայմանների կազմալուծում են շա՛տ մարմիններ, որի վերակազմութիւնը՝ համաձայն գոյութիւն ունեցող կանոնադրութեան՝ անհնար է ներկայ պայմաններում, ժողովը որոշեց կենտրոնական մարմինների վերակազմութեամբ, տեղում գտնուած վստահելի եւ ձեռնմաս անձնաւորութիւններից, որոնց յանձնարարել անմիջապէս ձեռնարկել կազմակերպչական գործը՝ խիստ ընտրութեամբ կազմելով խմբեր, ենթակոմիտէ եւայլն, որից յետոյ միայն կազմել կենտրոնական մարմինները՝ համաձայն կանոնադրութեան: Ստացաւ 1 ձայն ընդդէմ 7-ի:

Բանաձեւ Բ.— Ի նկատի ունելով Ռուսիայի ներկայ քաղաքական դժնդակ պայմանները՝ ժողովս՝ հրահանգուելով Թուրքիոյ համար կանոնագրի սահմանած բացառիկ կարգով, անխուսափելի է գտնում թոյլատրելու, որ այն վայրերում, ուր անհնարին է եւ վտանգաւոր ընտրական եղանակի կիրառումը՝ մարմինները նշանակմամբ կամ վաւերացմամբ կարգուեն՝ պահպանելով կանոնագրով սահմանած սիւստեմը:

Այս նորակազմ մարմիններին յանձնարարուում է անմիջապէս ձեռնարկել խմբերի գտնման եւ վերակազմման, ուշադրութիւն դարձնելով կազմակերպութեան անդամակցող անհատների կուսակցական հարազատութեան եւ անպայման վստահելիութեան վրայ:

Խմբերի եւայլն մարմինների կանոնաւոր եւ գտնուած վերակազմումից յետոյ աւելի բարձր մարմինները ձեռնարկում են կանոնադրութեան սահմանների մէջ վերընտրուել կամ նոր ընտրութիւն կայացնել: Ստացաւ համաձայն 7 ընդդէմ 1 ձայնի:

Օրակարգի երկրորդ հարցն է.— դրամական միջոցներ (տուրք):

8.- Սիմոն Կրացեան: Նալբանդ Յիւս. Կովկասն է, Ռոստով-Նոր Նախիջեան կեդրոնով:

Առաջարկ եղաւ «էքսպեր»-ի հարցը՝ միացնել «Դրամական միջոցներ» հարցին:

Հակառակ առաջարկն եղաւ չդնել քննութեան, որովհետեւ ո՛չ մի յեղափոխական ակտի առաջ չենք կանգնած:

Հարցը քուէարկութեան դրուելով 5 ձայնով ընդդէմ 3-ի անցաւ «էքսպեր»-ի մասին խօսելու պահանջը:

Ա. քանաձեւ.— Դրամական միջոցների ներկայ ճգնաժամից դուրս գալու նկատմամբ ժողովը համոզուած է, որ մարմինների վերակազմմամբ եւ կուսակցական ամբողջ կազմի գտնմամբ՝ կարգաւորուելու[?], բարուքուելու է եւ այդ գործը,— յանձնարարուում է մարմիններին, խստիւ հրահանգուելով կանոնադրութեան սահմանած հաշուետուութեան ցուցումներով, դիմել նոյն կանոնագրով գանձումների բոլոր նախատեսուած միջոցներին (թէ սովորական, թէ արտակարգ) հոգալու կուսակցութեան ընթացիկ գործունութեանը եւ յատուկ գործառնութիւնների պահանջած ծախսերը:

Հաշուետուութեան եւ դրամական գործերը վարելու համար յանձնարարուում է յատուկ մարմինների կազմակերպութեան՝ կուսակցական կազմերի համապատասխան: Անցաւ միաձայն:

Ման[օթ].— Արտակարգ միջոցների վերաբերեալ 5 ձայնով ընդդէմ 3-ի անցաւ հետեւեալ դետալիզացիոն¹⁰ կէտը — ի նկատի ունենալով մեր նախկին որոշումները՝ յեղափոխական ակտեր կատարելու, յանձնարարուում ենք ժամանակաւոր Բիւրոյին կազմակերպել «էքսպեր», որը եւ պիտի գործադրուի այն նպատակների իրագործման, որի համար կայացուել է այդ:

Բ. քանաձեւ — Բանուորական կասսաները կազմուում են այն գումարների կիսից, որ տալիս են բանուորները՝ որպէս կուսակցական տուրք. նաեւ բանուորական կողմնակի եկամուտների կիսից, որոնք եւ գործադրուում են միութիւնների վարչութեան միջոցով եւ տեղական մարմինների գիտութեամբ՝ իրենց կարիքների համար: Անցաւ միաձայն:

Օրակարգի 3-րդ կէտն էր — Բիւրոյի տեղի, անդամների, նոցա քանակի խնդիրը: Լսուեց Բիւրոյի ներկայացուցչի զեկուցումը:

Ժամանակաւոր Բիւրոյի իրաւասութեան կրճատման վերաբերեալ անցաւ հետեւեալ բանաձեւը միաձայն:

«Ի նկատի ունենալով, որ նոր Բիւրոն անկարող է լինելու ձեռնհասօրէն վարել այդ հաստատութեան նախկին բոլոր գործերը, Կ. Ռ. Մ. Արտ. ժողովը անհրաժեշտ է համարում կրճատել նորա գործունէութեան շրջանը, Երկրի¹¹ գործերը թողնելով այդտեղի մարմիններին: Այդ մասին անմիջապէս յայտնել Լիսի եւ Շամի ընկերներին»:

5 ձայնով ընդդէմ 3-ի որոշուեցաւ Բիւրոյի ընտրութիւնը յետաձգել վաղուայ հերթական նիստին:

Նախագահ ժողովի՝ ՌՈՒԲԷՆ Գարտուղար՝ ՌՈՏՈՍ

ՆԻՍ Ե.

Ապրիլի 5-ին, ժամը 10 եւ կէս առաւ[օտեան]: Ներկայ էին 8 պատգամաւորներ եւ 5 խորհրդակցական ձայնով:

Բիւրոյի ընտրութեան հարցը յետաձգուեց մինչեւ երկու կարեւոր ընկերոջ ներկայանալը: Հերթական հարց է դրուած «Կարմիր խաչ եւ նրա կազմակերպութիւնը»:

Բանաձեւ 1-ին.— Ամէն մի դաշնակցական մարմին ձեռնհաս անհատների ձեռքով կամ յատուկ խմբակցութիւնների միջոցով հաւաքում է դրամներ յանուն «Կարմիր-խաչի» եւ այդ դրամները գործադրում է բանտարկեալների կարիքներին՝ Կ. Կոմիտէի միջոցով: Ստացաւ համաձայն 3 ձայն, հակառակ 5:

Բանաձեւ 2րդ.— Կուսակցութիւնը անկարող է իր միջոցներից գումարներ ծախսել բանտարկեալ ընկերների համար: Այս նպատակով անհրաժեշտ է կազմակերպել Դաշնակց. «Կարմիր-խաչ»: Այդ կազմակերպութիւնները առաջ են բերում տեղական մարմինները կամ կենտր. Կոմիտէները դաշնակցական կամ համակիր անձնաւորութիւններից: Այդ անձնաւորութիւնները դիմում են յատկապէս այդ նպատակի համար դրամներ հաւաքելու բոլոր ներելի միջոցներով: Հաշիւները առանձին տպուում են եւ ցրուում: Ստացաւ համաձայն 1 ձայն, հակառակ 7:

Բանաձեւ 3րդ.— Կարմիր խաչի գործը կազմակերպելու եւ կանոնաւորելու նպատակով Կ. Ռ. Մ. Արտ. ժողովը յանձնարարում է Կ. Կոմիտէներին կազմակերպել կոմիտէներին եւ Կ. Կոմիտէներին կից 3-ական հոգուց բաղկացած Կ. խաչի մարմիններ, որոնց լիազօր իրաւունքներ են տրուում Դաշն. Կարմիր խաչի համար ձեռնարկել այն բոլոր ներելի միջոցները (օժանդակող խմբեր կազմել, հանգանակու-

9.- Մեզի անժամօք կը մնայ «էքսպեր»ի իմաստը: Այնպէս կը թուի, որ գործածուած է «Փոթորիկ»ի (բռնի հանգանակութիւն) իմաստով:
10.- Մանրամասնումի:
11.- Այսինքն բուն Հայաստանի (Արեւմտեան): Լիսը՝ Պոլիսն է, իսկ Շամը՝ Վասպուրականը:

թիւն, երեկոյցներ եւլն. կազմակերպելով, որոնք նպատակայարմար կը նկատուեն:

Կոմիտէներին կից մարմինները ընտրուում են միմիայն Դաշնակց. ընկերներին:

Նպատակները կենտրոնանում են 4. Կոմիտէների Կարմիր խաչի մարմինների դրամարկղում: Գումարները գործադրուում են միմիայն 4. Կոմիտէների կամ Բիւրոների որոշմամբ:

Հաշիւները մանրամասն տպագրուում են եւ ցրուում շըրջաններում:

Ստացաւ համաձայն 5 ձայն, հակառակ 3:

Բանաձեւ 4-րդ.— Ի նկատի ունենալով Կարմիր խաչի լայն օժանդակող գործունէութեան կարեւորութիւնը ներկայ հանգամանքներում, ժողովը յանձնարարում է դաշնակց. մարմիններին հոգատարութեամբ նուիրուելու այդ գործի հանգանակութիւնների եւ հաշվետուութեան անյապաղ կազմակերպմանը, որի եղանակները, միջոցները եւ ձեւերը մշակելու են այդ մարմինները, խորհրդակցելով ժամանակաւոր Բիւրոյի հետ, ղեկավարուելով անցեալի փորձերով եւ զանազան վայրերի ուրոյն տեղական պայմաններով: Գումարները կենտրոնանալու են՝ 4. Կոմիտէների մօտ եւ ծախսուելու են միայն 4. Կոմիտէների եւ Բիւրոյի փոխադարձ համաձայնութեամբ եւ կարգադրութեամբ:

Կ. Խաչի գործի կազմակերպումը կարող է թէ՛ կուսակցական եւ թէ՛ չէզոք ձեւի լինել, բայց հանգանակուած նիւթական միջոցները գործադրուելու են միմիայն կուսակցութեան համապատասխան պէտքերի համար:

Կուսակցական պատշաճ մարմինների տնօրինութեամբ՝ նուիրաբերողները եւ հանգանակող մարմինները լիակատար տեղեկութիւն են ստանում պարբերաբար՝ բայց միջոցների գործադրմանը մասնակցելու իրաւունք չունեն: Ստացաւ համաձայն 4 ձայն, հակառակ 4:

Եկաւ ընկեր Դուման, որի ներկայութիւնը կարեւոր էր Բիւրոյի ընտրութեան ժամանակ:

Հերթական հարցն էր Բիւրոյի ընտրութիւնը: Ամէնից առաջ դրուեցաւ թէ՛ Բիւրոն ո՞ր քաղաքում պիտի լինի — Ոսկանապատում թէ՛ Մեծ-քաղաքում: Այդ խնդրի առթիւ եղան հետեւեալ առաջարկները.—

ա) Ի նկատի առնելով, որ անկարելի է ներկայ մոմենտում ընտրել Մեծ-քաղաքում կամ Ոսկանապատում՝ մի ժամանակաւոր մարմին, ժողովը որոշեց ընտրել երկու քաղաքներում՝ ծանրութեան կենտրոնը թող-

նելով Մ.-քաղաքում, միւս մասը՝ որ Ոսկանապատում կը լինի, միայն կարող է մասնակցել կարեւոր մոմենտներում: Ստացաւ 2 ձայն, ընդդէմ 0-ի:

բ) Ի նկատի առնելով, որ Մեծ-քաղաքում քաղաքական անելանելի դրութիւն է տիրում, ուր բոլոր ընկերները համարեա վտանգուած են, առաջարկուում է ընտրել ժամ. Բիւրոն Ոսկանապատում որտեղ կենտրոնացած լինի ամբողջ գործի ծանրութիւնը, իսկ Մեծ-քաղաքում մեր հին ընկերներից մի քանիսին, որոնք կարեւոր խնդիրներում խորհրդակցելու կը գան եւ աշխատանքի որոշ մասը կը կատարեն: Ստացաւ 0 ձայն ընդդէմ 2-ի:

Անցան Բիւրոյի անդամների ընտրութեան: Դրուած էին թեկնածուներ Ոսկանապատ.— Զոփուռեան, Ռուբէն, Սենարի, Մաշտոցեան, Դուման, Զաւախեան եւ Քաջիկ:

Մեծ-քաղաքի.— Տիւն, Հայր-Աբրահամ, Պետրէ, Սիգ: Ոսկանապատի թեկնածուները հրաժարուեցին՝ իրենց պատճառաբանութիւնները տալով:

Կ. Ռ. Մ. Արտակարգ ժողովն ի նկատի ունենալով այդ հրաժարականը, առաջարկեց հետեւեալ բանաձեւը — ի նկատի ունենալով, որ անկարող ենք ընտրել պատասխանատու ժամանակաւոր Բիւրօ, ի նկատի առնելով որ բոլոր դրուած թեկնածուները հրաժարուում են, առաջարկում ենք դրուած վեց թեկնածուներն էլ համարել ընտրուած, որոնք եւ պիտի վարեն բիւրոյական գործերը, իսկ Մեծ-քաղաքից համարել պաշտօնական կանտիդատներ — Հայր-Աբ., Տիւն, Պետրէ եւ Սիգ, որոնց հետ՝ կարեւոր խնդիրներում յիշեալ 0 ընտրուածները պիտի խորհրդակցեն: Բանաձեւն ստացաւ 0 ձայն ընդդէմ 2ի:

Ընկեր Ա.ի բանաձեւը.— Ի նկատի ունենալով որ հարցը բաւական դժուարին է եւ շատերը հոգեկան հանգրստութեան մէջ չեն գտնուում, առաջարկում եմ տալ 15 րոպէ ժամանակ եւս պատրաստի եւ վերջնական բանաձեւեր առաջարկելու: Անցաւ միաձայն: Յայտարարուեց ընդմիջում:

Ժողովը վերսկսուելուց յետոյ առաջարկուեց հետեւեալ խորհրդակցուած եւ համաձայնութեան եկած բանաձեւը.—

Կ. Ռ. Մ. Արտակարգ ժողովը ընտրուում է Ոսկան[ապատի] ընկերներ՝ Զոփուռեան, Ռուբէն, Սենարի եւ Մաշտոցեան¹², համարելով դոցա in corpore (խմբովին) պատասխանատու մի մարմին, ազատելով դրանց տեղական բոլոր գործերից: Այդ մարմինը ժամանակաւորապէս՝ մինչեւ V-րդ Ընդհանուր ժողովը պիտի վարէ Արեւելեան Բիւրոյին յատուկ բոլոր գործերը (այս ժողովի կրճատումներով), օգտուելով ըստ կարիքի եւ պահանջի ընկերներ Դուման, Զաւախեան եւ Քաջիկից:

Մեծ-քաղաքի պաշտօնական կանդիդատներ ընտրուում են Հայր-Աբրահամ, Տիւն եւ Պետրէ: Ստացաւ 6 ձայն, ընդդէմ 2-ի, որոնք նախկին բանաձեւի կողմնակիցները մնացին:

Ուժեղ բաշխում.— Միաձայն անցաւ հետեւեալ բանաձեւը.— Արտակարգ ժողովը որոշեց յանձնարարել բոլոր մարմիններին մինչեւ Ապրիլի վերջը ուղարկել ժամանակաւոր Բիւրոյին, բոլոր այն ընկերների ցուցակը՝ իրենց բնութագծերի նկարագրութեամբ, որոնք կը դնեն իրենց Բիւրոյի տրամադրութեան տակ:

Ընդհանուր ժողով.— Ընդհանուր ժողովին մասնակցելու խնդիրը կատարուում է կանոնագրութեան սահմանների մէջ, միայն Կ. Ռ. Մ. Արտակարգ ժողովը ցանկութեւն է յայտնում որքան կարելի է շուտափոյ ղարձնել այդ գումարումը ի նկատի առնելով մեր ներկայ դրութիւնը: Անցաւ միաձայն: Լսուեց ընկեր Մշոյի[?]¹³ զեկուցումը Ռայոնական ժողովի կոմպետենցիայի¹⁴ մասին եւ ի նկատի ունենալով, որ մեր ժողովը հնարաւորութիւն չունի քննելու այդ (ժամանակի սուղ լինելու պատճառով), առաջարկուում է ընկերոջ այդ հարցը գրաւոր ներկայացնել ժաման. Բիւրոյին, որը, եթէ կարելու գտնէ, Բիւրոյի անունից կը դնեն Ընդհանուր ժողովի առաջ, եթէ ոչ, ընկեր Մշոյի [?] կողմից կ'առաջադրուի: Անցաւ միաձայն:

Իլլեգալ թերք.— Որոշուեցաւ հետեւեալը.— Իլլեգալ թերքի անհրաժեշտութիւնը զգացուում է բոլոր շրջաններում, որի համար էլ ժողովը որոշում է հնարաւոր եղած դէպքում հրատարակելու թերթը, թողնելով վերջինիս իրագործման, խմբագրական, տպագրական եւ այլ տեխնիկական հարցերի լուծման խնդիրը ժամ. Բիւրոյին: Միեւնոյն ժամանակ

յանձնարարուում է Բիւրոյին ի նկատի ունենալ բոլոր 4. Կոմիտէներին մոտեք եւ ելքը եւ թերթի թուագին[?] (որ կը որոշէ Բիւրոն) եւ անսեկան տուրք նշանակել 4. Կոմիտէների վրայ, որի մասին յայտնում է ժամանակին 4. Կոմիտէներին — Միաձայն:

Պարտադիր կանոններ ա) մարմինները միշտ վստահելի մարդիկ են ուղարկուում միւս մարմինների մօտ. բ) դրանց տրուում են վկայագրեր, որոնք լինում են [խազօրագրի] [թղթի] վրայ. գ) կնիքները միշտ խփուում են նամակի գրած մասին վրայ եւ ոչ բաց. դ) գործադրելու յարաբերութեան համար կոտորակները եւ ամսաթուային սխտեման՝ երեսների (գրքի վերաբերմամբ), որի մանրամասները Բիւրոն ուղարկուում է շրջաններին եւ ե) այն մարմինները, որոնք գաղտնապահութիւնը կը խախտեն, կ'ենթարկուեն կուսակցական խստիւ պատասխանատուութեան:

Անուններ¹⁵.—

- 1) Ոսկանապատ — Պոնտոս
- 2) Այգեստան — Պանդուխտ
- 3) Քար — Ալիք
- 4) Նաւահանգիստ — Վարդ
- 5) Ապառաժ — Մենակ
- 6) Զրաբերդ — Շիրին

Արտակարգ ժողովը վերջացաւ Ապրիլի 5-ին:

Նախագահ ժողովի՝ ՌՈՒԲԷՆ Քարտուղար՝ ՌՈՏՈՍ

13.- Արդեօ՞ք Մաշտոցեան անուան կրճատումն է:
14.- Չեռնիասութիւն, իրաւասութեան սահման:
15.- Նկատի ունենալով ցարական իշխանութեանց խիստ հալածանքները Դաշնակցութեան դէմ, Ռայոնական ժողովը հարկ տեսած է կուսակցական մարմիններու նախկին ծածկանունները փոփոխութեան ենթարկել: Գաղտնիացման նոյն ստահոգութիւններէն մեկնելով, կուսակցական մարմիններուն յղուած շրջաբերականով մը եւս (վիստ. 1588-3) կ'ազդարարուի. «Նամակագրուեցինը պէտք է կատարել գաղտնի բանաբով, ծածկագրերով: Գաղտնապահութեան դէմ մեղանշած մարմինները կ'ենթարկուին խիստ պատասխանատուութեան»:

12.- Մաշտոցեանը Աղաքանեան Գրիգորն է, որ այդ անունով կը յիշուի Ոսկանապատ-Պաքուի 4. Կոմիտէի կազմիս մէջ: Զոփուռեանը՝ Թադէոսեան Լեւոնն է. Ռուբէնը՝ Գիւլիանոյանեան Աբրահամը. Սենարի ինքնութիւնը անժամօք կը մնայ մեզի:

ԳԼՈՒԽ IV

Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԿԵՐՎԱՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԻՆ

Մինչև 1907 թուականը պաշտօնապես անդամակցած չլլալով հանդերձ Ընկերվար Միջազգայնականին՝ Դաշնակցությունը սերտ յարաբերություն կը պահեր անոր հետ մեկնելով նախ՝ գաղափարական համախոհություն, - տրուած ըլլալով որ ընկերվարութեան հիմնական սկզբունքները արդէն մաս կը կազմէին իր առաջին Ծրագրին, - ապա՝ միջազգային յառաջադէմ այս կազմակերպութիւնը լայն ու ազդու բեմ էր երոպական միջավայրի մէջ հայ ժողովուրդին ձայնը հասցնելու յեղափոխական այս շարժումին միլիոնաւոր հետեւորդներուն: Դաշնակցութեան արխիւներուն մէջ պահպանուած փաստաթուղթերը պերճախօս կերպով կը վկայեն «Դրօշակ»ի խմբագրութեան (իմա՝ Արեւմտեան Բիւրոյի) ունեցած կանուխէն եւ տեսականօրէն, կապի ու գործակցութեան մասին թէ՛ Միջազգայնականի կեդրոնին եւ թէ՛ Երոպայի միւս ընկերվարական կուսակցութիւններուն հետ (փոխանակում բազմաթիւ տեղեկագրերու, նամակներու, մամլոյ հաղորդագրութիւններու): Դեռ 1896ին Դաշնակցութեան պատգամատրը հրատարակուած ու մասնակցած էր Լոնտոնի Սոցիալիստական Միջազգային կոնգրէին, ներկայացնելով միաժամանակ կուսակցութեան գործունէութեան մէկ տեղեկագիրը:

Ուղղակի անդամակցութեան հարցը պիտի գար աւելի ուշ: Պատճառը վստահաբար չգոյութիւնն էր զուտ ընկերային գետնի վրայ շարժում առաջացնելու կարելիութեան, այլ խօսքով՝ անհրաժեշտ ենթահողի բացակայութիւնը Արեւմտահայաստանի մէջ, ուր հայ ժողովուրդին համար գերխնդիրը ֆիզիքական գոյութեան պահպանումն էր, հոն տիրող համատարած ջարդի, սովի, թշուառութեան եւ ընդհանուր անապահովութեան պայմաններուն մէջ: Անդամակցութեան գործընթացը փաստօրէն սկիզբ կ'առնէ 1905 թ. Մայիսին, երբ Միջազգայնականի Պրիստի կեդրոնական գրասենեակը, յայտնաբար հետաքրքրուած Դաշնակցութեան Խորհուրդին որդեգրած *Կովկասեան նախագծով*, կը դիմէ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան իմանալու համար թէ արդե՞օք ճիշդ է որ կուսակցութիւնը յարած է Միջազգային կոնգրէներու որոշումին: Խըմբագրութեան պատասխանը անմիջական է եւ դրական (տեսնել Ա. բաժնի թիւ 1 եւ 2ը): Բայց հարցին վերջնական լուծումը, այսինքն անդամակցութեան դիմումը պիտի ուշանար երկու տարի եւս, մինչև Հ.Յ.Դ. Զորրորդ Ընդի. Ժողով, որ հետեւեալ ձեւով բանաձեւեց Դաշնակցութեան յարումը Միջազգայնականին՝

«Ընդհանուր Ժողովը լսելով Բրիստօլի Միջազգային Սոցիալիստական Բիւրոյի կողմից եղած առաջարկը (տես «Դրօշակ» 1905 № 6) եւ հիմնուելով մեր Ծրագրի հիմնական կէտերի վրայ, որոշեց՝ յանձնարարել Արեւմտեան Բիւրոյին բանակցութեան մէջ մտնել յիշեալ Բիւրոյի հետ, յայտնել նրան Դաշնակցութեան յարումը Միջազգային Սոցիալիստական Կոնգրէների որոշումներին եւ միջոցներ չենք առնել կարգաւորելու Դաշնակցութեան մասնակցութիւնը Միջազգային Սոցիալիստական Բիւրոյին եւ կոնգրէներին (տես «ՆԻՒԹԵՐ» Գ. հատոր, էջ 309):

Պաշտօնական դիմումը եղաւ նոյն տարին, 1907 թ. Յուլիս 23ին եւ Դաշնակցութիւնը մասնակցեցաւ Ընկերվար Միջազգայնականի 1907 թ. Շտուտգարդի Կոնգրէին Միք. Վարանդեանի կողմէ գլխատրուած պատուիրակութեամբ: Պրիստի Բիւրոն ընդունած էր արդէն եւ Համա-

գումարը վաերացուց Դաշնակցութեան անդամակցութիւնը, որ մաս պիտի կազմէր ուս Սոցիալ-Յեղափոխականներու մէկ ենթաբաժանմունքին: Ասկա կը նշանակէր, թէ հաշու կ'առնուէր կուսակցութեան միայն կովկասեան թեր կամ անոր գործունէութիւնը, մինչդէռ Դաշնակցութեան պահանջն էր ստեղծել նոր հատուած մը Թուրքիոյ համար, զոր ներկայացնողը ինք պիտի ըլլար, նկատի ունենալով որ Օսմանեան կայսրութեան, յատկապէս ասիական բաժնին մէջ իրմէ զատ ընկերվարական կազմակերպութիւն չկար գրեթէ: Վերջին այս հարցին վճռումը կանխահաս նկատելով՝ Ընկերվարական Բիւրոն յետաձգեց: Ի վերջոյ ասկայն Դաշնակցութիւնը այդ իրատւոյնն ալ ձեռք բերելով (Դեկտ. 1908), գոյգ պատուիրակութիւններով (Միք. Վարանդեան, Մարտիրոս Յարութիւնեան, Արմենակ Բարսեղեան եւ Նիկոլ Դուման) մասնակցեցաւ ու իր գործունէութեան ընդարձակ տեղեկագիրը ներկայացուց Տալինըմարայի մայրաքաղաք Քոփէնհակնի մէջ կայացած 8րդ համագումարին (1910 թ. Օգոստոս-Սեպտ.): Ի դէպ, ժողովականներուն վրայ մեծ տպաւորութիւն գործեց հայրուկապետ Ն. Դումանի զեկուցումը Դաշնակցութեան մղած զինեալ պայքարին մասին՝ միաժամանակ Թուրքիոյ, Ռուսիոյ եւ Պարսկաստանի ճակատներուն վրայ: Իսկ համագումարէն անոր ստացած տպաւորութեան մասին Վարանդեան, իր մէկ նամակին մէջ (փաստ. 1678-10) պիտի գրէր. *«Նիկոլը սասարիկ ոգեւորուած է. 100.000ի բախօրը եւ միլիոնները գրանդիոգ էին»:*

Ընկերվար Միջազգայնականին՝ Հ. Յ. Դաշնակցութեան անդամակցութեան իրերայաջորդ փուլերը կը ներկայացուին հետեւեալ բաժանմունքներով (ֆրանսերէն բնագիրներու կողքին տուած ենք անոնց թարգմանութիւնը. նշենք որ ձեռագիրները ընդհանրապէս կը պատկանին Միք. Վարանդեանի եւ Միջազգայնականի Պրիստի Կեդր. Բիւրոյի քարտուղար Քամիլ Հիւսմանի):

Ա. բաժին – Միջազգայնականի Բիւրոյի գրութիւնը եւ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան պատասխանը (առնուած «Դրօշակ»ի 1905 թ. Մայիսի համարէն, № 6):

Բ. բաժին – Դաշնակցութեան պաշտօնական դիմումը Ընկերվար Միջազգայնականի Պրիստի Բիւրոյին (23 Յուլիս 1907) եւ վերջինիս ընդի. քարտուղար Ք. Հիւսմանի պատասխան-նամակները, ապա՝ Շտուտգարտի 1907 թ. Միջազգային Կոնգրէին առթիւ Հ.Յ.Դ. Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներու միջեւ փոխանակուած գրութիւններ, ինչպէս նաեւ «Քաղաքներ Դաշնակցութեան գործունէութենէն»:

Գ. բաժին – 1908 թուականին «Դրօշակ»ի խմբագրութեան եւ Միջազգայնականի միջեւ փոխանակուած նամակներ:

Դ. բաժին – Նոյնին շարունակութիւնը 1909 թուականին:

Ե. բաժին – Քոփէնհակնի Ընկերվար Միջազգայնականի 1910 թ. համագումարին ներկայացուած Հ.Յ.Դ. գործունէութեան Տեղեկագիրը, որուն ֆրանսերէնը տպուած է առանձին գրքով, ժընեւ 1910ին: Չեռքի տակ չունենալով այս վերջինին հայերէն հրատարակութիւնը, կողքին կը կցենք մեր թարգմանութիւնը: Հարկ է նշել որ, ինչպէս ֆրանսերէնով կատարուած նախորդ թղթակցութեան, նոյնպէս այս տեղեկագրին հեղինակը Միք. Վարանդեանն է, որ երկար տարիներու ընթացքին Դաշնակցութիւնը ներկայացուց Միջազգային Ընկերվար կազմակերպութեան մօտ:

ԽԱՐ.

Ա. – ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԻՐՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ

Մենք ստացանք Սոցիալիստական Միջազգային Բիրոյից հետեւեալ նամակը, գրուած Բրիւսէլից, Մայիս 12ին:
(«Դրօշակ», 1905 թ. N° 6)

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան
«Դրօշակ»ի խմբագրութեան

Սիրելի ընկերներ,

Ներկայ տարուայ Մայիս 10-ի «Տրիպոլն Ռուս»-ի մէջ կարդացի, որ ձեր կազմակերպութիւնը յարել է Սոցիալիստական Միջազգային Կոնգրէսներին մշակած որոշումներին:

Ես ձեզ երապտապարտ կը լինեմ, եթէ բարեհաճիք այդ հարցի վերաբերմամբ մի պաշտօնական ծանուցում ուղղել Սոցիալիստական Միջազգային Կոմիտէին, ուղարկելով միաժամանակ ձեր կանոնադրքի մէկ օրինակը:

Ընդունեցէք, սիրելի ընկերներ, մեր եղբայրական ողջոյնները:

Քարտուղար (ստորագրութիւն)

Ա. 2. – ՄԵՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ

Սոցիալիստական Միջազգային Բիւրոյին

Սիրելի քաղաքացիներ,

Ի պատասխան Մայիս 12 թուակիր Ձեր նամակին, պատիւ ունենք տեղեկացնել Ձեզ, որ, արդարեւ, մենք յարած ենք Միջազգային սոցիալիզմի սկզբունքներին, որոնք արծարծուել են 15 տարուց ի վեր մեր հրատարակութիւններէ մէջ, մասնաւորապէս մեր կուսակցութեան օրգան «Դրօշակ»ի էջերում:

Սակայն այդ կողմնակցութիւնը եւ այդ պրոպագանդը մինչեւ օրս զուտ թէորիական բնոյթ ունէին, քանի որ մեր գործունէութիւնը կենտրոնացած էր թուրքաց Հայաստանում, ուր բնաւ հող չկայ՝ սոցիալիստական գործօն պրոպագանդի համար:

Բայց ահա երկու տարի է, ինչ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը սկսել է իր կուրսը նաեւ ռուսական Հայաստանում, եւ քանի որ մեր երկրի այդ հատուածի մէջ պայմանները ակնյայտաբար են՝ սոցիալիստական շարժում կազմակերպելու համար, – ուստի մեր կուսակցութեան խորհուրդը, վերջին Մարտ ամսի իր ժողովում, հարկ սեպեց մշակել սոցիալիստական ծրագրի մի նախագիծ, Կովկասի համար, որի մէջ նա ընդունում է միջազգային սոցիալիստական կոնգրէսներին հիմնական որոշումները:

Այդ որոշումների հիման վրայ մենք վերջերս համաձայնութեան եկանք ռուսական կայսրութեան յեղափոխական-սոցիալիստական կուսակցութիւններին հետ՝ կազմակերպելու համար միահամուռ գործակցութիւն՝ ցարիզմի եւ կապիտալիզմի դէմ:

Վերոյիշեալ նախագիծը պաշտօնապէս կը հաղորդուի Ձեզ՝ Կուսակցութեան առաջիկայ Ընդհանուր ժողովի կողմից վաւերացուելից յետոյ:

Ընդունեցէք, սիրելի քաղաքացիներ, մեր եղբայրական ողջոյնները:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի

17 Մայիս, 1905¹
Փրննեւ

1.- «Դրօշակ»ի մէջ տարեթիւը 1904 է, ինչ որ ակնբերել վրիպակ է:

Բ. – Հ. Յ. Դ.Ի ԴԻՄՈՒՄԸ ԸՆԿԵՐՎԱՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԻՆ ԵՒ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԱԾ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փաստ. 1675-2

Ք 1. – ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՈՒՂՂՈՒԱԾ Հ.Յ.Դ.ԻՆ

Bruxelles, le 17 juin 1907

Պրիւսէլ, 17 Յունիս 1907

A la direction Droschak,

Դրօշակի խմբագրութեան

Chers citoyens,

Սիրելի քաղաքացիներ,

Je n'ai pu donner communication de votre télégramme au Bureau parce qu'il nous est parvenu le 10 alors que le Bureau siégeait le 9. Je me vois donc obligé de renvoyer votre demande à la section nationale de Russie – délégués Plechanoff et Roubanovitch – si votre activité se concentre surtout en Russie. S'il s'agit de créer une Section nationale nouvelle, la décision appartient au Bureau qui ne se réunit qu'à la veille du Congrès le 16 Août. Quoiqu'il en soit, veuillez nous envoyer une demande officielle, un exemplaire de vos statuts nouveaux, un rapport sur votre activité (en langue française si possible).

Ձեր հեռագիրը չկրցայ հաղորդել Բիւրոյին, որովհետեւ ան մեզի հասաւ ամսու 10-ին, մինչ Բիւրոյի նիստը 9-ին էր: Ուրեմն ստիպուած եմ ձեր պահանջը յղել Ռուսիոյ ազգային հատուածին (պատուիրակներ՝ Պլեխանով եւ Ռուպանովիչ), եթէ ձեր գործունէութիւնը կը կեդրոնանայ յատկապէս Ռուսիոյ մէջ: Եթէ հարցը կը վերաբերի ազգային նոր բաժանմունք մը ստեղծելուն, որոշումը կը պատկանի Բիւրոյին, որ կը գումարուի Կոնգրէի նախօրեակին, Օգոստոս 16-ին:

Ամէն պարագայի, հաճեցէք մեզի ներկայացնել՝ պաշտօնական հայց մը, օրինակ մը ձեր նոր Մրագրէն եւ ձեր գործունէութեան տեղեկագիրը (Ֆրանսերէն եթէ կարելի է):

Salutations fraternelles,
Le secrétaire
CAMILLE HUYSMANS

Եղբայրական ողջոյններով՝
Քարտուղար՝
ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆ

Փաստ. 50-87

Բ 2.- Հ.Յ.Դ.Ի ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԴԻՄՈՒՄԸ

1907, 23 juillet, Genève

Au bureau Socialiste International à Bruxelles

Chers citoyens,

Nous avons bien reçu votre lettre du 17 juin. La question de notre participation au Bureau socialiste International ainsi qu'aux congrès internationaux a été décidé au congrès général de notre parti, tenu à Vienne au mois de mai.

D'après cette décision, la direction du Droschak organe officiel du parti, a été chargée de faire à ce sujet des démarches auprès de vous, ce que nous avons fait par notre dépêche du 10 juin.

Les renseignements que nous avons reçus des représentants du Parti socialiste Révolutionnaire russe, nous apprenant que notre organisation - La Fédération Révolutionnaire arménienne - est classée parmi les groupements socialistes révolutionnaires russes et doit être représentée au Congrès de Stuttgart. Le même renseignement fut communiqué par le journal "l'Humanité"; nous attendons de votre part la confirmation de cette décision.

Ce qui est essentiel pour nous c'est que nous voudrions prendre part au Congrès non seulement comme une organisation qui travaille au Caucase (dans ce cas nous le ferons avec les groupements russes), mais comme une organisation qui travaille depuis 17 ans en Turquie. Par conséquent la création d'une section nouvelle d'Arménie-turque se présente comme indispensable. D'autant plus que la Turquie n'a jamais été représentée aux congrès socialistes internationaux, et que la participation des éléments révolutionnaires et socialistes de ce pays peut fournir au parti socialiste international une base dans l'Asie Mineure.

Nous vous prions de bien vouloir soumettre cette question au Bureau socialiste et au Bureau du Congrès de Stuttgart.

Nous vous envoyons par ce même courrier un exemplaire de notre statut et une brochure contenant les "Décisions" de notre parti.

Conformément à votre demande nous vous enverrons bientôt

1.- Un rapport sur l'activité de la Fédération Révolutionnaire arménienne (en langue arménienne - Daschnakzoutioun).

2.- Notre programme-minimum en français. Veuillez nous répondre, cher citoyen, le plus tôt possible.

Salutations fraternelles REDACTION DU "DROSCHAK" organe de "Daschnakzoutioun"

1907, 23 Յուլիս, Ժնև

Ընկերվար Միջազգայնականի Բիւրոյին, Պրիւսէլ

Սիրելի քաղաքացիներ,

Ստացանք Յունիս 17-ի ձեր նամակը: Ընկերվար Միջազգայնի բիւրոյին, ինչպէս եւ միջազգային համագումարներուն մեր մասնակցութիւնը որոշուեցաւ Մայիսին, Վիեննայի Ընդի. Ժողովին: Ըստ այդ որոշման, կուսակցութեան պաշտօնաթերթ «Դրօշակ»-ին վստահուեցաւ հարկ եղած դիմումը կատարել ձեզի, ինչ որ ըրինք 10 Յունիսի մեր հեռագրով:

Ռուսական Ընկերվար-յեղափոխական կուսակցութեան ներկայացուցիչներն քաղած մեր տեղեկութիւններն կ'իմանանք որ մեր կազմակերպութիւնը - Յայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը - դասուած է ռուս ընկերվար յեղափոխական խմբաւորումներու շարքին եւ պէտք է [իր] ներկայացուցիչները ուղարկէ Շտուտգարտի համագումարին: Միեւնոյն տեղեկութիւնը հաղորդուեցաւ «Իւմանիթ» օրաթերթին կողմէ: Կը սպասենք այդ որոշման հաստատումին ձեր կողմէ:

Մեզի համար էականը այն է, որ պիտի ուզէինք համագումարին մասնակցիլ ոչ միայն իբրեւ կազմակերպութիւն մը, որ կը գործէ Կովկասի մէջ (այս պարագային պիտի մասնակցինք ռուսական խմբաւորումներուն հետ), բայց նաեւ որպէս կազմակերպութիւն մը որ 17 տարիներէ ի վեր կը գործէ Թուրքիոյ մէջ: Հետեւաբար անհրաժեշտութիւն կը դառնայ Թուրքիայաստանի նոր հատուածի մը ստեղծումը: Մանաւանդ որ Թուրքիան բնաւ չէ ներկայացուած ընկերվար միջազգայնականի համագումարներուն եւ որ այս երկրի յեղափոխական եւ ընկերվար տարրերու մասնակցութիւնը՝ միջազգային ընկերվար կուսակցութեան համար կրնայ նոր խարխիս մը դառնալ Փոքր Ասիոյ մէջ:

Կը խնդրենք որ այս հարցը ներկայացնէք Ընկերվար Բիւրոյին եւ Շտուտգարտի համագումարին:

Միեւնոյն այս թղթատարով կ'ուղարկենք ձեզի մեր ծրագրէն օրինակ մը եւ մեր կուսակցութեան «Որոշումները» պարունակող բրոշիւր մը:

Ձեր պահանջին համեմատ, շուտով պիտի ուղարկենք

- 1.- Տեղեկագիր մը Յայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան գործունէութեան մասին:
 - 2.- Մեր նուագագոյն պահանջները (Ֆրանսերէն):
- Հաճեցէք, սիրելի քաղաքացի, պատասխանել կարելի փութով:

Եղբայրական ողջոյններով «ԴՐՕՇԱԿ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Պաշտօնաթերթ Դաշնակցութեան

Բ 3.- ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵՆԷՆ (ՄԻ ՔԱՆԻ ՓԱՍՏԵՐ)

«Դրօշակ», իր 1907 տարուան թիւ 9 համարին մէջ, ներկայացուցած է Ընկերվար Միջազգային Բիւրոյին յղուած տեղեկագրէն որոշ քաղուածքներ, հետեւեալ ծանօթագրութեամբ. «Առայ կը բերենք քանի մը համառօտ քաղուածներ այն ֆրանսերէն Տեղեկագրէն, որ «Դրօշակի» խմբագրութիւնը ներկայացուց Շտուտգարտի կոնգրէին Բրիւսէլի Սոցիալիստական Միջազգային Բիւրոյի միջոցով»:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կ'ընդգրկէ պատմական Հայաստանի երկու մեծ մասերը, Տաճկահայաստան եւ Ռուսահայաստան: Դաշնակցութիւնը ճիւղաւորումներ ունի Պարսկաստանի, ինչպէս նաեւ Ամերիկայի, Եւրոպայի, Պուլկարիոյ, Ռումանիոյ եւ Եգիպտոսի հայ գաղութներէ մէջ: Կուսակցութիւնը հիմնուած է 1890ին, Տաճկահայաստանի մէջ հայ ժողովրդի ազատագրութեան համար, որը դրամատիրական մեծ պետութիւնները մատնեցին ամենավայրագ բռնութիւններու, հակառակ այն խոստումին որ յանձն առին դէպի հայ ժողովուրդը Բերլինի Դաշնագրի Ծ-րդ յօդուածով:

Հայաստանի էն ստրկացած եւ էն դժբախտ մասին մէջ էր, որ հայ յեղափոխութեան առաջին կազմակերպութիւնները ծագում առին:

ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆ.— (Բերուած է վիճակի ընդհանուր նկարագիրը):

Դաշնակցութիւնը կազմակերպուած 1890ին, իբր անխուսափելի հետեւանք խորին եւ ընդհանուր դժգոհութեան, 1892-ի Ընդհանուր ժողովին մէջ իր քաղաքահասարակական դաւանանքը բանաձեւեց: Այս յայտագրին քաղաքական մասը կը պահանջէ հայկական վեց վիլայէթներու մէջ քաղաքական ազատութիւն, առանց ցեղի եւ կրօնի խտրութեան:

Սակայն Դաշնակցութիւնը իբր ներկայացուցիչ աշխատաւոր մեծ մասսաներու շահերուն, չէր բաւականանար քաղաքական պահանջումներով: Գիտակցութիւնը ունենալով իրականութեան, գիտնալով նաեւ որ երկիրը դեռ մեծ մասով գոյութեան միջնադարեան պայմաններու մէջ կը գտնուէր, որով պատրաստ չէր բուն սոցիալիստ գործողութեան, հայ յեղափոխականները հէնց 1892էն իրենց յայտագրին մէջ ընդունեցին միջազգային սոցիալիզմի մեծ սկզբունքները:

Ահա թէ ինչ կ'ըսէ 1892-ի մեր «Մրագիրը»:

Ինքնավարութիւն եւ քաղաքական իրաւունքներ ձեռք բերելը մեր աշխատանքի մէկ մասն է միայն: Այս իրաւունքները բաւական պիտի չըլլան երաշխաւորել աշխատաւորին իր աշխատութեան լիութի վայելումը - Մենք պիտի ջանանք հաւաքական սեփականութեան եւ աշխատանքի սկզբունքը տարածել՝ պատրաստելու հասարակական կազմակերպութեան համար, որ պիտի

հաստատուի, ուշ կանուխ, առաջադէմ երկիրներու մէջ, պրոլետարիայի յեղափոխութիւնով:

Դաշնակցութեան ծրագրին մէջ սոցիալիզմը Տաճկաստանի համար առաջնորդող սկզբունք մըն է: Դասակարգային բաժանումները գրեթէ կ'անհետանային փոխանակ շեշտուելու, ապերասան ռեժիմի մը բռնակալութեան տակ՝ որ կը ճգմէր հարուստ եւ աղքատ, կը խեղդէր ամէն անհատական նախաձեռնութիւն, կ'ոչընչացնէր ազգային հարստութեան բոլոր աղբիւրները, ազատ ասպարէզ տալով պաշտօնեաներու կամայականութեան, կազմակերպուած աւազակութեան: Չկայ պահովութիւն վաճառականներու եւ ճարտարագործներու համար, չկան հաղորդակցութեան ուղիներ, ոչ ալ դրամատիրութիւն, չկայ պրոլետարիա եւրոպական մտքով: Մեզի կը մնար ուրեմն սոցիալիստական սկզբունքները տարածել երկրի մտաւորականներուն մէջ (ուսանողներ, ուսուցիչներ եւայլն) եւ մենք այդ ըրինք մեր փրօփականդիստներու եւ մեր հրատարակութիւններու միջոցով:

Վերջի 17 տարիներու ընթացքին մէջ հայ յեղափոխականներու համար, հրամայական եւ անողոք անհրաժեշտութիւն էր կռիւ՝ բռնապետութեան աւատական մնացորդներու դէմ, անդադար եւ արիւնահեղ կռիւ:

Աւելորդ է մանրամասն պատմել այդ ողբերգական կռիւներու անցուղարձը, որ Դաշնակցութիւնը մղեց երկար տարիներ անխիղճ բռնակալութեան մը դէմ եւ այնպիսի սարսափելի միջավայրի մը մէջ ուր մոլեռանդ ամբոխներու վայրենի բնազդները սանձարձակ կը գործեն:

Հայ ազատագրութեան գործը կանգ չառաւ նոյնիսկ հաւաքող աղէտներէն յետոյ, երբ հակազդեցութիւն մը սկսած էր մեր ժողովրդին մէջ: Ոչ մէկ ելք չկար: «Յեղափոխութիւնը մեռած է», կ'ըսէին, սակայն մեր կուսակցութիւնը այս վտանգաւոր հոսանքին տեղի չտուաւ: Ան սեղմեց իր շարքերը եւ քարոզեց դիմադրել: Յենաձ գիտակից տարրերուն վրայ՝ իրեն կողմը ունենալով տառապող եւ բազմաշարժար ամբոխին համակրութիւնը, Դաշնակցութիւնը կռիւը շարունակեց յուսահատութեան կորովով մը: Ստիպուեցաւ կռուիլ բուն թշնամիին եւ իր հայրենակիցներու յուսաթափութեան դէմ: (Բերուած են փաստեր):

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆ.— Յեղափոխական կռուին մէջ լուսաւորուած ռամկավար եւ սոցիալիստ սկզբունքներով, Դաշնակցութիւնը կը ջանար ընդլայնել, կարելի չափով, իր գործունէութեան շրջանը: Արդէն հէնց իր գոյութեան սկիզբէն ան կը քարոզէր Օսմանեան կայսրութեան ժողովուրդներու մէջ համերաշխութիւն: Կը հրաւիրէր, մշտակի կոչերով, համաձայնութեան գալ ընդհանուր թշնամիին, սուլթանի բացարձակապետութեան դէմ: Կը ջանար կապեր հաստատել գանազան ազգութիւններու յեղափոխական կամ բարենորոգչական կուսակցութիւններին հետ: Յարձակողական դաշնակցութիւն կնքեց Մակեդոնիոյ յեղափոխութեան կուսակցութեան դէմ, եւրոպական թուրքիոյ մէջ միասին գործակցութեան համար:— Դաշնակցութիւն մը, որ ի միջի այլոց, նուիրագործուեցաւ, 1900-ին կռուի դաշտին վրայ, էդիրնէի մօտ եւ կախաղաններուն վրայ որ թուրք կառավարութիւնը բարձրացուց միեւնոյն քաղաքին մէջ, պատժելու համար հայ-մակեդոնական դաւադրութեան կենդանի հեղինակները:

1894-էն ասդին Երիտ. թուրքերու հետ մերձեցումի փորձեր ըրինք: Վերջին ժամանակներս թուրքերու եւ քիւրդերու մէջ էն առաջադէմները եւ անկեղծները սկսած են հասկնալ մեր ծրագիրը եւ ձգտումները, մեզի կը մօտենան եւ կը հետեւին զուտ յեղափոխական ճանապարհով: Անտարակոյս վերջի երկու տարուայ մէջ մահմեդական ժողովուրդներու ներկայ գարթնումը, որ յայտնի եղաւ արիւնահեղ ցոյցերով Օսմանեան պաշտօնակալութեան դէմ՝ էրզրում, Պիթլիս, Քասթէմունի, մասամբ պարտական է մեր 18 տարուայ յեղափոխական գործունէութեան, ինչ որ թուրք շարժման պարագլուխները իրենք եւս կը խոստովանին:

Այսպէս հայ-միւսիւլմանական գործակցութիւնը՝ մեր երբեմնի երազը, իրագործուելու վրայ է: Արդէն խանասորի եւ Սասունի անցեալի կռիւներուն մէջ մենք մեր շարքերուն մէջ ունեցած ենք թուրքեր եւ քիւրդեր, իբր կռուող եւ գաղտնի գործիչներ: Բայց ասոնք առանձին անհատներ են մահմեդական մասսայի մէջ որ խորապէս պահպանողական եւ յետադիմական էր դեռ:

Այսօր նոր դարաշրջան մը կը սկսի Օսմանեան կայսրութեան բոլոր անբախտ ժողովուրդներուն համար: Յեղափոխական շարժումը մեծ անդունդ մը բացած է ժողովուրդի եւ պաշտօնակալութեան միջեւ, գիտակցութիւնները կը լուսաւորուին, կ'ըմբոստանան աննախընթաց բարբարոս ռեժիմին դէմ. անշուշտ հեռու չէ այն օրը ուր սուլթանի բռնակալութիւնը տեղի պիտի տայ գարթնած ժողովուրդներու միացած գրոհին:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍ.— 13 տարի շարունակ, 1890-էն 1903, Դաշնակցութեան գործունէութիւնը գլխաւորապէս թրքահայաստանի մէջ կեդրոնացած էր: Կովկասեան կոմիտէները, ինչպէս նաեւ Պարսկաստանի եւ գաղութ-

ներունը, օժանդակ կազմակերպութիւններ էին, որոնք կը հայթայթէին դրամ, մարդ, զէնք թրքահայերու ազատագրութեան շարժումին:

... Սակայն մեր կուսակցութիւնը անտարբեր չէր կրնար մնալ Ռուսաստանի մէջ բռնի ռուսացումի քաղաքականութեան հանդէպ, ուրկէ կը տառապէին յաճախ աշխատաւոր մեծ մասսաները: Կուսակցութեան կովկասեան հատուածները որոշեցին հակազդել բացառիկ օրէնքներու դէմ եւ դիմեցին ամէն կարելի միջոցի, նոյնիսկ ստորերկրեայ գործունէութեան: — Դպրոցներու եւ ուրիշ կրթական հաստատութիւններու փակումէն յետոյ, Դաշնակցութիւնը իր ձեռքը առաւ ժողովրդական դաստիարակութեան գործը: Հիմնեց քաղաքներու եւ գաւառներու մէջ գաղտնի դպրոցներ, ուր ուսուցիչներ մայրենի լեզուն կ'աւանդէին ժողովրդին: Շատ տեղեր պարտաւորիչ եւ ճրի կրթութիւն հաստատեց, որուն ծախքը՝ համայնքը կը հոգար: Կը հիմնէր նաեւ գաղտնի գրադարաններ, կը տարածէր ժողովրդին եւ մտաւորականներուն մէջ յեղափոխական գաղափարներ, գրականութիւն, իր կեդրոնական օրգանին եւ արտասահման հրատարակուած գրքոյկներու միջոցով:

Դաշնակցութեան գործունէութիւնը հող կանգ չառաւ: 1902-էն սկսած ան բացէբաց եւ զուտ յեղափոխական դարձաւ: Կարգ մը գաւառներու մէջ մենք ձեռք ձգեցինք կառավարական գործունէութեան մէկ մասը — արդարադատութիւնը՝ վճռական հարուած մըն էր իր հեղինակութեան: Կուսակցութիւնը դատարաններ հաստատեց եւ տարիներով գերագոյն իրաւարարի պաշտօնը կատարեց, գիւղացիներուն մէջ ծագած ամէն տեսակ վէճեր ինք կը դատէր եւ կը վճռէր, դատաւորները յաճախ ընտրուած էին համայնքներէն, կուսակցութեան հսկողութեան տակ կը գործէին: Յաճախ մեր մահմեդական դրացիները իսկ — թուրք, քիւրդ կամ թաթար գիւղացիներ — կը դիմէին կուսակցութեան դատարաններուն, վիճելի հարցերուն վերջ տալու համար: այսպէս մենք շատ մը մահմեդական համակրողներ ունեցանք, որոնք յեղափոխական դատարանի սնտուկին իրենց դրամավճարները կ'ընէին:

Հասան աւելի մեայլ օրերը: 1903 Յուլիսին ցարը ուկագով մը հրամայեց գրաւել հայ եկեղեցական կալուածները: Այս անարդար եւ ըմբոստացնող միջոցը չափը անցուց:

Դաշնակցութիւնը բողոքի շարժման մը նախաձեռնութիւնը եւ ուղղութիւնը ձեռք առաւ, եւ Ռուսահայաստանը շուտով արիւնահեղ կռուի եւ վրիժառութեան թատրը դարձաւ: (Բերուում են մանրամասնութիւններ):

Հայ ժողովրդի ընդհանուր ոստիկաններուն ապարդիւն ջանքաւ: Պետերբուրգի պալատականներուն մտածել տուաւ եւ քիչ յետոյ, 1905-ի ամրան, ցարը, ուրիշ ու-

կագով մը, հայ ժողովրդին վերադարձուց իր ազգային կալուածները եւ միաժամանակ բանալ տուաւ հայ դըպրոցները:

Վրայ հասաւ ռուսական մեծ յեղափոխութիւնը, որ անսահման կայսրութիւնը դողդեց: «Դաշնակցութիւնը» մասնաւոր ծրագրի մը պէտք զգաց, Կովկասի միւս յեղափոխական եւ սոցիալիստ կուսակցութիւններուն հետ գործակցութեան համար: Կուսակցութեան Խորհուրդը 1905 Մայիսին, այս նպատակով «Նախագիծ» մը խմբագրեց որ Կովկասի մէջ մեր գործունէութեան խարսխը եղաւ:

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄ.— Մանրամասն նկարագրելով ամբողջ եղելութիւնը, տեղեկագիրը անցնում է երկու ժողովուրդներին հաշտութեան խնդրին: Խորին ցաւզգացումով մըն է որ Դաշնակցութիւնը ամբողջ տարիէն աւելի մղեց այդ աղէտալի կռիւը. երկու ցեղերը [որոնք] թէեւ տարբեր մշակութիւնով եւ ազգակցութիւնով, շարունակ երկար տարիներ կատարելապէս համերաշխ ապրած էին: Մեր կացութեան եղբրականութիւնը աւելի կը շեշտուէր յարաճուն աւերակներու տեսարաններով, երկուստեք թափուած արեան ալիքներով, հայ եւ թաթար հազարաւոր գնդակներով, երկրին մէջ տնտեսական բոլոր կեանքի դադարումով, թշուառութիւնով, սովով եւ համաճարակներով:

Մեր կուսակցութիւնը պատասխանելով հանդերձ յարձակումներուն, չէր դադարէր հաշտութիւն եւ խաղաղութիւն քարոզել: Վերջի վերջոյ մեր կոչերը լսուեցան: Թաթար մասսաները եւ իրենց ղեկավարները իրենք վերջապէս զգացին, Դաշնակցութեան ուժգին գրոհին առջեւ, իրենց արշաւանքներուն անօգուտութիւնը. հասկացան միաժամանակ այն ամօթը, որ հլու գործիքը եղած էին գարշելի բռնակալութեան մը ձեռքերուն մէջ:

Այսօր գոհ ենք յայտնելու որ ոչ միայն երկու դրացի ցեղերու յարաբերութիւններուն մէջ անդորրութիւնը վերահաստատուած է, այլ նաեւ գործակցութիւն մը իրականալու վրայ է, գոնէ տնտեսական հողին վրայ: Մեր պրոպականդիստները վերջերս մեծ յաջողութիւն ունեցան միւսիւլման աշխատաւորներու մէջ. շնորհիւ անոնց ջանքերուն, հայեր եւ թաթարներ այսօր միասին են, մէկտեղ գործադուլներ կ'ընեն դրամատէրերու դէմ, նոյնիսկ այն գաւառներուն մէջ որ քիչ առաջ, եղբայրասպան ընդհարումներու թատր էր, ինչ որ մեր ապագայ յաջողութեան համար թանկագին գրաւական մըն է:

Հայ-թրքական խաղաղութենէն յետոյ, կուսակցութիւնը վերստին ուշադրութիւնը դարձուց բուն էական գործին — այն է ժողովրդի կազմակերպութեանը, ինքնակալութեան եւ դրամատիրութեան կրկին ռեժիմին դէմ...

Անցնելով տեղեկական գործունէութեան, տեղեկագիրը կ'աւելացնէ թէ, կուսակցութիւնը պատուհասեց շարք մը «բարձր անձնաւորութիւններ», իր կոտորածներու կազմակերպիչներ: Այսպէս, սպանուեցան գորավար Անդրեւե՛ Գանձակի կառավարիչը 1904-ին. իշխան Նակաշիճէ՛ Բագուի տխրահուշակ հերոսը 1905-ին. հրամանատար Բոգուսլաւսկի՛ Իկտիրի մէջ 1904-ին. հրամանատար Բըկով, Օլթիի մէջ 1904-ին. ոստիկանապետ Սախարով, շատ մը փոքրիկ պաշտօնակալներ — ոստիկաններ, ոստիկանութեան կոմիսէրներ, խառնակիչներ եւայլն: Նորերս մեր ահաբեկիչներու հարուածներուն տակ ինկան հոչակաւոր Լոլաճէ, Գանձակի մէջ եւ գորավար Ալիխանով, թաթար կոտորիչներու պաշտպանը եւ Վրաստանի մեծ դահիճը:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆ.— Դասակարգային բաժանումները հետզհետէ կը շեշտուին Կովկասի մէջ, իբր արդիւնք տնտեսական բնաշրջումին: Մեքենաների կիրառումը, ինչպէս ամէն տեղ, նոյնպէս մեր մօտ իր անխուսափելի հետեւանքները ունեցաւ՝ այն է արհեստներու մասնակի անհետացումը եւ գիւղերու մեծամբոյս գաղթումը դէպի քաղաքները: Այս գաղթումը ամէն օր կ'աճի, գիւղացիներու հողերու պակասութեան պատճառով: Արքունական ընդարձակ հողեր երկար ժամանակէ անմշակ կը մնան. կառավարութիւնը՝ ռուսացումի նպատակով, հողերը տեղացիներուն չի տար եւ հայ աշխատաւոր մասսաները իրենց հողերու քիչութեան պատճառով, դատապարտուած են կեանքի թշուառութեան:

ԳԻՒՂԱՑԻՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ.— Զրկուած հողէ եւ մշակութեան նորագոյն միջոցներէ, ստիպուած վճարել ծանրածանր հարկեր եւ միեւնոյն ժամանակ մատուած աղաներու եւ վաշխառուներու անսահման շահագործումին, հայ գիւղացին այժմ կը գտնուի ամենախեղճ դրութեան մէջ: Այս պայմաններու մէջ, իրօք պատրաստուած է սոցիալիստական գաղափարներու պրոպականդին եւ գլխաւորաբար հողի համայնացումին: Այս նշանաբանով է որ մեր կուսակցութիւնը կը մօտենայ գիւղացիներուն: Այս վերջի երեք տարիներուն մէջ մեծ յաջողութիւն ունեցաւ. իր բոլոր հեղինակութիւնով ծանրացաւ գիւղական մակաբոյժ տարրերու վրայ եւ գիւղացիական կեանքին մէջ կարեւոր փոփոխութիւններ առաջ բերաւ: Շատ մը գաւառներու, մանաւանդ Գանձակի եւ Երեւանի նահանգներուն մէջ, բաշխել տուաւ համայնական հողերը յօգուտ հարստահարուած փոքր հողագործներու մեծ մասին: Այս հողաբաժանումը քսան տարիէ ի վեր չէր կատարուեր հարուստ եւ ազդեցիկ գիւղացիներու դիմադրութեան շնորհիւ: Մեր գաւառական կազմակերպութիւնները կանոնաւոր, երբեմն բուռն, կռիւ մղեցին սեփականատէրերու դէմ եւ

շատ մը գաւառներու մէջ գիւղացիները տասանորդ չվճարեցին:

ԲԱՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒ Մէջ.— Արդիւնագործական աշխարհի մէջ Դաշնակցութիւնը կը կազմակերպէ Հայ բանուորութիւնը՝ դասակարգային կռուի համար: 1900-էն արդէն կազմակերպեց գործադուլներ, որոնք, քիչ բացառութիւնով, յաջողութեամբ պսակուեցան:

Մեր կազմակերպուած գործաւորներու թիւն է 23,300:

ՄԻՆՏԻԿԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆԸ.— Մեր տնտեսական գործունէութեան ամբողջացուցիչ մասն է: Քիչ ժամանակի մէջ, այն օրէն ի վեր որ Կովկասի մէջ մասնակի ազատութիւններ կը վայելենք, մենք կազմակերպեցինք շատ մը զանազան արհեստակցական միութիւններ Թիֆլիս, Բագու, Բաթում, Գանձակ, Երեւան, Ալեքսանդրապոլ եւ Շուշի:

Միութիւններու թիւն է՝ այդ քաղաքներու մէջ — 110. անդամների թիւը 10,990: Բացի այս՝ մենք ունինք գիւղերու մէջ բազմաթիւ գիւղացիական միութիւններ:

Այս միութիւններուն մէջ կազմակերպուած փոքրիկ հողագործների թիւը 87,000 է:

ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆ ՈՒՇԵՐԸ.— Մենք ունինք չորս խմբակցութիւններ. քաղաքական, արհեստակցական, հողագործական եւ մարտական:

Տաճկահայաստանի, Կովկասի, Պարսկաստանի, Բալքանեան երկրներու եւ Ամերիկայի մէջ ունինք 3093 խումբ. 185,000 անդամով:

Կուսակցութիւնը ունի 21 կեդրոնական կոմիտէ, մեծ թուով Թուրքիոյ եւ Կովկասի մէջ. երկու Բիւրօ, Արեւելեան եւ Արեւմտեան, մէկը Երկրին մէջ, միւսը Եւրոպայի: Այս վերջինը, ի միջի այլոց, կը հրատարակէ կուսակցութեան կեդրոնական օրգանը՝ «Դրօշակը»:

ԲԻՒՂԸ.— Կուսակցութեան աստիճանական ծաւալումով իր եկամուտներն ալ աճեցան:

1890-ին, կուսակցութեան հիմնարկութեան տարին, իր հասոյթը մօտ 130,000 Ֆրանք էր:

1895 — 98 այդ թիւը կէս միլիոնի կը բարձրանար:

1904-ի Երրորդ Ընդհանուր Ժողովը որոշեց 800,000 Ֆրանքի բիւճէ:

1907-ի, վերջի Ընդհանուր Ժողովը, որոշեց բիւճէն մէկ միլիոն Ֆրանք:

Այս տարուայ հասոյթները հետեւեալ կերպով բաժնուած են.

- 1) Յեղափոխական եւ քաղաքական գործունէութիւն՝ 30%
- 2) Ժողովրդի գինման համար 35%
- 3) Պրոպագանդա եւ գրականութիւն 20%

- 4) Կազմակերպական ծախսեր 20%
- 5) Պատահական ծախսեր 5%

ՄԱՄՈՒԼ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— 1) Կուսակցութեան կեդրոնական օրգանն է «Դրօշակ», հիմնուած 1890-ին, որ կը հրատարակուի ժրնել: Հակառակ երկու երկիրներու խիստ գրաքննութեան, գաղտնի ճամբով կը մտնէ Թուրքիա եւ Կովկաս. լոյս կը տեսնէ մօտ 14 հազար օրինակ:

2) Մէկ օրաթերթ Կովկաս. — 7000 օրինակ:

3) Մի շաբաթաթերթ Ամերիկա, այնտեղի մեր կոմիտէներուն եւ Հայ գաղութին համար:

4) Պարբերաթերթ մը Բալքանեան թերակղզիին մեր գաղութին համար:

5) Շաբաթաթերթ մը հարաւային Ռուսաստանի մէջ:

6) Ֆրանսերէն օրգան մը Եւրոպայի մէջ, ուր լայն պրոպագանդ կ'ըլլայ Հայկական դատը պաշտպանելու համար Եւրոպայի հանրային կարծիքին առջեւ:

Կուսակցութեան հրատարակութիւնը բաւական հարուստ է յեղափոխական եւ սոցիալիստական հրատարակութիւններով, որոնցմէ կան թարգմանութիւններ միջազգային սոցիալիստական գրականութենէն:

Մենք հրատարակած ենք նաեւ շարք մը գրքեր եւ գրքոյկներ ռուսերէն, թուրքերէն եւ թաթարերէն լեզուներով՝ երկրի համար, եւ Ֆրանսերէն ու գերմաներէն լեզուներով, Եւրոպայի համար:

Կուսակցութիւնը ունի գաղտնի տպարաններ եւ կը հրատարակէ շատ մը թռուցիկ թերթեր եւ կոչեր, որ կապ ունին առօրեայ գործունէութեան եւ ընթացիկ դէպքերու համար*:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿՈՆԳՐԷՆ.— Որ գումարուեցաւ այս տարի, Վիեննա, կարգ մը կարեւոր որոշումներ կայացուց մեր կռուի եւ ապագայ գործողութեանց համար: Ի միջի այլոց որոշեց շարունակել երկու երկիրներու գործունէութիւնը Դաշնակցութեան դրօշակին տակ եւ ամէն ազդու միջոցներ ձեռք առնել սոցիալիստ եւ յեղափոխական միւս տարրերուն հետ համագործակցութիւն մը առաջ բերելու համար:

Միջազգային սոցիալիստական կոնգրէսին մասնակցելու առաջարկը ընդունուեց միաձայն:

«ԴՐՕՇԱԿ»
Կուսակցութեան կենդրոնական օրգան

Ժրնել
1907, Օգոստոս

* Հասկնալի պատճառներով՝ մենք ստիպուած ենք լռութեամբ անցնիլ Դաշնակցութեան գործունէութեան այն մասերը, որոնք գաղտնի բնաւորութիւն ունին:

Փաստ. 1675-3

Բ 4.— ՔԱՄԻՅ ՀԻՄՄԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Bruxelles, le 1-8-1907

Պրիւսէլ, 1 Օգոստոս 1907

A la direction du Droschak

Դրօշակի խմբագրութեան

Chers citoyens,

Սիրելի քաղաքացիներ,

A la dernière séance du Bureau, le cit[oyen] Roubanovitch a donné lecture, au nom de toute la section russe, d'une résolution des deux sous-sections. Votre parti, comme vous le verrez par la coupure ci-jointe, figure parmi les parties contractantes. La question me paraît donc liquidée, au point de vue de la Russie.

Բիւրոյի վերջին նիստին, քաղաքացի Ռուբանովիչ, յանուն ռուսական ամբողջ հատուածին, ընթերցեց երկու ենթաբաժանմունքներու որոշումը: Ձեր կուսակցութիւնը, ինչպէս պիտի տեսնէք ներկայ կտրօսէն, ներկայացուած է պայմանադիր կողմերու շարքին: Ինչի կը թուի, ուրեմն հարցը լուծուած Ռուսիոյ տեսակէտէն:

Autre chose est votre demande relative à la création d'une nouvelle section arménienne en Turquie. Pour trancher cette question, le Bureau seul est compétent, et comme il se réunit le 16 août à 3 h. à Stuttgart, à la Lieberhalle, c'est à cette réunion que vous devez faire valoir vos arguments.

Այլ խնդիր է ձեր պահանջը Թուրքիոյ մէջ հայկական նոր բաժանմունք մը ստեղծելու վերաբերեալ: Այս հարցի լուծման մէջ միայն Բիւրոն իրաւաստ է, եւ որովհետեւ ան նիստ պիտի ունենայ Շտուտգարտի մէջ 16 Օգոստոս ժամը երեքին, այդ ժողովին է որ պէտք է արժեքն ունենցնէ ձեր նկատողութիւնները:

Excusez-moi de ne vous avoir répondu plus tôt. Nous sommes débordés. Nous avons plus de 1500 pages à l'impression.

Ներողամիտ եղէք որ աւելի շուտ չպատասխանեցի ձեզի: Ծանրաբեռնուած ենք: 1500 էջ ունինք տպագրութեան համար:

Vôtre
CAMILLE HUYSMANS

Ձերդ
ՔԱՄԻՅ ՀԻՄՄԱՆ

Փաստ. 1675-1

Բ 5.— ՔԱՄԻՅ ՀԻՄՄԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Bruxelles, le 17 août 1907

Պրիւսէլ, 17 Օգոստ. 1907

Au comité directeur de la Fédération Révolutionnaire Arménienne

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Վարիչ մարմին,

Chers citoyens

Սիրելի քաղաքացիներ,

Le Bureau dans sa séance du 16-8-07, a décidé en réponse à votre lettre

Ձեր նամակին ի պատասխան, Բիւրոն, 16 Օգոստ. 1907-ի իր նիստին որոշեց՝

a) Que votre parti, ayant été admis par la section russe, comme il résulte de la convention intervenue le 9 juin 1907 et publiée dans le volume de propositions et résolutions (congrès de Stuttgart) p. XXIX, le Bureau n'avait pas à tenir compte de la protestation déposée par un autre groupement.

ա. - Որ ձեր կուսակցութիւնը ընդունուած ըլլալով ռուսական բաժանմունքին կողմէ, ինչպէս կը հետեւի 1907, Յունիս 9-ին կնքուած պայմանադրութենէն հրատարակուած Առաջարկներու եւ Որոշումներու հատորին մէջ, էջ 29 (Շտուտգարտի համագումարին բաշխուած), - Բիւրոն ստիպուած չէր հաշուի առնելու ուրիշ խմբակցութեան մը կողմէ ներկայացուած բողոքը:

b) Que votre demande, tendante à créer une section turco-arménienne ne pourrait être prise en considération que si cette section englobait toutes les nationalités de Turquie.

բ. - Որ թրքահայ բաժանմունք մը ստեղծելու ձեր պահանջը կրնար նկատի առնուիլ միայն այն պարագային երբ այդ բաժանմունքը ընդգրկէր Թուրքիոյ բոլոր ազգութիւնները:

c) Qu'il procéderait à une enquête sur le point de savoir, si dans l'empire de Turquie, il existe des organisations socialistes capables de constituer une section affiliée et qu'il attendrait de vous des documents y relatifs.

գ. - Որ (Բիւրոն) ձեռնամուկ պիտի ըլլար քննութեան մը իմանալու համար թէ Թուրքիոյ կայսրութեան մէջ գոյութիւն ունի՞ն արդեօք ընկերվար կազմակերպութիւններ, որոնք ի վիճակի ըլլան օժանդակող բաժանմունք մը կազմելու, եւ պիտի ակնկալէր ձեզմէ [հայթայթել խնդիրն] վերաբերող փաստաթուղթեր:

Salutations fraternelles
Le Secrétaire CAMILLE HUYSMANS

Եղբայրական ողջոյններով
Քարտուղարը՝ ՔԱՄԻՅ ՀԻՄՄԱՆ

Փաստ. 1675-5

Բ 6.- ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Bruxelles, le 20-11-1907

Պրիւսէլ, 20 Նոյ. 1907

Chers citoyens du comité de la Fédération Révolutionnaire Arménienne à Genève,

Սիրելի քաղաքացիներ Յայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն Կոմիտէին, ժընեւ,

Je vous communique ci-joint le texte de la résolution que vous m'avez demandé par votre lettre.

Ներփակ կը փոխանցեմ որոշումին պատճէնը, զոր ինձմէ ուզած էիք ձեր նամակով²:

Ma réponse se fait un peu tardivement; mais la raison en est que j'ai dû m'occuper d'autres questions.

Պատասխանս քիչ մը կը յապաղի. բայց պատճառը այն է որ ստիպուեցայ ուրիշ հարցերով զբաղիլ:

Il est inutile d'envoyer un camarade à Bruxelles, la solution de cette affaire n'étant pas d'une urgence extrême.

Անօգուտ է ընկեր մը դրկել Պրիւսէլ, այդ հարցին լուծումը ծայրայեղ ստիպողականութիւն չունենալուն համար:

Veillez en tout cas à ce que le dossier soit le plus complet possible.

Ամէն պարագայի տակ ուշադիր եղէք որ թղթածրարը կարելի եղածին չափ ամբողջական ըլլայ:

Votre très dévoué CAMILLE HUYSMANS

Անձնուիրաբար ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆ

Փաստ. 50-73

Բ 7.- ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆԻՆ

22 Յուլիս [1907]

Սիրելի Արտաւազդ,

Անկարող եմ հասկանալ, թէ ինչո՞ւ ուշացրիք «մանկավարժական ծրագրի»³ պատասխանը: Բոլոր դպրոցները անդադար շտապեցնում են: Խնդրեր էի քեզ՝ հեռագրով պատասխանել. միթէ չես ստացել Վարդգէսի անունով ուղարկած մանրամասն նամակս այդ մասին: Ստիպուած եղանք այսօր այդ առիթով մի հեռագիր տալ Եղիշէի⁴ հասցեով:

Ստիպուած կը լինենք գուցէ մանկավարժական ծրագրի ընդհանուր մասը եւ պահանջները տպագրել, թողնելով միւս մասը քիչ յետոյ, որովհետեւ այդ անհրաժեշտ է առաջիկայ միջլազգային կոնգրէի առիթով: Դուք եթէ անյարմար չէք գտնում նոյնպէս:

Մհերեանի ապսպրանքը՝ Ռուբինայի⁵ միջոցով ստացայ. հարկաւ ամէն ջանք ի գործ կը դնենք, մանաւանդ որ խնամինների⁶ վարմունքը դառնում է յիրաւի անտանելի: Բրիւսէլից գրել են, որ մեր հեռագիրը քիչ ուշ ստացան, երբ արդէն Բիւրոյի ժողովը փակուած էր⁷, ապա թէ ոչ PAPA-ն⁸ կը ներկայանար անկախ եւ առանձին: Բայց եւ այնպէս այս մասին նոր դիմումն պիտի անենք կոնգրէի դիւանին: Յոյս ունենք աջողուենք:

Բրիւսէլից խնդրել են շտապեցնել մեր մանկավարժական ծրագիրը, դպրոցի «կանոնագիրը»⁹ եւ մի «տեղեկագիր»: Ի հարկէ չենք ուշացնիլ:

Օր. Լահէի մօտ պիտի գնան [Անատոլ] Ֆրանս, Պրեսանսէ, Բերար, Քիյար¹⁰:

Բարեւներ՝ ԽԱՉԱՏՈՒՐ

2.- Յիշուած պատճէնը ամբողջութեամբ քաղուածք մըն է Ընկերվար Միջազգայինի քիւրոյի 1907 թ. Օգոստոս 17ի որոշումներէն. փաստօրէն կրկնութիւնը փաստ. թիւ 1675-1ի:

6.- Հաւանաբար ողւս սոցիալ-դեմոկրատները: 7.- Բրիւսէլը այստեղ կեդրոնն է Ընկերվար Միջազգայինի քիւրոյին:

3.- «Մանկավարժական ծրագիր», «դպրոց» եւ այլն գաղտնագրութիւն են: Առաջինը Վիեննայի Չորրորդ Ընդհ. ժողովին մշակուած Դաշնակցութեան նոր ծրագրին կը վերաբերի. երկրորդը՝ (դպրոցներ) կուսակցական մարմիններն են:

8.- PAPA-ն Դաշնակցութիւնն է: 9.- Դպրոցական «կանոնագիրը» գործածուած է տակտիկ, մարտավարական իմաստով:

4.- Եղիշէ Թոփչեան, անդամ Արեւելեան Բիւրոյի (Արտաւազդ): 5.- Միերեանը անշուշտ Արեւելեան Բիւրոն է, Ռուբինան՝ Արեւելեան, որ ծանօթ է իբրեւ մասնակից Ապտիւլ Համիտի մահափորձին, Թիֆլիսէն եկած էր ժընեւ:

10.- «Օր[իորդ] Լահէ»ն 1907 թ. Օգոստոսին գումարուելիք Լահէի խաղաղութեան Երկրորդ կոնգրէն է. յիշատակուած անձնաւորութիւնները ֆրանսացի քաղաքական եւ հասարակական դէմքեր են, չորսն ալ անդամ Pro Armenia-ի խմբագրական կազմին:

Փաստ. 17-8

Բ 8.- ԱՐԵՒԵԼԵԱՆԷՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Սիրելիք,

Շտուտգարտի համագումարի մասին արդէն ձեզ գրել ենք: Լիպարիտը¹¹ այսօր մեկնում է, բայց խայտառակութիւնը այն է որ մեր մարմինները մինչեւ հիմա մանդատները չեն ուղարկել. ստիպուած ենք յետոյ ուղարկել Շտուտգարտ:

Բացի նրանից Յ հոգի էլ ձեր կողմերից պիտի ընտրէք, որոնցից մէկը կը լինի իրաւական ձայնով, մնացածները խորհրդակցական: Բոլոր ընկերների կարծիքն է որ Միքայէլը¹² լինի իրաւական ներկայացուցիչ: Եթէ Ռոստոմը կարողանար գալ եւ այնտեղ, լաւ կը լինէր:

Սոցիալ Ռեւոլուցիոները ընդունել են մեր անջատականներին իբրեւ առանձին հայկական ֆրակցիա: Այդպիսի բանից յետոյ պարզ է որ մեր յարաբերութիւնները կը խզուեն: Հարկաւոր է որ դուք բոլոր ճիգերդ թափէք որպէսզի մենք ներկայանանք անկախ նրանցից Միջլազգայինը սոցիալ[իստական] համագումարներին:

Երեւի Յակոբը ձեզ գրած կը լինի Լեւոն Աթաբէգեանի մասին, որը ստեղծելու հաւատարմութիւն է ինչ որ Դաշնակցութիւնը քայքայուել է իսկ իրանք բարգաւաճում են եւ մեր բոլոր ինտելիգենտ ուժերը գրաւել են եւ այլն: Յոյս ունենք որ դուք այդտեղ ձեր ունեցած մանդատները գոնէ իրա ժամանակին հասցրած կը լինէք:

Առ այժմ այսքան:

Համբոյրներով՝ ՄՀԵՐԵԱՆ

P.S.- Ռոստոմը ինչքան շուտ գայ, այնքան լաւ, որովհետեւ մի շարք խոշոր բաներ սպասում են նրա գալուստին, իսկ մանր մոնր բաների, թիւ չկայ: Շատերին Բուլղարիայից ուղարկել է այստեղ, ասելով՝ ես կը գամ կը խօսեմ: Ոչ ինքը կայ, ոչ էլ գրել է թէ ինչ անենք:

ՆՈՑՆ

Փաստ. 17-9

Բ 9.- ԱՐԵՒԵԼԵԱՆԷՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

Սիրելիք

Անցեալ անգամ գրել էի Միջլազգային սոցիալիստական համագումարի մասին անձնական կարծիքս: Հիմա կը գրեմ ընկերներինը նոյնպէս: Վճռողական ձայնը, որը մէկ պիտի լինի, ընկերները թողնում են ձեզ — ում տալ կը ցանկանաք ձեզնից մէկին — տուէք: Բացի դրանից խորհրդակցական մենք մտադիր ենք ունենալ 3-4 ձայն, որոնցից մէկը կը լինի Խաչատուրը¹³, երբ վճռողականը չընէք նրան. մէկին կ'ընտրի Թիֆլիսի բանուորութիւնը — երեւի Լիպարիտին. մէկին՝ Բագուի բանուորութիւնը — երեւի Մարտ. Յարութիւնեանին, որից եւ Պարսկաստանից կ'առաջարկենք ընտրել. մէկին էլ կարելի է ընտրել. մէկն էլ կարելի է մի ուրիշը լինէ: Մեզ հարկաւոր է շատ ուժեղ լինել այնտեղ, որովհետեւ անշուշտ սոցիալ ղեմակրատները կը գործեն խոշոր յարձակումներ մեր դէմ. հարկաւոր է անպայման այս գրոհին դիմանալ եւ յաղթական դուրս գալ: Սա կ'ունենայ վճռողական նշանակութիւն մեզ համար ապագայում: Ընկերները կարծում են որ անհրաժեշտ է աշխատել որ մենք անպատճառ ներկայացուած լինենք անկախ Ս.Ռ.-ներից իբրեւ համայն հայ աշխատաւորութեան ներկայացուցիչ Ռուսաստանում, Տաճկաստանում, Պարսկաստանում (Բուլղարիայի եւ Ամերիկայի հարցը թողնել առ այժմ որ չընդհարուենք նրանց սոցիալիստների հետ եւս): Այստեղ Ռուսաստանում մենք կարող ենք ընդհարուել Ս.Ռ.-ների հետ շնորհիւ մեր անջատականների, որոնց նրանք ուզում են ընդունել իրանց մէջ իբրեւ ատոմոս հայկական կազմակերպութիւն: Դրանով նրանք կ'արտայայտեն նշանակում է այն, որ նրանք վստահ չեն որ մենք բաւարար կերպով լարող ենք անել Ս.Ռ.-ական գործ հայ աշխատաւորութեան մէջ: Այդ դէպքում մենք ստիպուած կը լինենք ընդհատել մեր բարեկամական յարաբերութիւնները: Այդ բոլորը աչքի առաջ ունենալով անպայման անհրաժեշտ ենք համարում որ ձեզանից մէկը շրջի նախօրօք եւ

11.- Լիպարիտ Նազարեանց, ծանօթ Ռ. Լեոնեան ծածկա-նունով: 12.- Միք. Վարանդեանը: 13.- Խաչատուր Մալումեանը, այսիցքն է. Ակնուցին:

նախապատրաստի բոլոր ազդեցիկ լիդերների կարծիքը ի նպաստ մեզ: Խնդրում ենք անպատճառ դա անել եւ չյետաձգել դրան ժողովի ժամանակ անելուն:

Տեղեկագիրը դուք փորձեցէք պատրաստել այդտեղ եղած Ընդհ. Ժողովի նիւթերից, իսկ մենք էլ կը լրացնենք նոր թուերով: Ընդհանուր մասը դուք գրեցէք եւ պատրաստեցէք, իսկ փաստացի մասը մենք կ'անենք այստեղից: Մանդատները մենք կը պատրաստենք եւ կ'ուղարկենք ձեզ: Ցանկալի է որ Տաճկաստանից էլ լինէին մանդատներ: Կը գրենք Շամ, բայց չգիտենք կը հասնի թէ չէ: Արդէն Ուէլի¹⁴ մէջ գրուած է որ ս[ոցիալ] դ[եմոկրատներ] կենտրոնական կոմիտէ¹⁴ որոշել է բողոքել որ Դաշնակցութիւնը ընդունած են միջազգային Congrès-ին:

Մի նոր հարց եւս: Երկար խօսելուց յետոյ — Տաճկաստանի արդի դրութեան մասին եւ մեր անելիքների — ի միջի այլոց (?) ընկերները եկան այն եզրակացութեան որ հարկաւոր է անհրաժեշտ միջոցներից մէկը

համարել եւ Օրմանեան պատրիարքի պատճառաբանւած հրաժարականը: Քանի դա ձեր շրջանումն է¹⁶, խնդրում ենք միջոցներ ձեռք առնէք խնդիրը սեղանի վրայ դնելու, ձեր մէջ քննութեան առնելու եւ դրական դէպքում՝ գտնէք մի ընկեր որ կարողանայ ստանձնել այդ միասիան: Երկարորէն չեմ ուզում գրել դրա մասին:

Մրազրի մէջ շատ փոփոխութիւններ էք մտցրել, մանաւանդ հողային խնդրում, որ ընկերները շատ տարակուսանքի մէջ է դրել: Օրինակ, հողը կենտրոնանում է, բայց նուազ չափերով, իսկ մենք բոլորովին հակառակն ենք կարծում: Հողի էությունը չի տանում բոլորովին դէպի կենտրոնացում: Չգիտենք ինչպէս անենք: մինչ նամակս ստանալը, երեւի հեռագիր կը ստանաք:

Ձերմ բարեկներով՝
ՄՀԵՐԵԱՆ¹⁶

Փաստ. 50-75

Բ 10.— ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆԻՆ

5 Օգոստոս 1907

Սիրելի Արտաւազդ¹⁶,

Ներփակ կը գտնէք Բրիւսէլի Բիւրոյի պատասխան-նամակի պատճէնը: Մեր մասնակցութիւնը՝ Կովկասի կողմից, ապահոված պէտք է համարել: Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, այդ խնդիրը, ինչպէս էլ ի մի անգամ գրել եմ, պիտի քննուի Ստոլտզարտ, 18-ին, եւ յոյս ունենք, որ նոյնպէս կ'աջողուի, նոյնիսկ այս կոնգրէին համար:

Երրորդ շաբաթն է, ինչ խոստացել ենք [Միջազգային ընկերվար] բիւրոյին՝ մեր ծրագիրը ուղարկել (ընդհանուր մասը): Եւ մինչեւ այսօր էլ մեր խոստումը չկատարեցինք: Այսպէս վարուել թերեւս կարելի է Թիֆլիսից — Երեւան, բայց ոչ Ժընեւից — Բրիւսէլ: Ձեր անհոգութիւնը — աւելին չեմ ասում — անբացատրելի է: Նոյնիսկ հեռագրէք «envoyons»¹⁷ եւ այդ հեռագիրն անգամ մնում է առանց կատարման: Մեր վերջին հեռագրից յետոյ, որ ուղարկեցինք երեք օր առաջ, այլեւս անկարելի է աւելին սպասել: Եթէ մինչեւ երեկոյ ոչինչ չստացանք ձեզանից, ստիպուած պիտի լինենք տպագրել: Անկարելի է գնալ կոնգրէի, առանց ծրագիր տուած լինելու:

Վիճակը մի քիչ մեղմացնելու համար երկու օր առաջ ուղարկեցինք Բրիւսէլ մեր «Պահանջները» — նոյնը եւ ձեզ ուղարկուեց:

Այժմ պատրաստում ենք «rapport»-ը: Արդեօք ձեր խոստացած նիւթերը փոստին էք յանձնել, թէ դա էլ մնաց... Բոլոր ընկերները վշտացած են ձեր այսքան քիչ գրելուց:

Բարեկներ՝
ՍՈՒՐԷՆ¹⁸

14.- Չեռագրից մէջ ռուսատառ:
15.- Այսինքն՝ քանի պատրիարքարանը եւ Պոլիսը կը գտնուին Արեւմտեան Բիւրոյի իրաւասութեան գօտիին մէջ:
16.- Միեր կամ Միերեան (ինչպէս նաեւ Արտաւազդ) Արեւելեան Բիւրոն է:
17.- Ֆրանսերէն կը դրկենք:
18.- Արեւմտեան Բիւրոյի ծածկանունը: Արտաւազդ եւ Սուրէն ծածկանունները գործածական էին երկու Բիւրոներու միջեւ փոխանակուած գրութիւններուն մէջ միայն:

Փաստ. 1375-58

Բ 11.— Մ. ՎԱՐԱՆԳԵԱՆԷՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ

Շտոլտզարտ, 18 Օգոստ. 1907

Սիրելիք,

Այսօր կայացաւ սոց[իալիստական] Bureau-ի նիստը: Դաշնակցութիւնը, չնայած ռուս եւ հայ սոց. դեմոկրատների բողոքին, ընդունուեց վերջնականապէս համաշխարհային սոց. կուսակցութիւնների շարքը:

Թուրքաց չայաստանի առանձին ներկայացուցչութեան հարցը առ այժմ յետաձգուեց, որպէսզի ծանօթանան հարցի հետ:

Շատ խնդրում եմ անմիջապէս դրկէք մի 2 օրինակ մեր ծրագրից — նոր կազմուած, ապա եւ իմ աշխատութիւնները՝ «Դաշնակցութիւնը եւ նրա հակառակորդները» եւ «Գորդեան հանգոյցը», որ կը գտնէք Մարիամի մօտ:

Այստեղ սոց. դեմ[ոկրատ]ները խնդրեցին մեզնից այդ հրատարակութիւնները:

Փաստ. 50-76

Բ 12.— ԱԿՆՈՒՆԻԷՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ

1907, 22 Օգոստոս, Ստոլտզարտ

Սիրելի Արտաւազդ,

Ներիր, որ մանրամասն չեմ գրել եւ չեմ գրում: Տղերքը կը գան եւ կը հաղորդեն բոլորը:

Գլխաւորը՝ քեզ հեռագրեցինք: PAPA-ն⁸ ընդունուած է, ձայնով: Հակառակ մեր սովորական թշնամիների փորձերին, Bureau-ն համարեա միաձայն՝ վճռուած է համարում PAPA-ի մասնակցութիւնը:

Մեր միւս խնդիրը, որ Երկիրը ներկայանայ անկախ, իբրեւ յատուկ սեկսիոն, յետաձգուած է կարճ ժամանակով, առանց մերժելու: Պայմանը հետեւեալն է:— վեց ամսից յետոյ պէտք է Bureau-ին ներկայացնենք մանրամասն գեկուցումն Երկրի գործունէութեան, մեր ծրագրի, տակտիկի մասին, որը եւ հիմք պիտի ծառայի՝ վճռելու այդ խնդիրը եւ ընդունելու իբրեւ անկախ սեկսիոն: Մեր բարեկամ Ժօրէս¹⁹ պնդում է այն առաջարկի վրայ ասելով, որ ցանկալի է Թուրքիայի մտցնելը Միջ[ազգայնականի] Բիւրոյի մէջ, տալով այդ ներկայացուցչութիւնը հայերին:—

Այս կէտի մանրամասները՝ բերանացի: Տեսնուեցի մի քանի ազդեցիկների հետ, որոնցից մէկը՝ Վանդերվելը²⁰ մեզ շատ համակրող, յայտնեց որ այդ խնդիրը կը վճռուի հէնց որ ժամանակին Բիւրոյին

Ռոստոմը գուցէ դեռ այդտեղ լինի, Յոնանն էլ գուցէ եկած: Իմ հարցի մասին կ'ուզէք խօսեցէք:

Ես Ռոստոմին հաղորդել եմ արդէն: Ես անկարող եմ — առողջութեանս պատճառով — կապել ինձ Ժընեւի եւ Բիւրոյի հետ: Եթէ ձմեռը մնամ, պիտի մնամ ոչ Ժընեւում, ուր կ'լիման ինձ քայքայում է:

Դրսից (հաւանօրէն Montreux-ից) կ'աշխատակցիմ Դրօշակին: Եւ կը մշակեմ ընդարձակօրէն մեր ծրագիրը: 10 օրը մի անգամ էլ ժողովի կը գամ:

Այսպէս Ռոստոմի հետ համաձայնութեան եկանք: խօսեցէք բոլորը միասին, որպէսզի յետոյ թիւրիմացութիւններ չծագին:

Ընկերական բարեկներով՝
ՄԻՔԱՅԷԼ

Հասցէս՝ M. Joannissian, Hotel Victoria
Հրատարակութիւնները չմոռանաք: Ռուբինա Ա[րէ]լ-եանը իսկոյն կը գտնէ բոլորը եւ կը կապէ ու կը դրկէ:

կը տրուի այդ առաջարկը եւ գեկուցումը: Ուրեմն պիտի սպասել վեց ամիս, Բիւրոյի առաջիկայ գումարումին, այդ խնդիրը լուծելու համար:

Մեր Rapport-ը չմտաւ Bureau-ի ժողովածուին մէջ, ուշանալու պատճառով: Նրա գիտութեամբ եւ համաձայնութեամբ՝ տպագրեցինք այստեղ: Այսօր պիտի բաժանուի բոլորին: Կարճ է. առաջիկան կը լինի մանրամասն եւ մշակուած:

Մեր խնամիները⁸ այստեղ քիչ են եւ եկողներն էլ «մեծամեծներից» չեն, բացի 3-4 հոգուց, եւ այդ պատճառով նրանց հետ շատ բան խօսել չենք կարող: Այսօր նրանց հետ մի փոքրիկ խորհրդակցութիւն պիտի ունենանք մեր «բարեկամական» յարաբերութիւնների մասին:

Փակումը տեղի կ'ունենայ երկու օրից: Երէկ եկաւ Քոթոթը²¹ եւ այսօր գիշերը կը մեկնի դէպի ձեզ:

Բացի մեր երեքից՝ այստեղ է եւ Արարատսկին²²: Մեր խնամիները նրան ձայն տուեցին: Երկու օր է որ այստեղ է եւ Նատիան:

Ժընեւից գրում են, որ Յոնանը²³ եկաւ: Ուրեմն այժմ, վերադառնալով այնտեղ, կարող կը լինենք հաւաքուել եւ գործերը բաժանել ու կարգադրել, որից յետոյ՝ ես կը մեկնիմ իմ գործով:

Նամակ գրեցէք:

Ձեր՝ ԽԱՉԱՏՈՒՐ

19.- Ժան Ժորէս՝ ֆրանսացի ընկերվարական հանրաժանօք դեկավար անճաւորութիւն:
20.- Պելճիքացի ընկերվարական դեկավար դէմքերէն:
21.- Քոթոթը՝ Ռոստոմի (Ստեփան Չօրեան) ծածկանուններէն մէկն էր:
22.- Սարգիս Արարատեան:
23.- Յոնան Դաւթեան, անդամ Արեւմտեան Բիւրոյի:

Փաստ. 50-83

Բ 13.- ՎԱՐԱՆԴԵԱՆԷՆ ՀԱՄՕ ՕՀԱՆՁԱՆԵԱՆԻՆ

Շտուտգարտ 29 Օգ. 1907

Սիրելի Համօ,

Աշխատանքները շուտով (մի 2 օրից) կը վերջանան եւ մենք կը վերադառնանք ժընեւ: Ուրախ եմ շատ, որ մեզ ընդունեցին, հակառակ դէպքում խիստ անախտոժ հետեւանքների պիտի յանգէինք: Ս[ոցիալ] Ռ[եւոլուցիոնէր]նե-րը եւ մասնաւորապէս Ռուբանովիչը բաւական սիրալիր են: Վերջինը տաք կերպով պաշտպանեց մեզ, երբ Ս[ոցիալ] Դ[եմոկրատ]ները հարց դրին մեզ արտաքսելու: Կուրիոզի²⁴ համար, յիշեմ, Ռ-Ս-ի ներկայացուցիչը պաշտպանում էր Ս-Դ-ների առաջարկը, մեր դէմ ուղղուած:

Տաճկահայաստանի առանձին ներկայացուցչութեան խնդիրը յետաձգուեց. ամէն կողմից հաւատացրին, որ Bureau-ն ուրիշ կերպ չէր կարող վարուել, որ նոր սեկցիա (հայկական) ստեղծելու համար պէտք է որ Bureauն ման-րամասն ծանօթանայ իրերի դրութեան հետ եւայլն: Եթէ մի 2-3 ամիս առաջ դոկումենտներով, rapport-ով եւայլն գնայինք Bruxelles, հաւանական է, որ յաջողցնէինք:

Յամենայն դէպս, կասկած չկայ, որ առաջիկայ կոնգրէ[րէ]ին (3 տարուց յետոյ) կ'ունենանք ջոկ հայկ. սեկցիա — թերեւս Անդրկովկաս եւ Թուրքահայաստան՝ միացած:

Նամակդ չէքով (100) ստացայ շնորհակալութեամբ: Պատշաճից աւելի մի՛ դրկիր ինձ, սիրելիս: Եթէ յիշում ես, ես քեզ առաջարկել էի, որ գրքերիցս եկած գուտ արդիւնքի 1/2-ը եւս առնեմ (բացի առաջին գրքիցս) եւ դու կար-ծեմ համակերպուեցիր, ի նկատի ունենալով իմ փողի խիստ կարիքը: Ես նոյնը կ'ողգէի կրկնել այժմ: Թող հաշուեն, գուցէ աւելի եմ ստանում, գուցէ պակաս: Եթէ հնար լինէր, ուրախութեամբ կը գոհանայի 25 ռուբլի միայն առ-նելով իւրաք[անչիւր] տպագ[րական] թերթի համար:

2 ամիս է, ինչ սկսել եմ 150-ական Փր. ստանալ ժընեւի խմբ[ագրութիւն]ից: Եւ այստեղից էլ աշխատակցու-թեանս համար ստիպուած կը լինեմ վերցնել ամիսը մի 30 աւելի...

Ձերմ բարեւներ բոլոր տղայոց
Ձեր ՄԻՔԱՅԷԼ

Յակոբը դեռ 3 ամիս սրանից առաջ գրել էր, թէ իմ միւս գրքովը եւս յանձնուած է արդէն մամուլին, բայց մին-չեւ օրս չկայ: Երրորդ ձեռագիրն էլ կայ: Երրորդ ձեռագիրս էլ պինդ պահեցէք, խնդրում եմ. նրա վրայ ես բաւա-կան տնքացել եմ (Կրօնի գաղափարը եւ նրա հւոյիցիան): Թող նորակազմ մարմինը կարդայ, եւ չեմ կասկածում, որ արժանի կը գտնեն տպագրութեան: Ուրիշ երկրներում սոց. կուս[ակցութիւն]ները այնքան բրոշիւրներ են տա-լիս այդ տեսակ հարցերի մասին: Մենք միայն մէկը կը տանք եւ անպայման օգտակար կը լինի:

Ի դէպ, ուզում եմ 20-30 լաւ բրոշիւրներ ընտրել Պարիզ գերմ[անական] սոցիալիստական գրականութիւնից եւ յանձնել մեր մի 2 ձեռնհաս տղայոց որ թարգմանեն «Յառաջի» համար. կարծեմ վատ չեմ մտածել:

Այսօր լոյս ընծայեցինք այստեղ մեր մանրամասն Rapport-ը Փրանս. լեզուով:

24.- Ծիծաղելի, զուարճալի բան:

Գ.- 1908 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ 1.- ՄԻՋԱՉԳԱՅՆԱԿԱՆԻ ԲԻՒՐՈՅԷՆ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Փաստ. 1676-1

Bruxelles, le 24 mars 1908

Պրիւսէլ, 24 Մարտ 1908

A la Rédaction du "Droschak"
Genève

«Դրօշակի» խմբագրութեան,
ժընեւ

Chers citoyens,

Սիրելի քաղաքացիներ,

Pendant les derniers mois de l'année 1907, nous avons été obligé de faire le compte-rendu du Congrès de Stuttgart, travail qui nous a absorbé complètement avec la besogne courante.

1907 տարուան վերջին ամիսներուն ստիպուեցանք Շտուտգարտի համագումարին համարատուութիւնը կատարելու, աշխատանք մը որ՝ ընթացիկ զբաղումնե-րուն հետ՝ մեզ ամբողջովին կլանեց:

D'autre part, nous avons préparé un rapport sur notre correspondance depuis ce congrès jusque fin mars, docu-ment qui paraîtra en trois langues à bref délai.

Միւս կողմէ, պատրաստեցինք՝ Համագումարին մինչեւ Մարտ ամսուան մեր թղթակցութեանց մասին տեղեկագիր մը, — փաստաթուղթ՝ որ քիչ ատենէն լոյս պիտի տեսնէ երեք լեզուներով:

Nous avons eu, en outre, à nous occuper de la publi- cation du 3e volume des *Rapports Nationaux*.

Բացի ատկէ, զբաղեցանք Ազգային Տեղեկագիրնե-րու Երրորդ հատորի հրատարակութեամբ:

C'est là la cause de notre silence prolongé. Lorsque tout ce travail sera achevé, nous rentrerons dans une pé- riode normale.

Այդ է պատճառը մեր երկարատեւ լռութեան: Երբ այս ամբողջ աշխատանքը աւարտի, բնականոն ընթաց- քի մէջ պիտի մտնենք:

Bien à vous, fraternellement,
CAMILLE HUYSMANS

Ձերդ եղբայրաբար՝
ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆ

Մատենան քի 91, էջ 224-227

Գ 2.- «ԴՐՕՇԱԿ»ԷՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԻ ԲԻՒՐՈՅԻՆ

1908, le 14 septembre

Au Bureau Socialiste International
Messieurs et chers citoyens,

Nous vous serions reconnaissant de nous informer
1) Quand se réunira le Bureau et quelles sont les questions à l'ordre du jour?

2) Est-il possible de proposer la révision de la résolution prise par le Bureau, dans sa séance du 16 Août 1907, à Stuttgart au sujet d'une représentation de l'Arménie turque?

Cette résolution dit:

"La demande tendante à créer une section Turco-Armenienne ne peut être prise en considération que si cette section englobe toutes les nationalités de Turquie".

Or, connaissant bien les relations entre les différentes nationalités de l'Empire Ottoman et de leur culture, nous estimons que pour créer une délégation mixte englobant toutes les nationalités, il faudra attendre bien des années. Nous comprenons naturellement votre propagande de solidarité parmi ces populations hétérogènes, mais nous n'entrevoions pour le moment aucune possibilité d'englober dans une même section, turcs, arméniens, kurdes, arabes, et d'autres éléments qu'un antagonisme séculaire a divisé profondément. Le kurde ne sait même pas lire.

Il n'y a aujourd'hui malheureusement qu'un seul élément dans l'Anatolie et dans presque tout l'empire ottoman qui entretient une organisation socialiste. C'est la population arménienne; cette organisation c'est le même parti "Daschnakzoutioun" ou la Fédération Révolutionnaire Arménienne dont la section de l'Arménie russe est représentée dans l'International, dans la sous-section russe des socialistes révolutionnaires.

La dite résolution a été prise, comme vous vous rappelez, sans prendre connaissance des faits, sans entendre les raisons de nos délégués à Stuttgart.

Nous posons donc la question de révision et nous vous prions respectueusement de nous répondre au plus tôt. Nous désirerions que le Bureau acceptât une représentation de l'Arménie turque composée d'arméniens, étant donné que comme nous l'avons dit, une représentation collective est et sera pendant longtemps chose impossible.

Si le Bureau voulait bien agréer notre demande et acceptait le principe d'une section arménienne, ce serait une précieuse encouragement pour notre peuple de l'Arménie turque en voie maintenant de la régénération.

Recevez chers citoyens nos fraternelles salutations.

LA RÉDACTION DU "DROSCHAK"
Organe de "Daschnakzoutioun"

Ընկերվար Միջազգայինի Բիւրոյին
Պարոններ եւ սիրելի քաղաքացիներ,

Շատ շնորհապարտ պիտի ըլլայինք եթէ տեղեկացնէիք մեզի

1- Ե՞րբ տեղի պիտի ունենայ Բիւրոյին ժողովը եւ ի՞նչ է օրակարգը:

2- Կարելի՞ է առաջարկել որ վերատեսութեան ենթարկուի Օգոստոս 17-ին Շտուտգարտի մէջ Բիւրոյին կողմէ տրուած որոշումը թրքահայաստանի ներկայացուցչութեան մասին:

Այդ որոշումը կ'ըստ.

«Կարելի չէ նկատի առնել թրքահայաստանի բաժանմունք մը ստեղծելու ուղղութեամբ եղած պահանջը, բացի այն պարագայէն երբ այդ բաժանմունքը ընդգրկէ թուրքիոյ բոլոր ազգութիւնները»:

Արդ, լաւապէս ծանօթ ըլլալով Օսմանեան կայսրութեան ազգութիւններուն եւ անոնց մշակոյթներուն միջեւ եղած տարբերութեանց, կը գտնենք որ դեռ տարիներ պէտք է սպասել կազմելու համար բոլոր ազգութիւնները ընդգրկող պատուիրակութիւն մը: Բնականաբար մենք կ'ըմբռնենք ձեր [միտքը] այս այլատարր բնակչութեանց մէջ համերաշխութիւն առաջացնելու ուղղութեամբ, բայց ներկայիս ոչ մէկ կարելիութիւն կը նշմարենք միեւնոյն բաժանմունքին մէջ ընդգրկելու թուրք, հայ, արաբ եւ ուրիշ տարրեր, զորս դարաւոր հակամարտութիւն մը բաժնած է խորապէս: Քիւրտը մինչեւ իսկ կարդալ չի գիտեր:

Այսօր, Անատոլիոյ եւ գրեթէ օսմանեան կայսրութեան ամբողջ տարածքին միայն մէկ տարր կայ, որ ընկերվար կազմակերպութիւն կը պահէ. այդ կազմակերպութիւնը «Դաշնակցութիւն» կուսակցութիւնն է, կամ Յայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը, որուն Ռուսահայաստանի հատուածը ներկայացուած է [Ընկերվար] Միջազգայինի մէջ, իբրեւ ենթաբաժանմունք ռուս սոցիալ յեղափոխականներու:

Ինչպէս կը յիշէք, վերոյիշեալ որոշումը տրուած է առանց իրազեկ ըլլալու իրողութեանց, առանց լսելու Շտուտգարտի մեր պատուիրակներուն պատճառաբանութիւնները:

Հետեւաբար, վերատեսութեան առաջարկ կը դնենք, եւ յարգանք կը խնդրենք որ շուտով պատասխանէք մեզի: Պիտի փափաքէիք, որ Բիւրոն ընդունէր թրքահայաստանի [առանձին] ներկայացուցչութիւնը, տրուած ըլլալով որ, ինչպէս ըսինք, հաւաքական ներկայացուցչութիւն մը է եւ երկար ժամանակի համար պիտի մնայ անկարելի բան մը:

Եթէ Բիւրոն ուզէր ընդունիլ մեր պահանջը եւ հաւաներ հայկական բաժանմունքի մը սկզբունքին, ատիկա անգնահատելի քաջալերանք մը պիտի ըլլար ներկայիս վերածննդեան ճամբան բռնած թրքահայաստանի մեր ժողովուրդին համար:

Ընդունեցէք, սիրելի քաղաքացիներ, մեր եղբայրական ողջոյնները:

Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ
«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Փաստ. 1676-5

Գ 3.- ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԷՆ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Bruxelles, 1-10-1908

Bureau Socialiste International

Aux citoyens rédacteurs de Droschak à Genève
Chers citoyens,

Ci-joint le programme détaillé des réunions internationales des 10, 11 et 12 octobre. Vous avez sans doute la circulaire du 7 septembre. Vous remarquerez que l'ordre du jour de la Commission Interparlementaire a été quelque peu renforcé.

En réponse à votre lettre du 14 septembre, je me permets de dire que le Bureau ne modifiera pas la résolution de Stuttgart. En effet, l'objection que vous faites – la composition très bigarrée de l'état de Turquie – pourrait être soulevée également par nos camarades de Russie. Mais je me hâte d'ajouter que rien ne nous empêcherait de demander la création d'une sous-section arménienne à l'exemple de ce qui a été fait pour la Russie. Sans me porter garant de la décision éventuelle que prendra le Bureau, je vous conseille de négocier en ce sujet [?]. Si vous venez à Bruxelles, vous pourriez soulever la question à la fin de la séance et m'envoyer une lettre à lire ou à résumer au commencement de la séance.

Je me permets également de vous rappeler – comme je l'ai fait à un de vos amis à Nuremberg – lors du congrès social-démocrate allemand – que la documentation promise sur la conjoncture turco-arménienne ne m'a pas encore été transmise. Nous ne pouvons aller sur place pour faire une enquête. Il importe donc que les intéressés veuillent bien documenter le Bureau.

Fraternellement vôtre
CAMILLE HUYSMANS

Պրիւսէլ, 1-10-1908

Ընկերվար Միջազգային Բիւրօ

«Դրօշակ»ի քաղաքացի խմբագիրներուն, ժընեւ Սիրելի քաղաքացիներ:

Ներփակ [կը գտնէք] 10, 11 եւ 12 Յոկտեմբերի Միջազգայինի նիստերուն մանրամասն յայտագիրը: Անկասկած ունիք [արդէն] Սեպտեմբեր 7-ի շրջաբերականը: Պիտի նշմարէք որ Միջ-խորհրդարանական Յանձնախումբին օրակարգը ծանրաբեռնուած է քիչ մը:

14 Սեպտեմբերի ձեր նամակին ի պատասխան, կը համարձակիմ ըսելու, որ Բիւրոն փոփոխութեան պիտի չենթարկէ Շտուտկարտի որոշումը: Արդարեւ, ձեր առարկութիւնը թուրքիոյ շատ խայտաբղէտ վիճակին մասին, կրնայ յարուցուիլ Ռուսիոյ մեր ընկերներուն կողմէ եւս: Բայց կը փութամ անլցնելու, որ ոչ մէկ բան արգելք պիտի ըլլար մեզի Ռուսիոյ համար եղածին օրինակով հայկական ենթաբաժանմունք մը ստեղծելու: Առանց անձնապէս երաշխաւորելու Բիւրոյին առնելիք հաւանական որոշումը, խորհուրդ կու տամ որ մտածէք այդ մասին:

Եթէ Պրիւսէլ ժամանէք, նիստի վերջերուն կրնաք արծարծել հարցը եւ նամակ մը ուղարկել ինձի նիստի սկզբնաւորութեան կարդալու կամ ամփոփ կերպով զեկուցելու համար:

Կը յիշեցնեմ նոյնպէս, – ինչպէս գերմանական սոցիալ-դեմոկրատներու կոնգրէի ընթացքին յիշեցուցի Նիւրեմբերգի մէջ ձեր բարեկամներէն մէկուն –, որ հայ-թրքական յարաբերութիւններու մասին խոստացուած թղթածրարը տակաւին ինձի չէ փոխանցուած: Մենք չենք կրնար երթալ տեղւոյն վրայ քննութիւն կատարելու: Կարելո՞ր է որ շահագրգռողները իրենք հաճին Բիւրոյին հայթայթել [պէտք եղած] վաւերագրերը:

Եղբայրաբար Ձեր
ՔԱՄԻՅ ՀԻՄՍԱՆ

Փաստ. 1676-9

Գ 4.- ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԷՆ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ընկերվար Միջազգայինի Գործադիր մարմնի նամակը, որով Հ. Յ. Դաշնակցությունը կը ճանչցուի իբրև ներկայացուցիչ Թրքահայաստանի ենթաբաժանմունքին:

SECRETARIAT LA MAISON DU PEUPLE RUE JOSEPH STEVEN, 17 BRUXELLES	BUREAU SOCIALISTE INTERNATIONAL Bruxelles, le 22. 12. 1908. 1676-9	ADRESSER LES ENVOIS RECOMMANDÉS AU NOM DU SECRÉTAIRE CAMILLE HUYSMANS
--	--	--

Cheys citoyens,

J'ai bien reçu votre mandat de deux cents francs, cotisation pour 1909. Régulièrement, cette cotisation aurait dû servir pour l'année 1908, mais nous comprenons fort bien les difficultés de votre situation. Le protocole paraîtra ainsi que vous l'avez demandé et comme il a été décidé, que votre parti (Fédération) représente la sous-section de l'Arménie turque.

Salutations fraternelles

Pr la Comité exécutif

Camille Huysmans

Secrétaire

Au Comité central de la Fédération révolutionnaire arménienne

Camille

Bruxelles, le 22 -12- 1908

Chers citoyens,

J'ai bien reçu votre mandat de deux cents francs, cotisation pour 1909. Régulièrement, cette cotisation aurait dû servir pour l'année 1908, mais nous comprenons fort bien les difficultés de votre situation. Le protocole paraîtra ainsi que vous l'avez demandé et comme il a été décidé, que votre parti (Fédération) représente la sous-section de l'Arménie turque.

Salutations fraternelles

Pour le comité exécutif
CAMILLE HUYSMANS,
Secrétaire

Au comité central de la
Fédération révolutionnaire
arménienne.
Même

Պրիւսէլ, 22 Դեկտ. 1908

Սիրելի քաղաքացիներ,

Ստացանք 200 ֆրանքի ձեր հրամանագիրը, 1909 թ. ցեղի բաժինը: Առ հասարակ այս ցեղը պետք է ծառայի 1908 տարուան համար, բայց շատ լաւ կ'ընթացնէր ձեր կացութեան դժուարութիւնները: Ատենագրութիւնը լոյս պիտի տեսնէ այնպէս որ դուք պահանջեցիք եւ ինչպէս որ որոշուեցաւ [թէ] ձեր կուսակցութիւնը (Դաշնակցութիւն) կը ներկայացնէ Թրքահայաստանի ենթաբաժանմունքը:

Եղբայրական ողջուններ
Գործադիր կոմիտէի կողմէ
ՔԱՄԻՅ ԳԻՒՍՄԱՆ, քարտուղար

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կեդրոնական մարմնին:
ՆՈՅՆ

Գ.- 1909 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ. 1

Փաստ. 1677-7

Bruxelles, le 2 mai 1909

Պրիւսէլ, 2 Մայիս 1909

Citoyen Varantian, Genève

Քաղաքացի Վարանդեան, ժընև

Cher Citoyen,

Սիրելի քաղաքացի,

Je vous prie de vouloir bien me faire parvenir la liste des députés socialistes de Turquie.

Կը խնդրեմ որ հաճիք հասցնել ինձի Թուրքիոյ ընկերվարական երեսփոխաններու ցանկը:

Merci d'avance et bien à vous

Կանխայայտ շնորհակալութեամբ,
Ձերդ

CAMILLE HUYSMANS

ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆ

Գ. 2

Փաստ. 1677-8

Bruxelles, le 3 mai 1909

Պրիւսէլ, 3 Մայիս 1909

M. Varandian
Droschak, Genève

Մ. Վարանդեան
Դրոշակ, ժընև

Cher Citoyen,

Սիրելի քաղաքացի,

Le citoyen J. Karski, du parti social démocrate de Pologne et Lithuanie, qui a l'intention d'entreprendre un voyage en Asie Mineure demande une lettre de recommandation pour les Jeunes Turcs et pour vos organisations en Arménie.

Լեհաստանի եւ Լիթուանիոյ սոցիալ-դեմոկրատ կուսակցութեան [անդամ] ժ. Կարսկի, որ նպատակ ունի դէպի Փոքր Ասիա ճամբորդութեան մը ձեռնարկել, յանձնարարագիր մը կը խնդրէ Երիտասարդ Թուրքերու եւ Հայաստանի ձեր կազմակերպութիւններուն համար:

Je vous serais très obligé de lui envoyer ce document, sous enveloppe sans firme à l'adresse suivante:

Շատ շնորհակալ պիտի ըլլայի եթէ այդ վաւերաթուղթը զրկէիք հետեւեալ հասցէին՝ առանց [տպուած] դրոշմի պահարանով մը:—

Dr. J. Marchlewski, Steglik b/Berlin, Forst str. 11

Dr. J. Marchlewski, Steglik b/Berlin, Forst str. 11

Salutations fraternelles
CAMILLE HUYSMANS

Եղբայրական ողջուններով՝
ՔԱՄԻՅ ՀԻՒՍՄԱՆ

Գ. 3

Փաստ. 1676-4

Rapport du secrétariat
(juillet, août et septembre 1909, page 5)

La Fédération Révolutionnaire Arménienne nous informe qu'elle désire voir revenir le Bureau sur la décision qu'il a prise à Stuttgart. Il avait été résolu de constituer, après enquête, une section turco-arménienne comprenant toutes les nationalités de Turquie. La Fédération nous prie d'accepter au sein du Bureau une section purement arménienne.

Le secrétaire a répondu qu'il ne croit pas que le Bureau soit disposé à modifier son attitude, mais pour éviter toute difficulté, l'on accepterait peut-être une proposition tendante à constituer deux sous-sections, don't l'une comprendrait les organisations arméniennes. Il a enfin émis le regret que le Bureau n'ait pas été documenté comme il avait été convenu.

Ընկերվար Միջազգայնականի Տեղեկագրէն
(Յուլիս, Օգոստոս եւ Սեպտեմբեր 1909 էջ 5)

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը կը տեղեկացնէ մեզ իր փափաքը, որ [Միջազգային] Բիւրոն փոփոխութեան ենթարկէ Շտուտգարտի մէջ առած իր որոշումը: Յետ քննութեան վճռուած էր ստեղծել թուրք-հայկական մասնաճիւղ մը, որ պիտի պարփակէր թուրք-բոյ բոլոր ազգութիւնները: Դաշնակցութիւնը մեզմէ կը խնդրէ, որ Բիւրոյն ներս ընդունինք զուտ հայկական մասնաճիւղ մը:

Քարտուղարը պատասխանեց, որ չի կարծեր թէ Բիւրոն տրամադիր ըլլայ իր կեցուածքը փոփոխութեան ենթարկել, սակայն, խոստափելու համար որեւէ դժուարութենէ, կարելի ըլլար թերեւս ընդունիլ երկու ենթամասնաճիւղեր կազմուելու առաջարկութիւն մը, որոնցմէ մէկը պարփակէր հայկական կազմակերպութիւնները: Վերջապէս յայտնուեցաւ որ խոստացուած փաստաթուղթերը չէին հասցուած Բիւրոյին:

Գ. 4

Մատենանքի 91, էջ 149ա

1909, le 27 juillet, Genève

Chers Camarades,

Nous avons bien reçu votre lettre du 24 courant, dont les derniers passages nous a causés un peu de surprise, qui nous reste inexplicable. Nous serions bien contents d'avoir une explication à ce sujet de votre part.

Nos camarades vous verront prochainement pour vous entretenir en même temps à ce sujet.

Salutations cordiales
RÉDACTION DU DROSCHAK

Ժընև, 27 Յուլիս 1909

Սիրելի ընկերներ,

Ստացանք ամսոյս 24-ի ձեր նամակը, որուն վերջին բաժինները քիչ մը անակնկալ էին մեզի համար, բան մը որ կը մնայ անբացատրելի: Գոհ պիտի ըլլայինք այդ մասին ձեր կողմէ տրուելիք բացատրութենէն:

Մեր ընկերները ձեզ պիտի տեսնեն մօտերս, նաեւ այդ հարցով զբաղելու համար ձեզի հետ:

Եղբայրական ողջոյններով՝
«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ե. - Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Ներկայացուած
ԿՈՊԵՆՀԱԿՆԻ
ԸՆԿԵՐՎԱՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆԻ
ԿՈՆԳՐԵՍԻՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ «ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ»
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԵ

ԹՈՒՐԹԻԱ - ԿՈՎԿԱՍ - ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

(ԺՆՆԵՒ 1910)

RAPPORT

présenté au

CONGRÈS SOCIALISTE INTERNATIONAL
DE COPENHAGUE

par le Parti Arménien

"DASCHNAKTZOUTIOUN"

TURQUIE — CAUCASE — PERSE

GENÈVE 1910

RAPPORT DU
"DASCHNAKTZOUTIOUN"

APERÇU GÉNÉRAL

Une section de l'Internationale s'est créée dans la Turquie d'Asie, en Arménie.

Elle est représentée par le même parti arménien qui est connu sous le nom « Daschnaktzoutioun »* (Fédération) et dont la portion transcaucasienne était déjà représentée au Congrès de Stuttgart, dans la sous-section S[ocialiste] R[évolutionnaire] Russe.

Un rapport sommaire, présenté au Congrès de Stuttgart, indiquait les principes de cette organisation qui date de 20 ans et dont les comités couvrent actuellement d'un vaste réseau toutes les trois parties notre

«ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ»
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՎՆԱՐԿ

[Ընկերվար] Միջազգայինի բաժանմունք մը ստեղծուեցաւ ասիական Թուրքիա՝ Հայաստանի մէջ:

Ան ներկայացուած է հայկական նոյն կուսակցութեան կողմէ, որ ծանօթ է «Դաշնակցութիւն»* անունով եւ որուն անդրկովկասեան հատուածը ներկայացուած էր արդէն Շտուտկարտի Կոնգրէսին, ռուսական Ս[ոցիալ]-Յ[եղափոխական] [կուսակցութեան] ենթաբաժանմունքին մէջ:

Շտուտկարտի կոնգրէսին ներկայացուած ամփոփ տեղեկագիր մը կը նշէր սկզբունքները այս կազմակերպութեան, որ 20 տարուան անցեալ ունի եւ որուն կոմի-

* On l'appelle aussi parti «droschakiste», du nom de son organe central, le Droschak, publié depuis dix-huit ans à Genève.

* Ժընևի մէջ 18 տարիէ ի վեր հրատարակուող կեդրոնական պաշտօնաթերթ Դրօշակի անունով՝ անոր կը տրուի նաեւ «Դրօշակեան» կոչումը:

pays: l'Arménie turque, l'Arménie russe et l'Arménie persane.

Nous avons à retracer maintenant l'activité du parti depuis 1907, en nous arrêtant particulièrement sur la situation et sur notre œuvre en Turquie.

EN PERSE ET AU CAUCASE

Durant les trois dernières années, le parti a vécu et grandi dans l'atmosphère orageuse des combats révolutionnaires.

En Turquie, il a soutenu les efforts du parti Jeune Turc, contre l'absolutisme hamidien qu'il avait combattu depuis 20 ans, seul, avec les révolutionnaires macédoniens.

En Perse, il a été à l'avant-garde du mouvement constitutionnel; dans la province d'Aderbeidjan (Teb-riz), pendant longtemps seul centre et foyer des luttes révolutionnaires, notre parti a même eu, dans une large mesure, la direction du mouvement; il a combattu avec le fameux chef Sattarkhan qu'il a assisté dès le début par ses conseils, par son aide matériel et par ses dévoués militants.

En ce moment même, et depuis plusieurs mois, c'est notre camarade Efrem qui, à la tête de l'armée révolutionnaire, parcourt les provinces lointaines et réprime avec un courage qui fait l'admiration du pays, la Vendée persane: les tribus réactionnaires, en révolte contre le nouveau régime.

Un grand nombre de nos camarades «fidais» sont restés sur les champs de bataille, en Perse; et ce fut la consécration de la solidarité des deux peuples, de l'entente révolutionnaire de deux éléments, jusque là isolés, même antagonistes: des Persans musulmans et des Arméniens chrétiens.

Un succès éclatant couronna cette entente des deux principaux éléments de la Perse contemporaine; le sinistre despote à poigne, le Shah Mehmed Ali, vaincu, détrôné, abandonna ses pouvoirs et se réfugia en Russie. La révolution triompha après de longues et tragiques péripiéties, en dépit des intrigues et de la résistance acharnée du gouvernement du tsar qui, foulant au pied son pacte avec l'Angleterre, cherchait, par tous les moyens, à étrangler le jeune mouvement constitutionnel. Ces intrigues continuent encore aujourd'hui.

Notre parti fut visé tout particulièrement par le gouvernement cosaque: toute la bande réactionnaire de Téhéran à Tiflis et à Pétersbourg, depuis le fameux Lia-

տէները այժմ ընդարձակ ցանցով մը տարածուած են մեր երկրի երեք մասերուն վրայ.— Թրքա-Հայաստան, Ռուսա-Հայաստան եւ Պարսկա-Հայաստան:

Պիտի տանք հիմա կուսակցութեան գործունէութիւնը, 1907 թուականէն այս կողմ, ծանրանալով յատկապէս Թուրքիոյ մէջ [տիրող] կացութեան եւ մեր գործունէութեան վրայ:

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍԻ ՍԵՉ

Վերջին երեք տարիներու ընթացքին, կուսակցութիւնը ապրեցաւ եւ ուռճացաւ յեղափոխական կռիւններու փոթորկոտ մթնոլորտին մէջ:

Թուրքիոյ մէջ ան թիկունք կանգնեցաւ Երիտասարդ Թուրքերու կուսակցութեան ջանքերուն ընդդէմ համիտեան բացարձակատիրութեան, որուն դէմ, մակեղոնացի յեղափոխականներուն հետ, առանձինն կը պայքարէր 20 տարիներու ընթացքին:

Պարսկաստանի մէջ ան յառաջապահ հանդիսացաւ սահմանադրական շարժումին. Ատրպատական նահանգին մէջ (Թաւրիզ),— երկար ատեն միակ հնոցը յեղափոխական շարժումներուն, մեր կուսակցութիւնը լայն չափով մը ղեկավար հանդիսացաւ շարժումին. պայքարեցաւ հռչակաւոր պետին՝ Սատտար խանի կողքին առաջին օրէն սատար կանգնելով անոր՝ խորհուրդներով, նիւթական օգնութեամբ եւ անձնագոհ մարտիկներով:

Այժմ իսկ, եւ շատ մը ամիսներէ ի վեր, մեր ընկերը՝ Եփրեմն է որ, յեղափոխական բանակին գլուխն անցած, կը սուրայ հեռաւոր նահանգներ եւ, ամբողջ երկրին հիացում պատճառող քաջութեամբ մը, կը սանձէ պարսկական այս Վանդէան¹,— յետադիմական ցեղախումբեր՝ ըմբոստացած նոր վարչակարգին դէմ:

Պարսկաստանի մէջ մեծ թիւ մը «Ֆետայի» մեր ընկերներէն մնացին ռազմի դաշտին վրայ. ասիկա եղաւ նուիրագործումը երկու ժողովուրդներու զօրակցութեան, յեղափոխական համերաշխութիւնը՝ մինչ այդ մեկուսի ապրող, մինչեւ իսկ հակամարտ երկու տարրերու,— մահմետական պարսիկներու եւ քրիստոնեայ հայերու:

Ժամանակակից Պարսկաստանի գլխաւոր այս երկու տարրերուն համերաշխութիւնը պսակուեցաւ շունդալից յաջողութեամբ մը. չարաշուք բռնակալը, Մեհմէտ Ալի Շահը՝ պարտուած եւ գահընկէց, լքեց իր իշխանութիւնը եւ Ռուսիա ապաստանեցաւ: Երկարատեւ եւ ողբերգական իրադարձութիւններէ ետք, յեղափոխութիւնը յաղթանակեց, հակառակ մեքենայութիւններուն:

1.- Վանդէա — Ֆրանսայի մէջ Գահանգ, ուր 1793-96 թուականներուն կեդրոնացած էին հակայեղափոխական տարրերը: Տարիներ շարունակ յամառ պայքար մղող յետադիմական ուժերը ի վերջոյ սակայն պարտութիւն պիտի կրէին Ֆրանսայի յեղափոխական իշխանութիւններէն (Խմբ.):

khoff jusqu'à la camarilla de Péterhof, dénonçait le «Daschnaktzoutioun» comme le *spiritus rectorum* de toutes les luttes constitutionnelles, engagées en Orient, en Perse, en Turquie, au Caucase même... et lors de l'historique interpellation à la *Douma de l'Empire*, sur les affaires du Caucase, où notre parti était au centre de l'attention, le porte-parole du gouvernement caucasien, baron Nolde, déclara ouvertement, aux frénetiques applaudissements de la droite réactionnaire, qu'il faut de toute nécessité anéantir «la redoutable association internationale, Daschnaktzoutioun»....

Il est curieux de constater que peu avant la révolution persane, où musulmans et Arméniens, unis dans une touchante solidarité autour de l'évangile de la liberté, faisaient cause commune contre l'absolutisme, de l'autre côté de la frontière, dans l'empire du tsar, les mêmes éléments ethniques s'entredéchiraient dans une lutte effroyable et fratricide, des centaines de cadavres jonchaient les rues de Bakou, de Schouscha, de Nakhidjevan, d'Erivan et des provinces, et les lueurs de grandioses incendies de villes entières faisaient frémir d'horreur toute la Russie pensante.

Si les deux adversaires — Arméniens et Musulmans (Tartares) — s'étaient solidarisés, comme en Perse, les événements de la période révolutionnaire auraient pris sans aucun doute, une gravité exceptionnelle dans un pays (Caucase) qui est déjà considéré, non sans raison, dans les milieux gouvernementaux, comme le plus dangereux foyer de la révolution russe.

Malheureusement pour nous et pour toutes les populations du Caucase, les masses tartares, guidées par des «idéologues» imprudents et égarés, furent vite acquises à la cause de la contre-révolution*, en dépit de tous nos efforts et grâce aux machinations d'un despotisme sans scrupule qui sut, avec un rare et néfaste génie, créer cette sorte de «diversion», organiser ces monstrueuses boucheries, contemplant lui-même l'horrible spectacle en *tertium gaudens*.

Après 18 mois de luttes sanglantes, la Vendée tartare fut repoussée par les efforts surhumains du «Daschnaktzoutioun» qui dut combattre en même temps deux puissants adversaires: la population tartare et le gouvernement contre-révolutionnaire.

Aujourd'hui, ce sinistre cauchemar est en train de disparaître; les passions se calment et les deux peuples reprennent leurs anciennes relations de bon voisinage.

* Il s'agit des célèbres « pogroms » tartares, savamment organisés par la bureaucratie russe contre les populations arméniennes, taxées de «dangereuses», et qui durèrent, avec de courtes intervalles, dix-huit mois (1905-1906), laissant des milliers de victimes et une immense ruine.

եւ կատաղի ընդդիմութեանը ցարական կառավարութեան որ, Անգլիոյ հետ կնքած ուխտը ոտնահարելով, բոլոր միջոցներով կը ջանար խեղդել սահմանադրական նոր շարժումը: Այդ մեքենայութիւնները այսօր ալ կը շարունակուին:

Կողակներու կառավարութեան թիրախը մասնաւոր կերպով մեր կուսակցութիւնն էր. Փեթերսպուրկի, Թիֆլիսի եւ Թեհրանի ամբողջ յետադիմական վոհմակը կիսխովէն² սկսեալ մինչեւ Փեթերհոֆ իբր յանցաւոր կը մատնանշէր «Դաշնակցութիւնը» որպէս մոլիշ շունչը³ Արեւելքի մէջ մղուած սահմանադրական բոլոր պայքարներուն՝ Պարսկաստանի, Թուրքիոյ եւ Կովկասի մէջ... Եւ կայսրութեան Դումային մէջ տեղի ունեցած պատմական հարցապնդումներուն ընթացքին ի մասին կովկասեան խնդիրներուն, ուր մեր կուսակցութիւնն էր ուշադրութեան կեդրոն, կովկասեան կառավարութեան բանբերը, պարոն Նոլդէ, յետադիմական աջակողմեաններու մոլեգին ծափերուն տակ, յայտարարեց որ պէտք է անպայմանօրէն ոչնչացնել «միջազգային ահաւոր ընկերակցութիւնը՝ Դաշնակցութիւնը»...

Հետաքրքրական է հաստատել, որ պարսկական յեղափոխութեան քիչ առաջ, երբ մահմետականներ եւ հայեր, յուզիչ զօրակցութեամբ մի միացած ազատութեան աւետարանին շուրջ, բացարձակապետութեան դէմ կը միաբանէին, սահմանին միւս կողմը, ցարի կայսրութեան մէջ ցեղային միեւնոյն տարրերը եղբայրասպան ահռելի պայքարով մը գիրար կը յօշոտէին. հարիւրաւոր դիակներ կը կուտակուէին Պաքուի, Շուշիի, Նախիջեւանի, Երեւանի եւ գաւառներուն մէջ եւ հսկայական հրդեհներու բոցերը, լման քաղաքներու տարածքին՝ ահ ու սարսափով կը համակէին ազատախոհ Ռուսիան:

Եթէ երկու հակառակորդները — հայեր եւ մահմետականներ (թաթարներ) — իրարու զօրակից ըլլային՝ ինչպէս [եղած էին] Պարսկաստանի մէջ, յեղափոխական շրջանի դէպքերը անկասկած բացառիկ լընութիւն պիտի ստանային Երկրի մը մէջ (Կովկաս), որ արդէն կառավարական շրջանակներու մէջ իրաւամբ նկատուած է ռուսական յեղափոխութեան ամէնէն վտանգաւոր օճախը:

Դժբախտաբար, մեզի եւ Կովկասի բոլոր ազգաբնակչութեանց համար, անխոհեմ եւ մոլորած «գաղափարախօսներու» կողմէ ղեկավարուած թաթար գանգաւածները, հակառակ մեր ջանքերուն, կողմորոշուեցան ի նպաստ հակայեղափոխութեան, շնորհիւ անխղճամիտ բռնակալութեան մը, որ հազուագիւտ եւ չարամիտ բռնակալութեամբ մը՝ գիտցաւ ստեղծել այսպիսի ապակողմնորոշում, կազմակերպել այս հրէշային սպանդները, գմայլած դիտելով, ինք, ահռելի տեսարա-

2.- Թեիրան տեղակայուած ռուսական զօրքի հրամանատար (Խմբ.):
3.- Բնագրին մէջ լատիներէն (Խմբ.):

Mais la réaction est déjà là, victorieuse et insolente! Elle prend sa revanche au Caucase comme en Finlande, en Pologne comme partout. Les Forces de la Révolution sont décimées, la littérature socialiste et révolutionnaire totalement supprimée; tout est rentré à nouveau dans les sphères clandestines.

La réaction caucasienne sévit avec une violence particulière «contre la redoutable Association internationale», «Daschnaktzoutioun». On a jeté dans les prisons des centaines d'intellectuels-écrivains, instituteurs, médecins, toute la fleur de notre société soupçonnés d'appartenir à notre organisation. Depuis bientôt deux ans, ils sont torturés par le fameux *Lyjine*, créature d'ancien régime, décidé à les perdre coûte que coûte.

Un grand procès se prépare à Novotcherkassk.

Les partis socialistes et toute la démocratie caucasienne traversent actuellement une grande et douloureuse crise. Il appartient aux socialistes – russes, arméniens, géorgiens – de combattre par les forces solidaires, non seulement la réaction gouvernementale, mais encore une autre plus périlleuse – La réaction qui s'est emparée de larges couches de la société même.

L'action coordonnée des partis socialistes est aujourd'hui de la plus haute nécessité. Le manque de cohésion et les luttes intestines, déterminées bien souvent par les déplorable discussions sur les articles de dogme, ont fait un tort immense à la cause de la Révolution en Russie.

Aussi, le parti «Daschnaktzoutioun» a-t-il pris dans son dernier congrès à Varna*, en 1909, une résolution invitant les organisations socialistes et révolutionnaires à une entente. Des appels dans ce sens sont heureusement lancés en même temps par nos camarades socialistes de l'Europe, et il faut espérer que les partis en question, après s'être combattus pendant longtemps, finiront par combiner leurs forces contre le redoutable ennemi commun: *le tsarisme*.

Qu'il nous soit permis de mentionner ici les quelques idées émises par notre dernière assemblée générale à propos de la tactique à suivre en Russie. Dans de longs débats, nos camarades ont relevé quelques faits qui, entre beaucoup d'autres, ont pu influencer défavorablement la marche des événements.

C'est d'abord le profond antagonisme des partis socialistes militants.

* Au Congrès de Varna assistaient les délégués du Caucase, de la Turquie, de la Perse et de nos colonies d'Amérique et d'Europe.

նը իրրեւ զուարճացող երրորդ* կողմ:

18 ամիսներու արիւնոտ պայքարներէն ետք, թաթարական Վանդէան ետ մղուեցաւ գերմարդկային ճիգերովը Դաշնակցութեան, որ ստիպուեցաւ կռուիլ միաժամանակ երկու հզօր թշնամիներու դէմ.— թաթարներուն եւ հակա-յեղափոխական Ռուսիոյ:

Այսօր այս աղէտալի մղձաւանջը անհետանալու վրայ է: Կիրքերը կը հանդարտին եւ երկու ժողովուրդները կը վերադառնան բարի դրացնութեան իրենց անցեալի յարաբերութիւններուն:

Բայց ռեակցիան արդէն հոն է, յաղթական եւ լիրբ... Վրէժ կը լուծէ Կովկասի մէջ, ինչպէս Ֆինլանտայի, Լեհաստանի, ինչպէս ամէն տեղ: Յեղափոխութեան ուժերը կոտորուած են, ընկերվարական եւ յեղափոխական գրականութիւնը՝ ամբողջովին ջնջուած, ամէն ինչ անցած է դարձեալ ընդ յատակ:

Կովկասեան ռէակցիան մասնաւոր ուժգնութեամբ կը հարուածէ միջազգային ահաւոր Ընկերակցութիւնը, — Դաշնակցութիւնը: Մեր կազմակերպութեան պատկանելու կասկածանքով՝ բանտ նետեցին հարիւրաւոր մտաւորականներ, գրողներ, ուսուցիչներ, բըժիշկներ, — ամբողջ ծաղիկը մեր ընկերութեան: Շուրջ երկու տարի է ի վեր չարչարանքի տակ են համբաւաւոր Լիժնի կողմէ, — հին վարչակարգի արարած մը՝ [որ] որոշած է ամէն գնով կորստեան մատնել գանոնք:

Նովոչերկասկի մէջ մեծ դատավարութիւն մը կը պատրաստուի:

Ներկայիս ընկերվար կուսակցութիւնները եւ կովկասեան ամբողջ ժողովրդավարութիւնը մեծ եւ ցաւալի տագնապ մը կ'անցընեն: Ռուս, հայ, վրացի ընկերվարականներուն կը մնայ միացեալ ուժերով կռուիլ կառավարական ռէակցիային դէմ, ու նաեւ աւելի վտանգաւորին՝ այն ռէակցիային, որ տիրացած է մինչեւ իսկ ընկերութեան լայն խաւերուն:

Ընկերվար կուսակցութիւններու համակարգուած գործը այսօր գլխաւորապէս անհրաժեշտութիւնն է: Միաւորման պակասը եւ ներքին պայքարները, յատկանշուած յաճախ վարդապետական խնդիրներով, ահագին վնաս պատճառեցին Ռուսիոյ մէջ Յեղափոխական դատին:

Այնպէս որ, 1909 թ. Վառնայի Ընդհ. Ժողովին** Դաշնակցութիւն կուսակցութիւնը որոշեց համաձայնութիւն գոյացնել ընկերվար եւ յեղափոխական կազ-

* Հարցը կը վերաբերի թաթարական նշանաւոր ջարդերուն, հմտօրէն կազմակերպուած ռուսական դիւանակալութեան կողմէ իրրեւ «վտանգաւոր» ամբաստանուած հայ ազգաբնակչութեանց դէմ, եւ որոնք, կարճատեւ դադարներով տեւեցին տասնեւութ ամիսներ (1905-1906), հազարաւոր զոհեր եւ ահագին քանդուած պատճառելով:

** Վառնայի Ընդհ. Ժողովին կը մասնակցէին Կովկասի, Թուրքիոյ, Պարսկաստանի, ինչպէս նաեւ Ամերիկայի ու Եւրոպայի մեր գաղութներուն պատգամաւորները:

C'est ensuite la prédominance dans leur tactique des *préoccupations socialistes* ou économiques sur celles de *la révolution politique* (fait, déterminé en partie par la structure économique spéciale du pays).

L'assemblée plénière du «Daschnaktzoutioun» constate: 1° que *la conscience socialiste* des grandes masses prolétariennes et paysannes, tout en étant une force merveilleuse et redoutable, ne suffit cependant pas pour détruire la puissante machine du despotisme; 2° que cette conscience doit avoir pour corollaire la *préparation révolutionnaire* ou militaire, afin de pouvoir résister aux baïonnettes,

Les masses doivent être armées – du moins en partie elles doivent être préparées, éduquées militairement pour l'offensive comme pour la défensive.

C'est la grande leçon de la Révolution russe*. C'est là une préoccupation essentielle, qui dès le début du mouvement a malheureusement fait défaut dans les programmes de nos partis frères en Russie. La tactique de la résistance passive (grèves partielles ou générales), préconisée par la grande majorité des socialistes russes (social-démocrates), tout en donnant des résultats appréciables au point de vue de l'organisation et de la discipline, dans un pays comme la Russie, ne peut amener qu'à des victoires de courte durée.

Cette impuissance de la «méthode économique» s'est manifestée avec un éclat particulier dans une partie du Caucase, le foyer de la révolution, tant connu pourtant par son esprit belliqueux et ses mœurs guerrières. L'armée révolutionnaire du prolétariat et des paysans (Gourie), travaillée depuis des années par les militants de la Social-démocratie, ne put et ne pouvait opposer aucune résistance aux assauts de la réaction, et se livra sans armes aux bandes du général *Alikhanoff***, qui traversa ces belles régions de la Géorgie, en semant d'un bout à l'autre la mort et la ruine.

Telles sont les idées et les conclusions de notre dernier Congrès, éclairé par l'expérience de longues années de lutte, sur les trois champs de l'activité du parti: en Turquie, en Transcaucasie et en Perse.

C'est la résistance armée de «Daschnaktzoutioun» et de toute notre population valide qui a repoussé et abattu en Transcaucasie la formidable contre-révolution de 1905-1907, déchaînée par le tsarisme. C'est la

* Certes, il y a eu aussi des combats armés entre les révolutionnaires et les troupes gouvernementales, mais trop éphémères et sporadiques, loin de revêtir un caractère de masse.

** Le Mouraviev de la Géorgie, exécuté en 1907, par les terroristes du «Daschnaktzoutioun».

մակերպութիւններու միջեւ: Բարեբախտաբար միաժամանակ, այս իմաստով կոչեր ուղղուած են Եւրոպայի մեր ընկերվար ընկերներուն կողմէ, եւ պէտք է յուսալ որ խնդրոյ առարկայ կուսակցութիւնները, երկարատեւ իրար դէմ պայքարելէ ետք, պիտի միաւորեն վերջապէս իրենց ուժերը հասարակաց ահեղ թշնամիին՝ Յարիզի դէմ:

Թող թոյլ տրուի մեզի յիշատակել այստեղ մեր ընդհանուր ժողովին մէջ արտայայտուած մէկ քանի մըտքեր՝ Ռուսիոյ մէջ հետեւելիք մարտավարութեան մասին: Շարք մը վիճաբանութիւններէ ետք, մեր ընկերները նչեցին կարգ մը իրողութիւններ, որոնք, շատ մը ուրիշներու կարգին, բացասական ազդեցութիւն ունեցած են դէպքերու ընթացքին վրայ:

Նախ՝ պայքարի մէջ գտնուող ընկերվար կուսակցութիւններու խոր հակամարտութիւնը:

Ապա՝ մարտավարութեան մէջ՝ սոցիալիստական կամ տնտեսական մտահոգութիւններուն (ունեցած) գերակայութիւնը քաղաքական յեղափոխութեան վրայ (իրողութիւն մը՝ մասամբ բնորոշ Երկրի տնտեսական յատուկ կառուցուածքին):

Դաշնակցութեան Ընդհանուր ժողովը կը հաստատէ.

- 1) Բանուոր եւ գիւղացի մեծ զանգուածներու ընկերվարական գիտակցութիւնը, սքանչելի եւ ահաւոր ոյժ մը ըլլալով մէկտեղ, չի բաւեր այսուհանդերձ քանդելու բռնակալութեան հզօր մեքենան: 2) որ այս գիտակցութիւնը իրրեւ հետեւութիւն պէտք է ունենայ յեղափոխական կամ զինուորական պատրաստութիւն, որպէսզի կարենայ դիմադրել սուրիներուն:

Չանգուածները գէթ մասամբ պէտք է զինուած ըլլան. անոնք պէտք է պատրաստուին, զինուորական կրթութիւն ստանան, թէ՛ յարձակողական եւ թէ՛ պաշտպանողական:

Ասիկա Ռուսական յեղափոխութեան [քաղելիք] մեծ դասն է*: Հիմնական մտահոգութիւն մըն է այս՝ որ շարժման սկիզբէն բացակայեցաւ Ռուսիոյ մէջ մեր եղբայր կուսակցութիւններու ծրագիրներուն մէջ: Կրաւորական դիմադրութեան (մասնակի կամ ընդհանուր գործադուլներ) մարտավարութիւնը, ռուս ընկերվարականներու (սոցիալ-դեմոկրատ) մեծամասնութեան կողմէ գովաբանուած, գնահատելի արդիւնքներ տալով հանդերձ՝ կազմակերպական եւ կարգապահական տեսակետով, միայն կարճատեւ յաղթանակներ կը բերէ Ռուսիոյ նման երկրի մը մէջ:

«Տնտեսական մեթոտի» այս անգօրութիւնը ցայտուն կերպով յայտնուեցաւ յեղափոխութեան հնոց Կովկասի մէկ մասին մէջ, որ հուշակաւոր է իր ռազմաչունչ ոգիով եւ մարտական բարբերով: Բանուորներու եւ գիւղացիներու յեղափոխական բանակը (Գուրիոյ

* Անշուշտ որ տեղի ունեցան զինեալ բախումներ յեղափոխականներու եւ կառավարական զուգորդութեան միջեւ, սակայն՝ միօրեայ տեւողութեամբ կամ ցաք ու ցրիւ, զանգուածային նկարագիր ունենալէ շատ հետո:

lutte armée qui a délivré la Perse et la Turquie du joug des tyrannies asiatiques.

Est-il besoin de dire que dans une lutte analogue en Russie contre le sauvage et puissant despotisme, aucun élément oppositionnel ne doit être négligé. C'est l'union des forces les plus variées, les plus hétérogènes, qui a préparé et accompli les révolutions turques et persanes. Le «Daschnaktzoutioun», parti socialiste, a tendu la main aux organisations jeune-turque et jeune-persane, toutes les deux farouches adversaires des idées de l'Internationale. Les socialistes slaves de Macédoine ont collaboré également avec la Jeune-Turquie. Des socialistes géorgiens, arrivés en Perse, de Tiflis et de Bakou, ont contribué à la victoire du Sattar Khan contre la Shah Mehmed Ali.

A défaut d'un parti démocrate-révolutionnaire en Russie, les organisations socialistes devraient se charger d'une partie de sa besogne. Nous ne devons pas – en vue de sauvegarder la pureté de notre doctrine socialiste – renoncer à la propagande dans les milieux généralement réfractaires aux idées du socialisme, mais dont dépendent dans une large mesure les destinées de la révolution politique: parmi les officiers par exemple. Sous ce rapport encore, la leçon de la révolution ottomane est très instructive et édifiante.

Tout en propageant l'idéal socialiste, tout en organisant les masses travailleuses pour leurs luttes de classes contre le capital et l'exploitation économique, les divers partis socialistes de Russie devraient, avant tout, concentrer leurs efforts sur la lutte politique, sur la conquête des libertés élémentaires, et – tout en maintenant chacun ses conceptions théoriques – coordonner leurs forces pour la commune bataille.

C'est, d'ailleurs, la décision du Congrès d'Amsterdam.

մէջ), տարիներէ ի վեր պատրաստուած սոցիալ-դեմոկրատներու կողմէ, չկրցաւ եւ չէր կրնար որեւէ դիմադրութիւն ցոյց տալ ունակցիայի գրոհներուն, եւ անձնատուր եղաւ զօրավար Ալիխանովի* վոհմակներուն, որոնք ճեղքեցին անցան Վրաստանի այս գեղեցիկ շրջանները մէկ ծայրէն միւսը մահ եւ աւեր սփռելով:

Այսպիսին են մեր վերջին Ընդհանուր Ժողովին մտածումն ու եզրակացութիւնները, — Թուրքիոյ, Անդրկովկասի եւ Պարսկաստանի ճակատներուն վրայ երկար տարիներու պայքարին ու գործունէութեան փորձառութեամբ ձեռք բերուած:

Դաշնակցութեան եւ մեր ամբողջ ժողովուրդի գործուն տարրի գինեալ դիմադրութիւնն է, որ Անդրկովկասի մէջ ետ մղեց եւ պարտութեան մատնեց ցարիզմի կողմէ շղթայագերծուած 1905-1907 թուականներու սոսկալի հակա-յեղափոխութիւնը: Զինեալ պայքարն է, որ Պարսկաստանն ու Թուրքիան ազատագրեց ասիական բռնատիրութիւններէն:

Հարկ կա՞յ ըսելու, որ նմանօրինակ պայքարի մը պարագային ռուսական վայրագ եւ հզօր բռնակալութեան դէմ, պէտք է անտեսել ընդդիմադիր որեւէ տարր: Ամէնէն բազմազան, ամէնէն այլատարր ուժերու միութիւնն էր, որ պատրաստեց եւ իրագործեց թրքական եւ պարսկական յեղափոխութիւնները: Դաշնակցութիւնը, — ընկերվար կուսակցութիւնը, — ձեռք մեկնեց երիտասարդ թրքական եւ պարսկական կազմակերպութիւններուն, երկուքն ալ կատաղի հակառակորդներ Միջագայինի: Մակեդոնիոյ սլաւ ընկերվարականները նոյնպէս գործակցեցան Երիտասարդ-Թուրքերուն: Վրացի ընկերվարականներ Պարսկաստան եկած Թիֆլիսէն կամ Պաքուէն, իրենց նպաստը բերին Շահ Մեհմէտ Ալիի դէմ Սաթթար քանի [տարած] յաղթանակին:

Ռուսիոյ մէջ առ ի չգոյ՛ն դեմոկրատ-յեղափոխական կուսակցութեան մը, ընկերվար կուսակցութիւնները պէտք է ստանձնէին անոր աշխատանքին մէկ մասը: Մեր ընկերվարական վարդապետութեան մաքրութիւնը պահպանելու նպատակով՝ պէտք է հրաժարինք քարոզչութիւն կատարելէ՝ ընկերվարական գաղափարներու նկատմամբ ընդհանրապէս մերժողական կեցուածք ունեցող այնպիսի շրջանակներու մէջ, որոնցմէ կախեալ է մեծ չափով մը քաղաքական յեղափոխութեան ճակատագիրը: Օրինակի համար՝ սպաններու մէջ: Այս տեսակէտով եւս օսմանեան յեղափոխութեան օրինակը շատ ուսանելի է եւ շինիչ:

Ընկերվարական իտէյալը տարածելով, դրամագլուխի եւ տնտեսական շահագործման դէմ աշխատաւոր զանգուածները կազմակերպելով հանդերձ, Ռուսիոյ այլեւայլ ընկերվարական կուսակցութիւնները, ամէնէն առաջ, պէտք է կեդրոնացնէին իրենց ճիգերը քա-

* Վրաստանի Մուրաւիեւը, դաշնակցական աւարեկիչներուն կողմէ սպաննուած 1907ին:

EN TURQUIE

Les origines de la Révolution de Juillet 1908.

Notre parti a développé une action féconde dans ce pays en voie de régénération. Vingt années de nos luttes pour la liberté sur le plateau de l'Arménie turque et au pied même d'Ildiz-Kiosque, dans la capitale ottomane, n'ont pas été pour rien dans le réveil de la Jeune-Turquie. Ce fait fut proclamé hautement par les voix musulmanes les plus autorisées sur les places publiques à Constantinople, à Srnyrne et dans d'autres villes, aux jours inoubliables, où, après la promulgation de la Constitution, tous les peuples, chrétiens et musulmans, fraternisaient aux accents de la marche guerrière.

Depuis 1895, nous avons cherché à ramener les Jeunes-Turcs, voués au fétichisme de «l'évolution légale», à la foi révolutionnaire et subversive. Des pourparlers se sont engagés chaque année avec les militants isolés et avec les groupes jeunes-turcs mais sans aucun résultat.

Un congrès des partis d'opposition (musulmans et chrétiens) se réunit à Paris, en 1902, avec la participation des trois groupes dominants: le groupe «Union et Progrès» (ou groupe de Mechveret), le groupe du prince Sebaheddine et le «Daschnaktzoutioun».

Après une conférence de plusieurs journées, les délégués se quittèrent, sans avoir abouti à un résultat pratique. Une profonde dissension de principe divisait les participants. Tandis que les deux derniers groupes se déclaraient partisans de la révolution violente, le premier, sous la conduite de M. Ahmed Riza, président actuel du parlement ottoman, demeura, en «évolutionniste convaincu», adversaire des moyens subversifs. Il continua à faire appel à l'opinion européenne, en vue de rétablir la Constitution ottomane de 1876.

Après cette première grande tentative de concentration des forces oppositionnelles, des événements considérables eurent lieu dans l'Empire turc. Des changements se produisirent dans la mentalité des grandes masses mahométanes des provinces intérieures. Le régime atroce d'Abdul Hamid, la politique fiscale, les impôts écrasants, l'arbitraire effréné de la bureaucratie, tout cela finit par exaspérer la population musulmane même.

Et l'on put voir, en 1906, des convulsions de cette masse inerte, abrutie par le despotisme et par un clergé sauvagement fanatique, allié de par la loi théocratique du «Chériat» à l'absolutisme du Khalif.

Des cris de révolte se firent entendre de ci, de là.

դաքական պայքարի վրայ, նախնական ազատութիւններու նուաճման վրայ եւ, պահպանելով հանդերձ իւրաքանչիւր իր տեսական հայեացքները, պէտք է իրենց ուժերը համակարգէին վասն հասարակաց պայքարին:

Այդպիսին է արդէն Ամսթերտամի կոնգրէին որոշումը:

ԹՈՒՐԿԻՈՅ ՄԵՉ

Մեր կուսակցութիւնը բեղմնաւոր աշխատանք ծաւալեց վերածննդեան մէջ գտնուող այս երկրին մէջ: Թրքական Հայաստանի բարձրաւանդակին վրայ եւ թրքական մայրաքաղաքին մէջ, — Երլտուզ-Քէօշկի ոտքերուն իսկ, — քսան տարիներու մեր պայքարները ի զուր չեղան Երիտասարդ-Թուրքիոյ գարթնումին մէջ: Այս իրողութիւնը բարձրաձայն յայտարարուեցաւ մահմետական ամէնէն հեղինակաւոր անձնաւորութիւններու կողմէ կոստանդնուպոլսոյ, Զմիւռնիոյ եւ ուրիշ քաղաքներու հրապարակներուն վրայ՝ անմոռանալի այն օրերուն երբ, Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, բոլոր ժողովուրդները, քրիստոնեայ եւ մահմետական, կ'եղբայրանային [կարծես] ռազմական քայլերգի մը կշռոյթներուն տակ:

1895էն այս կողմ, մենք փորձեցինք «օրինական շրջափոխութեան» հաւատք ընծայող Երիտասարդ-Թուրքերը բերել յեղափոխական եւ յեղափոխիչ հաւատքին: Ամէն տարի բանակցութիւններ վարուեցան, մեկուսացած շարքայիներու եւ երիտասարդ-թուրքերու խմբակներու հետ, բայց ի զուր:

Տեղի ունեցաւ 1902ին, ընդդիմադիր կուսակցութիւններու (մահմետական եւ քրիստոնեայ) կոնգրէս մը, [հետեւեալ] գլխաւոր երեք խմբակցութիւններու մասնակցութեամբ. — «Միութիւն եւ Յաւատարմութիւն» (կամ «Մեշվերէթ») խումբը, իշխան Սապահետտինի խումբը եւ Դաշնակցութիւնը:

Բազմաթիւ օրեր տեւող ժողովէ մը ետք, պատուիրակները իրարմէ բաժնուեցան առանց որ գործնական արդիւնքի մը հասած ըլլան: Սկզբունքային խոր տարակարծութիւն մը կը բաժնէր մասնակիցները: Մինչ վերջին երկու մասնակիցները [Սապահետտինի եւ Դաշնակցութիւն] կողմնակից էին բռնի յեղափոխութեան, առաջինը՝ Մ. Ահմէտ Ռիզայի առաջնորդութեամբ, — այժմու նախագահը Օսմանեան խորհրդարանին, — իբրեւ համոզուած բարեշրջական, հակառակեցաւ յեղաշրջի միջոցներու գործածութեան: Ան շարունակեց կոչ ուղղել եւրոպական հանրային կարծիքին 1876ի օսմանեան սահմանադրութիւնը վերահաստատելու առաջարկանքով:

Ընդդիմադիր ուժերու կեդրոնացման այս առաջին փորձէն ետք, նշանակալի իրադարձութիւններ տեղի ունեցան Թուրքիոյ մէջ: Առաջ եկան փոփոխութիւն-

Erzeroum parla le premier. Une émeute éclata parmi la population turque. La foule envahit les places publiques, protestant contre les nouveaux impôts; il prit d'assaut la demeure du Vali (gouverneur général), le tua, ainsi que plusieurs autres fonctionnaires. A l'origine de ce drame singulier, nos camarades d'Erzeroum, en relations constantes avec les meneurs musulmans, étaient prêts à les rejoindre, mais ceux-ci, afin de ne pas donner au despote d'Ildiz-Kiosque le prétexte d'une «intrigue arménienne» pour créer une «diversion», décidèrent à agir seuls.

D'autres émeutes eurent lieu dans les lointaines régions de l'empire. Le peuple se révolta à Bitlis, à Diarbékir, à Kastémouni. Ces soulèvements partiels furent étouffés, les meneurs emprisonnés ou exilés.

Ce furent les premiers gestes de l'esclave séculaire. Ce fut en même temps une sorte de signal d'alarme pour les «idéologues». Les chefs des partis musulmans en furent profondément impressionnés. Les plus farouches évolutionnistes eux-mêmes changèrent d'attitude. Et une nouvelle phase dans le mouvement commença. La révolution violente devint le mot d'ordre.

Le parti «Daschnaktzoutioun» profita de ce réveil partiel des masses musulmanes pour pousser la jeunesse turque à l'organisation. Nos camarades nouèrent des relations étroites avec les éléments conscients de cette jeunesse. A Van et dans la province, par nos efforts, un comité turc fut créé en 1906. Il adopta un programme d'action politique et économique. Il se réclama des idées socialistes-révolutionnaires. Les Jeunes-Turcs de Van publièrent leur organe hebdomadaire «Sabah ul Kair», qui développait les principes élémentaires du socialisme. En ce qui concerne l'organisation future de l'Empire, ils adoptèrent d'un commun accord avec nos camarades, le principe de *décentralisation* et l'autonomie des nationalités.

Les deux organisations – arménienne et turque – développèrent une activité riche et variée. Par des articles et des feuilles volantes, elles invitaient les Turcs, les Kurdes et les Arméniens à la concorde, à une action commune contre le despotisme. Elles propageaient la littérature clandestine, reçue de l'étranger, en langues turque, arménienne, arabe et kurde. Imprégnées des idées du socialisme international, elles défendaient solidairement, par leur parole et par leurs actes, les intérêts du peuple travailleur contre les parasites de la société: usuriers, grands propriétaires, beys et aghas kurdes et turcs, qui, en vrais féodaux moyenâgeux, tiennent leurs sujets paysans dans un servage et une

* Les dévoués qui ont fait d'avance le sacrifice de leur vie.

ներ՝ ներքին գաւառներու մահմետական մեծ զանգ-ւածներու մտայնութեան մէջ: Ապտիւլ Համիտի սոսկալի վարչակարգը, ելեւմտական քաղաքականութիւնը, ճնշող տուրքերը, վարչամեքենային սանձարձակ կամայականութիւնները, — այս բոլորը ի վերջոյ զայրոյթ պատճառեցին նոյնիսկ մահմետական բնակչու-թեան:

Եւ այսպէս, 1906ին արդէն, ցնցումներ նշմարուեցան այն թուրքամորթ զանգուածին մօտ, որ ապուշ էր կտրած բռնակալութեան տակ, ու կատաղորէն մոլե-ւանդ կրօնաւորներու կողմէ, որոնք «չերիաթ»ի Ղու-րանի օրէնքով դաշնակցած էին իսլամի բացարձակա-պետութեան հետ:

Հոս-հոն լսուեցան ըմբոստացումի կանչերը: Առա-ջին շարժողը էրզրումը եղաւ: Ըմբոստութիւն ծագեցաւ թուրք բնակչութեան մէջ: Ամբոխը խուժեց հրապա-րակները բողոքելու համար նոր տուրքերուն դէմ. յար-ձակումով գրաւեց Վալիին (ընդհանուր կառավարիչ) բնակատեղին, սպաննեց զայն, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ ուրիշ պաշտօնեաներ: Այս եզակի տրամին սկիզբը, էրզրումի մեր ընկերները, որ մնայուն կապի մէջ էին [շարժումին] մահմետական առաջնորդներուն հետ, պատրաստ էին իրենց միանալու, սակայն այս վերջին-ները, որպէսզի առիթ չտան Երւստղ-Քէօշկի բռնակա-լին «հայկական դաւադրութեան» պատրուակով շար-ժումը «չեղեցնելու» իր նպատակէն, — որոշեցին առան-ձինն գործել:

Ուրիշ ըմբոստացումներ տեղի ունեցան կայսրու-թեան հեռաւոր շրջաններուն մէջ: Ժողովուրդը ըմբոս-տացաւ Պիթիսի, Տիարպեքիի, Քասթեմունիի մէջ: Մասնակի այս ըմբոստութիւնները խեղդուեցան, առաջնորդողները՝ բանտարկուեցան կամ աքսորուե-ցան:

Ասոնք առաջին շարժումներն էին դարաւոր ստրու-կին: Ասիկա միաժամանակ տեսակ մը ահագանգ էր «գաղափարապաշտներուն» համար: Մահմետական կուսակցութիւններու ղեկավարները մեծապէս տպա-ւորուեցան: Ամէնէն կատաղի եղափոխականներն իսկ փոխեցին իրենց կեցուածքը: Եւ շարժումը մտաւ նոր փուլի մը մէջ: Բունի [միջոցներով] յեղափոխութիւնը դարձաւ նշանաբան:

Դաշնակցութիւն կուսակցութիւնը օգտուեցաւ մահմետական զանգուածներու այս մասնակի զարթ-նումէն՝ թուրք երիտասարդութիւնը մղելու համար որ կազմակերպուի: Մեր ընկերները սերտ կապեր հաստա-տեցին այս երիտասարդութեան գիտակից տարրերուն հետ: Վանի եւ գաւառներուն մէջ մեր ջանքերով 1906ին թրքական կոմիտէ մը ստեղծուեցաւ: Քաղաքական եւ տնտեսական քաղաքականութեան ծրագիր մը որդեգ-րեց ան: Հոչակեց ընկերվարական-յեղափոխական գա-ղափարներ: Վանի երիտասարդ-թուրքերը հրատարա-կեցին իրենց պաշտօնաթերթ՝ «Սապահ-իւլ-իսլամ» շա-բաթաթերթը, որ ընկերվարութեան տարրական սկզբ-

misère intolérables. Par des bandes volantes de fidais, elles poursuivaient les brigands kurdes — fléau de ces malheureuses régions — restituèrent souvent le bétail enlevé aux propriétaires. Par leur attitude franche et hardie, les deux comités gagnèrent vite la confiance et les sympathies des populations.

C'était presque une seule organisation; elle ne fai- sait pas uniquement de la propagande verbale contre le régime, elle décrétait aussi des actes politiques. Elle fit exécuter nombre d'espions et d'opresseurs gouvernementaux. Elle condamna à mort, entre autres, le sanguinaire Vali Ali bey, gouverneur général de Van; et lorsque celui-ci, fuyant les colères des fidais*, se sauva au Caucase, nos terroristes exécute- rent la sentence du comité de Van, et le féroce Ali bey tomba sous les balles à Batoum (en 1907).

L'action solidaire arméno-turque s'organisait dans d'autres centres de l'Anatolie. Partout où il y avait quelques moyens d'agir, nos camarades recrutaient des affiliés dans les milieux musulmans, partout ils jetaient le germe de la fermentation et se préparaient en même temps pour les combats futurs, en emmagasinant des armes et en armant la jeunesse.

A L'ETRANGER

Cette puissante fermentation des esprits en Anatolie fit réfléchir les comités ottomans établis à l'étranger. Le groupe «Union et Progrès» lui-même se rendit compte que le salut était dans une action concertée de tous les éléments révolutionnaires de l'Empire. Le chef intel- lectuel de ce groupement décida d'oublier les vieux dis- sentiments et vint engager en personne des pourpar- lers avec le «Daschnaktzoutioun» à Genève. C'était le signal précurseur de l'entente définitive. Le rapproche- ment entre Turcs et Arméniens se fit rapidement et spontanément, — sous la pression même des événe- ments «du dedans».

Les Turcs, nous demandaient de les initier à la méthode d'action révolutionnaire, la seule efficace, que nous avions appliquée nous-mêmes depuis 18 ans, sans, hélas! aboutir... car nous avions contre nous la machine formidable du despotisme hamidien, le fanatisme agressif des populaces musulmanes et la cynique complicité de l'Europe officielle.

En Janvier 1908* se réunit à Paris, sur l'initiative de

* Rectification: Décembre 1907.

բունքները կը պարզէր: Ինչ կը վերաբերի [թուրք] կայսրութեան ապագայ կազմակերպութեան, մեր ըն- կերներուն հետ համախորհուրդ, անոնք որդեգրեցին ապակեղոնացման եւ ազգութիւններու ինքնավարու- թեան սկզբունքը: Հայ եւ թուրք զոյգ կազմակերպու- թիւնները ունեցան հարուստ եւ այլազան գործունէու- թիւն: Թուրքներով եւ թուրքիկներով, թուրքերը, քիւրտերը եւ հայերը կը հրաւիրէին բռնատիրութեան դէմ համերաշխութեամբ պայքարելու: Կը տարածէին արտասահմանէն ստացուած գաղտնի գրականութիւն, թրքերէն, հայերէն, արաբերէն, քրտերէն լեզուներով: Միջազգային ընկերվարութեան գաղափարներով տո- գորուած, բանիւ եւ գործով անոնք միասնաբար կը պաշտպանէին աշխատաւոր ժողովուրդին շահերը [մարդկային] ընկերութեան մակարոյծներուն դէմ, — վաշխառուներ, մեծ հողատէրեր, թուրք եւ քիւրտ աղա- ներ, որոնք որպէս միջնադարեան աւատատէրեր՝ իրենց ենթակայ գիւղացիները կը պահէն ստրկութեան եւ անթոյլատրելի թշուառութեան մէջ: Ֆետայական շրջուն խումբերու միջոցով անոնք կը հետապնդէին այս շրջաններուն համար պատուհաս դարձած քիւրտ աւագանները, գողցուած անասունները կը վերադար- ձընէին իրենց տէրերուն: Համարձակ ու յանդուգն ի- ռենց ընթացքով, երկու կոմիտէները շուտով վաստկե- ցան բնակչութեան վստահութիւնն ու համակրանքը:

Գրեթէ մէկ կազմակերպութիւն էր, միայն խօսքով չէ որ վարչակարգին դէմ քարոզչութիւն կը կատարէր, այլեւ կը վճռէր քաղաքական խնդիրներ: Ան մահուան վճիռ գործադրեց բազմաթիւ լրտեսներու եւ կառավա- րական հարստահարիչներու նկատմամբ: Շատերու կարգին, մահուան դատապարտեց Վանի ընդհանուր կառավարիչ արիւնարբու Վալի՝ Ալի պէյը, եւ երբ այս վերջինը, փախուստ տալով Ֆետայիներու* ցասումէն, կովկաս փախաւ, մեր ահաբեկիչները Վանի կոմիտէին վճիռ գործադրեցին, եւ արիւնարբու Ալի պէյը 1907ին գնդակահար եղաւ Պաթումի մէջ:

Հայ-թրքական միասնական գործունէութիւնը կը կազմակերպուէր [նաեւ] Անատոլուի այլ կեդրոններու մէջ: Ուր որ գործելու միջոցներ գոյութիւն ունէին, մեր ընկերները մահմետական միջավայրերու մէջ կ'անդա- մազրէին համակիրներ, ամէն տեղ սերմեր կը ցանէին ու միաժամանակ կը պատրաստուէին զայլք կռիւներուն, գէնք ամբարելով եւ երիտասարդութիւնը գինելով:

ԱՐՏԱՍԱՀԱՄԱՆԻ ՄԷՋ

Գաղափարներու այս հզօր ալեկոծումը Անատոլուի մէջ՝ մտածել տուաւ արտասահման հաստատուած օս-

* Իրենց կեանքը կանխաւ զոհաբերելու յանձնառու մարտիկներ:

vements de la nouvelle Internationale.

Comme suite de cette soudaine éruption des forces prolétariennes, des syndicats professionnels furent créés dans plusieurs centres, notamment à Salonique, berceau glorieux de la Révolution ottomane, où nos camarades slaves avaient semé depuis quelques années l'idée du socialisme et de la solidarité internationale.

Le gouvernement constitutionnel ne tarda pas à préciser son attitude vis-à-vis du «nouveau courant». La question des associations fut portée à la tribune de la Chambre, et le ministre Férid pacha, appuyé sur une majorité docile et peu éclairée sur ce genre de problèmes, frappa d'interdiction les syndicats et toute autre organisation économique. La liberté des grèves fut également entravée.

Nos trois camarades furent, malheureusement, seuls à stigmatiser devant le Parlement ces mesures draconiennes. (Il y a à la Chambre Ottomane 6 députés socialistes, tous des non-musulmans; 1 bulgare et 5 arméniens. De ces derniers, 4 appartiennent à notre organisation, 1 au parti «hentchakiste»)*.

Dans l'énorme majorité des députés musulmans il n'y a pour l'instant qu'une très faible différenciation de partis. Et ce qui est déconcertant, c'est l'absence presque totale de la bourgeoisie. A plus forte raison, il ne peut y être question d'une *démocratie bourgeoise*.

Il y eut, au début de la Constitution, un *parti libéral*, dit *ahrarien*, composé des représentants de diverses nationalités, avec un programme plus sympathique. Il voulait rallier autour de son drapeau tous ceux qui trouvent le salut de la Turquie dans une organisation décentralisée, où les nationalités tant différentes par leurs mœurs, leurs langues, leurs histoires et leur degré de culture; jouissent d'une autonomie plus ou moins large, d'un certain *self-government*.

Malheureusement, ce parti s'est vite éclipsé, compromis par quelques membres indignes qui avaient des attaches avec le bourreau d'Ildiz-Kiosque et dont la complicité dans le coup d'Etat d'avril 1909 fut dévoilée.

(«Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն») ինք եւս, հազիւ դոյզն շահագրգռութիւն ցոյց կու տայ ընկերային պահանջներու նկատմամբ. այս վերջինները բոլորովին բացակայ են իր ծրագրէն:

Կէս-աւատատիրական, կէս-դրամատիրական վարչակարգի մը անհանդուրժողութիւնը երեւան եկաւ ընկերակցութիւններու ազատութեան մասին խորհրդարանին մէջ եղած վիճաբանութիւններուն ընթացքին: Եւրոպայի մեր ընկերները չեն մոռցած անշուշտ թէ ընկերային հարցը ինչպիսի այժմէականութիւն ստացաւ Սահմանադրութեան հռչակումէն անմիջապէս ետք: Դասակարգերու [գոյութեան] հակառակորդները, որոնց [ձայնը] խեղդուած էր հին վարչակարգի օրերուն, արթնցան յանկարծ, եւ հազիւ մոգական «ազատութիւն» բառը հնչեց եւրոպական թուրքիոյ ճարտարաւեստական շրջաններուն մէջ, ամէն կողմ գործադուլներ պայթեցան, ինչպէս ուրական մը կը շղթայագերծըրւի. աշխատաւոր զանգուածները, քրիստոնեայ եւ մահմետական, — ծխախոտի, թուղթի, հանքերու գործաւորներ, երկաթուղիի, հանրակառքի, նաւահանգիստներու, տպարաններու պաշտօնեաներ —, մեծ մասամբ կազմակերպուած, լքեցին աշխատանքը, պահանջելով իրենց կացութեան բարելաւումը, անակնկալի բերելով ցաւազնօրէն՝ Երիտասարդ-թուրքիոյ ըրթոյ դեկաորոնք՝ արեւմտեան [Եւրոպայի] մէջ իրենց քսան տարիներու կեցութեան տեւողութեան, դժբախտաբար ոչ մէկ դաս քաղեցին յառաջդէմ ժողովուրդներու փորձառութենէն եւ միշտ անգիտացան ու խոյս տուին նոր Միջազգայնականի շարժումներէն:

Իբրեւ հետեւանք աշխատաւորական ուժերու այս յանկարծական պոռթկումին, արհեստավարժ սենտիքաներ ստեղծուեցան բազմաթիւ կեդրոններու մէջ, յատկապէս Սելանիկի, — փառաւոր օրրանը օսմանեան Յեղափոխութեան, ուր մեր սլաւ ընկերները քանի մը տարիէ ի վեր սերմանած էին ընկերավարութեան եւ միջազգային զօրակցութեան գաղափարը:

Սահմանադրական կառավարութիւնը չուշացաւ իր դիրքը ճշդելու «նոր հոսանք»ին նկատմամբ: Ընկերակցութիւններու հարցը արծարծուեցաւ խորհրդարանի բեմէն, եւ նախարարը՝ Ֆերիտ փաշա կռթնած՝ նման խնդիրներու քիչ ծանօթ եւ հլու-հնազանդ մեծամասնութեան մը, արգիլեց սենտիքաները եւ տնտեսական ամէն կարգի կազմակերպութիւն: Խափանուեցաւ նոյնպէս գործադուլներու ազատութիւնը:

Տրակոնեան այս միջոցառումները խարանոզ մեր երեք ընկերները մինակ մնացին: (Օսմանեան խորհրդարանին մէջ ընկերավարական 6 երեսփոխան կայ, բոլորը ոչ-մահմետական. 1 պուլկար եւ 5 հայ: Այս վերջիններէն 4ը կը պատկանին մեր կազմակերպութեան)*:

* Մեր կուսակցութիւնը պարսկական Մեջլիսին մէջ եւս ունի իր ներկայացուցիչը:

LA QUESTION AGRAIRE

Même attitude conservatrice à l'égard de ce grave et brûlant problème agraire qui domine la situation et la dominera pendant longtemps, la Turquie étant un pays essentiellement agricole. L'industrie moderne s'est plus ou moins développée dans la partie européenne de l'empire, alors que l'Anatolie est le pays de l'agriculture par excellence. La vie économique y est peu développée, les moyens modernes de communication manquent encore, les instruments de travail sont à l'état primitif, et même dans plusieurs endroits on est en pleine économie naturelle (Natural-wirtschaft). L'aspect général du pays est désolant; le régime hamidien, loin de contribuer à l'épanouissement des forces productives, les a, au contraire, desséchées, paralysées par une brutale politique de pillage, de spoliation, de massacre, de famine artificielle, d'émigration forcée. Le peuple arménien qui, dans son énorme majorité (95%), était voué depuis des siècles à l'agriculture et qui était un facteur puissant de la vie économique dans ces lointaines régions, ce peuple a été, comme on le sait, dépouillé, mutilé et paralysé économiquement, et c'est un immense préjudice pour la prospérité de l'Anatolie...

La question agraire se complique de *questions nationales*. Après les Vêpres de 1895-96, des centaines de mille de nos co-nationaux ayant émigré à l'étranger (principalement en Transcaucasie et en Amérique), les féodaux kurdes ont, avec l'approbation du gouvernement hamidien, saisi les terres des émigrés. Aujourd'hui, dans la libre Turquie, les expropriateurs ne veulent plus restituer ces terres à leurs anciens propriétaires; et les masses de paysans arméniens, rentrés dans leurs foyers, continuent de vivre dans la plus noire misère; pour le moment toutes nos protestations auprès du gouvernement constitutionnel demeurent sans résultat. La Jeune-Turquie, pour «libérale» et «égalitaire» qu'elle soit, ne veut cependant pas contrarier les velléités de la classe des hobereaux kurdes, très puissante encore, et qui est considérée dans les milieux des politiciens turcs comme le meilleur tampon contre la «poussée de l'arménisme». Malgré nos déclarations nettes et précises de vingt années, par lesquelles nous répudions catégoriquement toute idée de séparatisme, comme un non-sens politique, les dirigeants de la Turquie actuelle ne veulent pas abandonner complètement et franchement l'ancienne politique hamidienne à l'égard des Arméniens. Nous espérons cependant que la logique des choses et nos efforts finiront par vaincre toutes les difficultés qui se

Սահմետական երեսփոխաններու հսկայ մեծամասնութեան մէջ, ներկայիս, կուսակցութիւններու շատ սկաւր տարբերում մը կայ: Եւ ինչ որ անհանգստացուցիչ է, գրեթէ ամբողջական բացակայութիւնն է քաղքենի դասակարգին (պուրժուարիա): Առաւել եւս, խօսք չի կրնար ըլլալ դեմոկրատ քաղքեցիութեան մասին:

Սահմանադրութեան սկիզբը կար ազատական կուսակցութիւն մը, Աիրար անունով, տարբեր ազգութեանց ներկայացուցիչներէն կազմուած, աւելի համակրելի ծրագրով մը: Իր դրօշին տակ կ'ուզէր համախմբել բոլոր անոնք, որոնք թուրքիոյ փրկութիւնը կը տեսնէին ապակեդրոնացեալ կազմակերպութեան մը մէջ, ուր ազգութիւնները, — այնքան տարբեր իրենց բարքերով, լեզուներով, պատմութեամբ եւ զարգացման աստիճանով, — վայելէն առաւել կամ նուազ չափի ինքնավարութիւն մը, տեսակ մը՝ ինքնակառավարում:

Դժբախտաբար շուտ մարեցաւ այս կուսակցութիւնը՝ անուանարկուած անարժան անդամներու կողմէ, որոնք կապեր ունէին Եւրոպայի-Քէօզլի դահիճին հետ, եւ որոնց մեղսակցութիւնը՝ 1909 Ապրիլի պետական հարուածին մէջ՝ քողազերծուեցաւ:

ՀՈՂԱՅԻՆ ՀԱՐՑԸ

Միեւնոյն պահպանողական կեցուածքը հողային ծանր ու հրատապ հարցին նկատմամբ, որ կացութեան վրայ կը տիրէ ու տիրական պիտի մնայ երկարատեւ, թուրքիան ըլլալով հապէս երկրագործական երկիր մը: Արդի ճարտարաբանութեան եւրոպական բաժնին մէջ, մինչդեռ Անատոլուն գերազանցապէս երկրագործական է: Տնտեսական կեանքը քիչ զարգացած է հոն, հաղորդակցութեան արդիական միջոցներ դեռ չկան, աշխատանքային գործիքները նախնական են եւ բազմաթիւ վայրեր նախնադարեան-բնական տնտեսութեան վիճակի մէջ են. դժնդակ է ընդհանուր երեւոյթը երկրին. համիտեան վարչակարգը փոխանակ նպաստելու արտադրող ուժերու ծաղկումին, ընդհակառակն, զանոնք ցամքեցուցած, անդամալուծած է՝ թալանի, յափռչակութեան, ջարդի, արուեստական սովի, բռնափրշտակութեան, ջարդի, արուեստական սովի, բռնափրշտակութեան քաղաքականութեամբ մը: Հայ ժողովուրդը՝ որ իր հսկայական մեծամասնութեամբ (95%) դարերէ ի վեր երկրագործութեան նուիրուած էր եւ որ այս հեռաւոր շրջաններուն մէջ հզօր ազդակ էր տնտեսական կեանքին, այս ժողովուրդը, ինչպէս գիտէք, աւարի ենթարկուեցաւ, կոտորակուեցաւ եւ տնտեսապէս անդամալուծուեցաւ, եւ ասիկա մեծ կորուստ է Անատոլուի համար...

Հողային հարցը կը կնճռոտի ազգային հարցերով: 1895-96ի կոտորածներէն ետք, մեր հայրենակիցներէն

dressent devant la solution de la question agraire. Déjà, un mouvement se dessine aujourd'hui contre la «noblesse» kurde au sein même de la population musulmane. Suivant nos dernières informations, reçues de Van et de Mousch, un vif mécontentement et une fermentation se produit dans la masse paysanne kurde, des deux provinces, contre leurs patrons séculaires. Traitée jusqu'ici de vrai bétail humain, cette masse inerte de serfs moyenâgeux commence à protester et arrivera sûrement à faire valoir ses revendications... Une action solidaire des paysans kurdes, turcs et arméniens, exploités et opprimés par la même minorité féodale et parasite, n'est point chose impossible. Elle est déjà engagée dans la province d'Erzeroum...

LA PROPAGANDE SOCIALISTE

Pendant longtemps les questions nationales domineront la politique intérieure de la Turquie. Et ce fait rendra la propagande de l'internationalisme fort difficile. L'état arriéré du pays au point de vue économique et culturel est déjà un grand obstacle. Certes, d'ici une dizaine d'années, l'aspect du pays changera considérablement par suite de la création de chemins de fer et d'autres moyens de communications et de transports. Mais pour l'instant, l'état de la culture générale est misérable. Il faut aussi tenir compte des haines séculaires, des antagonismes de races et de religions.

Et néanmoins, nous sommes une légion aujourd'hui qui portons dans cet immense désert le drapeau du travail et du socialisme universel, le soutenant de notre parole vivante et de nos actes. Dans l'Anatolie même, l'idée socialiste, la propagande de notre programme maximum et minimum sort à l'heure qu'il est des milieux purement intellectuels pour faire son chemin dans les masses. Le grand combat pour la cause des déshérités a toujours sa puissante raison d'être, même dans un pays sans culture, sans économie, mais où les classes parasites – hobereaux, clergé, bureaucrates, usuriers, etc. – se distinguent par leurs appétits insatiables d'exploiteurs et d'opresseurs.

En particulier, la propagande de l'idée de la *socialisation des terres*, la pierre angulaire de notre programme minimum, trouve un terrain relativement favorable dans ces régions (dans l'Arménie turque), où sont encore vivants les vestiges du communisme primitif.

Nombreuses sont les brochures que nous avons publiées durant les trois dernières années sur la théorie

հարկեր հազարներ արտասահման գաղթած ըլլալով (գլխաւորաբար Անդրկովկաս եւ Ամերիկա), քիւրտ աւատատէրերը, համիտեան կառավարութեան հաւանութեամբ, բռնազրաւեցին գաղթողներու հողերը: Այսօր, ազատ Թուրքիոյ մէջ, յափշտակիչները չեն ուզեր իրենց հին տէրերուն վերադարձնել այդ հողերը: Եւ իրենց օձախները վերադարձած հայ շինական գանգաւածները կը շարունակեն ապրիլ ամէնէն մոռայլ թշուառութեան մէջ: առ այժմ սահմանադրական կառավարութեան [կատարած] մեր բողոքները կը մնան ապարդիւն: Երիտասարդ Թուրքիան, որքան ալ «ազատական» եւ «հաւասարական» ըլլալ, այսուհանդերձ չ'ուզեր գրգռել քիւրտ աւատատէր դասը՝ տակաւին շատ ուժեղ եւ որ թուրք քաղաքագէտներու շրջանակին մէջ կը նկատուի որպէս լաւագոյն պատուար «արմենիզմի շարժումին» դէմ: Հակառակ քսան տարուան մեր յստակ եւ որոշ յայտարարութիւններուն, որոնցմով մենք կտրականապէս կը մերժէինք, իբր քաղաքականապէս անիմաստ՝ անջատողական ամէն գաղափար, — Թուրքիոյ այժմու դեկավարները չեն ուզեր լքել ամբողջովին ու անկեղծօրէն, համիտեան նախկին քաղաքականութիւնը հայոց նկատմամբ: Կը յուսանք, այսուհանդերձ, որ իրերու տրամաբանութեամբ եւ մեր ճիշդ գերով պիտի յաղթահարուին ի վերջոյ հողային հարցի լուծման դէմ ցցուող դժուարութիւնները: Արդէն, մահմետական ժողովուրդի ծոցին մէջ իսկ շարժում մը կը նշմարուի քիւրտ «ազնուականութեան» դէմ: Վանէն եւ Մուշէն ստացած մեր վերջին տեղեկութեանց համաձայն, գորաւոր դժգոհութիւն եւ խմորում մը առաջ կու գայ երկու նահանգներու քիւրտ գիւղացիութեան գանգուածին մէջ ընդդէմ բազմադարեան իրենց տէրերուն: Յարդ որպէս մարդկային անասուն գործածւած՝ միջնադարեան ճորտերու այս թուլակամ գանգաւածը կը սկսի բողոքել եւ վստահօրէն պիտի յաջողի արժեցնել իր պահանջները...

Աւատատէր եւ մակաբոյժ միեւնոյն փոքրամասնութեան կողմէ շահագործուած եւ ճնշուած՝ քիւրտ, թուրք եւ հայ գիւղացիներու միասնական շարժում մը՝ անկարելի բան չէ բնաւ: Սկսած է արդէն էրզրումի նահանգին մէջ:

ԸՆԿԵՐՎԱՐ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹԻՒՆԸ

Երկար ատեն ազգային հարցերը տիրական պիտի մնան Թուրքիոյ ներքին քաղաքականութեան մէջ: Եւ այս իրողութիւնը շատ պիտի դժուարացնէ ընկերվար քարոզչութիւնը: Տնտեսական եւ մշակութային տեսակէտէ երկրին յետամնացութիւնը արդէն մեծ խոչընդոտ մըն է: Անշուշտ, մինչեւ տասը տարի, երկրին կացութիւնը նշանակալի կերպով պիտի փոխուի՝ երկաթուղիներու եւ հաղորդակցութեան ու փոխադրութեան միջոցներու ստեղծման հետեւանքով: Ներկայիս

et la pratique socialistes, ainsi que sur les problèmes de l'organisation démocratique. Nous jouissons en Turquie, comme en Perse, d'une liberté assez large de la parole et de la presse, et ce fait facilite grandement la propagande.

A la Chambre même, durant la discussion sur les syndicats, nos camarades, voulant élargir et approfondir les débats, ont prononcé des discours où pour la première fois ils ont abordé la question des rapports entre le *Capital* et le *Travail*, soutenant éloquemment la cause du dernier. Ils firent l'éloge du prolétariat et des syndicats devant une assemblée ahurie et un gouvernement «misonéiste» qui par la bouche du ministre Férid pacha déclarait: «Notre pays n'a pas besoin de ces choses-là...».

Le pays ne suivra pas les préceptes du ministre turc; les grandioses meetings ouvriers de Salonique, protestant contre la campagne anti-syndicaliste, en étaient une preuve. Les syndicats et d'autres organisations ouvrières continueront à vivre et à grandir à l'ombre.

Tout récemment un journal socialiste turc *Ischtirak*, «Solidarité» a été fondé à Constantinople...

Le mouvement *travailliste* se concentre pour le moment dans la Turquie d'Europe, mais bientôt, avec la marche de l'évolution économique, il se répandra dans tout l'Empire, et nous saurons nous autres socialistes arméniens, turcs et slaves, organiser tôt ou tard notre petite *Internationale ottomane*, à la manière de nos camarades socialistes autrichiens.

սակայն, ընդհանուր զարգացման վիճակը խղճալի է: Պէտք է հաշուի առնել նաեւ բազմադարեան ատելութիւնները, ցեղերու եւ կրօններու հակամարտութիւնները:

Սակայն եւ այնպէս, այս անհուն անապատին մէջ, այսօր լեզէն մըն ենք մենք, որ կը բարձրացնենք աշխատանքի եւ համաշխարհային ընկերվարութեան դրօշը, թիկունք կանգնելով անոր մեր կենդանի խօսքով եւ գործով: Անատոլուի մէջ իսկ, ընկերվարութեան գաղափարը, մեր ծրագրի առաւելագոյն եւ նուազագոյն [մասերու] քարոզչութիւնը դուրս կու գայ այսօր սոսկ մտաւորականներու շրջանակներէն, մուսք գործելու համար գանգուածներէն ներս: Զրկեալներու դատին ի նպաստ մեծ պայքարը իր հօր գոյութեան իմաստը ունի միշտ, նոյնիսկ առանց մշակոյթի, առանց տնտեսութեան երկրի մը մէջ, բայց ուր մակաբոյժ դասակարգերը, — աւատատէրեր, կղերականներ, դիւանակալներ, վաշխառուներ եւայլն, — կը փայլին շահագործողի եւ ճնշողի իրենց անյագուրդ ախորժակով:

Մասնաւոր կերպով, հողերու համայնացման գաղափարի քարոզչութիւնը, — մեր նուազագոյն ծրագրի անկիւնաքարը — համեմատաբար նպաստաւոր հող կը գտնէ (թրքական Հայաստանի մէջ), ուր դեռ կենդանի են նախնական համայնավարութեան մնացորդները:

Վերջին երեք տարիներու ընթացքին բազմաթիւ են մեր հրատարակած գրքոյկները տեսական եւ գործնական ընկերվարութեան, ինչպէս նաեւ ժողովրդավարական կազմակերպութեան խնդիրներուն մասին: Թուրքիոյ, ինչպէս եւ Պարսկաստանի մէջ խօսքի եւ մամուլի բաւական լայն ազատութիւն կը վայելենք, եւ այս իրողութիւնը մեծապէս կը դիւրացնէ քարոզչութիւնը:

Խորհրդարանին մէջ իսկ, սենտիքաներու մասին [եղած] վիճաբանութիւններու ընթացքին, մեր ընկերները՝ բանավէճերը ընդլայնելու եւ խորացնելու նպատակաւ, արտասանեցին ճառեր, ուր առաջին անգամ ըլլալով անոնք շօշափեցին Ղրամապուլսի եւ Աշխատանքի միջեւ [գոյութիւն ունեցող] կապակցութեանց հարցը, պերճախօսութեամբ պաշտպանելով այս վերջինը: Անոնք գովքը հիւսեցին աշխատաւորութեան եւ սենտիքաներուն՝ ապահար ատեանի մը եւ որեւէ նորութիւն մերժող կառավարութեան մը առջեւ, որ նախարար Ֆերիտ փաշայի բերնով կը յայտարարէր. «Մեր երկիրը պէտք չունի այս բաներուն...»:

Երկիրը պիտի չհետեւի նախարարին պատուիրաններուն: Սելանիկի բանուորներուն հակայական գործաւորական միթիւնները՝ բողոքելու համար կառավարութեան հակասենտիքայական արշաւին, ապացոյց էին ատոր: Սենտիքաները եւ բանուորական ուրիշ կազմակերպութիւններ պիտի շարունակեն ապրիլ ու մեծնալ գաղտնաբար:

Բոլորովին վերջերս, կոստանդնուպոլսոյ մէջ հիմնուեցաւ Թուրք ընկերվարական թերթ մը, Իշթիրաք (Համերաշխութիւն)...

* Un nouveau retour offensif de la contre-révolution n'est point considéré comme impossible dans l'empire des sultans... Malheureusement, il y a encore le cauchemar d'une guerre désastreuse, nourri, entretenu par les intrigues des puissances capitalistes.

ORGANISATION ET ACTION

Le parti «Daschnaktzoutioun» donne ainsi le spectacle d'une grande force, solidaire et vigilante, en action perpétuelle dans les trois Etats limitrophes, en Turquie, en Perse et en Russie; une force avec laquelle les gouvernements respectifs sont obligés de compter.

En Turquie, une sorte d'alliance défensive fut contractée l'an dernier entre le Comité ottoman «l'Union et Progrès» et notre organisation, en vue d'assurer le maintien du régime constitutionnel et le progrès normal du pays, contre les menaces de la vieille Turquie absolutiste*.

Dans l'Arménie russe, peu avant l'assaut de la réaction stolyпинienne l'énorme majorité de notre peuple travailleur était dans les cadres du «Dachnaktzoutioun». Le parti présidait en quelque sorte aux destinées de la nation, en proie à toutes les forces ténébreuses et meurtrières.

Cette domination sur les masses, sans précédent dans notre histoire, nous permit, dans les années terribles de 1903-1907, de mener victorieusement nos luttes contre de puissants ennemis et de faire restituer à la nation ses institutions culturelles – les écoles, les biens de l'église entretenant ces écoles, la société pour la publication des livres, les sociétés de bienfaisance – qui étaient supprimés sous le régime plévéien.

Dans l'Arménie turque, même caractère populaire d'organisation. Dans les provinces de Bitlis et de Van, les deux grands vilayets arméniens, nous avons jusqu'en 1908 sous notre drapeau, toute la population paysanne et valide, organisée en groupes politiques. (Les groupes politiques subsistent encore de nos jours, mais leur nombre est réduit).

Ces groupes étaient exercés pour la défensive et pour l'offensive. Dans chaque village, le parti choisissait 5-8 personnes de confiance, les plus expérimentées et les plus courageuses –souvent dans l'âge de 45 à 50 ans – et les chargeait de la haute surveillance. C'était la bande mobile ou volante qui avait pour tâche de subvenir aux multiples besoins des fidaïs, les transporter de lieu en lieu, assurer leur évation en cas de poursuite et courir à l'aide des villages voisins particulièrement menacés par les hordes kurdes.

Il y avait à côté de cette bande mobile, d'autres groupes dans chaque village:

1. Groupe militant, au nombre de 30 à 50 hommes, chargé de rester toujours dans l'intérieur du village, pour le défendre en cas d'attaque.
2. Groupe auxiliaire ou «financier», chargé de trouver les ressources matérielles.

Աշխատաւորական շարժումը առ այժմ կը կեդրոնանայ եւրոպական Թուրքիոյ մէջ, բայց շուտով, տնտեսական զարգացման ընթացքին հետ, պիտի տարածուի ամբողջ Կայսրութեան մէջ, եւ մենք՝ հայ, թուրք եւ սլաւ ընկերվարականներս պիտի կարողանանք, ուշ կամ կանուխ, կազմակերպել մեր օսմանեան Սիջազ-գայնականը, նման աստրիացի մեր ընկերվարական ընկերներուն:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆ

Դաշնակցութիւն կուսակցութիւնը կը յայտնուի ուրեմն մեծ ուժով, միասնական եւ աշխուրջ, մշտական գործի վրայ սահմանակից երեք պետութիւններու՝ Թուրքիոյ, Պարսկաստանի եւ Ռուսիոյ մէջ. ոյժ մը՝ զոր հաշուի առնելու ստիպուած են համապատասխան կառավարութիւնները:

Թուրքիոյ մէջ, անցեալ տարի տեսակ մը պաշտպանողական ուխտ կնքուեցաւ օսմանեան Կոմիտէի եւ մեր կազմակերպութեան միջեւ՝ սահմանադրական վարչաձեւը եւ երկրի բնական զարգացումը պաշտպանելու համար ընդդէմ բացարձակապաշտ հին Թուրքիոյ սպառնալիքներուն*:

Ռուսական Յայաստանի մէջ, ստորիպեան վերջին գրոհէն քիչ առաջ, մեր աշխատաւոր ժողովուրդին մեծամասնութիւնը Դաշնակցութեան շարքերուն մաս կը կազմէր: Կուսակցութիւնը ձեւով մը կ'առաջնորդէր ճակատագիրը ազգի մը, որ զոհն էր միջին եւ արիւնարբու բոլոր ուժերուն:

Մեր պատմութեան մէջ աննախընթաց՝ զանգուածներու այս տիրապետումը, հնարաւորութիւն տուաւ մեզի 1903-1907 սարսափելի տարիներուն յաղթականօրէն առաջ մղելու մեր պայքարը ընդդէմ հզօր թշնամիներու, եւ ազգին վերադարձնելու իր մշակութային հիմնարկութիւնները, – դպրոցները, դպրոցները մատակարարող եկեղեցական ինչքերը, հրատարակչական ընկերութիւնը –, որոնք բոլորը ջնջուած էին պլեւէական վարչակարգի օրով:

Թրքական Յայաստանի մէջ՝ ժողովրդական կազմակերպութեան միեւնոյն ձեւը: Հայկական երկու մեծ վիլայէթներուն՝ Պիթլիսի եւ Վանի մէջ, մինչեւ 1908 թ. մեր դրօշին տակ ունէինք՝ քաղաքական խումբերու ձեւին տակ կազմակերպուած՝ ամբողջ գործօն գիւղացիութիւնը (քաղաքական խումբերը կը մնան մինչեւ այսօր, բայց նուազ թիւով):

Այս խումբերը մարզուած էին պաշտպանողական եւ

* Սուլթաններու կայսրութեան մէջ հակալեզապիտանական [վարչաձեւի] նոր վերադարձ մը, անհաւանական չէ բնաւ: Դժբախտաբար, տակաւին գոյութիւն ունի աւերիչ պատերազմի մը մղմանը՝ դրամատիրական մեծ տէրութեանց կողմէ սնուցուած եւ յարդարուած:

3. Groupe militaire, pour procurer des armes.

4. Groupe de femmes, chargé spécialement d'assurer le transport des lettres, la correspondance entre les différentes localités.

De cette façon était organisée toute la population arménienne sur la vaste plaine de Mousch, environ 100 villages, de même à Sassoun, à Vaspourakan et ailleurs.

Jusqu'en 1908, l'activité de notre parti, en Turquie, s'exerçait clandestinement et nuitamment, les camarades n'osant pas sortir dans la journée. Le transport d'armes, la propagande, l'armement de la population, les exercices de tir, tout se passait à la faveur de la nuit.

Cette activité était donc essentiellement politique et révolutionnaire.

Elle continue aujourd'hui, mais ouvertement. Dans tous les centres de l'Arménie turque, ainsi que dans d'autres localités de l'empire, habitées par les Arméniens, notre parti a ses bandes de «fidaïs», dont le but unique est de veiller à ce que la réaction ne relève pas la tête. Dans cette tâche pénible et nécessaire, il a partout pour alliés les Comités d' «Ittihat» (Union et Progrès).

Pendant les tristes journées de la contre-révolution, nos comités à Erzeroum, à Mousch, à Bitlis et à Van ont grandement contribué à l'œuvre de la paix, troublée si violemment par la soldatesque de Constantinople, excitée et dirigée d'Ildiz-Kiosque. Notre camarade Top-tchian, assassiné récemment près d'Erzeroum, fut dans cette ville, durant ces tragiques journées, l'éloquent propagateur de l'idée constitutionnelle et de la fraternité arméno-musulmane.

A Adana même, où le fanatisme sanguinaire de la population, une fois encore, fut déchaîné contre nous par les excitations du régime en agonie, nos camarades organisèrent l'œuvre de défense contre la plèbe, armée et soutenue par la réaction. Durant les premiers jours, ils réussirent à repousser l'assaut de la populace, et le drame se serait borné à peu de chose relativement (500 Arméniens tués et autant de Musulmans), si les troupes envoyées par le gouvernement central n'avaient pas trahi leur mission pacificatrice et ne s'étaient pas ruées sur la population arménienne, déjà désarmée par des promesses machiavéliques.

Notre organisation dans les différentes villes et provinces en Turquie se divise actuellement en:

1. Groupes politiques ou militants;
2. Unions de paysans;
3. Syndicats professionnels;
4. Unions coopératives (Coop. de consommation);
5. Unions d'intellectuels.

յարձակողական [նպատակներով]: Իւրաքանչիւր գիւղի մէջ կուսակցութիւնը կ'ընտրէր վստահելի 5-8 հոգի, ամէնէն փորձառուները եւ ամէնէն քաջերը, եւ անոնց կը վստահէր վերին հակողութիւնը: Ասիկա, շարժուն կամ շրջուն խումբն էր, որուն պարտականութիւնն էր հոգալ Ֆետայիներու բազմապիսի կարիքները, փոխադրել զանոնք տեղէ տեղ, հետապնդումի պարագային՝ ապահովել անոնց փախուստը, եւ օգնութեան հասնիլ քիւրտ հրոսակներու կողմէ վտանգուած հարեւան գիւղերուն:

Շարժուն այս խումբին կողքին կային ուրիշներ իւրաքանչիւր գիւղի մէջ:

- 1) Զինեալ խումբ, 30-50 հոգիէ բաղկացեալ, միշտ գիւղին մէջ մնալու եւ վտանգի պարագային զայն պաշտպանելու համար:
- 2) Օժանդակ կամ «տնտեսական» խումբ, նիւթական միջոցներ [հասոյթ] ճարելու համար:
- 3) Զինուորական խումբ, գէնք հայթայթելու համար:
- 4) Կանանց խումբ, յատկապէս նամակներու փոխադրութիւնը, տարբեր բնակավայրերու միջեւ հաղորդակցութիւնը ապահովելու համար:

Այս ձեւով էր կազմակերպուած շուրջ 100 գիւղերէ բաղկացած Մշոյ ընդարձակ դաշտին հայ բնակչութիւնը. նոյնպէս՝ Սասունի, Վասպուրականի մէջ եւ այլուր: Մինչեւ 1908 թ., Թուրքիոյ մէջ մեր կուսակցութեան գործունէութիւնը տեղի կ'ունենար գաղտագաղտի եւ գիշերները, [որովհետեւ] ընկերները չէին համարձակեր ցերեկը դուրս գալ: Զէնքերու փոխադրութիւնը, քարոզչութիւնը (պրոպականդ), ժողովուրդին զինումը, գինավարժութիւնները, ամէն ինչ կը կատարուէր գիշերները:

Այս գործունէութիւնը ուրեմն էապէս քաղաքական էր եւ յեղափոխական:

Ան կը շարունակուի այսօր, սակայն, բացայայտօրէն: Թրքական Հայաստանի բոլոր կեդրոններուն, ինչպէս նաեւ կայսրութեան՝ հայերէ բնակուած բոլոր վայրերուն մէջ, մեր կուսակցութիւնը ունի «Ֆետայական» խումբեր, որոնց միակ նպատակն է՝ արթուն հսկել որպէսզի յետադիմութիւնը գլուխ չբարձրացնէ: Այդ դժուարին [բայց] անհրաժեշտ գործին մէջ, ամէն տեղ, իբրեւ գործակից ունի «Իթիհատ»ի (Միութիւն եւ Յաւանքի մութիւն) Կոմիտէները:

Հակալեզապիտանութեան տխուր օրերուն, էրզրումի, Մշոյ, Պիթլիսի եւ Վանի մեր կոմիտէները մեծապէս նպաստեցին խաղաղութեան [պահպանման] գործին, – այնքան ուժգին խռովուած Կոստանդնուպոլսոյ անկարգապահ զօրքերուն կողմէ, [որոնք] դրդուած ուղեկավարուած էին Երջուրդ-Քէօշկէն: Մեր ընկերը՝ Թոփչեան, վերջերս սպաննուած էրզրումի մօտերը, ողբերգական այդ օրերուն, հանդիսացած էր նոյն քաղաքին մէջ Սահմանադրութեան ու հայեւթուրք եղբայրակցութեան գաղափարին պերճախօս տարածիչը:

Ces derniers sont chargés de la propagande orale et écrite. Ils publient des journaux, créent des salles de lecture et des bibliothèques, organisent des meetings, souvent avec la participation des démocrates jeunes-turcs. A l'ordre du jour de ces nombreuses réunions figure presque toujours l'épineuse *question de races*. Sans cesse, les camarades prêchent la solidarité des peuples et l'entente de tous les sincères constitutionnalistes, en face du danger permanent de la contre-révolution.

Mais les questions sociales ne sont point négligées. Les «daschnaktzakans» sont convaincus que les réformes sociales et agraires, l'amélioration du sort des grandes masses musulmanes sont le moyen le plus efficace pour gagner ces masses ignorantes à la cause de la constitution et pour neutraliser une fois pour toutes les intrigues réactionnaires. Et nous développons sans cesse cette thèse fondamentale dans nos publications et dans nos meetings.

Dans les unions paysannes, comme dans les coopératives et les syndicats, nos propagandistes cherchent à éveiller la conscience de classe parmi les travailleurs et à les préparer pour les luttes futures. Ils leur apprennent à entrevoir et à comprendre, au-dessus des intérêts immédiats et en dehors de la satisfaction des besoins quotidiens, l'idéal final des luttes émancipatrices: le *socialisme*.

Lors des premières élections législatives, en 1908, dans la plateforme électorale du «Daschnaktzoutioun» figuraient, entre autres, les revendications économiques suivantes:

1. Socialisation (communisation) de toutes les terres appartenant à la Couronne;
2. Remaniement radical du système fiscal, l'institution de l'impôt progressif sur les revenus et les successions;
3. Assurance par l'Etat contre les fléaux naturels;
4. *Réglementation du travail*.

Fixation de la durée du travail pour les ouvriers des usines et des fabriques; abolition du travail nocturne pour les femmes et les enfants; interdiction du travail aux enfants au-dessous de 15 ans; de 15 à 18 ans, limitation de la durée du travail à six jours; assurance des ouvriers, aux frais de l'Etat et des patrons, contre les accidents, la maladie, la vieillesse et le chômage forcé.

Ce n'est peut-être pas un programme à l'euro-péenne, un vaste projet de réformes sociales; mais ce sont les premiers tâtonnements de la démocratie et du socialisme dans le sombre labyrinthe de l'Empire ottoman.

Ատանայի մէջ իսկ, ուր [Թուրք] ժողովուրդի արիւն- ուռչտ մոլեռանդութիւնը, հոգեվարքի մէջ գտնուող վարչակարգին գրգռութիւններով, անգամ մը եւս շրդ- թալապերծուեցաւ մեզի դէմ, մեր ընկերները կազմա- կերպեցին [ինքնա]պաշտպանութեան գործը՝ յետադի- մութեան օգնութեամբ զինուած խուժանին դէմ: Առա- ջին օրերուն, անոնք յաջողեցան ետ մղել ամբողջին գրո- հը, եւ տրամը յարաբերաբար քիչ բանով պիտի փակ- ւէր (500 հայ եւ նոյնքան մահմետական սպանուած), եթէ կեդրոնական կառավարութեան ղրկած զօրքերը դաւաճանած չըլլային իրենց խաղաղարարի առաքելու- թեան եւ գրոհած չըլլային՝ արդէն մաքիաւելական խոստումներով զինաթափ եղած հայ ազգաբնակչու- թեան վրայ:

Ներկայիս, Թուրքիոյ տարբեր քաղաքներուն եւ նա- հանգներուն մէջ մեր կազմակերպութիւնը կը բաղկա- նայ.—

- 1) Քաղաքական եւ շարքային ընկերներու խումբե- րէն.
- 2) Գիւղացիական խումբերէ.
- 3) Արհեստակցական սենտիքաներէ.
- 4) Համագործակցական (սպառողական) միութիւն- ներէ.
- 5) Մտաւորականներու միութիւններէ:

Վերջիններուն պարտականութիւնն է՝ բանաւոր եւ գրաւոր քարոզչութիւնը: Կը հրատարակեն թերթեր, կը հիմնեն լսարաններ եւ գրադարաններ, կը կազմակեր- պեն, յաճախ երիտասարդ-թուրք դեմոկրատներու հետ միասին, միթիւնկներ: Բազմաթիւ հանդիպումներու օ- րակարգին վրայ գրեթէ միշտ կը գտնուի փշոտ «ցեղա- յին հարցը»: [Մեր] ընկերները անդադար կը ջատագո- վէին ժողովուրդներու զօրակցութիւնը եւ բոլոր ան- կեղծ սահմանադրականներու համերաշխութիւնը՝ հա- կայեղափոխութեան մնայուն վտանգին դէմ:

Ընկերային հարցերը, սակայն, մոռցուած չեն բնաւ: Դաշնակցականները համոզուած են որ ընկերային եւ հողային բարեկարգումները, մահմետական մեծ զանգ- ւածներու վիճակին բարելաւումը՝ ամէնէն ազդու մի- ջոցներն են այս տգէտ զանգուածները սահմանադրա- կան դատին սիրաշահելու եւ յետադիմական սադրանք- ները միանգամընդմիջ չհզօքացնելու համար: Եւ ան- դադար, մեր հրատարակութիւններուն մէջ եւ միթիւնկ- ներու ընթացքին, կը զարգացնենք այս հիմնական խըն- դերը:

Գիւղացիական միութիւններու, ինչպէս եւ համա- գործակցականներու եւ սենտիքաներու մէջ, մեր քարո- ղիչները կը ջանան աշխատաւորներու մօտ արթնցնել դասակարգային գիտակցութիւն եւ պատրաստել զա- նոնք գալիք պայքարներուն: Անոնց կը սորվեցնեն տես- նել ու հասկնալ, անմիջական շահերէն վեր եւ առօրեայ կարիքներու գոհացումէն դուրս, ազատագրական պայքարներու վախճանական իտէալը,— ընկերվարու- թիւնը:

PRESSE ET LITTÉRATURE

La presse de «Daschnaktzoutioun» se compose des publications suivantes :

1. *Droschak* (le Drapeau), mensuel, organe central et théorique du parti, publié à Genève;
2. *Azatamart* (Lutte pour l'émancipation), grand journal quotidien, paraissant à Constantinople;
3. *Harradj* (En Avant!), paraissant deux fois par semaine à Erzeroum (Turquie);
4. *Aravot* (Le Matin), paraissant deux fois par semaine à Tebriz (Perse);
5. *Hayrenik* (Patrie), hebdomadaire, paraissant à Boston (Amérique du Nord).

Un grand nombre de livres et de brochures sont sorties de nos imprimeries durant les trois dernières années. En voici quelques-uns :

1. ARARATSKY, V.— Les partis politiques en Russie.
2. — Lettre de socialiste,
3. ABEGH.— Système électoral démocratique.
4. AKNOUNI.— Vers la lutte.
5. ANDRANIK. — Instructions militaires.
6. CHICHKO, L.— Le programme agraire et le socialisme scientifique. (Trad. du russe.)
7. — Programme minimum.
8. DOUMAN.— Organisation de la Défense.
9. JAURÉS, J.— La propriété bourgeoise et son expropriation future. (Extrait d'un discours.)
10. KAJAK. — La Fédération.
11. KAUTSKY, K.— La question nationale en Russie.
12. LASSALLE, F.— L'essence de la Constitution.
13. NICOLAIEFF.— Coopération.
14. SCHAHATUN.— Fédéralisme et principes démocratiques.
15. TADEVOS.— La grande Révolution.
16. TCHERNOFF, V.— A propos de la théorie de la lutte de classes. (Trad. du russe)
17. — Prolétariat et paysans.
18. TOPTCHIAN.— Syndicats professionnels.
19. VANDERVELDE, Emile.— La situation de la classe ouvrière en Belgique.
20. WARANDIAN. — La Régénération du peuple, notre rôle et nos devoirs.
21. Organisation de la Défense.
22. — Le parti «Daschnaktzoutioun» (Programme et tactique.)
23. — Le Spencérianisme devant la conception du monde moderne.
24. — La Vendée Tartare.
25. — Milices populaires.
26. ZAC.— La terre et le capitalisme. (Trad. du russe.)
27. ZAVARIAN. — Décentralisation.

Toutes ces publications traitent des questions de programme et de tactique.

De nouveaux livres et brochures sont en voie de publication à Constantinople et à Genève.

M. WARANDIAN

1908ի երեսփոխանական առաջին ընտրութիւններու ատեն, Դաշնակցութեան ընտրական յայտագրին մէջ, ի միջի այլոց, կը գտնուէին հետեւեալ պահանջները:

- 1- Ընկերայնացում (համայնացում) Գահին [Թագաւորութեան եւ պետութեան] պատկանող բոլոր հողերուն:
- 2- Արմատական փոփոխութիւն հարկային սիստեմի, եկամտուններուն եւ ժառանգութեանց վրայ առաջատու- ական տուրքի հաստատում:
- 3- Պետական ապահովագրութիւն բնական աղէտնե- րու դէմ:
- 4- Աշխատանքի կանոնակարգում:

Գործարաններու եւ գործատեղիներու բանուորներու աշխատանքի ժամերու ճշդում. կիներու եւ անչափահաս- ներու գիշերային աշխատանքի ջնջում. արգելք մինչեւ 15 տարեկան հասակը տղաք աշխատացնելու: 15-18 տարե- կաններու՝ աշխատանքի ժամանակի սահմանափակում: Պետութեան եւ գործատերերու ծախսով բանուորներու ապահովագրում՝ արկածներու, հիւանդութեան, ծերու- թեան եւ գործազրկութեան դէմ:

Ասիկա թերեւս եւրոպական ձեւի յայտագիր մը չէ,— ընկերային բարեկարգումներու ընդարձակ ծրագիր մը, բայց ասոնք ժողովրդավարութեան եւ ընկերվա- րութեան առաջին խարխափումներն են՝ Օսմանեան կայսրութեան միջին լաբիւրինթոսին մէջ:

ՄԱՍՈՒԼ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Տեսնել կողքի սիւնակ, Ֆրանսերէն բնագիրը:

Մ. ՎԱՐԱՆԴԻԱՆ

ԳԼՈՒԽ V

**ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ
ԱՏԱՆԱՅԻ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ**

1908 թ. Օսմանեան Սահմանադրութեան թեւակոխած առաջին մէկ տարուան, ինչպէս եւ Ատանայի կոտորածներուն մասին «ՆԻՒԹԵՐ»-ու Ձ. հատորով լոյս ընծայած ենք արդէն մեծ թիով վաւերագրեր (էջ 213-292): Հետագայ էջերով կը ներկայացուին շարք մը նորայայտ փաստաթուղթեր, որոնք յաւելեալ լոյս կը սփռեն Դաշնակցութեան եւ Իթքիհատի փոխ-յարաբերութիւններուն վրայ: Այս վերջինները, սկզբնապէս թէւ հաշտ եւ որոշ չափով գործակցական, շատ չանցած սակայն լարուած բնաւորութեամբ պիտի յատկանշուին, յատկապէս Ատանայի սարսափազդու կոտորածներուն առիթով երբ՝ Ապտիլ Համիտի յետադիմական պետական հարուածին ձախողութենէն ետք, իշխանութեան գլուխ վերադարձած Իթքիհատը, պետական պաշտօնական խողովակներու օգտագործումով եւ այլ գաղտնածածուկ միջոցներով, շարունակեց համիտեան վարչակարգի վարքագիծը, ջանալով միջազգային հանրային կարծիքին մէջ տարածել այն միտքը, որ գործուած ահաւոր աղէտին մէջ թուրքերու հետ հաւասար, եթէ ոչ աւելի, ծանր պատասխանատուութիւն ունէին հայերը՝ իրենց գրգռիչ ընթացքով: Թուրք իշխանութեանց այս երկդիմի, յաճախ նաեւ հակահայ տեղեկատուութիւնը կ'ապակողմնորոշէր անշուշտ միջազգային հանրութիւնը, որուն հետեւանքով ալ ժամանակի երոպական եւ թուրք մամուլի էջերը՝ Կիլիկեան կոտորածներուն մասին, կը վխտան հակասական լրատուութեամբ եւ կասկածելի մեկնաբանութիւններով:

Այս իրողութեան դիմաց, Եւրոպայի մէջ «Դրօշակ»ի խմբագրութիւնը կը լծուի տենդոտ աշխատանքի, նպատակ ունենալով մէկ կողմէ՝ բացայայտել «սահմանադրական» կոչեցեալ թրքական իշխանութեանց դատապարտելի ընթացքը, միւս կողմէ՝ սրբագրել եւ ուղղել եւրոպական մամուլին թոյլ տուած խեղաթիրումները:

Վերոյիշեալ հարցերուն վերաբերող փաստաթուղթերը կը պատկանին 1908-1909 տարիներուն. անոնց մեծագոյն մասը կը շօշափէ Ատանայի կոտորածներուն կապուած խնդիրներ: Առաջին բաժնին մէջ տրուած են 1908 թ., սահմանադրական շարժման առաջին օրերուն, «Դրօշակ»ի խմբագրութեան երեք նամակները յղուած երիտասարդ թուրքերու գոյգ հատուածներուն, - «Թերաքքը»ի եւ «Մեշվերէթ»ի: Երկրորդ բաժնի առաջին երկուքը (57-125 եւ 27-127) Արեւելեան Բիւրոյի կողմէ ժընեւէն ուղարկուած գրութիւններ են Պոլսոյ Պատասխանատու մարմնին. ասոնք կը պատկանին Միք. Վարանդեանի գրչին. երրորդը՝ Փրօ-Արմենիայի ծանօթ խմբագրապետ Փիեռ Քիյառին ուղղուած նամակ է (1908 թ. Նոյեմբերին դադրեցուած էր թերթին հրատարակութիւնը): Ապա, երկրորդ եւ երրորդ բաժիններուն մէջ կը հետեւին շարք մը հեռագիրներ Պոլսոյ եւ ժընեւի միջեւ փոխանակուած, ինչպէս նաեւ Արեւմ. Բիւրօ-«Դրօշակ»ի հաղորդագրութիւնները եւրոպական մամուլին, քաղաքական պետական անձնատուութեանց եւ թրքական իշխանութեանց:

Յրանսերէն բնագիրներուն հետ տրուած են հայերէն թարգմանութիւնները:
ԽՍԲ.

Ա.- ԵՐԵՔ ՆԱՄԱԿ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹՈՒՐԲԵՐՈՒՆ

Մատեան թիւ 91, էջ 135

Ա 1.- ԹԵՐԱՔՔԸՆ

1908, le 21 juillet

1908, 21 Յուլիս

[Terakki]
Chers camarades,

Թերաքքիւն¹

Nous avons reçu votre télégramme, auquel nous avons répondu immédiatement par une dépêche. Aujourd'hui nous avons reçu votre lettre.

Ստացանք ձեր հեռագիրը, որուն անմիջապէս պատասխանեցինք հեռագրալուրով մը: Այսօր ստացանք ձեր նամակը:

Nous venons de recevoir en même temps une lettre de Paris par laquelle les camarades de Mechveret renoncent à aller à Vienne pour des motifs qui les retiennent à Paris. Nous avons télégraphié et écrit à notre camarade à Vienne pour l'avertir. Nous attendons la réponse.

Միեւնոյն ժամանակ Փարիզէն ստացանք նամակ մը, որով Մեշվերէթի² ընկերները, Փարիզ մնալու հարկադրանքին տակ, կը հրաժարին Վիեննա երթալէ: Հեռագրեցինք եւ գրեցինք Վիեննայի մեր ընկերոջ՝ զինք տեղեակ պահելու համար: Պատասխանի կը սպասենք:

N'est-il pas mieux de voir les camarades de Mechveret et de prendre une décision ensemble, afin que la réunion ne traîne plus en longueur?

Աւելի լաւ չէ՞ տեսնուիլ Մեշվերէթի ընկերներուն հետ եւ միասնաբար որոշել, որպէսզի ժողովը չձգձրգուի:

Donc il faut attendre jusqu'à ce que une entente eut lieu sur le lieu de [la] réunion.

Ուրեմն պէտք է սպասել մինչեւ որ համաձայնութիւն մը գոյանայ ժողովատեղիին մասին:

Salutations cordiales
RÉDACTION DU DROSCHAK

*Սիրալիր բարեւաններով
«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ*

1.- Փարիզի մէջ իշխան Սապահետտիցի գլխաւորած երիտասարդ թուրքերու կազմակերպութիւն:
2.- Անձեւ Ռիզայի խմբագրութեամբ Փարիզ հրատարակուող թերթ, երիտասարդ թուրքերու Իթքիհատ (Միութիւն) հատուածին պատկանող:

Մատենի քի 91, էջ 136

Ա 2.- ՄԵՇՎԵՐԵԹԻՆ

Այս գրութիւնը պատասխան-նամակ է Անճէտ Ռիզայի 1908 թ. 17 Յուլիս քուակիր նամակին, որով շնորհակալութիւն յայտնելով հանդերձ «Գրօշակ»ի խմբագրութեան շնորհատրութիւններուն, հարց կու տար թէ ինչո՞ւ «Գաշնակցութիւնը իր ուժերը շարժման մէջ չէր դնէր, իբրև արձագանգ մակերդնական գորքի ապստամբութեան (տես «ՆԻՒԹԵՐ» Զ. հատոր, էջ 243): Կը հետեւի (Ա. 3) խմբագրութեան պատասխանը:

1908, le 21 juillet

[Mechveret]

Chers camarades,

Nous avons bien reçu votre lettre et nous répondons à vos propositions que nous considérons aussi importantes comme vous. Mais nous avons le regret à vous dire que nous ne pourrions pas les réaliser aussi vite que vous les désirez pour des raisons suivantes.

Vous savez bien les événements de Van et leur conséquence. A l'heure actuelle nos camarades sont aux prises avec les forces du gouvernement dans la montagne du sud de Van, et tout le vilayet est dessus-dessous. Comme vous voyez nos forces sont engagées dans une lutte, de sorte que les troupes ne peuvent quitter les vilayets d'Arménie.

Quant aux villes importantes que vous avez en vue pour y faire un coup faisant écho au mouvement révolutionnaire en Macédoine, nous avons la hâte de vous dire qu'à Constantinople ainsi qu'à Smyrne nos forces sont limitées par suite des arrestations malheureuses; nous sommes en état de préparation de l'organisation.

Nous ferons tout notre possible pour être prêt à une action à une éventualité quelconque. Nous avons écrit déjà à nos camarades qui sont chargés de cette tâche.

Si vous nous aviez prévenu à temps, avant que la révolution eut éclaté, nous ferions le nécessaire pour parer à cette éventualité qui nous a surpris.

Il faut, au point de vue pratique, mettre en accord les forces en action pour ne pas être surpris par les événements.

Profitant du mouvement révolutionnaire, il faut lancer une proclamation énergique et il faut la répandre, sans plus de retard, dans les populations de la Turquie avant que le gouvernement ait pris des mesures pour étouffer le mouvement qui a si admirablement commencé. Vous pouvez nous en envoyer en nombre pour répandre.

Nous avons l'espoir qu'avec persévérance et une bonne méthode de propagande active, le mouvement aura un écho retentissant et entraînera avec lui tous les éléments qui sont courbés sous le même joug d'une tyrannie détestable.

Cordiales salutations
RÉDACTION DU DROSCHAK

1908, 21 Յուլիս

[Մեշվերէթին]

Սիրելի ընկերներ,

Ստացած ենք ձեր նամակը եւ կը պատասխանենք ձեր առաջարկութեանց, գորս ձեզի պէս մենք եւս կարելոր կը համարենք:

Քաջածանօթ էք Վանի ղէպքերուն եւ անոնց հետեւանքին: Ներկայիս մեր ընկերները ընդհարման մէջ են կառավարութեան ուժերուն հետ՝ Վանի հարաւի լեռներուն մէջ, եւ ամբողջ նահանգը տակնուվրայ է: Ինչպէս կը տեսնէք, մեր ուժերը պայքարի մէջ են եւ գունդերը չեն կրնար լքել Հայաստանի նահանգները:

Գալով կարելոր այն քաղաքներուն, գորս դուք նկատի ունիք՝ Մակեդոնիոյ յեղափոխական շարժման արձագանգելու նպատակով՝ այդ տեղերը եւս հարուած հասցնելու համար, կը փութանք ըսելու ձեզի, թէ կոստանդնուպոլսոյ ինչպէս եւ Ջմիւռնիոյ մէջ, ցաւալի ձերբակալութեանց հետեւանքով, մեր ուժերը սահմանափակ են: [այդ տեղերը] պատրաստուելու եւ կազմակերպուելու վրայ ենք:

Մեր կարելին պիտի ընենք՝ որեւէ պատահականութեան դիմաց՝ գործելու պատրաստ վիճակի մէջ գտնուելու համար: Գրած ենք արդէն այդ գործին պատասխանատու մեր ընկերներուն:

Եթէ ատենին՝ նախ քան յեղափոխութեան պայթիլը, իմացուցած ըլլայիք մեզի, անհրաժեշտը ըրած պիտի ըլլայինք առաջին առնելու համար այդ հաւանականութեան, որ մեզ անակնկալի բերաւ:

Գործնական գետնի վրայ, շարժման մէջ գտնուող ուժերը պէտք է միացնել, անակնկալի չգալու համար:

Յեղափոխական շարժումէն օգտուելով, պէտք է գործը կոչ ուղղել եւ անյապաղ գայն տարածել Թուրքիոյ ազգաբնակչութիւններուն մէջ, նախքան որ կառավարութիւնը միջոցներ ձեռք առնէ խեղդելու շարժումը, որ սքանչելիօրէն սկսած է: Տարածելու համար կրնաք մեծ թիւով դրկել մեզի:

Կը յուսանք որ, յարատեւութեամբ եւ քարոզչական ազդու մեթոտով մը, շարժումը շառաչուն արձագանգ պիտի գտնէ եւ իր ետեւէն քաշէ՝ ատելի բռնատիրութեան մը տակ կքած բոլոր տարրերը:

Սիրալիր բարեւներով
«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մատենի քի 91, էջ 147-147ա

Ա 3.- ՄԵՇՎԵՐԵԹԻՆ

1908, le 25 juillet

[Mechveret]
Chers camarades,

En répondant à votre appel en faveur des vaillants révolutionnaires qui mènent, en ce moment, la noble lutte de la justice et de la liberté en Macédoine, nous vous envoyons un petit don de 500 francs à cette fin. Nous espérons que votre appel patriotique sera accueilli par tout le monde qui tient à cœur le bien-être et l'amélioration du sort de la Turquie.

Les derniers dépêches nous informent que le sultan, forcé sans doute par les événements, a ordonné de convoquer la Chambre. Cette nouvelle est de nature à surprendre les gens qui sont sceptiques à l'égard de la bonne foi d'Abdul Hamid.

Il faut se garder d'être dupe et se faire illusion sur la promesse d'un souverain qui est connu pour ses mensonges et sa mauvaise foi. Il peut tirer parti des événements qui se passent en Russie et en Perse pour donner à un moment choisi, un coup à la Constitution qu'il vient d'accorder à contre-cœur, au pays. Il peut faire la même chose que firent les deux autocrates voisins, surtout lui qui a supprimé la première Constitution.

Donc, il faut être très clairvoyant pour mener à bonne fin le mouvement commencé. Il ne faut pas mettre bas les armes tant que le tyran n'a pas complètement désarmé pour être dangereux, autant que l'atmosphère n'est pas pacifiée et la foi rassurée.

Un compromis hâtif et quelque hésitation peut compromettre le beau geste et avoir une conséquence grave pour le but poursuivi.

Nous croyons fermement que les personnes qui ont la responsabilité de mener le mouvement – qui va admirablement d'ailleurs – aient assez de conscience pour couper les ailes à un élan magnifique en comptant sur les paroles d'Abdul Hamid.

C'est l'inauguration de l'histoire contemporaine de la Turquie; il faut mettre en bon champ.

N'est-il pas temps que le parti résolu et met catégoriquement ses revendications, en demandant en premier lieu, l'évacuation immédiates des prisons par la jeunesse condamnée pour le délit politique?

Vu l'expérience du passé et des événements récents qui se passent dans les autres pays, nous avons cru utile à vous faire part, en bon camarades, notre pensée et notre inquiétude.

Salutations cordiales,
RÉDACTION DU DROSCHAK

1908, 25 Յուլիս

[Մեշվերէթին]
Սիրելի ընկերներ,

Ի պատասխան ձեր կոչին [եւ] ի նպաստ յեղափոխական մարտիկներուն, որոնք յանուն արդարութեան եւ ազատութեան, Մակեդոնիոյ մէջ ներկայիս ազնիւ պայքար կը մղեն, այդ նպատակին 500 ֆրանքի փոքրիկ նուէր մը կը դրկենք: Կը յուսանք որ ձեր հայրենասիրական կոչը պիտի ընդունուի բոլոր անոնցմէ որ Թուրքիոյ վիճակին բարելաւումը կը բաղձան:

Վերջին հեռագրաւորները կ'իմացնեն, որ Սուլթանը – անկասկած ղէպքերու հարկադրանքին տակ – հրահանգած է Խորհրդարանը ժողովի հրաւիրել: Այս լուրը անակնկալ մըն է մարդոց համար՝ որոնք սկեպտիկ են Ապտիւլ Համիտի անկեղծութեան նկատմամբ:

Պէտք է զգուշանալ խաղի գայլէ եւ խաբուելէ խոստումէն այնպիսի վեհապետի մը, որ յայտնի է իր սուտերով եւ խաբէութեամբ: Ան կրնայ օգուտ քաղել Ռուսիոյ եւ Պարսկաստանի մէջ տեղի ունեցող ղէպքերէն՝ պատեհ առիթով հարուածելու համար Սահմանադրութիւնը, գոր ահամայից շնորհեց երկրին: Կրնայ ընել նոյնը, ինչ ըրին դրացի երկու ինքնակալները, մանաւանդ ինք՝ որ խափանեց առաջին Սահմանադրութիւնը:

Ուրեմն, պէտք է շատ յստակատես ըլլալ՝ յաջողութեամբ գլուխ հանելու համար սկսած շարժումը: պէտք է զինաթափ ըլլալ այնքան ատեն որ բռնակալը գէնքերը ամբողջովին վար չէ դրած, մանաւանդ որ մթնոլորտը մաքուր եւ ապահով չէ:

Վաղահաս զիջում մը եւ որեւէ վարանում կրնայ վտանգի ենթարկել այդ ազնիւ արարքը եւ ծանր հետեւանքներ ունենալ հետապնդուած նպատակին համար:

Մենք հաստատ կերպով կը հաւատանք, որ շարժումը – որ այլապէս սքանչելիօրէն առաջ կ'ընթանայ – առաջնորդելու պատասխանատուութիւնը ունեցող մարդիկ բաւարար չափով գիտակից կ'ըլլան՝ չկտրելու համար թեւերը՝ թափ առած սքանչելի շարժումի մը, [պարզապէս] հաւատք ընծայելով Ապտիւլ Համիտի խօսքերուն:

Թուրքիոյ ժամանակակից պատմութեան արշալոյսն է. հարկ է լաւ ճամբու վրայ դնել գայն:

Ատենը չէ՞ եկած, որ կուսակցութիւնը վճռէ եւ բացարձակ կերպով դնէ իր պահանջները, առաջին առթիւ՝ ազատ արձակումը երիտասարդութեան, բանտարկուած քաղաքական յանցանքի համար:

Նկատի ունենալով անցեալի փորձառութիւնը եւ ուրիշ երկիրներու մէջ տեղի ունեցող ղէպքերը, իբրեւ լաւ ընկերներ, օգտակար համարեցինք տեղեկացնելու ձեզի մեր մտածումն ու մտահոգութիւնը:

Սիրալիր բարեւներով
«ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

3.- Ալկնարկութիւն «միտհաթեան» անունով ծանօթ սահմանադրութեան, գոր Ապտիւլ Յամիտ Բ. 1876 թ. իր գահ բաժրանալուն առիթով հռչակեց եւ որ երկու տարի չանցած պատերազմի պատրուակին տակ՝ ջնջուեցաւ: Միեւնոյն այս սահմանադրութիւնն է, որ 30 տարի ետք, այս անգամ գահէն ընդմիջտ զրկուելու վայիսն տակ, Յամիտ վերստին լոյս աշխարհ կը բերի:

Փաստ. 74-84

Ա 4.- ԹԵՐԱՔԲԸԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆ-ՀԵՌԱԳԻՐԸ

27-7-1908
Droschak, Genève
Remerciements – Félicitations réciproques.
TERAKKI

Դրօշակին, ժընև
Շնորհակալութիւն – Փոխադարձ շնորհաւորանք-ներ:
ԹԵՐԱՔԲԻ

Փաստ. 74-96

Ա 5.- ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ՕՍՄԱՆՅԻԷՆ ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱՆՔ

3 Օգոստոս 1908
Comité Fédération Arménienne, Genève
Des milliers manifestants de Constantza acclament et félicitent de toute leurs cœurs la grandeur et le succès de votre zèle qui a si dignement contribué au prix de tant sacrifice pour la réalisation de cette liberté désirée.
JEUNE OTTOMAN

Հ. Յ. Դաշնակցութեան, ժընև
Հազարաւոր ցուցարարներ Կոստանցայէն սրտագին կ'ողջունեն վսեմութիւնը ձեր եռանդին, որ այնքան վեհօրէն եւ ի գին այնքան զոհողութեան՝ նպաստեց այս ցանկալի ազատութեան իրագործումին:
ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ՕԹՕՈՍՄԱՆ

Բ.- ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԺԸՆԵՒԷՆ

Փաստ. 57-125

Բ 1.- ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԵՒՆ

Սիրելիք,
ժընև, 4 Յունիս 1909

Չնայած Հիլմի փաշայի¹ հանդիսաւոր յայտարարութեան (Չարդի նախապատրաստութեան ու նրա իսկական հեղինակների մասին), չնայած եւ Ֆերիտ փաշայի² կողմից մեզ ուղղուած հաւաստիացումներին – թուրք կառավարութեանը, այնուամենայնիւ, հաճելի եղաւ թուրք ու այլ չարագործների հետ կախաղան հանել զրեթէ նոյն թուով հայերի... Մի անգամ եւս յուսախաբ եղանք, հաւատարմ միամտաբար Ֆերիտի ու այլոց ծանուցումներին: Խաչատուրը³ վերջին նամակով հաղորդում է, որ enquete-ի⁴ յանձնաժողովը անկախ է, թէ նա, ուրեմն, գործում է ներշնչումների տակ... Ո՛ւմ արդեօք: Չէ՞ք կարծում, որ սարսափելի ոճիրները հայ ժողովրդի դէմ գործուած են նոյն մարդկանց հաւանութեամբ, որոնց հանդէպ դուք մեզ պատուիրում էք այնքան ծայրայեղ զգուշութիւն, պատուիրում էք չքննադատել, չյարձակուել: Եւ գտնուում են նոյնիսկ ընկերներ, որոնք հակառակ են Եւրոպային ու դիւանագիտութեանը մեր արած ու անելիք դիմումներին: Ինչպէ՞ս ելնել այս դժոխային վիճակից: Թուում է, յամենայն դէպս, որ եթէ իթթիհատական կուսակցութիւնը անկեղծօրէն կամենայ, չի թոյլ տայ եւ կ'արգիլէ հակահայկական այդպիսի ոճիրներ:

Ուզեցինք մի նոր դիմումն անել հասարակական կարծիքին Ադանայի կախաղանների առթիւ, բայց ձեր veto-ն կաշկանդում է մեզ: Հակառակ էք եւ «Դրօշակում» գետեղուած յօդուածներին: – Թէեւ ամենակատաղի մեղադրականը իթթիհատի քաղաքականութեան դէմ հէնց դուք էիք ղրկել, կարծեօք Ռուբէնի⁵ գրած, – որ տպուեցաւ «Դրօշակ»ի նախավերջին համարում: Մեր գրածը նրանից ուժեղ չէ եւ երբ մենք գրում էինք մեր մեղադրականը, չգիտէինք, տարաբախտաբար, թէ

ի՞նչ է անցնում ձեր եւ իթթիհատի միջեւ: դուք չէիք հաղորդում, չնայած որ Միքայէլը⁶ եւ միւս ընկերները շարունակ յորդորում, խնդրում էինք ձեզ՝ au courant? պահել մեզ ձեր բանակցութիւնների վերաբերմամբ, որպէսզի իրարու հակառակ քայլեր չանենք: Այսօր էք միայն գրում, թէ իթթիհատին մի գրգռէք: Կը խնդրէինք աւելի որոշ գրել մեզ ձեր կարծիքը մեր բռնելիք դիրքի մասին (Երիտ. Թուրքիոյ վերաբերմամբ): Կարծու՞մ էք յիրաւի, թէ պէտք է ի սպառ ձեռնպահ մնանք ամէն տեսակ դիմումներից ու քննադատութիւններից... * * *

Մեր դրկած 20 հատորը⁸, որ հեռագրով urgent⁹ պահանջեցիք, ըստ երեւոյթին, դեռ մնում է ձեզ մօտ գրեթէ ամբողջապէս: Խնդրում ենք 5000-ը առանց ուշացնելու ղրկել Սեբաստիայի ընկերներին, որոնցից ստիպողական նամակ ստացանք: Մնացածը պէտք է նոյնպէս յանձնել Ջիֆոնին¹⁰: Նորից թախանձանօք խնդրում ենք՝ կազմակերպութեան սուղ միջոցները գործադրել վայրկեանի ամենածանր պահանջի՝ ինքնապաշտպանութեան վրայ: Թերթը¹¹ այժմ հրատարակելու դէմ (երբ Ընդհանուր) ժողովը, գուցէ եւ Խորհուրդը, այնքան մօտ է) բողոքել ենք – ինչպէս երեւում է պարզիւն – այժմ էլ շարունակում ենք բողոքել: Դա կը լինի ոչ թէ ընկերովին եւ միաբանօրէն գործ տեսնելու ապացոյց, այլ մի պարզ ու անըմբռնելի կամակորութիւն: * * *

Պետերբուրգից ու Թիֆլիսից ստացած նամակներից երեւում է, որ ունեւ կառավարութիւնը ուզում է ծանր կերպարանք տալ մերոնց գործին: Բաւական է յիշել, որ Աւետիքին¹², օրինակ, սպառնում է 4-8 տարի տաժանակիր աշխատանք: այդպէս է նա մեզ հաղորդում ուրիշների միջոցով: Յանցանքը... La Haye-ի խորհրդաժողովին ներկայանալն է... Գրեցինք, խնդրեցինք մեր բարեկամներին Պարիզ: գուցէ կարողանան Նելսոնովի¹³ միջոցով ազդել ուր հարկն է... Ընկերական բարեկներով ԱՐԵՒՍՏ. ԲԻՒՐՈ

- 1.- Գիւսէիմ Գիւսի փաշա, մեծ վեզիր:
- 2.- Թուրքիոյ ներքին գործոց նախարար:
- 3.- Է. Ակնուցին:
- 4.- Ֆրանսերէն քննիչ:
- 5.- Դաւանաբար Ռուբէն Զարդարեանի:
- 6.- Վարանդեան:
- 7.- Ֆրանսերէն՝ իրագել, տեղեակ:
- 8.- 20 հազարը (ֆրանք):
- 9.- Ֆրանսերէն՝ անյապաղ, կարելու:
- 10.- Ջիմուրական ֆոնտ, զէնք հայթաթող մարմին:
- 11.- Խօսքը կը վերաբերի Պոլսոյ մէջ «Ազատամարտ» օրաթերթի հիմնադրութեան ծրագին:
- 12.- Ա. Ահարոնեան:
- 13.- Ռուսիոյ դեսպանը Ֆրանսայի մօտ:

Բրիւսէլի Միջազգայնական Սոցիալիստական) Բիւրոյից խնդրում են մեզ՝ հաղորդել իրանց օսմ. պարլամենտի սոցիալիստ անդամների թիւն ու անունները: Խնդրում ենք անմիջապէս գրել մեզ այդ մասին: արդէն խոստացանք Բրիւսէլի սոցիալիստներին: Նման դիմում եղել է մեզ՝ անգլիացի սոցիալիստների կողմից:

Փաստ. 57-127

Բ 2.- ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԷՆ ՊՈԼՍՈՅ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄՆԻՆ

Ժընեկ 8 Յունիս [1909]

Պատ[ասխանատու] մարմնին

Սիրելիք,

Անցեալ օրը դրկուած է ձեզ դոկումենտի հարազատ պատճէնը: Ժընեկի հիւպատոսը, Հայտար Բէյ, ինչպէս գրած էինք ձեզ, անձամբ եկած էր մեր խմբագրատունը — Ռիֆաթ փաշայի¹⁴ յանձնարարութեամբ: Նա ինքը շեշտեց այդ եւ ցոյց տուեց մի գրութիւն արտաքին գործ. նախարարի՝ որ վերջինս թելադրում է հիւպատոսին՝ յանձնել մեզ Ֆերիտի¹⁵ թեզերէն:

Այդ բոլորից յետոյ մեզ զարմացնում է մինիստրի կատեգորիկ հերքումը (տպուած հայ թերթերում): Դուք, ի հարկէ լաւ չէիք արել, որ շուտընդփոյթ մամուլին էիք յանձնել մեր երկտողը, իմանալով հանդերձ, որ այդ երկտողը բառացի արտագրութիւն էր դոկումենտից եւ հետեւապէս անզգուշութիւն էր՝ այն ձեւով մամուլին յանձնելը:

Եւ հայ թերթերի, մանաւանդ «Մանգումէի» հրատարակածը իրաւ որ նման էլ չէր մեր ձեզ գրածին: Մանգումէն մինչեւ իսկ չակերտներում էր դրել:

Մինիստրը, ինչպէս կը տեսնէք դոկումենտից, գրում է equivoque-ով¹⁶: Նա մի կողմից յայտարարում է, բացարձակապէս անհիմն (absolument dénué de fondement) այն լուրերը, որոնք պնդում են, իբր թէ թուրք կառավարութիւնը rejette la faute sur les arméniens¹⁶: Միւս կողմից ծանուցում է մեզ, թէ յանցաւորները պիտի պատժուին «sans distinction de race ni religion».— Այդ վերջին Ֆրագով արդէն հասկացնելով, որ հայերը եւս կարող են ունենալ մեղքի բաժին:

Ակամա՞յ, թէ դիտաւորեալ հակասութիւն — չգիտենք:

Պարիզի դեսպանը աւելի franc¹⁷ — անկեղծ էր, Temps-ին հաղորդած իր note-ի մէջ:

14.- Թուրքիոյ արտաքին գործոց նախարար: 15.- Ֆրանսերէն՝ երկրիմի, երկիմաստ: 16.- Ֆրանսերէն՝ «յանցանքը կը նետէ հայերուն վրայ»: 17.- Ֆրանսերէն՝ անկեղծ, շիտակ: 18.- Թուրք ազատարար բանակի հրամանատար: 19.- Ֆրանսերէն՝ Ազգ. ժողով, խորհրդարան: 20.- Սիմոն Զաւարեանի, որ այդ օրերուն քննական շրջապտոյտի ելած էր դէպի Կիլիկիա: 21.- Ֆրանսերէն՝ տրամաբանական: 22.- Կիլիկիոյ դաշնակցական գործիչներ:

Աղանայում 8 հայերի դէմ ուղղուած մահապահանջների առթիւ (դեռ բարեբախտաբար ի կատար ածուած չեն) աւելորդ չհամարեցինք հեռագրել Շեքէթ փաշային¹⁸, Ֆերիտին², մեծ վեզիրին եւ Chambre¹⁹, նախագահութեան մի անգամ եւս կոչ անելով նրանց անաչառութեան ու արդարութեան զգացումներին: Շեքէթին առաջին անգամ ենք հեռագրում:

Մամուլը սկսում է ընդարձակ նկարագրութիւններ տալ աղէտի մասին: Matin-ում լոյս տեսաւ Աղանայի յատուկ թղթակցի (Scarfoglio) մի մեծ ու յուզիչ թղթակցութիւն, որ արտասուքով ենք կարդում: Դա մի աւելի բան է, եթէ անգամ միայն 1/10-ը ճիշտ լինի... Դանտէի Դժոխքը, անցեալ մեր բոլոր աղէտները խաւարում են դրա առջեւ:

Սրտատրոփ սպասում ենք Միմոնի²⁰ գրութիւններին: Մեր կողմից գոնէ չնուագեցնենք այդ հրէշաւոր կատաստրոֆի ծաւալը. դա իսկի ռազոնաբլե²¹ բան չէ: Berliner Tagablatte-ը իր նշանաւոր Wygind-ի թղթակցութիւններով շարունակում է ցեխ թափել հայերի գլխին: Այդ պարոնին հարկ էր մի լաւ խրատել:

Ֆրանսերէն ռափորտները կոտորածի մասին, որ դուք դրկում էք, բովանդակալի եւ արժէքաւոր բաներ չեն:

Բարեւներով՝ ԱՐԵՒՍ[ՏԵԱՆ] Բ[ԻՒՐՈ]

(Լուսանցքներու վրայ)

- Թէ բժ. Բեշիշեանի, թէ Կիլիկեանի, թէ Գալֆայի²² նամակները պնդում են միաբան, որ Կիլիկիայում իթի-հատականները դահիճների դեր են խաղացել հայերի վերաբերմամբ... Ո՞ր օրուայ բարեկամներ են այդ պարոնները... Գալֆան եզրապատու է: Իր ասելով հետեւում են իրան:

- Ինչ որ մութ դաւեր են նկատուում Չոր Սարգուանի, Չէյթունի շուրջը: Աղաղակեցէք եւ թոյլ մի տաք, որ զինաբափ անեն:

- Ի դէպ «Արեւելքը» շատ անպիտան ձեւով է հրատարակում մեր հեռագիրները (մամուլին տրուած). չի էլ յայտնում, որ Temps-ից է թարգմանում, այլ հասկացնել է տալիս թէ մենք ենք իրան ուղարկում: Եւ, վերջապէս, դա ի՞նչ դաշնակցական կուսակցութեան կենտրոն է... Միթէ չէք կարող բան հասկացնել դրանց:

Մատեան թիւ 91, էջ 462-463

Բ 3.- ՆԱՄԱԿ PRO-ARMENIA-Ի ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ ՊԻԵՌ-ՔԻՅԱՌԻՆ

1909, le 27 avril

Cher Camarade

Les informations précises nous manquent malheureusement à cause de distance. Suivant une brève lettre de nos camarades de Mersine, il y a eu bataille acharnée à Adana et les pertes seraient également grandes des deux côtés. Cette lettre est écrite au commencement de la tragédie.

Le journal "Arevelk" affirme que les victimes sont environ 1000 dont un quart mahométans.

C'est dans le Vilayet que nos pertes paraissent énormes, à cause du nombre insignifiant des arméniens. Hadjine est à son tour assiégée. Nous espérons qu'elle résistera.

La détresse est grande. Le patriarcat a lancé un appel. On organisera peut être des secours aussi en Europe; en Suisse des démarches seront faites auprès comités arménophiles.

Voulez-vous nous informer, cher camarade, si l'ancien comité franco-arménien existe encore et peut-on s'adresser à lui? Naturellement ce n'est pas Droschak qui ferait cette démarche.

Si vous jugez utile à ce que nous nous adressions à cet effet à Bérard ayez la bonté de nous le dire.

Il y a une autre question non moins important. C'est l'éventualité de l'extension du massacre dans la Grande Arménie.

Il faudrait pour le prévenir, demander les gouvernements à être plus vigilants.

Nous avons télégraphié, il y a une dizaine de jours aux ministres des aff. étr. des puissances ainsi qu'à Mr. Lynch à Londres.

Un télégraphe a été envoyé aussi à [?]. Peut-être voudriez-vous nous mettre en communication avec ce dernier.

Nous vous prions, cher camarade, de faire le nécessaire dans ce moment critique et nous donner des conseils.

Les camarades de Constantinople sont sains et saufs.

Salutations fraternelles REDACTION DU DROSCHAK

23.- Ֆրանսացի քաղաքական ազդեցիկ գործիչ, Ծերակոյտի անդամ, Դաշնակցութեան բարեկական եւ գործակից: 24.- Գեմրի Լինչ՝ Սեծն Բրիտանիոյ համայնքներու պալատի անդամ:

1909, Ապրիլ 27

Սիրելի ընկեր,

Դժբախտաբար, հեռաւորութեան պատճառով, ճշգրիտ տեղեկութիւններ չունինք: Ըստ մեր ընկերներէն [ստացուած] կարճ նամակի մը, բուռն ճակատամարտ մը տեղի ունեցած է Ատանայի մէջ, եւ կորուստները հաւասար կերպով մեծ եղած են երկուստեք: Այս նամակը գրուած է ողբերգութեան սկիզբը:

«Արեւելք» օրաթերթը կը հաստատէ որ զոհերը շուրջ 1000 են, որոնց մէկ քառորդը՝ մահմետականներ:

Մեր կորուստները կը թուի թէ վիրայէթի լըջաններուն մէջ հսկայական են՝ հայերու աննշան թուի պատճառով: Հաճընը, իր կարգին, պաշարուած է: Կը յուսանք որ պիտի դիմադրէ:

Տագնապը մեծ է: Պատրիարքարանը կոչ մը ուղղած է: Թերեւս Եւրոպայի մէջ ալ պիտի կազմակերպուի օգնութեան [գործը]: Զուիցերիոյ մէջ դիմումներ պիտի լլլան հայասէր կոմիտէներուն:

Կ'ուզէ՞ք մեզ տեղեկացնել, սիրելի ընկեր, թէ Ֆրանսահայկական նախկին կոմիտէն գոյութիւն ունի տակաւին, եւ կրնա՞նք դիմել իրեն: Բնականաբար «Դրօշակ»ը չէ որ պիտի ընէր այդ դիմումը:

Եթէ օգտակար կը դատէք, որ այդ նպատակով դիմենք Պեռարին²³, բարի եղէք մեզի յայտնելու:

Ուրիշ հարց մը կայ, ոչ նուազ կարեւոր, այն է՝ ջարդին Մեծ Հայքի մէջ տարածուելու հաւանականութիւնը:

Կանխաւ անոր առաջըն առնելու համար, [Եւրոպական] կառավարութիւններէն պահանջելու է աւելի արթնութիւն ուշադրութիւն ցոյց տալ:

Տասը օր առաջ հեռագրեցինք պետութիւններու արտաքին գործոց նախարարներուն, ինչպէս նաեւ Լոնտոն՝ պարոն Լինչին²⁴:

Հեռագիր մը դրկուեցաւ նաեւ [անունը անընթեռնելի]: Թերեւս այս վերջինին հետ պիտի ուզէիք հաղորդակցութեան մէջ մտնել:

Կը խնդրենք ձեզմէ, սիրելի ընկեր, անհրաժեշտ ընել այս տագնապալի պահուն, եւ մեզի խորհուրդներ տալ: Կոստանդնուպոլսոյ ընկերները ողջ եւ ապահով են:

Եղբայրական ողջոյններով՝ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գ. - ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՄԱՍԼՈՅ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ. 1

Դրօշակի խմբագրութեան, Ժընև

Փաստ. 74-182

18 Ապրիլ 1909

Ville tranquille – Avons réuni tous partis ottomans pour défendre Constitution – Déclaration publiée hier – bonne santé.

BEMEN

Պալատը [սուլթանին] հանդարտ – հաւաքեցինք [ժողովի] օսմանեան բոլոր կուսակցութիւնները Սահմանադրութիւնը պաշտպանելու համար – Յայտարարութիւնը հրատարակուեցաւ երէկ – Առողջութիւն:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Գ. 2

Այս հեռագիրը տրուեց Անգլիոյ, Ֆրանսիայի ու Իտալիայի Արտ. գործերի մինիստրներին Ադանայի եւ շրջակայքի հայկական ջարդերի տպաւորութեան տակ: Սրանց պատճէնները՝ Կլեմանտյին եւ Լինչին:

Մատեան թիւ 55

19 Ապրիլ 1909

D'après nos renseignements particuliers massacres d'arméniens du Vilayet Adana menacent s'étendre à autres régions d'Arménie. Nous attirons attention de votre Excellence sur ces graves événements et prions votre gouvernement intervenir pour éviter plus grands maheurs.

RÉDACTION DROSCHAK
ORGANE DU PARTI FÉDÉRATION ARMÉNIENNE

Մեզի [հասած] մասնաւոր տեղեկութեանց համաձայն, Ատանա վիլայէթի հայերու ջարդը կը սպառնայ տարածուիլ Հայաստանի այլ շրջաններուն վրայ: Չերդ վսեմութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք այս դէպքերուն վրայ եւ կը խնդրենք ձեր կառավարութեան միջամտութիւնը առաջը առնելու համար աւելի մեծ դժբախտութիւններու:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԴՐՕՇԱԿԻ
Պաշտօնաթերթ Հ. Յ. Դաշնակցութեան

Գ. 3

Դրօշակի խմբագրութեան, Ժընև

Փաստ. 74-185

27 Ապրիլ 1909

Abdication déclarée – Argent, lettres reçus – Rassurez-vous – Félicitations.

BEMEN

[Սուլթանին] հրաժարականը յայտարարուած – դրամ, նամակ ստացուած – Ապահով եղէք – Շնորհաւորութիւններ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Գ. 4

Հեռագիր Սուլթան Համիտի գահալիծման առթիւ Օսմանեան Խորհրդարանին

Մատեան թիւ 55

1909, Ապրիլ 28

Assemblée Nationale Ottomane,

Félicitons sincèrement triomphe de liberté sur despotisme sanguinaire – Turquie renaissante a effacé par geste noble et fier tout un règne de honte et de crime – Daschnakzoutioun qui a combattu longues années régime tyrannique respecte souvenir des braves qui ont forgé les pages lumineuses de notre pays et sont ensevelis de gloire sous les plis du drapeau de liberté.

REDACTION DROSCHAK

Օսմանեան Ազգային Խորհրդարանին,

Անկեղծօրէն կը շնորհաւորենք ազատութեան յաղթանակը արիւնարբու բռնակալութեան դէմ – վերածընող թուրքիան, ազնիւ եւ հպարտ արարքով մը, մաքրեց ամօթալի եւ ոճրագործ իշխանութիւն մը – Դաշնակցութիւնը, որ երկար տարիներ պայքարեցաւ բռնակալ վարչակարգին դէմ, կը յարգէ յիշատակը այն քաջերուն, որոնք արձանագրեցին մեր երկրի լուսաւոր էջերը եւ [որոնք] փառքով պատանջուած են ազատութեան դրօշի ծալքերուն մէջ:

ՀԴՐՕՇԱԿԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Գ. 5

Հեռագիր Պատասխանատու [Մարմնին]

Մատեան թիւ 55

1909 Ապրիլ 28

Félicitons avec joie tous camarades pour triomphe de liberté. Prions en faire part camarades turcs – Avons félicité Assemblée Nationale.

Ուրախութեամբ կը շնորհաւորենք բոլոր ընկերները ազատութեան յաղթանակին համար – կը խնդրենք այդ առթիւ իմացնել թուրք ընկերներուն – Շնորհաւորեցինք [արդէն] Ազգային Խորհրդարանը:

Գ. 6

Հեռագիր Սարգիս Մինասեանին²⁵, Ժընև

Փաստ. 74-188

30 Ապրիլ 1909

Adressez Centrale Croix Rouge recommander Section Constantinople pour organisation et envoie corps soeurs, medecins etc. Adana – faites nous savoir resultat et adresse section Constantinople.

PEMAINE

Դիմեցէք Կարմիր խաչի կեդրոնին [որպէսզի] Կոստանդնուպոլսոյ մասնաճիւղին յանձնարարէ կազմակերպելու եւ Ատանա ուղարկելու բոյժքոյրերը, բժիշկներ եւայլն: Իմացուցէք մեզի արդիւնքը եւ Կոստանդնուպոլսոյ մասնաճիւղին հասցէն:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Գ. 7

Հեռագիր Արեւմտեան Բիւրոյին

Փաստ. 74-189

1 Մայիս 1909

Formation bientôt nouveau cabinet – Réorganisation administrative provinces – question principale nouvelles troubles Adana – démarches aujourd’hui parlement, cabinet, généralissime – intention expédier cour martiale Adana pour Cilicie – actuellement pas besoin.

BEMEN

Ի մօտոյ նոր կառավարութեան կազմութիւն – վարչական վերակազմակերպում նահանգներու – գլխաւոր հարցը՝ Ատանայի նոր խռովութիւնները – Այսօր դիմումներ խորհրդարանին, կառավարութեան, սպարապետին – Կիլիկիոյ [աղէտին] համար Ատանա զինուորական ատեան ուղարկել պէտք չկայ [պէտք չի տեսնուիր] ներկայիս:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

25.- Գ.3.Դ. Արեւմտեան Բիւրոյի անդամ, ժանօր Արամ-Աշոտ ծածկանունով:

ԺԸՆԵՒ ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Գ. 8

Փաստ. 74-192

5 Մայիս 1909

«Դրօշակ»ի խմբագրութեան,

Nouvelles Cilicie mauvaises – gouvernement accepte envoyer cour martiale, force militaire, argent – malheureusement armée locale est désorganisée – situation troublée dans quelques villes Anatolie – Attirez attention nos amis Paris.

PEMAINE

Կիլիկիոյ լուրերը գէշ են: Կառավարութիւնը կ'ընդունի ուղարկել զինուորական ատեան, զինեալ ուժեր, դրամ – դժբախտաբար տեղական զօրքը կազմալուծ է – կացութիւնը խառնակ է Անատոլիոյ կարգ մը քաղաքներուն մէջ – հրաւիրեցէք Փարիզի մեր բարեկամներուն ուշադրութիւնը:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆ

Գ. 9

Փաստ. 74-198

5 Մայիս 1909

Nombre victimes Adana pas plus quatre mille – nombre malades, affamés, blessés quinze mille – nous avons posé question indemnité – parlement décida envoyer commission mixte deux turcs deux arméniens – Autorité Adana veut rejeter responsabilité sur fédais imaginaires – dépêches reçues de Mousch, Erzéroum sont inquiétantes – chefs kurdes Mousch se déclarent pour ancien régime – aujourd’hui députation arménienne se présentera au sultan pour demander création milice arménienne, Etat siège continue [?] – confiance générale faible.

MAINE

Ատանայի զոհերուն թիւը չորս հազարէն աւելի չէ – հիւանդներու, սովեալներու, վիրաւորներու թիւը՝ 15 հազար – հատուցման հարց դրինք – խորհրդարանը որոշեց խառն յանձնաժողով ուղարկել, երկու թուրք երկու հայ – Ատանայի իշխանութիւնը կ'ուզէ պատասխանատուութիւնը նետել երեւակայական ֆետայիններու վրայ – Մուշէն, էրզրումէն ստացուած հեռագիրները մտահոգիչ են – Մշոյ քիւրտ [ցեղա]պետները հին վարչակարգի կողմնակից կը յայտնուին – Այսօր հայ երեսփոխանները պիտի ներկայանան Սուլթանին պահանջելու համար՝ հայկական քաղաքագործի ստեղծում, կրակմարի դրութեան շարունակութիւն [?] – ընդհանուր վստահութիւնը տկար է:

[ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ] ՄԱՐՄԻՆ

Գ. 10

Հեռագիրներ Ֆրանսիայի, Անգլիայի եւ Իտալիայի արտ. գործ. մինիստրներին եւ députés-ներին [երեսփոխաններին],– Ժօրէս, Ռուանի, Սենթա, Կոշէն, Բեռար, Լիւն, Տրէվլյան, Օգրեվի, Բիսուարի, Քրատիլայի եւայլն:

Մտեան թիւ 55

1909, Մայիս 6

Recevons aujourd’hui télégramme alarmante situation Arménie. Massacre étend autres districts. Autorités locales complices. Troupes désorganisées. Au nom humanité veuillez arrêter par énergique intervention ces horribles boucheries.

FEDERATION ARMENIENNE

Այսօր կը ստանանք ահազանգիչ հեռագիր Հայաստանի կացութեան [մասին]: Զարդը կը տարածուի ուրիշ գաւառներու վրայ: Տեղական իշխանութիւնները մեղսակից: Զօրքերը կազմալուծ: Յանուն մարդկութեան ջանացէք զօրեղ միջամտութեամբ կասեցնել այս ահաբեկի սպանդները:

ՀԱՅ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Գ. 11

Հեռագիր քաղաքական դեմքերու

1909 Մայիս 15

Մատենի թի 55

1909, Մայիս 15

Հեռագիր՝

Stephens Pichon, ministre, Clémenceau, député Denis Cochin, Pressensé, Sembat, Pelletan, Président Chambre Brisson, Sénateur Bérard.

Nos informations d'accord avec celles presse européenne constatant complicité gouvernement, troupes dans effroyables boucheries Adana province. Second massacre 25 Avril fut opéré par troupes mêmes envoyées de Dédéagatch pour réprimer désordres. Scènes atrocités inénarrables. Toute Cilicie ruinée, famine, misère tragique. Présence navires européennes pas empêché tueries. Vigilance Europe indispensable pour châtier auteurs massacre. Partout, Erzéroum, Van, Mousch autorités, troupes sont arménophobes hamidiennes. Dans ces conditions un avertissement énergique seul devant Chambres pourrait conjurer immenses hécatombes. Nous vous adjurons au nom humanité faire nécessaire dans ce moment tragique. Moyen plus efficace serait engager responsabilité personnelle gouverneurs, chefs militaires provinces arméniennes.

FEDERATION ARMENIENNE

Նախարար Ստեֆան Փիշոն, Զլեմանսո, երեսփոխան-ներ՝ Տընի Քոչէն, Փրեսանսէ, Սեմպա, Փելլըթան, Ազգ. ժողովի նախագահ Պրիսոն, ծերակուտական Պետար:

Մեր տեղեկութիւնները կը միաբանին եւրոպական մամուլին եւ կը հաստատեն կառավարութեան եւ զօրքին մեղսակցութիւնը Ատանայի նահանգին սարսափելի ջարդերուն մէջ: 25 Ապրիլի երկրորդ ջարդը գործուած է այն է զօրքերուն իսկ կողմէ, որոնք ուղարկուած էին Տէտէաղաճէն անկարգութիւնները զսպելու համար: Խժժութեանց տեսարանները աննկարագրելի են: Ամբողջ Կիլիկիան աւերակ, սովն ու թշուառութիւնը՝ ողբերգական: Եւրոպական նաւերու ներկայութիւնը արգիլած չէ ջարդերը: Եւրոպայի գործօն հսկողութիւնը անհրաժեշտ է պատժելու համար ջարդին հեղինակները: Ամէն տեղ, էրզրում, Վան, Մուշ իշխանութիւնները եւ զօրքերը [բաղկացած են] համիտեան հայտեաց մարդոցմէ: Այս պայմաններուն տակ Խորհրդարաններուն մէջ զօրեղ ազդարարութիւն մը միայն պիտի կարենար հեռացնել հսկայ արիւնհեղութիւնը: Յանուն մարդկութեան ողբերգական այս պահուն կը թախանձենք որ ընէք անհրաժեշտը: Ամէնէն ազդու միջոցը պիտի ըլլար՝ անձնական պատասխանատուութեան ենթարկել հայկական նահանգներու կառավարիչներն ու զինուորական պետերը:

ՀԱՅ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Գ. 12

Հեռագիր Դրոշակի խմբագրութեան

Փաստ. 74-200

18 Մայիս 1909

Actuellement pas graves événements provinces – Vali Adana veut rejeter responsabilités sur arméniens, procédés ancien régime répètent – Faut prévenir Pierre et ses amis.

MAINE

Ներկայիս ծանր դէպքեր [չկան] գաւառներուն մէջ – Ատանայի վալին պատասխանատուութիւնները կը նետէ հայերուն վրայ, – կը կրկնեն հին վարչակարգի հնարքները – Պէտք է կանխագգուշացնել Փիեռը [Քի-յառ] եւ իր բարեկամները:

[ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ] ՄԱՐՄԻՆ

Գ. 13

Հեռագիր եւրոպական մամուլին

Մատենի թի 55

1909 Մայիս 24

Թարգմանութիւնը քաղուած «Դրոշակ»ի 1909 թ. թի 516, էջ 58:

Հետեւեալ հեռագիրը տրուեց Պարիզի թերթերին իբր պատասխան օսմանեան դեսպանի յայտարարութեան, թէ Եւրոպայի հայ կոմիտէները զրպարտում են սահմանադրական կառավարութեան՝ նրան մեղադրելով հեղինակ Աղանայի ջարդերի:

Հեռագիր Պարիզի բոլոր թերթերին

Regrettons devoir protester contre la note de l'Ambassade Ottomane Paris, communiquée journal Temps, faisant écho aux rumeurs répandues primitivement par les organisateurs même des tueries arméniennes, l'Ambassade déclare que les responsabilités massacres Adana sont partagées entre musulmans et arméniens et cherche faire croire que notre Comité voulait discréditer le gouvernement constitutionnel Ottoman, en protestant en face Europe contre une pareille énormité. Il est vraiment prodigieux qu'après tant de témoignages de la part des représentants du nouveau régime, constatant unanimement que les massacres Adana furent préparés, organisés par réaction hamidienne avant coup 13 avril, le gouvernement actuel veuille partager les responsabilités et cherche les arméniens parmi les instigateurs de ces horribles boucheries.

On sévit contre les arméniens qui se sont défendus; on les identifie sûrement avec malfaiteurs professionnels. Une centaine d'arméniens emprisonnés. On cherche désarmer la population arménienne à Dortyol et partout où elle est en état de se défendre.

Ces faits provoquent douloureuse surprise, stupéfaction dans les milieux arméniens. Nous ne pouvons rester indifférents, lorsque après atrocités inénarrables, commises par populace soldatesque, commandées par fonctionnaires abrutis, on tient incriminer, sévir contre les victimes.

Notre propre responsabilité nous oblige de dénoncer ces faits à l'opinion européenne. Seule la répression juste et impartiale peut calmer, reconforter le pays et prévenir les récidives.

DROSCHAK
Organe du Comté Arménien

Կը ցաւինք որ հարկադրուած ենք բողոքել Պարիզի օսմ. դեսպանատան կողմէ Մայիս 24-ին, Temps-ին հաղորդուած ծանուցագրին դէմ: Արձագանգ տալով հայկական ջարդերու կազմակերպողներու նախապէս տարածած լուրերուն՝ դեսպանը կը յայտարարէ որ Ատանայի ջարդերուն պատասխանատուութիւնը կը բաժնուի միւսիւրմաններուն ու հայերուն միջեւ եւ կ'ուզէ հաւատացնել որ իբր մեր կոմիտէն կը ջանայ վարկաբեկել օսմանեան սահմանադրական կառավարութիւնը:

Խիստ չլսուած բան է, որ այնքան վկայութիւններէ յետոյ, նոյնիսկ նոր ռեժիմի ներկայացուցիչներու կողմէ, որ միաբերան կը հաստատեն թէ կոտորածները Ապրիլ 13-ի պետական հարուածէն առաջ սարքուած էին Համիդի պաշտօնեաներէն, արդի կառավարութիւնը տակաւին կը ջանայ պատասխանատուութիւնները կիսել եւ հայեր տեսնել սոյն ահուկի կոտորածներու թելադրիչներուն մէջ: Խիստ միջոցներ ձեռք կ'առնեն հայերուն դէմ եւ կ'ուզեն անպատճառ զանոնք արհեստով չարագործներուն նոյնացնել: Կ'աշխատին գինաթափ ընել հայ ժողովուրդը Չօք-Մարգուանի մէջ եւ ամէն տեղ, ուր որ ինքնապաշտպանուելու վիճակի մէջ է:

Այս իրողութիւնները հայ շրջանակներու մէջ ցաւալիօրէն զարմանք եւ ապշութիւն կը պատճառեն: Մենք չենք կրնար անտարբեր մնալ, երբ կը տեսնենք, որ այնքան սարսափելի նախճիրներէ, ամբողջ նահանգներ աւերաւերակ ընելէ եւ խուժանին ու անբան պաշտօնեաներու հրամանին տակ եղող զինուորներու կողմէն անպատմելի խժժութիւններէ յետոյ դարձեալ զոհերն են որ յանցաւոր կը դատուին եւ խստութեան կ'ենթարկուին: Մեր ուրոյն պատասխանատուութիւնը պարտք կը ընէ մեր վրայ որ այս իրողութիւնը մատնանչենք Եւրոպայի հանրային կարծիքին: Արդարադատ ու անաչառ օրինազսպումն է որ պիտի կրնայ խաղաղացնել երկիրը, ուժ տալ անոր եւ արգիլել նորանոր եղունագործութիւնները:

«ԴՐՕՇԱԿ»
Պաշտօնաթերթ Հայ կոմիտէի

Գ. 14

Հեռագիր բուրք իշխանութեանց

Մատենան քիւ 55

Յունիս 5, 1909

Constantinople

Président Chambre, Grand Vézir, Généralissime Mahmoud Chevket pacha, Férid pacha, Ministre Intérieur.

Կոտանդնուպոլիս

Խորհրդարանի նախագահին, Մեծ Վեզիրին, սպարապետ Շեքիթ փաշային, ներքին գործոց նախարար Ֆերիս փաշային:

Ապշած ենք իմանալով մահուան դատապարտութիւնը Ատանայի վեց հայերուն, կարծեցեալ սաղրիչներ ջարդերուն: Կոչ կ'ուղղենք ձեր արդարամտութեան՝ արգիլելու անոնց գործադրութիւնը, խնայելու նոր չարչարանքներ հայ ազգաբնակչութեան: Հայերը կրնան ամբաստանուիլ իրենց անձերն ու ընտանիքները պաշտպանելուն մէջ, բայց երբեք՝ իբր պատճառ սաղրանքներուն: Դուք արդէն յայտարարած էք [ատիկա] քաղաքակիրթ մարդկութեան առջեւ: Կ'ուղենք միշտ պահել մեր վստահութիւնը ձեր արդարամտութեան վրայ, որ կը պատժէք իսկական սաղրիչներ, կը վերաշինէք աւերւածները, կը կազդուրէք ժողովուրդը, կ'ամրացնէք եղբայրական կապերը ազգութիւններու միջեւ:

«ԴՐՕՇԱԿ»

DROSCHAK

Գ. 15

Ընկերվար Միջազգայնականին

Մատենան քիւ 92, էջ 91

1909 13 juillet

A Monsieur le secrétaire du Bureau Socialiste International à Bruxelles

Cher citoyen,

En réponse à votre lettre du 7 juillet nous vous informons que dans la Déclaration des Jeunes turcs publiée avant la triomphe de la Révolution, in n'y a eu rien sur la liberté d'association. Ajoutons qu'Ahmed Riza en particulier n'a jamais eu, malheureusement, de sympathie pour les libertés constitutionnelles plus ou moins larges, et étonnement les questions d'ordre social et économiques n'ont jamais figurées dans les revendications du groupe de "Meschveret" (Union et Progrès).

Salutations fraternelles RED[ACTION] DU DROSCHAK

Ընկերվար Միջազգայնականի Բիւրոյի Պարոն քարտուղարին, Պրիւսէլ

Միրելի քաղաքացի,

Ի պատասխան ձեր 7 Յուլիսի նամակին, կը տեղեկացնենք որ յեղափոխութեան յաղթանակէն առաջ Երիտասարդ թուրքերու հրատարակած Յայտարարութեան մէջ, ոչինչ կայ է ընկերակցութեանց ազատութեան մասին: Աւելցնենք որ մասնաւորապէս Աճմէտ Ռիզա, դժբախտաբար, բնաւ համակրանք ունեցած չէ առաւել կամ նուազ [չափի] սահմանադրական ազատութիւններու նկատմամբ, եւ զարմանալիօրէն ընկերային եւ տնտեսական կարգի հարցերը երբեք չեն երեւցած «Մեշվերէթ»ի խմբակին (Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն) պահանջներուն մէջ:

Եղբայրական ողջոյններով՝ «ԴՐՕՇԱԿ» ԽՄՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մատենան 92, էջ 147-153

Գ. 16.- ՆԱՍԱԿ "LE TEMPS" ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄՐԱԳՐԱՊԵՏԻՆ

1909 octobre 2

1909 Յոկտեմբեր 2

A monsieur le Rédacteur en chef du journal "Le Temps" Paris

Monsieur le Rédacteur en chef

Nous vous serions très obligés de publier la rectification suivante.

Dans votre article du 30 septembre sur la question arménienne vous avez bien voulu enregistrer l'entente conclue entre le "Comité ottoman" Union et Progrès et notre Comité "Daschnakzoutioun", comme un événement qui est de nature à faciliter les rapports turco-arméniens. Vous avez tenu en même temps à relever l'intransigeance de notre patriarche démissionnaire, qui, au nom de la nation réclame un jugement sérieux pour les provocateurs et les organisateurs de la terrible catastrophe d'Adana.

Parlant des responsabilités des massacres vous dites textuellement:

"Les enquêtes les plus minutieuses n'ont pu fournir des preuves de la culpabilité d'Abdul Hamid, ni des fonctionnaires de l'ancien régime. Les massacres n'ont pas eu lieu par ordre. Ils s'expliquent par l'opposition de l'état d'esprit des arméniens et des musulmans de la région. Les premiers avaient accueilli avec enthousiasme l'ère de la liberté. Ils achetèrent des armes, voulurent épouser les filles des mahométans, firent jouer à Mersine une pièce, où l'on glorifiait le royaume d'Arménie. Les musulmans virent dans tous ces actes des provocations".

Or, voici ce que dit la déclaration officielle, après l'enquête du gouvernement ottoman, au sujet des événements, d'Adana. Déclaration, qui sous forme d'une circulaire a été récemment adressée aux autorités provinciales.

Après avoir relevé les services rendus à la cause de l'émancipation de Turquie par les Partis révolutionnaires arméniens, après avoir déclaré comme étant "sans fondement les soupçons et les hypothèses des gens mal informés, suivant lesquels le peuple arménien nourrissait des projets politiques nuisibles, après avoir enfin, accentué la méfiance réciproque et les malentendus des deux races, le circulaire aborde la question des responsabilités et dit textuellement:

"Il était du devoir fondamental des autorités locales de révéler immédiatement la source de ces malentendus, de rapprocher les deux éléments, de supprimer les méfiances réciproques et d'établir la concorde et la fraternité des races.

"Mais, tout au contraire, les plus grands fonctionnaires de l'Etat par une inertie et impuissance regrettables, gar-

"Le Temps" օրաթերթի խմբագրապետին, Փարիզ

Պարոն խմբագրապետ,

Շատ շնորհակալ պիտի ըլլանք եթէ հրատարակէք հետեւեալ ճշդումը:

Չայկական Չարդին նուիրուած ձեր 30 Սեպտեմբերի յօդուածին մէջ, հաճած էիք արձանագրելու Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն «Օսմանեան կոմիտի» եւ մեր Դաշնակցութիւն կոմիտի միջեւ կնքուած համաձայնութիւնը, իբրեւ այնպիսի եղելութիւն մը, որ հայ-թրքական յարաբերութիւնները դիւրացնելու բնոյթն ունի: Յատկապէս նշած էք միաժամանակ անզիջող կեցուածքը մեր հրաժարեալ պատրիարքին, որ յաճումն ազգին կը պահանջէ լուրջ դատաւարութիւն մը Ատանայի սարսափելի աղէտին սարդիչներուն եւ կազմակերպիչներուն նկատմամբ:

Ջարդերու պատասխանատուութեանց մասին խօսելով տառացիօրէն կ'ըսէք.

«Ամեն մանրակրկիտ քննութիւնները չկրցան փաստեր հայթայթել ո՛չ Ապտիլ Չամիտի եւ ո՛չ ալ հին վարչակարգի յանցաւորութեան մասին: Ջարդերը տեղի ունեցած չեն հրահանգով:

Անոնք կը բացատրուին շրջանի հայերու եւ մահմետականներու ունեցած մտայնութեանց հակադրութեամբ: Առաջինները խանդավառութեամբ դիմաւորած էին ազատութեան դարաշրջանը: Անոնք զէնքեր գնեցին, ուզեցին անուսնանալ մահմետական աղջիկներու հետ, Մերսինի մէջ ներկայացուցին թատերախաղ մը, ուր կը փառաբանուէր Չայաստանի թագաւորութիւնը: Մահմետականները գրգռութիւն նկատեցին այս բոլոր արարքները:»

Արդ, Ատանայի դէպքերու մասին օսմանեան կառավարութեան քննութիւններէն ետք, ասիա թէ ի՞նչ կ'ըսէ պաշտօնական յայտարարութիւնը: Յայտարարութիւնը որ շրջաբերականի ձեւին տակ վերջերս ուղղուեցաւ նահանգային իշխանութիւններուն:

Նշել է տք հայ յեղափոխական կուսակցութիւններու մատուցած ծառայութիւնները թուրքիոյ ազատագրութեան դատին, յայտարարել է տք թէ անհիմն են կասկածներն ու վարկածները ոչ իրազեկ մարդոց ըստ որոնց հայ ժողովուրդը քաղաքական վնասակար ծրագիրներ կ'որոճար, շեշտել է տք, վերջապէս, երկու ցեղերու միջեւ փոխադարձ կասկածներն ու թիրիմացութիւնները, շրջաբերականը կը շօշափէ պատասխանատուութեանց հարցը եւ տառացիօրէն կ'ըսէ.

«Տեղական իշխանութիւններու հիմնական պարտականութեան մաս կը կազմէր անմիջապէս յայտնաբերել այս թիրիմացութիւններուն աղբիւրը, իրար մօտեցնել երկու տարրերը, փարատել փոխադարձ կասկածները եւ հաստատել միաբանութիւնն ու եղբայրութիւնը ցեղերուն:

«Սակայն, բոլորովին ընդհակառակն, պետութեան ամենաբարձր պաշտօնեաները, ցաւալի ծուլութեամբ եւ անկարողութեամբ, լուրիւն պահեցին, եւ ասիկա մէկ կողմէն զօ-

dèrent silence; et ceci d'un côté renforça la méfiance et les malentendus; de l'autre, augmenta l'insolence de la populace. La catastrophe se produisit par un manquement aux devoirs patriotiques, et par le fait que les fonctionnaires ne remplirent pas dûment leurs fonctions".

Vous voyez bien Monsieur le Rédacteur, que ce document officiel affirme déjà la grave responsabilité des "plus grands fonctionnaires de l'Etat", tout en affirmant la plaine loyauté des Partis et du peuple arménien vis-à-vis de l'Etat ottoman.

Inutile de mentionner que cette déclaration, formulée dans l'influence des colères et des menaces des massacreurs, n'est qu'un pâle résumé des agissements des principaux responsables de cette immense tragédie. Nous ne parlons pas non plus du rôle joué avant et pendant les événements par des personnalités influentes comme Hassan Fikri, le rédacteur du journal "Ittidal". Nous n'insistons pas non plus sur le rôle de l'ancien vali si justement stigmatisé par tous les témoins et observateurs impartiaux.

Certes, il y a eu antagonisme, méfiance entre les deux races. Mais est-il besoin de rappeler que ce ne sont pas les arméniens qui ont nourri des projets de massacres et d'extermination de leurs voisins? Est-il étonnant qu'en présence du formidable assaut des masses musulmanes, ils se soient décidés à riposter et que pendant la contre-attaque, ils aient commis, eux aussi, par esprit de vengeance, quelques cruautés, dont vous parlez dans votre article, Monsieur le Rédacteur?

Enfin tous ces faits, - antagonisme de races, actes de vengeance de quelques arméniens, représentation des pièces évoquant les souvenirs de l'ancien royaume d'Arménie etc. - ces faits sont-ils de nature à annuler ou même atténuer la terrible responsabilité des autorités d'Adana et de tous les vrais provocateurs?

En ce qui concerne le récent accord entre le Comité "Union et Progrès" et notre organisation il n'est certainement pas conclu aux prix de sacrifice des intérêts vitaux du peuple arménien; tout en visant au maintien de l'intégrité de l'Empire Ottoman et à l'affermissement des libertés constitutionnelles, cet accord a pour but de faciliter les bons rapports arméno-musulmans et de garantir la sécurité et le libre progrès de l'élément arménien.

Or, l'établissement de ces bons rapports ne sera jamais possible si l'on oublie les responsabilités du drame d'Adana. Le gouvernement ottoman, au nom de la santé du nouveau régime et pour être fidèle à l'esprit même de sa déclaration, doit garantir l'application de la justice élémentaire.

Nous faisons appel, Monsieur le Rédacteur, à Votre impartialité pour publier la présente explication.

REDACTION DU DROSCHAK
Organe central du parti Daschnakzoutioun

րացուց կասկածներն ու թիրիմացութիւնները, միւս կողմէ՝ սաստկացուց խուժանին յանդգնութիւնը: Աղետը առաջացաւ հայրենասիրական պարտականութեանց նկատմամբ զանցումի հետեւանքով, եւ այն իրողութեամբ որ պաշտօնեաները իրենց գործը պատշաճ կերպով չկատարեցին»:

Կը տեսնեք, պարոն խմբագիր, որ պաշտօնական այս փաստաթուղթը կը հաստատէ արդէն «Պետութեան ամենաբարձր պաշտօնեաներու» ծանր պատասխանատուութիւնը, հաստատելով միեւնոյն ժամանակ Կուսակցութեանց եւ հայ ժողովուրդի ամբողջական ուղղամտութիւնը Պետութեան նկատմամբ:

Աւելորդ է նշել որ այս յայտարարութիւնը, ջարդարարներու զայրոյթին եւ սպառնալիքներուն տակ բանաձեւուած, տօգոյն համառօտութիւն մըն է միայն այս ահաւոր ողբերգութեան գլխաւոր պատասխանատուներու վարմունքին: Չենք խօսիր նոյնպէս, դէպքերն առաջ եւ անոնց ընթացքին, ազդեցիկ անձնաւորութեանց խաղացած դերին մասին, ինչպիսին է Հասան Ֆիքրի, «Իթթիտալ» լրագրի խմբագիրը: Չենք պնդեր նաեւ [խաղացած] դերին վրայ նախկին վախի՛ն, այնքան արդարօրէն խարանուած բոլոր վկաներու եւ անկողմնակալ ականատեսներու կողմէ:

Անշուշտ, կայ հակամարտութիւն, անվստահութիւն երկու ցեղերուն միջեւ: Սակայն, պէտք կ'այ յիշեցնելու թէ հայերը չեն, որ իրենց դրացիներուն նկատմամբ ջարդերու եւ բնաջնջումի ծրագիրներ սնուցանած են: Չարմանալի՞ է որ, մահմետական զանգուածներու ահաւոր յարձակումներուն դիմաց, որոշած ըլլան [հայերը] հակադարձելու եւ որ հակայարձակման ընթացքին անոնք եւս, վրձնադրութեան զգացումէ մղուած, գործած ըլլան կարգ մը դաժանութիւններ, որոնց մասին կը խօսիք, պարոն խմբագիր, ձեր յօդուածին մէջ:

Վերջապէս, բոլոր այս իրողութիւնները, - ցեղերու հակամարտութիւն, քանի մը հայերու վրձնադրական արարքներ, հայկական հին թագաւորութեան յիշատակները արթնցնող թատերախաղերու ներկայացում եւ այլն - այս իրողութիւնները այնպիսի՞ն են, որ ջնջեն կամ նոյնիսկ մեղմացնեն Ատանայի իշխանութեանց եւ բոլոր իսկական սարդիչներուն պատասխանատուութիւնը:

Ինչ կը վերաբերի «Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն» Կոմիտէի եւ մեր կազմակերպութեան վերջին համաձայնագրին²⁶, վստահօրէն ան կնքուած չէ ի գին հայ ժողովուրդի կենսական շահերու զոհաբերումին. ան կը ձգտի Օսմանեան կայսրութեան ամբողջականութեան պահպանման եւ սահմանադրական ազատութիւններու ամրագրումին: Այս համաձայնագրին նպատակն է դիրացնել հայ-մահմետական բարի յարաբերութիւնները եւ երաշխաւորել հայ տարրի ապահովութիւնն ու ազատ յառաջդիմութիւնը:

Արդ, այս լաւ յարաբերութիւններու հաստատումը կարելի պիտի չըլլայ բնաւ, եթէ մոռացութեան տրուին պատասխանատուութիւնները Ատանայի ողբերգութեան մէջ: Օսմանեան կառավարութիւնը, վասն նոր վարչակարգի առողջութեան եւ հաւատարիմ ըլլալու համար իր յայտարարութեան ոգիին իսկ, պէտք է երաշխաւորէ տարրական արդարութեան գործադրութիւնը:

Պարոն խմբագիր, ներկայ բացատրութիւնը հրատարակելու համար կը դիմենք Ձեր անկողմնակալութեան:

«ԴՐՕՇԱԿ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Պաշտօնաթերթ Դաշնակցութիւն կուսակցութեան

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ VI

Հ. Յ. ԳԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐՈՒՆ
(1908 - 1909)

Հ. Յ. Գաշնակցութեան արխիւները առատ նիւթ կը հայթայթեն Պարսկաստանի սահմանադրական շարժումներուն եւ անոնց մէջ Գաշնակցութեան խաղացած վճռական դերակատարութեան մասին: «ՆԻԹԵՐ»-ու 2. հատորին մէջ (էջ 427-453) հրատարակած ենք արդէն անոնց կարեւոր մէկ մասը. տուած ենք նոյնպէս որոշ բացատրութիւններ, որոնց վերստին անդրադառնալու հարկ չենք տեսներ, բացի թերեւս որոշակի այն կէտէն, որ կը վերաբերի պարսիկ սահմանադրականներու կողքին կռուելու մեկնող դաշնակցական մարտական ուժերը գլխաւորողի անձին ճշդումին: Արդարեւ, Արեւելեան Բիւրոն սկզբնապէս դիմած էր Նիկոլ Դումանին եւ Խանասարի Վարդանին, որոնց մերժումէն ետք, այդ առաքելութիւնը վստահուած էր Սեւքարեցի Սաքոյին: Այս վերջինը՝ պատրաստութիւնները տեսած եւ մարտական խումբը կազմած՝ երբ պիտի անցնէր Արաքսի պարսկական ափը, ժընճեւ հասաւ Արեւելեան Բիւրոյի Թիֆլիսէն ուղարկած լակոնական այս հեռագիրը (1908 թ. Նոյ. 26), որ կը գուժէր վաստակաւոր հերոսին անակնկալ մահը. -

«Սեւքարեցի Սաքոն մեռաւ քոլերայէ!» (Փաստ. 74-162):

Այնուհետեւ արշաւախումբի ղեկավարութիւնը ստանձնեց Քեռին (Արշակ Գաւաֆեան), որ իր փոքրաթիւ խումբով եւ տեղւոյն մարտական ընկերներով Ատրպատականի մէջ բոլորին հիացմունքին արժանացող սխարանքներ պիտի գործէր:

*
**

Ստորեւ կը տրուին Պարսկաստանի յեղափոխութեան ինչպէս եւ Գաշնակցութեան կուսակցական միաւորներու գործունէութեան վերաբերող լրացուցիչ փաստաթուղթերը, հետեւեալ Դ. բաժանմունքներով. -

- Ա. բաժանմունք -
 - 1) «Համաձայնագիր Հ. Յ. Գաշնակցութեան եւ պարսիկ սահմանադրականներու միջեւ»: Յրանսերէն է, գրի առնուած է Ռոստոմի կողքին բանակցութեանց մասնակից Յովսէփ Միրզայեանի կողմէ. անստորագիր է եւ անթուական, բայց յայտնաբար գրուած է ժողովներու աւարտին՝ 1908 թ. Յունւար 4էն անմիջապէս ետք: Յայտնենք այս առթիւ որ այս համաձայնութեան մասին Ռոստոմ ընդարձակ գեկուցագիր մը յղած էր Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոներուն (տես «ՆԻԹԵՐ» 2. հատոր, էջ 444-447):
 - 2) Երկուստեք փոխանակուած գրութիւններ խառն նիստերու արձանագրութիւններուն վաւերացման համար (վերոնշեալ բոլոր փաստաթուղթերը ֆրանսերէն են. կողքին տուած ենք քարգմանութիւնը):
 - 3) Յիրզայեանի բացատրութիւն-մեկնաբանութիւնը գոյացած համաձայնութեան մասին, սահմանուած Վրէժ-Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին:

26.- Խնդրոյ առարկայ համաձայնագրի հայերէն եւ օսմաներէն բնագիրները տեսնել «ՆԻԹԵՐ»-ու 2. հատոր, էջ 266-7:

Բ. բաժանմունք – Յատկացուած է Ատրպատականի պարսիկ սահմանադրականներուն հետ Թարիզի մէջ գոյացած համաձայնութեան.–

1) «Նիստ ԽԳ.» խորագրով Վրէժ-Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին որոշումը՝ պարսկական յեղափոխական շարժումներուն գործօն մասնակցութիւն բերելու մասին:

2) Պարսիկ յեղափոխականներու եւ Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին համաձայնագիրը՝ «Արձանագրութիւն» խորագրով:

3) Նոյնին պարսկերէն բնագիրը՝ հայերէն թարգմանութեան հետ միասին:

Գ. բաժանմունք – Մահմանադրական ուժերու կողմէ Թեհրանի գրաման եւ Մաջլիսի բացման առիթով փոխանակուած հեռագիրներ եւ այլ գրութիւններ Ռոստոմէն եւ Սամսոն Թաղտեսեանէն:

Դ. բաժանմունք, ինչպէս եւ Ե.ն ու Զ.ն, ամբողջութեամբ յատկացուած են Ատրպատականի մէջ 1909 թուականին գումարուած կուսակցական շրջանային եւ տեղական ժողովներուն.–

Դ.1 եւ Դ.2ը կը վերաբերին Վրէժի IV Պատգամաւորական ժողովին, որ գումարուած է Մալմաստի (Մինարթ) մէջ: Դ.3ը միեւնոյն Պատգամաւորական ժողովին սահմանուած ամփոփ տեղեկագիրն է՝ Մահմանադրական շարժումներու ընթացքին Կովկասէն Պարսկաստան փոխադրուած զինամթերքի եւ ազատամարտիկներու խումբերու մասին: Տեղեկաբերն է վաստակաւոր յեղափոխական Գալուստ Ալոյեան (Դարվիշ), որ ամփոփ գծերով կը թուէ նաեւ ճանապարհին՝ միապետական ուժերու հետ տեղի ունեցած բախումները:

Ե. եւ Զ. բաժանմունքները յատկացուած են Թարիզ քաղաքէն ետք, Ատրպատականի գլխաւոր միւս երկու շրջաններուն՝ Խոյի (Աւարայր) եւ Մալմաստի (Մինարթ) տեղեկագիրներուն, որոնք յիշեալ վայրերու կազմակերպական վիճակին մէկ ամփոփ պատկերը տալէ ետք՝ մասնաւորաբար կը ծանրանան սահմանադրական եւ միապետական ուժերու միջեւ 1909 թ. առաջին կիսուն տեղի ունեցած զինական բախումներուն եւ դաշնակցական մարտական խումբերու մասնակցութեան վրայ:

Վերջին՝ **Է. բաժանմունքին** մէջ տրուած են Գիլանի (Էնզելի) դաշնակցական կազմակերպութեան կողմէ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան ուղղուած շարք մը գրութիւններ, որոնցմով կը տեղեկագրուի Պարսկաստանի հիւսիս-արեւելեան այս շրջանի անցուղարձերուն մասին: Յայտնենք որ տարիներէ ի վեր հոս էր հաստատուած պարսկական յեղափոխութեան գլխաւոր դէմքերէն Եփրեմ խան (Դաւթեան), որուն յաղթական երթը եւս դէպի Թեհրան սկիզբ առած էր Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի ստեղծման ա՛յս շրջանէն: Գիլանի կազմակերպութիւնը կ'ընդգրկէր կասպիական ծովափի Ռաշտ, Էնզելի (Պորտ Արտուր), Ղազուին, Արտաքիլ քաղաքները, ուրկէ եւ յեղափոխական շարժումներու ընթացքին, կը կատարուէր ռուսական զօրքերու ներխուժումը:

ԽՄԲ.

Փաստ. 583-41

Ա 1.– ՀԱՄԱԶԱՅՆԱԳԻՐ Հ. Յ. ԳԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՐՍԻԿ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ

Vu la violation de la frontière persane par le gouvernement du Sultan, et la gravité exceptionnelle des conséquences qui peuvent en résulter, Vosough-ed-Dowleh (vice-président du majlice) Mostéchar-ed-Dawleh, Hadji Amin-oz-Zarb, Hadji Mouin-ot-Todjar, Taghi-Zadé, et Hadji Mi[r]za Ibrahim Agha (députés de la Chambre persane) réunis dans une conférence avec le représentant du Bureau d'Orient de la F. R. Arménienne, après de longues délibérations dans leurs séances de 30 déc. 31 déc. 1907, 2 janvier, 3 janvier et 4 janvier 1908, sont arrivés à l'accord suivant.

Considérant que les populations de la Perse et de la Turquie sont également intéressées en ce que dans les deux pays soit établi et maintenu réciproquement le régime constitutionnel, l'étape indispensable pour rétablir les principes de la solidarité des nations, et pour sauvegarder les intérêts des classes travailleuses.

Considérant que le gouvernement du Sultan a pour but, en créant par ses actes aggrésifs des difficultés internationales, de détourner l'énergie populaire de la lutte intérieure, et d'enrayer de cette manière le mouvement révolutionnaire gagnant du terrain de jour en jour.

Considérant que le fonctionnement normal de la constitution dans un pays voisin et dans un peuple corréligionnaire contribuerait puissamment à l'extension du mouvement révolutionnaire en Turquie, et pour cette raison la monarchie ottomane se voit dans la nécessité de discréditer et même renverser le régime constitutionnel en Perse.

Considérant par conséquent que les partis avancés des deux pays ont un devoir impératif de combattre la politique du gouvernement du Sultan dans toutes ses manifestations.

Il a été convenu
LA FÉDÉRATION RÉV. ARMÉNIENNE S'ENGAGE

- 1.- Mener en Europe la propagande dans les intérêts du régime constitutionnel établi en Perse.
- 2.- S'informer des vues du gouvernement Français sur la question Persane et communiquer au Majlisse les ren-

Նկատի ունենալով Սուլթանի կառավարութեան կողմէ պարսկական սահմանի բռնաբարումը¹, եւ բացառիկ ծանրակշռութիւնը այն հետեւանքներուն, որ կրնան առաջ գալ այդ պատճառաւ, Վոսուղ-էդ-Դովլէն (Մաջլիսի փոխ նախագահ), Մոստէշար-էդ-Դովլէ, Յաջի Ամին-օլ-Զարբ, Յաջի Մուին-օլ-Թոջար, Թաղի-Զադէ եւ Յաջի Միրզա Իբրահիմ Աղա (պարսկական խորհրդարանի պատգամաւորներ), ժողով գումարելով հայ Յ. Դ.-եան Արեւելեան Բիւրոյի ներկայացուցչին հետ, երկար խորհրդակցութիւններէ ետք, 30 Դեկտ. եւ 31 Դեկտ. 1907 թ., 2, 3 եւ 4 Յունուար 1908 թ., յանգեցան հետեւեալ համաձայնութեան.–

Նկատի ունենալով որ Պարսկաստանի եւ Թուրքիոյ ազգաբնակչութիւնները հաւասարապէս շահագրգռուած են որ երկու երկիրներուն մէջ հաստատուի եւ փոխադարձաբար պահպանուի սահմանադրական վարչակարգը.– անհրաժեշտ հանգրուան ազգերու համերաշխութեան սկըզբունքներու իրագործման – եւ պաշտպանելու համար աշխատաւոր դասակարգերու շահերը,

Նկատի ունենալով որ Սուլթանին կառավարութեան նպատակն է՝ զրգոյիչ քայլերով միջազգային դժուարութիւններ ստեղծել, ժողովրդական ներուժը շեղել ներքին պայքարէն, եւ այդ ձեւով խոչընդոտել օրէ օր հող շահող յեղափոխական շարժումը,

Նկատի ունենալով որ դրացի երկրի մը եւ կրօնակից ժողովուրդի մը մէջ բնականոն կերպով գործող սահմանադրութիւնը, մեծապէս պիտի նպաստէր յեղափոխական շարժման տարածումին Թուրքիոյ մէջ, եւ այս պատճառաւ օսմանեան միապետութիւնը հարկադրուած կը զգայ վարկաբեկել եւ մինչեւ իսկ տասպալել Պարսկաստանի մէջ սահմանադրական վարչակարգը,

Նկատի ունենալով, հետեւաբար, որ երկու երկիրներու յառաջադէմ կուսակցութիւնները հրամայական պարտականութիւն մը ունին պայքարելու Սուլթանի կառավարութեան եւ անոր քաղաքականութեան բոլոր արտայայտութիւններուն դէմ,
Յամաձայնութիւն գոյացաւ:

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԳԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՅԱՆՉՆ Կ'ԱՍՈՒԷ

- 1.- Եւրոպայի մէջ քարոզչութիւն կատարել ի նպաստ Պարսկաստանի մէջ հաստատուած սահմանադրական վարչակարգին:
- 2.- Պարսկական հարցին մասին տեղեկանալ ֆրանսական կառավարութեան տեսակետներուն եւ Մաջլիսին հաղորդել ձեռք բերուած տեղեկութիւնները: Ֆրանսական խորհրդարանի ազդեցիկ անդամներու հետ մեր ունեցած

1.- Օգտուելով Պարսկաստանի ներքին կռիւներէն թրքական զօրքերը 1907 թ. Յուլիսէն արդէն ներխուժած էին Ուրմիոյ շրջանը եւ հոն հաստատուած:

seignements acquis. Profitant de nos relations avec les membres influents de la Chambre française faire tout notre possible pour provoquer l'intervention de la France en faveur de l'intégrité et de l'indépendance de la Perse constitutionnelle.

3.- Concourir à l'établissement des relations amicales entre la Perse et la Bulgarie dans le but de co-ordonner la politique de ces deux pays envers le gouvernement du Sultan.

4.- Réunir dans une organisation de résistance active tous les éléments hostiles au régime actuel de la Turquie et accélérer la révolution générale.

5.- Rendre en Turquie, la guerre Turco-Persane impopulaire par la propagande et par les démonstrations.

6.- Neutraliser toutes les tribus Kurdes qui sont en rapports amicaux avec Daschnakzoutioun.

7.- Favoriser l'attachement des éléments et des organisations musulmans de Caucase à la cause de la Perse.

8.- Assister le Majlisse dans son projet d'engager des officiers parmi les musulmans de Caucase pour l'armée persane.

9.- Etablir le télégraphe sans fil dans les régions des opérations de guerre.

10.- Procurer des héliographes et les spécialistes pour le maniement des mêmes.

11.- Assister à l'organisation du service médical-sanitaire de l'armée persane.

Pendant la guerre

1.- Fournir un ou deux officiers compétants à l'état major général de l'armée Persane.

2.- Mettre à la disposition de l'armée persane quelques spécialistes pour le maniement des engins à matières explosives.

3.- Outre les actes révolutionnaires de la Fédération Arménienne – Daschnakzoutioun en général, le comité central d'Azerbaïdjan de la dite Fédération s'engage à organiser des détachements de volontaires et de co-opérer avec l'armée Persane par la guerilla.

LES AMIS PERSANS S'ENGAGENT DE LEUR PART

1.- Procurer à Daschnakzoutioun les facilités en Perse et en particulier à Azerbaïdjan pour le libre transport des hommes, des armes et des nutritions.

2.- Faire venir de l'étranger aux frais de Daschnakzoutioun les armes et les munitions de cette organisation et les livrer à Azerbaïdjan aux personnes désignées.

կապերն օգտուելով՝ գործադրել մեր ամեն կարելին առաջացնելու համար Ֆրանսայի միջամտութիւնը ի նպաստ սահմանադրական Պարսկաստանի անբողջականութեան եւ անկախութեան:

3.- Հետամուտ ըլլալ Պարսկաստանի եւ Պուլկարիոյ միջեւ բարեկամական յարաբերութիւններու հաստատման, Սուլթանի կառավարութեան դէմ երկու երկիրներու քաղաքականութիւնը համակարգելու նպատակով:

4.- Միացնել գործօն դիմադրութեան մը կազմակերպութեան մէջ թուրքիոյ ներկայ վարչակարգին ընդդիմադիր բոլոր տարրերը, եւ արագացնել ընդհանուր յեղափոխութիւնը:

5.- Թուրքիոյ մէջ, քարոզչութեամբ եւ ցոյցերով անժողովրդողական դարձնել թուրք-պարսկական պատերազմը:

6.- Ապահովել չէզոքութիւնը այն բոլոր քրտական ցեղախումբերուն, որոնք բարեկամական յարաբերութիւններ ունին Դաշնակցութեան հետ:

7.- Նպաստել Կովկասի մահմետական տարրերու եւ կազմակերպութեանց յարումին դէպի Պարսկաստանի դատը:

8.- Օգնել Մաշիսին Պարսկաստանի բանակին մէջ Կովկասի մահմետականներու շարքերէն սպաներ զինուորագրելու ծրագրին մէջ:

9.- Անքել հեռագիր հաստատել պատերազմական գործողութիւններու վայրերուն մէջ:

10.- Հայթայթել հեղինակութիւնը՝ եւ անոնց գործածութեան համար մասնագէտներ:

11.- Օգնել պարսկական բանակի բժշկա-առողջապահական ծառայութեանց կազմակերպման:

Պատերազմի ընթացքին

1.- Հայթայթել պարսկական բանակի ընդհանուր սպա-յակոյտին մէկ կամ երկու ձեռնհաս սպաներ:

2.- Պարսկական բանակին տրամադրութեան տակ դնել մէկ քանի մասնագէտներ պայթուցիկ նիւթերով գործող մեքենաներու համար:

3.- Բացի ընդհանրապէս Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան յեղափոխական արարքներէն, յիշեալ Դաշնակցութեան Ատրպատականի Կեդրոնական Կոմիտէն յանձն կ'առնէ կազմակերպել կամաւորներու ջոկատներ եւ հայդուկային կռիւներով համագործակցիլ պարսկական բանակին հետ:

ՊԱՐՍԻԿ ԲԱՐԵԿԱՄԵՐԸ, ԻՐԵՆՑ ԿՎՐԳԻՆ, ՅԱՆՉՆ ԿՄՈՆԵՆ

1.- Դաշնակցութեան հայթայթել դիրութիւններ Պարսկաստանի եւ մասնաւորապէս Ատրպատականի մէջ մարդիկ, զէնքեր եւ զինամթերք փոխադրելու համար:

2.- Դաշնակցութեան ծախսերով՝ արտասահմանէն բերել տալ այս կազմակերպութեան զէնքերն ու զինամթերքը եւ զանոնք յանձնել Ատրպատականի մէջ մատնանշուած անձերուն:

2.- Աւելի գործածական է հելիոստատը, որ արեգակնային ճառագայթները հայելիներու միջոցաւ արտացոլացնող սարք է:

3.- Faire fonder à Azerbaïdjan une fabrique de cartouche. Faire vendre à Daschnakzoutioun des arsenaux du gouvernement armes, cartouches, poudre à canon etc., au prix coutant.

4.- Associer, dans les limites de possibilité à l'oeuvre de la révolution générale, les persans habitants la Turquie.

5.- Tout en respectant les droits nationaux dont jouissent les arméniens en Perse sous le régime monarchique, les élargir à l'avenir et légaliser toutes les institutions démocratiques basées sur les dits droits.

6.- Réserver aux réfugiés arméniens, les terres labourables dites de "khalessch" à Salmast ou dans les régions environnantes.

7.- Susciter dans toutes les circonstances opportunes, notamment dans les conférences internationales sur la nécessité de l'établissement du régime constitutionnel en Turquie en général et la réalisation de l'autonomie dans les provinces arméniennes en particulier.

Pendant la guerre

Outre les actions générales, fournir durant la guerre, aux détachements arméniens opérant en Azerbaïdjan armes, munitions, chevaux et moyens d'existence.

Note.- Les articles concernant la déclaration de la guerre seront obligatoires après une réunion ultérieure.

3.- Ատրպատականի մէջ հիմնել փամփուշտներու գործարան մը: Կառավարութեան զինարաններէն Դաշնակցութեան ծախել տալ զէնքեր, փամփուշտներ, թնդանօթի վառօղէկ եւ այլն, իրենց օրուան արժողութեամբ:

4.- Հմարաւորին չափ, ընդհանուր յեղափոխական գործին մասնակից դարձնել թուրքիոյ մէջ ապրող պարսիկները:

5.- Յարգելով հանդերձ Պարսկաստանի հայերուն միապետական կարգերու տակ վայելած ազգային իրաւունքները, ընդլայնել զանոնք ապագային եւ օրինականացնել վերոյիշեալ իրաւունքներու վրայ հիմնուած ժողովրդավարական բոլոր հաստատութիւնները:

6.- Հայ գաղթականներուն յատկացնել Սալմաստի կամ շրջակայքի մէջ «խալիսէ» կոչուող մշակելի հողերը³:

7.- Բոլոր յարմար առիթերով, յատկապէս միջազգային համագումարներու մէջ, պնդել կարեւորութեան վրայ ընդհանրապէս թուրքիոյ մէջ սահմանադրական վարչակարգի հաստատման, եւ յատկապէս հայկական նահանգներու մէջ ինքնավարութեան իրագործման [կարեւորութեան] վրայ:

Պատերազմի ընթացքին

Բացի ընդհանուր գործունէութիւններէն, պատերազմի ընթացքին Ատրպատականի մէջ գործող հայկական ջոկատներուն հայթայթել զէնք, զինամթերք, ձիեր եւ ապրուստի միջոցներ:

Ծանօթ.- Պատերազմի յայտարարութեան վերաբերող յօդուածները պարտաւորիչ պիտի ըլլան յետագայ նիստէ մը ետք:

3.- Դաշնակցութեան կողմէ հետապնդուած ծրագիր էր. կը մտածուէր Սեւ ծովու շրջանի արեւմտահայ գաղթականութիւնը փոխադրել Ատրպատականի հայաշատ շրջանը եւ այդ նպատակով մշակելի հողեր ապահովել անոնց:

Փաստ. 582բ-1

Ա 2.- ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԱԾ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Copie) Ce samedi (Մտացուած 5 Յունուար 1908, Յ. Մ.)

Monsieur

N'ayant pas pu parler avec nos camarades pour pouvoir préparer la rédaction du procès verbal en question, et d'autre part invités par messieurs les ministres des Finances et des affaires Extérieures à nous rendre aux commissions spéciales, qui rempliront probablement toute la journée, nous avons très grand regret de vous écrire qu'il nous est impossible de nous occuper aujourd'hui de cette affaire.

Comme Monsieur Rostome veut absolument partir aujourd'hui nous nous voyons forcés de revenir à la proposition d'hier:

Monsieur Rostome ferait mieux de désigner quelqu'un, ici, qui se mettrait en communication avec nous et qui entérinerait aux arrangements possibles selon les exigences des circonstances et la tournure que prendront les affaires concernant cette question.

Par conséquent, nous vous prions Monsieur, de présenter tous nos regrets à Monsieur Rostome, de lui souhaiter bon voyage et d'être l'interprète de nos sentiments amicaux et sincèrement affectueux.

Espérons que l'honorable cause commune qui nous unit affermiront de jour en jour nos liens d'amitié.

Veuillez recevoir, Monsieur, l'assurance de nos sentiments affectueux.

(Signé) SADIK, HASAN

(Պատճեն) Շաբաթ, 5 Յունուար 1908, Յ. Մ.

Պարոն,

Խնդրոյ առարկայ ատենագրութեան խմբագրութիւնը պատրաստելու համար, մեր ընկերներուն հետ խօսած չըլլալով [այդ մասին] եւ, միւս կողմէ, ֆինանսներու եւ արտաքին գործոց պարոն նախարարներէն հրաւիրուած ըլլալով մասնակցելու յատուկ յանձնաժողովներու [նիստին], որոնք հաւանաբար պիտի գրաւեն [մեր] ամբողջ օրը, մեծապէս կը ցաւինք գրելու, որ մեզի համար անկարելի է այսօր գրադիլ այդ խնդրով:

Քանի պարոն Ռոստոմ կ'ուզէ անպատճառ այսօր մեկնիլ, ստիպուած ենք վերադառնալու մեր երկուստեան առաջարկին: լաւագոյնը պիտի ըլլար, որ պարոն Ռոստոմ նշանակէր ինքնուրուի, որ հաղորդակցէր մեզի հետ եւ վաւերացում տար հաւանական [այն բոլոր] կարգադրութիւններուն, որոնք, այս խնդրին վերաբերեալ, ըստ պարագաներու պահանջներուն, կրնան փոփոխութիւններ կրել:

Հետեւաբար պարոն, կը խնդրենք որ պարոն Ռոստոմին փոխանցէք մեր խոր ցաւը, բարի երթ մաղթք իրեն եւ թարգման հանդիսանաք մեր բարեկամական եւ սիրալիք զգացումներուն:

Յուսանք որ մեզ միացնող հասարակաց պատուաբեր դատը օրէ օր աւելի եւս պիտի ամրապնդէ մեր բարեկամական կապերը:

Հաճեցէք ընդունիլ, պարոն, մեր սիրալիք զգացումներուն հաւաստիքը:

(Ստորագրուած) ՍԱԴԻԷ, ՀԱՍԱՆ

Փաստ. 583-1ա

Ա 3.- ՅՈՎԱԷՓ ՄԻՐՉԱՅԵԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ce samedi (Գրուած 5 Յունուար 1908, Յ. Մ.)

Messieurs

Je viens de recevoir votre très aimable lettre qui a été également lue par Monsieur Rostom.

Il vous remercie infiniment pour vos bons souhaits de voyage, et regrette beaucoup de ne pas pouvoir désigner quelqu'un à sa place faute d'autorisation préalable.

Il partira donc de Téhéran considérant les délibérations qui ont eu lieu entre vous et lui comme échange des vues en général indispensable d'ailleurs pour les négociations ultérieures.

Il vous remercie sincèrement pour toute l'amabilité que vous avez témoignée envers lui pendant son court séjour à Téhéran et il espère de tout son cœur que les liens qui nous unissent moralement serviront à l'émancipation politique, sociale et économique de nos peuples.

Avec les meilleurs souhaits pour l'avenir de la Perse rejuvenie de la part de Mr. Rostom aussi bien que de la mienne, je vous prie, messieurs, de vouloir bien agréer nos considérations les plus distinguées et l'expression de nos sentiments le plus affectueux.

(Signé) H. M.

Պարոններ,

Նոր ստացայ ձեր հաճելի նամակը, որ նոյնպէս ընթերցւեցաւ պարոն Ռոստոմի կողմէ:

Անհուն շնորհակալութիւն կը յայտնէ ան ձեր ողջերթի բարեմաղթութիւններուն առթիւ, եւ շատ կը ցաւի, նախօրոք լիազօրուած չըլլալով, զինք փոխարինող մը նշանակել չկարենալու համար:

Թեհրանէն պիտի մեկնի ուրեմն, նկատի ունենալով ձեր եւ իր միջեւ տեղի ունեցած խորհրդակցութիւնները ընդհանրապէս իբրեւ տեսակետներու փոխանակում, այլապէս անհրաժեշտ յետագայ բանակցութիւններու համար:

Անկեղծօրէն շնորհակալ է ան այն ամէն ազնուութեան համար, զոր ցոյց տուիք իր թեհրան կեցութեան կարծատեւ օրերուն, եւ ամբողջ սրտով կը յուսայ, որ մեզ բարոյապէս միացնող կապերը պիտի ծառայեն մեր ժողովուրդներու բարաբալական, ընկերային եւ տնտեսական ազատագրումին:

Պարոն Ռոստոմի, ինչպէս եւ իմ կողմէ, վերանորոգ Պարսկաստանի ապագային համար լաւագոյն մաղթանքներով, կը խնդրեմ պարոններ, որ ընդունիք մեր խորին յարգանքներուն եւ սիրալիք զգացումներուն հաւաստիքը:

3. Մ. (ՅՈՎԱԷՓ ՄԻՐՉԱՅԵԱՆ)

Փաստ. 583-2

Ա 4.- Յ. ՄԻՐՉԱՅԵԱՆԷՆ ՎՐԷԺԻ ԿԵՂՐ. ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Թեհրան, 11 Յունուար 1908

Սիրելի ընկերներ,

Ռոստոմը հասաւ այսօր, ինչպէս գիտէք արդէն, Դեկտ. 23-ին եւ մեկնեց դէպի Թիֆլիս այսօր առաւօտ:

Բանակցութիւնների հետեւանքը ներփակեալ ուղարկուած եմ ձեզ. այդ մասին հարկ չկայ գրել, բայց պիտի տեղեկացնեմ ձեզ բանակցութիւնների մի քանի մանրամասնութիւնների եւ գոցման մասին, որոնք թողնում են իրանց ազդեցութիւնը ամէն մի կողմի յանձն առած պարտականութիւնների վրայ:

Պարսիկների կողմից մեզ հետ բանակցում էին վեց հոգի, Մաջլիսի ամենազդեցիկ անդամները: Ղրանց անուններն են հետեւեալները - Վոսուղ հը Դոլլէն (փոխ. նախագահ), Մոսթաշար Դոլլէն, Թաղի-Չաղէն եւ Հաջի Միրզա Իբրահիմ աղա (երեքն էլ Ատրպատականի ներկայացուցիչներ եւ շատ ազդեցիկ ձեր շրջանում), Հաճի Ամին Չարբը եւ Մոյին Թոջարը (Թեհրանի վաճառականների ներկայացուցիչներ եւ նկատուած որպէս Մաջլիսի ֆինանսական ոյժը):

Սրանց հետ Ռ[ոստոմ] եւ ես հինգ համագումարում ունեցանք եւ արաձանագրութեան մէջ յիշուած կէտերի վրայ կատարեալ համաձայնութիւն ունեցանք, իսկ երբ հարցը եկաւ փոխադարձաբար մի պայմանագիր ստորագրելուն, նրանք քաշուեցան առարկելով որ իրանք ոչ մի պաշտօնական մարմին չեն ներկայացնում որ կարողանան այդպիսի մի ստորագրութիւն տալ:

Չորրորդ նիստում նրանք մինչեւ անգամ առաջարկեցին որ նոյն օրը Մաջլիսում իրանք ընտրել կը տան որպէս սահմանագլխի համար մի commission եւ որպէս այդ commission-ի անդամներ կը ստորագրեն: Բայց commission թէ-եւ ընտրուեց, այնուամենայնիւ ղրա մէջ մտան երեք հոգի այնպիսի մարդիկ, որոնց մասին մեր բարեկամները հետեւեալ նիստում մեզ յայտնեցին թէ անվստահելի են, եւ հետեւաբար այդ խնդիրը ջուրն ընկաւ: Մենք նրանց առաջարկեցինք որ փոխարէն պայմանագիր ստորագրելու, լաւ է մի պարզ procès-verbal կազմենք եւ այդ

procès-verbal-ը երկու կողմից էլ ստորագրուի բայց առանց պարտադիր լինելու որեւէ կողմի համար: Նրանք ընդունեցին այդ բանը, բայց հետեւեալ օրը փոխարէն ներկայանալու procès-verbal-ի ստորագրութեամբ, մեզ գրեցին մի նամակ, որին մենք անմիջապէս պատասխանեցինք: Նրանց եւ մեր նամակների պատճէնները նոյնպէս ուղարկում եմ ձեզ: Այդ պատճէններից կը տեսնէք

որ բոլոր պայմանների մէջ այլեւս պարտադիր ոչինչ ոչ մի կողմի համար չի մնում: Այնուամենայնիւ բերանացի կերպով պայմանագրի բոլոր յօդուածներն եւս ընդունուած են երկու կողմից էլ:

Չմոռանամ ասել որ նոյնիսկ բերանացի խոստումների մէջ այնպէս է խօսուած որ պարտադիր եւ անմիջապէս գործադրելի լինին բոլոր այն պայմանները որ սկզբում են գրուած, իսկ այն պայմանները որոնց համար նշանակուած է «Pendant la guerre», ղրանք պարտադիր կը լինին մի յետագայ բանակցութիւնից յետոյ:

Չնկատելով որեւէ պայման պարտադիր՝ այնուամենայնիւ Ռոստոմի հետ միասին մենք եկանք այն եզրակացութեան, որ կարող էինք անմիջապէս ձեռնարկել 1, 2 եւ 3 յօդուածների գործադրութեան: Ինչ վերաբերում են 4, 5 եւ 6-երորդ յօդուածներին, ղրանք բաներ են որ շատ կամ քիչ չափով կազմակերպութիւնը վճռել է անել, ինչէր այս -պայմանագիրը կամ ոչ: 7-երորդ եւ 8-երորդ յօդուածների գործադրութիւնը մեր կողմից, Ռոստոմի գաղափարով, աւելի եւս կ'ամրապնդէ կազմակերպութեան եւ կովկասի մուսուլմանների յարաբերութիւնը, եւ նրանց գործադրութիւնը միայն օգուտ կարող է բերել մեզ, եւ ոչ մի վնաս կամ գոհողութիւն: 9, 10 եւ 11-երորդ յօդուածները մեծ նշանակութիւն չունին եւ կազմակերպութիւնը կարող է անել երբ որ պարսիկների կողմից հրաւէր լինի մեզ այդ մասին:

Ինչ վերաբերում է մնացեալ պայմաններին, ղրանք միայն կարող են գործադրելի համարուիլ պատերազմի դէպքում, եւ եթէ պայմանագիր էլ ստորագրուէր, ինչպէս վերն ասացի, նորից նրանք անմիջապէս պարտադիր չէին համարուի եւ կարօտ կը մնային մի նոր բանակցութեան:

Պարսիկների յանձնառութեան մէջ մեզ համար ամէնից նշանաւոր կէտը 2-րդն է: - Եթէ կարողանանք ի փոխարէն մեր արածների, նրանց անել տալ այդ կէտը, արդէն պիտի մենք մեզ բաւարարուած համարենք: Առաջին կէտը մի բան է որ փոքր կամ շատ չափով մենք միշտ ունեցել ենք եւ յետայսու աւելի եւս կ'ունենանք: 6-րորդը մասին մի բան ասել չեմ կարող առ այժմ: Չորրորդն էլ կարողանանք որոշ չափով յաջողցնել լաւ է ի հարկէ, բայց դա պիտի տեսնել դեռ:

Մնացորդ կէտերի համար էլ կարող եմ ասել այն միայն ինչ ասացի նախորդի համար:

Այս իմաստով նամակ գրուած է ժընեւ, եւ Արեւելեան Բիւրոյին էլ կը զեկուցագրէ Ռոստոմը անձամբ:

Մեզ հետ բանակցողների անունները, որպէս նաեւ բանակցութեան բովանդակութիւնը եւ մանրամասնու-

Թիւնները կը մնան կատարելապէս գաղտնի. հետեւաբար այդ մասին ոչ մի խօսք կարիք չկայ ասել ձեր այդտեղի պարսիկ բարեկամներին:

Ես այստեղ կը շարունակեմ յարաբերութիւնները առանց ստանձնելու որեւէ պատասխանատուութիւն կամ խոստման որեւէ կատարում առանց նախապէս իմաց տալու Ա[րեւելեան] Բիւրոյին: Ամէն մի ժողովից յետոյ Ռ[ոստոմ] եւ ես խորհրդակցում էինք երեք ուրիշ ընկերների հետ որոնք կատարելապէս ծանօթ են բոլոր հարցերի հետ: Այդ ընկերներն են՝ բժիշկ Ստեփան Ստեփանեան, Ա. Զալալեանց եւ Ռ. Թունեանց: Տեղական մարմինը ոչ մի տեղեկութիւն չունի այս բոլորից, հետեւաբար այդ խնդիրների առթիւ պիտի նամակներն ուղ-

ղել բժիշկին, որին շատ լաւ ճանաչում էք: Տեղական մարմինն վերաբերող հարցերը պիտի գրուին գատ նամակներում:

Այս մասին սրանից աւելի առ այժմ հարկ չկայ ասել: Եթէ նոր խնդիրներ ծագին այս բանակցութիւնների շուրջը, այդ մասին իմաց կը տամ ձեզ:

ԱՐԲԱԿ⁴

4.- Արբակ կամ Արբակ Ոչտունի՝ ծածկանունն է նոյնիմքն Յովսէփ Միրզայեանի:

Բ.- ՀԱՄԱՉԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Կ. ԿՈՍԻՏԵՒՆ ԵՒ ՊԱՐՍԻԿ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐՈՒ

Թեքրանի մէջ պարսիկ սահմանադրականներու հետ համաձայնութիւն գոյանալէ ամիսներ ետք, 1908 թ. Օգոստոսին, յեղափոխական երկու կողմերու միջեւ գործակցութեան համաձայնագիր կնքուեցաւ նաեւ երկրին հիւսիսը՝ Ատրպատականի մէջ, որ այդ օրերուն կը նկատուէր հայութեան եւ միաժամանակ Պարսկաստանի դաշնակցական կազմակերպութեան կեդրոնը: Առաջին փաստաթուղթը որոշապէս արձանագրութիւնն է Կեդր. Կոմիտէի նիստերէն մէկուն (44րդ), որ ի ներկայութեան Արեւելեան Բիւրոյի առաքած պատգամաւոր Արտաշէս Մելքոնեանի (Բրինդար), կը վճռուի Դաշնակցութեան գործօն մասնակցութիւնը Իրանի յեղափոխական շարժումներուն (թեր ու դէմ կարծիքներու արձանագրութեամբ): Երկրորդը բուն համաձայնագիրն է՝ ստորագրուած դաշնակցական մասնակիցներու կողմէ: Երրորդը՝ նոյնին պարսկերէն պատճենն է՝ ստորագրուած պարսիկ յեղափոխականներուն կողմէ: Այս վերջինին, ինչպէս նաեւ Գ. բաժանմունքի թիւ 528բ-17 փաստաթուղթին պարսկերէն բնագիրները թարգմանած են ընկերներ Արա Պուլուզեան (այժմ Ստեփանակերտ հաստատուած) եւ Գրիգոր Ղազարեան Թեքրանէն:

Փաստ. 475-10

Բ 1.- ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՄԱՍՆԱԿՑԵԼՈՒ ՈՐՈՇՈՒՄ

Նիստ ԽԴ.

19 Օգոստոս [1908]

Ժողովը զբաղուեց ներկայ շարժման մեր ակտիւ մասնակցութեան խնդրով: Նիստին ներկայ էր Ա[րեւելեան] Բ[իւրոյ]ից ընկեր Բրինդար: Ընկերոջ գեկուցումից երեւաց, որ Ա. Բ.ն համաձայն է, որ մենք ակտիւ մասնակցութիւն ցոյց տանք ներկայ շարժման: Այս առթիւ եղած վիճաբանութիւնը հետեւեալ բանաձեւերին յանգաւ, որոնցից առաջինը ծայների մեծամասնութեամբ ընդունուեց:

Ա. [ՄԵԾԱՄԱՄՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆԱԶԵՒ]

- Ի նկատի ունենալով՝
- ա) Որ այս ազատագրական շարժմանը մենք որպէս յեղափոխականներ, պարտաւոր ենք մասնակցել, որովհետեւ մասնաւորապէս արեւելքի քաղաքական կացութեան վրայ կարող է ազդել ներկայ շարժման այս կամ այն կերպի վախճանը:
- բ) Որ մեր մասնակցութիւնը շարժմանը կը տայ ցանկալի ուղղութիւն եւ տեւողութիւն:
- գ) Որ ներկայ յուսահատական դրութեան մէջ մեր մասնակցութիւնը կարելի է համարել եւ աջակցական եւ նպատակայարմար, որով ցանկալի ոգեւորութիւն կարելի կը լինի ներշնչել լքուած, յուսահատ ժողովրդի մէջ:

Բ. [ՓՈՔՐԱՄԱՄՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՆԱԶԵՒ]

- 1) Պարսկական շարժումները տարերային են. Թաւրիզի յաջողութիւնները պատահական բնոյթ ունին (Արքի, արսենալի⁵ եւ այլն յեղ[ափոխական]ների ձեռք անցնելը): Չկան ոգեկան հիմքեր շարժումը առաջ տանելու, ապացոյց, որ Ատրպատականի ոչ մի անկիւնը արձագանգ չտուեց:
- 2) Եթէ վաղը յեղափոխականները (պարսիկ) ընկճուեն, Դաշնակց. պիտի մնայ մինակ եւ հայ ժողովուրդը ամբողջովին պիտի ենթարկուի թուրք⁶ ֆանատիկ ամբողջի (հինց այսօրուայ յեղափոխականների) սրածուլութեան ու թալանին: Բնաջնջումի գնով ձեռք բերել ինչ որ անորոշ իրաւունքներ՝ (չմոռանալով, որ պարսկա-

5.- Արքը՝ Թաւրիզի միջնաբերդն է, արսենալ՝ զինապահեստ, զինամթերք:
6.- Խօսքը կը վերաբերի Ատրպատականի բնակչութեան մեծամասնութիւնը կազմով Պարսկաստանի թուրքերուն: Բուն թուրքերուն կը տրուի տաճիկ անունը, իսկ Թուրքիոյ համար՝ Տաճկաստան:

դ) Որ նախկին նկատումները (պրովոկացիա հայ տարրի դէմ: Օտար պետութիւնների ոչ ցանկալի միջամտութիւն, որը տգէտ մասսան մեր մասնակցութեան վերագրեց: Որ իբր թէ շարժումը անյուսալի է, իսկ ժողովուրդը անպատրաստ եւ վերջապէս, որ մենք մեր մասնակցութեամբ կը վնասենք տաճկահայ գործին՝ վտանգի ենթարկելով մեր կարեւոր կայանները եւայլն եւայլն) իրենց նշանակութիւնը կորցրել են ներկայումս⁷:

ե) Որ ներկայ շարժման պարտութիւնը կարող է մահացու լինել սահմանադրական կարգերի համար:

զ) Որ անհրաժեշտ է հէնց այժմ կոտրել միապետական ուժը, որովհետեւ հակառակ դէպքում, ուժեղանալով միապետութիւնը՝ դժուարին կը դառնայ ապագայ շարժումը յաջողութեամբ վերականգնել:

է) Որ սերտ յարաբերութեան մէջ մտնելով պարսիկ ազգաբնակչութեան հետ, հնարաւորութիւն կ'ունենանք բացատրել նրանց շարժման էութիւնը, իրենց պահանջները, «Կ. է.»-ի պակասութիւններն ու առաւելութիւնները:

ը) Որ սա միջոց կը լինի պարսկահայերի համար իրաւահասարակութիւն պահանջել, որպէս միեւնոյն հայրենիքի հարազատ զաւակներ եւայլն եւայլն:

Ուստի՝ ժողովը վճռում է (5 հոգի ընդդէմ 2-ի) ակտիւ մասնակցութիւն ցոյց տալ ներկայ շարժմանը:

հայերի դրութիւնը շատ է տարբերում ռ[ուսա]հայի եւ տաճկահայի դրութիւնից: նա Պարսկաստանում նոյն իսկ մասամբ արտօնեալ վիճակ ունի՝ ունենալով ազգ-կուլտուրական գործերի ազատութիւն, տուրքից ազատ լինել եւայլն եւայլն) դա մի անտակտ քայլագողութիւն է:

3) Դեռեւս տաճկ. սահմանադրութիւն յայտարարուելով, չպէտք է ինքնամոռացութեան մէջ ընկնել եւ Տաճկաստանում յեղափ. ապստամբ. գործը վերջացած համարել: 3 ֆրոնտի վրայ կռուելը մեզ կը տանի դէպի ուժերի ջլատում:

4) Ակտիւ մասնակցութեան համար պէտք է ունենալ Ընդհ. ժող. հաստատութիւնը: «Աջակցութիւն» անուան տակ այսօր որեւէ ոյժով երեւան գալը, իսկ վաղը յանկարծ հակառակ որոշումով «աջակցելը» աւելորդ, կամ անկարելի համարելը՝ կը տանէ մեզ դէպի նոյն կործանարար հետեւանքները:

5) Անհրաժեշտ էր ունենալ այդ մասին մեր շրջանների մարմինների (կոմիտէների) կարծիքը:

6) Հակայեղափոխական բանակը կը յայտարարէ «քաֆիրները» կռիւը իսլամի դէմ, ինչպէս այսօր յորջորդում է «Բարի»ների կռիւ. դա կը վնասէ ընդհ. յեղափ. գործին, ինչպէս խոստովանել են մեր բարեկամները:

7) Մի կարգ այլ նկատումներ:

8) Ուրախ պիտի լինիմ, անկեղծօրէն, եթէ ապագան ցոյց տայ, որ սխալուած եմ իմ նկատումների մէջ:

ՎԱՀԱՆ, ԶՈԿ, ԲԱԶՈՒԿ, ԱՐՄԷՆ, ՀԱՅՐԻԿ, ԲՐԻՆԴԱՐ, ՍՏԵՓ, Քարտ.՝ ՇԷՆ

7.- Նկատի ունի Թուրքոյ կացութեան փոփոխութիւնը՝ Օսմանեան սամահադրութեան հռչակումով:

Փաստ. 475-11

Բ 2.- ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(Պարսիկ յեղափոխականներու եւ Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի)

Թաւրիզ, 22-VIII- 908

Ներկայութեամբ Հ.Յ.Դ. Արեւելեան Բիւրոյի կողմից Բրինդարի, Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի կողմից Ս(տեփան) Ստեփանեանի եւ Վ(ահան) Զաքարեանի, պարսիկ յեղափոխականների կողմից, Հաջի Ալու, Աղա Միրզա Սէյիդ Հիւսէյն Խանի, Միրզա Ալաքբարի, Սաթթար Խանի⁸ եւ Միրզա Մահմադ Բազու ժողով տեղի ունեցաւ՝ խորհուրու եւ համաձայնութեան գալու Պարսկաստանում ընդհանրապէս, Ատրպատականում մասնաւորապէս, յեղափոխական ուժերին գործունէութիւն սկսելու եւ շարժումները նպատակայարմար ձեւով տանելու ու ցանկալի ուղիի վրայ դնելու:

Այդ ուղղութեամբ երկար խօսակցութիւններից եւ մտքերի փոխանակութիւններից յետ, ժողովը եկաւ որոշ եզրակացութեան ու հետեւեալ կէտերի վրայ համաձայնութիւն կայացրեց, որոնք պարտաւորական են երկու կողմերի համար.

- I – Հ. Յ. Դ. իբր կուսակցութիւն մտնում է ակտիւ գործունէութեան մէջ, աջակցելու շարժմանը:
 - II – Թաւրիզում կազմուում է խառը կոմիտէ 7 հոգուց բաղկացած, որի մէջ Դ(աշնակցութիւն) ունենում է 2-3 ձայն իր ներկայացուցիչների միջոցով:
 - III – Այդ կոմիտէն է կարգադրողը բոլոր ընթացիկ գործերի եւ միակ վճիռներ արձակողը բոլոր ձեռնարկներին:
 - IV – Կազմուում է մի գինուորական շտաբ 3 հոգուց բաղկացած, վարելու զուտ գինուորական գործերը, կռուի ծրագրեր չինելու եւայլն: Դ-իւնը ունենում է այդ մարմնի մէջ իր ներկայացուցիչը ձայնի իրաւունքով:
 - V – Սաթթար Խանին է վերապահուում ընդհանուր հրամանատարի անունը. գինուորական որոշումները մարմնի վճռով կատարուում է Սաթթար Խանի անունով:
 - VI – Խառը կոմիտէն եւ շտաբը փոխադարձաբար ունենում են միմեանց մէջ մի-մի ներկայացուցիչ:
 - VII – Աշխատիլ շարժումները ծաւալել ամբողջ Պարսկաստանում, Սահմանադրութիւնը հիմնաւորելու եւ իրաւակարգը վերահաստատելու համար:
 - VIII – Դաշնակցութիւնը բերում է իր օգնութիւնները հնարաւոր չափով եւ պայմաններում:
 - IX – Դ-եան գինուորները ապրում են նոյն պայմանների մէջ ինչ որ պարսիկ Ֆետայիները:
 - X – Թաւրիզում, Դ-եան գինուորների ծախսերը լինելու են ընդհանուր միջոցներով, ընդհանուր կասսայից:
 - XI – Դրամական հարցերը կարգադրում է խառը կոմիտէն:
 - XII – Դ-իւնը առ այժմ տալիս է 30 գինուոր իրենց հրացաններով եւ այնքան փամփուռներով՝ որքան որ կարող են վերցնել, եւ նրանց մինչեւ Թաւրիզ հասցնելու ծախսը վերցնում է իրեն վրայ: Դրանից յետոյ հսկում է խառը կոմիտէն: Այդ թուի մէջ հաշուում է եւ թնդածիզները եւ ուբաճիզները:
 - XIII – Դաշնակցութիւնը վարում է ուժեղ պրոպագանդա իր օրգաններում, դրսի մամուլում եւ ուրիշ հնարաւոր միջոցներով:
 - XIV – Խառը կոմիտէն պարտաւորում է շարունակաբար յարաբերութեան մէջ լինել Արեւելեան Բիւրոյի հետ եւ նրան տեղեակ պահել գործերի ընթացքի հետ:
- Սոյն արձանագրութիւնը գրուեց երկու օրինակ եւ փոխանակուեց:

Արեւելեան Բիւրոյի կողմից՝ ԲՐԻՆԴԱՐ
Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի կողմից՝ ՍՏԵՓ, ՎԱՀԱՆ

8.- Սաթթար Խան՝ գլխաւոր առաջնորդը պարսկական սամահադրական-յեղափոխական շարժման:

Բ 3.- ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳՐԻ ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ՕՐԻՆԱԿԸ

1326 թ.ի Շաբան ամսի 7ին (լուսնային օրացոյց) համապատասխան 1908 թուականի Օգոստ. 22ին, գրուեց այս պայմանագիրը՝ յանուն Սահմանադրութեան սրբազան նպատակների առաջատարման, ներքոյիշեալ երեք կենտրոնների ներկայացուցիչների ներկայութեամբ՝ Թաւրիզի եւ Ատրպատականի հաւաքականի (էքթեմախուն) կողմից պարոնայք Աղա Միրզա Մոհամմադ Թաղի խան եւ Սէյէդ Ռոսէյն Իսան, Ատրպատականի հայկական խմբի կողմից՝ Վահան եւ Ստեփան եւ Թիֆլիսի ընդի. կենտրոնի կողմից՝ մուսիու Բրենդեր:

Առաջին - Դաշնակցութիւնը համագործակցելու է եւ քայլեր է վերցնելու Սահմանադրութեան յառաջադիւնութեան համար:

Երկրորդ - Որոշուեց կողմերից կեանքի կոչել մի յանձնախումբ, որի թիւը առայժմ վերոյիշեալ եօթ հոգին են լինելու:

Յրորոգ - Յեղափոխականներին վերաբերող աշխատանքներում, այս եօթ հոգին լրիւ իրաւասութիւն եւ լիազօրութիւն են ունենալու՝ հարկ եղած եւ պատշաճ տնօրինումները կատարելու համար, Դաշնակցութեան (քննարկի մէջ գրուած է խմբակցութեան, բայց ակնարկը Դաշնակցութեան մասին է - Ա. Պ.) բոլոր ֆիդայիները ենթարկուելու են մէկ հոգու եւ մէկ հոգուց են հրահանգ ստանալու:

Չորրորդ - Կեանքի է կոչուելու զինուորական մի յանձնախումբ եւ զինուորական բոլոր հարցերը լինելու են այս յանձնախմբի իրաւասութեան ներքոյ. զինուորական յանձնախմբից մէկ հոգի մասնակցելու է այս միացեալ յանձնախմբին. զինուորական յանձնախումբը ենթարկուելու է առաջին կոմիտէին:

Յինգերորդ - Սաթթար խանը լինելու է առաջին հրամանատար եւ Բաղեր խանը երկրորդ հրամանատար:

Վեցերորդ - Այս միասնական յանձնախմբի ժողովներին ու գրոյցներին ներկայ է լինելու զինուորական յանձնախմբի ներկայացուցիչը եւ փոխադարձաբար զինուորական յանձնախմբի ժողովներին եւս ներկայ պիտի լինի մէկ հոգի այս միասնական յանձնախմբից, որպէսզի այս երկու յանձնախմբերը իրար հետ կապ ունենան:

Եօթներորդ - Դաշնակցութեան կոմիտէն յանձն է առնում որ հնարաւորին չափ ինչքան որ կարելի է իր բոլոր ուժերով օժանդակութիւն ցուցաբերի Իրանի սահմանադրութեան նպատակների իրագործման համար:

Ութերորդ - Դաշնակցութեան ֆիդայիները հէնց այնպէս են վարուելու եւ կեցուածք ցուցաբերելու ինչ որ Իրանի ֆիդայիները:

Իններորդ - Յանձնախմբի ծախսերը, կատարուելու են կողմերի համաձայնութեամբ եւ հայեցողութեամբ:

Տասներորդ - Դաշնակցութեան ֆիդայիների ծախսերը գոյացուելու են հէնց նոյն դրամական սնտուկից:

Տասնմէկերորդ - Այս յեղափոխութեան եւ շարժումի ալիքները պիտի սփռել Իրանի ամբողջ կէտերում, որպէսզի բոլորը համահաւասար իրաւունք ունենան իրենց պահանջատիրութեան մէջ:

Տասներկուերորդ - Առայժմ, Դաշնակցութեան յանձնախումբը երեսուն հոգի զինեալ, փամփուշտներով ու հրացանով, տրամադրուելու է Իրանի մուշահեղներին:

Տասներեքերորդ - Դաշնակցութիւնը յանձն է առնում, որ իր մասնակի ընտանիքի միջոցով, հրապարակի եւ քարոզի Իրանի ժողովրդի իրաւացիութիւնն ու իրաւունքի պահանջատիրութիւնը աշխարհի ժողովուրդների մօտ:

Տասնչորսերորդ - Եօթ հոգուց բաղկացած այս յանձնախումբը, աշխատանքներից եւ իրադարձութիւններից իրագել է պահելու Թիֆլիսի կենտրոնին:

Սոյն պայմանագիրը ստորագրել եւ պատրաստուել է երկու օրինակով, մէկ օրինակը յանձնուել է Դաշնակցութեան կենտրոնին եւ միւս օրինակը պահուել է միասնական այս յանձնախմբի մօտ:

[Գինգ ստորագրութիւններ, որոնցմէ երեքը՝ անընթեռնելի] ՍԷՅԷԴ ՅՈՍԷՅՆ ԽԱՆ ՍԷՅԷԴ ՄՈՂԱՍՄԱԴ ԹԱԴԻԻ

ՀԱՄԱՉԱՅՆԱԳՐԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1326 թ.ի Շաբան ամսի 7ին (լուսնային օրացոյց) համապատասխան 1908 թուականի Օգոստ. 22ին, գրուեց այս պայմանագիրը՝ յանուն Սահմանադրութեան սրբազան նպատակների առաջատարման, ներքոյիշեալ երեք կենտրոնների ներկայացուցիչների ներկայութեամբ՝ Թաւրիզի եւ Ատրպատականի հաւաքականի (էքթեմախուն) կողմից պարոնայք Աղա Միրզա Մոհամմադ Թաղի խան եւ Սէյէդ Ռոսէյն Իսան, Ատրպատականի հայկական խմբի կողմից՝ Վահան եւ Ստեփան եւ Թիֆլիսի ընդի. կենտրոնի կողմից՝ մուսիու Բրենդեր:

Առաջին - Դաշնակցութիւնը համագործակցելու է եւ քայլեր է վերցնելու Սահմանադրութեան յառաջադիւնութեան համար:

Երկրորդ - Որոշուեց կողմերից կեանքի կոչել մի յանձնախումբ, որի թիւը առայժմ վերոյիշեալ եօթ հոգին են լինելու:

Յրորոգ - Յեղափոխականներին վերաբերող աշխատանքներում, այս եօթ հոգին լրիւ իրաւասութիւն եւ լիազօրութիւն են ունենալու՝ հարկ եղած եւ պատշաճ տնօրինումները կատարելու համար, Դաշնակցութեան (քննարկի մէջ գրուած է խմբակցութեան, բայց ակնարկը Դաշնակցութեան մասին է - Ա. Պ.) բոլոր ֆիդայիները ենթարկուելու են մէկ հոգու եւ մէկ հոգուց են հրահանգ ստանալու:

Չորրորդ - Կեանքի է կոչուելու զինուորական մի յանձնախումբ եւ զինուորական բոլոր հարցերը լինելու են այս յանձնախմբի իրաւասութեան ներքոյ. զինուորական յանձնախմբից մէկ հոգի մասնակցելու է այս միացեալ յանձնախմբին. զինուորական յանձնախումբը ենթարկուելու է առաջին կոմիտէին:

Յինգերորդ - Սաթթար խանը լինելու է առաջին հրամանատար եւ Բաղեր խանը երկրորդ հրամանատար:

Վեցերորդ - Այս միասնական յանձնախմբի ժողովներին ու գրոյցներին ներկայ է լինելու զինուորական յանձնախմբի ներկայացուցիչը եւ փոխադարձաբար զինուորական յանձնախմբի ժողովներին եւս ներկայ պիտի լինի մէկ հոգի այս միասնական յանձնախմբից, որպէսզի այս երկու յանձնախմբերը իրար հետ կապ ունենան:

Եօթներորդ - Դաշնակցութեան կոմիտէն յանձն է առնում որ հնարաւորին չափ ինչքան որ կարելի է իր բոլոր ուժերով օժանդակութիւն ցուցաբերի Իրանի սահմանադրութեան նպատակների իրագործման համար:

Ութերորդ - Դաշնակցութեան ֆիդայիները հէնց այնպէս են վարուելու եւ կեցուածք ցուցաբերելու ինչ որ Իրանի ֆիդայիները:

Իններորդ - Յանձնախմբի ծախսերը, կատարուելու են կողմերի համաձայնութեամբ եւ հայեցողութեամբ:

Տասներորդ - Դաշնակցութեան ֆիդայիների ծախսերը գոյացուելու են հէնց նոյն դրամական սնտուկից:

Տասնմէկերորդ - Այս յեղափոխութեան եւ շարժումի ալիքները պիտի սփռել Իրանի ամբողջ կէտերում, որպէսզի բոլորը համահաւասար իրաւունք ունենան իրենց պահանջատիրութեան մէջ:

Տասներկուերորդ - Առայժմ, Դաշնակցութեան յանձնախումբը երեսուն հոգի զինեալ, փամփուշտներով ու հրացանով, տրամադրուելու է Իրանի մուշահեղներին:

Տասներեքերորդ - Դաշնակցութիւնը յանձն է առնում, որ իր մասնակի ընտանիքի միջոցով, հրապարակի եւ քարոզի Իրանի ժողովրդի իրաւացիութիւնն ու իրաւունքի պահանջատիրութիւնը աշխարհի ժողովուրդների մօտ:

Տասնչորսերորդ - Եօթ հոգուց բաղկացած այս յանձնախումբը, աշխատանքներից եւ իրադարձութիւններից իրագել է պահելու Թիֆլիսի կենտրոնին:

Սոյն պայմանագիրը ստորագրել եւ պատրաստուել է երկու օրինակով, մէկ օրինակը յանձնուել է Դաշնակցութեան կենտրոնին եւ միւս օրինակը պահուել է միասնական այս յանձնախմբի մօտ:

[Գինգ ստորագրութիւններ, որոնցմէ երեքը՝ անընթեռնելի] ՍԷՅԷԴ ՅՈՍԷՅՆ ԽԱՆ ՍԷՅԷԴ ՄՈՂԱՍՄԱԴ ԹԱԴԻԻ

Գ.- ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ ԹԵՀՐԱՆԻ ԳՐԱԽՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ԵՒ ԱՅԼ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փաստ. 476-22

Գ 1.- ՌՈՍՏՈՍԵՆ ՆԱՄԱԿ ԺԸՆԵՒ

Սիրելիք,

Ստացուեց Յոնանի¹⁰ վերջին երկու նամակները, ինչպէս նաեւ Պոլսոյ ընկերների եւ գաւառների դրուժեան վերաբերեալ հեռագիրը: Մեր նամակները գուցէ եւ ձեր նամակները մի քանիսը երեւի ընկել են Ղալիմ խանի ձեռքը. չի ստացուել Փարիզից ուղարկուած քոլիները (colis). Թող դիմեն փոստատանը եւ յետ պահանջեն արժէքը կամ քոլիները:

Թեհրանից ստացուել է հեռագիր, որով յայտնուած են որ Սահմանադրութիւնը հռչակուել է եւ 2 ամսից յետոյ պիտի բացուի պարլամենտը, շուտով կ'ուղարկուի ընտրութեանց կանոնները: Մեր մասնաւոր հեռագրի համաձայն հայերը եւս ներկայացուցիչներ կ'ունենան: Եթէ հարկ լինի, Յոնանը կը համաձայնի՝ արդեօք քուէարկել¹²:

Քաղաքի դրութիւնը լաւ է. ճանապարհները բացուելու պատճառով սովոր վերացուել է. այժմ էլ տօնուած են Սահմանադրութեան հրատարակութիւնը թէ եւ ոչ սպասուած եռանդով: Դրա պատճառը թերահաւատութիւնն է դէպի Շահի յայտարարութիւնը. — Որովհետեւ դեռեւս յայտնի չէ թէ ինչ ձեւի է լինելու Սահմանադրութիւնը եւ ուստաց զօրքի ներկայութիւնը: Մանրամասն տեղեկութիւններ հետեւեալ փոստով: Դուք էլ շուտ գրեցէք:

ՌՈՍՏՈՍ

25-IV-909

Վրէժ

Մատեն քի 55

Գ. 2

Հեռագրալուր հաղորդած Journal de Genève-ին եւ Gazette de Lausanne-ին:

1909, Մայիս 7

Թեպրիզէն հեռագիր՝ որ կը հաղորդէր թէ Եփրեմը 80 հոգով գրաւեր է Ղազուինը եւ գերի բռներ կառավարիչը, զօրքերը եւ թնդանօթները (4 հատ):

9.- Թէեւ Ռոստոմ այդ օրերուն Թաւրիզ կը գտնուէր, բայց իր ձեռագիրը չէ. հաւանաբար նամակին մէկ պատճենն է: 10.- Յոնան Դաւթեան, անդամ Արեւմտեան Բիւրոյի: 11.- Այսինքն ընտրուիլ:

Փաստ. 74-215

Գ 3.- ՀԵՌԱԳԻՐ (Լապիմապառ հայերէն)

Թեհրան 13-7-09

Թեհրանէն ժընեւ, Դրօշակի խմբագրութեան

Լուսաբացին Թեհրանը վերցուեց Սուլաւատարի, Եփրեմի, Սարդար Ասադի խմբերով — բրիգադային զօրանոցը պաշարուած — Եփրեմի խումբը գրաւեց մեջլիսը — Շահը մնաց քաղաքից դուրս ամարանոցում:

ՀԱՅԿՈՒՆԻ

Գ 4.- ՀԵՌԱԳԻՐ (Լապիմապառ հայերէն)

ժընեւ, Դրօշակի խմբագրութեան

Ռաշտի յեղափոխականները միացած բախտիարցիների յարձակուեցին Սալտանաբադի եւ Թեհրանի վրայ — Շահը փախել է ռուսական միսսիան — Սալտանաբադը գրաւուած է — Թեհրանում շարունակուում է ռուսական ապարանքի դէմ բոյկոտը յայտարարուած:

ՆԵՐՍԷՍ

Փաստ. 528բ-15

Գ 5.- ՎՐԷՇԻ Կ. ԿՈՄԻՏԵԷՆ ՀԵՌԱԳԻՐ

Téhéran
Entremise Yèpreme
Parlement, Dare Chouraye Milli

Ազգ. Խորհրդարանին, Տարը Շուրայի Միլլի,
Թեհրան
Եփրեմի միջոցաւ

A l'occasion de la brillante victoire d'une lutte intrépide, persévérante et glorieuse de tous les peuples de la grande Iran pour leurs droits imprescriptibles, nous vous envoyons nos saluts fraternels et félicitons vivement la complète victoire de la cause du peuple.

Aimons espérer que la nouvelle Iran régénérée sortant glorieuse d'une lutte intrépide et sanglante commencera une nouvelle ère pour tous les travailleurs, accomplira la complète égalité des nations, fondera toutes les libertés et sera le vrai interprète des vœux et des besoins des populations de l'Iran, martyrisées pendant des dizaines de siècles.

COMITÉ CENTRAL DE LA PERSE DE LA FÉDÉRATION
RÉVOLUTIONNAIRE ARMÉNIENNE
DASCHNAKZOUTIOUN

19-VII-909, Tavris

Վասն իրենց անկորնչելի իրաւունքներու [ձեռքբերումին] Մեծն Իրանի բոլոր ժողովուրդներուն [մղած] անվեհեր, յարատեւ եւ փառաւոր պայքարի փայլուն յաղթանակին առիթով, կը յղենք մեր եղբայրական ողջոյնները եւ ջերմօրէն կը շնորհաւորենք ձեզ՝ ժողովուրդի դատին համար [տարուած] ամբողջական յաղթանակին համար:

Կը յուսանք, որ անվհատ ու արիւնոտ պայքարէն յաղթական դուրս եկած վերածնող նոր Իրանը՝ նոր դարաշրջան մը պիտի բանայ բոլոր աշխատաւորներուն համար, պիտի իրագործէ ազգերու ամբողջական հաւասարութիւնը, հիմքը պիտի դնէ բոլոր ազատութիւններուն եւ պիտի հանդիսանայ իսկական թարգմանը՝ Իրանի տասնեակ դարերէ ի վեր տառապող բոլոր ժողովուրդներու բաղձանքներուն եւ կարիքներուն:

ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՅԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԿԵՂՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

19-VII-909, Թաւրիզ

Մատենանքի 55

Գ 6.- Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԺՐՆԵԻՆ

17 Նոյ. 1909

Président Medjliss, Téhéran,

Félicitations ouverture Medjliss – Espérons Perse constitutionnelle saura défendre avec honneur liberté pays, égalité citoyens sans distinction nationalité.

DASCHNAKZOUTIOUN

Մեջլիսի նախագահին, Թեհրան,

Շնորհալուրով Մեջլիսի բացման առիթով – կը յուսանք որ սահմանադրական Պարսկաստանը պիտի գիտնայ պատուով պաշտպանել երկրին ազատութիւնը, քաղաքացիներու հաւասարութիւնը, առանց ազգային խտրութեան:

ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

Փաստ. 74-238

Գ 7.- ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ

22 Նոյ. 1909

Dachnaczoutioun Genève

Vivement touché votre aimable félicitation prie agréer remerciements –

Président madjlisse MOSTACHAR-ED-DOVLET

Դաշնակցութեան ժընեւ

Խորապէս զգացուած ենք ձեր սիրալիր շնորհալուրովեան համար – կը խնդրեմ ընդունիք շնորհակալութիւններս –

Մաջլիսի նախագահ՝ ՄՈՍՏԱՇԱՐ-ԷԴ-ԴՈՎԼԷՏ

Փաստ. 528p-17

Գ. 8

Գրութեան հեղինակը՝ Ատրպատականի մէջ Հ.Յ.Դ.ի ներկայացուցիչ Թադէնուեան Սամսոնն է, ծանօթ Գարեգին ծածկանունով:

Շաբան 21, 1327 ք., [1909 Օգոստոս] Սալմաստ

Մեծարգոյ եւ յարգարժան պրն. Սաթթար խան, գերապատիւ ազգային զօրապետ հրամանատար,

Քանի ժամանակ առաջ, մի գրութիւն ուղարկեցի Ձեզ, բայց դեռ պատասխան չեմ ստացել, ուստի երկրորդ անգամուայ համար եմ գրում այս երկրորդ Ձեզ համար:

Հեշմաթըլ Վոզարան, որ Սալմաստի կառավարիչն է եւ բռնատէրներից է, ու քանի տարի է, որ Սալմաստում եւ այլուր բռնատիրական արարքներով է զբաղուած, հիմա էլ Սահմանադրութեան այս օրերին, ժողովրդի հետ արդար վարուելու փոխարէն, անում է հակառակը եւ իր բոլոր ջանքերը ի գործ է դնում հայրենիքի եղբայրների մէջ խլրտում եւ պառակտում ստեղծելու եւ նրանց հարւածելու:

Մի քանի օր առաջ, երկու ֆիդայիների որոնք առաջին օրուանից, հայրենիքի սահմանադրութեան համար, պայքարել են համահաւասար իսլամ եղբայրների կողքին, դրանցից մէկին Ախթախանէ (?) գիւղում եւ միւսին էլ Օլա գիւղում ծեծի են ենթարկել եւ վիրաւորել են. նրանց անգամներ ասուել է կառավարութեանը եւ արդարութիւն է պահանջուել, բայց պրն. Հեշմաթըլ հարցերին վերահասութիւն տալու փոխարէն, իր բոլոր ջանքերը ի գործ է դնում երկու եղբայր համայնքների մէջ խլրտում եւ թշնամութիւն սերմանելու:

Յայտնում եմ, որ եթէ այս պառակտիչ քաղաքակաւութիւնը չկասեցուի, վախճանաւ որ պրն. Հեշմաթըլ վերջապէս հասնի իր նպատակին:

Իսկ պրն. Ֆարամարզ խանի վերաբերեալ իմ անցեալ նամակի մէջ մանրամասն բացատրել էի իր դրութեան մասին. իր բոլոր ունեցուածքը ձեռքից տուել է եւ անբողջովին անտուն ու թշուառ վիճակում է. խնդրում եմ իր ունեցուածքի եւ ապրուստի մասին այնպէս տնօրինէք որ պատշաճ է եւ նա հանգիստ ապրի. նա իրեն նուիրել է հայրենիքին, ինչո՞ւ պիտի այս դրութեանը մատուի. ցանկալի է, որ պատշաճ տնօրինում կատարէք:

Թաւրիզի ժողովրդական Սրբազան Միութիւնը խիստ արգիլել է, որ յետ այսու խանուարի* հաւաքուի սակայն պրն. Հեշմաթըլ հակառակ Թաւրիզի ժողովրդական Սրբազան Միութեան որոշման, դեռ շարունակում է հաւաքել խանուարի:

* Պարսկերէն՝ ընտանեկան հանգանակութիւն:

Handwritten Persian text, likely a translation or commentary on the letter above. It includes several lines of script and a circular stamp at the bottom.

Փաստ. 475-9

**Գ 1.- ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ
Հ.Յ.Գ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻՆ**

Ընկերներ,

Շրջանիս IV-ը պատգամաւորական ժողովը նշանակուած է այս տարուայ Նոյեմբեր 1-ին՝ X քաղաքում¹²:

Ուղարկելով ձեզ այդ ժողովի օրակարգի ցուցակը, խնդրում ենք կազմել ձեր շրջանում ըստ կարելոյն լայն խորհրդակցութիւններ, հնարաւորութիւն տալով ամէն մի դաշնակցական խմբին՝ լիովին արտայայտելու իր կարծիքները այն բոլոր խնդիրների վերաբերմամբ, որ նա իր ձեռնհասութեան սահմանի մէջ է համարում: Այնպէս որ ժողովին ներկայացող պատգամաւորը պիտի բերէ իւր հետ ոչ միայն իր շրջանի մեծամասնութեան, այլեւ փոքրամասնութեան կարծիքները:

Որովհետեւ շրջանային յառաջիկայ ժողովը տեւելու է շատ կարճ, ժամանակի սղութեան պատճառաւ, ուստի խնդրում ենք առաջարկուած հարցերի վերաբերմամբ բերել նախօրօք պատրաստուած զեկուցումներ եւ մշակուած եւ պատճառաբանուած բանաձեւեր, որպէսզի ժողովը ժամանակ չկորցնէ այդպիսի բանաձեւեր մշակելու համար: Զեկուցումներն ու բանաձեւերը լինելու են գրաւոր:

Բացի մեր այս օրակարգի հարցերից, շրջանները կարող են դնել եւ սեփական հարցեր եւ առաջարկներ:

Խնդրում ենք ուղարկել ձեր տեղեկագիրները, հաշուեկշիռը եւ այլն ժողովի գումարումից գոնէ մի շաբաթ առաջ, որպէսզի Կ. Կոմիտէս հնարաւորութիւն ունենայ իր տեղեկագիրը եւ հաշուեկշիռը պատրաստելու:

Ուղարկել նոյնպէս այն զինացոյց տախտակը, որ մենք ուղարկել ենք ձեզ սրանից մի քանի ամիս առաջ, համապատասխան սիւնակները լցնելով:

Այն մարմիններն ու շրջանները, որոնք 1908 տարուայ ընթացքում գոնէ Ա. կիսամեայ հաշիւը չեն ուղարկել Կ. Կոմիտէին՝ գրկուում են վճռական ձայնի իրաւունքից:

Ժողովի տեղի մասին կը հաղորդուի ձեզ ժամանակին:

ՕՐԱԿԱՐԳ

I — Տեղեկագիր եւ հաշուետուութիւն շրջանների եւ Կենտրոնակ(ան) Կոմիտէի:

Ծանօթ.— Տեղեկագրի մէջ բերել ճիշտ թուեր անդամների, մարմինների, ունեցած զինամթերքի եւ ամբողջ ինքնուարի վերաբերեալ: Ժողովրդի տնտեսական կացութիւնը եւ անդրադարձումը յեղ. շարժումների վրայ, նրա տրամադրութիւնը եւ վերաբերմունքը դէպի մեր մարմինները: Տեղական մարմինների կազմը եւ նրանց ծաւալը գանազան խաւերում: Մեր աշխատաւորակ(ան) քաղաքականութեան հետեւանքները: Աշխատաւոր դասակարգի շահերի պաշտպանութեան համար առաջ եկած մարմինները, նրանց ծաւալը եւ գործունէութեան արդիւնքը, Հ.Յ.Գ. կանանց կարմիր խաչը: Կուսակցութեան անդամների եւ համակրողների թուի ելեւէջները: Կազմակերպութիւնից դուրս գտնուող խաւերի պահանջները դէպի կազմակերպութիւնը եւ նրանց ստանձնած պարտականութիւնները: Շրջանիդ 1909 թուի հաւանական բիւջէն, ինքնապաշտպանութեան) գործի վիճակը:

II — Ներկայ քաղաքական մոմենտի պահանջները Պարսկաստանում եւ Դաշն. գործունէութիւնն ու տակտիկական մեր շրջանում (պարսկ. սահմանադրակ. ազատագր. շարժումը եւ մեր դիրքը: Մեր ժողովրդի ընդհանրապէս եւ ընկերների մասնաւորապէս տրամադրութիւնն ու վերաբերմունքը այդ շարժմանը հանդէպ):

III — Տաճկական սահմանադրութիւնը եւ մեր դիրքը տաճկահայ եւ կովկասահայ խնդիրների վերաբերմամբ:

IV — Մեր տակտիկական ընդհանուր հասարակական հարցերում՝ քաղաքական, կուլտուրական եւն. եւն.:

V — Մեր վերաբերմունքը դէպի ազգային հիմնարկութիւններն ու հաստատութիւնները — ազգային թեմակ(ան) պատգամ. ժողովը, թեմական գործակալակ(ան) խորհուրդները, բարեգործական, կրթական եւն ընկե-

12.- 1908 թ. Նոյ. 1ին նախատեսուած Պատգ. ժողովը իրողապէս պիտի գումարուէր յաջորդ տարի՝ Յունիս 12ին Սալմաստի մէջ (նկատի առնուած օրերուն շրջանը թատերաբեմ հանդիսացած էր բուն կոնկրետը):

րութիւնները, հոգաբարձութիւնք, դպրոցներ, գրադարաններ, թատրոնական գործ, եւն.:

VI — Ինքնապաշտպանութեան գործը մեր շրջանում:

VII — Ներքին կանոնադրութեան վերաքննութիւնը ու վերահաստատումը եւ ներքին կազմակերպական հարցերու մեր աշխատաւորակ(ան) միութիւնները եւ ազգութեան հարցը այդ խնդրում, քաղաքական խմբերի կազմը, կարմիր խաչ, մարտակ(ան) խմբեր, զին. վարժութիւն եւ ժողովրդակ(ան) զինումն, եւն.:

VIII — Գրաւոր եւ բանաւոր պրոպականդ.— Կ. Կոմիտէիս օրգանի հրատարակութեան հարցը, դաշնակցական մամուլի եւ այլ հրատարակութիւններ տարածումն, պրոպականդիստներ պատրաստելու կամ ունենալու հարցը, բանաւոր պրոպականդի նիւթը, եւն.:

IX — Համերաշխութիւն եւ համագործակցութիւն ազգային եւ օտար կուսակցութիւնների հետ:

X — Խարիսխ արհեստանոցը¹³:

XI — Այլ առաջարկներ մարմինների եւ անհատ ընկերների կողմից:

XII — Դատական.— Դրամական եւ կարգապահական զեղծումների քննութիւնը եւ որոշումներ (տես եւ կազմ. կանոններ յօդ. 171):

XIII — Դրամական.— Կուսակցութեան տուրքի կանոնաւորումը, դրամական միջոցներ հայթայթելու հարցը, դրամակ(ան)—հաշուական սիստեմի վերաքննութիւնը եւ կանոնաւորումն, 1909 թուի ընդհ. բիւջէն:

XIV — Ընտրութիւններ — Ատրպ. Կ. Կոմիտէի ընտրութիւն, Հ.Յ.Գ. V-րդ ընդհ. ժողովի համար մեր շրջանի պատգամաւորի ընտրութ. եւ Ար(եւելեան) Բիւրոյի Ռայոնակ. ժողովի համար մեր շրջանի պատգամաւորի ընտրութիւն:

Ընկ. բարեւներով
Հ.Յ.Գ. ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ
ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻՏԷ

17 Օգոստ. 1908

Վրէժ¹⁴

13.- Խարիսխ արհեստանոցը Դաշնակցութեան զինագործարանն է Թաւրիզի մէջ:
14.- Վրէժը Թաւրիզ քաղաքի կուս. ծածկանունն է. լայն առումով ան կը նշանակէր նաեւ Ատրպատականի Կ. Կոմիտէին:

Նիստ IV, 15/VI

Ժողովը բացում է առաջին փուլը 10-ին. ներկայ են Դարվիչ, Բոչտակ, Վահան, Սամսոն, Քեռի, Անդրեաս, Եղիշ, Մաշտոց, Կոստի, Սողոմոն, Տեղացի, Շէն և Ոսկան: Ժամը 11-ին գալիս է ընկեր Յոյակ: Կարդացում է նախորդ արձանագրությունները և մի քանի լրացումներից յետոյ վաւերացում է:

Ժողովականներից մէկը ժողովականների ուշադրութիւն է հրահարում նախկին արձանագրութեան այն կէտի վրայ, որ Ածխահանքը յանձնուում է Կ. Կ. ի ուշադրութեան, մինչդեռ III Երջանային ժողովը Ածխահանքը, Սարգահանը և Շահադանը կապել էր կ[ոմիտէ]ի հետ: Ժողովականները յարմար գտան կոմիտէին թողնել միայն քաղաքը, իսկ շրջանը ամբողջապէս Կ. Կ. ին:

Կարմիր խաչի մի նամակով իմացուեց, որ նա իր ձայնը տալիս է իբրև ներկայացուցիչ՝ Բոչտակին:

Ապա անցնում են տեղեկագրի ընթերցման. կարդացում է Մինարէթի տեղեկագիրը. ժողովականները ուշադրութիւն են դարձնում կազմուած արհեստակցական միութիւնների վրայ և պարզում է, որ դրանք աւելի շատ եղել են համաքարների միութիւն քան թէ արհեստակցական:

Ուշադրութեան է արժանանում այն իրողութիւնը, որ Խոսրովա ասորաբնակ գիւղում կազմուած է եղել մի քանի խմբեր ասորիներից, բայց այսօր իր գոյութիւնը պահպանում է այդ խմբերից մէկը, որը կանոնաւորապէս վճարում է իր տուրքը:

Մինարէթի տեղեկագիրը բանաւոր շարունակում է գործիչ ընկեր Սամսոնը: Ժամանակի ուշ լինելու պատճառով ժամը 2-ին փակուում է ժողովը, շարունակութիւնը թողնելով երեկոյեան նիստին:

Նախագահ՝ ԴԱՐՎԻՇ
Քարտուղար՝ ՈՍԿԱՆ Ս.
Քարտուղար՝ ԲՕՇՏԱԿ

Նիստ V, 15/VI

Նիստը սկսում է 4 1/2-ին. ներկայ են բոլորը: Շարունակում է բանաւոր Մինարէթի տեղեկագիրը: Ընկեր Սամսոնը շատ հետաքրքիր տեղեկութիւններ է տալիս կատարուած կռիւներից, պարսիկ ընկերների հետ ունեցած յարաբերութիւնների մասին, ինչպէս և երիտասարդ թուրքերի ու նրանց հետ ունեցած յարաբերութիւնների մասին: Տեղեկագիրը չափազանց հետաքրքիր լինելու պատճառով շարունակուում է մինչև երեկոյեան ժամը 7-ին, որից յետոյ ժողովը փակուում է, պարտականութիւն դնելով ընկեր Սամսոնի վրայ, որ այդ բոլորը գրի անցնի և դրուի արձանագրութեան կցելու համար:

Նախագահ՝ ԴԱՐՎԻՇ
Քարտուղարներ՝ ՈՍԿԱՆ Ս., ԲՕՇՏԱԿ

Նիստ VI, 18/VI

Առաջին փուլը 10-ին սկսում է VI նիստը. ներկայ էին Սամսոն, Քեռի, Մաշտոց, Կոստի, Վահան, Սողոմոն, Յոյակ, Տեղացի, Բոչտակ, Դարվիչ, Անդրեաս, Ոսկան:

Կ. Կ. ի ներկայացուցիչ Շէն կարդում է Վրէժի Կ. Կ. ի տեղեկագիրը, որի մէջ ի միջի այլոց պարզում է այն հանգամանքը, որ Կ. Կ. կոմիտէն ակտիւ մասնակցութիւն է ցոյց տուել Պարսկաստանի շարժումներին Կ. Կ. ի որոշմամբ՝ 5 ձայնով ընդդէմ 2-ի և առանց շրջանների համաձայնութիւնը ստանալու: Այդպէս է կատարուել, որովհետև Արեւելեան Բիւրոյից եկած ներկայացուցիչ Բրինդարը հարցը դրել է կտրուկ և պահանջել անմիջապէս պատասխան, ասելով որ թէ՛ Բիւրոն և թէ՛ Կովկասի բոլոր մարմինները, բացի Ոսկանապատից, համաձայն են շարժումներին ակտիւ մասնակցութիւն ցոյց տալուն, միայն սպասում են Վրէժատանի Կ. Կ. ի համաձայնութեան: Կ. Կ. ի երկուստեք բաժանուող կարծիքների պատճառաբանութիւնները դրուած է տեղեկագրին մէջ, որը կցւում է արձանագրութեան²⁷:

Տեղեկագրից պարզում է և այն, որ Կ. Կ. կոմիտէն համոզուած է եղել, որ իր շրջանի բոլոր մարմինները կողմնակից կը լինին այդ շարժման մասնակցելուն և նա ասում է, որ իրենք սխալուած չեն եղել. միայն Շահի կոմիտէն է եղել, որ դէմ է եղել այդ մասնակցութեան և ինչպէս նաև բանաւոր գեկուցեց ընկեր Շէն: Նրանք իրենց նամակների մէջ գործ են ածել այնպիսի լեզու, որը ոչ միայն վիրաւորական է Կ. Կ. ին, այլև կրում է ուշադրութիւն բնաւորութիւն և բովանդակութիւն՝ ոչ վայել մի յեղափոխական մարմնի:

Երջանային ժողովը պարտականութիւն դրեց Կ. Կ. ի ներկայացուցիչ վրայ, որ առաջիկայ փոստով Վրէժից բերել տայ այդ նամակները, որին Երջանային ժողովը ծանօթանալուց յետոյ, եթէ կը գտնէ նկարագրածին չափ աններելի այդ նամակները մի մարմնի, նա կը պատասխանի ըստ արժանոյն:

Երջանային ժողովը գտաւ, որ տեղեկագիրը թերի է կռիւների նկարագրութիւնից և, ժամանակ չլինելու պատճառով, պարտականութիւն դրուեց ընկեր Վահանի վրայ, այս վերջինս, Քեռու և Տեղացու աջակցութեամբ, այդ բացը լրացնի:

Տեղեկագրի լրացուցիչ մասը բանաւոր նկարագրեց ընկեր Վահան, որը մի ժամից աւելի տեւող ճառի մէջ շեշտեց նաև այն, թէ ինչպէ՛ս մեր ընկերներից Քոթոթը²⁸ շնորհիւ իր խելացի տաքտիկայի, ինչպէս կարողանում է կարճ ժամանակուայ ընթացքում, ոչ միայն զգալիորէն օգտակար լինել պարսկական շարժումներին:

27.- Տեսնել Բ.1 քաժիւղը, փաստ. 475-10:
28.- Քոթոթը՝ Ռոստոմի մէկ այլ ժածկանունն է:

րին, այլև հակառակ մեր հակառակորդ կուսակցութիւնների սարքած պրովակացիաներին, նրանց ինտրիկներին, Քոթոթը իր մաքուր վերաբերմունքով այնչափ հաւատ է ներշնչում շրջապատող թուրք ընկերներին մէջ, որ բացարձակ վստահութիւն է վայելում և այդպիսով, ի ցաւ հակառակորդներին, բարձրացնում Դաշնակցութեան դիրքն ու հմայքը:

Ժամը երկուսին նախագահ ընկերը յայտարարում է ընդմիջում:

Նիստ VII

Երեկոյեան նիստը բացում է ժամը 4 1/2-ին: Ներկայ են բոլորը: Շարունակում է հարցեր և վիճաբանութիւններ տեղեկագրի շուրջը:

Ընկեր նախագահը մի ճառով բացատրում է մեր մասնակցութեան ազդեցութիւնը ու նշանակութիւնը թէ թուրք հարեւանների և թէ մեզ նացիոնալիստ որակող հակառակորդների առաջ. ապա առաջարկում է նոքի կանգնած յարգել այդ կռիւներում մեր զոհաբերած ընկերների յիշատակը՝ ծափահարութիւնով, և պատուել Կ. Կ. ին՝ այդ կատարուած պարտականութեանը գիտակ որոշման համար, պատուել մարտիկ ընկերներին, որոնք իրենց ակտիւ մասնակցութեամբ կարողացել են օգտակար լինել այդ որոշման:

Ժողովական ընկերները նոքի ելնելով կարճատեւ ծափահարութիւնով յարգում են ընկեր նախագահի առաջարկը:

Յետոյ խօսք է լինում հարեւան ազգութիւնների և մասնաւորապէս ասորիների մասին: Ընկեր Սամսոնը, յենուելով իր տարիների փորձառութեան, գտնում է որ ասորիների մէջ ոչինչ չի կարելի անել, որ նրանք փչացած արբեցողներ են, պատրաստ մատուցութիւնների, ստոր արարքների և որ նրանց մէջ ոչ ոքի չէ կարելի վստահել: Ընկեր Սամսոնի կարծիքով ասորիներից որեւէ բան կազմակերպելու յոյսը պէտք է կտրել, այլ երբ կարելու է՝ գործ ունենալ մի քանի անհատների հետ և նրանց հետ բարեկամական կապեր պահպանել:

Տեղական մարմնի անդամներից ընկեր Յոյակը զրտնում է հակառակը. նրա կարծիքով պէտք է աշխատել նրանց մէջ. նախկին սիստեմը, որ կազմակերպել են անխտիր բոլոր պատահողներին, պէտք է թողնել և զրտած կազմակերպութիւն սկսել ասորիների մէջ:

Տեղական մարմնի մի ուրիշ ընկեր՝ Գարեգինը համաձայն է ընկեր Սամսոնի հետ և սա աւելի վատ գոյնելով է նկարագրում ասորիներին:

Ժողովական ընկերներից մէկը նկատում է հակառակութիւն Մինարէթի մարմնի տուած տեղեկագրի և այսօրուայ պատճառաբանութիւնների մէջ: Նրանց տեղեկագրից երեւում է, որ ասորիների մէջ ունեցել են

կազմակերպութիւն, որը գտելուց յետոյ այսօր պահուում է մի կանոնաւոր խումբ 20 հոգուց: Եթէ այդ ճիշտ է, եթէ մարմնի անդամները տալիս են այդպիսի տեղեկագիր և նրանցից ոչ ոք չի բողոքում դրա դէմ, ուրեմն և սխալ է այսօրուայ այս պատճառաբանութիւնը, որ ասորիների մէջ չկայ մաքուր մարդ և ուրեմն անկարելի է նրանց հետ գործ կատարել. և առաջարկում է աւելի խելացի և մեր ծրագրին համապատասխանող տակտիքով սկսել նրանց մէջ գործունէութիւն ու հետզհետէ ստեղծել նրանց մէջ Դաշնակցութեան ասորիների ֆրակցիա:

Ընկեր Դարվիչը ասորիներու մէջ սկսած գործունէութեան անյաջող վերջաւորութիւնը գտնում է սխալ տակտիքայի մէջ և առաջարկում է գործել աւելի խելացի տակտիքայով:

Ժողովականների ցանկութեամբ կանչուում է ընկեր Արփիարը, որ ենթակոմիտէի անդամներից է և գործունէութիւն է ունեցել ասորիների մէջ. հարցուում է նրա կարծիքը, որը նորից գտնում է հնարաւոր ասորիների մէջ գործունէութիւն կատարելու:

Ընկերներից մի քանիսը հնարաւոր են գտնում ասորիների մէջ գործել և օգտակար, եթէ նրանց մէջ թէկուզ 5-10 հոգիի հետ էլ մենք կարողանանք գործ ունենալ:

Ապա ժողովը ընդունում է հետեւեալ բանաձեւը,

1) Որ դաշնակցականներս Դաշնակցութեան գաղափարը պատրաստ ենք հնարաւոր չափով տարածել հայ շրջանից դուրս նաև հարեւան ազգութիւնների մէջ:

2) Որ մենք համանման տնտեսական և քաղաքական շահերով կապուած ենք ասորիների հետ և

3) Որ մեր հարեւան ազգութիւնների յետամնացութիւնը, ինչպէս և առաջադիմութիւնը իր զգալի ազդեցութիւնը պիտի ունենայ մեր վրայ, ուստի որոշեց՝

Աւելի խելացի տակտիքով գործունէութիւն սկսել ասորիների մէջ, զարկ տալով նրանց կուլտուրական և քաղաքական առաջադիմութեան, միաժամանակ աշխատելով ստեղծել նրանց մէջ յեղափոխական կազմակերպութիւն Հ. Յ. Դաշնակցութեան ասորիների ֆրակցիա անունով, որը պէտք է ֆեդերատիւ կապեր ունենայ Դաշնակցութեան կազմակերպութեան հետ:

Վերոյիշեալ բանաձեւը նկատի ունենալով պարտականութիւն է դրուում Մինարէթի մարմնի վրայ, որ վերջինս նկատի ունենալով անցեալ սխալ տակտիքան, իր նոր գործունէութեան զարկ տայ աւելի պարզ բացատրելով մեր սկզբունքները և ուշադրութիւն դարձնի աւելի որակի և ոչ քանակի վրայ:

Երեկոյեան ժամը 7-ին փակուում է նիստը:
Նախագահ՝ ԴԱՐՎԻՇ
Քարտուղարներ՝ ՈՍԿԱՆ Ս., ԲՕՇՏԱԿ

3) Կ. Կոմիտէի ընտրութիւն

4) V Ընդհ. Ժողովի վրէժստանի պատգամաւորի ընտրութիւն:

Օրակարգի առաջին կէտի մասին ժողովը եկաւ այն եզրակացութեան, որ մեր մարմիններն ու ընկերները համերաշխ գործունէութիւն պիտի ունենան իրենց վայրերում գոյութիւն ունեցող եւ ոյժ ներկայացնող միւս յեղ. կուսակցութիւնների հետ. առանձնապէս թուրք. յեղ. կուսակցութիւնների հետ պէտք է միշտ մօտիկ եւ բարեկամական կապեր ունենան:

2.- Միաձայն ընդունուեց ընկեր Սամսոնի առաջարկը, այն է, ընդհանրապէս բոլոր մարմինները, մասնաւորապէս Մինարէթում, մարմինները եւ նրանց անդամները գաղտնի պիտի մնան. վերացուցւում է ներկայացուցչութիւնները այն վայրերում, ուր կան կոմիտէներ: Ներկայացուցչի ղերն ու պաշտօնը յանձնուում է կոմիտէներին:

Յանձնարարուում է կոմիտէներին իրենց կից ստեղծել գինական սեկցիաներ եւ նրանց յանձնել ամբողջովին գինական գործը իրենց (կոմիտէների) պատասխանատուութեամբ:

Կ. Կոմիտէի առաջ սեկցիաների համար պատասխանատու կը լինին կոմիտէները եւ առհասարակ ցանկալի համարուեց սեկցիաներ ստեղծել նաեւ միւս գործերի համար:

Փարոսի ներկայացուցիչը շեշտելով Փարոսի յեղափոխական գործի անմխիթար վիճակի վրայ, անհրաժեշտ է գտնուում այնտեղի համար մի ներկայացուցիչի ներկայութիւնը կանոնաւորելու կազմակերպական գործերը: Ներկայացուցիչը պէտք է մնայ առնուազը 4 ամիս, մի հետեւանքի հասնելու համար, իսկ եթէ հնարաւոր է էլ աւելի երկար ժամանակով:

3.- Կ. Կոմիտէի ընտրութիւնը տեղի ունեցաւ փակ քուէարկութեամբ:

Ընտրուեցին ընկերներ՝

- 1) Աշոտ Թ ձայնով
- 2) Պիոն Թ ձայնով
- 3) Ռշտունի Թ ձայնով
- 4) Շէն 8 >
- 5) Շահէն Թ >
- 6) Հայրիկ Թ >
- 7) Վահան 8 >

Ընտրութեան մասնակցուում էին ութ հոգի Թ ձայնով:

4.- Ընդհ. Ժողովի համար բաց քուէարկութեամբ [պատգամաւոր] ընտրուեց ընկեր Վահան²².
Ժողովը վերջացաւ ժամը 8¹/₂-ին:

Նախագահ՝ ԴԱՐՎԻԾ
Քարտուղարներ՝ ԲՕՇՏԱԿ, ՈՍԿԱՆ Ս.

Նիստ XV 23/6

Ժողովը բացուում է ժամը 10-ին: Բացակայում է ընկեր Սամսոնն եւ խորհրդ. ձայնով ընկ. Քրիստ:

Քննութեան է դրուում ներքին կանոնադրութիւնը, որի մի քանի կէտերը փոփոխութեան են ենթարկուում եւ մի քանի յաւելումներից յետոյ հաստատուում է:

Գիւղացիական միութիւնների մէջ շեշտուած առեւտրականները (որոնք իրենց խանութը դնում են կոոպերատիւ հիմունքների վրայ) եւ մանր առեւտրականները, ինչպէս եւ այն հողատէրերը, որոնց հողը իրենց հագիւ է բաւականացնում եւ այդ մշակուում են հէնց իրենք, այդպիսիները մտնում են մեր քաղաքական խումբերի մէջ:

Առհասարակ այդպիսիների խմբերի մէջ ընդունելութիւնը թողնուում է ընկերներին, որ ուշադիր լինեն այդ անունների տակ թագնուած շահագործողներից:

Երկար վիճաբանութեան նիւթ դարձան «մարտական խմբեր» վերնագրի տակ եղած կանոնները:

Ընկերների մեծամասնութիւնը այն կարծիքի է, որ պէտք է վերջ տալ գինուորական առանձին խմբերի, այլ իւրաքանչիւր դաշնակցական իրեն եւ մարտիկ պիտի համարի: Նրանք պիտի բոլորն էլ պաշտպանուեն, իսկ ակտիւ գործի ժամանակ կուուելու եւ գործ կատարելու կարողները դուրս կը գան եւ որոնք այդ ժամանակ էլ կ'ունենան իրենց խմբապետը: Ժողովականները համարիտ լինելով այդ առաջարկին, որ արուեց ընկեր Բօշտակի կողմից, այդ ուղղութեամբ էլ մշակեց «մարտական խմբեր» կանոնները շեշտելով, որ բոլոր մարտիկները մնում են միաժամանակ իրենց խմբերի կամ միութիւնների անդամներ:

Ընկեր Սամսոնը եւ Քրիստ գալիս են ժամը 12-ին: Անշնան փոփոխութիւններով ընդունուում է Կարմիր խաչի վերտառութեամբ գրուած կանոնները, շեշտելով սակայն, որ Կարմիր խաչը է միեւնոյն ժամանակ որպէս Հ.Յ.Դ. մի կազմակերպական խումբ:

Արհեստակցական միութիւնների մասին խօսելիս, ընկեր Ոսկանը նկատուում է, որ գործադուլային Ֆոնդին յատկացրած եկամուտի 10%-ը շատ չնչին է, այդ տոկոսով նրանք երբեք չեն կարող պատրաստուել, նիւթական ապահովութիւն ունենալ կարելու էր դէպքում կրուելու համար եւ որ ուրիշ տեղեր այդ նպատակին յատկացրուած է եկամուտի 50%-ը. ուստի պէտք է նոյնը եւ այստեղ անել. արհեստակցական միութեան անդամները գիտակցելով իրենց շահերի պաշտպանուելը աւելի սերտ կապուին միութեան: Այդ առաջարկին միանում է Կ.ի ներկայացուցիչ Բօշտակ, ասելով, որ նոյն ցանկութիւնը յայտնուած է եւ միութիւնների կողմից, որին կողմնակից է եւ տեղական կոմիտէն:

Ընկեր Սամսոն գտնում է 10%-ը բաւարար, եւ համաձայն է 50%-ի բարձրացնելուն, նկատի ունենալով

կազմակերպական եկամուտների պակասումը: Ընկեր Սամսոնը առաջարկում է գիւղացիական միութիւններին եւ արհեստակցական միութիւններին միասին յատկացնել 80%-ը եւ ոչ աւելին:

Երկար եւ թեր ու դէմ կարծիքներից յետոյ անցնում է 7 ձայնով ընդդէմ 2-ի գործադուլային Ֆոնդին յատկացնել 25%:

Գիւղացիական միութիւնների մասին խօսելիս ընկեր Սամսոնը պնդում է իր առաջարկը շեշտելով որ փոխանակ 50%-ի այդ միութեան նշանակուի 35%, բայց այդ առաջարկը ոչ մի կողմնակից չի գտնում:

Ժողովը փակուում է ժամը 2-ին:

Նախագահ՝ ԴԱՐՎԻԾ
Քարտուղարներ՝ ԲՕՇՏԱԿ, ՈՍԿԱՆ Ս.

Նիստ XVI 23/VI

Ժողովը կանոնադրական ինքնապաշտպանութեան մասին տեղի է ունենում կարծիքների փոխանակութիւն. մեծ մասամբ ընդունուում են եւ ցանկալի համարուում ինքնապաշտպանութեան գործը թողնել ժողովրդի ձեռքը եւ ազատ թողնել մի յեղափոխական կուսակցութեան իր միասին կատարելու: Բայց առայժմ այդ գտնում են անկարելի նկատի ունենալով նոյնիսկ Կովկասը, որտեղ ժողովուրդը հակառակ իր պահանջին, երբ յանձնուեց իրեն նա անկարող եղաւ գլուխ տանել իր վրայ առած գործը եւ այսօր մենք տեսնում ենք նրան քայքայուած դրութեան մէջ:

Ութը ձայնով ընդդէմ մէկի անցնում է հետեւեալ բանաձեւը, որին միանում են 4 խորհրդակցականները. ինքնապաշտպանութեան գործը, ինչպէս ամէն տեղ եւ մասնաւորապէս Պարսկաստանում գտնելով անհրաժեշտ, որոշում ենք այն պահել միշտ կազմակերպուած դրութեան մէջ եւ որքան էլ ցանկալի ենք համարում այդ գործը յանձնել ժողովրդին, բայց նկատի ունենալով, որ պարսկահայը դեռ չէ հասել այն գիտակցութեան, որ զգալով ինքնապաշտպանութեան անհրաժեշտութիւնը՝ լինի միաժամանակ եւ նրա ղեկավարը,

Որ նա տակաւին անձեռնհաս է կազմակերպելու եւ կանոնաւոր հիմքերի վրայ պահելու այդպիսի մի կարելու գործ,

Որ կովկասահայը մինչեւ իսկ, որ աւելի առաջադէմ է եւ պատրաստուած քան պարսկահայը, ցոյց տուեց կատարեալ իր անկարողութիւնը ինքնապաշտպանութեան գործում եւ շատ վայրերում չկարողացաւ պահել մինչեւ իսկ երբ յանձնած գէնքերը եւ

Որ պարսկահայ տղամարդկանց ահագին չափով պանդուխտներ կան դրսում,

Ժողովը այդ նկատումներով եւ հակառակ իր բուռն ցանկութեան որոշում է առայժմ ժողովրդական ինքնապաշտպանութեան գործի ղեկավարութիւնը թողնել կազմակերպութեան մարմինների պատասխանատուութեանը: Յետոյ կարդացուեց այդ վերնագրի տակ եղած կանոնները, որը հաստատուեց, սակայն ժողովը շեշտեց, որ ժողովրդին պէտք է գիտակ պահել ինքնապաշտպանութեան գործին, նրան պատրաստել ապագայում այդ գործը ղեկավարելուն եւ գիտակից անել բոլոր դրամական հաշիւներին:

Ներքին կանոնադրութեան քննութեան եւ հաստատութիւնից յետոյ անցնում են Ընդհանուր ժողովի օրակարգին:

Յանկալի է համարուում բարեկամական յարաբերութիւն պահպանել հարեւան ազգութիւնների եւ յեղ. կուսակցութիւնների հետ: (Պատասխան) մեր դիրքը հարեւան ազգ(երի) եւ կուսակց. հետ):

(Մեր պատգամաւորները) պարլամենտում հարցին պատասխ. Դաշնակց. պատգամաւորը պիտի լինի արտայայտիչը Հ.Յ.Դ. մտածողութեան եւ լուրջ խնդիրներում նա պիտի խորհրդակցի դրսի մեր ընկերների հետ: Զախակողմեանների հետ միշտ կարող է պոլկ կազմել ի հարկէ հաւատարիմ մնալով Դաշնակց. սկզբունքին (կուլտուրական գործ, լրագիր, գիրք, դպրոց եւ այլն. կաթողիկ. եւ պատրիարք. ընտ): Վեց ձայնով ընդդէմ 3-ի անցնում է հետեւեալ բանաձեւը:

Կուլտուրական եւ հրատարակչական գործերին ցանկալի է համարում մասնակցելը, իսկ կաթողիկոսական եւ պատրիարքական ընտրութիւններին եւ ոչ մի դէպքում չպիտի մասնակցել իբրեւ կուսակցութիւն:

Փոքրամասնութիւն կազմող 3-ի կարծիքն հետեւեալն է.

Մենք իբրեւ յեղափոխական կուսակցութիւն եւ ոչ մի դէպքում իբրեւ այդպիսին չենք մասնակցուում ոչ մի հեւտուրական ընտրութիւնների, ինչպէս եւ կուլտուրական զանազան գործերում:

(Ինքնապաշտպանութեան մասին). Ժողովը գալիս է այն եզրակացութեան, որը Տաճկաստանում եւ Պարսկաստանում պիտի ղեկավարէ կազմակերպութիւնը, իսկ Կովկասում թողնել ժողովրդին: Մի հոգի միայն գտնում է, որ բոլոր վայրերում պիտի թողնել ժողովրդի վրայ:

Կազմակերպական կանոնների վերաքննութիւնը ժամանակի սղութեան պատճառով թողնուում է:

Ժողովը փակուում է ժամը 8-ին:

Նախագահ՝ ԴԱՐՎԻԾ
Քարտուղարներ՝ ԲՕՇՏԱԿ, ՈՍԿԱՆ Ս.

Դրանից յետոյ պարսկ. Մահմանադրութեան ցանկա- լի հեռագիրն է հաղորդուում եւ մակուցոց բանակը, այդ 5 ամսից ի վեր խոյի կրծքին նստող ծանր կոշմարը ցի- րուցան լինելով, հեռանում է եւ Մակուի խաները հեռա- նում են իրանց քարեայ գազանային որջերը:

Այնուհետեւ դադարում են ասպատակութիւնները եւ աստանդական կեանքին ենթարկուող գիւղացիու- թիւնը, ջարդուած ոսկորներով, իր կիսամերկ երեխա- ների ձեռքից բռնած գնում է իր կիսաւեր խրճիթը գրտ- նելու եւ նրա քայքայուած պատերը կարկատելու:

Այդ վեցամսեայ անընդհատ կռիւների միջոցին դաշ- նակց. հայրուկները յաճախ մասնակցել են սահմանադ- րականների մղած կռիւներին, երբեմն առանձին, եր- բեմն նոցա հետ միացած: Հայրուկների թիւը հայ ար- ւարձաններում եւ Մէյրավարում եղել է 10-30. նոքա ամբողջ կռիւների ընթացքում ոչ միայն կարողացել են պաշտպանել ամբողջ գաւառի հայ ազգաբնակիչները կողոպտուելուց եւ ուրիշ պատահարներից, այլեւ Մէյ- դավարի շրջանում գտնուող վեց թուրքական գիւղեր եւ հայ արուարձանների շուրջը եղող թաղերի մօտ 15000 թուրք ժողովուրդը:

Քրդական ամենաուժեղ գրոհների ժամանակ քաղա- քի շրջակայ կարեւոր ամրութիւնները գրաւելով, թըշ- նամու դէպի քաղաքն ունեցած առաջխաղացութեանը արգելք հանդիսանալով՝ ապահովեցրել են վերջինիս:

Հայրուկների ազդեցութիւնը շատ մեծ է եղել տեղակ. պարսիկ խաների շրջանում. նոցանից ոմանք դիմել են հայրուկների պաշտպանութեանը, երբ արդէն փարա- տած են եղել իրենց վրայից միստաբիտի ստոր անունը: Հայրուկները շատ վեհանձնութեամբ են վերաբերուել ի- րենց ապահովողների հետ: Առհասարակ հայ ու թուրք ժողովուրդը շատ յարգանքով է վերաբերուել դէպի հայ- դուկները, ինչպէս այդ ցոյց տուեց նոցա մի գրաւոր շնորհակալութիւնը Գարեգին¹⁷ ուղղած — Դաշնակցու- թիւնից ստացած պաշտպանութեան առթիւ:

Թուրք յեղափոխականների հետ թէ՛ դաշն. գիւնուո- րական մարմինը եւ թէ՛ առանձնապէս հայրուկները եղել են շատ համերաշխ եւ բարեկամ եւ պէտք եղած դէպքում միշտ ուղղութիւն տուել նոցա ունէ ձեռնարկներին. գործել են վերջինների հետ համերաշխօրէն: Ժէօն թուր- քերի հետ թէ՛ եւ կարճ ժամանակ սակայն համերաշխ գոր- ծելու համաձայնութեան եկել է տեղակ. դաշն. մարմինը եւ այդ համերաշխ գործունէութիւնը թերեւս աւելի հիմ- նաւոր կը լինէր եւ արդիւնաւոր, եթէ ժէօն թուրքերը շուտով չհեռանային պարսկ. յեղափ. ասպարէզից: Նոցա խոստումները միմիայն խոստում մնացին: խոյի օսմ. հիւպատոսը թէ՛ եւ Դաշն[ակցութեան] հետ առանձին բա- րեկամական քաղաքականութիւն պահպանել է, բայց դրա մէջ թաքնուել է ինչ որ քաղաքական միտումներ. նա թուրք յեղափոխականների հետ վերջերս եղել է սառն, մասնաւորապէս Ամոզու հետ:

Խոյում մղուած սահմանադրական կռիւներին Դաշ-

նակցութիւնը ուժեղ մասնակցութիւն ցոյց է տուել հե- տեւեալ պատճառներով:

ա) Տեղական հայ-թուրք ժողովրդի պաշտպանու- թեան համար:

բ) Մակուցոց դէպի Սալմաստ ունեցած առաջխաղա- ցութիւնը արգելելու համար — որից մեծ հարուած էր սպասուում ամբողջ Ատրպ[ատականի] սահմ. գործին:

գ) Մակուցոց ամբողջ ուժերը խոյի սահմաններում պահելու որպէսզի առաջ չանցնէին դէպի Թաւրիզի կողմերը:

դ) Մահմանադրական կարգերի որոշելու միջոցին, տեղական հայերից մասնակցել տալու այդօրինակ ընտ- րութիւններին եւ այլն:

Ինքնապաշտպանութեան կռիւներին տեղական տարրերից եւս մասնակցել են՝ հայրուկների ղեկավա- րութեան տակ. նոքա պահպանել են հայրուկների հետ միասին իրենց բնակավայրի մօտիկ դիրքերը:

Նախ քան կռիւները դաշն. տեղական ընկերները գրաւուած են եղել տեղական ժողովրդի կուտուրական ձեռնարկներով — դարոց, գրադարան, թատրոն, եւ այլն — ուցա ջանքերով բացուել եւ յարատեւել են Մէյրավա- րի եւ քաղաքի հայոց դպրոցները — հայթաթութիւն է դպրոցների բիւզնէն:

Մասնաւորապէս ուշադրութիւն է դարձուած մար- տական խմբերի կազմութեան համար, տեղական հայ կամաւորներից: Առաջ է տարուել նաեւ տեղական ոյժե- րի գինման կարեւոր գործը: Ժողովրդի սեփական փամ- փուշտաւոր զէնքերի թիւը հասնում է 108-ի, 5000 փամ- փուշտով: Վերջին կռիւների ընթացքում Դաշնակցու- թիւնը եւս նոցա զէնք եւ փամփուշտ է մատակարարել: Կռիւների ընթացքում զոհուել են եթէ հայրուկներ եւ հինգ տեղացի կամաւորներ:

Հայրուկների համար Ամոզուց ստացուել է 8 ձի- դրամական նպաստ ստացուել է 740 դրան եւ միամար- ւայ ծախք էլ ստացուել է նոցանից խմբապետ Մուկուլի ձեռքով:

Յորեն՝ 8 բեռ, գարի՝ 20 բեռ: Մասնաւոր անհատնե- րից որպէս նուէր ստացուել է 9 ձի, մեծ քանակու- թեամբ դարման, 12 բաթման բրինձ: Մէյրավարի ամ- բարից ստացուել է 40 բեռ ցորեն: Կռիւների ընթացքում թշնամուց խլուած են 8 ձիեր, 10 եզներ, 4 ոչխար, 1 գո- մէշ, եւ զանազան մանր-մունր իրեր. գրաւուել են թըշ- նամուց նաեւ 5 փամփուշտաւոր հրացաններ:

Կորուստ եղել է 11 ձիեր, 15 հրացաններ եւ 3 տասնոց- ներ: Ընդհանուր ելեւմտական հաշիւները ամփոփուած են առանձին հաշուեկշիւների մէջ (հրացաններից 9-ը մոսին):

1908 Յունիս 30 Աւարայր

ԱՐԱՄ

1908 ԴԵԿՏԵՄԵՐ 20ԻՑ ՄԵՆՉԵՒ 909 ԱՊՐԵԼ 10 ՆԱՍՕ ԽԱՆԻ ԵՒ ՔԻՐՎ ԱՒԱԶԱԿԱՊԵՏ ՍՄԿՈՅԻ ԽԱՌՆԻՃԱՎԱՆՃ ԲԱՆԱԿՆԵՐԻ ՉԵՌՔՈՎ ԱՒԵՐՈՒԱԾ ԳԻՒԼԵՐԸ

Աւերուած գիւղերը	Քանի տուն	Սպաննուած մարդ կին	Գումար	Ամբողջապէս այրուած	Մասամբ այրուած	Կողոպտ.	Ծանօթութիւն
1.- Մահլազան գիւղ ¹	50	-	-	-	-	այրուած	1) Այդ գիւղում 20 տունը հայեր են
2.- Վերին Վէշլա	40	1	-	1	-	այրուած	»
3.- Ներքին Վէշլա	40	1	-	-	-	»	»
4.- Բեղդավար	300	2.5	5	30	այրուած	»	2) Մակուցոց երբեմնի բանակատեղին
5.- Գաշարուք ²	65	4	-	4	-	այրուած	»
6.- Նաւայի	45	2	-	2	այրուած	»	»
7.- Կարաշաբան	50	-	-	-	-	»	»
8.- Բայրամ Բենդ	30	-	-	-	-	»	»
9.- Էրսի	40	1	-	1	»	»	»
10.- Բաղդարա	100	-	-	-	-	»	»
11.- Դիզա	40	-	-	-	-	»	»
12.- Փարչի ³	100	-	-	-	-	»	3) Թշնամու բանակատեղին
13.- Փուրմասի	100	-	-	-	-	»	»
14.- Ձէյվա	30	-	-	-	-	»	»
15.- Սարաւ	60	-	-	-	-	»	»
16.- Բուրդէշին	60	-	-	-	-	»	»
17.- Էւօղլի	100	15	4	19	-	»	»
18.- Փիրքեանդի	100	30	-	30	այրուած	»	»
19.- Էարմկայիա	30	-	-	-	-	»	»
20.- Սիաբազ	30	4	-	4	այրուած	»	»
21.- Մէյրաններ	40	-	-	-	-	»	»
22.- Խանայի	50	-	-	-	-	»	»
23.- Դիզա	10	-	-	-	-	այրուած	»
24.- Կուրդիք վերին ⁴	100	8	-	8	այրուած	-	»
25.- Կուրդիք ներքին	60	4	-	4	»	-	»
26.- Բալաւանուս	100	3	-	3	»	-	»
27.- Կըրիս պաղ ⁵	20	-	-	-	-	»	»
28.- Խոյի Ռաբաթ թաղ	900	28	-	28	-	այրուած	5) Այդ գիւղերից մի քանիսում եղել են բռնաբարութիւններ թշնամու ձեռքով
29.- Ռահալ	100	3	-	3	-	»	»
30.- Խոյամա	40	-	-	-	-	»	»
31.- Ամիր բեգ	50	-	-	-	-	»	»
32.- Բուրթէյ	20	-	-	-	-	»	»
33.- Սալքեաթի	100	-	-	-	-	»	»
34.- Շաբանլու	25	-	-	-	-	»	»
35.- Իմամքեանդ	30	-	-	-	-	»	»
36.- Կորուղ	100	-	-	-	-	»	»
37.- Դիզադիզ	200	-	-	-	-	»	»
38.- Կըշլաղ	30	-	-	-	-	այրուած	»
39.- Մուլաջունուք	60	-	-	-	-	այրուած	»
40.- Բուլամազ	30	-	-	-	-	-	»
41.- Կարաթէփէ	30	-	-	-	-	-	»
42.- Մէյվան	50	3	-	3	-	այրուած	»
43.- Փառակ	100	-	-	-	-	-	»
44.- Խանդիզա	150	-	-	-	-	-	»
45.- Դազի եւ Շիւանա	1000	17	-	17	-	-	»

Բացի յիշեալ գիւղե- րը կողոպտուած են նաեւ ուրիշ 20ի շափ գիւղեր եւս, որոնց անունները այստեղ չի հասել:

Ամկոն, բացի Խոյի շրջանից, աւերել է եւ Գիւնէյ գաւառում 9 նշանաւոր գիւղեր:

ՄԱԿՈՒԻ ԵՒ ԽՈՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՄԵԾ ՈՒ ՓՈՔՐ

Կռուկ վայրը	Շրջանում եղած կռիւն		Մենք մասնակցեցինք Քանի հոգով		Կռուողների Ընդհանուր Թիւը	Կորուստ մեծ կռիւների Ընկերներ			
	Մեծ	Փոքր	Դրսեցի	Տեղացի		Դրսից	Ներսից	Չէնք Ռազմամ.	Չիեր
1.- Կուլաբիլիս	մեծ	-	4	15	19	1	-	1 մոսիւն, 200 ծայր	3
2.- Դաշարուք	-	փոքր	10	4	14	-	-	-	-
3.- Սարաւ	մեծ	-	25	10	435	-	-	-	-
4.- Բեղդավար	մեծ	-	22	12	534	6	5	8 մոսիւն, 4 տասնոց 5 բերդան	7
5.- Ռաբաթ	մեծ	-	20	-	20	-	-	-	-
6.- Ռաբաթ	4 մեծ	18 փոքր	30	20	50	1	-	-	-
7.- Դաշարուք	մեծ	-	16	-	240	-	-	-	-
8.- Գեօհրեան	-	փոքր	10	-	10	-	-	-	-
9.- Փիրվալի	մեծ	-	10	-	10	-	-	-	1
10.- Գեօհրեան	մեծ	-	18	-	218	-	-	-	-
11.- Կարաշաբան	մեծ	-	9	-	9	-	-	-	-
12.- Գեօհրեան	մեծ	-	9	-	9	-	-	-	-
13.- Ամիր բեգ	-	փոքր	4	-	54	-	-	-	-
14.- Մոլլաջունուք	-	փոքր	10	-	300	-	-	-	-
15.- Ֆանայի	մեծ	-	10	-	10	-	-	-	-
16.- Մատուռ	մեծ	-	12	-	220	-	-	-	-
17.- Բայրամքեանդ	մեծ	-	10	-	10	-	-	-	-
18.- Չիմանբաղ	մեծ	-	12	-	72	-	-	-	-
19.- Չիմանբաղ	մեծ	փոքր	12	-	12	-	-	-	-
20.- Ռաբաթ	մեծ	-	13	-	75	-	-	-	-
	19	23	-	-	-	8	5	18 հրացան	11

Բացի այդ կռիւները, մղուել են նաեւ մի շարք մանր-մունր կռիւներ, որոնք եղել են առանց զոհերի - երկու կողմից էլ:

ԿՌԻՆԵՐԸ ԵՒ ԹՇՆԱՄԻՆ ԿՈՐՈՒՍՆԵՐԸ

Կորուստ փոքր կռիւների Ընկերներ				Թշնամու թիւը				Թշնամու կորուստ Գրուել ենք			Գրուի տեսակներ	Ծանօթութիւն
Դրսից	Ներսից	Չէնք Ռազմամ.	Չիեր	Թուրք	Քիւրդ	Մակուցի	Գումար	Մարդ	Ռազմամ.	Չիեր		
-	-	-	-	1500	300	200	2300	18	1 վերնոյի 1 բերդան	2 ձի, 5 եգ 1 գոռէշ, 4 ոչխ.	8 ժամ	Տեղացի կամաւորները պաշտպանել են հայրուկների փրկուցը: Մուջահիդներ չեն մասնակցել:
-	-	-	-	400	100	150	650	2	-	-	4 ժամ	
-	-	-	-	2000	400	500	2900	25	-	-	9 ժամ	Թշնամուց սպանուել են յորս նշանաւոր քիւրդ ցեղապետներ եւ Թեմուրխանի եղբայրը:
-	-	-	-	2500	500	400	3400	70	-	2 ձի	10 ժամ	
-	-	-	-	2500	500	400	3400	6	1 բերդան	2 ձի	5 ժամ	Գիշերները եւ կռիւներ են տեղի ունեցել:
-	-	-	-	»	»	»	»	30	2 վերնոյի	-	13 օր	
-	-	-	-	200	150	200	550	40	-	-	5 ժամ	Չին սպանուել է:
-	-	-	-	200	100	30	330	6	-	-	4 ժամ	
-	-	-	-	400	200	100	700	10	-	-	5 ժամ	Այդ կռուողները սնկոյի քողերն էին:
-	-	-	-	500	300	100	900	8	-	-	6 ժամ	
-	-	-	-	300	100	50	450	13	-	-	5 ժամ	Այդ կռուողները սնկոյի քողերն էին:
-	-	-	-	100	50	50	200	5	-	-	3 ժամ	
-	-	-	-	-	500	-	500	3	-	-	2 ժամ	Այդ կռուողները սնկոյի քողերն էին:
-	-	-	-	-	500	-	500	-	-	-	1 ժամ	
-	-	-	-	-	500	-	500	5	-	-	3 ժամ	Այդ կռուողները սնկոյի քողերն էին:
-	-	-	-	-	400	-	400	5	-	-	5 ժամ	
-	-	-	-	-	500	-	500	4	-	-	4 ժամ	Այդ կռուողները սնկոյի քողերն էին:
-	-	-	-	-	500	-	500	3	-	-	4 ժամ	
-	-	-	-	-	500	-	500	-	-	-	1 ժամ	Այդ կռուողները սնկոյի քողերն էին:
-	-	-	-	1000	400	500	1900	24	-	-	5 ժամ	
-	-	-	-	-	-	-	-	277	5 հրացան	16 անասուն	-	

Եղել են եւ մի քանի մեծ կռիւներ, որոնք ունեցել են յաջող յաղթութիւններ, որոնց մենք չենք մասնակցել մարդու եւ ռազմամթերքի պակասութեան պատճառով:

ԿՈՈՒԻ ՎԱՅՐ ԵՂՈՂ ԳԻՒԼԵՐԸ
ԵՒ ՆՈՅԱ ՀԵՌԱԲՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՅԻՑ

1.- Ուարթ (արուարծան)	Խոյից հեռու 1 վերստ
2.- Բեդդավար գիւղ	» » 2 »
3.- Փեռա գիւղ	» » 8 »
4.- Սարաւ »	» » 4 »
5.- Այրի-բուջաղ	» » 7 »
6.- Կուրդիկ »	» » 28 »
7.- Փիրքեանդի	» » 30 »
8.- Դաշարուք գիւղ	» » 6 »
9.- Սէյդավար »	» » 4 »
10.- Կորուղ »	» » 14 »
11.- Ռահալ »	» » 14 »
12.- Փարչի »	» » 5 »
13.- Էւողի »	» » 28 »
14.- Սիւրբաղ »	» » 20 »
15.- Կրգ-Կալա »	» » 8 »
16.- Գեօհրեվան	» » 4 »
17.- Վէշլա	» » 6 »
18.- Դիգա	» » 5 »

Փաստ. 476-68

Ձ.- ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ Հ.Յ.Դ. ՄԻՆԱՐԷԹԻ [ՍԱԼՄԱՍ] ՇՐՋԱՆԻ
1908 Թ. ՅՈՒՆՈՒՄԲԻՑ 1909 Թ. ՅՈՒՆԻՍ

I ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ

1907 թ-ի վերջին ամիսներից սկսած ձեռնարկուեցին Մինարէթում փորձեր շրջանը կազմակերպելու համաձայն Հ.Յ.Դ. IV Ընդհ. ժողովի մշակած կանոնադրին. նոյն գործունէութիւնը շարունակուեց եւ 1908 թ-ի ընթացքում: Նախկին խմբերը լուծուած համարուեցան եւ համաձայն Վրէժստանի III Ընդհ. ժողովին կազմուեցան միութիւններ եւ քաղաքական խմբեր, պահուեցան նախկին ենթակոմիտէական շրջանների բաժանումները. միայն իւրաքանչիւր ենթակոմիտէն ունէր հետեւեալ խմբակցութիւններ.

եւ կողոպուտները ընդհանուր աղէտ էին դարձել մասնաւորապէս թուրք գիւղերի համար, որոնք բոլորովին անպաշտպան, թալանուելով իրանց ստացուածքը ու անձերը հայոց գիւղերում էին ապահովացնում, որովհետեւ մեր կազմակերպութեան տարիների գործունէութիւնը այս շրջանում եւ մեր մարտիկների մղած մի կարգ ինքնապաշտպանական հերոսական կռիւները Դաշնակցութեան ազդեցութիւնը շատ բարձրացրեր էին, այնպէս որ թուրքեր եւ ասորիներ եւս մօտենում էին մեզ եւ մտնում մեր շարքերում. երբ քրդական վրտանգը մեղմացաւ սորանք եւս դժբախտաբար սկսեցին հեռանալ եւ կազմալուծուել: Վերջերը ասորական խմբերի մէջ երեւան կան անձնաւորութիւններ, որոնք արտայայտեցին յետին մտքով կազմակերպուած լինելը, որ կազմակերպուելով իրանց համար դիրք ստեղծելու եւ թայֆայական հաշիւներ լուծելու միտքն են ունեցած եղել. այդ անձնաւորութիւններ պատճառ եղան եւ խմբերի մէջ եղած կապի թուլանալուն:

Մառաստանի ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	3 գիւղացի[իական] միութիւն 109 անդամով
» » »	1 արհեստ[ակցական] միութիւն 11 անդամով
» » »	1 քաղաք[ական] խումբ 7 անդամով
Զոլա ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	1 գիւղացի[իական] միութիւն 71 անդամով
Քար ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	3 գիւղացի[իական] միութիւն 70 անդամով
Քար ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	1 քաղաքական խումբ 5 անդամով
Ճառագայթ ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	3 գիւղացի[իական] միութիւն 20 անդամով
» ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	2 արհեստ[ակցական] միութիւն 11 »
» ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	1 քաղաք[ական] խումբ 12 անդամով
Ժայռ ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	2 գիւղացի[իական] միութիւն 51 անդամով
Սիրիբ ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	1 գիւղացի[իական] միութիւն 48 անդամով
Մինարէ ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	1 գիւղացի[իական] միութիւն 34 անդամով
Մինարէ ենթ[ա]կ[ոմիտէն] ունէր	2 արհեստ[ակցական] միութիւն 18 »

Անցեալ թուականի Դեկտեմբերին կազմուեցաւ եւ ծրգ ենթ[ա]կ[ոմիտէն] «Արշալոյս» անունով: Այս վերջինիս շրջանում կազմակերպուողներու ընդհանուր ցանկութեամբ փոխանակ միութիւնների կազմուեցան քաղաքական խմբեր համաձայն նախկին ներքին կանոնաւորութեան. կազմուեցին 8 խմբեր 44 անդամով: Որով Մինարէթում ընդամէնը կազմակերպուած անհատների թիւը հասաւ 520-ի, որոնցից մօտ 80 հոգի ասորիներ էին կազմակերպուած 2 գիւղացիական միութիւնների մէջ մէկը Փաթում միւսը Խոտում(?): Բացի այս կազմակերպուեցան նաեւ Գետաշէն գիւղում թուրքերը մօտ 70 հոգի երկու խմբերի մէջ, որոնցից միայն մի խումբը վճարել է անդամավճարները: Բայց թէ թուրքերի եւ թէ ասորիների խումբերը 4-5 ամիս հազիւ գոյութիւն ունեցան. առաջինները կազմակերպուեցան այն ժամանակ միայն երբ քրդական ասպատակութիւնները

Այդ պատճառով եւ այդ խմբերը յայտարարուեցան կազմալուծուած ու դրանց փոխարէն միայն համեմատաբար գիտակից ասորիներից կազմուեց մի խումբ «Լուսնեակ» անունով բաղկացած մօտ 15 անդամներից: Կազմակերպուելու եւ պրոպագանդի համար կոմիտէն իրբեւ շրջիկ պահում էր ընկեր Վարդանին, որ լաւ պատրաստուած չլինելով չկարողացաւ օգտակար լինել եւ 7 ամսից վերջ հեռացաւ շրջանիցս: Միութիւնների եւ խմբերի հետ պարապուում է դասախօսութիւններով, որքան կարելի է գործը գիտակցական հողի վրայ դնելու համար: Արհեստակցական միութիւնների մէջ եղել են հիւսներ, բրուտներ, դարբիններ, քարտաշներ, ըստ պարապմունքի կազմակերպուած: Գիւղացիական միութիւնների մէջ եղել են հողատէր եւ հողազուրկ գիւղացիներ: Առհասարակ բոլոր առեւտրականները վտարուած են եղել շարքերից

ուստանի մարտական խմբերի մի քանի ընկերներ՝ մօտ 8 հոգի, որոնք գտնվում էին գործով Աջիվաջ գիւղում, դուրս են գալիս գիւղից եւ քրդերի ճանապարհի մօտ (դէպի Սոմալի տանող ճամբան) դիրք են բռնում, ձայն են տալիս աւարի հետ մօտեցող քրդերին թողնել կողպուտը, այդ ժամանակ քրդերի մեծաւորը հրացանը ցած բռնած մօտենում է մերոնց մէկ դիրքին եւ առաջարկում է ճամբայ տալ իրանց խոստանալով թալանի մի մասը մերոնց տալ: մերոնք ի հարկէ մերժում են, քիւրդը հրամայում է ընկերներին թողնել կողպուտը, որոնք եւ հնազանդուում են, բայց մի քանի բռնակցի վերջ կրկին փորձ են անում տաւարը քշելու: այդ ժամանակ մերոնք խոստամարտութեանը տալիս են գնդակի առաջ, որոնք փախչում են, իրանց գլուխն ազատում, առանց մի հատիկ կողպուտ տանելու: տաւարը ամբողջապէս վերադարձւում է գիւղականներին:

6.- Այան գիւղի մօտ մագրիկցի քրդեր յարձակւում են ճամբորդ թուրքերի վրայ եւ նորանց ապրանքն ու տաւարները կողոպտում: Աւետիս երեք ընկերներով դարձեալ օգնութեան է հասնում է Սաւրայից եւ ճամբորդների թէ՛ ապրանքը եւ թէ՛ անասունները ազատում: քրդերը այդ օր ունենում են մի վիրաւոր:

7.- Չեւաջուկի տաւարի վրայ քրդեր երեք անգամ յարձակւում են: ամէն անգամին էլ մօտիկ գիւղերից մարտական խմբերի ընկերները օգնութեան են հասնում, միայն մի անգամին քրդերին յաջողւում է տաւարի մի մասը տանել:

8.- Սոմալի քրդերից մօտ 100 հոգի մի օր առաւօտ կանուխ յարձակւում են Սուլթան-Ահմատ գիւղի նախիրի վրայ եւ քշում են մօտ 500 գլուխ տաւար: գիւղացիներ թէ՛ եւ դիմադրում են քրդերին, բայց չեն կարողանում տաւարը ազատել, ուստի Ղալասար⁵² մարդ ուղարկեցին եւ դէպքի մասին իմաց տուին: այդ ատեն Աւետիս վերցնելով իր հետ մի քանի զինուորներ՝ Սաչոն, Տեղացին, Քէշիչօղլին, Սողոմոն եւ մարտական խմբից երեք հոգի օգնութեան է վազում: Քրդերը տաւարը արդէն բաւական տեղ քշել էին եւ լեռներին մօտեցել: մերոնք Մինասի մօտ դիրքեր են բռնում եւ սկսում կռուել քրդերի հետ, քրդերից մի մասը, որոնք ետեւ մնալով դիրքեր էին բռնել եւ կռուում էին, նախիրը քշողներին ժամանակ տալու համար, քիչ քիչ պարտաւորւում են թողնել իրանց դիրքերը մերոնց շնորհիւ հարուածների տակ: մերոնք աւելի են առաջանում, կռիւը փոխադրւում է Սանթախտի մօտերը, ուր բաւական տեղում է: քրդերը պարտաւորւում են թողնել թալանի մի մասը, բայց կէսի չափ տանում են հետերին: այս կռուի մէջ վերջիններս ունենում են չորս սպանուած եւ երեք վիրաւոր:

9.- Մայիսի վերջերը մագրիկցի քրդեր յարձակւում են Սարայի նախիրի վրայ եւ խլում են տաւարը: նախորդը մի աղբակեցի հայ իր ցուպով կտրում է նախիր

առաջը եւ չի թողնում քրդերին տանել եւ ժամանակ է տալիս մինչեւ որ գիւղի մարտական խումբը գիւղացիների հետ օգնութեան են հասնում: այդ ժամանակ է որ քրդերը գնդակահար են անում նախորդին, որ իրանց արգելեց եւ դիրքեր բռնելով սկսում են կռիւը: մերոնք եւ գիւղացիներ մօտ 2 ժամ կռիւ տալուց յետոյ ազատում են տաւարի ամենամեծ մասը: քրդերին յաջողւում է տանել մօտ 40 գլուխ: քրդերը ունենում են երկու վիրաւոր եւ մերոնց ձեռք են թողնում մի ձի:

10.- Մայիսի 28-ին մագրիկցի մի ուրիշ խումբ քրդեր ընկերակցած խանիկի (տաճկաց սահմանագլուխ) մի քանի ծպտուած գապթիկների հետ յարձակւում են Սարամէրիկի նախիրի վրայ միանգամայն դաշտում: աշխատող լծկանները արձակում եւ առջեւնին տալով քշում են: երբ հաւաք բերում են գիւղը, Ոսկան իր ձին նստում եւ առանց ընկերներին սպասելու քշում է ասպատակողների վրայ, Ոսկանի յարձակումը այնքան համարձակ է լինում, որ քրդերը նորա գնդակներից շփոթուած աւարի մեծ մասը թողնում են դաշտի մէջ եւ քաշում են դէպի լեռը: բայց Ոսկան դարձեալ արշաւում է եւ գնդակներ թափում նրանց վրայ: իր թափի մէջ այնքան է մօտենում նորանց, որ իր ձին սպանում է իսկ ինքն ոտքից վիրաւոր ընկնում: թշնամիները ուզում են յարձակուել Ոսկանի գէնքերը կողոպտելու համար, բայց սա տասկրականոցով է պաշտպանւում այս անգամ եւ ետ մղում նորանց մինչեւ որ կռուի վերջին վայրը հասնում են — որ արդէն շատ հեռու ընկած էր գիւղից — եւ ընկերներ ու գիւղացիներ, որից վերջ քրդերը աւելի են բարձրանում ու հեռանում տանելով միայն 24 տաւար: Այսօր քրդերն եւս ունենում են երկու վիրաւորներ:

Բացի այս յարձակումները, որոնց բոլորի ժամանակ մերոնք պաշտպանողականի դերում են եղել, տեղի են ունեցել նոյնքան եւ ուրիշ յարձակումներ, որոնց ժամանակ մերոնք չեն կարողացել օգնութեան հասնել տեղերի հեռաւորութեան կամ յանկարծակի լինելու պատճառով: Բայց մերոնք գրեթէ շարունակ, ինչպէս ասացինք ճամբորդների եւ կարաւանների հետ ուղեկցել են, թէ՛ դէպի Թաւրիզի, թէ՛ Ուրմիի եւ թէ՛ Սոյի ճանապարհները, եւ այդ երեք ուղղութեամբ եւս անվտանգ անցկացրել են ճամբորդներին ու ապրանքներին, քրդերի հետ ունենալով շատ անգամ մեծ կամ փոքր կռիւներ:

Անցեալ թուականի Մայիսից յետոյ երբ թուրքիկ խումբն եւս սկսեց շրջան անել եւ ստեղծուեցաւ քաղաքական նոր հանգամանքներ (թուրքիոյ սահմանադրութիւն) քրդերի յարձակումները սկսան երբեմնակի լինել: Մերոնք ի հարկէ դարձեալ ետ չմնացին իրանց դիրքից: մանաւանդ նախկին յարձակումներից եւ կռիւնե-

53.- Ղալասար՝ Սալմաստի մօտ հայաբնակ գիւղ:

րից յետոյ թուրքերը այն համոզումն էին կայացրել, որ առանց մեր զինուորների պաշտպանութեան անկարելի է նորանց համար ապրել, մասնաւորապէս քրդերի սահմաններին մօտ եղող թուրքաբնակ գիւղեր, ինչպէս Կաբախ-թէփէն եւ Չեւաջուկ, մեզանից իրանց գիւղերի համար պահապաններ խնդրեցին ու ստացան: մեր առաջարկութեան թէ դուք պարտաւոր էք կառավարութիւնից ուժ պահանջել ու պաշտպանուել, նրանք պատասխանում էին կատարելապէս անվտանգութիւն ցոյց տալով կառավարութեան ձիաւորներին եւ անվերջ թախանձելով — թէ՛ ախր մենք դրացիներ ենք, մեր միակ յոյսը դուք էք, մենք ձեր հովանու տակ է որ գլուխ ենք պահում եւ այլն —, պատահեց դէպք որ Կաբախ-թէփէնում կառավարութիւն ուղեց պահապանութեան համար ձիաւորներ տալ, բայց գիւղացիները մերժելով մերժեցին նորանց եւ մեր ցոյց տուած հայ զինուորներին տարան: Կաբախ-թափան, որ ինչպէս ասացինք մօտ էր քրդերի սահմանին, մեր պահապաններ դնելուց յետոյ թէ՛ եւ դարձեալ 2-3 անգամ յարձակման ենթարկուեցաւ բայց ոչ մի կորուստ չտուեց:

11.- Օգոստոսի մէջ յարձակման ենթարկուեց Քալաշան գիւղի նախիրը: երբ որ հաւար բերին մեզ, այս անգամ յարձակման վայրը գնացին Մուրատ, Մարտիրոս, Սեպուհ, Աւետիս, Առաքել եւ ընկերները, չնայած, որ մերոնք այս անգամ էլ ուշացան մինչեւ տեղ հասնիլը եւ քրդերը աւարը արդէն քշել էին դէպի լեռ ու մի մասը դիրքեր պահելով, միւս մասը տաւարը դէպի իրանց սահմանը քշում, այսուհանդերձ մերոնք 10 հոգով այնպիսի գրոհ տուին դէպի լեռ եւ դէպի քրդերի դիրքերը — ուր վերջիններս արդէն ապահով էին համարում իրանց — որ քրդերը շփոթուած միայն իրանց գլուխ ազատելու համար են մտածում ու փախչում մերոնց ձեռք թողնելով թալանը ամբողջապէս՝ մօտ 100 տաւար: Մերոնց այս կռիւը շնորհիւ տպաւորութիւն թողեց քիւրդերի վրայ, որոնք այդ օր ունեցել էին եւ մի քանի վիրաւորներ: Աննկարագրելի է քալաշանցիների ուրախութիւնը երբ տեսնում են իրանց ամբողջ տաւարը վերադարձուած: թուրքերը կին-տղամարդ իրանց զգացումներ արտայայտելու համար մերոնց ձիերի ոտքի առջեւն էին գցում իրանց, կամ հրացանները համբուրում:

12.- Այնուհետեւ մերոնք երկու կարեւոր կռիւներ եւս ունեցան քրդերի հետ Ուրմիի ճանապարհին, մէկ Քեարդաշում, ուր Սամսոն ընկերների հետ ճամբորդած ժամանակ յաջող կռիւ տալով ազատուեց քրդերի ճանկից եւ մօտ 500 ուղտի բեռ վաճառականական ապրանք, եւ միւսը Կրգ-Կալա-Բուռուտում ուր մշեցի Սըմբատ³⁰ իր ընկերներով մի փառաւոր դաս տուեց քրդերին, ազատելով նորանց ձեռք ընկած ճամբորդներին եւ ապրանքները: այս կռուում քրդեր ունեցել են 15 սպանուած եւ վիրաւորներ: Այս կռուի մասին գրուեց եւ

անգլիական թերթերում:
Այսպէս 1908 թուականի սկիզբներից սկսած (որովհետեւ նոյն իսկ ձիւնին ու ցուրտերին քիւրդերը սկսել էին շարժուել) մինչեւ Հոկտեմբեր ամիս քիւրդ ասպատակախմբերը պատերազմական դրութեան մէջ էին դրել Սալմաստը եւ նորա հաղորդակցութեան ճամբաները՝ թէ՛ եւ վերջերումս որոշ չափով մեղմացած, բայց դուրս փոխարէն ժողովրդի սարսափը աւելանում էր մի այլ կողմից ներսից, որի մասին պիտի ասենք անմիջապէս:

Յարձակումների ժամանակ եղան որոշ գիւղեր որոնք փոքր ի շատէ դիմադրութիւն ցոյց տուին քրդերին, թէ՛ եւ ոչ այնքան յաջող, իսկ ընդհանրապէս դիմադրութեան ոչ մի լուրջ փորձ: քիւրդի երեւնալուս պէս կամ անմիջապէս պէտք է վազէին Ղալասար ու մեզ մօտ օգնութիւն խնդրելու, կամ առանց ծպտուած քրդերի տրամադրութեան թողնէին իրանց ունեցածները: Մեր մղած կռիւները եղած են բոլորովին մեր միջոցներից: միայն Կաբախ-թէփէն եւ Քալաշան գիւղեր, մօտ 90 թումանի գումար մը վճարած են իբրեւ մեր կրակուած փամփուռների փոք:

* * *

1908 թ-ի գարնան Մակուի Սարդար (Իգբալի-Սուլթանէն), բարձրից կարգադրութիւն ստացած լինելով խոյ եւ Սալմաստ գաւառներն եւս իր հակողութեան տակ առնելու եւ կառավարելու, այստեղ ուղարկեց Աւետիկների ցեղապետ Սմկոյին (Իսմայիլ աղա), որ մինչեւ այդ գտնւում էր կոթուրում, նրան տուաւ միանգամայն մակուցի ձիաւորներ, որոնց օգնութեամբ Սմկոն փորձեր արեց ավտոկների նախկին բնակավայր Ճարան ձեռք բերելու բայց ի գուր, մինչեւ որ սահմանագլխի այդ վայրն եւս անցաւ օսմանցիների ձեռք, եւ Սմկոն պարտաւորուեցաւ հրաժարիլ իր մտադրութիւնից:

Սարդարը Սմկոյի հետ Սալմաստ ուղարկեց իբրեւ կառավարիչ Մակուի խաներից Սամի - Դիւանին (Մէհմէտ-Ալի-խան), որ հաստատուելով Դիւանում (Սալմաստի կեդրոնական քաղաքը) հետամուտ եղաւ Անջումանի անդամների եւ առհասարակ սահմանադրականների գործողութիւններին: Հասկնալի էր որ շուտով երկրի դրութիւնը պէտք է փոխուէր Սալմաստում: այդ պատճառով սահմանադրականները հաւաքում էին իրանց, ասպարէզ թողնելով մակուցիներին: Անջումանը կազմալուծուեց:

Սմկոյի գործողութիւնների ժամանակ, որոնք տեւեցին մօտ մի ամիս (Ապրիլ), ամիսների ընթացքում շրջապատ քրդերի ասպատակութիւններին ենթարկուած ազգաբնակութիւնը, արդէն վերջին ծայր քայքայուեց տնտեսապէս եւ ահագին զրկանքների ենթարկուեց խոտ ուտելու աստիճանին (ցորենը սովորականից 2-3 անգամ թանգ լինելով: ազգաբնակութիւնից չունեւոր-

ները բաւականաչափ ուղղամտութիւնը չունէին հետեւներին, ուստի նոյն գիշեր բանակցութեան վայրից սուրհանդակ հանուեց դէպի Թաւրիզ ուղղամտութեալ պահանջելու: Բանակցութեան արդիւնքը եղաւ այս, որ հետեւեալ օր միացած ուժով պէտք է գրաւէինք Դիլիման: Փիշնամազը գիշերանց երկու հոգով պէտք է գաղտնի մտնէր Դիլիման, ներսի ուժերը միացնելու ու ներսից էլ սկսելու կռիւր (նախորդ օր Փիշնամազ քաղաք էր ուղարկել զինուած զորաբաղններին, որոնք խաղող ծախելու պատրուակի տակ պիտի մնային քաղաքում եւ միանային Փիշնամազին (այդ եղանակին ամէն տարի զորաբաղններ մեծ քանակութեամբ խաղող են բերում Դիլիման եւ Սալմաստի գիւղերը): Իսկ առաջտեան արշալոյսին քաղաքի վրայ պէտք է յարձակէին Հաֆթվանի դռնից ընկեր Սամսոն մեր ուժերով, եւ Ալ-Հիւսէյն ու Իմամ-Ալի սուլթան Սուրահեանի դռնից իրանց ուժերով: Միջոցներ ձեռք առնուեցան նաեւ որ քաղաքի բանալիները մերոնց տրամադրութեան տակ լինեն եւ քաղաքի դռները ժամանակին բացուեն:

Բանակցութեան գնալուն եւ վերադարձին, ճանապարհի գիւղերում ժողովրդի (թուրք) Սամսոնի եւ իր խմբի հանդէպ արտայայտած ցոյցերը, խանդավառութիւնը չափազանց էին, բնակչութիւնը տնուկ-տնուկ էր դիմաւորում եւ ի՛նչ ուրախ արտայայտուածութեամբ: Գիւղացիները մեծ ու փոքր, կին ու տղամարդ բոլորը շրջապատում էին մեր խումբը, կեցցէներով եւ հազար ու մի մաղթանքներով ուղեկցում նրան, փոքրերը ինչպէս մի տունական օրում վազվուտում եւ իրանց ուրախութեան ճիշերով օդ լեցնում, մեծերը «Նազրաթ-Աբբաս սիգէ քէօմէկ օյսուն», «Ալլահ սիգի բիգրմիւհուն չոխ կէօրմէսուն» եւ այլ մաղթանքներ կրկնում ժպտադէմ: Կանայք կուրծքերը բացած, ձիերի առջեւ էին գցում իրանց, «զոհուում» էին, եւ շատերը ուրախութիւնից լաց լինում: Ի՛նչ էր ուզում ասել այդ ժողովուրդը իր այդ ցոյցերով ու արցունքներով կամ ի՛նչ հասկացնել: Գգում էր նա որ շուտով կարեւոր անցքեր են տեղի ունենալու, որ յանուն իր ազատագրութեան գերագոյն զոհողութիւնների առաջ կանգնած էին հայ Ֆետայիները: այո՛ գզում էր, նա փորձառութեամբ տեսած էր, որ հայ Ֆետայիների խումբը երբ կուռ գինուած մի վայրից շարժում էր, ուրեմն նա գնում էր ստրուկ եւ տանջուած ժողովրդից խլուած իրաւունքները վերադարձնելու, թէկուզ իր կեանքի գնով, ուստի եւ անհուն երախտագիտութեան զգացումները այդպիսով էր ուզում արտայայտել ցուցացար գիւղացիութիւնը:

Ամբողջ շրջանում ժամ առ ժամ սպասում էր որ շուտով կը պայթի կռիւր սահմանադրականների եւ միապետականների միջեւ: Վերջիններից մի քանիսը, համոզուած սահմանադրականների վերջնական յաղթանակին, շտապեցին յարաբերութեան մէջ մտնել մեզ

հետ եւ մեր կողմն անցնել (Հոկտ. 31-ին) ինչպէս, թնդանօթածիգների հրամանատար Սատղ-Նան-Սարթիբ, Սատղեանի, Սարհանգ, Սայիդ-Ղալիբար՝ Մէհմէտ-Ալի-Նան: բայց արդէն ուշ եւ դորանցով զբաղուելու ժամանակ չլինելով, սկզբում անուշադիր թողինք դորանց դիմումը:

Նոյեմբեր 1-ը վճռական օր էր մեզ համար: կամ այն է մակուցիները, որոնք քրդերի հետ միասին մօտ 200 հոգի կը լինէին, կը պաշտպանէին քաղաքը եւ չէին թոյլ տալ մեզ ներս մտնելու ու այնուհետեւ աւելի անողոք կը դառնային, կամ այն է յաջողութիւնը մեր կողմ կը լինէր եւ գաւառն եւս իր բաժին պարտքը ազատագրութեան գործում կատարած կը լինէր:

Առաւօտեան ժամը 5-ին Սամսոն 14 ընկերներով մօտեցաւ Դիլիմանին երբ հատ հատ հրացանածոգութիւնը սկըսուած էր արդէն, մերոնք շտապում են ուղղակի դէպի մեր Սատղեանի դռնով, որ բաց էր արդէն. բազարի մօտ մի քարվանսարայից զինուած դուրս գալու պատրաստութեան մէջ են լինում մակուցիներ եւ քրդերը, բայց մերոնք համազարկների տակ մի քանիսը սպանում եւ վիրաւորում են, մի մասը դուրս փախչում իսկ մնացածները դարձեալ քարվանսարայում են ապաստանում: Մեր խումբը դրօշակը պարզած առաջանում է բազարի միջով դէպի Փիշնամազի դուռը. հրացանների ձայնից քաղաքի ժողովուրդը արդէն փողոցներն են լեցում, դարձեալ խանդավառութիւն, դարձեալ ցոյցեր. մերոնք անցնում են երգելով եւ հասնում որոշեալ տեղը. կտուրներում դիրքեր բռնելով սկսում են գնդակներ տեղացնել Սամի-Դիւանի բնակարանի վրայ, որտեղից նոյնպէս սկսում են գնդակով պատասխանել. այդ ժամանակ մի տասնեակ մերոնցից առաջ է անցնում եւ գրաւում դատարանի տուն, ծառայողները յուսահատ դիմադրութիւն են ցոյց տալիս. մի քանիսը վիրաւորում են, մնացածները փախչում. բաւական երկար տեւող կռիւր ժամանակ է տալիս Սամի-Դիւանին Ամիր-Թումանի եւ մի քանի ծառայողների հետ փախչելու եւ քաղաքից դուրս գալու: Քիչ յետոյ ամբողջ որ վրժարներութեան թոյնով լեցուած էր, ամբողջապէս թալանում է դատարանի գոյքը: Կռուի ժամանակ քաղաք է հասնում նաեւ Շառաստանի մարտական խումբը ընկերներ Յուլակի եւ Գարեգնի ղեկավարութեան տակ. աւելի ուշ երբ քաղաքի գրաւումը վերջացած էր հասնում են եւ Ալ-Պիւսէյնի ու Իմամ-Ալի սուլթանի ուժերը: Մակուցիները եւ քրդերը մաս մաս նոյնպէս խոյս են տալիս քաղաքից. քարվանսարաններում մնում են մի քանի քրդերը, որոնք եւս զոհ են լինում ժողովրդի վրժարներութեան: Այդ օր թշնամիներից սպանում եւ վիրաւորում են 12 հոգի:

Դիլիմանը գրաւելուց յետոյ միջոցներ ձեռք առնուեցան նորա պաշտպանութեան համար, նշանակուեցան որոշ դիրքեր, որոնց վրայ հսկում էին պահպան խումբեր: մի տասնեակ եւս մերոնցից թողինք մասնակցելու քաղաքի պահպանութեան:

Հին քաղաքը (Սալմաստի երկրորդ քաղաքը) որ ապաստան տուեց Սամի-Դիւանին եւ որ ինչպէս նախկին շարժումների ժամանակին նոյնպէս եւ ներկայումս Սալմաստի վանդէան պէտք է լինէր: մի րոպէ մեր յաջողութիւնների ազդեցութիւնից ընկճուած, իւր ներկայացուցիչների միջոցով դիմում արեց մեզ, ասելով թէ — «մենք (Հին-Քաղաքացիներ) դիլիմանցիների հետ թէեւ չենք կարող հաշտուել եւ նորանց հետ գործ ունենալ (Հին-քաղաք եւ Դիլիման անձնական թշնամութիւն ունին միմեանց հետ տարի ու կէսէ ի վեր) բայց դուք ինչպէս կարգադրէք պատրաստ ենք ձեզ լսելու: ծովն էլ տանելու լեցնելու լինէք մենք կը հնազանդուենք» —: Ներկայացուցիչները միանգամայն յայտնում են մեզ թէ իրանք պահանջ են դրել Սամի-Դիւանին որ անմիջապէս հեռանայ Հին-Քաղաքից: Մենք նկատի ունենալով որ եթէ Հին-Քաղաքը անջատուած մնայ կարող է դժուարութիւններ ստեղծել մեզ համար, նրա ներկայացուցիչներին հրաւիրեցինք Դիլիման եւ հաշտեցրինք դիլիմանցիներին՝ մասնաւորապէս Փիշնամազի եւ Սատր-Խսլամի հետ: Բայց հին-քաղաքացիներ իրանց խոստումը չպահեցին եւ շատ չանցած դարձեալ մակուցիների կողմ անցան:

Ինքնապաշտպանութեան ինչպէս եւ վարչական գործերը առաջ տանելու համար Դիլիմանում ընտրուեցան մարմիններ. 1) Խառն կոմիտէ, որին մասնակցում էին մեր ընկերներից երկու հոգի: 2) Անջիւման՝ որի համար դարձեալ ընտրեցինք երկու հայ ներկայացուցիչներ: 3) Մէջլիսի ջէնք (զինուորական խորհուրդ), դատական, ոստիկանական եւ այլ մարմիններ: Մասնաւորապէս առաջին երեք մարմինների նիստերին գրեթէ մեր ընկերոջ խորհուրդին: նորանք բացարձակ կերպով ասում էին շատ անգամ թէ — «մենք ոչինչ չգիտենք եւ չենք կարող անել առանց ձեզ, դուք մեր ուսուցիչներն էք եւ այբուբենից սկսած պէտք է սովորացնէք մեզ գործ տանելը»:

Հին-Քաղաքից եւս Սամի-Դիւան քաջուելուց յետոյ գնաց քէօրէսիցիների շրջան (Սալմաստի հարաւ արեւմտեան կողմ) եւ մնաց Օրբանում: Նկատի ունենալով որ Սամի-Դիւան կարող էր մակուցիներից նոր ուժ ստանալ եւ վերադառնալ դարձեալ դէպի Սալմաստի գիւղերը, մտածեցինք ամրացնել Սարամէրիկի գիծը որ գտնուում է խոյի ու Սալմաստի սահմանին մօտ: այդ տեղ ուղարկեցինք Քէջիւ-օղլին մեր մի քանի ընկերներով: որոշ չափով եւս միւջահիւներ ուղարկուեցան Սուլաւում հսկելու համար, բայց վերջիններս երկար չեն մնում այնտեղ, լուր են առնում թէ Սամի-Դիւան Օրբանից ուղղում է գալ դէպի Սուլաւ, եւ այդ բաւական է լինում որ նորանք թողնեն գիւղը ու գան Ռիկավա: Այ-

նուհետեւ Սարամէրիկ գնաց ընկեր Սամսոն թուրքիկ խմբով, բաղկացած մօտ 30 հոգուց: այնտեղ գալիս են նաեւ Փիշնամազ եւ Ալ-Հիւսէյն ու Իմամ-Ալի սուլթան իրանց խմբերով: Սամսոն առաջարկում է ուժերը բաժանել չորս կէտի վրայ: մի գծի վրայ գտնուում են վարդան, Սարամէրիկ, Ռիկավա եւ Չիչակ գիւղերը: այդտեղեր ամրացնելուց յետոյ թշնամին այլեւս ոչ մի հնարաւորութիւն չէր ունենայ Սալմաստ մտնելու: Սամսոն մեր ուժերով պէտք է մնար Սարամէրիկ, Փիշնամազ՝ Ռիկավայում, իսկ Ալ-Հիւսէյն եւ Իմամ-Ալի սուլթան պէտք է մնային մէկը վարդանում եւ միւսը՝ Չիչակում, բայց Փիշնամազը չընդունեց այս առաջարկը: Սա պնդում էր յարձակուել եւ Օրբանի վրայ եւ այնտեղից էլ քշել մակուցիներին:

Նոյեմբ. 8-ին Սարամէրիկ ուղարկեցինք նաեւ մեր մարտական խմբերից մօտ 70 հոգի, ընկերներ Յուլակի, Գարեգնի եւ վահրիճի ղեկավարութեան տակ: Հետեւեալ օր տեղի պիտի ունենար յարձակում մակուցիների վրայ: Միւջահիւների ուժը հասնում էր 4-500 հոգու: Նոյեմբեր 9-ին տեղի ունեցաւ յարձակումը եւ Օրբանի կռիւր:

Նախ գիշերանց ըստ որոշման ընկեր Սամսոն մօտ 20 ծիւղերով գնում է Սուլաւ գիւղ, նախ այդտեղ գրաւելու համար: եթէ մակուցիներ լինէին այնտեղ կռիւ պիտի սկսէին մերոնք մինչեւ բանակի հասնիլը, բայց երբ մերոնք հասնում են Սուլաւ տեսնում են որ Սամի-Դիւան, որ այդտեղ էր եղել նախորդ օր իր բոլոր զինուորներով հեռացել էր այնտեղից դէպի Օրբան: Սուլաւում են անցկանում մերոնք գիշերը. առաւօտ Սարամէրիկից նորանց են գնում միանալու մեր մնացած ուժերը եւ միջապիղները: Նոյն գիշերն էր որ Սուլաւում մերոնք բռնում [են] Իօօ-Խանի մի նամակը, որ գրած էր Եգտիքանից ուղղուած Սամի-Դիւանին այս բովանդակութեամբ թէ — «մի քանի օր էլ դիմացէք մեզ օգնութեան է հասնելու խոյից նամօ-խան իր սլանցի քիւրդ ծիւղերով» —: նամակում քաջալերում էր միանգամայն Սուլաւի խալիֆան Բահադին էֆէնտիին: Սուլաւից դուրս գալով մերոնք ուժերը բաժանում են եւ միջապիղների հետ Օրբանի շրջակայ լեռները բռնելով պաշարում են Օրբանը. սկսում է կռիւր որ տեսնում է մինչեւ իրիկուան կողմ. Սամի-Դիւան անկարող այլեւս դիմադրելու հաւաքում է իր ուժերը եւ մի կողմով դուրս է գալիս գիւղից. մերոնք նետում են կռիւ տալով, Սամի-Դիւան փախչում է Եգտիքան, մեր ընկերների մի մասը առաջանում են մինչեւ Բեօփրիւան գիւղի վերելի բլուր եւ կրակի տակ առնում գիւղը. այնտեղ գտնուող միապետական ուժերը նոյնպէս թողնում են գիւղը եւ քաջուած դէպի Եգտիքան տալով մի քանի գոհեր սպանուած եւ վիրաւոր, իսկ մեր ընկերներից Կարոն, Վարդան, Տիրոն կրում են մի ծորի մէջ Սամի-Դիւանի ուժերից մի ուրիշ մասի հետ, որոնք նոյնպէս յաղթուած ցրում են թողնելով իրանցից 30 սպանուածներ, բացի վիրաւորուածներից. մերոնք այդտեղ գերի բռնում են 3 հոգու եւ գրաւում են 2 հրացան:

Մակուցիները եւ քրդեր Բարքչու եւ Սատաղեան գիւղերին եւս մօտեցան տաւար եւ այլն թալանելու, բայց մերոնք եւ Մահմետ-Ասկարով դորանց առաջին փորձերին դիմադրելով, նորանք այդ ուղղութեամբ չառաջացան այլ եւս:

Նոյեմբ. 21-ին մակուցիները կազմոււմ են վերջին եւ վճռական յարձակումը Դիլիմանի վրայ, որի պաշտպանութեան մասնակցեցան եւ մերոնք. մակուցիների փորձ ի գուր անցաւ:

Արանից առաջ արդէն մակուցիներ 2 անգամ փորձ արել էին Դիլիման մտնելու, բայց անյաջող: Յիշեալ օր ընկեր Սամսոն 7 ընկերներով Դիլիմանում էր գտնուում գործով: Կէսօրից 2 ժամ անցած սկսուում է յարձակումը: Սմկոն իր ձիաւորներով մի կողմից, իսկ Նամօ-Խան եւ Իգօ-Խան իրանց ուժերով միւս կողմից. դորանք գալիս էին այդ օր արդէն Դիլիման մտնելու հաստատ մտադրութեամբ, բերելով հետերմին նաեւ սանդուխներ: 15 հատ պարիսպներ բարձրանալու համար: Սամսոն ընկերներով բարձրանում է պարիսպների վրայ՝ այն կողմից, որտեղից գալիս էր թշնամու գլխաւոր ուժը, Իգօ-Խանի թնդանօթների պաշտպանութեան տակ. մերոնց գնդակների հարուածների տակ թշնամին սկսուում է կասիլ իր թափի մէջ, մի մասը մտնում է պարիսպների դիմաց գտնուող մի այգու մէջ եւ նորա պատերի տակ պաշտպանուելով կռիւը շարունակելու, բայց այնտեղ եւս նորանք ապահով չեն կարողանում լինել մերոնց շեշտակի տեղացող գնդակների տակ եւ պարտաւորուում են թողնել իրանց դիրքերը: Պարիսպների մի ուրիշ կետում կուում էր Ս. Սակարով իր կովկասցի միջափոխներով, իսկ տեղացիները ընդհանրապէս եւ սոմայեցի քրդեր (վերջիններս Թամուրտ-Ջանգօ եւ Իսմայիլ-Աղա ցեղապետների հրաւիրանօք եկել էին Դիլիմանի պաշտպանութեան համար) մինչեւ վերջ հանդիսատեսի դերում մնացին: Կռիւը տնեց 3 ժամ, միջափոխներից սպանուեց միայն 1-ը, իսկ մակուցիները պարիսպների առջեւ թողին 15-20 զոհ. արեւմուտի ժամանակ մակուցիները յոյս կտրած քաղաք մտնելուց, հաւաքեցին իրանց զոհերը եւ խուճապով ետ ընկրկեցան: Առանցից մի մասը նոյն երեկոյ ուղղակի ցիր ու ցան մինչեւ Խոյի սահմաններն անցան: Մեր ընկերները մտադրութիւն են ունենում դորանց փախուստի ժամանակ, դուրս գալ նոյնիսկ քաղաքից եւ յարձակում գործել, բայց կասկածում են քաղաքում գտնուող քրդերից, որոնց հետ թշնամական յարաբերութեան մէջ էինք եղել ամբողջ ինքնապաշտպանական կռիւների ընթացքում: Այնուհետեւ Սմկոն եւ մակուցիները թողնում են Սալմաստը, առաջինը քաշուում է Սուլալ եւ յետոյ դարձեալ Կոթուր, իսկ վերջինները իրանց ուժերը ամփոփելով կեդրոնանում են Շաքարեագ գիւղում, որտեղից եւ վերադառնում են Խոյ (Նոյեմբ. 24-ին):

Այնուհետեւ կռիւները փոխադրուեցան Խոյի շրջան. ուստի նկատի ունենալով որ այնտեղ մեր ուժերը անբաւական են, Սմկոն իր խմբով ուղարկեցինք այնտեղ, մինչեւ որ Գ-Ափից¹⁸ Խոյ հասան մեր սպասած ուժերի

մի մասը, եւ Սմբատ վերադարձաւ դարձեալ Փարոս:

Դեկտեմբերի սկիզբները վրէժից¹⁴ այստեղ հասաւ Քեռու¹⁹ խումբը բաղկացած 24 հոգուց, բայց այդ խումբը երկար չմնաց այստեղ. Յ հոգի ուղարկուեցան Աւարայր³⁵. Յ հոգի մնացին այստեղ, իսկ մնացածները Դեկտ. 29-ին Քեռու հետ վերադարձան Թաւրիզ:

Խոյի կռիւների ժամանակ բոլոր հնարաւոր միջոցներով աշխատեցանք օգնել ընկերներին. այնտեղ ուղարկեցինք նախ Գուրգէնի խումբը կազմուած 10 ձիաւոր ընկերներից, յետոյ մի երկրորդ խումբ՝ նորաւոր կազմուած 12 հոգուց. ուղարկել ենք ըստ կարելույն ռազմամթերք եւ դրամ. մի հսկողութեան տակ կազմել ենք տուել մէջլիսի ջէնքին այստեղի միջահոգիներից խմբեր, գինելով նրանց Սաթթար-Խանից ստացուած 12000 ծալրերով³⁶ որ նոյնպէս ղրկեցինք: Քեռու խմբի հետ Սաթթար-Խան մեզ ուղարկեց 12000 վարանդելի ծալր եւ ստել էր թէ միայն մեզ է վստահանում այդ ապրանք եւ որ մեր հսկողութեան տակ պէտք է գործածուի:

Խոյ ուղարկուեցան նաեւ Ուրմիրց եկած կամաւորների խմբեր ու սոմայեցի քրդեր: Թէլէֆոնով հաղորդակցութեան մէջ լինելով Խոյի հետ, ընկեր Սամսոնի միջոցով շարունակ յարաբերութեան մէջ էինք, որի միջոցով եւ ուղարկոււմ էին պէտք եղած խորհուրդներ: Մրագրուեց Արտազի Բորենու տեռորը, որի համար յանձնարարեցինք ընկեր Մաշտոցին եւ դորա համար էլ ուղարկեցինք նորան որոշ գումար մը. դժբախտաբար կարելի չեղաւ յաջողցնել այդ ձեռնարկը: Երբ Խոյ էին եկել Նարիմանցին, Մտոն, եւայլն, ընկերների մէջ սկըսել էին մի կարգ անհամաձայնութիւններ, որի համար եւ ստեղծուած էր անկերպարան դրութիւն. ընկեր Սամսոն զնաց այնտեղ Քեռու հետ, վերջ տուին այդ բոլորին, ընկերներից կազմեցին մի մարմին որ պիտի ղեկավարէր գործը խորհրդակցութեամբ եւ որ իր ներկայացուցչի միջոցով կապ պիտի պահպանէր տեղւոյն պարսիկ գործիչների, մէջլիսի ջէնքիկում, Անջումանի հետ: Կարգադրեցին որ Անջումանը հոգայ եւ մեր ընկերների ծախքը եւայլն: Աւելի վերջ երբ Ամօլլիի հետ անհամաձայնութիւն էին ունեցել մեր ընկերները ու ամբողջ խմբով վեր կացան եկան այստեղ, Մոկացի Գրիգորի խմբապետութեամբ, դարձեալ ետ ուղարկեցինք նորանց. այս առթիւ էր որ ընկեր Սամսոն, երբ թէլէֆոնով խօսեց Ամօլլու հետ, վերջինը պարտաւորուեցաւ մի քանի անգամ ներողութիւն խնդրել:

Ներկայիս Յունուարի վերջին կէսից սկսուած Սալմաստից Թաւրիզ եւ Զուլֆա հաղորդակցութեան ճամբաները արդէն բոլորովին կտրուած էին, միապետականների Սոֆիան եւ ապա Մարանդ գրաւելով ու Թաւրիզը պաշարման վիճակի մէջ դնելով:

Մարտի սկիզբները մենք եւ Սայիտ-Մէմալիք (Ասկարովից վերջ սա էր ստանձնել գործերի ղեկավարութիւնը

նր այստեղ) տեղեկութիւններ էինք ստանում Թաւրիզից որ պաշարումը օրէ օր սաստկանում է, եւ անհրաժեշտութիւն էր զգացոււմ, որ այստեղից եւս ուժեր չարժուեն, նախ Գիւնէյ ճանապարհը բացելու, ապա միացած Թաւրիզի ուժերի հետ բանալու նաեւ Զուլֆա-յի գիծը: Մեր ունեցած ուժերից կազմեցինք մի խումբ եւս 15 հոգուց բաղկացած եւ վահանի առաջնորդութեամբ ուղարկեցինք Գիւնէյ. այնտեղ զնացին նաեւ Փիշնամագ իր ուժերով, Սոմայից կանչուած ցեղապետներ Ամատ աղան, Թամուրէ-Ջանգոն եւ Իսմայիլ-Աղան. Խոյի կողմից եկան վերոյիշեալներին միանալու եւ իբրահիմ-Բէգ ու Ղոչալի-Սուլթան: Այս ուժերը կեդրոնանում են նախ Թասու գիւղում. միապետականները ծանօթ չլինելով սահմանադրականների ուժին, Մարտ 13-ին մի յարձակում են գործում Թասուի վրայ բայց յաջութում են եւ մի քանի զոհեր տալով, ետ են քաշուում: Այնուհետեւ բանակը բաժանոււմ է երկու մասի. առաջինը իբրահիմ-Բէգի, Ղոչալի-Սուլթանի, Թամուրէ-Ջանգոյի եւ Իսմայիլ աղայի առաջնորդութեամբ գնում է Դիզ գիւղի վրայ, իսկ երկրորդ մասը վահանի, Փիշնամագի եւ Ամարի ղեկավարութեամբ անելի առաջ է անցնում Թիլ գիւղի վրայ. Մարտի 15-ին երկու գիւղերն եւս գրաւում են:

Թիլի գրաւումը տեղի է ունենում հետեւեալ պայմանների մէջ. կարգադրոււմ է, որ Ամար աղան գիւղից շուրջ դիրքեր բռնէ, իսկ վահան ու Փիշնամագը յարձակում գործեն գիւղի վրայ. առաջին յարձակման գիւղում ամրացած դարադաղի կռուողներ ուժով դիմադրութիւն են ցոյց տալիս պատնէշներից եւ դիրքերից, որով մերոնք յարձակումը կրկնում են գիւղի մի ուրիշ կետից. այս ժամանակ Փիշնամագի մարդիկ ետ են քաշուում ու չեն մասնակցում յարձակման, առարկելով թէ իրանք դիրք կը բռնեն գիւղի մօտ, մերոնց ետեւը պաշտպանելու համար. մերոնց միանում են միայն Ամարի մի քանի ուսուր կռուողները: Չնայած թշնամու գնդակների մերոնք գրաւում են նախ մի այգի, ապա թշնամու դէմ մի յարմար դիրք բռնելով ընկերներից մի քանիսը առաջ են անցնում ու համազարկների տակ գրաւում են թշնամու առաջին դիրք. այսպէս կռիւ շարունակելով քիչ յետոյ յաջողում են գրաւել եւ միւս դիրքեր. դարադաղիներն դուրս են քշուում գիւղից խլելով նորանցից մի քանի զոհեր. տեղացիներից մի մասը որ նոյնպէս գնք էր վերցրել մերոնց դէմ նոյնպէս բաւական կռուից յետոյ ընկնում են: Գիւղից դուրս եկող դարադաղիների առաջ կտրոււմ է Ամար աղան եւ այնտեղ նոյնպէս սկսուում է կռիւ. այդ ժամանակ մի ուրիշ կողմից միապետականներին օգնութեան են գալիս մի խումբ դարադաղիները, կռիւը անելի է մեծանում. մերոնք դուրս են գալիս գիւղից եւ ուղղակի արշաւում եկողների կողմ. այդ յանդուգն փորձից դարադաղիները ամբողջապէս նահանջում են եւ քաշուում են կռուի վայրից: Մերոնք նորից վերադառնում են գիւղը, ուր դարձեալ մասնաւոր կետերից նկատում են դիմադրութեան փորձեր.

կռիւը վերսկսելով վերջանում է մերոնց կատարեալ յաղթութեամբ: Մերոնց դրսում գրաւուած ժամանակ Ամարի քրդերից մի քանիսի շրջապատում են գիւղացիները, 3-ին սպանում են, իսկ միւսներին շատ նեղ դրութեան մէջ դնում. մերոնք վերադառնալով ազատում են եւ նորանց: Այդ օր թըշնամիները կորցրին մօտ 50 հոգի, իսկ Ամարի եւ Փիշնամագի մարդկանցից 5 հոգի միայն. մերոնք բոլորովին անվնաս մնացին: Թուրքեր ինչպէս եւ քիւրդեր այդ երկու գիւղերից վերցնում են հսկայական թալան. բոլոր քրդեր այնուհետեւ առանց սպասելու, թողնում են կռուի վայրերը եւ անելի քան 3-4000 ոչխար-տուարով ու զանազան ապրանքներով վերադառնում են Սոմայի:

Մարտի 17-ին Սմբատ ընկերների հետ վերադառնում է վահանից (ուր զնացել էր Մուշ անցնելու համար) բերելով իր հետ 30 զէնք ու մօտ 12000 փամփուշտ, ինչպէս եւ մի քանի կամաւորներ: Նա խորհուրդ է տալիս՝ վահան Գիւնէյից ետ կանչել խմբով եւ կազմել ու ղրկել մի աւելի մեծ խումբ: վահանին կանչեցինք, կազմեցինք մի մարմին, որ պէտք եղած պատրաստութիւն տեսնի աւելի մեծ խումբ մը կազմելու համար: Մենք այս կարգադրութեամբ էինք զբաղուած, երբ լուր ստացուեց, որ միապետականները նորից գրաւել են Թիզ ու Թիլ եւ առաջացել են մինչեւ Թասու: Փիշնամագ Թասուից լուր ուղարկեց մեզ, որ «Թէ ձեր խումբը չվերադառնայ, մենք եւս կը հեռանանք Թասուից»: Իսկ Փիշնամագի Սալմաստ վերադառնալը, միեւնոյն էր թէ միապետականներին իր ետեւից հրաւիրել ներս: Ուստի կազմեցինք մի նոր խումբ դարձեալ 15 հոգուց բաղկացած եւ այս անգամ Գուրգէնի ղեկավարութեամբ ուղարկեցինք Գիւնէյ: Մինչ այդ միապետականներ մտնում են նաեւ Թասու, իսկ սահմանադրականներ անելի ետ քաշուում:

Այնուհետեւ այնտեղ կեդրոնացան նաեւ իբրահիմ-Բէգ 100 հոգով, Ուրմիրի կամաւորները՝ 6-700 հոգի Մէլչտի-Բադրի ղեկավարութեամբ, Իսմամ-Ալի սուլթան եւ Ալ-Հիւսէյն մօտ 200 հոգով. անյայտ որ Գիւնէյի սահմանադրական բանակը հասաւ անելի քան 1200 հոգու:

Այդ ժամանակ տաճկաց հիւպատոսն եւս զբաղուած էր իր էնտրիզներով, սահմանադրականներին նեղի ճրգելու համար (պատճառների մասին յետոյ): Սմկոյին՝ որ Սալմաստից հեռանալուց յետոյ չէր զբոսացած մնում էր Կոթուրում, քաջալերեց ցած իջնելու եւ Խոյի գիւղերը թալանելու, հրդեհելու եւ ապա զնալու Գիւնէյի սահմանադրական բանակի ետեւը կտրելու: Նախքան Սմկոյի բանակին մօտենալը, միապետականները երկու անգամ յարձակում են փորձում սահմանադրականներին վրայ, բայց անյաջող, որով պարտաւորուեցան մի քիչ էլ սպասել մինչեւ որ դարձեալ ուժ կը ստանային եւ Սմկոն Խոյի շրջանում իր գայլի որսորդութիւնը կը վերջացնէր: Ստուգուած է, որ Սմկոն եւ միապետականները պայմանաւորուած էին միմեանց հետ:

որի գիտակցութիւնը պակասում էր. այդ դարձուածքը մի տեսակ եկամտուի աղբիւր էր դարձել բոլորի համար: Գրպանի շահը աւելի բարձր էր դասուում քան գործը ընդհանրապէս. միապետական համարուած անձնաւորութիւններին հսկողութեան տակ էին առնուում, ոչ այնքան նորանց չէզոքացնելու, որքան նորանցից օգտուելու համար ի հաշիւ սեփական գրպանի:

Քանի անգամ այդ պարագլուխներից մի քանիսը փորձեր արին, որ Նոյնմբերից ի վեր մեր մօտ ապաստանած Սատղ-խան-Սարթիբին (թնդանօթածիզների հիւանդատար) իրանց մօտ գալ տան եւ նորանից եւս օգտուեն բայց չյաջողեցան: Դա թէւ մի ժամանակ գտնուել էր Իգօ-խանի բանակում (Աջիի կռուում), բայց Սալմաստ վերադառնալով հեռացաւ միանգամայն միապետականներից եւ մեզ մօտ գալով մինչեւ վերջ էլ մնաց, առանց ոեւէ վնաս կրելու, այնպէս որ շատերը թէ՛ սահմանադրականներից եւ թէ միապետականներից շատ խելօք էին գտնում Սարթիբի քայլը՝ մեզ մօտ ապաստանելուն համար:

Ղեկավարների մասին քիչ մը գաղափար կազմելուց յետոյ, կարելի է գուշակել, թէ ինչ կը լինէր ժողովուրդը. նա եւս գուրկ լինելով ըրպէի գիտակցութիւնից տարերային մղումներով էր շարժուում. կամքով կռուի գնալը նորա համար նշանակուում էր թալանի գնալ. այդ էր պատճառը, որ շատ անգամ առանց գնդակ արձակելու կռնակ էր դարձնում ու կռուի դաշտից խոյս տալիս. ըրպէի տրամադրութեան տակ գիտէ ոգեւորուել, ըրպէական տրամադրութեամբ եւ յուսահատուել ու բոլորովին դասալիք լինել: Ոչ մի հասարակայնի համոզմունք գոյութիւն չունի նորա համար, որովհետեւ այդ ուղղութեամբ ոչ մի պրոպագանդ չի տեսել:

Այս շարժումների ժամանակ մենք գործը տարել ենք բոլորովին մեր միջոցներով, ոչ մի օգնութիւն չենք ստացել Անջիւմանից կամ Մէլիսի-Չէնգից, բացի 1500 նոր ծայրերից: Կռուել ենք մեր գէնքերով ու ռազմամը-

թերքով եւ ապրել դարձեալ մեր միջոցներով: Վեցամսը-ւայ ընթացքում 50-80 ձիաւոր եւ ոտաւոր թուղցիկ զինւորներ ապրել են մեր կամ ժողովրդի միջոցներից, բաժանուած մի քանի կէտերի վրայ, որտեղից կռուի ժամանակ գործում էին երբեմն առանձին երբեմն միացած թուրքերին: Այն ասորի զինուորներ, որոնք թուղցիկ խմբի մէջ էին մտել, նոյնպէս ապրում էին մեր շարքերում:

Շարժումների ժամանակ ամենաշատ վնասող հայ զիւղն եղաւ Սարամէրիկ, որ կորցրեց իր ամբողջ ցորենը, տաւարի ուտեստը, երկրագործական գործիքները եւ իրերի այն փոքր մասը որ փոխադրել էր Մուանչուղ: Միւս հայ զիւղերը թէեւ ազատ մնացին թալանումներից, բայց շարժումների հետ կապուած ծախքերը հոգալով, եւ մանաւանդ, գործերի ու երթեւեկութեան կանգ առնելով տնտեսապէս շատ քայքայուեց[ին], այնպէս որ, ճանապարհներ բացուելուց յետոյ, շատերը գաղթականութեան միջոցին են դիմում:

Սահմանադրութիւն յայտարարուելուց յետոյ այստեղ եկան Վրէժի¹⁴, Աւարայրի³⁵ եւ Գետ-Ափի¹⁶ բոլոր ընկերները, որոնց՝ ընկեր Ռոստոմի հետ խորհրդակցելով մաս մաս ուղարկուեցան իրանց տեղերը:

Սահմանադրութիւն թէեւ յայտարարուեց, բայց ռուսական բանակի ներկայութիւնը ճնշիչ տպաւորութիւն էր թողնում սահմանադրական տարրերի վրայ, իսկ միապետականներ պահ մը կարծես սկսում էին սիրտ առնել, մինչեւ որ Սիւփէհտարի եւ Եփրեմի քայլերը եկան նորանց վերջին յոյսը խլելու:

Հ.Յ.Դ. Մինարէթի Կոմիտէ
ՅՈՒԱԿ, ՔՐԻՍՏ
ԳԱՐԵԳԻՆ, ՍԱՄՍՈՆ

30 Յունիս 1909 թ.
Մինարէթ

Է.- ԳԻԼԱՆ-ԷՆՉԵԼԻ ՇՐՋԱՆԸ ՊԱՐՍԿ. ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐՈՒՆ

Է 1. - Է 5.- ԳԻԼԱՆԻ ԿՈՄԻՏԵԷՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ «ԴՐՕՇԱԿ»Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Փաստ. 584-4

Է. 1

ԳԻԼԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

1909 Փետրուար 7-ին

«Դրօշակ»ի խմբագրութեան, ժրնել

Ընկերներ!

Գիլան կոմիտէս նախ յայտնում է Ձեզ որ Դրօշակի համարները կանոնաւոր չի ստացուում. աշխատեցէք շարունակաբար ուղարկել որպէսզի բաժանորդներին բաւարարութիւն տրուի: Դրօշակները ուղարկէք հետեւեալ նոր հասցէով՝ Ստեփան Առաքելեանց, Ուաշտ:

Արդէն Ձեզ յայտնի է պարսկական յեղափոխութեան մասին, որ քանի գնալով աւելի լայն ծաւալ է ստանում. Ատրպատականի կռիւների արձագանքը տարածուում է եւ Պարսկաստանի ամբողջ գաւառները: Այստեղ եւս մեր ընկերների ջանքերով կազմակերպուում էր պարսկական յեղափոխութիւնը որը Յունուար 28-ին զինուած ապստամբութեան միջոցով տարաւ իւր փառաւոր յաղթութիւնը: Դաշնակցութիւնը եւ դուրսից եկած վրացի եւ թուրք յեղափոխականները Յունուար 28-ին ցերեկուայ ժամը 3-ին յարձակուում գործեցին Դարխանի վրայ, կրակ տուեցին Դարխան, սպանեցին նահանգապետին եւ 50-ի չափ միապետականների եւ երկու ժամ տեւող կռուով գրաւեցին. Դարխան ու քաղաքը ամբողջապէս ընկաւ յեղափոխականների ձեռքը, որոնք այժմ կառավարում են անջումաններով⁵⁹: Բայց շնորհիւ վրացիների անտակտ գործունէութեան ազատուեցին շատ միապետականներ եւ Քառգառի բորենին Ամիդը Սայթանէն, որոնք փախան ռուսաց հիւպատոսարան եւ ազատուեցին: Կռիւն ղեկավարում էր ընկեր Թափառականը⁵⁹ որը եւ այժմ գնացել է Թեհրանի գծի վրայ դիրքերը պատրաստելու [եւ] Թեհրանից եկող զօրքին դիմադրելու: Հետաքրքիր էր տեսնել պարսից սարքազների խայտառակ փախուստը կռուի ժամանակ: Կռուի ժամանակ յեղափոխականներից ընկան երկու հոգի, մի վրացի եւ մի թուրք:

Ընկերական բարեւներով, ի դիմաց «Գիլան» կոմիտէի:
ՎՐՁԻՆ

59.- Թափառական՝ ծածկանուններէն մէկն է պարսիկ սահմանադրական շարժման գլխաւոր հերոսներէն Եփրեմ խանի (Դաւթեան):

Փաստ. 584-9

Է. 2

ԳԻՒԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

1909 թ. Մարտի 16-ին

«Դրոշակ»ի խմբագրութեան

Ընկերներ!

Ստացուեց Ձեր գրած 4/III նամակը. գրում էք, որ կ'ուղարկուի Դրոշակի համարները կանոնա-
ւոր: Բայց մինչեւ այժմ մենք չենք ստացել Նոյեմբեր, Դեկտեմբեր, Յունուար, Փետրուար ամիս-
ների համարները եւ հէնց այդ պատճառով չենք կարողանում նոր բաժանորդներ հաւաքել.
խնդրում ենք այդ մասին հոգ տանէք:

Գիւանի ղէպերի մասին սկզբից ձեզ տեղեկութիւններ տուել ենք եւ թափառականը ընկեր Եփ-
րեմն է: Ընկեր թափառականը եւ մի շարք ընկերներ պարսիկ յեղափոխականների հետ գտնուում
են դիրքերում. կառավարութեան զօրքը մինչեւ այժմ դեռ Ղազուխից չի շարժուել դէպի Գիւան.
տեղեկութիւններից երեւում է որ կառավարութիւնը առ այժմ զօրքը կենտրոնացնում է Ղազուխ-
ում. առ այժմ հաւաքած ունի մօտ 1500 հոգի եւ բաւականաչափ ռազմամթերք. նրանք վախե-
նում են առաջ գալ, որովհետեւ Գիւանի դիրքերը շատ անառիկ են: Թեհրանի մասին էլիք հարցրել,
պէտք է ասած, որ Թեհրանում վախենում են շարժուել, որովհետեւ կառավարութիւնը մեծ ոյժ է
կազմում իսկ մեր ընկերները Թեհրանի, պարսկական շարժումների համար չէզոք դիրք են բռնել,
ոչ մի կերպ չեն աշխատում աջակցել, չնայած մեր անչափ դրդումներին բայց չեն համոզուում, եւ
նոյնիսկ մեզ տեղեկութիւններ չեն տալիս քաղաքի դրութեան մասին: Իսկ Վրէժից¹⁴ վաղուց է որ
նամակ չունինք շնորհիւ Ջուլֆայի գծի փակման: Մասնաւոր տեղեկութիւններից իմանում ենք,
որ յեղափոխականները մեծ յաղթութիւններ են տարել եւ կառավարութեան զօրքերին ջարդել են:

Մեր քաղաքը շատ հանգիստ է եւ գործերը ղեկավարում են անջղմաններով: Հաւանական է
չուտով Ղազուխում ապստամբութիւն առաջանայ, որովհետեւ Գիւանից յեղափոխականներ են
մտել Ղազուխում, որ ներսից սկսեն եւ դրսից մեր ընկերներ յարձակուեն: Մեր ընկերների վերջին
դիրքը շատ մօտ է Ղազուխին:

Աշխատում ենք նաեւ մարդիկ ուղարկել Թեհրան, որ այնտեղ եւս սկսեն: Թեհրանում շուկան
մի ամսից աւելի է որ փակ է: Ռուսաց կոնսուլատը իրեն պաշտպանութեան համար բերել է տուել
50 կոգակ եւ 2 պոլիմետրներ⁶⁰: Այդ բանը վատ տպաւորութիւն է թողնում ժողովրդի վրայ: Այդ
մասին Մէջիսը բողոքել է եւրոպական պարլամենտներին, բայց ոչ մի պատասխան չի ստացուում:
Պարսից կազմակերպութեան նիւթական միջոցներով գրել ենք, որ կովկասից մեր ընկերներից ու-
ղարկեն 50 հոգի:

Եթէ հնարաւոր է խնդրում ենք ուղարկէք մեզ համար նամակներ գրելու բլանկաւոր թղթեր,
այդ մասին գրել ենք Վրէժին, բայց մինչեւ օրս լուր չկայ:

Պարսից Սաթթար կոմիտէին յայտնեցինք, որ Դրոշակի խմբագրութիւնը իւր ուրախութիւնը
յայտնում է Գիւանի յեղափոխականների տարած յաղթութեան համար: Այդ առթիւ նրանք Ձեզ
փոխադարձ շնորհակալութիւն են յայտնել հեռագրով:

Ընկերական բարեւներով
ի դիմաց «Գիւան» կոմիտէի
ՎրՁին

60.- Գնդացիներ:

Փաստ. 584-14

Է. 3

Հ. Թ. Դ. ՊՈՐՏ ԱՐՏՈՒՐ
ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷ

25 Ապրիլ 1909

Արեւմտեան Բիւրոյին

Ընկերներ!

Հաստատում ենք ամսոյս 11/24 գրած մեր N 58 նամակը — նոր լուր՝ Ղազուխու առնումն
է. ամսոյն 21ին յեղափոխականները ղեկավարութեամբ ընկեր Թափառականին⁵⁸ յարձակ-
ւում են Ղազուխու վրայ. այդտեղ եղած զօրքն մօտ 1000 հոգի ումանք քիչ դիմադրելուց յետ
փախչում են, ումանք մի քարվանսարում իրենց 200 զէնքով յանձնուում են, մնացորդ Դար-
խանում դատաւորի եւ Ղիաս Նեզամ (զօրքի հրամանատար) մօտ պահուում. դատաւորը յայ-
տարարում է մինչ 5000 հոգի մարդ չկոտորուի եւ չեմ յանձնուիլ, բայց յեղափոխականների
ուժեղ գրոհին չդիմանալով երկրորդ օրը յանձնուում է ինքը եւ Ղիաս Նեզամը գերի մնալով
յեղափոխականների ձեռքը եւ ամբողջ արսենալը⁶ նրան յանձնելով. տեղեկութիւնները
թուուցիկ լսածներ են, մանրամասնութիւնը ձեզ կը յայտնենք առաջիկայ փոշտով:

Այստեղ սկզբից մինչ օրս մօտ 80 ռուս Ղազուխն են մտել, գտնուում են Ռաշտում եւ ռու-
սաց երկու պատեր[ազմական] նաւ այստեղ մինը ներսը միւսը դրսում ծովը կանգնած է, վեր-
ջինս խուզարկում է եկող գնացող նաւերին:

Ստացել ենք N 2-3 Դրոշակները:

Ընկերական բարեւներով
ի դիմաց Պորտ Արտուր ենթակոմիտէի
ՂԱՐԻԲ

Փաստ. 584-20

Է. 4

Հ.Յ.Դ. ԳԻՒԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

29-ին Յունիսի 1909 թիւ

Արեւմտեան Բիւրոյին

Ընկերներ!

Ժամանակին ստացել ենք Ձեր ուղարկած 50 կտոր բլանկները: Դրոշակի համարները նմանապէս ստացւում է բայց Դրոշակը քիչ է եւ չի բաւականացնում, աշխատեցէք մի 10 օրինակ աւել ուղարկել: Ղազուիին համար էլ ուղարկեցէք 10 օրինակ հետեւեալ հասցէով. Kazvin Aristakes Abelianz.

Տեղւոյս դրուիւնը նոյնն է. ամսոյս 20-ին յեղափոխականները յարձակուում են Գերեջի վրայ, որտեղ կառավարութեան զօրքերը դիրքեր էին պատրաստել Թեհրանը պաշտպանելու համար: Երկար կռուից յետոյ կողակները փախչում են եւ մտնում են Շահաբադ քարվանսարան, որտեղից թնդանօթներով կրակ են բացում յեղափոխականների վրայ. պարսիկ կամաւորները սկսում են փախուստ տալ. փախչողներից մի քանիսին Սփեդարը գնդակահարում է: Թափառականի⁵⁹ խումբը նկատելով վտանգը կռուելով ետ են նահանջում, որտեղ սպանուում է մեր ընկերներից Մադաթը եւ վիրաւորուում է Արամը: Հետեւեալ օրը մերոնք կառավարութեան կողակները փախցնում են, որոնք թողնում են մեծ քանակութեամբ սպանուածներ եւ վիրաւորներ: Յեղափոխականները այժմ կռուում են Թեհրանի պարիսպների մօտ. բաղտիարցիք միացել են մերոնց: Կռիւր Թեհրանի վրայ սկսուել է. երէկ լուր ստացւեց, որ գրաւել են Նոր քաղաքը, որը Թեհրանի մի թաղամասն է: Ներքին ապստամբութիւնը նմանապէս սկսուել է: Ժողովրդի ոգեւորութիւնը բարձրացել է, բայց մի ուրիշ դէպք խանգարեց այդ ոգեւորութիւնը. ամսոյս 23-ին էնզէլի ափ իջան 800 ռուսաց կողակներ եւ նրա յաջորդ օրը մօտ 800 հետեւակ զինուորներ: Ժողովուրդը շուկան փակեց եւ միտինգ կազմակերպեց. բողոքում էր ռուսաց կառավարութեան անարդարութեան դէմ. էնզէլում կանայք, երեխաներ հաւաքուած են եղել ծովափը եւ թոյլ չեն տուել որ զօրքը դուրս գայ ասելով, եթէ ուզում էք մեր երկիրը մտնել մեր դիակների վրայով պիտի անցնէք. շուկան երեք օր փակ մնաց. ռուսաց հիւպատոսը տեսնելով անզէն կանայք եւ երեխաներ մտնում է անելանելի դրութեան մէջ. խայտառակութիւն էր այդպիսի դիմադրութիւնը: Հիւպատոսը երկար բանակցելուց յետոյ էնզէլու եւ Ռաշտի անջումանի հետ յայտնում է որ այս զօրքը եկել է եւ գնում է դեպքանատները եւ ռուսաց ճանապարհը պաշտպանելու համար եւ ստորագրութիւն է տալիս, որ սրանից աւել չի գալու եւ ռուսաց զօրքը չի միջամտելու Պարսկաստանի ներքին գործերին:

Խեղճ պարսիկ ժողովուրդը չգիտէ ինչպէս դուրս գայ այդ դրութիւնից. մի կողմից ուրախանում է իր տարած յաղթութիւններով, միւս կողմից մի ուրիշը գալիս է նրա ուրախութիւնը եւ հանգիստը խանգարում: Չնայած հիւպատոսի բոլոր խոստումները սուտ են, բայց ինչ արած ժողովուրդը ուզենայ չուզենայ պէտք է հաւատայ եւ ընդունի: Գիւլանում յայտարարել են բոյկոտ ռուսական բոլոր ապրանքների դէմ, թէ յատնելու փակել են եւ շատ տեղեր նաւթ չեն վառում. հաւանական է բոյկոտը ուժեղանայ: Ռուսական զօրքի գալով ժողովրդի վրայ կարծես սառը ջուր անցնին:

Կողակները անցեալ օրը էնզէլուց եկան Ռաշտ եւ հետեւեալ օրը առաւօտեան ճանապարհուցին դէպի Ղազուի: Հաստատ լուր կայ, որ նրանք մնալու են Ղազուի: Թեհրան կը գնան այն դէպքում երբոր դեպքանատնից պահանջելու լինեն. հետեւակները դեռ չեն հասել այստեղ. հաւանական է այսօր կամ վաղը կը հասնեն:

Եթէ յեղափոխականները կարողանան շուտ գրաւել մայրաքաղաքը, այն դէպքում ռուսաց կառավարութեան միջամտութիւնը կարծում ենք իւր նշանակութիւնից կ'ընկնի: Ժողովուրդը անհամբեր սպասում է Թեհրանը գրաւեն: Հետեւանքի մասին միւս անգամ կը գրենք:

Ընկերական բարեկեցութիւնով ի դիմաց «Գիւլան» կոմիտէի ՎՐՁԻՆ

Փաստ. 584-21

Է. 5

Հ.Յ.Դ. ՊՈՐՏ ԱՐՏՈՒԵՐ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷ

Պորտ-Արտուր, 4/17 Յուլիս 1909

Հ.Յ.Դ. Օրգան «Դրոշակի» յարգելի խմբագրութիւն, ժընեւ

Ընկերներ!

Շտապում ենք հաղորդելու մի քանի նորութիւններ մեր շրջանում անցնող դարձող յեղափոխական շարժումներից: — Ղազուիին գրաւումից անմիջապէս յետոյ յեղափոխական կռուող բանակը առաջ շարժուեց դէպի Թեհրան, մինչ այդ առաջին ընդհարումը ունեցել են, «Վէրէջամ», որտեղ կառավարական հեծելազօրքը բանակ էր դրած նոյն վայրում գտնուած լեռան լանջին: Յարձակումը եղել է մարտիկ բանակի կողմից եւ ամբողջ 4 ժամ տաք կռուից յետոյ, կառավարական զօրքը յաղթուած՝ թողնելով կռուի վայրում մի թնդանօթ, մեծ քանակութեամբ զէնք, տասնեակ զոհեր ու եռապատիկ վիրաւոր յետ է նահանջում: Սահմանադրականների կորուստը այդ ընդհարման ժամանակ եղել է 2 վիրաւոր ուրիշ ոչինչ:

Երկրորդ ընդհարումը եղել է Շահ-Աբադ կոչուած վայրում, որտեղ Թեհրան հասնելու վերջին կայանն է (station):

Այդ ընդհարումը եղել է յեղափոխական բանակի առաջապահ 40 հոգուց բաղկացած թուղցիկ խմբի հետ, որը գնացել էր թշնամու բանակը խուզարկելու եւ նորից նկատուելով ընդհարումը եւ 2 կորուստ ու 2 վիրաւոր տալով 2 ժամ կռուելուց յետոյ յետ է նահանջել, որից անմիջապէս յետոյ մարտական բանակը վրայ հասնելով յարձակուել ու ամենայն հեշտութեամբ վերցրել է բոլոր դիրքերը առանց որեւէ կորստի ու առանց կանգ առնելու արշաւել դէպի Թեհրան. նախքան Թեհրան մտնելը Յունիսի 28-ին մեծ ընդհարում եղել է Թեհրանի արուարձանում Շահ-Նօ կոչուած վայրում եւ Բաղը-Շահ (վերջինս Շահի այգին որտեղ Մէջլիսի ումբակոծելուց յետոյ մնում էր ինքը եւ որտեղից 1 1/2 ամսով առաջ մեկնեց եւ ամրացաւ Սայթանաթաբադ կոչուած ապարանքում որը գտնուում է Թեհրանի հիւսիսային մասում 30-35 վերստ հեռաւորութեան վրայ) ուրտեղեցրում ամրացուած էր կառավարական զօրքը իր ամուր դիրքերում. — այդ ընդհարման ժամանակ Գիւլանի կռուող բանակին միացել է բախտիարցի ձիաւորներից մօտ 200 հոգին (Բախտիարի ձիաւորները իսպահանից Թեհրան ար-

շաւող 2000անոց բանակն է, որին կարգադրուած էր հարաւային կողմից միեւնոյն ժամանակ յարձակում գործել Թեհրանի վրայ երբ Գիւլանի բանակը յարձակում գործէր). ճակատամարտը եղել է շատ խիստ եւ այս անգամ էլ ինչպէս միշտ յաղթութիւնը մերոնցն է եղել, գրաւել են բոլոր դիրքերը անխտիր, վերցրել մեծ քանակութեամբ զէնք ու ռազմամթերք եւ շրջապատել «բախտիարի» ձիաւորների հետ միասին Թեհրանը:

Մինչդեռ յեղափոխական մարտիկներ ապագայի վառ յոյսերով, Ղազուիին վերցնելուց յետոյ արշաւում էին խիզախօրէն դէպի Թեհրան, նոյն օրերին ամսիս 27-ին յանկարծ տեղս հասան ռուսաց մի գրահաւոր եւ 3 ուրիշ ապրանքատար նաւեր լեցուն ռուսական կազակներով եւ արդիւրիւրիւրով⁶¹: Հեծելազօրքի ճիշտ թիւը 825 — իրենց հետ մեծ թնդանօթներ՝ իրենց ամբողջ մթերքով ու պիտոյքներով, որոնք մի օր սպասելուց՝ երկրորդ օրը ճանապարհուցին Ռաշտ. տեղիս ժողովուրդը բողոքի ո՛չ մի արտայայտութիւն նրանց գալստեան առթիւ: Անցաւ 2 օր եւ ահա կրկին մի քանի նաւեր լեցուն, հետեւակ զօրքով հասան տեղս. այս անգամ պարսիկ ամբոխը չզսպեց իւր բողոքը եւ լեցուելով ռուսաց հիւպատոսի տանը պահանջեց նրանց գալու պատճառը — միեւնոյն ժամանակ անզէն ամբոխի մի մասը շրջապատելով զօրքին դիմադրեց նրանց շարժուելուն: Ամբոխին հիւպատոսը հանգստացրեց ասելով ընդամէնը (հետեւակ եւ ձիաւոր) 1000 զինուոր պիտի գայ. դրանց նպատակն է գնալ մինչեւ Ղազուի ու ապա եթէ կարիք կը զգացուի մինչեւ Թեհրան ապահովելու օտարահպատակների շահերը եւ ո՛չ մի դէպքում չպիտի միջամտեն քաղաքական ներքին գործերին. նոյնիսկ չվարանեց այդ յայտադիրը գրաւոր յանձնելու ամբոխին որը առաջնորդուած էր իրենց մեծ կրօնապետով. իսկ ամբոխի այն մասը, որ շրջապատել էր զինուորներին, իւր բողոքի ու դիմադրութեան պատասխանը մտրակով ստացաւ, հիւպատոսի տուած գրաւոր ծանուցումը հինգե-

61.- Գրետամիով:

րորդ օրը ջրուեց որովհետեւ բացի եկած անցած 825 զինուորներից 1100 էլ հետեւակ եկաւ եւ նոյնպէս 3 օր-
 ւայ ընթացքում մեկնեց Ռաշտ ու ապա Ղազուին. մի
 խօսքով ուսաց զօրքը առաջ էր շարժուում դէպի
 Ղազուին. միեւնոյն ժամանակ յեղափոխական բանա-
 կը՝ յաղթանակներով դէպի Թեհրան: Ռուսաց հեծելա-
 զօրը հագիւ Ղազուին հասած ամսիս 12ին երկու կողմե-
 րի մարտական բանակները միաժամանակ յարձակում
 են գործում Թեհրանի վրայ եւ ամբողջ 2 օր օրհասական
 կռուից յետոյ քաղաքը ամբողջապէս անցնում է յեղա-
 փոխականների ձեռք, բացառութեամբ պարսիկ կա-
 զակների բրիգադան. կէս օր հանգիստից յետոյ կրկին
 ահեղ յարձակում է լինում յեղափոխականների կողմից
 բրիգադայի եւ Սալթանաբադի վրայ ուրտեղ ահռելի
 դիրքերով չըջապատուած պալատում ապրում էր յա-
 մառ միապետը: Յարձակումը լինում է Եփրեմի եւ
 պարսիկ Ալի խանի ղեկավարութեամբ եւ յաջողում է
 մերոնց՝ ամբողջ դիրքերն ու պալատը գրաւել. բայց
 ինչպիսի հրասթափութիւն, եբր յայտնուում է Լամառ
 սակայն վախկոտ ու թուլամորթ միապետը իւր կաշին
 փրկելու համար օր առաջ իւր չըջապատողներով
 ապաստանած է եղել Ռուսաց ղեսպանատանը: Քաղաքը

3 օր յեղափոխականների ձեռքը մնալով շատ ու քիչ
 կարգի տակ է դրւում եւ երէկ, ամսիս 18-ին, Մոհամէդ-
 Ալի-Շահի երկրորդ որդին, օրինաւոր ժառանգ թագա-
 ւորազն «Ահմեդ Միրզան» (8 տարեկան), յայտարար-
 ւում է ամբողջ Պարսկաստանին թագաւոր: Սփահարը
 որը հանդիսանում էր Գիլանի յեղափոխական բանակի
 պարագլուխ, նշանակուած է պատերազմական մի-
 նիստը: Սարդարը-Ասադը որ համարւում էր «բախ-
 դիարցիներին» բանակի պարագլուխ, ներքին գործոց
 նախարար, իսկ Ազիզը-Մուլքը մանուկ թագաւորի խը-
 նամակալ, որին տալիս են Նայբը-Սալթանէ տիտղոսը.
 միւս մինիստրների նշանակումը լինելու է այսօր: Թեհ-
 րանի դէպքերի մանրամասնութիւնը դժբախտաբար
 այսօր չպիտի կարողանանք տալ — քանի որ մենք էլ դեռ
 չենք ստացել: Գրածները պաշտօնական հեռագրական
 լուրեր են ստացուած Թեհրանից, որոնց մէջ չէ յայտնը-
 ւած ոչ տարած յաղթանակի մանրամասնութիւնը եւ ոչ
 էլ տրուած կորուստները:

Ընկերական բարեկներով
 ՇԱՆԹ

Յ. Գ.- Ստացուել է N 4 Դրօշակները:

ԳԼՈՒԽ VII

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

Այս գլուխը յատկացում է կազմակերպական կարգ մը շրջաններու այն
 նիւթերուն, որոնք օրին մեր տրամադրութեան տակ չգտնուելու բերումով, եւ
 կամ բոլորովին նորայայտ փաստաթուղթեր ըլլալու հանգամանքով՝ տեղ չէին
 գտած այդ շարքի Չ. հատորի համապատասխան բաժիններուն մէջ:
 Յաջորդաբար հետեւեալներն են անոնք.—

Ա 1.— «Տեղեկագիր Վան-Վասպուրականի».— Խիստ շահեկան տեղեկութիւն-
 ներ 1906-1908 տարիներուն հայկական յեղափոխութեան այս կարեւորագոյն
 շրջանի՝ ներքին կուսակցական-ժողովրդական կազմակերպութեան եւ մարտա-
 կան գործունէութեան, արհեստակցական ու գիւղացիական միութիւններու ա-
 ռաջացման, այլեւ հայ-թուրք-քիւրտ ժողովուրդներու միջեւ համիտեան բռնա-
 տիրութեան դէմ համագործակցութիւն ստեղծելու փորձերուն մասին:

(Մեր տպաւորութեամբ, այլ աղբիւրներու կարգին, Վասպուրականի այս տե-
 ղեկագրի հայթայթած նիւթերու օգտագործումով Միք. Վարանդեան կազմած է
 1910 թ. Քոփեհակի սոցիալիստական կոնգրէին ներկայացում Հ. Յ. Դաշ-
 նակցութեան զեկուցագիրը (տեսնել էջ 227-245): Հաւանաբար միեւնոյն նպա-
 տակով ալ կատարուած են, Տեղեկագրի բնագրին վրայ եւ վերջաւորութեան,
 Ռոստոմի գրչով եղած յատկումներ):

Ա 2.— Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէի մէկ շրջաբերականը, որմով օգնու-
 փին կը խնդրուի սահմանադրական կոիւններու մէջ գտնուող Ատրպատականի
 հայութեան:

Բ 1.— «Հ.Յ.Դ. Քարճրաւանդակի Կ. Կոմիտէի 1909 թ. Մայիս 27ին Շրջ. ժողո-
 վի որոշումները», որ սահմանուած էր յղուելու Հինգերորդ Ընդի. Ժողովին:

Բ 2 եւ 3.— «Տարօնը» եւ «Տեղեկագիր Սասնոյ». բնութագրութիւն յիշուած
 շրջաններու հայ ազգաբնակչութեան կենցաղին, բարքերուն ու սովորութիւննե-
 րուն, հետաքրքրական մանաւանդ ազգագրական-ժողովրդագրական տեսակե-
 տէ:

Գ.— «Տեղեկագիր Քդի գաւառին, Օսմ. երեսփոխանական ժողովին տրուած». նկարագրութիւն
 գաւառի յետամնացութեան, ժողովուրդի ընկերա-տնտեսա-
 կան կեանքի անձուկ վիճակին, այլեւ ի մասին՝ թրքական իշխանութեանց ու
 պաշտօնէութեան ապիկարութեան՝ հայ եւ քիւրտ խառն բնակչութիւն ունեցող
 այս գաւառի բարեկարգման ուղղութեամբ:

ԽՄԲ.

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

Փաստ. 669-114

Ա 1.- ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՎԱՆ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ

Շահեկան փաստաթուղթ է ստորեւ ներկայացող գրութիւնը, որ հետաքրքրական տեղեկութիւններ կը փոխանցէ Վասպուրականի շրջանին Դաշնակցութեան ներքին կազմակերպութեան եւ գործունէութեան մասին: Որեւէ ձեռով թրքական գաղտնի սպասարկութեանց ձեռքը չիյնալու համար, կողմնակի ճամբաներով տեղեկագիրը հասցուած է Վառնա՝ Հ.Յ.Դ. Հինգերորդ Ընդհ. Ժողովին: Ձեռագրին վրայ տեղ-տեղ Ռոստոմի գրչով կատարուած են մասնակի յաւելումներ, զորս նշած ենք ծանօթագրութեամբ (թիւ 5): Աւելի ընդարձակ է, դարձեալ Ռոստոմի ձեռագրով, տեղեկագրի վերջաւորութեան դրուած յաւելումը, որուն արտագրութիւնը կը տրուի իր տեղին: Կը հետեւի Վասպուրականի Կեդր. Կոմիտէի մէկ շրջաբերականը պարսկահայերուն օգնելու մասին:

1906-908 թուականները Վասպուրականի կազմակերպական գործունէութեան ամենածաւալուած եւ հասուն շրջանն էր:

Այդ թուականներէն Վասպ. մարմինը իր շարքերը բաւականաչափ մաքրել էր անհարազատ տարրերից: Կազմակերպութեան մասսան գլխաւորապէս կազմուած էին գիւղացիութիւնը, արհեստաւորները, մանր առեւտրականները եւ ազատ արհեստի մարդիկ:

Կազմակերպութեան քաղաքական մարմինները քաղաքին մէջ՝ հետեւեալներն էին՝ խումբ, ենթակոմիտէ, կոմիտէ եւ կենտ. կոմիտէ. ընդհանուր՝ շրջանին մէջ՝ բացի այդ մարմիններից կար եւ գործ(աղիւր) մարմին իւրաքանչիւր գիւղում իբրեւ առանձնացած վայրերի վարչութիւն:

Աշխատանքի բաժանման սկզբունքը եղել է մեր գործունէութեան մէջ վարչական, օրինակ՝ քաղաքական խմբերից կազմուել են միեւնոյն ժամանակ մարտական-ինքնապաշտպանողական, արհեստակցական եւ պրոպագանդիստների խմբեր՝ ըստ ընդունակութեան, հակումների եւ պրոֆեսիոնալ դիրքի:

Քաղաքական կազմակերպութեան ձեւը գիւղերում համայնական էր. դուրս էին մուտք միայն ծերերը ընդհանրապէս եւ յայտնի կալուածատէրերը: Խմբերը կազմուում էին միատեսակ տարրերից (հասակի, կրթութեան եւ պրոֆեսիոնալ) դիրքի): Բացի այդ ֆունկցիաներից, կազմակերպութիւնը ունէր եւ հաւաքական մարմիններ՝ ա) խմբապետական ժողովներ, որ ունէր խորհրդակցական բնոյթ՝ խմբական զեկուցումների, ընդհ. հարցերի եւ նրանց վարչային եւ պրոպագանդային պատրաստութեան համար, բ) շրջանային ժողովներ՝ շրջանի ընդհ. հարցերի մասին որոշումներ տալու եւ ընտրութիւններ կատարելու եւ գ) ռայոնական ժողովներ, որ ներկայանում է իբր կենտ. կոմիտէի ռայոնի բարձրագոյն ինստանցիան: Ենթակոմիտէները եւ կոմիտէները ընտրուում էին շրջանային ժողովներից,

իսկ կենտ. կոմիտէն՝ ռայոնական ժողովից. վերջինին մէջ Արեւել. Բիւրոն ունեցել է իր ներկայացուցիչները:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐԻ ԹԻՒՆ

Խմբերի զբաղմունքը եւ պարտականութիւնները — արհեստակցական եւ մարտական նպատակներից գատ — էր՝ յեղափ. գիտակցութիւն ձեռք բերել, կազմակերպութիւնը ծաւալել, դրամական միջոցներ հայթայթել:

Կուսակցութիւնը սկզբնական տարիներում կամաւոր տուրքի ձեւով անդամավճարներ կը գանձէր, ապա յաւաքատուական (պրոգրեսիւ) տուրքը ընդունուեց: Գիւղերում անդամավճարների 2/3-ը յատկացուած էր գիւղացիների սպառազինման, իսկ քաղաքում 1/3-ը: Մնացածը կը մտնէր կուսակց. գանձարան գործածուելու ընդհանուր պէտքերին: Բացի անդամավճարներից, յարմար ժամանակամիջոցներին, ընդհ. հանգանակութեան կը ձեռնարկուէր: Ժողովուրդի ծայրայեղ քայքայման պատճառով Կովկասից ստացուած դրամի միայն 1/10-ը հազիւ կը լրացնէր Վասպուրականը (Վասպ. ձեռնարկային վայր ճանաչուած լինելու պատճառով, կուսակցութեան ընդհ. բիւջէից իր մասը ունէր):

Յեղափոխական) մարտական խմբերը երկու տեսակ էին — կուսակցական եւ ժողովրդային: Առաջինները կազմուած էին փախստական անհատներից (907-908 թրւերին խմբերի կէսը գրեթէ տեղացի փախստականներից էր կազմուած) ընդամէնը 6 խումբ՝ 7-15 հայրուկներից բաղկացած, որոնք կը պահպանուէին կազմակերպական միջոցներով. թէեւ երբեմն ըստ կարիքի, այդ խմբերից նոր փոքր խմբակներ էին կազմուում: Ժողովրդային մարտական խմբերը կազմուում էին փորձառու կամ յանդուգն եւ ըստ կարելոյն ընտանեկան կապերից ազատ երիտասարդներից, որոնք միշտ կը վարժեցուէին թէեւ, բայց ազատ էին եւ պարապում էին իրենց անհատական գործով. պէտք եղած ժամանակ միայն կը ժողովուէին:

Կուսակցական մարտական խումբերը՝ ինտելիգենտ-գիւղերական յեղ. հրամանատարութեան տակ, միշտ կը շրջէին դաշտ(ային) եւ լեռնային գաւառներում կազմակերպելու ժողովուրդը, զէնք փոխադրելու, գիւնավարժուելու, զէնք մատակարարելու եւ պաշտպանելու աւազակային յարձակումներից: Նոքա ձմեռը գիւղերում եւ քաղաքում, իսկ գարուն-աշուն՝ լեռներում կ'անցնէին:

Ժողովրդային մարտական խմբերը երբեմն մոբիլիզացիայի ենթարկուում էին մանեօվրների եւ վարժութիւնների համար մօտակայ լեռներում ռազմիկ-մասնագէտների ղեկավարութեան տակ (Վասպ[ուրականի] շրջանը 10-12 հոգի ունէր):

Բացի այդ երկու տեսակ մարտական ոյժերից, կազմակերպուած մասսայի գլխաւոր մասը կազմում էր ինքնապաշտպանութեան բանակը, որոնց նոյնպէս կըրթութիւն կը տրուէր երբեմն եւ գինուելու դիւրութիւններ:

Ժողովրդական գինումը 903-ից է սկսուում կանոնաւորաբար մինչեւ 905. բայց այս թուականին կազմուում է զէնք մատակարարող մի յանձնաժողով, որ կապ հաստատելով գլխաւորապէս քիւրդ եւ թուրք մաքսանենգների եւ գիւղերականների հետ, զէնքի ներքին մեծ շուկայ ստեղծեց, թէեւ որակով միջակ զէնքերի: 905-907 երկու տարուան մէջ մօտ 2000 զէնք է գնել:

Ժողովուրդը՝ գինուելու պրոպագանդայի եւ հանգանակութեան ձեռնարկութեան շնորհիւ, կարճ ժամանակի մէջ մեծ գումարներ տրամադրելի արաւ, ծախելով շատ անգամ իրենց անհրաժեշտ երկրագործ. գործիքներից:

Իսկ կուսակցութիւնը, իր յեղափոխական ձեռնարկների համար, իր զէնքերը ստանում էր Կովկասից: Այդ նպատակին համար յատկացուած էին Ռուսաստանում, Կովկասում, ռուս-թուրք եւ ռուս-պարսիկ սահմանագիւղերի եւ երկրի զանազան պունկտների վրայ առանձին գործակալութիւններ եւ ընկերներ, որոնք միմեանց փոխանցելով՝ կենտրոնացնում էին Վասպուրականում եւ Սասունում: 906-908 թուրքին այդ փոխադրութեան մեծագոյն մասը (դրամական վարձատրութեամբ) կատարուում էր քիւրդ մի քանի բէյերի հովանաւորութեան տակ, քիւրդ ձիաւոր եւ հետեւակ խմբերի ձեռքով: Փոխադրող քիւրդերը քիչ անգամ են խարդախել կամ սեփականացրել զէնքերը:

Զէնք եւ ռազմամթերքը ստացուում էր քաղաք մաս առ մաս, ապա հիմուած գաղտնի գործարաններում մասերը լրացուում էին, ամբողջացուում եւ պահուում էին քաղաքի եւ գաւառի պահեստներում (գետնի տակ, արտերի եւ այլ տեղերում շինուած գաղտնարաններում):

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ.— Մինչեւ 904 թիւը քիւրդ աւազակախմբեր եւ մանաւանդ քիւրդ բէյերը բացարձակ տէրն էին դրութեան. անարգել կողոպտում, սպանում եւ բռնաբարում էին: Իւրաքանչիւր բէյ կամ աղա իր «հովանաւորութեան» տակ էր առել հայի 5-50 գիւղ եւ դարձրել ստրուկ: Նոքա իրենց ծառաներից նշանակում էին գիւղական պահապաններ, որոնց ի փոխարէն նրանք ստանում էին տուրք (ցորեն, իւղ, պանիր, դրամ): Գիւղացու ամբողջ սեփականութիւնը եւ շատ տեղերում ընտանիքը նրանց կամայականութեան էին ենթարկուած: Ճանապարհները անապահով էին դարձել: Միւս կողմից կառավարութեան միւլթէզիմները՝ եւ հարկահանները սանձարձակ բռնակալութեամբ կը կեղեքէին ժողովուրդը: Ահա այդ էր վիճակը Վասպուրականի, երբ 904-ին Դաշնակցութիւնը սկսեց ծաւալել Վասպուրականում. յեղ(ափոխական) խմբերը երեւացին գիւղերում եւ լեռներում... եւ մի տարուայ մէջ բէյերի սանձարձակութեան վերջ դրուեց եւ հետեւեալ տարիներում վերացուեց նրանց հովանաւորութիւնը շատ տեղերում. աւազակութիւնները դադարեցին եւ կառավարական պաշտօնեաները սկսեցին համեմատաբար օրինական սահմաններում գործել: Մանաւանդ լեռնային գաւառներում կազմուեցին թուրքիկ մարտական խումբեր տեղական երիտասարդութիւնից՝ յեղ. մարտիկների ղեկավարութեան տակ, որոնք կը շրջէին գաւառը եւ սարսափ կը տարածէին քիւրդ բէյերի եւ աւազակախմբերի վրայ: Դրանք այնքան համակրանք եւ ժողովրդականութիւն ստեղծեցին, որ քիւրդ աշխատաւոր գիւղացին էլ պաշտպանուելու համար դիմում էր այդ խմբերին:

907-908 թուականը յեղ. այդ ոյժը հասաւ իր փառաւոր կէտին. աւազակութիւնները սահմանափակուեցին, անհատական սպանութիւնները դադարեցին, բէյերի կամայականութիւնները վերջ գտան: Սարսափի տարածուել էր բոլոր քրդական կեղեքող շրջաններում: 907-908 թուրքիկ մարտական խմբեր երեք խոշոր ընդհարումներ ունեցան քրդական աւազակային աշիրէթների հետ (Կաճէտ, Միծանց եւ Շատախի կամուրջի վրայ), որոնք քիւրդ եւ հայ գիւղացիների ոչխարները տարել էին եւ յարձակուել գիւղերի վրայ: Ոչխարները յետ խլուեցին եւ գիւղերը փրկուեցին: 908 թուի վերջին, աշիրէթները քաջալերուելով կառավարութեան հայածանքից, փորձեցին յարձակումներ կազմակերպել հայ ժողովրդի վրայ: Տեղական ինքնապաշտպանողական եւ թուրքիկ մարտական խմբերի շնորհիւ տեղ-տեղ յարձակումները յետ մղուեցին. շատ տեղերում զգուշացան յարձակումներից:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍՈՐԱԿ(ԱԿԱՆ)-ՔՐԴԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԸ.

— Վերջին տարիներս կազմակերպութիւնը պարտաւորուած եղաւ իր հսկողութիւնը տարածել ազգային-

1.- Տասանորդական տուրքը գանձող կապալառուները:

Հասարակական հիմնարկությունների վրայ եւս: Իսկ կրթական գործը, համարելով գիտակցութեան տարածման եւ սերունդը յեղափոխականօրէն դաստիարակելու ֆակտորներէն² գլխավորը, կուսակցութիւնը 905-ից մեծ թափով ձեռնարկեց դրան: Համայնական ժողովներ կազմել տարով, վանական եւ հայ-ժողովրդային այլ եկամտուների աղբիւրների վրայ իր կոնտրոլը հաստատելով, կուսակցութեան յաջողութեց աւելի քան 40 գիւղական երկսեռ (խառն) դպրոցներ բանալ գաւառներում, ուսումը պարտադիր անել եւ երկու միջնակարգ դպրոցներ [հիմնել] Աղթամարում եւ Թիմարում (վերջինս փակուեց 905-ին եւ մինչեւ 908 տուել էր աւելի քան 20 գաւառական ուսուցիչներ:

Կուսակցութիւնը ակտիւ դեր էր ստանձնել եւ Ազգ. վարչութիւնների մէջ, որովհետեւ վերջիններս, մանաւանդ հին ռեժիմին, ազգ. ներքին խնդիրներում, կատարում էին եւ հայ ժողովրդական, քաղաքական իրաւունքների պաշտպանութեան դերը: Ծնորհիւ կուսակցութեան օժանդակութեան, Ազգ. վարչութիւնը մեծ հեղինակութիւն էր ձեռք բերել իր ձեռնբեցութեամբ եւ յանդուգն բողոքներով:

ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐ.— Հին ռեժիմի դատարանական ծայրայեղ ապօրինութիւնները, ուժեղների պաշտպանութեան սկզբունքը եւ կաշառակերութիւնը ժողովուրդը անբարոյականացրել էին բոլորովին. կուսակցութիւնը ձեռք առաւ եւ այդ գործը: Նա բոլոր շրջաններում կազմակերպեց միջնորդ դատարաններ քաղաքացիական թեթեւ դատերի համար, իսկ քրէական եւ այլ ծանր դատերը կը լուծուէին կուսակց. մարմինների առանձին սեկցիաներում: Կարճ միջոցում այդ դատարանները այնքան ժողովրդականութիւն ձեռք բերին, որ թուրք եւ քիւրդ աշխատաւոր ժողովուրդն եւս իր ներքին դատերի համար կուսակցութեան դատարաններին էր դիմում: Համայնքի դատարանները կուսում էին եւ հարեցութեան եւ անբարոյականութեան դէմ: Մի գաւառ (Թիմար) միայն մի տարուայ մէջ 220 ոսկի խնայողութիւն ունեցաւ ոգելից ըմպելիներից: Վերացուեցին գիւղական գինետուններ եւայլն: Սակայն կուսակցութեան դատարանները հետզհետէ, շնորհիւ ծաւալին եւ ժողովրդականութեան ծանրաբեռնելով, ծանրաբեռնեցին յեղ. ընկերներին՝ շեղելով իսկական նպատակէն. այդ պատճառով 908-ի Ռայոնական ժողովը որոշեց այլեւս պաշտօնապէս չմիջամտել դատերին, թողնելով համայնքին եւ միջնորդ դատարաններին:

ՏՆՏԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ.— Երկրի տնտեսական քայքայման հետ ծայրայեղութեան հասաւ եւ կեղեքումը, մանաւանդ արհեստների մէջ, հանդէպ բանուորների: Այդ պատճառով բանուորները, նախ անկազմակերպ, սկսեցին մասնակի

գործադուլներ: Կուսակցութիւնը այս պարագային նրպատակաւարմար համարեց իսկոյն համախմբել նոցա եւ կազմակերպուած պայքարի պատրաստել ի նկատի ունենալով՝ եւ երկրի քաղաքական եւ տնտեսական պայմանները: 907-ին կարճ միջոցում կազմակերպուեցին ատաղձագործ, ոսկերիչ, դերձակ, հացագործ եւ նաւավարների արհեստակցական միութիւնները, որոնց մի քանիսի պահանջներին (ռոճիկի յաւելումը, ժամերի խնդիրը, արտաքսելու կամ մարդիկ ընդունելու պայմանները եւայլն) բաւարարութիւն տրուեց, սակայն շուտով վարպետներն եւս կազմակերպուեցին: Այնուհետեւ մի քանի գործադուլներ յաջողութիւն չգտան, որից յետոյ կազմակերպութեան խորհրդով, խառն [մարմիններ] հիմնեցին եւ միութիւնները ամրապնդելու աշխատեցին մինչեւ 1908, երբ Սահմանադրութիւնից յետոյ աւելի պիտի դիւրանար իրենց դատի պաշտպանութիւնը:

ԳԻՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Հին ռեժիմի պայմաններում անհնար էր կազմել թէեւ, բայց այդ միութիւնների կազմութիւնը ապագայում դիւրացնելու համար գիւղացիներին համայնական ձեռնարկներին վարժեցնելու փորձեր կատարուեցին: Այսպէս, գիւղական ուսուցիչների նախաձեռնութեամբ (օգտուելով համայնական նահապետական գաղափարէ) ձեռնարկուեց տեղ-տեղ աղբիւրներ բանալու, առուներ փորելու, ճանապարհները հարթելու, գիւղի չբաւորի արտը քաղելու եւ կալսելու, նրա տուելը շինելու, դպրոցը համայնական աշխատանքով կառուցելու եւայլն: Բացի դրանից, կուսակցութիւնը եւ Ազգ. վարչութիւնը (առաջնորդարան) արտասահմանից ստացած նպաստների շատ չնչին մասը միայն առօրեայ ապրուստի յատկացնելով, նրա ամենախոշոր մասը յատկացում էր գիւղացոց տնտեսութիւնը բարւոքելու: Օրինակ, դրամի մեծ մասով սերմացու գնուեց եւ մեծ մասը տրուեց համայնքին այն պայմանով, որ սերմը ցանուի գիւղի համայնքին (կամ եկեղեցական վանքին եւայլն) պատկանող հողի վրայ: Համայնքը կը ցանէր, հերթով կը քաղէր, կը կալսէր եւ բերքը կը յատկացուէր հասարակական պէտքերին — դպրոցի, գէնքի եւայլն: Գիւղերի աշարներն³ եւս փորձուեց գիւղացիներին առնել տալ գուտ եկամտով համայնական շտեմարաններ կառուցանելու համար, բայց յաջողութիւն չգտաւ:

ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՐԱՏԱՀԱՐԵՉՆԵՐԻ ԴԵՄ.— Կուսակցութիւնը գիւղացիներին կը դաստիարակէր իր իրաւունքները միացած կուսով պաշտպանելու ոգով: Ընդհանրապէս նահանգում եւ մասնաւորապէս լեռնային

2.- Ներգործող ուժ, ազդակ:
3.- Բերքի տասանորդ տուրքերը:

գաւառներում, քիւրդ թափառաշրջիկ եւ աւազակաբարոյ ցեղապետները կամայական հարկեր էին դրել գիւղացոց վրայ. օրինակ կապալա անուանով տուրք: Իւրաքանչիւր գիւղ պարտաւոր էր աշնան տալ բէյին 8-10 քիլոգրամ, իւր, պանիր, բուրդ, գուլպայ, կանեփ եւայլն: Կուսակցութիւնը որոշեց վերացնել նոցա գերիշխանութիւնը եւ հարկատուութիւնը: Կուսակցութեան հետ, լեռներում գումարուած գիւղերի յայտնի մարդոց մի ժողով, որոշեց այլեւս չվճարել այդ տուրքերը, ի հարկին դիմադրելով: Այդպէս էլ եղաւ: Աւազակները այդ առթիւ բաւական վնասներ պատճառեցին, բայց ի վերջոյ ընկճուեցին մի քանի կուսակցութիւններում եւ դադարեցրին պահանջել: Այդպիսով վերջացաւ նուսատացուցիչ այդ տուրքը, ինչպէս նաեւ տարապարհակ բոլոր աշխատութիւնները:

Կուսակցական խմբերը հարկադրուած էին կուսել եւ սոսկալի կերպով ժողովրդին կեղեքող վաշխառուների դէմ, որոնք մի քանի տասնեակ դահեկանի փոխարէն տարիների ընթացքում մի քանի 1000-ների հասցրած վաշխեր կը պահանջէին: Վաշխառուների ձեռքից խլուեցին բոլոր մուրհակները եւ քննուելուց վերջ այրուեցին ծայրայեղ անարդարութիւններ պարունակող մուրհակները (աւելի քան 200 հատ): Այսքանը միայն կարելի էր անել մինչեւ սահմանադրութիւնը:

ՊՐՈՊԱԳԱՆԴ.

1.- Գրաւոր
908-ի վերջերից արտասահմանից հազարի գրակաւութիւն ներմուծուեց (քաղաքական-յեղափոխական): Այդ գրքերով կազմուեցին գաղտնի գրադարաններ քաղաքում եւ գաւառներում (իւրաքանչիւրում մէկ գրադարան): Ստացում էին եւ մեծ քանակութեամբ կուսակց. օրգանը ինչպէս նաեւ կովկասեան կիսապաշտօնական] օրգաններ, որոնք կանոնաւորապէս ուղարկում էին գաւառները: Կուսակցութիւնը իր կողմից 907-908 թ. պարբերաբար թողել է աւելի քան 10.000 օրինակ թուղթիկներ հայերէն, թուրքերէն եւ քիւրդերէն լեզուներով: Հիմնուեցին նաեւ հայերէն «Երկունք» շաբաթաթերթը եւ թուրքերէն «Սապահ-իւլ-խայր» շաբաթաթերթը, որը առաջին սոց[իալ]-յեղ[ափոխական] թերթն էր ամբողջ երկրում: Կային նաեւ դաշնակց[ական] անհատների կողմից հրատարակուող 2-3 խմորատիպ թերթեր: Երկուքն էլ խմորատիպ էին: Առաջինը լոյս տեսաւ միայն երկու համար եւ դադարեց վերջին խուզարկութիւններին, իսկ թուրքերէնը շարունակուեց մինչեւ 18 համար: Վերջինները մանաւանդ տալու էին մեծ քանակութեամբ, տարածում ամբողջ Անատոլիայում գրեթէ. կարճ միջոցում մեծ ժողովրդականութիւն ունեցաւ:

2.- Բանաւոր.— Բանաւոր պրոպագանդին սկսուեց պրոպագանդիստների մի խմբակ կազմելով, որոնք պիտի պատրաստուէին ցրուել գաւառները: Քաղաքում պարբերական գաղտնի դասախօսութիւններ եւ վիճաբանական երեկոյթներ էր հաստատուած, որին մասնակցում էին միջնակարգ դպրոցների բարձրագոյն դասարանների աշակերտները եւ աշխատաւոր պատանիներ: Կարճ միջոցում աւելի քան 20 պրոպագանդիստներ տարածուեցին գաւառներում՝ գրքերի, թերթերի եւ թուղթիկների բեռներով: Մշակուեց պրոպագանդայի սխեմատիկ կոնսպեկտներ⁴. տրուեց ցուցակներ, վիճակագրութիւններ՝ ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար միեւնոյն ժամանակ: Նոյնպիսի կազմակերպութիւններ կային եւ կանանց մէջ (5 խումբ) քաղաքում եւ մի քանի տեղ գաւառներում:

3.- Պրոպագանդ հարեւան ազգերի մէջ.— Կուսակցական խմբերը 907-ից սկսած ազատ մուտք ունէին քիւրդ եւ թուրք աշխատաւորութեան շատ գիւղեր. նրանք գրկաբաց ընդունում, ունկնդրում եւ սկըսում էին կազմակերպուել: Այդ նպատակի համար հրատարակուեց եւ «Սապահ-իւլ-խայր»ը: Բերել տրուեց թուրք յեղ. բրոշիւրներ եւ յեղ. թուրք թերթեր: Ժողովուրդը ազահութեամբ կլանում էր: Այնուհետեւ նա շատ աւելի անկեղծ մօտեցաւ մեզ գանգատներով դէպի բէյեր ֆե աղաներ: *Սկզբում գաղտնի կերպով, գիշերներն էին դիմում, յետոյ համարձակութիւն ստացած եւ օր ցերեկով սկսեցին գալ գնալ⁵:

ԳՈՐԾՈՒՆԵՒԹԻՒՆ ՀԱՐԵՒԱՆ ԱԶԳԵՐԻ ՄԵՋ.— 1907-ի սկզբում գրաւեցինք տեղացի թուրքերից մի քանի քաղաքացիների եւ սպաների: Կազմուեց մի մարմին, որ պիտի հրատարակէր «Սապահ-իւլ-խայր»ը, դեկավարէր պրոպագանդը քաղաքի եւ գաւառի մահմետական ազգաբնակչութեան մէջ: «Օսմ. դաշնակց. կուսակց.» անուան տակ, այդ մարմինը բաց թողեց մի քանի թուղթիկներ, որ շատ լաւ ազդեց մահմետական ժողովրդի վրայ: Ժողովուրդը սթափուեց եւ իր շահերը կապեց հայ ժողովրդի շահերի հետ: Այդ գիտակցութեան հետեւանքն էր յետագայ մեծ ակտը. — դա բարբարոս կուսակալ Ալի բէյի տեւորի ակտն էր, որ ստորագրեց Դաշնակցութեան եւ Օսմ. յեղ. կուսակցութեան մարմինը եւ դրկեց Կովկաս ի գործադրութիւն, որ եւ յաջողութեամբ գործադրուեց Բաթումում *Դաշնակցութեան] Կ. Կոստիտի ձեռքով»: Այդ յաջողութիւնը աւելի ոգեւորեց երկուստեք. քիւրդ եւ թուրք գիւղեր հեղեղում են

4.- Ձեկուցումներ, դասախօսութիւններ:
5.- Դոս եւ այսուհետեւ աստղանիշերու մէջ առնուած են Ռոստոմի ձեռագրով կատարուած յաւելումները:

թուղթերը, գրքեր եւ պրոպագանդիստներ: Դժբախտաբար թուրք պրոպագանդիստներ պակասում էին. նոքա դեռ այդ յանդուգն գործունեությունն էին համար հասունացած չէին (ազատ էին ապրում նոքա): Մահմետական ժողովրդի վրայ շատ լաւ էր ազդում եւ մեր խմբերի մէջ գտնուող թուրք 3-4 զինուորներ, որոնք մտնում եւ պրոպագանդ էին անում: *Մեր պրոպագանդիստները եւ թերթերը մտնում էին եւ գործի մէջ*: Բացի այդ բոլորից կուսակցութիւնը, հիմնուելով ընդհ. Ժողովի որոշման վրայ, բանակցութիւններ էր կատարում ասորիների, եգիպտացիների հետ եւս պատրաստուելու, միմեանց աջակցելու եւ միասին ոտքի կանգնելու համար: Մեր նախկին տաքտիկը, այն է՝ քիւրդ ազանների միջոցով *անցնել քիւրդ ժողովրդին յաջողեցրինք*: Մենք մտնում էինք հասարակ ժողովրդին եւ նրան էինք աշխատում կազմակերպել: Հիմքերը շատ հաստատուն էին եւ ապագան խիստ փայլուն, եթէ չհասնէր 908-ի մատնութեան սոսկալի հարուածը:

ՏԱԿՏԻԿ.— Նախ քան 908 զենքի փոխադրութիւնը եւ պայթարը ընդունուած էր կատարել զինուած խմբերով: Բայց այդ թուականից յետոյ, ընդհ. ձեռնարկների տեսակէտից վնասակար նկատելով այդ տակտիկը, փոխեց: Չէնքերի փոխադրութեան ձեռք փոխուեց եւ զինուած խմբերը կազմում եւ գործում էին միայն աւագակային խմբերի եւ կեղեքիչների դէմ: Այդ խմբերը հարաւորութեան սահմաններում խոյս էին տալիս կռուվարութեան գործերի (հետ) ընդհարումներ ունենալուց: Մեր նպատակն է եղած ստեղծել պատկառելի պատերազմական ոյժ, ունենալ մեզ հետ նոյն լծից ճնշող ժողովուրդների մեր մասերը եւ ապստամբել: Այդ նպատակին ձգտել ենք մինչեւ վերջ:

1907-908 թուականներին կազմակերպութիւնը ստիպուած է եղել կատարելու բազմաթիւ յայտնի եւ գաղտնի տեւորներ (մօտ 10-12) գլխաւորապէս հայ դաւաճանների եւ պետական պաշտօնեաների: Տեւորի են ենթարկուած եւ քիւրդ 2 կեղեքիչներ. այդ ակտը մեծ գոհունակութեամբ է ընդունուել քիւրդ ժողովրդի կողմից:

ԿՈՒՍԱԿՑ. ԹՈՒՎԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ.—

ԺՈՂՈՎՆԵՐ.— Կազմակերպութիւնը ունի 1) Խմբապետների ժողով (15 օրը [մի] անգամ), խորհրդակցական բնոյթ կրող, որ եւ իրաւունք ունէր հարցապնդելու կենտր. մարմին: 2) Պրոպագանդիստների ժողով՝ խորհրդակցական կուսակց. կազմակերպ. խնդիրներում, բայց վճռական՝ պրոպագանդային խնդիրներում: 3) Երջանային, 4) Ռայոնական ժողովներ, որոնք

ներկայանում են [որպէս] կոմիտէի շրջանի եւ կենտ. կոմիտէի բարձրագոյն մարմինները եւ 5) Արեւել. թուրքիոյ կենտ. մարմինների համաժողովը, որ կայացաւ 908-ին, էրզրում: Նրա որոշումները՝ պարտաւորեցուցիչ էին Արեւել. թուրքիոյ մարմինների համար: Արեւել. Բիւրոն այնտեղ իր ներկայացուցիչը ունէր:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Կուսակցութիւնը բովանդակ այդ գործունեութիւնը կատարել է խիստ հալածական, ծայրայեղ գզոյշ եւ գաղտնարաններում ծածկուած ցերեկը, միայն գիշերը գործելով: Մարմինը իր անդամների մէջ բաժանել է ամբողջ աշխատանքը սեկցիաների ձեւով — 1) Կազմակերպութիւն, 2) Պրոպագանդ, 3) Թղթակցութիւններ ներքին եւ արտաքին, 4) Գործավար, 5) Հաշուապահ, 6) Պահեստների վերահսկիչ: Իւրաքանչիւր գործիչ ապրում էր 3-5 զինուած ընկերներով ամէն օր տեղը փոխելով:

Մինչեւ կուսակալ Ալի բէյի գալը (1907) կուսակցութիւնը ծաւալել էր ամբողջ նահանգում հայ եւ հարեւան ցեղերի մէջ: Համերաշխ գործակցութիւնը սկսուել էր հայ եւ միւս տարրերի մէջ: Ալի բէյը եկաւ առանձին լիազօրութիւններով ճնշելու վասպուրականի) հուշակուած յեղափոխութիւնը: Նա նախ դժոխային անգթութեամբ սկսեց 20-22 տարիների տուրքեր գանձել ժողովրդից, ապա զինուած գաղտնի ոստիկանութիւն հիմնեց գաւառում եւ քաղաքում: Պատերազմական դրութիւն յայտարարեց. շրջուն պահակներ կազմեց, որոնք մինչեւ լոյս թափառում էին փողոցներում եւ այգիներում: Սակայն որքան հալածանք գործողանում, այնքան ուժեղանում եւ ծաւալում էր կազմակերպութիւնը: Կուսակցութիւնը ունէր զինական եւ ռումբերի ձուլարան եւ գաղտնի գործարաններ (առաջինը գոյութիւն ունէր 904-ից): Այդ ժամանակ դիպուածով գործարանում պայթեց մի ռումբ, որի ուր լինելը սակայն կռուվարութիւնը իմացաւ միայն Յրդ օրը, երբ արդէն գրեթէ դատարկուած էր գործարանը: Ռմբային գործարանի երեւան գալը ահագին սարսափ տարածեց կռուվարութեան վրայ. հետապնդումը աւելի սաստկացաւ. մատնութիւնները ծայր տալ սկսեցին: դրան իբր պատասխան, կուսակցութիւնը տեւորի ենթարկեց գործարանը մատնող հայ մի պաշտօնեայ, ապա նրանից յետոյ մի քանի մատնիչներ զարնուեցին քաղաքում եւ գաւառի գանազան ծայրերում միաժամանակ: Կառավարութիւնը չփոթուեց եւ չկարողացաւ ոչ մէկ ահաբեկիչ ձերբակալել: Ալի բէյի ձախողութիւնը իր գագաթնակէ-

6.- Բաց է ձգուած, հաւանաբար բերանացի գեկուցուելու համար:
7.- Բնագրին մէջ սխալմամբ գրուած է «ժողովներ, ուղղեցին» «Որոշումներ». կ'ակնարկուի 1905 թ. 3օկտեմբերին գումարուած ժողովին: Տեսնել «ՆԻՒԹԵՐ»-ու 2. հատոր, էջ 336-343:

տին հասաւ, երբ Աղթամար կղզում ապաստանած 8 յեղ[ափոխական] ընկերների դէմ 400 զօրք եւ 3 թնդանօթ դրկելուց յետոյ, յեղ. ընկերները կղզիին մօտեցող զինուորներին որոնց գերի բռնելու հնարաւորութեան մէջ էին, յանդիմանեցին եւ յետ դարձրին, իսկ իրենք գիշերով անհետացան: Կղզին ռմբակոծուեց եւ մասամբ թալանուեց: Ալի բէյը այնուհետեւ յուսահատուած ժողովրդի անէծքի հետ հեռացաւ վանէն եւ թուրք-հայ Մարմնի վճռով տեւորի ենթարկուեց Բաթումում: Այդ ժամանակամիջոցը ոսկեդարն էր վասպուրականի համար: Բոլոր ցեղերի աշխատաւոր տարրերը մօտեցել էին իրար եւ դաշնակցել էին: Բայց այդ ժամանակն էր, որ յեղ. շարքերից վիժուած Դաւիթ անունով մէկը, անհատական պատճառներից դրդուած, մատնեց կազմակերպութեան պահեստները, առաջին անգամ համեմատաբար փոքր քանակութեամբ, ապա երեք ամսից յետոյ, երբ 12.000 զօրք կենտրոնացած էր, մեծ քանակութեամբ (800 կազմակերպ[ական], 1000-ից աւել ժողովրդ[ական] եւ մօտ 1/2 միլիոն փամփուշտ):

Կազմակերպութիւնը որոշեց ազատել միայն մթերքը, չկուռել, որովհետեւ գտնում էր, որ կռուվարութեան այդ ոյժի եւ բարբարոս քուրդ ցեղերի աւելի քան 20.000 խուժանի առաջ չպիտի կարողանայ միայնակ դիմանալ եւ ժողովուրդը պարտուելուց յետոյ զենքերի (հետ) միասին պիտի ոչնչանայ: Մթերքին եւս չյաջողեց ազատել, շնորհիւ դաւաճանին, որ մատնել էր աւելի քան 300 կազմակերպական անդամներ, որոնց կը ձերբակալէին մասսայօրէն եւ զարհուրելի տանջանքների տակ գաղտնիքներ կ'որոսային:

908 թուականը սոսկալի թուականը եղաւ վասպուրականի համար:

Կազմակերպութեան ընկերներ 4-5 խմբերով գաւառեկան քաղաքի զօրքի հետ մի ընդհարումից յետոյ, գոնէ գաւառի զենքերը փրկելու. նրանց յաջողուեց փրկել

միայն 5-6 գաւառի զենքերը: Գաւառներում խմբերը 5-6 կուռներ ունեցան զօրքի եւ աւագակային խմբերի հետ: Վերջապէս կազմակերպութեան յաջողուեց տաճկական կենտրոն եղող թաղերում իսկ (որովհետեւ դաւաճանը խիստ հսկողութեան տակ էր) տեւորի ենթարկել դաւաճանը:
Կազմակերպութիւնը 907-908-ին ունեցել է 7 կուռներ զօրքի եւ քիւրդ աւագակային ցեղերի հետ:
Մահմանադրութեան առաջին օրերին մեր ընկերները իջան լեռներից եւ մտան ազատ գործունեություններ մէջ: Ժողովուրդը խանդավառուած ընդունեց նրանց: Կուսակցութիւնը սկսեց իր կազմակերպութիւնները նոր հողի վրայ:

Ազգային կուլտուրական խնդիրների մէջ ակտիւ դեր ստանձնելով, միեւնոյն ժամանակ ձեռնարկեց գիւղ[աց]իական միութիւնների, որ ներկայումս վասպ. շրջանում հասնում է⁸ խմբերի: Քաղաքում կազմուեցին արհեստակցական խմբեր: Պահպանուեց նաեւ ինքնապաշտպանութեան)՝ մարտական խմբեր ու կազմակերպական շարժումների եւ աւագակախմբերի դէմ:

Մահմանադրութեան առաջին իսկ օրերին կազմակերպութիւնը ինքն իրեն գտաւ երկիր վերադարձող հայ գաղթականների հողային հարցի դէմ-յանդիման: Կազմակերպութիւնը Պոլսի Մարմնի, տեղական Ազգ. վարչութիւնների եւ իր պարլամենտական ներկայացուցիչների միջոցաւ հետապնդեց հարցը, վասպ[ուրականի] մէջ եղած հողերի մեծ մասը վերադարձնել տալով եկողներին (մի տարրուայ մէջ 40.000 հոգի են մտել թուրքիա): Կազմակերպութիւնը այժմ համերաշխ է եւ երիտասարդ թուրք կուսակցութեան հետ, որի գործակցութեամբ զսպում են տեղական ուժակախոն տարրերը, բաւականութիւն է տրուում երկուստեք վէճերին եւ պաշտպանուած է աշխատաւոր տարրի քաղաքական եւ տնտեսական շահերը:⁸

8.- Ինչպէս նշուեցաւ, ահա եւ Ռոստոմի յաւելումը տեղեկագրի վերջին էջին վրայ:

«Աշոյ մասին — Ռուբէնից [Տէր Սիմասեան]:
Երզրումի 4. Կոմիտէի գործունէութիւնը մինչեւ սահմանադրութիւնը եղել է լոկ քաղաքական: Դաստատուած էր սերտ կապ տեղական թուրք յեղափոխական տարրերի հետ. դա աւելի ամրապնդուեց Թօսուհ պէյի գնալով: Թօսուհ պէյը ուղարկուած էր Դ[աշնակցութեան] կողմից Երզրում յատկապէս թուրքերի մէջ գործելու նպատակով: Փոխադարձ համաձայնութեամբ որոշուած էր, որ հայերը աչքի չընկնին, ցոյցերին չմասնակցին, որպէս [զի] կառավ[արութիւնը] չօգտուի այդ հանգամանքից — յեղափոխական] շարժման ազգային կռուի կերպարանք տայ: Երզրումի ցոյցերը ահագին ցնցում առաջ բերին ամբողջ Թուրքիայում:
Սահմանադրութիւնից յետոյ սկսուեց լեզալ գործունէութիւնը: Կազմուած են արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւնները. կազմակերպութիւնը գբաղում է նաեւ ընդհանուր կուլտուրական-դպրոցական գործերով:

Դ[աշնակցութեան] դերը Մարտ 31ի ժամանակ [խօսքը կը վերաբերի Ապտիւլ Համիտի յետադիմական պետական հարուածի փորձին — իՍԻԲ.] աչքի ընկաւ մանաւանդ Երզրումում, ուր Թոփչեանի պաղարկութեան եւ հմուտ ղեկավարութեան շնորհիւ խորտակուեց նահանգապետի ներք ծրագիրը՝ համախմբել երիտասարդ յեղափոխական ուժերը՝ զենք տալու պատրուակով, ջարդել նրանց եւ ապա սկսել մեծ կոտորածը: Վանում եւս կարգը պահպանուեց մեծ մասամբ Դ[աշնակցութեան] 4. Կոմիտէի ձեռք առած միջոցների շնորհիւ»:

Փաստ. 669-28

Ա 2.- ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՄԻՏԵԻ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ-ԿՈՉԸ ՊԱՐՍԿԱՀԱՅԵՐՈՒՆ ՕԳՆԵԼՈՒ

Կովկասի կողքին, Վասպուրականի դաշնակցական կազմակերպությունն էր, որ սահմանակցության եւ երկար տարիներու սերտ գործակցության բերումով, ամենէն շօշափելի օժանդակութիւնը կը բերէր Պարսկաստանի մէջ սահմանադրական կարգերու ամրապնդման ի խնդիր մատնանշող հայ ուժերուն: Ներկայ շրջաբերականը, որմէ օրինակներ դրկուած էին շատ մը շրջաններ, մէկ օրինակն է Տարօն ուղարկուածին, որմով կը խնդրուի իրենց շրջանին մէջ եւս ընթացք տալ օժանդակութեան գործին:

Հ.Յ.Դ. Դուրան-Բարձրաւանդակի
Կ. Կոմիտէին

Ընկերներ!

Պարսիկ ժողովրդի ազատագրական անվկանդ շարժումները, որոնք յաջողեցան վերջապէս քաղաքակիրթ աշխարհի ուշադրութիւնը գրաւել, չէին կրնար չարժանանալ Դաշնակցության սրտագին եւ գործօն համակրութեան:

Պարսիկ ժողովրդին հետ տարիներով ապրող, անոր խորունկ ցաւերուն եւ վիշտերուն մասնակից հայը, որքան ալ սակաւ իր բուով, հրամայական պարտականութիւն մը ունէր զոհողութեան իր բաժինը բերելու ընդհանուր հայրենիքի փրկութեան դատին: Եւ Դաշնակցութիւնը, որ հաւատարիմ իր ընկերվար-յեղափոխական ծրագրին՝ արձագանգ տուած է միշտ ամեն առաջդիմական երեւոյթի կամ շարժումի որ կը նպաստէ իր հետապնդած իտելալներու իրագործումին՝ չէր կրնար ձեռքերը ծալած սպասել, ի տես պարսիկ ժողովրդի հերոսական ճիգերուն՝ Շահերու ատելի լուծը խորտակելու:

Պարսիկ ժողովրդի մէջ ծայր տալ սկսած ռամկավար ձգտումներուն աջակցելու յորդորը արդէն իսկ տրուած էր Չորրորդ Ընդ. Ժողովին: Պարագաները փոխուած էին անկէ ետք. դէպքերը գահավէժ կը յաջորդէին իրար, եւ ապա Թարիզի ապստամբական պոռթկումին վաղորդայնին, Ատրպատականի Կենտր. Կոմիտէն կ'որոշէր ամեն տրամադրելի միջոցներով գործակցիլ պարսիկ սահմանադրական շարժումի յաղթանակին: Հ. Յ. Դաշն. Խորհուրդը որ քիչ ետք կը գումարուէր՝ վաւերացուց Ատրպատականի Կ. Կոմիտէի որոշումը եւ արտօնեց Արեւելեան Բիւրօն հնարատր աջակցութիւնը փութացնելու:

Այդ օրէն ի վեր, հակառակ Կովկասի ռուս իշխանութիւններու բոլոր խստութիւններուն՝ Դաշնակցութիւնը ի վիճակի եղաւ ղեկավար ու կոտող ընկերներ, զէնք ու պայքուցիկ հայթայթելու պարսիկ սահմանադրականներուն: Թողնելով մէկդի զէնքի եւ ռազմամթերքի մեծաքանակ առաքումը – որու մէկ մասը բռնուեցաւ ռուս եւ պարսիկ իշխանութիւններու կողմէ – շատ ատելի թանկագին նուէր մը տուինք մենք – 18-է ատելի ընկերներ... ընտիր ընկերներ նահատակեցան յանուն պարսիկ ժողովրդի դատին, իրենց աճիւնը յաւիտենական վկայ թողնելով Դաշնակցության կենդանի եւ անձնուէր գործունէութեանը՝ Պարսկաստանի վերածնունդեան գործին:

Քաղաքական պարագաները չէին ներեր, բնականաբար, մեր մասնակցութիւնը ի լուր աշխարհի հրատարակելու. մերինները կոտեցան պարսիկ սահմանադրական դրօշի ներքեւ, պահպանելով հանդերձ իրենց ռազմական ինքնուրոյնութիւնը: Առանց սակայն պարծենալու կարելի է պնդել թէ մեր ընկերները վճռական դեր մը ունեցան եւ ունին այսօր Թարիզի վերջին ամիսներուն հերոսական ընդդիմադրութեան ու մասնատրապէս Խոյ-Մալմաստ-Ուրմի շրջանի ռազմական գործողութիւններու մէջ:

Այս երկարատեւ պայքարը չէր կրնար չանդրադառնալ բնակչութեան տնտեսականին վրայ. Ատրպատականի առեւտուրը շատոնց դադրած է. պարսկահայը չի կրնար առաջուան պէս պանդխտութեան դիմել ապրուստ ճարելու, մինչդեռ պատերազմական գործողութիւնները ծանր զոհողութիւններ կը պահանջեն, որոնք գրեթէ բացառապէս ինկած են պարսկահայ աշխատատր դասակարգին վրայ: Եւ ահա ժամանակէ մի ի վեր օգնութեան կոչեր է որ կը ստանանք մենք սահմանէն անդին կոտող մեր ընկերներէն:

Իբրեւ սահմանագլխի Կ. Կոմիտէ՝ հնարատրը ըրինք, անոնց օգնութեան փութալու ինչով որ կրնայինք: Մինչեւ հիմա դրկուած է հոն մօտ 80 հրացան եւ 40.000 փամփուշտ: Կոտող ընկերներ ալ ճամբեցինք հոն – շատ ատելի կրնայինք ընել, եթէ անհրաժեշտ ծախքերու համար տրամադրելի գումարներ ունենայինք:

Ընկերական ջերմ բարեկերպ
Վասպ.ի Կենտր. Կոմիտէ

Պարսկահայը տարիներ շարունակ անհուն զոհողութիւններ յանձն առած է տաճկահայ դատին համար, պատրաստաբար մեր խումբերը: Եւ այսօր երբ ինքն է որ եղբայրական օգնութեան կը կարօտի, երբ դերերը փոխուած են սահմանին երկու կողմը – մեր տաճկահայ դաշնակցականներուս վրայ կը ծանրանայ նուիրական պարտականութիւն մը՝ օգնութեան ձեռք կարկառել անոնց:

Վասպ[ուրականի] Կենտր. Կոմիտէն, իր աշխարհագրական դիրքին բերումով ստանձնած ըլլալով օգնութեան գործին ղեկավարումը՝ ներկայիս կոչ կ'ընէ Դաշնակց. բոլոր մարմիններուն հանգանակութեամբ կամ այլ միջոցներով, դրամական նպաստ փութացնելու Պարսկաստանի մէջ մեր կոտող խումբերուն:

Ստացուած գումարներու մանրամասն հաշիւը իր ժամանակին կը ներկայացուի թէ՛ նուիրատու եւ թէ՛ բարձրագոյն ձեռնհաս մարմիններուն:

Կեդրոնական միւս կոմիտէներէն կը խնդրուի լայն շրջաբերութիւն տալ սոյն շրջաբերականին, առանց անխորհրդապահ յայտնութիւններու տեղի տալու:

Վան, Մարտ 28, 1909

Յ.Գ.- Դրկուելիք գումարները վճարելի ընել տալ Վանի մէջ գործող դաշնակցական ընկերներէն Արամին, Իշխանին կամ Վռամեանին⁹ եւ կամ անոնց հրամանին:

Միտելիք

Այս շրջաբերականից որկած ենք ամեն փեղ: Միւսրէթի¹⁰ ընկերներին կ'աշխատենք ռազմական օգնութիւն հասցընել հնարատր չափով, իսկ դրամականի եւ ո'չ մի միջոց չունենք: Արեք ինչ որ կարող էք. Հաջիւն¹¹ լաւ գիտէ այն փեղի վիճակը: Միւսրէթի յաղթանակը Թարիզի յաղթանակն է, իսկ պարսկութիւնը՝ ընդհակառակն: Ամենաչնչին օժանդակութիւնը մեծ դեր կրնայ խաղալ: Շրջաբերականից զաղտնապահական կէտերը հանելով փարածեցէք:

Բարեկերպ ի ղիմաց Վասպ.ի Կ. Կոմիտէի
ԿԱՐԼՈՍ

909, III-30
Վան

9.- Յաջողաբար՝ Արամ Մանուկեանին, Վանայ Իշխանին (Նիկոլ Միքայէլեան) եւ Արշակ Վռամեանին:
10.- Սալմաստի:
11.- Ամենայն հաւանականութեամբ Կոտոյի Գաջիին (Յակոբ Կոտոյեան):

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

Փաստ. 701-66

Ք 1.- Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳՈՒՐԱՆ-ԲԱՐՉՐԱԿԱՆ ԳԱԿԻ Կ. ԿՈՄԻՏԵԻ 1909 Թ. ՄԱՅԻՍ 27Ի ՇՐՋ. ԺՈՂՈՎԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ

Ժողովին մասնակցող կոմիտեական շրջանի պատգամաւորները.

- 1. Ովասիսի¹ շրջանէն 3 հոգի
- 2. Կոռուածաղկի² շրջանէն 3 հոգի
- 3. Սոխակեան³ » 3 »
- 4. Սահակեան⁴ » 3 »
- 5. Վահագնեան⁵ » 3 »

- Սալն[ոյ]-Ձոր⁶ եւ շրջանակները 4 հոգի
- Արշարունիք 3 հոգի
- Պուլանդ-Մանագկերտ (Հայք-Ապահոնիք) 3 հոգի
- Խոյթ-Բունաշէն 2 հոգի
- Կինճ-Ճապաղձուր 1 հոգի
- Կեղը-Կոմիտէից (Դ.-Բ.) 2 հոգի
- Ձայնի իրաւունքով հրաւիրուած էին կազմակերպիչ եւ շրջիկ ընկերներէն 7 հոգի
- Խորհրդակցական ձայնով 2 հոգի

[Ընդհ.-] 39 [հոգի]

Չեկուցումներ

Շրջանների պատգամաւորները գրաւոր եւ բերանացի զեկուցումներ տուին իրենց շրջանների մասին. իսկ ընկեր Գարմէնը⁷ ընդհ. Կ.Կ.ի կազմակերպական գործունէութեան մասին.—

Ընդհ. եզրակացութիւն.— Որ ժողովին ներկայ եղող կոմիտեական շրջաններում կազմակերպութիւնը բաւարար վիճակի մէջ էր, այսինքն Սահմանադրութենէն յետոյ, համաձայն մայր կանոնագրի, վերակազմուած են նախկին գիւղական քաղաքական խմբերը եւ կազմա-

կերպուած են նոր շրջաններ: Կոմիտեական իւրաքանչիւր շրջանը ունեցել է իւր կազմակերպիչ-պրոպագանդիստները. սակայն նկատի ունենալով ժողովրդի տրնտեսական, մտաւորական եւ բարոյական քայքայուած եւ ընկած դրութիւնը եւ սահմանադրական իրաւակարգի առաջադրած նոր եւ բարդ խնդիրները, տիրող կարգերի, պայմանների, գաղափարների, աշխարհահայեացքների մէջ առաջադրած փոփոխութիւնները, գործունէութեան նորանոր ասպարէզները, ինչպէս եւ շրջանի գործիչ ընկերների յոգնած եւ նոր իրաւակարգին եւ նոր պահանջներին անպատրաստ լինելը, միաձայն որոշեց հրաւիրել նոր եւ կարող պրոպագանդիստ եւ կազմակերպիչ ոյժեր մարմինները գործեցնելու եւ կազմակերպական գործը նոր թափով եւ նոր ուղղութեամբ առաջ տանելու համար:

Այս նկատումների վրայ աւելացնելով եւ այն, որ մինչեւ օրս մեր շրջանը մասնաւորապէս հնարաւորութիւն չէ ունեցել լայն շրջ. ժողովներ եւ ընկ. խորհրդակցական ժողովներ հրաւիրել եւ ժողովրդի կուտուրապէս յետամնաց դրութեան պատճառով Դաշնակցութեան ծրագրային) սկզբունքները, աշխարհահայեացքը, կազմակերպական գործունէութեան տաքտիկը, կազմակերպչական ձեւերը, շատ սակաւ բացառութեամբ, անծանօթ, անհասկանալի է մնացել մեր կազմակերպուած համայնքին, որ մինչեւ այժմս կուտել է թէեւ տիրող ռեժիմի դէմ, բայց զուրկ գիտակ եւ պարզորոշ գաղափարից, զուրկ իրենց ուրոյն սեփական քաղաքականութիւնից: Ուստի այս բոլոր նկատումների հիման վրայ, որոշուեցաւ շրջանային ժողովին աւելի լայն ծաւալ տալ եւ իւրաքանչիւր շրջանէն հրաւիրել որոշ թուով գիտակ եւ մարտական ոյժեր եւ գրադումները բաժանել երկու մասի.

ա) Բուն կազմակերպական ներքին խնդիրներ, որոնց որոշումները տրուելու է իրաւասու ձայների 2/3-ի

մեծամասնութեամբ, որը աւելի պիտի լինի ամբողջ շրջանի հրաւիրուած իրաւասու ձայների կէսից:

բ) Ընդհանուր կազմակերպական եւ կարգապահական հարցեր, որոնք կը վճռուին ներկայ եղող ձայների մեծամասնութեամբ:

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՅՐ ԴԻՒԱՆԻՆ

Շրջանի Ռայոնական ժողովը ընտրեց մայր դիւանը բաղկացած երկու նախագահից եւ երկու քարտուղարներից:

Ժողովը գործնական միջոցաւ միաձայն ընտրեց ընկերներ Գարմէն եւ Մարգապետ⁸ (նախագահ): իսկ Յարութիւն եւ Արտաշէս (քարտուղար):

Նախագահ Գարմէն.— Նիստ բաց արաւ, առաջարկելով բոլոր ժողովականներին որ յոտնկայս յարգեն նահատակ ընկերների յիշատակը. խրախուսեց հետեւի գոհուող ընկերների բարի օրինակին. մոռանալ մասնաւոր անձնական բնոյթ կրող խնդիրները. սիրտ սրտի, ձեռք ձեռքի տուած միախոհ ու միահամուռ սկսել համայնքին օգուտ ընծայող գրադումները (ծափեր): Ընկեր նախագահը մանրամասնութեամբ պերճաբանօրէն վեր բերեց դիւանի պարտականութիւնները ընդ որս եւ Շրջանային ժողովի ներքին կանոնագիրը (Արեւելեան) Բիւրոյի շրջանի Ռայոն. ժողովի որոշումներին):

1.- Շրջանային ժողովը ընտրում է մի մշտական դիւան բաղկացած երկու նախագահից եւ երկու քարտուղարներից:

2.- Դիւանի պարտականութիւնն է օրուայ հարցերը մշակուած ներկայացնել ժողովին, նշանակել ընդհանուր եւ մասնաժողովների նիստերը, ժողովների տեղն ու ժամանակը, հոգալ բանաձեւերի պատրաստելու մասին, նախագահել ժողովներին եւ խմբագրել ժողովների արձանագրութիւնները յաջորդ ժողովին ներկայացնելու համար:

3.- Արձանագրութեան մէջ մտցնել խօսողների մտքի ամփոփումը. ցանկացողները կարող են իրանց խօսածը գրաւոր տալ արձանագրութեան կցելու համար:

4.- Շրջանային ժողովը ունենում է օրական 2 նիստ 5ական ժամ տեւողութեամբ. առաւօտեան ժամ 2-7, երեկոյեան ժամ 11-4:

5.- Ժողովին ուշացողների անունները մտցնել արձանագրութեան մէջ. երեք անգամ առանց յարգելի պատճառի ուշացողի անունը գրել եւ յայտնել իր մարմին:

6.- Նոր հարցի մասին միեւնոյն անձը առաջին անգամ կարող է խօսել 20 րոպէ, երկրորդ անգամ՝ 10 րոպէ, իսկ երրորդ անգամ՝ 5 րոպէ. ժողովը իրաւունք ունի թոյլ տալու մէկին աւելի երկար խօսելու:

7.- Նախագահը կարող է առաջարկել ժողովին փակել ցանկը կամ կրճատել նրա թիւը. առաջին դէպքում վճռում է բացարձակ մեծամասնութեամբ իսկ երկ-

րորդ դէպքում՝ ձայների 2/3-ով: Նոյն իրաւունքը պահուում է ժողովականներից 3-ին:

8.- Ըստ կարգի խօսում են 2 հոգի (թեր եւ դէմ) եւ ոչ աւելի 2 րոպէից:

9.- Նիստը վաւերական է երբ ժողովատեղի եկածների 2/3-ը ներկայ են:

10.- Կարելոր նշանակութիւն ունեցող հարցերի որոշումը տրուում է իրաւասու ձայների 2/3-ի մեծամասնութեամբ, որը աւելի պիտի լինի ամբողջ շրջանի իրաւասու ձայների կէսից: Կարգապահական հարցերը վճռուում են ներկայ եղող ձայների սոսկ մեծամասնութեամբ:

11.- Բանաձեւերը պէտք է ներկայացնել գրաւոր: Երջանային ժողովը անհրաժեշտ է համարում շեշտել հետեւեալ կարեւոր կէտերը:

1.- Ապագայում կենտր. Կոմիտէները համապատասխանելու են իրանց գործունէութեամբ այն գլխաւոր պահանջներին (կազմակերպութիւն, դրամ, մարտական պատրաստութիւն), որոնք շեշտուած են կանոնագրի մէջ: Շրջանային ժողովներին հրաւիրուելիս շրջանային ժողովները ուղարկելու են իբրեւ շրջանի ներկայացուցիչ իրանց շրջանի այն վայրերից որ ցոյց են տուել ամենամեծ կենսունակութիւն ու գործունէութիւն:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՏԱԿ.— Շրջանային ժողովը ամբողջ երկու նիստ նուիրելով այդ հարցերին, լսելով ընկերների կողմից պատրաստուած գրաւոր թէ բերանացի զեկուցումները, որոշեց միաձայն:— Շրջանային ժողովը ուշի ուշով լսելով Հ. Յ. Դաշնակցութեան նպատակի՝ աշխատաւոր դասակարգի քաղաքական-մարդկային, տնտեսական-դասակարգային եւ ազգային-կուլտուրական իրաւունքների ազատագրութեան դատի մասին, իր բուն համակրանքն ու համաձայնութիւնը յայտնելով որոշեց. ա) Մրազրային սկզբունքների համաձայն առաջ տանել յեղ. կազմակերպութիւնը գործունէ շրջաններուն եւ միեւնոյն նկատումով ընդլայնել շրջանները: բ) Շրջանային ժողովը ցանկութիւն է յայտնում որ կազմակերպական բարձր մարմինները դիւրամատչելի լեզուով պատրաստուած գրականութեամբ նպաստեն Դաշնակցութեան նպատակի եւ սկզբունքների ժողովրդականացման:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊՈՂ ՆԵՐԿԱՅ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐԻ Մէջ.— Շրջանային ժողովը օրակարգին վրայ երկար վիճաբանութիւն կատարեց, թեր ու դէմ կարծիքներ յայտնուեցան, որոնց ամփոփումն է հետեւեալը: Նկատելով որ մեր ժողովուրդը սկզբէն ի վեր խաղաղ ցոյցերով շարունակ դիմումներ

8.- Մարգապետ — իսկական անունը՝ Ղազարոս Ղազարոսեան, Բաղէշի գործիչներէն:

1.- Ովասիս — Տարօնի կոմիտեութիւններէն. կը տարածուէր Մեղրագետի հիւսիսային շրջանին վրայ:
2.- Կոռուածաղիկ — Տարօնի կոմիտեութիւններէն. կը տարածուէր Մեղրագետի հարաւային մասին վրայ: Նշենք որ Ծաղիկ կամ Կոռուածաղիկ ծածկանունը կը գործածուէր նաեւ Կ. Պոլսոյ համար:
3.- Սոխակեան — Տարօնի կոմիտեութիւններէն. կը տարածուէր Մեղրագետի հիւսիսէն մինչեւ Արածանի ակունքները:
4.- Սահակեան — Տարօնի կոմիտեութիւններէն, պատմական Աշտիշատի շրջանը:
5.- Վահագնեան — Տարօնի կոմիտեութիւններէն, Արածանի ծախ ափին՝ Ս. Յովհաննու վանքի շրջանը:
6.- Սալնոյ ձոր — Պիթլիս-Բաղէշի եւ Ախլաթի շրջանները:
7.- Գարմէն — կուս. ներկայացուցիչ Տարօն-Սասունի մէջ, նախապէս՝ Տաճատ վարդապետ Մելքոնեան:

ըրաւ եւ սակայն ո՛չ մի արդիւնք չկարողացաւ ձեռք բերել. շարունակական ճնշումները, սոսկալի անգթութիւնները ազդեցութեան ներքեւ գէնքի ուժի դիմաց իր ձայնը լսելի ընել տալու համար եւ ահա ատկէ յառաջ եկաւ յեղափոխութիւն: Դաշնակցութիւն նպատակ ընտրեց այնուհետեւ գէնքի ուժով քաղաքական ազդեցութիւն ձեռք բերել եւ այս նպատակի համար ամէն զոհողութիւն յանձն առաւ, մինչեւ որ Սուլթանը պարտաւորուեցաւ սահմանադրութիւն տալ: Ասկէ վերջ մենք պէտք է ջանանք կրթութեան ուժ տալ, որպէսզի ապագային գիտակից տարրեր ունենանք սահմանադրական կարգերի պահպանումն ապահովելու համար. պէտք է ուրեմն խաղաղ աշխատութեամբ ջանանք մեր քայքայած տնտեսականը վերականգնել: Արհեստակցական եւ գիւղացիական միութիւններ կազմենք. միաժամանակ մեր դրացի ազգաց հետ համերաշխութիւն պահենք եւ միւս կողմից ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք բերենք ամենագաղտնի ռեժիմի տակ. մաքուր եւ անկեղծ ընկերների հետ ձեռք ձեռքի տուած ի հարկին գործադուլներ սարքենք, տեւորներ գործադրենք երբ մեր խաղաղ ջանքերն խոչընդոտներու հանդիպին: Եւ այս նպատակին հասնելու համար առաջուան պէս կազմակերպութիւնները լաւ հիմքու վրայ դնելու է ժողովրդի մէջ, շրջիկներ եւ պրոպագանդիստներ հանելով եւ մտքերը վառ պահելով դէպի Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը եւ անոր տաքտիկը:

Ժողովը վերջապէս եզրակացութեան յանգեցաւ եւ Գարմէն-Մարզպետի հետեւեալ բանաձեւը ընդունուեցաւ միաձայնութեամբ:

Բանաձեւ

«Յայտարարուած սահմանադրութիւնով, որը թէեւ մեր պահանջների լիակատար գոհացում տալէ շատ հեռի է, փոխուած է Թուրքիոյ քաղաքական ձեւը, ուրեմն անհրաժեշտ է փոխել մեր գործելակերպը.

ա.- Ուժեղ թափով առաջ մղել մեր նպատակները օսմ. երեսփ. ժողովի մէջ, կազմելով ժողովի ձախակողմեան տարրերի հետ պլոկներ, կազմակերպելով ժողովուրդը ընտրութիւններին գիտակցաբար վերաբերելու համար:

բ.- Խաղաղ ցուցերով եւ գործադուլներու միջոցաւ յառաջ մղել մեր պահանջները քաղաքական եւ տնտեսական հողի վրայ:

գ.- Առանձին ուշադրութիւն դարձնել ժողովրդի մտաւոր եւ տնտեսական մակարդակի բարձրացման, հնարաւորութիւն տալով ժողովրդին գիտակցելու յեղափոխական-քաղաքական դաւանանքները, որով ժողովուրդը ինքնիրեն կ'ազատի բազում ճնշումներէ, բռնութիւններէ եւ ընդդիմադիր ոյժ կը ներկայացնէ:

դ.- Կազմակերպել լուրջ ինքնապաշտպանութիւն

կազմական եւ ժողովրդական միջոցներով:

ե.- Ընդունել դաւադրական գործունէութիւն:

զ.- Համերաշխութեան հողին վրայ միացնել երկրի ընդդիմադիր տարրերը (փոքրիկ ազգերը, ընդդիմադիր կուսակցութիւններ) ապակեղրոնացման վրայ եւ լայն ազատութիւններու խնդիրներին օրէնքի ոյժ տալու համար:

է.- Հակասահմանադրական յետադէմ ուժերու դէմ կռուել բոլոր միջոցներով, միաբանելով սահմանադրական տարրերի հետ:

ը.- Օրինական ճանապարհով (պրոպագանդի միջոցով) կռուել հակաշխատաւորական եւ հակադաշնակցական, յետադիմական եւ պահպանողական կուսակցութեանց դէմ:

թ.- Պրոպագանդա:

ժ.- Գիւղացիական, արհեստակցական, բանուորական միութիւններ, քաղաքական եւ մարտական խումբեր»:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԶԵՒ.— Շրջանային ժողովն անցաւ օրակարգի այս հարցին, եւ վիճաբանութիւնք ու թեր ու դէմ կարծիքներ փոխականակուեցան, որոնց ամփոփումն է, - ժողովուրդը կազմակերպելու համար հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել հետեւեալ կէտերուն. Ա.- Ոչինչ չունեցող, Բ.- Հող չունեցող, Գ.- Քիչ հող ունեցող, Դ.- Միջակ հողատէր: Հողատէրերին այնչափ հող տալ, որքան կը ներէ իրենց աշխատութիւնը եւ որչափ ընտանիք ունին. չունեցողներն ալ փոխադարձ շահակցութեան եւ օգնութեան օրէնքով միանան եւ աշխատին. եւ այս կէտերն աւելի ընդլայնելով պարզեցին իրենց կարծիքներն եւ վերջապէս համաձայնութիւն գոյացաւ հետեւեալ բանաձեւին վրայ զոր ներկայացրեց Գարմէն:

Բանաձեւ

Գիւղացիական միութիւնները մէջ մտնում են առանց ուրիշ աշխատանքը շահագործելու իրենց սեփական աշխատանքով ապրող ընչազուրկ, անհող եւ սակաւահող գիւղացիները, ինչպէս եւ այն բոլոր միջակ ու խոշոր հողատէրերը, որոնք թողնելով իրենց դասակարգային տնտեսական քաղաքականութիւնը, իրենց գործունէութեամբ պիտի նպաստեն կարօտ իրենց դասակարգերի թէ՛ տնտեսական, թէ՛ քաղաքական նպատակների իրականացման: Գիւղացիական միութեան մասնակցող բոլոր գիւղացիները ընդունելու են Դաշնակցութեան ծրագիրը իր ամբողջութեամբ, միութիւնները կուսակցական եւ ազգային լինելու են միացած դաշնակցական ծրագրին:

ԳԻՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՊԷՏՔ Է ԼԻՆԻՆ ԿՈՒՍԱԿՅԱԿԱՆ ԹԷ ՈԶ-ԿՈՒՍԱԿՅԱԿԱՆ.— Ժողովը օրակարգին անցնելէ առաջ, կարդացուեցաւ ժողովականներէն ոմանց մի գրութիւնը, որով կը պահանջէին հողային հարցին անդրադառնալ: Այս առթիւ երկար վիճաբանութիւններէ վերջ լուսաբանուեցաւ խնդիրն այսպէս. այն է թէ, հողային համայնացման հարցը որչափ որ Դաշնակցութիւնը ընդունած է իր ծրագրին մէջ, սակայն հեռաւոր ապագայի համար երբ արդէն կառավարութեան ձեւը կը փոխուի եւ ժողովուրդը զարգացած՝ կու գայ այն եզրակացութեան թէ ինքն է այլեւս իր տէրը եւ ազատ հաւասարութեան սկզբունքով: Ապա ժողովն անցաւ օրակարգի հարցին: Երկար վիճաբանութիւններ եղան այս մասին, որոնց համառօտութիւնն է թէ՛ միութիւնները պէտք է լինին կուսակցական եւ ենթարկուած Դաշնակցութեան ծրագրին եւ թէ՛ անոնք որ տխուր անցեալ ունին, չպէտք է ընդունուին այդ միութեանց մէջ, թէ՛ միութիւնք ազգայնական ըլլան եւ ո՛չ միջազգային, այսինքն երբ գիւղ մը խառն ազգաբնակչութիւններ գտնուին, օրինակ, հայ, քիւրտ եւն, պէտք է առանձին առանձին միութիւններ կազմեն դաշնակցական ծրագրի ուղղութեամբ, եւ ջանալու է որ այդ տակտիկով օտարացեղ տարրերն էլ կազմակերպուին ու զուգընթացաբար յառաջ երթան: Սոյն որոշումն էլ միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ:

ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ ԵՒ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐ.— Այս հարցերի լուսաբանութեան համար կարդացուեցան կանոնագրէն անոնց վերաբերեալ յօդուածները, ա՛յն է թէ քաղ. խմբեր կազմակերպութեան ապրանք՝ են եւ իրենց վաստակը անոր կը պատկանի եւն: Ոմանք դիտել տուին թէ քաղ. խմբերը մարտական ենք ճանաչում, որովհետեւ փորձով տեսնուած է որ քաղ. խմբեր տեղ-տեղ ամսավճար չտալով կը մեկնին եւ մենք բան մը չենք կրնար ընել անոնց եւ ուրիշներն էլ կը հետեւին անոնց. ատոր համար կ'ուզենք որ քաղ. խմբերը մարտական ճանչցուին. ոմանք ալ պնդեցին թէ քաղաքի մը մէջ մարտական խմբեր մաքուր անհատներէ կազմելէ յետոյ, դուրս մնացած արհեստաւորներէն գեղեցիկ համբաւ ունեցողներէն արհեստակցական միութիւններ կազմելու է բանուորներէն՝ բանուորական միութիւններ. վաճառականներն ալ ընտրութեամբ կրնան օժանդակներ ըլլալ անոնց: Ժողովը յետ խորհրդակցութեան ընդունեց քաղաքական խմբերու միութիւնը համաձայն կանոնագրի, քաղաքական մարտ մղել կարենալու համար:

Գալով մարտական խումբերու կազմութեան հարցին, ոմանք յայտնեցին թէ մարտական խումբերու գէնքը պէտք է կազմակերպութիւնը հայթայթէ, ոմանք ընդդիմաբանելով առարկեցին թէ իւրաքանչիւր գիւղուր իւր հաշուով պէտք է գլխուի, կամ տեղական միջոց-

ներով, ոմանք թէ՛ երկիրը քանդուած, ժողովուրդը տնտեսապէս փճացած է, եթէ իր վրայ ձգուի գէնքի հայթայթումը, գուցէ հաւանի, բայց անկարող ըլլալուն՝ կը յետաձգէ. պէտք է ուրեմն որ տեղացիք հաւաքաբար հոգան եւ յանձնեն զինուորին եւ այդ հաւաքաբար առնուած գէնքը պէտք է պատկանի գիւղին: Ոմանք էլ կանոնագրի տրամադրութեան վրայ յենելով բացայայտեցին թէ՛ ամէն մարտական խումբ առանձին գէնք պէտք է ունենայ. որն որ ի վիճակի է եւ գէնք չ'առնել, կը նշանակէ թէ յեղափոխական զգացում չունի. իսկ այն որ իսկապէս աղքատ է եւ արժանի է, Դաշնակցութեան պարտքն է զինել զայն՝ որ պատրաստ է իր կեանքը տալ: Մէկ խօսքով իւրաքանչիւր մարտական խումբ կամ մարմին միաժամանակ պիտի ունենայ իր սեփական աշխատութիւնը եւ առանձին գէնքը. հակառակ պարագային եթէ աղքատ է, կազմակերպական եւ կամ ժողովրդական գէնքեր կը տրուին. ընդհանուր գործի ատեն կազմակերպական, իսկ մասնաւոր պարագաներում ժողովրդական, այդպէս էլ ծախքերը կը հոգացուին ընդհանուր պարագաներում: Սկզբունքով ընդունուեցաւ մարտական խմբերի կազմակերպութեան համար կանոնագրի տրամադրութիւնը:

Ա. Քաղաքական խմբեր.— 1. Դաշնակցութեան քաղաք. խմբերի մէջ մտնում են ազատ պրոֆեսիաների պատկանողները, ինչպէս եւ այն բոլոր անհատները, որոնք թէեւ չեն պատկանում իրենց տնտեսական դրութեամբ աշխատաւորական բանակին, բայց եւ այնպէս թողնում են իրենց դասակարգային) հայեցակէտը եւ ընդունում աշխատաւորական) դասակարգի թէ՛ քաղ. եւ թէ՛ տնտեսական տեսակէտը, ուրեմն իբրեւ այդպիսիներ քաղաքական խմբերը չպիտի ունենան իրենց ուրոյն տնտեսական քաղաքականութիւնը, այլ իրենց ամբողջ գործունէութեամբ պիտի նպաստեն աշխատաւոր դասակարգի թէ՛ տնտեսական եւ թէ՛ քաղաքական նպատակներին հասնելուն:

2. Քաղաքական խմբերի ամբողջ եկամուտները յատկացուում են կուսակցութեան սնտուկին:

3. Քաղաքական խմբերի անդամները վայելում են Դաշնակցութեան գործօն անդամի բոլոր իրաւունքները:

Բ. Մարտական խմբեր.— Շրջ. ժողովը գտնելով, որ մարտական խմբերի կազմակերպելու կարիքը աւելի քան կարեւոր է, մասնաւոր յառաջիկայ քաղաքակ. յանկարծակիների առաջն առնելու եւ մեր յեղափ. ակտիւրի իրագործման համար, առանձնապէս շեշտուած է մարտական խմբերի կազմելու անհրաժեշտութիւնը, չչեղուելով սակայն կանոնագրի 147-151 [յօդուածները] եւ ծանօթ[ագրութիւնները]:

9.- Սկսարկութիւնը կը վերաբերի գէնքերու եւ կուսակցապատկան այլ գոյթերու:

9. Զինավարժութիւն.— Ի նկատի ունենալով, որ ամէն մի յեղափ. կուսակց. մէջ զիտակցութիւն տարածելու հետ միասին անհրաժեշտ է նաեւ զինավարժութիւն ամէն տեսակ յեղափ. ձեռնարկները համար, շրջանային ժողովը որոշում է զինավարժութիւնը բաժանել երկու մասի՝ տեսական եւ գործնական. տեսականը պիտի անցնել անխտիր բոլոր դ[աշնակցականներ]ի հետ, ունենալով յատուկ ինստրուկտորներ, իսկ գործնականը անցնել այն վայրերում որտեղ այդ հնար է իրագործել:

ԻՆՔՆԱՊԱՄԱՆՆԵՐԻ ՈՒՌԻՆԻՆ.— Շրջանային ժողովն այս հարցի շուրջն էլ երկար վիճաբանութիւններ կատարեց, որոնց ամփոփումն է.— նկատելով որ ներկայ հանգամանքներին մէջ իսկ ժողովուրդը պէտք ունի ինքնապաշտպանութեան, ամէն պատահականութեանց եւ անակնկալների առջեւ պատրաստ ըլլալու համար, անակնկալներ՝ որոնք պատահեցան կովկաս վերջին ընդհարումների ժամանակ եւ վերջերս էլ կիլիկիան սահմաններում, ուստի հարկաւոր է ինքնապաշտպանութեան լուրջ հարցին հանդէպ ամէն զոհողութիւններ յանձն առնել: Երբ տեսնում ենք որ ինքնապաշտպանութեան բնագոյր նոյնիսկ կենդանեաց մէջ որոշ ի յայտ կու գայ, պէտք չէ որ մարդ էակը անտարբեր գտնուի այդ երեւոյթների հանդէպ, միայն թէ ժողովը լուրջ պէտք է ստանձնէ այս բեռը, թէ ոչ Դաշնակցութեան վրայ պիտի ծանրանայ, հոս է խնդիրը: Ոմանք դիտել տուին թէ՛ եթէ ժողովուրդին վրայ թողուի, գուցէ շահագործեն գանձը եւ կեղծ գէնքեր տան, ինչպէս եղաւ երբեմն կովկասի մէջ, իսկ ոմանք էլ առարկեցին թէ հարկաւոր է որ կազմակերպութիւնը ստանձնէ խիստ գաղտնի միջոցներով եւ արժան գնով ժողովուրդի հաշուին գէնքեր հայթայթել եւ տալ ժողովուրդին եւ ցուցակագրել որ չկորսուին:

Այս առթիւ ժողովը սոյն եզրակացութեան յանգեցաւ եւ ընդունեց հետեւեալ բանաձեւը.

«Ըստ առաջարկութեան Շրջանային ժողովի կազմակերպութիւնը կը ստանձնէ ժողովուրդեան ինքնապաշտպանութիւնը կազմական եւ ժողովուրդական միջոցներով յառաջ տանի»:

ՀԱՄԵՐԱՇ ԽՈՒԹԻԻՆ.— Շրջանային ժողովս ի նկատի ունենալով որ ամէն պարագայում հարկաւոր է դրացի ցեղերի հետ համերաշխութիւն պահել, կապուած լինելով միմեանց հետ միեւնոյն հայրենիքի քաղաքական թէ տնտեսական շահերով եւ թէ կուլտուրական շարժումով եւ ազատագրման կռուի պայքարով: Նկատելով որ Դաշնակցութիւնն էլ մերժում է անջատումի գաղափարը եւ պարտադրում լաւ յարաբերութիւններ մշակել դրացի մասսաների հետ հնարաւորութեան սահմանում, ուստի եզրակացութեան յանգելով սոյն բանաձեւը ընդունեց:

ա.- Սերտ համերաշխութիւն հարեւան ժողովուրդի ազատական տարրերի հետ:

բ.- Աշխատաւոր եւ հարստահարուած մասսաների հետ:

գ.- Ազատական կուսակցութիւնների հետ եռանդուն պրոպագանդայի միջոցաւ:

ՊՐՈՊԱԳԱՆԴԱ.— Շրջանային ժողովը այս հարցին վրայ վիճաբանութիւն կատարելով հետեւեալ եզրակացութեան եկաւ եւ ընդունեց սոյն բանաձեւը:

«Ժողովուրդի մէջ պրոպագանդան օգտակար դարձնելու համար մեզ հարկաւոր են միօրինակ ուղղութեամբ պատրաստուած պրոպագանդիստ եւ կեդրոններում հիմնելով պրոպագանդի դպրոցներ եւ կազմակերպիչ ուժեր, որոնք պէտք է կազմակերպութիւնը դրկէ մեզ, ի հարկէ մեր հաշուով. պահանջ դնել որ կազմակերպութիւնը ունենայ իրա մասնաւոր թերթեր Պոլսում եւ գլխաւոր շրջաններում շաբաթաթերթ կամ օրաթերթ, որպէսզի մեր ծրագրային սկզբունքներն եւ թէ պահանջները տեղական բարբառով եւ լեզուներով տարածուին ժողովուրդեան մէջ. ընդունելով այն հանգամանքը որ կազմակերպութեան ընդլայնման ամենաուժեղ միջոցներից մէկը պրոպագանդան է, պէտք է առաջարկել կազմակերպութեան որ պրոպագանդի համար որոշ պիւտճէ յատկացուի:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԵՐԸ ԴԵՊԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Շրջանային ժողովս երկար վիճաբանութիւններէ եւ թեր ու դէմ կարծիքներ փոխանակելէ յետոյ, հետեւեալ բանաձեւ ընդունեց միաձայնութեամբ:

«Ազգային կուլտուրական բոլոր գործերի տէր եւ տնօրէն ճանաչելով ազգի աշխատաւոր դասակարգը, Դաշնակցութիւնը իբրեւ աշխատաւոր դասակարգի ազգային կուլտուրական շահերի պաշտպան կուսակցութիւն՝ ամենաուժեղ պրոպագանդա պէտք է մղէ: Այդ հաստատութիւնների օրէնսդիր եւ գործադիր իշխանութիւնը ազգային եւ պետական սահմանադրութեամբ յանձնել ռամկավարական ուղղութեամբ ընտրուած ժողովուրդական ներկայացուցչութեան ձեռքը, իսկ մինչ այդ, գործնական կեանքում ուժեղ նախաձեռնութիւն ցոյց տանք համապատասխան ձեռնարկներով մէջ, իսկ մասնաւորապէս ի նկատի ունենալով Տարօնի տնտեսական եւ կրթական աննպաստ պայմանները, իր պատասխանատուութեան տակ վերցնել կրթական գործը եւ եկող ուսումնական տարուանից մեր շրջանում բաց անել տալ մի շարք տարրական, երկրորդական եւ միջնակարգ դպրոցներ, ինչպէս եւ որբանոցներ, գրադարան-ընթերցատուններ, միաժամանակ աշխատել մեծ թուով հասուն եւ կարող կրթական ուժեր իբր տեսուչ, վարժապետ տեղաւորել մեր շրջանը, իսկ օտար միսիոնարութեանց դպրոցների եւ որբանոցների հետ անպայ-

ման գալ որոշ եզրակացութեան, ի նկատի ունենալով հայ աշխատաւոր ժողովուրդի ազգային եւ հայրենասիրական մտաւոր յառաջդիմութիւնը, իսկալ ունենալով ապագայում անհատի ազատ, բազմակողմանի եւ ներդաշնակ զարգացումը հասարակութեան մէջ»:

ԴԱՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՌԻՒԹԻՒՆ.— Շրջանային ժողովը այս հարցը վիճաբանութեան դնելով հետեւեալ կարծիքները փոխանակեց: Ոմանք պնդեցին թէ քանի որ գիւղերում կառավարութեան կողմից մէծ իս կայ հաստատուած, դատական հարցերը նրանք թող վերցրնեն, որպէսզի կառավարութիւնը սխալ գաղափար չկազմի կազմակերպութեան վրայ. ոմանք պնդեցին թէ ռէս-մէճլիս գուտ կառավարական տիպեր են եւ արդարութեամբ չեն վճռել դատերը, ուստի հարկաւոր է որ տեղական խումբերը վերահսկեն անոնց. ոմանք էլ ծանրացան այս կէտի վրայ թէ աւելի օգտակար է որ առհասարակ տեղական խումբերից առնուին ռէս-մէճլիսները: Ժողովը այս մասին եզրակացութեան յանգելով հետեւեալ բանաձեւը ընդունեց:

«Նկատելով որ կազմակերպութեան մասնակցութիւնը դատաստանական խնդիրների մէջ անցեալում մի արդիւնք չտալով հանդերձ, ընդհակառակը խոշոր չափով վնասել է կազմակերպական գործին. միայն թէ նկատելով մասնաւորապէս մեր շրջանի կառավարական դատական բաժնի տգէտ, ապօրինի, գեղծարար եւ յատկապէս հայատեաց ընթացքը եւ հարստահարուած գիւղացի ժողովուրդեան տնտեսական եւ բարոյական անկումը, որոշեց գիւղերում ռէս-մէճլիսները ընտրել մաքուր եւ վստահելի տարրերից, առաջնորդող սկզբունք տալով նոցա «միջնորդ դատարանի» սխտեմը նոցա յանձնել դատական գործերը, որոնց վճիռները օրինական են ճանաչում եւ կառավարութեան առաջ»:

Հ. ՅԵՂ. ԳՈՐԾՈՒՆԷՌԻՒԹԻՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍԻ, ՊԱՐՍԿԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅԿԻ.— Շրջանային ժողովը ծանօթանալով Դաշնակցութեան կովկասում եւ Պարսկահայք կատարած գործունէութեան եւ նոցա արդի կացութեան, որոշեց նախ իր շնորհակալութիւնը արձանագրել հայ կազմակերպութեամբ աշխատաւորներին իրենց 18ամեայ ցոյց տուած անձնուէր գործունէութեանը նուիրուած տաճկահայ ազատագրութեան, եւ ապա ողջունելով նոցա «ազատամարտի» մղած կռիւներն ու կատարած աշխատանքները, իւր բարոյական պատրաստակամութիւնն էլ յայտնում ի պահանջել հարկին կատարել իր պարտականութիւնը չխնայելով իր բարոյական ամէն կարգի աջակցութիւնները:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆԵՐ ԴԵՊԻ ԵՒ ՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՋԱՄՏՈՒԹԻՒՆ.— Շրջանային ժողովը յետ խորհրդակցութեան ընդունեց միաձայնութեամբ

հետեւեալ բանաձեւը:
«Նկատի ունենալով խնդրի լրջութիւնը եւ ժողովի այդ մասին ունեցած անձեռնհասութիւնը, որոշում է թողնել V Ընդհ. ժողովին միայն առանձնապէս մատնանշել հայ ժողովուրդին շրջապատող այն բացառիկ հանգամանքները, որոնք պատճառ են դառնում մինչեւ այժմ էլ բոլորովին չկտրուել եւրոպական միջամտութիւնից»:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ ԵՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ.— Շրջանային ժողովը միաձայնութեամբ ընդունեց երկրի Սթամբուլի ժողովի այդ մասին եղած բանաձեւը:

«Ի նկատի ունենալով դաշնակցական մարմինների քաղաքական պատճառներով թուլացած դրութիւնը, Ռայոնական ժողովն որոշեց դիմել Արեւելեան եւ Արեւմտեան Բիւրոների շտապեցնելու համար Դաշնակցութեան Խորհուրդի գումարումը Լիսոնմ¹⁰ եւ նրանից անմիջապէս յետոյ Ընդհանուր ժողովը նոյն տեղում: Ընդհանուր ժողովի կազմի հարցում չգրադուել ցենզով, այլ որչափ կարելի է շատ թուով հրաւիրել թէ՛ գործիչ ընկերներ եւ թէ՛ այնպիսի մարմինների ներկայացուցիչներ, որտեղ անցեալում եղել է յեղափոխական ակտիւ գործունէութիւն, եւ նմանապէս նրանց, որոնք մօտ ապագայում պիտի համապատասխանեն դրամական եւ կազմակերպական ցենզին:

ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԵՒ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ.— Շրջանային ժողովը ի նկատի ունենալով երկրի պայմանները, միաձայնութեամբ ընդունեց Սեպտեմբերը՝ Շրջանային եւ Հոկտեմբերը՝ Ռայոնական ժողովի ամիս ընել: (Օրակարգի հարցերը նախօրօք կը մշակէ Կ. Կ.-ն եւ կը դրկէ կոմիտէներին եւ ենթակոմիտէներին):

ԵՐԿՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Միաձայնութեամբ ընդունուեց Երկրի Սթամբուլի ժողովի յօդ. 17 բանաձեւը:

ա) Ի նկատի առնելով, որ երկրի լուրջ եւ բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնը չափազանց կարեւոր է եւ կարօտ մասնագէտ ուժերի գործակցութեանը, Ռայոնական ժողովը Բիւրոների լուրջ ուշադրութիւնն է հրաւիրում այս հարցի վրայ եւ առաջարկում է օր առաջ ձեռնարկել այս գործին, որոշ գումար յատկացնելով այդ նպատակի համար, կազմակերպական ընդհանուր միջոցներէից:

բ) Ի նկատի առնելով որ հայ ազգաբնակչութեան թուր մասին ոչ մի որոշ ու ճշգրիտ տեղեկութիւն չունինք ներկայումս, մինչդեռ այդ չափազանց դժուարացնում է մեր ինքնաճանաչութիւնը, Ռայոնական ժողովն

10.- Կ. Պոլսում:

որոշեց յանձնարարել Դուրան-Բարձրալանդակի մարմիններին, անմիջապէս ձեռնարկել իրենց ձեռքի տակ գտնուած միջոցներով: 1) Հայ ազգաբնակչութեան մարդահամարը: 2) Մանրամասն տեղեկութիւններ Հայերից բռնի կերպով գրաւուած Հողերի քանակի մասին 1894 թուից սկսած, լինի այն քրդերի գրաւած, թէ մուհաճիրների համար կառավարութեան կողմից խլուած եւ 3) Բացի Հայ ազգաբնակչութեան թուից, հաւաքել նաեւ դրացի միւս ազգութիւններու մասին տեղեկութիւններ, օգտուելով կառավարութեան դոկիւմենտներից:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒՄԸ.— Ընդհանուր կէտերից առաջին յօդուածի մասին երկար թեր ու դէմ վիճաբանութիւնից յետոյ հարց ծագեցաւ թէ այդ կէտը ծրագրային է թէ ոչ: Երկու հոգի գտան ոչ ծրագրային, 2 հոգի չէզոք, իսկ երեք ընկեր գտան բոլորովին ծրագրային եւ որոշուեց որ մնայ:

Երկրորդ յօդուածն ենթարկուեց մի փոքր փոփոխութեան: Թուրքաց Հայաստանը կը կազմէ կայսրութեան անբաժան մասը եւ հիմնուած վիլայեթական ապակեդրոնացման սխտեմի վրայ, կը վարէ իր տեղական գործերը, ինչպէս Տաճկաստանի միւս բոլոր վիլայեթները:

11րդ յօդուածի 5րդ կէտը՝ երրորդ տարուանէ, իսկ վերջին կէտին վրայ աւելացնել իսկ պետական դպրոցները յաճախող ոչ թուրք տարրերի լեզուների դասախօսութիւնը՝ առաջին տարուանէ:

20րդ յօդուածի ծանօթութեան բ. մասի վրայ աւելացնել չպիտի գանձուին գիւղացի, աշխատաւոր, արհեստաւոր դասակարգից: այլ պիտի գանձուին միայն բէգերից, գիւղատէրերից, կալուածատէրերից եւ աղաներից:

Քննել մինչեւ այժմ հաւաքուած հարկերը եւ ապա գանձել յետամնաց տուրքերը, ներելով աշխատաւոր դասերի մնացորդները եւ գանձելով աղա-բէգերի արտոնեալ դասերի յետամնաց տուրքերը:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐ.— Երջանային ժողովը որոշեց մարմինն յանձնել ներքին կանոնադրերի կազմութեան համար դիմել Արեւելեան Բիւրոյին, որպէսզի Երկրի Արդ Ռայոնական ժողովին ներկայացնեն ներքին կանոնադրերի նախագծերը, ի լրացումն, ի հաստատութիւն եւ ապա ի գործադրութիւն, իսկ մինչ այդ ղեկավարուել կողակասի Երջ. Ժ. մշակած ներքին կանոնադրով եւ մայր կանոնադրով:

ԲԻՒՐԱԿՆԻ ՀԱՐՑԸ.— Երջանային ժողովը որոշեց գրաւոր հարցում ընել Բիւրակներ¹¹ մարմինն թէ ի՞նչ պատճառներու տակ բաժնուեցան եւ հիմա ինչո՞ւ համար վերստին կ'ուզեն միանալ Դուրան-Բարձրալանդակին եւ յայտնել Բարձրաբերդի¹² կ. կ.ին այդ մասին:

ՊԻՒՏՃԷ.— Երջանային ժողովը այս հարցին շուրջը երկար վիճաբանութիւններ կատարեց եւ պահ մը բուն հարցէն շեղուելով դիտողութիւններ եղան թէ Տարօն-Սասուն ամէնէն աւելի վնասուած, քանդուած ե յեղափոխական տեսակէտից գործունէութիւն ցոյց տուած երկիրն է: սակայն նկատելով որ մինչեւ այժմ Դուրան-Բարձրալանդակի կազմակերպ. պիւտճէն մեծամասամբ կազմուած էր Արեւելեան Ա-ից եկած դրամական օգնութեամբ, իսկ այժմ՝ նախ որ կողակասի, Պարսկահայքի եւ Եւրոպահայքի¹³ բոլոր մարմինները ի վիճակի չեն նախկին նիւթական օգնութիւնը անելու եւ Բ.րդ.՝ որ ներկայ համեմատական ազատ պայմաններում մեր շրջանը որքան էլ տնտեսապէս քայքայուած լինի պիտի կարողանայ իր դրամական ցնեղը լրացնել եւ կազմել իր պիւտճէն, իսկ Բիւրոն ոյժերի համար իր հաշուոյն հրաւիրել ամէն մէկ կոմիտէական շրջանի համար մէկ կազմակերպիչ եւ ամբողջ Դուրանի համար երեք պրոպագանդիստ:

Սալնոյ ձորի համար երկու գործիչ, երկու պրոպագանդիստ եւ երկու շրջիկ: Ապահունեաց համար (Պուլանք, Մանազկերտ, Այնթապ¹⁴) 1 կազմակերպական գործիչ, 3 պրոպագանդիստ, 3 շրջիկ: Վարդոյի համար 1 կազմակերպիչ, իսկ պրոպագանդիստ Դուրանի վրայ: Գալով պիւտճէին, 40 տոկոս ինքնապաշտպանութեան, 20 տեղական ծախք, 20 կեդր. կոմիտէի սնտուկին, 20 կազմակերպական սնտուկին: պիւտճէի հարցը այսպէս փակուեցաւ:

Ժողովը օրակարգին անցնելէ առաջ, իբրեւ միջանկեալ խնդիր ընդունեց կարողալ Վարդան վրդ.ի, Գարմէնի, Մարգաբաթի, Սեպուհի եւ կորիւնի հրաժարական գրերն կեդր. կոմիտէի անդամակցութեանէն եւ որոշուեցաւ որ գործերն տարբեր եղանակով... յառաջ գնան, մինչեւ որ Ընդհ. Ժողովն այս մասին նոր կարգադրութիւններ անի, հետեւաբար հրաժարողներն այլեւս ազատ են կազմից... այլ սոսկ իբր դաշնակցական անհատ կը ճանչցուին:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՐՑ.— Նկատողութեան առնուեցաւ շրջաններից հասած խնդիրները, որով ոմանք իրենց անհատական զէնքերը կը պահանջէին: Այս առթիւ դիտել տրուեցաւ թէ՛ այն անհատական զէնքերը որոնք ընդհանուր գործերում նպատակին ծառայած եւ կորսուած են, անհար է ետ տալ փոխարինութեամբ, որովհետեւ զէնք ու զինուորը միասին զահաբերուած են, իսկ անոնք որ տակաւին կը մնան, իրենց տէրերուն դարձուին յետ ընտրութեան: Ժողովը այդ առթիւ թեր ու դէմ կարծիքներէ յետոյ որոշեց որ հնար եղածին չափ անհատական-

11.- Բիւրակն — Խնուսի կուս. ծածկաւորուցն է:
12.- Բարձրաբերդ — Կարին-Էրզրումի շրջանն է:
13.- Նկատի ունի զխաւորաբար Պալքաւանը:
14.- Այս Այնթապը աւան է Պայագլիտի շրջանին մէջ:

ներուն բաւարարութիւն տրուի օր առաջ:

բ.- Խմբական զէնքերու մասին եւս կարծիքներու փոխանակութիւններ ունեցաւ. ոմանք պատճառաբանեցին թէ քանի որ կազմակերպութեան անունով ձեռք բերուած են խմբական զէնքեր, նորից կազմակերպութեան կը պատկանին եւ սա իր յարմար դատած տեղերը կրնայ փոխադրել. ոմանք էլ առարկեցին որ անոնք իրենց պատկանած միջավայրին մէջ գործածուին միայն: Եզրակացութեան գալով՝ որոշուեցաւ խմբական զէնքերի դասաւորութիւնը թողնել կազմակերպութեան:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՁԻՆԱԿԱՆ ԵՒ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ԱՌԿԱՆ ՀԱՇԻՒՆԵՐԸ.— Երջանային ժողովը այս առթիւ վիճաբանելէ յետոյ՝ այն եզրակացութեան եկաւ, որ կազմակերպութեան կողմից քննիչ մարմին մը որոշուի եւ ինչվնտար մը պատրաստուի, որին մէջ արձանագրուին ամէն գոյքեր, որոնք կազմակերպութեան կը պատկանին, սկսած ասեղից մինչեւ ամենամեծ առարկան: Նոյնպէս նրա մէջ որոշակի գրուին գոյքի տեսակը, որակը ու կարեւոր հանգամանքները եւ թէ անոնք ո՞ւր կը գտնուին եւ որո՞ւ քով, եւ անոնցմէ ստացականներ առնուին: Երջանային մարմիններն ուրեմն պարտականութիւն կը վերցնեն կազմ. բոլոր գոյից մանրամասն ցուցակները դրկել կեդրոնին:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՖՈՆՏ.— Ժողովը յետ խորհրդակցութեան կ'որոշէ Դուրան-Բարձրալանդակի կոմիտէութեան համար երկու առանձին ֆոնտեր կազմել: Ա.- Մի ֆոնտ մասնաւոր սնտուկի մէջ պահել եւ մի միայն յեղափոխական ձեռնարկի համար գործածել: Բ.- Մի ուրիշ ֆոնտ էլ նահատակ ընկերների ընտանեաց համար:

Յեղափոխական ֆոնտը պէտք է կազմուի մայր գումարից % 5 առնելով եւ անոր յատկացնելով, իսկ երկրորդ ֆոնտը՝ այլեւայլ նպաստներով: Միաժամութեամբ ընդունուեցաւ սոյն բանաձեւը:

ՁԻՆՈՒՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ.— Ժողովը ի նկատի առնելով որ տեղ-տեղ հակառակ սահմանադրութեան զինուորական տուրքեր կը գանձուին եւ խնդիրը սկսած է թուլանալ, որոշեց որ այս առթիւ վերստին դիմումներ լինին բարլամենիին եւն եւ լուրջ միջոցներ ձեռք առնել ժողովրդին իր որոշման վրայ հաստատ պահելու. միաժամութեամբ ընդունուեցաւ սոյն բանաձեւը:

15.- Աշարը քերքի տասանորդ տուրքն է. միւլթեգիմը՝ տասանորդ տուրքը գանձող կապալառուց:
16.- Այլ խօսքով՝ քոչուորներու, իրենց անասուններով լեռ քարձրացող (քիւրտեր):

ԱՇԱՐԻ¹⁵ ՀԱՐՑԸ.— Երջանային ժողովը այս հարցի վրայ իր կարծիքներն յայտնեց այսպէս,- ոմանք կ'առաջարկեն որ ամէն գոհողութիւն յանձն առնուի, որպէսզի աշարը աճուողի չդրուի, այլ գիւղին յանձնուի. ոմանք պնդեցին թէ՛ քանի որ գիւղացին տնտեսապէս փճացած է եւ միջոցներ չունի գիւղի աշարն առնելու, ի հարկէ թուրքը պիտի առնէ. ոմանք էլ ընդդիմաբանեցին թէ՛ եթէ գիւղացիք կազմակերպուած եւ միաբան ըլլան, միւլթեգիմը¹⁶ ոչինչ չի կարող անել. օրէնքի հակառակ եթէ վարուի, միաժամն զօրաւոր դիմումներ անել եւ նախկին ռեժիմի տակ իրենց գործած ապօրինութիւնները չթողուլ որ կրկնեն. այս կերպով անոնք չպիտի յաջողին եւ հետզհետէ պէտք եղած շահը չկրնար ձեռք բերել, ստիպուած ետ պիտի կենան:

Վերջապէս ժողովը այն եզրակացութեան եկաւ որ պէտք է դիմել, պահանջել որ գիւղերը միմի ըլլան եւ այս հիման վրայ մէծխտի մէպուսին եւս պահանջ ընել որ թէ՛ աշար եւ թէ՛ աղնամ 10ին 1 ըլլայ ասկէ վերջ:

ԳԱՂԹԱԿԱՆ ՀԱՐՑ.— Երջանային ժողովը այս հարցը լուրջ ուշադրութեան առաւ եւ նկատելով որ տեղ տեղ շատ անխղճօրէն կը վարուին այն կարգ մը ընտանիքների հետ, որոնք երկար տարիներէ ի վեր եկած հաստատուած են գիւղերուն մէջ, ունենալով տուն եւ կալածոներ եւ սակայն գիւղական համայնքը գաղթական աչքով կը նային անոնց, թոյլ չի տար որ անոնք օգտուին գիւղին արօտավայրէն ու անտառներէն, որոշեց կըտրուկ միջոցների դիմել եւ պահանջել որ անոնք իբրեւ գիւղացի ճանչցուին եւ նոյն իրաւասութիւնները վայելեն ինչ որ միւսները, իսկ անոնք որ մօտատեններ իրենց հողերը թողնելով՝ ուրիշ գիւղեր գաղթած են, շրջիկի միջոցաւ քննուին. եթէ հնարաւորութիւն ունին, դարձուին իրենց բնակավայրը. հակառակ պարագային հոն թողուին. այս բանաձեւը միաժամութեամբ ընդունուեցաւ:

ՄՈՒԹ ՏԵՌՈՐԵՐԻ ԳՈՐԾԵՐԸ.— Ժողովը նկատելով որ այս խնդիրը սերտ կապ ունի կազմակերպութեան ներքին խնդիրների հետ, պէտք է թողուլ կազմակերպութեան. իսկ կողմնակի տեռորներուն՝ կազմակերպութիւն պատասխանատու չէ եւ կրնայ թերթերով յայտարարել:

ՔՈԶԱՐՆԵՐԻ¹⁶ ՀԱՐՑ.— Ժողովս միաժամութեամբ որոշեց ամէն միջոց ձեռք առնել քոչարների շարժումների սովորութեանց առաջն առնելու համար:

ԲՈՆԻ ԵՒ ԱՊՕՐԷՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ ԳՐԱԽՈՒՄ ԱՆՇԱՐԺ ԿԱԼՈՒԱՄՈՑ ԵՒ ՎՆԱՍՈՒՅ ՀԱՐՑ.— Ժողովս կ'որոշէ ամէն միջոց ձեռք առնել եւ հնարաւորութեան սահմանի մէջ ձեռք բերել գաղթական հայոց

բռնի գրառուած կալուածներն եւ զանոնք գրառող քիւրդ, թուրք բռնապետներն հայոց գիւղերէն դուրս վտարել:

ԳՈՄՍ ԳԻՒՂԻ 43 ՄԱՐՏԻԿՆԵՐԷ ԾԷՐԻԱԹՈՎ ԱՐԵԱՆ ԳԻՆ ՊԱՀԱՆՋԵԼՈՒ ՀԱՐՑ.— Երջանային ժողովս ի նկատի ունենալով որ Գոմսի մէջ կատարուած սպանութիւնք, որոց փոխարէն արեան գին կը պահանջէ կառավարութիւն, զուտ յեղափոխական գործ են եւ ընդհանուր բնոյթ ունին. նկատելով որ այդպիսի դէպքեր ուրիշ տեղեր ալ պատահած են, ուստի կ'որոշէ թէ՛ կազմակերպական եւ թէ՛ ժողովրդական բուռն միջոցներով ամէն տեղ դիմումներ ընել եւ պաշտպանել այդպիսի յեղափոխական ընդհանուր դատեր:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏՆԻՉՆԵՐԻ ՀԱՐՑ.— Ժողովս նկատողութեան առնելով այս հարցը եւ ընդունելով թէ՛ դաւադրական գործողութիւնք հարկաւոր են այս երկրում, որոշեց կազմակերպութիւնից բոլորովին անկախ ուրիշ մարմնի յանձնել զայն, թէ՛ մատնիչ, թէ՛ զեղծա-

րար լինին նրանք եւ անոնց թողուլ պատիժների կիրառութիւն: Սոյն բանաձեւը միաձայնութեամբ ընդունւեցաւ:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔ.— Ժողովս կ'որոշէ որ յանուն կազմակերպութեան՝ գործիչների միջոցաւ առնուած եւ ծախսուած պարտքերն, փաստացի ապացուցուելէ յետոյ, ընդունելի նկատուին, Ընդհ. ժողովը պիտոճէ յատկացնելէ յետոյ, իսկ խմբական եղած ծախսերին կազմակերպութիւն պիտի տայ անդորրագիր: Սոյն բանաձեւը միաձայնութեամբ ընդունուեցաւ:

ՎԱՐԴՈՅԻ ՍԱՐՈՒՆԱՆԵԱՆՆԵՐԻ 15 ՈՍԿԻԻ ՀԱՐՑԸ.— Ժողովս տեղեկանալով որ անցեալ տարուան Երջանային ժողովին որոշուած էր որ Աստուածատուր էֆ. 10, իսկ Աւետիս էֆ. 5 ոսկի տուգանք պիտի տային. նոյնպէս որոշուած էր որ Աւետիս էֆ. մի հրացան եւ մի ատրճանակ եւս տայ, սակայն ցարդ այդ որոշումը գործադրուած չըլլալով որոշուեցաւ վերստին պահանջել այդ դրամական տուգանքը եւ զինական պահանջները:

Փաստ. 697-167

Յանձնարարութեամբ պ. Մուրադի¹⁷

Բ 2.- ՏԱՐՕՆԸ*

Հայ ազգաբնակ գաւառների մէջ էն ցաւատանջ, էն սոսկալի տագնապներ կրողը եղել է Տարօնը. էդ երկրի ցեղական արիւնն ու գործունէութիւնը նկարագրելը շատ անհարկի եմ համարում, քանի որ իմ կարծիքով չկայ մի հայ որը քիչ շատ բան իմացած չլինի դրա բնակչային նկարագրութեան եւ իր ծոցից ծնուած հերոսների պաշտելի գործունէութեան վրայ. դա օրրաններից մին է հայ յեղափոխութեան, բնակավայրն է Մամիկոնեան սերնդին որ հայ պատմութեան ընթացքում, դարերի շարքում երբեք մուր չէ քսել իր ճակատին, որին հաստատում է 80ական թուականներից մինչեւ մեր օրերը անցած անցքերը: Ճակատագրական դատապարտումով կապուել է եղել պատերազմի, կռիւի հետ, եւ յաղթութեան դափնին չէ ուշացել պսակել նրա սիրելի ճակատը, բայց ինչ արած որ իր հարեւանները նոյնքան բարբարոս են որքան հայ ժողովուրդը ազատ կամքի տէր, ու եթէ էդ էդպէս չլինէր, երկիրը այժմ գտնելու էինք մի բարձր դրութեան մէջ, բարձր իր նիւթականովը, բարձր իր բարոյականովը, բարձր մտաւորականովը, սակայն ներկայիս մէջ դա միակ երկիրն է բոլոր աշխարհումը սովի, յետին աստիճան աղքատութեան ու արեան:

Ժողովուրդը ընդունակ է ամէն կերպ զարգացման, նրա միտքը թէ՛ եւ խոպան, բայց ուսանելու շատ հակամէտ, նա ունէ բնատուր ազգային որոշ նկարագիր, որոշ եռանդ ու արիւն, ու դեռ չէ այլասերել, ու եթէ իր հսկայ կարիքներին մի քիչ գոհացում տրուի, նա կը դառնայ մի էնպիսի ժողովուրդ որի տիպը չէ կարելի ճարել շատ տեղերում իսկ:

Մշոյ քաղաքում կայ մօտ 1200 տուն հայ, դրանցից 200 տունը հագիւ էս ձմրան տակիցը դուրս կը գան, մնացեալ ահագին գումարը, դաշտի ժողովուրդն էլ հետը մէկտեղ սովամահ կը լինեն. քաղցածների լեգէոններ արշալոյսից մինչեւ իրիկուն թափառում են մեր ետեւից, ու մենք երբ չենք կարող սրանց կշտացնել, իրանց հետ մենք եւս տանում ենք քաղցը, քանի որ մեր աչքերից արիւն արցունք է դուրս գալիս ու մեր ախորժակը չքաւորութեան էդ հսկայ բուրդի առաջ խցում է:

Օտար քաղաքներում ճիշդ է որ ունինք հարուստ հայեր, բայց ինչ անենք որ նրանք էլ այնչափ օգնութիւն են տուել որ տեղ չեն գցել մեզ նորից դիմում անելու, ու էդպիսով մենք նայած ժողովուրդի ներկայ դառնութիւնների վրայ, ճիշդն ասած, յուսահատուում ենք, չենք իմանում թէ՛ ո՞ր տեղից եւ ո՞ր միջոցներով կարելի կը լի-

նի մեզ ապրեցնել յուսահատ թշուառներին: Այնուամենայնիւ նորից դիմում ենք մեր հարուստներին, ունեւոր դասակարգին. ախր ի՞նչ անենք, թողնե՞նք մի սերունդ, մի ռազմիկ ցեղ որ սովամահ լինի: Ժողովուրդը իսկապէս մեռնում է մեռնում, ու եթէ սրանք էլ իրանց զթոտ սիրտերն ու առատատու ձեռքերը բաց չանեն, այլապէս Տարօնի հայը ոչ մի միջոց ունէ իր կեանքը ապրեցնելու:

* * *

Ասում է ժողովրդական մի առած թէ՛ վարդը իր փուշը ունէ ու միսը իր ոսկորը, հայն էլ իր գէշերը ունէ ու աւելորդ չեմ համարում դրա մի օրինակը գրելու: Թարգմանչաց վանքի ու որբանոցի վիճակի վրայ մի տեղեկութիւն առնելու համար էդ վանքը գնացի. իսկապէս շատ տխուր է դրութիւնը, ամէն բանումը պակասը, չքաւորութիւնն է փայլում իր տիրապետութեամբ, ու ես սիրտս կոտրած յետ վերադառնալիս հանդիպեցի մի երկու հայ գիւղ, դրանցից Ա. դ գանգատում էր թէ՛ իրանց գիւղը որ բաղկանում է 40-50 տանից, մէկդի գցելով ընդհանուր հարստահարութիւնը, արուել ու քանդուել է 10-15 տուն ու մարագ եւ մի պօլուկ¹⁸ զօրք էլ 8 տարի անընդհատ նստել է գիւղը, որի կարիքների մեծ մասը իրենք են հոգացել. երեւակայեցէք մի մարդ որ գրկուած է տնական բոլոր պէտքերից, դատապարտուած է եղել ուրիշի կարիքը հոգալ իր չունեցածովը. էդ տեղը առաջ է գալիս մի հարց. ինչո՞վ. ես հարցին չեմ պատասխանում. գցում եմ համայնքին իրա իմացածի համեմատ մեկնել: Էտիկից անցնում եմ Բերդակ գիւղը, հող էլ, այրուել ու քանդուել 25 տուն ու մարագ, բայց դրանցից աւելի ուշադրութիւնս դառնում է մի սեւ, մի սարսափելի տատի. գիւղացիներից շատերը բռնած մի մարդու՝ Գրօ Պօզէեանի ձեռքը բերում են ինձ մօտաստում են որ դա ժամանակին երաշխաւոր է եղել Մշոյ վերին թաղեցի Ապօ Մոսոյի մօտ մի մարդու որը նրանից վերցրել է 8 արծաթ փող. Ապօ Մոսոն իրա փողի տեղը դրա մի արտը 13 տարի անընդհատ միայն իր հաշւին ցանել քաղելէ զատ առել է 9 ոսկի ու 2 արծաթ եւս, ու դեռ մի ահագին գումար էլ պահանջում է կառավարութիւնից առած մի կտոր իլամով. մազերս տնկում են գլխիս վերայ. մտածում եմ երկար բարակ, բայց ոչ մի կերպով չեմ կարող վերլուծել էդ Ապօ Մոսօ ասուածի հոգին: Միթարութիւնը միայն էս տեղումն է որ էդ Ապօ Մոսոյի նմանները շատ սակաւ են, հագիւ մի քանի հատ. թէ՛ չէ հին գազան ռեթիմից առաջ դրանք արդէն կը քանդէին իրանցից ստորադասեալների տները:

17.- Սեբաստացի Մուրադի է:
18.- Գուճղ, զօրագուճղ:

* Սասնոյ մասին յաջորդիւ:

Փաստ. 697-169

Բ 3.- ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՍԱՍՆՈՅ

Սասունը Բչէրիկի եւ Մշոյ դաշտերը իրարմէ բաժնող լեռնագաւառ մըն է, որ կը սահմանուի արեւելքէն Խուլի եւ Մոտկանի լեռնաշղթաներով, արեւմուտքէն՝ Կէնճի լեռներով, հիւսիսէն Մշոյ եւ հարաւէն Բչէրիկի դաշտերով:

Տարածութիւնը հիւսիսէն հարաւ 24 ժամ, իսկ արեւելքէն արեւմուտք 30 ժամ է:

Լեռներու եւ լեռնաշղթաներու այս կուտակումից ձորերու մէջ եւ լանջերու վրայ գետեղուած են 87 հայ գիւղեր իրենց ճիւղաւորումներով:

Սասունի մէջ գիւղ ըսելով պէտք է հասկնալ փոքրիկ փոքրիկ գիւղերու մի խմբակ, որոնց իւրաքանչիւրը իր ծագումը առած է մայր գիւղէն, որուն թաղ կը համարուի, թէ եւ 1-2 ժամ հեռաւորութեան վրայ շինուած ըլլայ անկէ: Այս թաղերի մէկն ու մէկը տարիներու ընթացքին մէջ այնքան կը մեծնայ, որ իրմէ ալ բաժանուողներ ու իր շուրջը գիւղախմբումներ կազմողներ կ'ըլլան, կը դառնայ ինքնուրոյն գիւղ: Այս սկզբունքով կազմուած են Սասնոյ բոլոր գիւղերը եւ նոյն հիմքին վրայ կազմեր են 7 գաւառակներ, այսինքն Ա. Շատախ, Բ. Գաւառ կամ Միջին մաս, Գ. Մովսարի փէշեր, Դ. Տալուրիկ, Ե. Բուսանք, Զ. Խիանք, Է. Խուլք:

Հիւսիսային կողմէն կ'երկարի Կուռղը կոչուած լեռնաշղթան, որ Մուշ քաղաքը եւ Մշոյ դաշտը կը բաժնէ Սասունէն, եւ որու հարաւային փէշերու վրայ՝ արեւելքէն արեւմուտք երկարող ձորակին մէջ կը պարզուին Շատախի 10 գիւղերը: Ասի միակ գաւառակն է, որ փոքրիկ տափարակներ ունի եւ կը համարուի Սասունի գլխաւոր վայրը երկրագործութեան տեսակէտէն:

Այս տափարակներու էն գլխաւորն է Մըրկէ մոզան կոչուած սարահարթը, որ խոտալի մի փոքր դաշտ է:

Շատախի գիւղ(եր)ն են.—

	Հայ	Քիւրդ
1. Կէրմաւ	30 տուն	
2. Քոփ	45 »	
3. Իրիցանք	10 »	
4. Տափրկ	17 »	9 տուն
5. Գեղաշէն	15 »	
6. Շուշնամերկ	25 »	
7. Մէմալ	65 »	
8. Շէնրզ	55 »	
9. Կէլիէկանուման	15 »	
10. Կէլիէմսուր	20 »	3 տուն
[գումար']	297 »	12 տուն

Այս գաւառակը Մուշէն 4-5 ժամ հեռու եւ բաժանող տարածութիւնը, որ Կուռղը լեռնաշղթայի ելեւէջները կը լեցնեն, անմարդաբնակ է, ի բաց առեալ ամրան եղանակին՝ երբ Տիգրանակերտի դաշտէն քիւրդ աշիրաթներ իրենց խաշինքներով կու գան ու վրաննին կը հաստատեն հոն:

Շատախի արեւմտեան մասէն դէպի հարաւ կ'իյնայ Միջին մասը իր չորս գլխաւոր գիւղերով, որոնք են

	Հայ
1. Գալիէկուզան	120 տուն
2. Ալիանք	60 տուն
3. Աղբի	80 »
4. Իշինձոր	50 »
[գումար']	310 »

Գալիէկուզան ունի 18 թաղեր որոնք տարածուած են Անտոք լեռան արեւելքը եւ հիւսիս երկարող հովիտներու մէջ: Անտոքի հիւսիսը կ'իյնայ Ալիանք որ 8 թաղեր ունի:

Աղբի իր չորս թաղերով կ'իյնայ Անտոքի արեւելքը: Անտոքէն երկու ժամ հեռու դէպի հարաւ քչիկ մը թեքուած դէպի հարաւ — քչիկ մը թեքուած դէպի արեւելք — կ'իյնայ Կէփին լեռը որու հարաւային ստորոտի վրայ շինուած է Իշինձոր իր չորս թաղերովը: Անտոքի եւ Կէփինի արեւելքը, հիւսիսէն հարաւ, կը ձգուի Մովսարի թանձր շղթան որու թեւերուն վրայ շինուած են հետեւեալ գիւղերը:

	Հայ	Քիւրդ
1. Հիթէնք	35 տուն	
2. Խոժոժվանք	8 »	10 տուն
3. Արգիկ	10 »	
4. Հարկորք	15 »	8 »
5. Քրդամանք	15 »	
6. Հակուկնք	6 »	
7. Հոսնէր	1 »	
8. Քարավանք	3 »	
9. Խլհովիտ	8 »	
10. Արդիսու եւ Քորախու	12 »	
[գումար']	113 տուն	18 տուն

Քրդերու յարձակումները ցրուած են այս գիւղերու բնակչութիւնները, այնպէս որ այժմ անոնցմէ ոմանք հազիւ թէ գիւղ կարելի է անուանել, ինչպէս Հոսնէրը ուր միայն մէկ տուն մնացեր է:

19.- Չեռագրին սեռ «արեւելքէն», ինչ որ սխալ է:

Խուլք գաւառակը կ'իյնայ Անտոք եւ Կէփին լեռներու արեւմուտքը եւ ունի 7 հայ գիւղեր, ի բաց առեալ գուտ քրդականները:

Հայ գիւղերն են	Հայ	Քիւրդ
1. Գեղերվանք	80 տուն	
2. Ահարոնք	60 »	
3. Շուշէկ	15 »	10 տուն
4. Կասգէ	50 »	50 »
5. Փասուր	40 »	40 »
6. Էհար	30 »	
7. Ընձ[ա]քար	80 »	
[գումար']	355 տուն	100 տուն

Մօտ հինգ հարիւր երկրագործ քրդեր կը բնակին այդ գաւառակին մէջ, հայ գիւղերէն դէպի արեւմուտք: Տալուրիկի 11 գիւղերը միջին մասի հարաւային կողմը կ'իյնան եւ ամբողջութեամբ գրեթէ կը համարուին Տալուրիկի գիւղի թաղերը: Այս մասը Շատախէն 8-7 ժամ հարաւ է:

Յոֆուքար պատմական վայրը կը գտնուի այս մասին մէջ:

Գիւղերն են.—	Հայ
1. Հլողինք	25 տուն
2. Տալուրիկ	25 »
3. Հաքմանք	10 »
4. Դվալենք	15 »
5. Արդուինք	15 »
6. Փորի	15 »
7. Հոսնուտ	4 »
8. Հարթք	10 »
9. Սպաղանք	25 »
10. Զորեր	3 »
11. Եղկարտ	12 »
[գումար']	159 տուն

Խիանքը կը տարածուի Տալուրիկի ու Խուլքի հարաւը եւ Տալուրիկէն կը բաժանուի Սպիտակ սար եւ 20 այլ լեռնաշղթաներով: Մեծաւ մասամբ բնակուած է խիանցի կոչուած քիւրդ աշիրաթէն, որ մօտ 3000 անձ կը լինի: Խիանքի մէջ կան հետեւեալ 10 հայ գիւղերը

	Հայ	Քիւրդ
1. Պերմ	80 տուն	
2. Արխոնդ	20 »	
3. Պահամտա	20 »	15 տուն
4. Արսըք	15 »	10 »
5. Փառկա	40 »	
6. Սաղտուն	30 »	
7. Հեղին	15 »	

8. Արտկոնք	30 »	
9. Ընկուզնակ	40 »	
10. Սէվիթ	30 »	
[գումար']	320 տուն	25 տուն

Տալուրիկի հարաւային արեւելեան կողմն է Բուսանք իր 18 գիւղերով, որք են.—

	Հայ
1. Դաժպէտրիկ	4 տուն
2. Մարսթօ	10 »
3. Մքթէնք	22 »
4. Քաջառինք	15 »
5. Կորնկէս	7 »
6. Բսանք	9 »
7. Թարուկ	14 »
8. Տալհօր	3 »
9. Փշուտ	5 »
10. Մջգեղ	28 »
11. Խնձորիկ	23 »
12. Արթնիք	18 »
13. Պէլօենք	6 »
14. Մղրէ եւ Կրէ ձոր	12 »
15. Գոմք	18 »
16. Թաթանք	6 »
[գումար']	200 տուն

Այս գաւառը Տալուրիկէն կը բաժնուի Մովսարի շղթայովը: Մարաթուկ լեռը որ սրբավայր կը համարուի եւ Սասունի ամենաբարձր գագաթն է եւ որուն տեղացիները ջուխտակ գլուխ Մարաթուկ անունը կու տան, Բուսանաց գաւառի արեւելեան կողմը կ'իյնայ:

Մարաթուկի հիւսիսը եւ հիւսիսային արեւելքը կը բնակի յայտնի բալացի քիւրտ աշիրաթը, որ մօտաւորապէս 5000 անձեր ունի իր մէջ:

Վերի ցուցակներու հաշուէն կ'երեւի որ ամբողջ Սասունը ներկայիս ունի 1754 հայ տուն, եւ որովհետեւ սասունցիները կ'ապրին նահապետական կերպով, կարելի է իւրաքանչիւր տուն միջին հաշուով համարել 15 անձ, որով կ'ունենանք ընդամէն 26,310 բնակչութիւն մը:

Այս տեղի ժողովուրդը նահապետական մնացեր է իր լեզուի մէջ ալ որը ճոխ չէ, սակայն պահեր է շատ մը հայերէն հին բառեր եւ երբեմն քրդերէնէ փոխ է առեր: Բառերու հնչումը խորթ է եւ կը տարբերի նոյն իսկ իր շուրջը գտնուող հայ գաւառներինէն: Ո հնչումին տեղ ու կը գործածեն: Օրինակ՝ չոր եւ փոր բառերը շուր եւ փուր կը հնչեն եւ շատ մը բառերու ալ «ե»-ը կը փոխարինեն «ի»-ինչպէս վարդապիտ, խմբապիտ, Պիտրուս, եւն: Կ. Գ. Ք. գրերու հնչումը մօտ է արարատեան հայոց հնչումին: Բառերու արտասանութեան մէջ առաջին վանկը կ'երկարեն իսկ վերջինը կը հնչեն կտրուկ որպէս թէ շեշտ մը դրուած լինէր վրան:

ԿՐՈՆ.— Իր ժամն ու պատարագն, սուրբն ու սրբա-
վայրը միշտ ունեցած է սասունցին եւ միամիտ հաւատ-
քով մը կառուցած անոր։ Հայաստանեաց եկեղեցւոյ մէն
մի ծէսը, մէն մի արարողութիւն՝ սրբութիւն մը եղած է
անոր համար։ Կեդրոնական գիւղերու մէջ կան եկեղե-
ցիներ ու քահանաներ։

ԿՐԹԱԿԱՆ.— Որպէս լեռնական, նահապետական
ժողովուրդ, սասունցին զուրկ է դաստիարակութենէ։
Դպրոցներու գոյութիւնը շատ մօտ անցեալի մը հագիւ-
..... տարուած գործ է։ Հին ժամանակներ սասունցիք
երբեմնակի իրենց զաւակներէն ոմանք կը դրկէին Առա-
քելոց կամ Յովհաննու վանքերը «տիրացու» դառնալու,
որ իբր գիւղին տէրտէյր «վախճանէր», տեղը պարապ
չմնար, ժամն ու պատարագը չմոռցուէին։ Այսօր ալ հա-
գիւ Յնախնական դպրոցներ կը գործեն ամբողջ Սասու-
նի մէջ, ուր սասունցի մանուկը պարզ կարգալ մը կը
սորվի։

ՍՈՍՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Սասունցին, ինչպէս ամէն
ինքնուրոյն ժողովուրդ, ունի իր առանձնայատկու-
թիւնները։ Ասոնց մէջ գլխաւոր տեղ կը բռնէ իր ընտա-
նեկան կեանքի ամբաստիտութիւնը։ Պարզ է ան ինչպէս
մի մանուկ, ազատ՝ ինչպէս իր անառիկ լեռները ու մա-
քուր ինչպէս իր լեռնային օդը։

Հիմնուելով նահապետական սովորութիւններուն,
տան տարեցը ընտանիքին պետը կը համարուի, որուն
առաջը ամէնքը ազատ ու համարձակ են, բայց հրաման-
ներուն հնազանդ։ Միեւնոյն յարկին տակ կը բնակին
մինչեւ որդոց որդիք, այնպէս որ շատ անգամ ընտանի-
քին անդամներուն թիւը կը հասնի 30-40։ Քաղցրախօս
են իրարու հետ եւ ջինջ սիրով միմեանց կապուած։ Ոչ
միայն միեւնոյն յարկին տակ բնակողները, այլ միեւ-
նոյն ցեղէն սերող բոլոր հեռաւոր եւ մօտաւոր ազգա-
կանները սերտ կապով կապուած են իրար, մէկը միւսին
իրաւունքները պաշտպանող։

Սասունցին շատ բժախնդիր է իր ընտանեկան կեան-
քի մաքրութեանը, եւ որպէսզի տան կիներ էրկայ օճա-
խին շատ սերտ կերպով կապուած ըլլայ, ան դիմեր է
ծայրայեղութիւններու, օրինակ աղջիկը դեռ հագիւ
9-10 տարին լրացուցած հարսնութեան կը տանին, որ իր
ապագայ տան մէջը մեծնայ, ընտանեան իր շրջակայ-
րին եւ ընտանիքի կրթութիւնը առնէ, մէկ խօսքով տու-
նեցի ըլլայ եւ ոչ թէ օտար։

Ամուսնական խնդրին մէջ՝ կարեւոր տեղ կը բռնէ
առեւանգումը — սիրած աղջկան «փախցնելը» —։ Հոգ չէ
թէ աղջկայ համաձայնութիւնը առնուած է թէ ոչ, բա-
ւական է որ տղու կողմէ մարդիկ եւ ինքը փեսացուն
կ'ուզեն օրիորդին հարսնացնել։ Փեսացուի բարեկամ
«խորդերը» — կտրիճ երիտասարդները — կը հաւաքուին
մի գիշեր, դաւադրութեամբ մը դուրս կը բերեն օրիոր-

դին իր հօր տնէն եւ բռնի կը վերցնեն կը տանին։ Փեսա-
ցուն եւ առեւանգուած օրիորդը, նոյն գիշերը իսկ, գին-
լած քանի մը ընկերակիցներով կ'ուղարկեն հեռու մի
գիւղ եւ պսակել կու տան։

Կը վերջանայ հարս ու փեսայի հարցը եւ կը սկսի նոր
հարց մը — երկու խնամի գերդաստաններու թշնամու-
թեանց խնդիրը —։

Առեւանգելը կտրուութեան նշան է, այդ պատճառաւ
առեւանգուողի ազգակիցները անպատուութեամբ կը զգան
ինքզինքնին եւ հրացանները վերցրած կը յարձակուին
իրենց նոր բարեկամի «դաս»ին (ազգակիցներու) վրայ,
ցոյց տալու համար թէ, իրենց քաջութիւնը վար չի մնար
դիմացիներէն եւ թէ պատրաստ են իրենց նամուսը
պաշտպանել կեանքի գնով։ Երբեմն արխնահեղ կռիւ-
ներ տեղի կ'ունենան, որմէ ետք միջնորդներու միջամը-
տութեամբ, խնդիրը կը կարգադրեն տուգանք վերցնե-
լով եւ գիւղի հասարակութեանը ճշկերոյթ տալով։
Երբեմն այս կարգի թշնամութիւններ կը տեւեն տարի-
ներ, երկու կողմէն մարդասպանութիւններ տեղի կ'ու-
նենան եւ ցեղային անհաշտութեան հիմնաքարը կը
դրուի։ Այս կարգի դէպքերէն մէկը կը յիշեմ, որը կար-
գադրելու գործին մասնակցեցայ եւ տեսայ սասունցիի
ներքին մարդը, յամառ, բժախնդիր, վարպետ եւ իր
գործի հաշիւները գիտցող։ Միամիտ նահապետական
սասունցին, երբ խնդիրը իր ներքին գործերուն կու
գայ, ճարպիկ քաղաքագէտ է, խորամանկ ու կամակոր։
Շատ զարգացած է իրենց մէջ աշխրթական ազգակա-
պութիւն։ Իրենց հեռաւոր ազգականին հասցրած մէկ
վնասը ընդհանուր ցեղին կը համարեն եւ հաւաքաբար
կը պաշտպանեն վնասուողը։ Նոյն սկզբունքով, եթէ
համայնքի մը մէկ անդամը ուրիշ համայնքի մը անհա-
տից ունէ վնաս հասցուցած է, փոխարէնը կամ վրէժը կը
լուծեն անկէ՝ ով առաջին իրենց կը հանդիպի նոյն հա-
մայնքէն որուն կը պատկանէր վնասող անհատը — օրի-
նակ 903ի ձմեռ Գալիէկիզան գիւղը հանդիպեցաւ մի
հեղինցիի, գիւղացիներէն մէկը բռնեց անոր օճիքէն եւ
երեք մէծիտ կը պահանջէր ի հաշիւ մի ուրիշ հեղինցիի
որը հինգ տարի առաջ ապրանք գնած էր գալիէկիւ-
զանցիէն։ Հաւաքութեան գիւղացիները եւ բռնի պիտի
առնէին, սակայն միջամտեցինք եւ հեղինցիի խոստու-
մին վրայ թէ, վերադարձին դրամը պիտի գանձէ եւ բե-
րէ, թոյլ տուին որ գնայ։ Հետաքրքրուած այդ միջադէ-
պէն, հարցուիորձ ըրի, իմացայ որ, տիրող օրէնք է
ատի։

Սէմալ գիւղի մէջ կուուի մը միջոցին 15 տարեկան մի
տղայ քարով կը զարնէ կը կտորէ մի մարդու ոտք։ մի
ամբողջ տարի երկու կողմի մարդիկ ահագին վէճեր եւ
կռիւներ ունեցան իրարու հետ, մինչեւ որ միջամտու-
թիւններով խնդիրը կարգադրեցինք։

Այս ցեղապաշտպանական գիտակցութիւնը աւելի
բուռն է երբ խնդիրը քրդերու հետ է։ Տարիներ առաջ

Շէնրգ գիւղ կ'այցելեն խարկցի քրդերը, մի տան մէջ կե-
րակուր ուտելէն ետք, դգալ մը վերցրած դուրս կը
գնան։ Տան կիները՝ քրդական այդ յափշտակութիւննե-
րը կը նկատեն իբրեւ նախատինք մը եւ կը պահանջեն որ
դգալը ետ տրուի։ Քրդերը կը մերժեն դգալը վերա-
դարձնել եւ կ'աւելացնեն «եթէ ձեր մարդիկը կտրիճ են,
թող գան բռնի առնեն»։ Սասունցի կիներ ալ չի կրնար
տանիլ այս նախատինքը, հաւարը կը փրցնէ, գիւղը ոտ-
քի կը կանգնի, կին ու մարդ գինուած դուրս կու գան,
կուրը կը սկսի, 4 քիւրդ եւ 2 հայ կը սպաննուին, սա-
կայն սասունցի կիներ ետ կը ստանայ իր պոչը կտորած
դգալը։

Սասունցիի տեսակէտէ մարդու մը ամենամեծ ար-
ժանիքն է կուուի մէջ յանդուգն ըլլալ։ Այդ պատճառաւ
ալ օրիորդները կը գնահատեն այն երիտասարդը, որ
կուուի առաջին շարքին մէջ կը վագէ, որ մեռնելէ չի
վախնար։

Ոչ մի էրիկմարդ կուուի ժամանակ չի կրնար տուն
նստիլ եւ գերծիլ կնիկներու նախատինքներէն։ Կիները
այնքան պատերազմասէր են որքան էրիկմարդիկ։
Կուուի իրաւունքի պաշտպանութեան համար՝ ընդհան-
րական օրէնք է, անհրաժեշտ կարիք մը, ու կինը այն-
քան լաւ գիտէ կուուի որքան էրիկմարդը։ Հարիւրաւոր
օրինակներ կան ասոր, բայց ես կը յիշատակեմ իբրեւ
նմուշ միայն երկուսը։

1804-ի գարնան շէնրգցի ուշ Գրգոյի կիներ Շաքէն,
մի քանի կանանց հետ, տեղական սովորութեան համա-
ձայն, լեռ կը գնայ շալակով փայտ բերելու։ Մինչ փայտ
հաւաքելու գործով զբաղած էին վրայ կու գան մի քա-
նի քրդեր եւ կ'ուզեն խել շալակելու չուանները։ Սա-
սունցի կիներ երեք սովոր չէ կողոպտուիլ ու աւելի լաւ
կը սեպէ մեռնիլ՝ քան լսել իր վրայ հանուած երգը՝ թէ
կողոպտուած թալանուած է ջոսոտ քրդերէ։

Մանաւանդ Շաքէն չէր կրնար հանդուրժել, ինքը
առիւծ Գրգոյի կինն էր, պարտէր ցոյց տալ թէ իր էրկայ
արժանի կողակիցն էր։ կը յարձակուի չուան խող
քրդու վրայ, կը վերցնէ կը դնէ գետին ու ծուկը կը
զարնէ քրդու կրծքին։ Ետեւէն երկրորդ քիւրդը թրով
մի հարուած կու տայ Շաքէի ազդրին։ Կատաղած առիւ-
ծուհին կայծակի արագութեամբ ետ կը դառնայ, կը

բռնէ քիւրդը, կը պակեցնէ առաջին քրդու վրայ եւ
թուրը ձեռքէն կը խլէ։ Նոյն միջոցին միւս կիներն ալ
քարերով կը հալածեն քրդերու ընկերները։

Վեր կը կենայ Շաքէն, կարեւորութիւն չտալով ազդրի
վէրքին, թուրը ձեռքին յաղթական կը դիմէ դէպի Շէ-
նրգ։ Դեռ Շաքէի վէրքը չառողջացած կը սկսի աշնան
մեծ կուրը եւ վիրաւոր Շաքէն Անտոքի գագաթին վրայ
կը սպաննուի քիւրդերէ**։

Երկրորդ օրինակը Ալիանցի Հաւսէն է։ Երբ Թ4ին շէ-
նրգցիները եւ բաքրանցի քրդերը կուուի բռնութեան —
ու ասի կուուներուն էն առաջինն էր —, Հաւսէն հրա-
ցաններու ձայնը լսելով կը վերցնէ իր երեք որդիքը, Ալ-
իանքէն Շէնրգ կը փութայ օգնութեան։ Շէնրգցիները
դիրք բռնեցին բլուրի մը գագաթը եւ բաքրանցիները
հանդիպակաց մի ուրիշ բլուրի վրայ էին։

Հաւսէն դեռ բլուրի ստորտը չհասած կը պոռայ
«Կրակիր, կուուի, ուշ Գրգօ, եկողը Հաւսէն է իր ա-
ռիւծի կորիւններով»։ Երբ բլուրի գագաթը կը հասնի,
քրդերէն լեզուով կ'աղաղակէ. «Դէ՛ կորիւններս առաջ
անցէք, դուք ինձի հետ կուուողներու առաջին շարքերու
մէջ պիտի ըլլաք» ու կ'անցնի ամէնէն առաջի դիրքերը։
Թաղթանակ կը տանին այդ օրը, բայց կառավարական
դրդումով կուուը կը շարունակուի, ու մինչեւ վերջ,
ամէն կուուի մէջ՝ Հաւսէն, «իր առիւծի կորիւններով»
միշտ կուուողներու առաջին շարքերումն էր, մինչեւ որ
Անտոքի կուուին ինկաւ թշնամու գնդակով։

* Երբ մէկը թալանուի առանց բուռն դիմադրու-
թեան, որին մէջ վիրաւորուած չըլլայ ծանրապէս, գիւ-
ղին բանաստեղծները երգեր կը յօրինեն կծու քննադա-
տող ոճով։

** Հոս պարտիմ իբրեւ ծանօթութիւն ըսել թէ, սխալ
է լրագրողներու հաղորդած այն լուրը թէ Շաքէն մա-
նուկը կրծքին սեղմած ապառաժային ցցուածքէն վար
կը նետէ ինքզինքը դէպի անդունդ։ Ատի ստրուկ ժողո-
վրդին յատուկ է. սասունցի կիներ կարող է ամէն բան
ըլլալ բայց ոչ ստրուկ։ Շաքէի գերեզմանը կը գտնուի
Անտոքի գագաթ, ճիշդ հոն ուր ինքը կը մեռնի։

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ

Փաստ. 697-120

Գ. ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՔՂԻ ՊԱՒԱՌԻ ՕՍՄ. ԵՐԵՍՓՈՒՍԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՏՐՈՒԱԾ (Դեկտ. 18, 1908)

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ

Քղի լեռնային երկիր մ է, իր մշակելի հողերը պիտի բաւելին անոր շուրջ 80.000 բնակիչներու պէտքերուն, եթէ երկրագործական նոր մեթոտներու համաձայն մշակուէին անոնք եւ կարգ մը պէտքերու գոհացում տրուէին, որոնցմէ գլխաւորը կարելի է նկատել ջուրի պակասը. միւս կողմէ հագիւ ժողովուրդին պէտքերուն բաւական հողին մէկ մասը անմշակ կը մնայ հետեւեալ պատճառներով:

- 1.- Երկրագործական պանքան ծախելու պարտաւորուած հողերէն բաւական մաս մը իր անուան փոխանցած է, որոնք խոպան կը մնան:
- 2.- Երկրագործական պանքայէն եւ մալիյէ-էն¹ շատ մը հողեր աժան գներով ծախուած եւ մեծաւ մասամբ բռնակալներու ձեռք անցած են, որոնք մարապաներու² յանձնուած ըլլալով, բնականօրէն պահանջուած խնամքով չեն մշակուիր:
- 3.- Ժողովուրդին ամէնէն թարմ եւ ուժեղ տարրը, շուրջ 3000 հոգի, 20/40 տարեկան, պանդխտութեան դիմած է միշտ, որոնք պիտի ըլլային ամէնէն ժիր մշակները:

Մշակուած հողերն ալ սպասուած հասոյթը չեն տար հետեւեալ պատճառներով.

- 1.- Երկրագործական կենդանիները՝ ոչխար եւ արջառ, էղնաֆ³ ծանր տուրքին պատճառաւ վատնուելով՝ պայթարներու չգոյութենէն հիւանդութեամբ, պանդխտութեան երեսէն՝ խնամողներու պակասութենէն եւ քիւրտերու աւարառութենէն հետզհետէ կը նուազին, որով եւ կը պակսի պարարտացումի ամէնէն նախնական միջոցը, աղբը, որուն միայն ծանօթ է տգէտ երկրագործը:
- 2.- Քղիի ձմեռը Նոյեմբեր 1էն Մայիս 1 կը տեւէ իսկ շատ անգամ կը պատահի Նոյեմբերէն առաջ դեռ ձիւնը արտերը չծածկած՝ սաստիկ ցուրտ մը տեղի ունենայ եւ աշնանալցանը վնասէ: Մինչեւ որ ձիւները հալին ու երկրագործը գարնանացանը աւարտէ, արդէն անձրեւներու եղանակը անցած կ'ըլլայ, որով Քղի դատապարտուած է յաճախաբէս քիւրտութեան, թէեւ անձրեւին պակասը լեցնելու համար, չեն պակսիր աղբիւր-

ներ, առուներ եւ վտակներ, բայց Քղիի մշակելի հողերուն հագիւ 1/10ը կ'ուղողուի անոնցմէ, 9/10ը անջրդի է. այդ ջուրերէն օգտուելու համար մեծկակ ծախքերու պէտք կան, ինչ որ մէկ մի գիւղի ժողովուրդը անջատաբար եւ ինքն իրեն չպիտի կնայ գլուխ հանել:

- Քղիի մեծ վէրքը եղած է, ջուրի պակասութեան հետ պանդխտութիւնը, որոյ գլխաւոր պատճառները կ'ենթադրուին:
- 1.- Տրոց ծանրութիւնը եւ անոնց գանձումին ապօրէն խստութիւնը:
- 2.- Տրոց փոխարէն շատ մը մշակելի հողեր՝ ընդհանրապէս հայերունը, իրենց մէկ տասներորդը գնուող ծախելով, որով շատ մը երկրագործներ ապրելու միջոց է սպառ գրկուելով գաղթել եւ պանդխտելու ստիպուիլը:
- 3.- Վերը նշանակուած պատճառներով, գրեթէ ոչ մէկ երկրագործի, իր բուն պէտքերուն բաւելու չափ մշակելի հող ու հասոյթ չունենալով՝ միշտ ցորեն գնելու պարտաւորուելը, միւս կողմէ քիչ վերջը ըսուելիք պատճառներով արհեստ ու վաճառականութիւն յետադէմ եւ ընտանիքի մը պէտքը գոհացնելու անբաւական ըլլալով՝ իւրաքանչիւր տունէ մէկ կամ երկու երիտասարդի պանդխտելու հարկը:
- 4.- Վաշխառուները, որոնք չափազանց տոկոսներէ, շատ մ'ալ հողեր իւրացուցած են եւ շատ անգամ երկրագործին պարէնը իսկ գրաւած: Կարգ մը տեղեր տեսնուած է որ խեղճ երկրագործը իր տարուան մը աշխատութենէն յետոյ երբ կ'ալը կը հանէ, ամբողջ հասոյթը վաշխառուներուն տալով, թին ու աւելը շալկած տուն կը դառնայ:

Քղիի արմտիքը չի բաւեր իր ժողովուրդին, եւ պակասը կը լեցուի Բալուէն ու Դերջանէն ներածուած արմտիքով, այդ ալ տարուան մէջ քանի մը ամիս միայն կարելի է, վասնզի ձմեռուան եօթը ամիսներուն մէջ կը դադրի ջրի եւ իշու երթեւեկութիւնը. ամառուան մէջ ալ, ճամբաները աշնան անկանոն են ու անապահով, որ փոխադրութեան ահագին ծախքեր կ'ըլլան եւ խեղճ ժո-

1.- Ելեւմտական նախարարութիւն:
 2.- Սեփականագործ, անհող մշակներու:
 3.- Ոչխարներու վրայ դրուած հարկ:

ղովուրդը ճակատագրականօրէն դատապարտուած է Պոլսոյ [նման] քիւլէն 50 դր. ի ուտել. մինչեւ որ երկրագործութիւնը եւ մշակութիւնը յառաջդիմէ ու ժողովուրդը ազատի այս ծայրայեղ սղութենէն, անհրաժեշտ են խնդիրներու շինութիւնը ցորենի փոխադրութեան համար ալ:

Միշտ ցորենի պէտք ունեցող ժողովուրդին համար աղիտալի եղած է էշարի⁴ դրութիւնը, եւ ատիկա անտանելի կը դառնայ անոր համար որ ժողովուրդին մէկ մասը մարապա² է եւ իր արտերուն հասոյթէն քիչ բան կը տանի տուն, որմէ էշարի ալ բաժին հանելը շատ ծանր է. ասոնց հետ կան նաեւ միւլթէզեմներուն⁵ գործած զեղծումները, որոնք խոտի (հուպուլաթ) օրինական 1/8 տասանորդէն չափազանց աւելի կը գանձեն:

Քղիի կլիման թէեւ ձմեռաւոր է ամէն տեսակ պտուղներ եւ ծառեր արտադրելու, սակայն չէ քաջալերուած եւ բնաւ չունինք պտղատու պարտէզներ, այգիներ եւ թթաստաններ — շերամի համար. ժողովուրդը ինչպէս ըսինք անմիջական պէտքերու առջեւ ստիպուած է պանդխտութեան դիմել եւ անոնցմով չբաւորել, կառավարութիւնն ալ բոլորովին անփոյթ եղած է: Կան հազարաւոր պտղատու վայրի ծառեր, գլխաւորաբար տանձենի եւ խնձորենի, որոնք լոկ պատուաստով մը գեղեցիկ ծառերու կը դառնան. կառավարութեան կողմէ քիչ ծախքով, կարելի է զանոնք մասնագէտներու ձեռքով պատուաստել եւ ասով մասամբ այս պէտքին գոհացում տալ, որով վերջ պիտի դրուի 1500 լիւրայի մը գեղէնի ներածութեան, զոր պիտի տեսնէք իր կարգին:

ԿՐԹԱԿԱՆ

Քղիի բնակակից ցեղերուն մէջ, բաղդատական տեսակէտով ամէնէն գոհացուցիչ վիճակ ունեցողն է հայ տարրը, կեդրոնին մէջ ունեցած իր երկսեռ նախակրթարանով եւ իւրաքանչիւր գիւղի մէջ նախնական վարժարաններովը, որոնք սակայն առ ի չգոյն հաստատուն եկամուտներու, ամէնքն ալ կը կառավարուին ժողովրդական օժանդակութեան վրայ հիմնուած ենթադրական պիւտէններով, ինչ որ շատ անգամ չի թոյլատրելու անոնց կանոնաւոր շարունակութիւնը եւ ընդհանուր կերպով միշտ անբաւական է գոհացում տալու հայուն կրթական պէտքին:

Թուրքերը ունին կեդրոնին մէջ մէկ երկրորդական (Ռիւշտիյէ) եւ մէկ նախնական (Իպթիտայիէ) վարժարաններ, իսկ երեք նախնական վարժարաններ նահիյէներու մէջ, որոնց ընդհանուր ծախքը կը մատակարարուի կառավարական սնտուկէն. կեդրոնին Ռիւշտիյէն անուանական եւ ապարդիւն վիճակ մը ունեցած է ցարդ, իսկ նահիյէներունը լոկ կրօնական դասախօսութեամբ քիւրտերը թուրք տարրին հետ ձուլելու նեղ

ըմբռնումին ենթակայ՝ ոչ մի օգուտ ընծայելու վիճակին մէջ:

Գալով քիւրտերուն, ոչ մի վարժարան ունենալով հանդերձ, բացարձակ անտարբերութեամբ կը վերաբերուին դէպի կրթական գործը:

Հայոց համար մասամբ դարման կրնայ ըլլալ տնտեսական վիճակին ակնկալուած բարւոքումը եւ մշարիֆի⁶ սնտուկէն բաժին մը ստանալու իրաւունքին գործադրութիւնը:

Թրքաց համար հարկաւոր եղածն է, արդէն գտնուածներուն համար, կարող պաշտօնեաներու ընտրութիւնը եւ դասաւանդութեան նոր մեթոտներու եւ լայնախոհ ծրագրի մը ենթարկուելը, լաւ խնամոտ հսկողութեան մը ներքեւ թէ՛ կառավարութեան վճարումները յուսալէտս վատնուած եւ թէ՛ թուրք մանկութեան ժամանակը ընդունայն անցուցած չըլլալու համար, իսկ չգտնուած գիւղերու մէջ նոր վարժարաններու բացումը պարտաւորիչ ընել:

Քրտաց համար նոյնպէս պարտաւորիչ ընել վարժարաններու բացումը, հետզհետէ զարգացնելու եւ քաղաքակրթելու համար յետադէմ վիճակը, մասամբ կառավարական օժանդակութեամբ եւ մասամբ ժողովրդական հարկեցուցիչ նպաստով:

Իսկ ընդհանուր զարգացումի իբր ծաւալման միջոց հաստատել ընթերցարան, գրատուն եւ լսարան կառավարական քաջալերութեամբ եւ ժողովրդական համերաշխ ուժերով, ամէնքին դիւրամատչելի պայմաններու ներքեւ:

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Պաշտօնէից մեծ մասը իր պարտականութեանց անգիտակ եւ իր պաշտօնը վարելու անկարող ըլլալուն հետ, ընդհանուր դարձած կաշառակերութիւնն ալ միացուցած, զանազան գեղծումներ ի գործ դնելու ոչ խիղճ կ'ընէ եւ ոչ կը զգուշանայ, ինչ որ եթէ մասամբ աստիճանական վերադաս պաշտօնէութեան ցոյց տրուած օրինակին քաջալերիչ թոյլտուութեան հետեւանքն է, մասամբ ալ ստացած ամսականին անբաւականութեան պատճառաւ պարտաւորիչ կը դառնայ այն՝ 150 դր. ամսականով 5-10 անձերէ բաղկացած ընտանիք մը ապրեցնելու համար: Այս վիճակին ենթակայ պաշտօնեայ մը որ գէթ իր այդ անբաւական ամսականը օրը օրին ստանալու առաւելութիւնն ալ չունի, իր պաշտօնին մէջ գործած գեղծումներէն գատ՝ առեւտրական յարաբերութեանց մէջ վաճառական եւ արհեստաւոր դասակարգին ալ բնական է որ վնասակար պիտի լինի՝

4.- Էշար կամ աշար, բերքի վրայ տասանորդի հարկ:
 5.- Տասանորդական տուրք գանձող կապալարուներ:
 6.- Կրթական նախարարութիւն կամ տնօրէնութիւն:

ՀԱՆՔԱՅԻՆ

Քղիի մէջ կան քանի մը հանքեր.
 Երկաթի հանք.— Գասապայի մօտ, որ ասկից շուրջ
 100 տարի առաջ, շահագործուած է քիչ մը:
 Կաւիճի հանք.— Խորդոյի եւ կազի նահիյէներու մէջ:
 Հանքածուխ.— Սագաձոր, Խաչատուր եւ Մուսրում
 գիւղերուն մօտ:
 Աղ.— Սերկելի գիւղի մօտ:

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ

Քղին ունի հարուստ անտառներ, բայց ցարդ բնաւ պահպանութիւն չըլլալուն պատճառաւ, տգէտ ժողովուրդը զանոնք անխնայ կոտորած է: Մերթ ընդ մերթ կառավարութեան կողմանէ օրման մէմուրիներ որոշուած, բայց անոնք ասուպի պէս անցած են առանց երբեք օգտակար ըլլալու: Անտառները երթալով կը պակսին եւ վառելանիւթը հետզհետէ զգալի կերպով կը սղէ, եւ եթէ այսպէս ժամանակ մ'ալ շարունակուի վառելափայտը բոլորովին պիտի պակսի: Քղիի մէջ անտառները վառելափայտի եւ մէկ մ'ալ առ ի պակասութիւն խոտի, ոչխարներու ուտելիքի կը գործածուին: Տեղ-տեղ ընդարձակ անտառներ ազդեցիկ պէյերու եւ աղաներու սեփականութիւն դարձած են:

ՆԵՐԱՄՈՒԹԻՒՆ

10000 քիւէ ցորեն	300000
Թաց եւ չոր պտուղներ	150000
1000 լիտր գոմէշի կաշի	100000
Բուրդ եւ բամպակ	20000
Մանիֆատուրայ, տեղական ապրանք, մանուսայ, կարմիր եւ ճերմակ կտաւ, խավրու	800000
Եւրոպական	1000000
Գանթարիյէ	400000
Աղ	500000
Մորթեղէն	50000
Էտարիյէ	100000
գումար	3420000

ԱՐՏԱՄՈՒԹԻՒՆ

800 լիտր շրէզ	500
2000 լիտր քիթրէ	30000
1500 հատ այծի մորթ	20000
500 թուալէթ	20000
5000 ոչխար, այծ	500000
Այս վերջինը քիստերու յատկացուած	
գումար	570500

գումար 3420000 — 570500 = 2849500 բացը

Այդ բացին վրայ աւելցնենք նաեւ Վէրկի պէտէլէթ էղնամի եւ այլ (բացի տասանորդէն) տուրքի 1178783 դրշ.ի գումարը կ'ունենանք 4028283 դրշ.ի ահագին բաց մը՝ որը միմիայն կը հոգացուի 3000 մարդոց ընդմիջտ գրեթէ պանդխտութեամբ շահած ու դրկած դրամով — այն ալ 20-40 տարեկան տարիքով երիտասարդ կեանքեր մատնուած գործաւորական տաժանելի աշխատութիւններու եւ ի՞նչ եւս քանի՞ կեանքեր են, որոնք կը թաղուին օտար հողեր ու քաղաք: Վերջերս Ամերիկան քանի՞, քանի՞ ծաղիկ երիտասարդներ կ'լլեց իր ծոցին մէջ: Այս բոլորի պատճառները ըսուած են ամէնն ալ իրենց կարգին այս տեղեկագրի մէջ:

Սոյն տեղեկագիրը 15 էջերէ բաղկացած է.

Խորաձորի⁷ կոմիտէին կողմէ

Փ. Ատենադպիր	Ատենապետ
Փ. Յ. ԳԱԳԼԻԿԵԱՆ	ՍԱՐԱՅԵԱՆ(?)

7.- Խորաձոր՝ Քղիի կոմիտէին ծածկանունը:

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

Աբրահամեան Յակոբ (Վարդ) — 53:
 Աբրահամեան Սարգիս — 20:
 Ազիզ խան — 302, 303, 307:
 Աթարէզեան Լեւոն — 217
 Ալեանաք Հ. — 53, 64, 65, 68:
 Ալթունեան — 60:
 Ալի բէյ — 235, 342:
 Ալիխանով — 213, 232:
 Ակինեան — 18:
 Ակնունի Է. (Մալումեան Պաշտուր) — 6, 25, 29, 31-46, 51, 55, 56, 62, 63, 66, 72, 76, 92-94, 99, 110, 116, 216, 217, 219, 251:
 Ահարոն (Վանէս) — 175, 177:
 Ահարոնեան Աւետիս (Ղարիբ) — 7, 10, 32, 76, 91, 251:
 Աղա Միրզա Մէյիդ Հիւսէյն խան — 273, 375:
 Աղաջանեան Գրիգոր (Մաշտոցեան) — 204, 205:
 Աղասէր Յակոբ — 97:
 Աղասի (Թուրսարգիսեան Կարապետ) — 58:
 Աղբալեան Նիկոլ (Հանգոյց) — 33, 36, 38, 44, 46, 48, 50, 54, 58-60, 62, 97:
 Աճէմեան — 54:
 Ամօղի — 308, 309, 326, 328, 329:
 Անդրանիկ, Օզանեան (Պարոյր) — 20, 27, 29, 33, 38, 44, 55, 56, 75, 87, 89, 92, 134, 193:
 Անդրէաս — 282, 284:
 Անդրէս — 14, 213:
 Անդրո — 164, 174:
 Անտոն — Տես Զաւարեան Միմոն:
 Աշոտ — Տես Եղիկեան Կարապետ:
 Աշոտ Երկաթ (Լեւոնեան Արմենակ) — 10, 78:
 Աչեքոզեան — 29:
 Ապտիլ Համիտ Բ. — 11, 28, 29, 75, 82, 216, 234, 236, 237, 239, 246, 249, 255, 261, 343:
 Ասկարով — 326, 329:
 Արամ (Նոյն) — 303, 310:
 Արամ-Աշոտ — Տես Մինասեան Սարգիս:

Արարատեան Սարգիս (Արարատսկի, Լուկեկելի) — 35, 45, 93, 94, 219:
 Արբակ Ռչտունի — Տես Միրզայեան Յովսէփ:
 Արմէն Գարո (Փաստրմաճեան) — 128, 129, 134, 136:
 Արշակ (Գառնիկ) — 64
 Արշակ, կարինցի — 298:
 Արշալիր Կամսարական (Մուշեղ-Երկաթ) — 176:
 Արտաշէս (գրաշար) — 22:
 Արտոյտ — 320, 321:
 Աւերեան — 76, 99:
Բաբա — Տես Գարեգին Սաժակ:
 Բագրատ վարդապետ — 293, 297:
 Բաղի (ղարաբաղցի) — 298:
 Բաղր խան — 275, 288:
 Բարսեղեան (ուսանող) — 53:
 Բարսեղեան Արմենակ — 207:
 Բերէլ Աւգուստ — 122:
 Բեռար Վիկտոր — 35, 37, 56, 59, 61, 63, 64, 93, 216, 253, 257, 258:
 Բերդրան Գարրիէլ — 30:
 Բերնշտայն — 122:
 Բըզով — 213:
 Բիսոլարի — 257:
 Բլէջան — 126, 134:
 Բոգոլաւսկի — 213:
 Բրայս Զէյմս — 12, 13:
 Բրինդար — Տես Մելքոնեան Արտաշէս:
Գարրիէլեան Ս. — 48, 97:
 Գալֆայեան Յարուսթիւն (Վահրամ, Գալֆա) — 6, 11, 14, 29, 33, 38, 45, 46, 49, 52, 57, 58, 72, 75, 82, 87, 93, 95, 110, 252:

Գարակէօզեան — 50, 54:
 Գարեգին (Սալմաստէն) — 285, 286, 330:
 Գարեգին Սաժակ (Բարա) — 152, 157, 160, 161, 163, 164, 171-174, 178, 181, 184-189, 191, 192:
 Գարմէն (Մելքոնեան Տաճատ) — 346, 347, 348, 352:
 Գեղամ (Իզմիրի մէջ) — 13, 16:
 Գերշունի Գրիգորի — 55:
 Գէորգ Չաւուշ — 19, 38, 76, 94, 114-117:
 Գիսակ (Աբրեկիւլեան Յով., Վարդգէս) — 23, 39, 45, 55, 88, 98:
 Գիւլիանդանեան Աբրահամ (Աբրո, Աբրահամովի) — 157, 159, 161, 167, 171-173, 184-188, 190, 193-195, 199, 200, 203-205:
 Գնունի — 34:
 Գուլումճեան Միսաք (Առանձար) — 97:
 Գուրգէն — 46, 48:
 Գուրգէն (Սալմաստի) — 326-328:
 Գրիգոր — 43:
 Գրիգոր Զօհրապ — 72:
Դադաշ — 325:
 Դայի — 161, 162, 190:
 Դարբինեան Ռուբէն (Զիլինկիրեան Արտաշէս) — 152:
 Դարվիչ (Ալոյեան Գալուստ) — 264, 282-287, 290, 293-295, 297, 298:
 Դաւթեան Յոնան — 6, 18, 19, 26, 29, 32, 36-48, 50-70, 72, 73, 76, 83, 84, 93, 219:
 Դաւիթ (դէնրցի, դաւաճան) — 56, 108, 343:
 Դաւիթ մշեցի — 298:
 Դելկասէ — 15, 16, 23:
 Դերենիկ — 165, 176, 178:
 Դոնիք — Տես Նաւասարդեան Վահան:
 Դրօ (Սուրէն, Կանայեան Դրաստամատ) — 40, 43, 159:

Եղուբեան Տիգրան — 43:
 Եանրգեան Սրբուհի — 48:
 Եգանեան Մնացական — 293:
 Եդուարդ Ե. — 237:
 Եղիազարեան Պաշտուր — 196:
 Եղիկեան Կարապետ (Աշոտ) — 13, 107:
 Եղիչ (Ատրպատականէն) — 282, 284:
 Եսայեան — 43, 46:
 Երկաթ — Տես Աշոտ Երկաթ:
 Եփրեմեան Մկրտիչ (Յուլակ) — 43, 98:
 Եփրեմ խան (Դաւթեան) — 284, 276, 277, 330-334, 336:

Զարդարեան Ռուբէն (Ասլան) — 44, 55, 60, 62, 65, 66, 72, 94, 95, 251:
 Զարեհ — 40, 43:
 Զարուհի (Ժենիա Տէրոյեան) — 32, 39, 46, 64, 68:
 Զաւարեան Միմոն (Անտոն) — 13, 19, 25, 28, 62, 76, 99, 108, 110, 152, 158-160, 162, 166, 169-175, 178, 185, 187, 188, 192-194, 252:
 Զաւրիել Թ. — 61, 201:
 Զաքարեան Վահան — 273, 275:
 Զուլումաթ (Պասեցի Յովհաննէս) — 305:
 Զուլումաթ Օհաննէս — 306:

Էլլէն — Տես Միքայէլեան Քրիստափոր:
 Է'էտուրնէլ — 12:

Թադէոս — 158, 161, 167, 174, 184, 185, 195:
 Թադէոսեան Լեւոն (Զոփուռեան) — 204:
 Թադէոսեան Սամսոն (Գարեգին) — 84, 264, 279, 282-287, 293, 294, 296, 309, 319-324, 326, 328-330:
 Թադի Զադէ — 265, 269:
 Թայինեան — Տես Լորիս-Մելիքեան Յովհաննէս:
 Թաշճեան Նշան — 58:
 Թափառական — Տես Եփրեմ խան Դաւթեան:
 Թերլէմէզեան Միհրան — 141:
 Թիրիաքեան Հայկ (Հրաչ) — 39, 53:
 Թոմասիսեան — 54:
 Թումանյան Թուման (Թորգոմ) — 77:
 Թունեանց Ռ. — 270:
 Թոփչեան Եղիշ (Երուանդ) — 121, 122, 216, 243, 343:
 Թոքաճեան Սեդրակ (Տաճատ) — 65, 66:
 Թոռցիկ (Տէր Աբրահամեան Գէորգ) — 126, 127:
 Թօփալ Քրիստոս — 126, 129, 132:

Ժամհարեան Մարգար (Մուս) — 75, 76, 87:
 Ժիրայր — 48:
 Ժորիս — 37, 46, 95:
 Ժոռէս Ժան — 122, 219, 257:

Իգօ խան — 302, 303, 306, 320, 321, 324-326:
 Իշխան (Վանայ Իշխան, Միքայէլեան Նիկոլ) — 37, 84, 128, 132, 134-136, 345:
 Իսահակեան Արշակ (Զամալեան) — 53, 60-66:
 Իսահակեան Աւետիք — 72:

Լեռնեան – *Տես Նազարեանց Լիպարիտ:*
Լեռնեան Արմենակ – *Տես Աշոտ Երկաթ:*
Լէօ (Բարախանեան Առաքել) – 62:
Լինչ Հենրի – 60, 253, 254, 257:
Լոյսձէ – 213:
Լորիս-Մեղիքեան Յովհ. – 8, 10, 11, 22, 25, 26, 28, 76:

Խալիլ բէյ – 307:
Խաչատուր (Մալումեան) – *Տես Ակնունի:*
Խաչիկ (գրաչար) – 27:
Խարախանեան Ներսէս վարդապետ – 39, 46, 64:

Օճակ – 128, 129, 132, 133, 135:

Կամսարական Արշաւիր – 34, 48:
Կաթակ-Առաքել (Ապաճեան Տիգրան) – 128:
Կաթակ-Վաղարշակ (Պաղտասարեան) – 78:
Կարլոս – 345:
Կիլիկեան բժ. – 252:
Կլեմանսօ Ժորժ – 164, 254, 258:
Կոմբ Էմիլ – 164:
Կոմս (Փափազեան Վահան) – 84, 88, 128, 132, 135, 176:
Կոչէն Տընի – 257, 258:
Կոչ – 164, 173, 181, 185, 186, 193:
Կոստի – *Տես Համբարձումեան Կոստի:*
Կորիւն – 352:
Կորիւն վարդապետ – 59:
Կորչաքով – 237
Կոօ (Տէր Յակոբեան) – 161, 172:
Կրետէն – 36, 40, 43:

Համբարձումեան Կոստի – 19:282, 284:
Հայկ-Արմէն – *Տես Ճելալեան Թովմաս:*
Հայ-Մուսա – 200:
Հայտար բէյ – 252:
Հայր-Աւետիք – *Տես Սահակեան Արրահամ:*
Հայրիկ – *Տես Պանիրեան Հայրապետ:*
Հայրում – 162, 193, 194:
Հանգոյց – *Տես Աղբալեան Նիկոլ:*
Հաջի – 196:
Հաջի Ալի – 273, 275:
Հաջի Ամին-օլ-Չարբ – 265, 269:

Հաջի Կոստ (Կոստյեան) – 345:
Հաջի Միրզա Իբրահիմ Աղա – 265, 269:
Հաջի Մուին-օլ-Թոթար – 265, 269:
Հաջի-Ջաֆար – 302:
Հաջի Փիշնամաղ – 302, 308, 309, 320-324, 327-329:
Հասան Ֆիքրի – 262:
Հեշմաթոլ վոզարա – 279:
Հիլմի փաշա – 251:
Հիւսման Քամիյ – 207, 209, 215, 216, 221, 223-225:
Հորդանս – 26:
Հրաչ – *Տես Թիրիաքեան Հայկ:*
Հրաչեայ-Մարալ (Ղարիպեան Գրիգոր) – 44, 52, 60, 114, 115, 176, 177:

Ղազարեան Գրիգոր – 271:
Ղազարեան Վրթանէս – 52, 57, 65, 67:
Ղահրաման խան – 299:
Ղայիմ խան – 276:
Ղարիբ – *Տես Ահարոնեան Աւետիս:*
Ղարիբ (Պորտ Արտուր) – 333:
Ղեաս Նեզամ – 333:

Ճանիկեան Արմենակ – 48:
Ճապոնացի (Տէր Յակոբեան Ալ.) – 187:
Ճարակեան Ջարեհ – 298:
Ճեմիլ – 167, 172, 174, 193:
Ճելալեան Թովմաս (Հայկ-Արմէն) – 128, 130, 133-137:

Մալխաս (Յովսէփեան Արտաշէս) – 84:
Մալումեան Խաչատուր – *Տես Ակնունի է.:*
Մանուկեան Արամ – 3, 61, 76, 112, 114-116, 345:
Մաշտոց – 282-284, 286, 287, 293, 326:
Մաշտոցեան – *Տես Աղաջանեան Գրիգոր:*
Մատինեան Նիկոլ (Վահան) – 152, 180, 282, 284, 286, 287, 293, 394, 296, 297:
Մար – *Տես Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ:*
Մարալ – *Տես Հրաչեայ Մարալ:*
Մարգարեան Մարտիրոս – *Տես Սաֆօ:*
Մարզպետ (Ղազարոսեան Ղազարոս) – 347, 348, 352:
Մարտիրոս (Չարուխճեան) – *Տես Չարուխճեան Մարտիրոս:*
Մարտին – *Տես Մուրատեան Մարթին:*
Մեղրոնեան Արտաշէս (Բրինդար) – 271-273, 275:
Մեհրաբեան Սարգիս – *Տես Վարդան Խանասորի:*
Մերձանեան Գրիգոր – 47:

Միհրան (խմբապետ) – 125, 128, 130, 131:
Մինասեան Սարգիս (Արամ-Աշոտ) – 6, 7, 34, 36, 46, 55, 56, 58-60, 62-67, 76, 85, 93, 110, 256:
Միրզա Ալաքբար – 273, 278, 299:
Միրզա Մահմադ Բազի – 273:
Միրզա-Նուրալլա – 302:
Միրզաջաֆար – 301:
Միրզայեան Յովսէփ (Արբակ Ռշտունի) – 101, 263, 268-270
Միքայէլեան Նիկոլ – *Տես Իշխան:*
Միքայէլեան Քրիստափոր (էլլէն) – 6, 10, 13, 24-28, 75, 82, 88, 89:
Մհեր, Մհերեան – *Տես Համօ Օհանջանեան:*
Մոկացի Գրիգոր – 326:
Մոհամէդ-Ալի Շահ – 228, 232, 336:
Մոստեշար-էդ-Դովլէ – 265, 269:
Մուգաֆերէդդին Շահ – 301:
Մուշեղ-Երկաթ – *Տես Արշաւիր Կամսարական:*
Մուսայէլեան – 62, 65, 68:
Մուրատեան Մարթին – 28, 43, 48, 51, 52, 60, 97, 98:
Մուրթուզա Կուլի խան – 301:
Մուալ – *Տես Ժամհարեան Մարգար:*

Յակոբեան Գ. (գրաչար) – 40:
Յակոբեան Թ. (Սարհատ) – 19, 21, 23, 28, 48, 57, 95, 97:
Յարութիւնեան Մարտիրոս (Ասլան) – 39, 44, 46, 50, 58, 65, 66, 207, 217:
Յովհաննէսեան Մ. – *Տես Վարանդեան Միքայէլ:*
Յովնան (Ախալքալաքէն) – 161, 173:

Նազարեանց Լիպարիտ (Լեռնեան) – 76, 81, 156, 158, 159, 161, 181, 184-188, 193, 217:
Նազարէթ Չաուուշ – 64:
Նակաշիձէ – 29:
Նամօ խան – 301, 303-306, 309, 325, 326:
Նաջիր բէյ – 320, 328, 329:
Նարիմանցի Մկրտիչ – 298:
Նաւասարդեան Վահան (Դժոխք) – 152, 159, 161, 165, 169, 175, 185, 186, 196:
Ներսէս (գրաչար) – 23:
Նիթրա – *Տես Շահրիկեան Յարութիւն:*
Նիկոլ Դուման – 9, 40, 75, 76, 99, 109, 121, 128, 204, 207, 263:
Նուր-Մուհամմէդ – 58:
Nomo – 174, 190, 192, 195:

Շահէն (Գանձակէն) – 155, 158, 161, 163, 167, 175, 185, 190, 195:
Շահնազար Յովհաննէս – 32, 33, 43:
Շահրիկեան Յարութիւն (Նիթրա) – 18, 21, 72, 121, 122, 152, 185, 193, 195, 196:
Շանթ – 336:
Շեքիթ փաշա – 260:
Շէքիր փաշա – 304, 308:
Շէն – 272, 282-284, 286-288, 293, 294:

Սուկան (Պաքուէն) – 282, 284, 286, 287, 290, 293, 294, 296, 297:
Սուկան Ս. – 282, 283, 285, 290, 293-295, 297, 318:

Չագմագճեան Յարութիւն – 59:
Չարուխճեան Մարտիրոս – 40:
Չերչեան – 37, 96:
Չերքեսով (Հիւսէյն Թօսուն) – 49, 52, 343:
Չթճեան Ս. – 59:
Չիլինգարեան Արտաշէս – *Տես Դարբինեան Ռուբէն:*
Չինար – 128, 132, 134, 137
Չոպանեան Արշակ – 94:
Չոփուռեան – *Տես Թադէոսեան Լեւոն:*

Պալոգճեան Սեդրակ (Վահրիճ) – 43:
Պանդուխտեան – 126, 129, 132, 135:
Պանիրեան Հայրապետ (Հայրիկ) – 272, 290, 294:
Պարոյր – *Տես Անդրանիկ (Օգանեան):*
Պետրէ – 200, 201, 204, 205:
Պետրոս – *Տես Տէր Յովհաննիսեան Բագրատ:*
Պիոնեան Կարապետ – 294:
Պիլխանով – 164, 209:
Պոյաճեան Մուրատ – 95:
Պոյաճեան Սիրական – 96:
Պուլուգեան Արա – 271:
Պստիկ Յովհաննէս – 298:
Պրեսանսէ Յրանսիս – 13, 15, 17, 24, 25, 32, 63, 216, 258:
Պրիսոն – 258:

Զալալեանց Ա. – 270:
Զալլաթեան Վահան – 196:
Զաւարեան – 168, 175, 180, 181, 184, 188, 192, 200, 204:
Զեւտետ Դր. – 32:
Զեւտէթ բէյ – 307:

Ռակկա – 14, 15, 16, 19, 23, 32:
Ռահմաթուլլա խան – 304, 305:
Ռահիմ խան – 298:
Ռիզա Ահմէտ – 37, 49, 53, 93, 233, 236, 247, 248, 260:
Ռիֆաթ փաշա – 252:
Ռչտունի – 294:
Ռոստոմ (Զօրեան Ստեփան) – 7, 9, 19, 20, 34, 35, 72, 75, 76, 82, 87, 89, 99, 101, 109, 116, 120, 121, 128, 170, 180, 188, 217, 219, 263, 264, 268-270, 276, 284, 299, 330, 336-338, 341, 343:
Ռոստոս – 164, 167, 189, 200, 202, 203, 205:
Ռուանի – 257:
Ռուբանովիչ – 55, 209, 220:
Ռուբէն (գրաշար) – 58:
Ռուբինա (Արէշեան) – 30, 216:
Ռուսօ Ժան-ժաք – 288:

Սաթթար խան – 228, 232, 273, 279, 288, 302, 303, 326:
Սահակեան Աւետիք (Հալլ-Աւետիք) – 76, 121, 128, 136, 152, 160, 162, 168, 169, 175, 179-181, 185, 187, 204, 205:
Սահակեան Պօղոս – 293:
Սահառունի – Տես Քաջբերունի-Սահառունի:
Սահրատ – 298:
Սամի-Դիւան – 320-323:
Սամօ-Սամսոն (Ուրմիայէն) – 293, 296, 297:
Սապահետտին – 36, 39, 233, 247:
Սարաֆով Բորիս – 38, 41, 44, 94:
Սարդար Ասադ – 277, 336:
Սարհատ – Տես Յակոբեան Յ.:
Սաֆօ (Մարգարեան Մարտիրոս) – 13, 28, 30, 76, 89:
Սեբաստացի Մուրատ – 76, 99, 110, 114-116, 317, 355:
Սեմբա – 257, 258:
Սենարի – 204:
Սեպուհ (Ներսէսեան Արշակ) – 57, 114, 352:
Սերեմեան Արտաշէս (Թորգոմ) – 95, 107:
Սերենկիւլեան Յովհ. Վարդգէս – Տես Գիսակ:
Սեւքարեցի Սաքօ (Մովսիսեան) – 263:

Սրվաճեան Արշակ (Վահան) – 43, 51:
Սիգ – Տես Վրացեան Սիմոն:
Սիրաք – 155, 159, 163, 165, 184, 188:
Սմբատ (Բորոյեան) – 296, 325-327:
Սմկօ – 301, 302, 308, 309, 311, 313, 316, 319, 320, 325-329:
Սողոմոն (Սալմաստէն) – 282, 284, 286, 293, 317, 318:
Սուպահտար – 277, 330, 336:
Սուլեյցի Քոզը. Հիւսէյն – 299:
Ստեփանեան Ստեփան – 56, 270, 272, 273, 275:
Ստեփանեան Տիգրան (քարեցի) – 298:
Ստիվենսոն – 12:

Վազրիկ – 175, 178, 191, 193:
Վահար – Տես Վումեան Արշակ:
Վահան – Տես Մատինեան Նիկոլ:
Վահրիճ – Տես Պալլազեան Սեդրակ:
Վահէ (Պաքուէն) – 160, 162, 184-188:
Վանայ Սարգիս (Օտապաշեան Պօղոս) – 76:
Վանտրովէլտ էմիլ – 122, 219:
Վարանդեան Միքայէլ – 4, 6, 18, 29, 35, 42, 44, 59, 62, 63, 69, 72, 76, 93, 179, 206, 207, 217, 219, 220, 225, 245, 246, 251, 337:
Վարդ – Տես Աբրահամեան Յակոբ:
Վարդ-Պատրիկեան (Վարդօ) – 29, 30, 33, 37, 48, 91, 95, 96:
Վարդան Սանասորի (Մեհրաբեան Սարգիս) – 18-21, 25, 27-29, 38, 263:
Վարդան վարդապետ – 352:
Վարդօ – Տես Վարդ-Պատրիկեան:
Վասուդէդ-Դովլէ – 265, 269:
Վուարէն – 14, 16:
Վումեան Արշակ (Վահար) – 18, 19, 70, 72, 76, 83, 84, 110, 152, 158, 161, 164-166, 169, 175, 176, 181, 192, 321, 328, 345:
Վրացեան Սիմոն (Սիգ) – 76, 152, 155, 171, 173, 188, 202, 204:
Վրճին – 331, 332, 334:

Տաթեւեան Վահագն – 39, 55, 57, 59, 62, 63, 66, 92:
Տաղաւարեան – 55:
Տամատեան Միհրան – 97:
Տեղացի (Սալմաստէն) – 282-284, 286, 287, 293, 317, 318:
Տէր Արիստակէսեանց Յակոբ – 140:
Տէր Դաւիթեան Յովսէփ – 76, 110:
Տէր Թոմասեան Մուշեղ – 54:
Տէր Կարապետեան Գեղամ (Տատրակ) – 116:

Տէր Մարտիրոսեան Միքայէլ (Մար) – 29, 34, 38, 45, 46, 51, 52, 66, 71, 72, 76, 92, 95, 99, 100, 110:
Տէր Մինասեան Ռուբէն – 114-117, 343:
Տէր Յովհաննիսեան Բագրատ (Պետրոս) – 43, 52, 64:
Տէր Յովհաննիսեան Նիկոլ – Տես Նիկոլ Դուման:
Տիգրան – 37, 99:
Տիգրիս – 45, 61, 70, 72:
Տիրան (Վասպուրականէն) – 28, 55, 56:
Տուրբախ (Կիրակոսեան Յար.) – 128:
Տուֆակչեւ – 13, 15, 16, 62:
Տրէվէլլան – 257:

Րօշտակ – 282-286, 290, 293-295, 297:

Յոլակ – Տես Եփրեմեան Մկրտիչ:
Յոլակ (Պարսկաստան) – 282, 284-287, 293, 322, 330:

Փանոսեան Հրանտ (Նիզախ) – 53:
Փաշայեան Կարապետ – 17, 41, 44, 48, 55, 64:
Փաստրմաճեան Գարեգին – Տես Արմէն Գարօ:
Փելլրթան – 258:
Փիլիպոսեան Յակոբ (Վարդ) – 41, 48, 66:
Փիրոս – Տես Հրաչեայ Մարալ:
Փիչնամաղ – Տես Հաջի Փիչնամաղ:
Փիչոն – 258:
Փրեսանսէ – Տես Պրեսանսէ Ֆրանսիս:

Քաջբերունի-Սահառունի – 47, 48, 52, 54:
Քաջիկ – 204:
Քենտրեան Վումաշապուհ – 75:
Քելիչեան բժ. – 252:
Քեռի (Գաւաֆեան Արշակ) – 263, 282, 284, 286, 293, 298, 326:
Քէշիշօղի – 318, 323:
Քիյառ Փիեռ – 11, 15-17, 21-26, 32, 35, 39, 44, 47, 52, 55, 56, 58, 59, 61, 63, 64, 93, 95, 216, 253:
Քրատուլլի – 257:
Քրիստ – 286, 287, 290, 293, 294, 330:
Քրմոյեանց Սուքիաս – 140:

Օգրեվի – 257:
Օհանջանեան Համօ (ՄՇեր, ՄՇերեան) – 27, 75, 76, 82, 87, 89, 90, 99, 108, 110, 111, 152, 155, 159-162, 164, 168, 170, 172, 174, 175, 181, 184-188, 193-195, 216-218, 220:
Օհանջանեան Սարգիս (Ֆարհատ) – 121, 298:
Օրմանեան Մաղաքիա Արք. – 164, 218:

Ֆարհատ – Տես Օհանջանեան Սարգիս:
Ֆեներեան Քրիս – 95, 107:
Ֆերիտ փաշա – 238, 251, 252, 260:
Ֆրանս Անատոլ – 216:

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Աթէնք — 13, 21, 23, 24, 32, 33, 95:
 Ալեքսանդրապոլ (Քար) — 4, 15, 102, 111, 119-123, 125, 126, 128, 129, 131, 134, 136, 137, 154, 157, 159, 169, 170, 190, 196, 199, 205, 214:
 Ալեքսանդրիա — 17, 41, 47, 48, 53, 54, 57, 60, 63, 68, 94, 97:
 Ախալցխա — 120:
 Ախալքալաք (Թմբուկ) — 127, 131, 155, 157, 159, 191:
 Ախլաթ — 80, 346:
 Ածխահանք — Տես Ղարաղաղ:
 Աղթամար — 340, 343:
 Ամսթերտամ — 233:
 Այգեստան — Տես Գանձակ:
 Այնթապ (Հողաբլուր, Հովիտ) — 63, 98:
 Այնթապ (Պայազիտի մօտ) — 352:
 Անտառապատ — Տես Ղարաքիլիսա-Վանաձոր:
 Անվերս — 95:
 Աշտիշատ — 346:
 Ապառաժ — Տես Ղարաբաղ:
 Ապարան — 159:
 Ասորախան — 40:
 Ատանա (Խոր Վիրապ) — 4, 108, 244, 246, 251-254, 256-258, 260, 261, 262, 288:
 Ատրպատական — Տես Վրէժ-Վրէժստան:
 Արածանի — 346:
 Արաքս գետ — 263, 299, 300:
 Արճէշ — 10:
 Արտաբիլ (Շահսովան) — 264, 283, 284, 293:
 Արտաղ — 282, 283, 326:
 Արտահան (Անապատ) — 126, 132:
 Աւարայր — Տես Խոյ:
 Աքիա — 48:

Բաստ — Տես Սերաստիա:
 Բարձրալանդակ — Տես Սասուն:
 Բեռն — 116:
 Բերլին — Տես Պերլին:
 Բիթլիս-Պիթլիս-Բաղէշ (Սալնոյ ձոր) — 15, 96:
 Բուղաբէշտ — 64:
 Բոստոն — Տես Պոսթըն:
 Բրիւսէլ — Տես Պրիւսէլ:

Գահիրէ — 46, 51, 54, 58, 98:
 Գանձակ (Այգեստան) — 14, 102, 111, 120, 125, 127, 132, 145, 154, 157, 167, 199, 205, 213, 214:
 Գետաշէն — 315:
 Գետ-Ափ (Ս. Ստեփանոս վանք) — 282, 283, 298, 299, 326, 330:
 Գետափ (Նոր Զուղա) — 282:
 Գիլան (Էնզելի) — 5, 264, 282, 331, 332, 334-336:
 Գիւնէյ — 308, 321, 327, 329:
 Գոմս — 354:

Դաշտ — Տես Հալէպ:
 Դերջան — 360:
 Դիարբեքիր — Տես Տիարպեքիր:
 Դիլիման — 319-323, 325, 326:
 Դուրան — Տես Տարօն:

Բազու — Տես Պաքու:
 Բաթում — Տես Պաթում:
 Բալու — 360:
 Բաղէշ-Բիթլիս — Տես Պիթլիս:

Եգտիքան — 324, 325:
 Եջեան — 302, 303, 308:
 Եկատերինբուրգ — 127:

Երեւան (Մրգաստան) – 11, 12, 15, 102, 111, 120, 122, 125-128, 130, 154, 157, 159, 196, 199, 213, 214, 229, 298, 299:
Երզնկա – 49:
Երուսաղէմ – 39, 46:

Զէյթուն (Արծուարերդ) – 58, 252:
Զէյլա – 301, 324:
Զմիւռնիա – Տես Իզմիր:
Զունուզ – 298, 299:

Ինգելի – 264, 282, 331, 334:
Էջմիածին – 15, 107, 126, 141, 145:
Էտիրնէ – 212:
Էրզրում-Կարին (Բարձրաբերդ) – 15, 165, 176, 178, 212, 234, 243, 257, 258, 342, 343, 352, 363:

Թամար – 317:
Թաւրիզ (Տես նաեւ Վրէժ) – 3, 5, 86, 264, 271, 273, 275-277, 281, 282, 290, 293, 298-302, 308, 310, 318, 320-322, 326-328, 330, 332, 344, 345:
Թեհրան – 5, 38, 170, 180, 229, 264, 268, 269, 271, 276-278, 282, 302, 320, 331, 332, 334-336:
Թէոդոսիա (Կլորիկ) – 126, 145:
Թիմար – 340:
Թիֆլիս (Մեծ քաղաք) – 4, 15, 24, 26, 45, 49, 58, 61, 76, 91, 99, 102, 111, 120, 126, 130, 132, 135, 145, 155-159, 166, 189, 194, 197, 199, 204, 214, 217, 229, 232, 251, 263, 269, 298, 299, 317:
Թմրուկ – Տես Ախալքալաք-Ախալցխա:

Ժընեւ – 3, 4, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 19, 21, 22, 25-27, 31-33, 38, 44, 58, 64, 71, 77, 79, 88, 92, 93, 102, 208, 210, 214, 218, 219, 221, 225-227, 246, 250-252, 254, 256, 263, 269, 276-278, 296, 331, 334:

Իգտիր – 213:
Իզմիր – Զմիւռնիա (Ոսկեհանք) – 13, 14, 16, 19, 29, 30, 33, 40, 43, 48, 51, 53, 66, 89, 96, 233, 236, 237, 248:

Լաճէյ – 33, 35, 93, 216:
Լեռնավայր (Կիլիկիա) – 4, 6, 10, 13, 17, 19, 20, 22-25, 27, 28, 36, 39, 41, 43, 44, 47, 48, 50-52, 54-56, 60-64, 68, 75, 87-89, 94, 97, 98, 176, 252, 256, 257:
Լիս (Պոլիս) – Տես Վիշապ:
Լոնտոն – 12, 13, 16, 22, 25, 28, 54, 56, 57, 59, 63, 64, 69, 206, 253:
Լօզան – 37, 40-42:

Խանասոր – 212:
Խարբերդ – 4:
Խնուս (Բիւրակն) – 114, 115, 352:
Խոյ (Աւարայր) – 5, 35, 56, 62, 264, 283, 297-314, 318, 320, 321, 323, 324, 326-330:
Խոսրովա – 284, 320, 325:

Միծանց – 339:
Մոց – Տես Պէյրուս:

Կալկաթա – 59:
Կաղզուան (Պարտիզաւան) – 127, 130, 132:
Կաճէտ – 339:
Կարազիւղիւն – 301, 303:
Կարմիր լեռ (Անտիոք) – 98:
Կարս (Ջրաբերդ) – 11, 15, 102, 120-123, 126, 127, 131, 140, 155, 157, 168, 169, 199, 201, 205:
Կիրասոն – 4, 89:
Կիւրին (Քարձոր) – 98:
Կլորիկ – Տես Թէոդոսիա:
Կոթուր – 300, 307-309, 319, 326, 327:
Կովկաս – 4, 6, 9, 12, 15, 21, 23-26, 30, 37, 43-46, 51, 52, 55, 60, 63-65, 67, 70, 71, 73-76, 78-85, 87, 88, 91, 92, 94, 96, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 118, 128-137, 185, 208, 210, 212-214, 218, 220, 227-230, 232, 240, 264, 266, 269, 290, 295, 299, 317, 321, 332, 338, 339, 341, 351, 352:

Հալէպ (Դաշտ) – 60, 62, 66, 68, 97:
Հաճըն – 253:
Հաչարուսթ – 307, 308, 313, 328:
Հաֆթվան – 320, 322, 325:
Հեր – Տես Խոյ:

Հողարլուր – Տես Այնթապ:
Հովիտ – Տես Այնթապ:
Հոռմ – 12, 22, 32:

Ղազուին – 264, 276, 332-336:
Ղալասար – 318, 325:
Ղարաբաղ (Ապառաժ) – 102, 111, 120, 125, 154, 155, 157, 159, 166, 173, 199, 205, 298, 299:
Ղարաղաղ (Ածխահանք) – 283, 284:
Ղարաքիլիսա-Վանաձոր (Անտառապատ) – 135:
Ղափան – 170:

Ճարա – 316, 319, 320, 325:

Մալաթիա – 96:
Մակու – 300-306, 308, 319, 320:
Մալկօպ – 127:
Մանազկերտ – 352:
Մանչեստր – 14, 33:
Մարանդ – 298, 299, 302, 303, 326:
Մարաշ (Սահմանաբերդ) – 48:
Մարսէյլ – 10, 12, 30, 52, 57, 58, 65, 67:
Մեծ քաղաք – Տես Թիֆլիս:
Մեղրաքետ – 346:
Մենաւոր (Ս. Թաղէ) – 320:
Մերտին – 98:
Մինաս – 317:
Մինարէթ – Տես Սալմաստ:
Մրգաստան – Տես Երեւան:
Մոնպելիէ – 76, 86:
Մոսկուա (Եկեղեցի) – 103, 120, 121, 155:
Մուշ – 15, 16, 66, 96, 114, 134, 257, 258, 327:
Մուսուլ – 58:

Նալբանդ (Նոր Նախիջևան) – 102, 111, 120, 155, 157:
Նախիջևան – 127, 229:
Նաւահանգիստ – Տես Պաթում:
Նիւ Եորք – 58, 66, 85:

Շահ, Շահսովան – Տես Թեհրան:
Շահստան – Տես Արտաբրէլ:

Շամ – Տես Վան-Վասպուրական:
Շատախ – 176, 339:
Շորագեալ (Շարա) – 126, 130-132:
Շուշի – 76, 214, 229:
Շտուտգարտ – 4, 35, 93, 106, 206, 210, 211, 215, 217-220, 222, 223, 226, 227:

Սկանապատ – Տես Պաքու:
Սկեհանք – Տես Իզմիր:
Սւրմիա (Փարոս) – 282, 293, 294, 296, 318, 320, 321, 325-329:

Չոք-Մարզուան – 259:

Պաթում (Նաւահանգիստ) – 15, 52, 94, 102, 120, 126, 127, 154, 157, 194, 199, 201, 205, 214, 235, 343:
Պայազիտ – 352:
Պարիզ – Տես Փարիզ:
Պարտիզաւան – Տես Կաղզուան:
Պաքու (Ոսկանապատ) – 6, 12, 15, 17, 19, 29, 38, 42, 52, 71, 75, 102, 111, 120-122, 125, 126, 129-131, 145, 150, 152, 156, 157, 159, 160, 173, 175, 192-197, 199, 204, 205, 213, 214, 217, 229, 232, 282, 284:
Պետերբուրգ (Հիւսիսակերտ) – 26, 196, 199, 212, 229, 251:
Պերլին – 22, 44, 53, 76, 80, 81, 95, 122:
Պէյրուսթ (Մոց) – 47, 48, 51-53, 55, 57, 59, 60-64, 96-98:
Պիթլիս – 176, 212, 234, 242, 243, 346:
Պոլիս – Տես Վիշապ:
Պոսթրն – 4, 6, 63, 65, 66, 84:
Պոստում – 48:
Պորտ-Արտուր – 264, 282, 333, 334:
Պրիւսէլ – 4, 33, 54, 74, 93, 206-210, 215, 216, 218, 220, 221, 223-225, 251, 260:

Ջրաբերդ – Տես Կարս:
Ջուլֆա – 299, 326, 327:

Ռաշտ – 264, 277, 331, 333-336:
Ռեւել (Թալին) – 237:
Ռուսնուզ – 96:
Ռկավա – 323, 324:

Սարգահան (Մարադա) – 283, 284:
 Սարմատ (Մինարէթ) – 5, 10, 15, 17, 20, 86, 179, 181, 264, 279, 280, 282-285, 293, 294, 297, 300, 302, 303, 307, 309, 310, 315-330, 345:
 Սարնոյ ձոր – Տես Պիթիւ:
 Սահմանաբերդ – Տես Մարաշ:
 Սամսոն (Բանալի) – 46-48, 51, 56, 63, 65, 66, 69, 89, 98:
 Սասուն (Բարձրաւանդակ) – 10, 11, 12, 14, 15, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 75, 77, 85, 87-89, 117, 134, 176, 178, 212, 243, 337, 339, 344, 346-359:
 Սարամէրիկ – 316, 317, 323-325, 330:
 Սարայ – 307, 318, 320:
 Սարաւ – 305:
 Սարըղամիշ – 127:
 Սարուստան (Կովկաս, Ռուսիա) – 113, 119, 120, 299:
 Սաւրա – 318, 325:
 Սեբաստիա (Բաստ-Սել բլուր-Սըվազ) – 42, 43, 46, 50, 51, 63, 68, 89, 90, 96-98, 251:
 Սելանիկ – 53, 70, 72, 238, 241, 307:
 Սէն Լուի – 14, 16:
 Սըվազ – Տես Սեբաստիա:
 Սինոպ – 48:
 Սիւնիք – 125, 155, 159, 298:
 Սոմա – 316-318:
 Սոչի-Ատլեր (Ապաստան) – 126, 128-131:
 Սուլուխ – 76, 114:
 Սուխում (Գաղթավայր) – 127, 138, 139, 141-143, 145:
 Սոֆիա – 10, 11-13, 15, 16, 51, 75, 82:
 Սոֆիան – 298, 307, 326:
 Սպահան – 335:
 Ստեփանակերտ – 271:

Վան-Վասպուրական (Շամ) – 3, 5, 10, 15, 17, 20, 21, 24, 26, 35, 37, 38, 45, 48, 49, 55, 56, 59, 61, 62, 64, 68, 75-77, 80, 82, 84, 87, 89, 92, 96, 99, 100, 107-109, 112, 113, 115, 165, 170, 175-177, 181, 203, 218, 234-236, 242, 243, 248, 258, 317, 325, 328, 337-345:
 Վառնա – 6, 13, 20, 23, 33, 52, 73, 76, 95, 96, 230, 338:
 Վարդօ – 352, 354:
 Վենետիկ – 12:
 Վիեննա – 12, 18, 22, 64, 93, 210, 214, 216, 247:
 Վիշապ (Պոլիս, Լիս) – 11, 13, 15, 20, 24-26, 28-30, 33, 41, 48, 66, 70-75, 87, 89, 92-94, 96, 101, 102, 114, 177, 201, 203, 218, 233, 236, 241, 246, 276, 251:
 Վրասիկաւկաս (ժլատ) – 91, 111:
 Վրէժ, Վրէժստան (Ատրպատական) – 5, 11, 12, 17, 20, 26, 49, 86, 118, 155, 157, 188, 191, 199, 228, 263-337, 344, 351, 352:

Տարօն (Դուրան) – 5, 11, 16, 17, 20, 75, 8, 80, 116, 165, 170, 176, 178, 243, 337, 344, 346-359:
 Տելդա – Տես Ալեքսանդրիա:
 Տերսիմ – 85, 363:
 Տէտէադաճ – 258:
 Տիարպեքիր (Տիգրանակերտ, Սել Վիշապ) – 4, 48, 98, 176, 234, 356:
 Տիգրանակերտ – Տես Տիարպեքիր:
 Տիվրիկ – 98:
 Տղմուտ – 309:
 Տրապիզոն – 15, 51, 62:
 Տրիպոլի – 89:
 Տրիպոլիս – 48:
 Տրիպոլիս (ափրիկեան) – 48, 94:

Փաթաւիւր – 316, 320:
 Փայաջուկ – 321, 325:
 Փայաս – 48:
 Փարիզ – 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19-22, 24-26, 32, 37, 38, 43-50, 52, 54, 55, 58, 59, 61-63, 67, 68, 80, 87, 93, 94, 98, 101-103, 110, 201, 220, 236, 237, 247, 257, 259, 261, 276, 288:
 Փարոս – Տես Ուրմիա:

Քասախ – 126, 132, 134, 141:
 Քասթեմունի – 212, 234:
 Քար – Տես Ալեքսանդրապոլ:
 Քղի (Սորձոր) – 5, 337, 360-364:
 Քոփենհակն – 4, 207, 227, 337:

Օլթի (Հանք) – 16, 127, 131, 141, 213:
 Օտեսա (Կայծ) – 125, 130, 131, 138:
 Օրբան – 323, 324:
 Օրտու – 89:

Տիլիպպէ – 25, 26, 37, 72, 94, 96:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ----- 3

ԳԼՈՒԽ I.- Հ.Յ.Դ. ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՅԻ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ
(էջ 6 – 74)

Ա.- Արձանագրութիւններ Արեւմտեան Բիւրոյի (1904-1905) -----	7
Բ.- Որոշումներ (Համառօտ Արձանագրութիւն) (1907-1908) -----	31
Գ.- Արձանագրութիւն [Պաքու գումարուած Խառն ժողովի] (1908) -----	71
Դ.- Արեւմտեան Բիւրոյէն՝ Յոնանին եւ Գալֆային (1908) -----	72
Ե.- Ե.րդ Ընդհ. Ժողովին՝ Արեւմտեան Բիւրոյի իղձերից (1909) -----	73

ԳԼՈՒԽ II.- Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ
(էջ 75 – 117)

Ա 1.- Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարմիններին (Շրջաբերական-նամակ) (1904) -----	77
Ա 2.- Շրջաբերական Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կ. Կոմիտէներին (1904) -----	78
Ա 3.- Արձանագրութիւն [Բերլինի դաշնակցական ընկերներու] (1905) -----	80
Ա 4.- Յաւելում Լիպարիտ Նազարեանցէն -----	81
Ա 5.- Նոր հարցադրումներ Խորհուրդէն -----	82
Ա 6.- Յոնան Դաւթեանի պատասխանը -----	83
Ա 7.- Արշակ Վռամեանի պատասխանը -----	84
Ա 8.- Սարգիս Մինասեանի (Արամ-Աշոտ) պատասխանը -----	85

Ա 9.- Մոնպելիէի ուսանողներուն պատասխանը -----	86
Ա 10.- 1905 թ. Խորհուրդի Օրակարգ -----	87
Ա 11.- Հ. Յ. Դաշնակցութեան Խորհուրդի Արձանագրութիւնը (1905 թ.) -----	88
Բ 1.- Հարցեր Խորհուրդին (1908) -----	92
Բ 2.- Տեղեկագիր Արեւմտեան Բիւրոյին ներկայացուած Հ.Յ.Դ. Խորհուրդին -----	93
Բ 3.- Հ. Յ. Դաշնակցութեան Խորհուրդը (1908 թ. նստաշրջան) -----	99
Բ 4.- 1908 թուի Խորհրդի որոշումների ամփոփումը -----	109
Բ 5.- Շրջաբերական նամակ (6 Յունիս 1908) -----	111
Գ 1.- Խորհուրդի Օրակարգի հարցերը (1909) -----	112
Գ 2.- Արամ Մանուկեանի գրութիւնը Խորհուրդին -----	114
Գ 3.- Մարալի բողոք-նամակը Խորհուրդին -----	115
Գ 4.- Ռուբէնի (Տէր Մինասեան) նամակը Ռոստոմին եւ Ակնունդին -----	116
Գ 5.- Գեորգ Չաուշի առթիւ (Ռուբէնին, Սասուն) -----	117

ԳԼՈՒԽ III.- ԿՈՎԿԱՍԻ ՌԱՅՈՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ
(էջ 118 – 205)

Ա.- Սարուստանի դաշնակցական համագումար-ժողով (1903) -----	120
Բ 1.- Ժողովի հրաւեր (1906) -----	125
Բ 2.- Ալեքսանդրապոլի տաճկահայ ժողովի արձանագրութիւնը (1906) -----	126
Բ 3.- Շրջանային կարծիքներ -----	138
Գ.- Հ.Յ.Դ. Կովկասեան Ռայոնական խորհրդաժողովի որոշումները (1907) -----	146
Դ 1.- Դեկտեմբեր ամսին կայանալիք ժողովի պարապմունքների Օրակարգը (1907-1908) -----	153
Դ 2.- Արձանագրութիւն [Մանդատներ քննող յանձնաժողովի] -----	154
Դ 3.- Արձանագրութիւններ Արեւելեան Բիւրոյի շրջանի Ռայոնական ժողովների -----	156
Ե.- Հ.Յ.Դ. կովկասեան ռայոնի մարմինների արտակարգ ժողով (1909) -----	197
Ե 1.- Ժողովի զբաղմունքների նիւթը -----	198
Ե 2.- Նիստերի արձանագրութիւն -----	199

ԳԼՈՒԽ IV.- Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ
ԸՆԿԵՐՎԱՐ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԻՆ
(էջ 206 – 245)

Ա1.- Սոցիալիստական Միջազգային քիւրդի նամակը (1905) -----	208
Ա 2.- Մեր պատասխանը -----	208
Բ 1.- Զամիյ Հիւսմանի նամակը ուղղուած Հ.Յ.Դ.ին (1908) -----	209
Բ 2.- Հ.Յ.Դ.ի պաշտօնական դիմումը -----	210
Բ 3.- Դաշնակցութեան գործունէութենէն (մի քանի փաստեր) -----	211
Բ 4.- Զամիյ Հիւսմանի նամակը «Դրօշակ»ի խմբագրութեան -----	215
Բ 5.- Զամիյ Հիւսմանի նամակը Արեւմտեան Բիւրոյին -----	215
Բ 6.- Զամիյ Հիւսմանի նամակը Արեւմտեան Բիւրոյին -----	216

Բ 7.- Արեւմտեան Բիւրոյէն Արեւելեանին ----- 216
 Բ 8.- Արեւելեանէն Արեւմտեան Բիւրոյին ----- 217
 Բ 9.- Արեւելեանէն Արեւմտեան Բիւրոյին ----- 217
 Բ 10.- Արեւմտեան Բիւրոյէն Արեւելեանին ----- 218
 Բ 11.- Մ. Վարանդեանէն Արեւմտեան Բիւրոյին ----- 219
 Բ 12.- Ակնունիէն Արեւելեան Բիւրոյին ----- 219
 Բ 13.- Վարանդեանէն Համօ Օհանջանեանին ----- 220
 Գ 1.- Միջազգայնականի քիւրոյէն «Դրօշակ»ի խմբագրութեան (1908) ----- 221
 Գ 2.- «Դրօշակ»էն Միջազգայնականի քիւրոյին ----- 222
 Գ 3.- Միջազգայնականէն «Դրօշակ»ի խմբագրութեան ----- 223
 Գ 4.- Միջազգայնականէն Հ. Յ. Դաշնակցութեան ----- 224
 Դ 1.- Դ 4.- 1909 թուականի գրութիւններ ----- 225
 Ե.- Տեղեկագիր ներկայացուած Կոպենհակնի Ընկերվար Միջ. կոնգրեսին (1910) ----- 227

ԳԼՈՒԽ V.- ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՏԱՆԱՅԻ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ
 (էջ 246 – 262)

Ա 1.- Թերաքքըին (1908) ----- 247
 Ա 2.- Մեշվերէթին ----- 248
 Ա 3.- Մեշվերէթին ----- 249
 Ա 4.- Թերաքքըի պատասխան-հեռագիրը ----- 250
 Ա 5.- Երիտասարդ Օսմանցիէն շնորհատրանք ----- 250
 Բ 1.- Արեւմտեան Բիւրոյէն Պոլսոյ Պատասխ. մարմնին (1909) ----- 251
 Բ 2.- Արեւմտեան Բիւրոյէն Պոլսոյ Պատասխ. մարմնին ----- 252
 Բ 3.- Նամակ Pro-Armenia-ի խմբագրապետ Պիեռ Քիյառէն ----- 253
 Գ 1.- Գ 15.- Հեռագիրներ եւ մամլոյ հաղորդագրութիւններ (1909) ----- 254
 Գ 16.- Նամակ “Le Temps” օրաթերթի խմբագրապետին (1909) ----- 261

ԳԼՈՒԽ VI.- Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՄԱՆՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ
ՊԱՐՄԿԱՍՏԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐՈՒՆ (1908 – 1909)
 (էջ 263 – 336)

Ա 1.- Համաձայնագիր Հ. Յ. Դաշնակցութեան եւ պարսիկ սահմանադրականներու միջեւ ----- 265
 Ա 2.- Փոխանակուած գրութիւններ ----- 268
 Ա 3.- Յովսէփ Միրզայեանի պատասխանը ----- 268
 Ա 4.- Յ. Միրզայեանէն Վրէժի (Ատրպատական) Կեդր. Կոմիտէին ----- 269
 Բ 1.- Սահմանադրական շարժման մասնակցելու որոշում ----- 271
 Բ 2.- Արձանագրութիւն (Պարսիկ յեղափոխականներու եւ Ատրպատականի Կ. Կ.ի) (1908) ----- 273
 Բ 3.- Համաձայնագրի պարսկերէն օրինակը ----- 274
 Համաձայնագրի հայերէն թարգմանութիւնը ----- 275
 Գ 1.- Գ 8.- Հեռագիրներ Թեհրանի գրաման մասին եւ այլ գրութիւններ (1909) ----- 276

Դ 1.- Երջաբերական Հ.Յ.Դ. Ատրպատականի Կ.Կ.ի շրջանի մարմիններին (1908) ----- 280
 Դ 2.- Արձանագրութիւն Հ.Յ.Դ. IV Երջանային ժողովի (1909) ----- 282
 Դ 3.- Գեա-Ափի գործունէութեան զեկուցում Վրէժի Երջ. ժողովի ----- 298
 Ե.- Խոյ (1906-1909). Տեղեկագիր Աւարայրի ----- 300
 Զ.- Տեղեկագիր Հ.Յ.Դ. Մինարէթի [Սալմաստ] շրջանի (1908-1909) ----- 315
 Է 1.- Է 5.- Գիլանի (Էնզելի) կոմիտէէն նամակներ «Դրօշակ»ի խմբագրութեան (1909) ----- 331

ԳԼՈՒԽ VII.- ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐ
 (էջ 337 – 364)

Ա 1.- Տեղեկագիր Վան-Վասպուրականի (1906-1909) ----- 338
 Ա 2.- Վասպուրականի Կ. Կ.ի շրջաբերական-կոչը պարսկահայերուն օգնելու (1909) ----- 344
 Բ 1.- Հ.Յ.Դ. Դուրան-Բարձրաւանդակի Կ.Կ.ի Երջ. ժողովի որոշումները (1909) ----- 346
 Բ 2.- Տարօնը ----- 355
 Բ 3.- Տեղեկագիր Սասնոյ ----- 356
 Գ.- Տեղեկագիր Քրի գաւառի օսմ. երեսփոխանական ժողովին տրուած (Դեկտ. 1908) ----- 360

ԱՆՉԱՆՈՒՆՆԵՐ ----- 366
 ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ ----- 373

ՆԻԹԵՐ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ – Է. ՀԱՏՈՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Հ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Հրատարակութեան պատրաստութիւն, խմբագրութիւն եւ ծանօթագրութիւններ
ԵՐՈՒԱՆԴ ՓԱՄՊՈՒՔԵԱՆԻ:

Համակարգչային շարուածք եւ էջադրում
ԹԱՄԱՐ ՄՆԱՊԵԱՆ-ՍՈՒՐՃԵԱՆԻ:

ՅՐՈՒՈՒՄԻ ԿԵԴՐՈՆ

HAMAZKAYIN LIBRARY
P.O.BOX 80-1096
BOURJ HAMMOUD – LEBANON
TEL.: 00961 - 1 - 241263/4
FAX: 00961 - 1 - 260329
E-MAIL: imphamaz@inco.com.lb
www.hamazkayin-bookstore.com

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ ՎԱՀԷ ՍԵԹԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ